

İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TÜRKİYAT MECMUASI

JOURNAL OF TURKOLOGY

Cilt Volume 31 **Sayı** Number 2 **Yıl** Year 2021

Dizinler / Indexing and Abstracting

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

SOBIAD

SCOPUS

ASOS Index

EBSCO (Academic Search Complete)

MLA International Bibliography

Kurucu / Founder

Ord. Prof. Mehmed Fuad KÖPRÜLÜ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI

İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak, No. 06, 34080, Vezneciler,
Fatih, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 16108

E-mail: turkology@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat>

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iuturkiyat/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih,
İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkiye Türkçesi, İngilizce ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçesidir.
The publication languages of the journal are Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek and Turkmen.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI - İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mustafabalci@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜNER - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- eminyildizli@istanbul.edu.tr

Alan Editörü / Section Editor

Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- saitmehmet@gmail.com

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Members

Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafabalci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜNER, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- eminyildizli@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- saitmehmet@gmail.com

Sayı Editörü / Guest Editor

Dr. Öğr. Üyesi Piotr NYKIEL, Jagiellon Üniversitesi, Kraków, Polonya - piotr.nykiel@uj.edu.pl

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL - İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON - İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - alan.newson@istanbul.edu.tr

Kerimcan KIRAC - İstanbul, Türkiye - kerimcankirac@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA - Kazan Federal Üniversitesi, Tatar Filolojisi Bölümü, Kazan, Tataristan - alyusupova@yandex.ru

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- abdulkadiremaksiz@gmail.com

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR - Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Ankara, Türkiye - merthandundar@gmail.com

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- alisukrucoruk@gmail.com

Prof. Dr. Arif BİLGİN - Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye - abilgin@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Funda KARA - Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
- fundakara@atauni.edu.tr

- Prof. Dr. Gábor J ÁGOSTON - Georgetown Üniversitesi, Tarih Bölümü, Washington DC, ABD - gucomm@georgetown.edu
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- develi@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI - Adam Mickiewicz Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Poznań, Polonya
- henryk.jankowski@amu.edu.pl
- Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr
- Prof. Dr. Mehmet NARLI - Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir, Türkiye
- mnarli@balikesir.edu.tr
- Prof. Dr. Misawa NOBUO - Toyo Üniversitesi, Sosyo-Kültürel Çalışmalar Bölümü, Tokyo, Japonya
- Prof. Dr. Musa DUMAN - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye - mduman@fsm.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH - Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye
- mustafaargunsah@gmail.com
- Prof. Dr. Mustafa BALCI - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafabalcı@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa UĞURLU - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla, Türkiye - muugurlu@mu.edu.tr
- Prof. Dr. Mutsumi SUGAHARA - Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniversitesi, Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü, Tokyo, Japonya - xxxxxxx@xxxxx.com
- Prof. Dr. Mücahit KAÇAR - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- mukac80@gmail.com
- Prof. Dr. Rahman ADEMİ - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - ademirahman@yahoo.com
- Prof. Dr. Viktor GUZEV G. - St. Petersburg Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, St. Petersburg, Rusya
- v.guzev@spbu.ru
- Doç. Dr. Ahmet Naim ÇİÇEKLER - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- acicekler@gmail.com
- Doç. Dr. Bağdagül MUSSA - Ürdün Üniversitesi, Asya Dilleri Bölümü, Amman, Ürdün - bagdagulmussa@gmail.com
- Doç. Dr. Bahtiyar ASLAN - Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir, Türkiye - bahtiyar.aslan@hotmail.com
- Doç. Dr. Elena OGANOVA - Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Moskova, Rusya
- ova8@yandex.ru
- Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
- kursat.yildirim@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Mehmet UZMAN - Ulusal Chengchi Üniversitesi, Yabancı Diller ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Kültürü Bölümü, Taipei, Tayvan - memetuzman@gmail.com
- Dr. Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU - Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan
- alishamil@yahoo.com
- Dr. Öğretim Üyesi Şaban BIYIKLI - Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul Türkiye
- sabanbiyikli@gmail.com
- Dr. Öğretim Üyesi Feryal KORKMAZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye - fkorkmaz@istanbul.edu.tr
- Dr. Öğr. Üyesi İsa SÜLÇEVİSİ - Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Şarkiyat Bölünü, Priştine, Kosova
- isasulcevcı@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN - Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aazmibilgin@gmail.com

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
- abdullahgundogdu@yahoo.com

Prof. Dr. Alaattin KARACA - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - vankaraca@hotmail.com

Prof. Dr. Fikret TURAN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- fikret.turan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hatice TÖREN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- htoren@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hayati DEVELİ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- develi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İsmail COŞKUN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- ismail.coskun@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Kemal YAVUZ - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - kyavuz@fsm.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut AK - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
İstanbul, Türkiye - olmez.mehmet@gmail.com

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Ankara, Türkiye - samil.ocal@asbu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Araştırma Makalesi / Research Article**

El-Makrizî'nin İğâse ve El-Esedî'nin et-Teysîr'ine Göre Memlûklarda Ekonomik Kriz ve Enflasyon <i>Economic Crisis and Inflation at Mamlûks according to al-Maqrizî's Ighathah and al-Asadî's al-Taysîr</i> Abdullah Mesut AĞIR	491
Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Kaldırılmasının Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Removal of Teachers' Guide Books According to the Opinions of Turkish Teachers</i> Murat ATEŞ, Murat ACELE	533
Grand Mufti of the Polish Muslims Jakub Szykiewicz (1884-1966) and his Connections with the Karaites <i>Polonyalı Müslümanların büyük müftüsü Jakub Szykiewicz (1884-1966) ve Karaimlerle temas</i> Stefan GAŞIOROWSKI	555
Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (TYS) Uluslararası Geçerliğe Sahip Bazı Dil Yeterlik Sınavlarıyla İçerik Açısından Karşılaştırılması <i>Comparison of The Content of Turkish Proficiency Exam (TPE) and Some Language Qualification Exams with International Language Proficiency Exams</i> Murat ŞENGÜL, Serkan DEMİREL	573
Sirât-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı <i>The Approach of the Sirât-ı Müstakim Journal to Sultan Abdülhamid II and the Constitutional Administration</i> Ahmet İŞLER	599
Bir Osmanlı Tarihi Nasıl Anlatır ? Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Süleymân-nâmesî'nin Anlatım Özellikleri <i>How to Tell An Ottoman History ? Narrative Characteristics of Karaçelebi-zade Abdülaziz Efendi's Suleimanname</i> Volkan KARAGÖZLÜ	625
İstibdâdî İdârenin Gizli Enstrümanlarından Hafiyelik ve Jurnalın Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarına Yansıması <i>Reflections Spying and Reporting The Secret Instruments of Control in Reşat Nuri Güntekin's Novels</i> Yasemin ALPER	649
Aruzun İmlası ve Telaffuzu <i>Orthography and Pronunciation of the 'Arûd</i> Alper GÜNAYDIN	681
Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı <i>Turkish Shot or Common Mistake Parthian Shot I: Turkish Shot in Ancient Ages</i> Umut KANSOY	711
Rüya Rüya İçinde: Ali Haydar Haksal'ın Rüyalar Üzerine Din Bağlamında Edebi Bir Yorumu <i>A Dream within a Dream: A Literary Comment by Ali Haydar Haksal on Dreams in the Context of Religion</i> Ahmet KARAKUŞ	775
Nedim Divânı Örneğinde Türk ve Leh Atasözlerinin Karşılaştırılması <i>Comparison of Turkish and Polish Proverbs on the Example of Nedim's Divân</i> Kamila STANEK, Nilüfer KARADAVUT	801

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

- Çalkantılı Bir Dönemin Kültür Sahnesi Olarak Dârüelhan: Geleneğin Yeniden Tanımlanması
Dârüelhan as the Cultural Stage of Tumultuous Times: Redefining of Tradition
Duygu TAŞDELEN, Nilgün DOĞRUSÖZ, Ali ERGUR 819

- Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Bakış: Er Sogotoh Destanı Örneği
A Functional Approach to Blessing and Cursing: The Sample of the Epic of Er Sogotoh
Fatma Zehra UĞURCAN 851

Kitap İncelemesi / Book Review

- Ekim Devriminin Mirası: Kızıl ve Beyazların Savaşı
Legacy of the October Revolution: The War of the Red and Whites
Tekin Aycan TAŞCI 873

- Geçmişî Günümüze Kazandırmak
Bringing The Past Into The Future
Gamze BEŞENK 877

- Tezkire Literatürüne Katkı
Contribution to the Tazkirah Literature
Dilara AYDIN 881

El-Makrîzî'nin İğâse ve El-Esedî'nin et-Teysîr'ine Göre Memlûklarda Ekonomik Kriz ve Enflasyon

Economic Crisis and Inflation at Mamlûks according to al-Maqrîzî's Ighathah and al-Asadî's al-Taysîr

Abdullah Mesut AĞIR¹

ÖZ

Bu çalışmada 15. yüzyılın Memlûk bürokrat ve müelliflerinden; el-Makrîzî ve el-Esedî'nin ekonomik meselelere odaklı eserleri dikkate alınmak suretiyle Memlûkların bazı dönemlerinde süre gelen kriz ve enflasyon olayları incelenmiştir. Bu bağlamda el-Makrîzî'nin İğâsetu'l-Umme adlı eseri ve el-Esedî'nin et-Teysîr ve'l-l'tibâr'ı kadim dönemlerden Memlûklar devrine kadar Mısır ve havalisinde süre gelen kıtlık ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik krizlerin irdelendiği ve bunun nedenlerinin temellendirilip bazı sonuç önerilerinin getirildiği bir kaynak olmasıyla temeyyüz eder. Kuraklığa dayalı olarak gelişen kıtlık olayları, iktisadi kriz dönemlerinde toplumun maruz kaldığı sıkıntılar, pazarlardaki gıda fiyatları, enflasyon, dolaşımda olan para ve parasal reform, krizlerin doğal ve fiziki nedenleri, üst yönetim mensuplarının sorumlulukları ve enflasyonu yok etmeye yönelik tavsiyeler bu iki çalışmada işlenen konulardan bazılarıdır. Süreç dâhilinde enflasyon dönemlerinin tespiti amacıyla ana kaynaklardan temin edilen bazı sayısal veriler grafik dökümleriyle desteklenmiştir. Her iki eser de devlet dâhilindeki iktisadi sorunların tespiti ve bunların önlenmesine yönelik analitik çıkarımlar sunması münasebetiyle siyasetname türünde kaleme alınmış mümtaz iki çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Memlûklar, el-Makrîzî, İğâsetu'l-Umme, el-Esedî, Mısır

ABSTRACT

In this study, the crisis and inflation events in certain periods of the Mamlûks were examined considering the works of the two Mamlûk bureaucrats and authors of the 15th century, al-Maqrîzî and al-Asadî, focused on economic issues. In this context, al-Maqrîzî's Ighathah al-Umma and al-Asadî's al-Taysîr ve'l-l'tibâr, are distinguished sources that examine the famine and consequently crises in Egypt and its environs from ancient times until the era of the Mamlûks. These works define the reasons for the crises and make some conclusive suggestions. To determine the inflation periods within the process, some numerical data obtained from the main sources were supported with graphics. Drought-based famine events, problems faced by the society during the economic crises, food prices in markets, inflation, circulating money and monetary reforms and recommendations for eliminating inflation are some of the topics covered in these two studies.

Keywords: Mamlûks, al-Maqrîzî, Ighathah al-Umma, al-Asadî, Egypt

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Abdullah Mesut Ağır (Doç. Dr.),
Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Batman, Türkiye
E-posta: abduallahmesut.agir@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7724-7026

Başvuru/Submitted: 22.06.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.09.2021

Kabul/Accepted: 12.09.2021

Online Yayın/Published Online: 18.11.2021

Atfif/Citation: Ağır, Abdullah Mesut. "El-Makrîzî'nin İğâse ve El-Esedî'nin et-Teysîr'ine Göre Memlûklarda Ekonomik Kriz ve Enflasyon" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turckology* 31, 2 (2021): 491-531.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.955893>

EXTENDED ABSTRACT

Besides the struggle with the Mongols and the Crusaders to defend the Islamic World in the Middle Ages, the Mamlûks, who ruled in Egypt and Syria from the second half of the thirteenth to the first quarter of the sixteenth century, also strived to save people natural disasters such as drought, famine, epidemics and inflationary problems arising from these conditions. The fundamental factor affecting inflation in the country was undoubtedly due to the unstable course of the Nile in some periods. If the level of the river, a gift for Egypt, was under the required level it should be, the agricultural lands could not be irrigated enough, which would be a harbinger of the drought. The famine considered an outcome of the drought was the most important factor for the increase in food prices in bazaars and markets. In this respect, the water level of the Nile measured using nilometres was carefully controlled during the Mamlûks period. The measurement data obtained during critical periods were announced to the public. When the Nile reached the ideal level, its rising waters were released to flood the fields by cutting the dike. Another factor that affected the prices of agricultural products and basic food prices was the plague epidemics. These epidemics frequently occurred during the Circassian Mamlûks (1382–1517). Thousands of people lost their lives during the epidemic periods. The falling production along with decrease in the agricultural population led to exorbitant increases in food prices, as well as the economic collapse acceleration during the Mamlûk period. Political turmoil and harmful activities of Bedouins, which were frequently seen within the state, also negatively affected the economic stability. During the fifteenth century, some of the important authors in the political and economic fields wrote out chronicles emphasizing the causes of economic instability in the state. These chronicles were aimed at attracting the attention of bureaucrats and senior management members. For example, al-Maqrîzî, in his work written in 1405 titled *Ighathat al-Umma*, and al-Asadî's *al-Taysîr wa'l-İ'tibâr* explained the causes of economic problems and inflationary factors within the state with examples of past events and offered solutions to overcome these difficulties. This study focuses on the increases in food prices because of drought and famine and the causes of inflationary effects during the Mamlûk period in the light of these two sources of that time.

These two works differ from Mamlûk historiography in the Mamlûk period is the first of the issues to be mentioned here. It is interesting that the state did not take permanent measures to prevent the chronicled problems, except for giving temporary importance, even though the people were frequently exposed to epidemics, famines and socio-economic crises that had to be dealt with on a socioeconomic basis during their 267-year rule. In this respect, it was important that these two reformist historians determine the problems that arise within the state and deal with the implications for solutions. Note that both Maqrîzî and al-Asadî were bureaucrats in the administration of the state in terms of their knowledge of the subject. The fact that there is a time difference of half a century between the two works is remarkable in that these two works complement each other. Another important point that should be mentioned

about the subject is that the historical method of Ibn Khaldun, who had a profound effect on the scientific lives of the Mamlūks, was continued by these two historians at a much higher level focusing on the problems of the Mamlūks. In this respect, the methodological approach of both authors to the problems is important for the comparison of these two works. The obvious point here is that although the determination of both authors has similar aspects in determining the social, political and economic problems experienced during the Mamlūks, they differed from each other in the inferences for solution proposals. We are of the opinion that period differences should not be ignored here. In this context, al-Maqrīzī attributed the physical causes of the inflationary effects that continued during the Mamlūk period to the monetary situation and its own implications whereas al-Asadī, who approached the subject much more analytically and pragmatically, showed a reformist approach to the problems in a much more comprehensive manner. It should not go unnoticed that al-Assadī was much more radical than his contemporaries in terms of solution proposals. The distinctive aspects of these two works, which were written in the style of a political treatise, are that a sample of events in the historical background are presented in the reporting of events, and examples of verses and hadiths are also provided to confirm the views put forward. To see that the drought, famine and economic problems in Egypt are not a first, al-Maqrīzī tried attracting the attention of the members of the top management by stating the crisis processes in the country from ancient Egyptian to the Circassian Mamlūks period, giving anecdotes about the measures taken by some of the administrators in this process against the problems. Using the same method in his work, al-Asadī presented examples from the history of the prophets, the history of ancient Egypt and Iran, and the period of the Bahri Mamlūks. The resulting drought and the food inflation followed, including the changing prices of basic consumption goods according to the periods are frequently discussed by al-Maqrīzī. Economic problems arising from natural causes are dealt with in more detail in the author's work and food prices in critical periods are also covered in the relevant sections of the work. In contrast, al-Asadī, focused more on physical problems such as abuses, administrative weakness and the resulting social problems, international trade and neglected reforms. Even if similar issues were partially covered by al-Maqrīzī, the chapters devoted to the physical causes of the troubles by his contemporary are more detailed.

The only way to understand that whether these two outstanding studies focused on socioeconomic and administrative problems during the Mamlūks period left an impact on the members of the top management or not, is to question whether radical steps were taken to eliminate the identified problems or not. Although some sultans of the period took temporary measures in the times of crisis, the fact that such problems continued until the end of the Mamlūks, even if not completely ignored, cannot be said to have had much impact on the members of the senior management in terms of the execution of permanent reforms.

Giriş

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Türk Devleti'nin en belirgin niteliklerinden birisi bu dönemde inkişaf gösteren ilmî faaliyetlere mütenasip olarak tarih yazıcılığında görülen gelişmedir. Bu münasebetle Memlûklar çağında yetişmiş birçok müverrih ve ulema ortaya koydukları kayda değer eserler ile devletin kültürel gelişimine hizmet etmiştir. Bu durum İslâm âleminin birçok memleketinden bilim insanının yüksek tahsillerini tamamlamak ve dönemin namlı ulemasından istifade maksadıyla Mısır'a gitmelerine neden olmuş ve netice itibarıyla Kahire şehri Orta Çağ'da ilmin cazibe merkezlerinden birisi hâline gelmiştir.¹ Gerçekten de bu süreç Mısır'da tabakat, prosopografi, hal tercümesi, coğrafya ve inşa türünde eserler ile özellikle çok sayıda tarih kroniklerinin telif edildiği bir dönem olarak temeyyüz eder. Eser çeşitliliği bakımından ise Memlûk Türk Devleti devrinin belki de en önemli müelliflerinden birisi, ünü Mısır dışına kadar yayılmış olan el-Makrîzî'dir.² Ancak evrensel tarih müellifleri Kahire'den el-Ömerî³ ve en-Nuveyrî⁴ ile Dımaşk'tan ez-Zehabî⁵ ve İbn el-Kesîr⁶ istisna edilecek olursa bu dönem müelliflerinin pek çoğu mevcut ya da yakın geçmişteki yerel hadiseleri nakletmek suretiyle aslında Memlûk tarih yazıcılığının genel karakteristiğinin bir parçası olmuşlardır. Başka bir ifade ile 15. yüzyıl Memlûk tarih yazıcılığı çoğunlukla Mısır ve küçük ölçekte Suriye'deki gelişmelere odaklı olup kronikler aynı zamanda Hz. Muhammed'in muhtasar olarak kaleme alınmış hayatını içeren kesitten kendi dönemlerine kadar gelen kısa bir İslâm tarihini ihtiva ediyordu. Aynı alanın paydaşları olan müelliflerin ortaya koydukları çalışmaların kaçınılmaz olarak diğerlerinin eserleriyle ölçüldüğü bu tarih yazıcılığı geleneğinde tabii olarak rekabet ortamı da olağanca kendini hissettiriyordu. Buna el-Makrîzî ve el-'Aynî ile es-Sehâvî ve es-Suyûtî arasındaki çekişme örnek olarak gösterilebilir.⁷

Memlûklar devri tarih kronikleri incelendiğinde yıl taksimine göre tertip edilen tarihsel olayların arasına paranın değeri, gıda fiyatları, enflasyon vb. ekonomik verilerin sunulduğu gözlenebilir. Özellikle temeli tarıma dayanan ve iktisadi meseleler ile birebir ilgili olan Nil'in aylara göre değişen seviyesi de Memlûk toplumu için mühim olduğundan kritik geçen bazı

1 Orta Çağ'da Anadolu'dan Mısır'a giden ulema için bk. Resul Ay, "Orta Çağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3 (2006), 26-27.

2 Mesela, Timur Hakanı Şahruh 1430 senesinde Mısır'a gönderdiği elçilik heyeti vasıtasıyla Makrîzî'nin *Kitâbü's-Sulûk* adlı eserinin bir istinsahını talep etmiştir, bk. Nasser Rabat, "Who Was al-Maqrizi? A Biographical Sketch", *Mamluk Studies Review* VII/2 (2003), 5.

3 Eseri için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebşâr fî Memâlikü'l-Emşâr*, Nşr. Fuat Sezgin (Frankfurt: 1988).

4 Eseri için bk. Şihâbüddin Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, haz. Necib Mustafa Fevâz, Hikmet Küşlü Fevâz (Beyrut: Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004).

5 Eseri için bk. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, haz. Hasan İsmail Merve, Mahmûd el-Arnaut (Beyrut: Dâru Sadır, 1999).

6 Eser için bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları 1994-1995).

7 Rabat, "Who Was al-Maqrizi? A Biographical Sketch", 3-4.

yılların ilgili aylarında nehrin raddesi hakkında bilgiler nakledildiği görülür.⁸ Çünkü bu durum Mısır için hayati bir öneme sahipti ve Nil'in ideal seviyesinde olmaması kuraklık ve kıtlık günlerinin habercisiydi. Bu münasebetle sultan başta olmak üzere üst yönetimin önde gelen mensupları ve ülke halkı Nil'in durumunu yakından takip eder, nehrin tarım ve sulama için ideal seviyesi olan 16 *zirâa* ulaşması (9,28 m.) Kahire halkının büyük sevinç yaşamasına neden olurdu.⁹ Nil suyundaki bu istenilen seviye *vefâu'n-Nil* (Nil'in ikmali) ya da *mâu's-sultân* (sultanın suyu) şeklinde adlandırılır¹⁰, suyun araziye salınmaması amacıyla halicin kırılması törenlerine sultanlar bizzat iştirak ederdi. Nil'in feyezani Mısır toplumu için büyük önem taşıdığından bu olaya tanık olmak isteyen çok sayıda insan da bu kutlamalara iştirak ederdi.¹¹ Dönemin müelliflerine göre 13. yüzyılda ve 14. yüzyılın hemen başında Eylül ayındaki en ideal seviye 17 *zirâ* idi. Bu seviye nazarı dikkate alındığında suyun 14 ya da 15 *zirâ* olması, suların havzaya taşması için yeterli değilken 19-20 *zirâ* ise çok yüksek bir seviye olup bu da aşırı suyla dolan havzalardaki mahsulatin zarar görmesi anlamına gelirdi.¹² Mısır halkı açısından hayati öneme sahip olan bu seviye ölçümleri için de nilometrelerden istifade ediliyordu. Nil suyunun normal ve taşma seviyesinin istenilen raddede olması insanları rahatlatır ve bu durum o sene içinde herhangi bir kıtlık ya da kuraklık olmayacağı anlamına gelirdi. Ancak taşma seviyesinin istenilen düzeyde olmaması Mısır'da ciddi kuraklık ve kıtlık olaylarının görülmesine neden olur ve takip eden sene dâhilinde insanlar bu durumdan olumsuz yönde etkilenir, kıtlıkla beraber görülen salgın hastalıklar ve iktisadi krizler en üst kademesinden en altına kadar Mısır toplumunu derinden sarsardı. Kıtlık ve salgın olayları Mısır toplumunda demografik gerileme ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik krizleri tetikleyen başlıca iki faktördü.¹³ Buna ilişkin olarak E. Ashtor'un Fatımiler devrinden Çerkezler dönemine tesadüf eden 15. yüzyılın ilk yarısına kadar Mısır'daki köylerin sayısal verilerine ilişkin çıkarımı önemlidir. Buna göre 956 senesinde Mısır'da 2.395 olan köy sayısı 1210 yılında 2.071'e gerilemiş, Bahriler devrine tekabül eden 1315 yılında ise 2.454'e çıkmasına rağmen, gerileme süreci olarak kabul edilen Çerkezler döneminde bu sayı 1434 yılı itibariyle yeniden 2.122'ye

8 Mesela 1377 yılının Masrâ döneminde (Ağustos) Nil suyundaki seviyenin artarak 17 *zirâ*'ya ulaşması halkın mutlu olmasına neden olurken adet üzere de halic açılmıştır, bk. Takiyeddin Ahmed b. el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk li-Marifet Duvelü'l-Mulûk*, haz. Muhammed Abdülkadir Ata, V (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 32-33. Sultanın halici açmak için nilometreye gidişi ile ilgili bir kaç anekdot için ayrıca bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 166, 375, 388.

9 El-Makrîzî'ye göre Nil'in ideal taşma seviyesi 17-18 *zirâ* idi, bk. Adel Allouche, *Mamluk Economics: A Study and Translation of Al-Maqrizi's Ighathah* (Salt Lake City: Utah University Press, 1994), 11.

10 W. K. Mujani, "The Nile and Irrigation System during the Mamluk Period (1468-1517)", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 5/9 (2011), 2265.

11 Bu durum için bk. Huda Lutfi, "Coptic Festivals of the Nile: aberrations of the past", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp, Ulrich Haarmann (New York: Cambridge University Press, 1998), 254-282.

12 Stuart J. Borsch, "Nile Floods and the Irrigation System in Fifteenth-Century Egypt", *Mamluk Studies Review* IV (2000), 133.

13 Salgınların demografik gerileme üzerindeki etkiler hakkında detaylı bilgi için bk. Michael Walter Dols, *The Black Death in the Middle East* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977), 143-194.

gerilemiştir.¹⁴ Bu gerilemenin en temel nedeni Çerkezler devrinde çok daha sık tesadüf olunan kuraklık ve salgın kaynaklı ölüm olaylarıydı. Demografik gerileme ziraatı da olumsuz etkilediğinden bunun negatif tesirlerini sosyoekonomik olaylarda gözlemlemek mümkündü. Dönemin çağdaşı olan Memlûk müellifleri ise böylesi darlık zamanlarında yaşanan trajik hadiseler ve enflasyona dayalı olarak temel gıda fiyatlarında görülen yükselişlere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu türden haberler Memlûk tarihçiliğinin genel karakteristiğinin bir neticesi olarak dağınık bir şekilde vakayinamelerde yer tutar. Pek tabii devlet dâhilinde süre gelen kriz ve fiyat istikrarsızlığının nedenleri sadece doğa olayları ile sınırlı olmayıp bu duruma bağlı ya da bundan bağımsız olarak gelişen siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok sebepten de bahsetmek gerekir. Mesela; kriz dönemlerinde idari mekanizmanın rolü, üst yönetim mensuplarında görülen idari ve ahlaki zafiyet, buhran süreçlerinde alınması gereken ancak ihmal edilen ya da yetersiz kalan tedbirler, parasal durum ve yine paradaki değer kayıpları, tarımsal istihali geliştirmeye dönük reformların gerçekleştirilememesi, isabetsiz ticaret politikaları vb. amiller devletin gerilemesine etki eden fiziki sebeplerden bazılarıdır. Bilhassa Çerkezler devrinde olağanca kendisini hissettiren bu sorunların tespiti ve bunun aşılmasına yönelik çözüm önerilerine duyulan ihtiyaç, Memlûklar devrinde iki eylemci ve reformist tarihçiyi söz konusu eserlerini yazma hususunda teşvik etmiştir.¹⁵ Bu bağlamda el-Makrîzî'nin *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme* (Sıkıntıların Keşfi ile Halkın Rahatlaması) adlı eseriyle¹⁶ birlikte Suriyeli tarihçi Muhammed el-Esedî'nin 1451 yılında tamamladığı *et-Teyssir ve'l-İtibâr ve't-Tahrîr ve'l-İhtibâr fî mâ Yecibü min Hüsni't-Tedbîr ve't-Tasarruf ve'l-İhtiyâr 17* (İyi Yönetim, İdare ve Tercih Gerektiren Konular Üzerinde Değerlendirme, Kayıt, İnceleme ve Kolaylaştırma)¹⁸ adlı eseri Memlûklar dönemindeki iktisadi meseleler ve parasal sistemin müstakil olarak değerlendirilmeye tabii tutulduğu mümtaz iki çalışma olarak temeyyüz eder.¹⁹

El-Makrîzî'nin bu çalışmaya konu olan ve kadim Mısır'dan Memlûklar dönemine kadar ülkede sıklıkla görülen kıtlık olayları ve bunların topluma sirayet etmiş sosyoekonomik tesirlerini ihtiva eden *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme* adlı eseri en-Nâsır Ferec'in iktidar devresine tesadüf eden 1405 ya da 1406 yılında tamamlamıştır.²⁰ Ancak müellifin eserinde

14 Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages* (London: Collins 1976), 303; Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 78.

15 Abdul Azim Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir: A Study of His Socio-Economic Ideas", *Islamic Economics Institute, KSA*, (2016), 6.

16 Takiyeddin Ahmed b. el-Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, haz.: Kerem Hilmi Ferhat (Kahire: Aynu'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İçtimaiyye, 2007).

17 Muhammed el-Esedî, *et-Teyssir ve'l-İtibâr ve't-Tahrîr ve'l-İhtibâr fî mâ Yecibü min Hüsni't-Tedbîr ve't-Tasarruf ve'l-İhtiyâr*, haz. Abdülkadir Ahmed Tuleymât (Kahire: Darü'l-Fikrî'l-Arabi, 1967).

18 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 5.

19 Allouche, *Mamluk Economics*, 13.

20 Sabri Orman, "İslamî Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi", *Prof. Dr. İlker Parasız'a Armağan: İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* içinde, ed. Nadir Eroğlu, İlhan Eroğlu, Halil İbrahim Aydın (Ankara 2015: Orion Kitabevi), 399.

naklettiği bazı bilgilerden sonradan eserine bir takım yeni ilaveler yaptığı anlaşılmaktadır.²¹ Bu çalışma da müellifin diğer bazı çalışmaları gibi batı dünyasındaki araştırmacıların ilgisini çekmiş ve A. Allouche tarafından *Mamlūk Economics: A Study and Translation of al-Makrizi's Ighathah* şeklinde İngilizce tercümesi ile 1994 yılında Salt Lake City’de yayınlanmıştır. Ancak bu yayın salt bir tercümeden ziyade ekler kısmında verilen ve dönemlere göre değişen parasal durum ve gıda fiyatlarının irdelenmesi noktasında, dönem kaynaklarından ve birçok modern araştırmadan istifade suretiyle, Memlûk ekonomisinin mercek altına alındığı bilimsel bir araştırma niteliğindedir. Eser ile ilgili olan diğer bir çalışma ise merhum S. Orman tarafından yapılmış olup bu araştırmada el-Makrîzî tarafından ele alınan Memlûklar dönemi öncesinde Mısır’daki iktisadi meseleler ve sosyal buhranlar üzerinde çok fazla durulmamış; kriz tarihi, fiyat tarihi ve para tarihi gibi hususlardan ziyade müellifin kriz analizi ile ilgili düşünceleri ele alınmıştır.²² Bu yönüyle çalışma Çerkezler döneminden itibaren incelemeye tabi tutulmuştur. Oldukça başarılı olan bu araştırmada iktisadi krizlerin sosyolojik ve psikolojik etkileri, yine eserden yapılan alıntılarla ele alınmış ve el-Makrîzî’nin krize yönelik çözümleri tenkit süzgecinden geçirilmek suretiyle değerlendirilmiştir. Yazara göre bu çalışmanın üçte ikilik kısmı iktisat tarihinin konularına dair olup geriye kalan üçte birlik kısım ise Mısır’da süre gelen iktisadi krizlerin tasvir, tahlil ve buna yönelik çözüm önerilerine hasredilmiştir.²³ *İğâse* ile ilgili olarak yapılmış olan kayda değer çalışmalardan bir diğeri de John L. Meloy’un “The Merits of Economic History: Re-Reading al-Maqrîzî’s Ighāthah and Shudhur” adlı makale çalışmasıdır.²⁴ *MSR* (Mamlūk Studies Review) serisinde çıkan bu araştırmasında Meloy, el-Makrîzî’nin *İğâse*’si ile birlikte Sultan Berkûk devrine kadar basılan paralar ile ilgili malumat veren *Şüzurü’l-ukud fi zikri’n-nukud* adlı eseri²⁵ hakkında bilgiler nakletmiş, bunlarla ilgili olan çalışmalar ayrıca bu araştırmada değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili olarak kayda değer diğer önemli araştırma ise M. Fatih Yalçın’ın “İktisadî Buhranlar Üzerinden Sultan Eleştirisi: Makrîzî ve İğâsetü’l-Ümme Adlı Eseri” başlıklı kitap bölümü çalışması olup mezkûr araştırmada Yalçın, *İğâse*’nin değerlendirmesini yapmıştır.

21 M. Fatih Yalçın, “İktisadî Buhranlar Üzerinden Sultan Eleştirisi: Makrîzî ve İğâsetü’l-Ümme Adlı Eseri”, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Eleştiri Geleneği* içinde, ed. Sezai Engin (İstanbul 2019: Endülüs), 64.

22 Orman, “İslamî Düşünce Geleneğinde İktisadî Krizler Meselesi”, 397.

23 Orman, “İslamî Düşünce Geleneğinde İktisadî Krizler Meselesi”, 403.

24 John L. Meloy, “The Merits of Economic History: Re-Reading al-Maqrîzî’s Ighāthah and Shudhur”, *MSR*, VII-2 (2003), 183-203.

25 Eymen Fuad Sezgin, “Makrîzî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 450.

Son yıllarda ülkemizde artan tercüme faaliyetlerinin neticesinde dilimize kazandırılan yabancı dildeki ana kaynak ve modern araştırmaların yanı sıra bu türden çeviri çalışmalarının lisansüstü öğrencilere tez konusu olarak verildiği de gözlenmektedir. Bu bağlamda Memlûkların sosyoekonomik tarihi için hayli mühim olan bu eser Ayham Almahlı tarafından *El-Makrîzî'nin İğâsetü'l-Ümme Bi-Keşfi'l-Ğumme Eserinin, Muhtevası ve Tahlili* başlığı altında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Birebir çeviri şeklinde düzenlenen bu çalışmada el-Makrîzî'nin eserinde istifade etmiş olduğu kaynaklar tanıtılarak çalışmanın tahlili yapılmıştır.²⁶

Yedi bölüme ayrılan ve çok da hacimli olmayan *İğâse'nin* birinci kısmında kadim Mısır'dan Bahrî Memlûkların sonuna kadar ülkede görülen kıtlık yılları üzerinde durulmuş, ikinci kısımda sıkıntının nedenlerinden bahsedilmiş, üçüncü kısımda dolaşımda olan para ve bunun dönemlere göre değişim değerleri belirtilmiş, dördüncü kısımda nüfusun çeşitleri, nitelikleri ve hâlleri değerlendirilmiş, beşinci kısımda değişen ölçüm değerleri cinsinden gıda fiyatları verilmiş, altıncı ve yedinci kısımlarda ise enflasyonu yok etmek için araç ve tavsiyeler üzerinde durulmuştur.

El-Esedî'nin eserine gelince bunun hakkında bazı muhtelif makale ve inceleme çalışmaları mevcuttur. Ancak öncelikle bu çalışmanın tahkikli neşrinin Abdülkadir Ahmed Tulaymat tarafından 1967 yılında yapıldığını burada belirtmemiz gerekir.²⁷ Bu baskıda Tuleymat; müellif, eser ve yazma hakkında bilgiler vermiştir. Eser hakkında diğer bir inceleme, Abdul Azim Islahi'nin "Al-Asadi and his work al-Taysir: A study of his Socio-Economic Ideas" adlı makalesi olup bu çalışma Kral Abdülaziz Üniversitesi bünyesindeki İslâm Ekonomisi Enstitüsü'nde 2016 yılında neşredilmiştir. Kayda değer diğer çalışma ise Ahmed Şevki Dünya tarafından yayınlanmış olan "Kıra'a İktisâdiyye fi Kitâbü't-Teysîr ve'l-İhtibâr bi mâ Yecib Husnü'l-Tedbîr ve't-Tasarruf ve'l-İhtiyâr li Muhammed b. Muhammed b. Halil el-Esedî" adlı kitap bölümü olup bu tetkik de İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi süreli yayınında neşredilmiştir. Bu araştırmada müellifin hayatı hakkında bilgiler nakledilmiş, eserinde sunduğu fikir, görüş ve öneriler analiz edilmiştir.²⁸ Ülkemizde ise bu eserin tercüme ya da tahliline yönelik henüz bir çalışma yapılmamıştır.

El-Esedî'nin eserinin birinci bölümünde bölgesel idarelerin fiziki sorunlarına nüfuz eden ve tarımsal nüfusu yakından ilgilendiren toprak rejiminin yetersizliği, sulama problemleri, bedevi akınlarına karşı taşra halkının çektiği sıkıntılar ve bunların bertaraf edilmesinde devletin acizliği, vilayetlerdeki idarecilerin kötü muamelesi vb. hususlar üzerinde durulmuştur. Eserin ikinci kısmında üst yönetim mensuplarının ahlak ve eğitimleri bahis konusu yapılmış, üçüncü kısımda ekonomik ve sosyal problemler belirlenip ölçü ve sikke üzerindeki suiistimaller ortaya

26 Ayham Almahlı, *El-Makrîzî'nin İğâsetü'l-Ümme Bi-Keşfi'l-Ğumme Eserinin, Muhtevası ve Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 88-89.

27 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İhtibâr*, 1-32.

28 Ahmed Şevki Dünya, "Kıra'a İktisâdiyye fi Kitâbü't-Teysîr ve'l-İhtibâr bi mâ Yecib Husnü'l-Tedbîr ve'l-Tasarruf ve'l-İhtiyâr li Muhammed b. Muhammed b. Halil el-Esedî", *Mecelle Camiatü'l-İmam Muhammed Suudü'l-İslâmiyye* 5 (1991), 197-226.

konulmuş, dördüncü bölümde ise devletin refah düzeyini artıracak bir hükümdarda bulunması gereken erdem ve faziletler hakkında müellif tarafından bir değerlendirme yapılmıştır.²⁹

Böylesine önemli iki eserin ortaya çıkmasında Memlûk tarihçiliğini derinden etkilemiş olan İbn Haldûn'un tesirinin de burada belirtilmesi gerekir. Konuyla ilgili olarak C. Tomar, *Mukaddime* ile *İğâse* arasında içerik kadar üslup açısından da benzerlikler bulunduğunu, müellifin eserinde kullandığı devletin çöküşü, vergiler vb. bazı temaların da aynı şekilde *Mukaddime* ile benzerliğine dikkat çekerek bu yönüyle İbn Haldûn'un metodunu tarihçiliğe uygulamak bakımından el-Makrîzî'nin hocasını geçtiğini belirtmektedir.³⁰ Aynı şekilde Memlûklardaki sosyoekonomik problemlerin belirlenip mali hususlara ilişkin çözüm önerilerinin pragmatik bir şekilde sunulması bakımından İbn Haldûn'un el-Esedî üzerinde de bariz etkisi söz konusudur. Bununla birlikte El-Esedî'nin iktisat tarihine olan kayda değer katkısına rağmen kendisi çağdaşı olan el-Makrîzî kadar bir üne sahip değildi.³¹ Eser üstünde çalışmalarda bulunan Muhammed Kürt Ali, el-Esedî'nin tarih felsefesi, toplumsal yaşam ve teşkilatlanma konularında İbn Haldûn'dan sonra fikir üreten yegâne düşünür olduğunu belirtmesi³², bu reformist müellifin Memlûkların fikir hayatındaki öneminin anlaşılması bakımından öyle sanıyoruz ki kâfidir. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus *İğâse* ile *et-Teysîr'in* telifleri arasında yarım asra yakın bir zaman farkının bulunmasıdır. Eserini el-Esedî'den yaklaşık 45 sene önce tamamlamış olan el-Makrîzî'den el-Esedî'nin eserini tamamlayacağı 1450 yılına kadar Mısır, bilhassa Barsbay (1422-1438) ve Çakmak (1438-1453) dönemlerinde çok ciddi salgın, kıtlık ve buna dayalı olarak gelişen enflasyon süreçlerini yaşamıştır. Bu açıdan reformist iki tarihçinin bu telifleri, birbirini tamamlar nitelikte mümtaz iki çalışmadır.

1. Memlûklarda Ekonomik Krizin Genel Sebepleri ve Enflasyon

Halk dilinde hayat pahalılığı olarak bilinen ve gündelik yaşamda mal ve hizmetlerde görülen fiyatlardaki yükselişi ifade eden enflasyon, fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artmasıdır. Enflasyonun düşmesiyle halkın alım gücünün artması ve gelirlerinin yükselmesi anlamına gelmeyip bunun aksine fiyat istikrarı ve halkın refah düzeyinin yükselmesi ile orantılı olarak halkın alım gücünün daha az azalması enflasyondaki düşüşü ifade eder.³³ Orta Çağ'da enflasyonun başlıca sebepleri arasında salgınlar, doğal afetler, tarımsal nüfustaki gerileme ve üretimde yaşanan düşüşler, demografik hareketlilikten kaynaklı sorunlar, siyasal mücadeleler ve paranın değerinde görülen oynaklık vb. pek çok amil gösterilebilir. Örneğin, Kıta Avrupa'sında

29 Halil Sahillioğlu, "Esedî, Muhammed b. Muhammed", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 369.

30 Cengiz Tomar, "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (2006), 4, 6.

31 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 4.

32 Sahillioğlu, "Esedî, Muhammed b. Muhammed", 369.

33 Enflasyon, erişim: 24 Nisan 2021, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b62e1fb7-ebc1-4922-99dc-b3ba23320b9f/enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-b62e1fb7-ebc1-4922-99dc-b3ba23320b9f-m5lk-1M>.

16. yüzyılın ilk yarısı ve 17. yüzyılın ikinci yarısında görülen enflasyon, bu süreçteki birkaç salgın dönemi esnasında gerçekleşmişti. Bazı tarihçilere göre Rönesans Avrupa'sındaki büyük enflasyonun altında yatan temel sebeplerden birisi 1540 ve 1550'li yıllarda Amerika'dan Avrupa'ya akan büyük miktardaki kıymetli madenler iken Anthony Edo ve Jacques Melitz'e göre Avrupa'da görülen enflasyon bu tarihlerden 15-20 sene önce başlamış olup kıymetli madenlerin kıtaya girişinin hızlandığı 17. yüzyılda ise etkisini kaybetmiş ve durmuştur. Bazı tarihçilere göre ise bu süreçte yaşanan enflasyonun nüfus artışından kaynaklandığı ileri sürülür.³⁴ Orta Çağ Avrupa'sını uzunca yıllar kasıp kavuran veba salgınlarının ani etkisi ise devletlerin milli gelirini düşürmesi ve para talebini azaltmasıydı.³⁵

Memlûklar devrinde görülen ve bilhassa dönem vakayinamelerinde sıklıkla inikâs bulan sosyoekonomik kriz ve buna bağlı olarak görülen mal ve hizmetlerdeki fiyat artışları siyasi, sosyal, iktisadi ve doğal pek çok etkenden kaynaklanıyordu. Bu bağlamda savaşlar, siyasal kargaşa ve devlet dâhilinde çoğu zaman tesadüf olunan Memlûk gruplarının çekişmeleri, salgın hastalıklar ve demografik gerilemeye dayalı olarak üretim faaliyetlerindeki daralma ve paradaki değer kaybı Memlûk ülkesinde mal ve hizmetlerde görülen fiyat artışına ve gıda enflasyonuna neden olan amillerden bazılarıydı. Mısır ülkesine hayat veren Nil'in rejiminin düzensizliğinden kaynaklı kuraklık ve bunun sonucunda yaşanan kıtlık olayları ülkenin alışlagelmiş genel problemi idi. El-Makrîzî'nin eserinde kadim Mısır'dan Memlûk Sultanı Eşref Şaban'ın iktidar devresine kadar (1363-1376) ülkede husule gelen kuraklık ve buna dayalı olarak gelişen kıtlık ve açlık olaylarına yer vermiş olması³⁶ coğrafi koşullara dayalı olarak gelişen bu kriz dönemlerinin devletin kaderinden çok ülkenin mukadderatı ile ilgili olduğunun görülmesi açısından mühimdir. Elbette ki müellifin eserinin birinci kısmında detaylandırdığı bu durum devlet dâhilinde süre gelen kriz sürecinin doğal sebebiyle ilgiliydi ve bu ilahi bir sınamadan başka bir şey değildi.

El-Esedî'ye gelince müellif eserinin birinci ve üçüncü kısmında daha çok ekonomik meseleler ile ilgilenmiş, idarecilerin neden olduğu sıkıntılı süreçlerin kamuya vermiş olduğu tahribatları naklederken kadim Mısır ve İran tarihinden esinlenerek bu dönemlerden örnekler sunmuştur.³⁷

2. El-Makrîzî'ye Göre Ekonomik Krizin Nedenleri ve Enflasyon

Memlûkların içine düşmüş olduğu sıkıntılı süreçlerin sebepleri ve bu müstakil çalışmanın kaleme alınış nedenine *İğâse'nin* mukaddime kısmında rastlamak mümkündür. Kısaca müellif kendi döneminde Mısırlıların müptela oldukları sıkıntıların benzersiz olduğunu, bunun nedenleri

34 Anthony Edo-Jacques Melits, "Does the inflow of precious metals from the New World really explain the 'Great Inflation' in Renaissance Europe?", *Voxeu* 10 November 2019, <https://voxeu.org/article/does-inflow-precious-metals-new-world-really-explain-great-inflation-renaissance-europe>, erişim: 24.04.2021.

35 Ronald Findlay, "Globalization and the European Economy: Medieval Origins to the Industrial Revolution", *Columbia University Department of Economics Discussion Paper Series* (New York: 2002), 24, erişim: 17 Nisan 2021, <https://core.ac.uk/download/pdf/161436673.pdf>.

36 Bk. Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 81-114; Allouche, *Mamluk Economics*, 27-42.

37 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 7.

konusunda cahil olan halkın eski yolları tutup Allah'ın merhametinden ümitsiz olduklarını, bu oluşumu başından sonuna kadar düşünen, kökenini ve gelişimini bilen bir kişinin halkın bu hâline neden olan durumun lider ve yöneticilerin yetersizliğinden ve kamu yararı için yapılması gereken fiillerindeki ihmallerinden kaynaklandığının bilincinde olduğunu vurgular. Tüm bu hususlara değinmesinin ardından el-Makrîzî, ülkenin başına bela olan bu illetin ortadan kaldırılmasına yönelik çarelerin üretilmesi ve ülkedeki refah ortamının yeniden temini noktasında Allah'ın kendilerine yetki verdiği idarecilere, kendi zamanlarındaki fiyat değerleri ile geçmiş dönemlerdeki enflasyon durumlarına dikkat çekilen bu çalışmanın rehberlik edeceği ümidini taşıdığını nakleder. Bu münasebetle eserin birinci faslı Mısır'daki kıtlık yıllarına hasredilmiş olup bu bölümde müellif Mısır'ın kadim dönemlerinden Bahrî Memlûk Sultanı Eşref Şaban'ın iktidar devresine kadar (1363-1376) ülkede husule gelmiş kuraklık ve buna dayalı olarak gelişen kıtlık ve açlık olaylarına yer vermiştir. Afravs b. Meneveş dönemindeki kıtlık³⁸, Firavun b. Masur dönemindeki kıtlık³⁹, Atrib b. Masrim dönemindeki kıtlık⁴⁰, Nahravas (Reyyan) b. Velid Darmagh Amalika dönemindeki kıtlık⁴¹, Hz. Musa zamanındaki kıtlık, Abdullah b. Abdülmelik b. Mervan zamanındaki kıtlık⁴², Unucur b. İhşid zamanındaki kıtlık⁴³, Ali b. İhşid dönemindeki kıtlık⁴⁴, el-Hâkim bi-Emrillah dönemindeki kıtlık⁴⁵, Halife Mustansır zamanındaki kıtlık⁴⁶, Mustansır zamanındaki ikinci kıtlık⁴⁷, Halife Emir bi-Ahkâmallah zamanındaki kıtlık⁴⁸, Hafız li-Dinillah zamanındaki kıtlık⁴⁹, Faiz bi-Nasrallah zamanındaki kıtlık⁵⁰, Sultan Adil Eyyubî zamanındaki kıtlık⁵¹, Sultan Adil Kitboğa zamanındaki kıtlık⁵², el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun zamanındaki kıtlık⁵³ ve Eşref Şaban dönemindeki kıtlık⁵⁴ olmak üzere eserin birinci kısmı el-Makrîzî tarafından bu şekilde on yedi alt başlıkla değerlendirilmiş ve bu bölümlerde Mısır ülkesinin arka planında kuraklığa dayalı olarak gelişen sosyo-ekonomik problemler ve enflasyon olayları yine müellif tarafından nakledilmiştir. Müellife göre sebepler bilinir olursa, sorunlar önemli ya da önemsiz olsun, bilgili kişiler bunun bir çaresine mutlaka vakıf olurlar.⁵⁵

38 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 81; 17. Mısır Kralı, Allouche, *Mamluk Economics*, 27.

39 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 82; 19. Mısır Kralı, Allouche, *Mamluk Economics*, 27.

40 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 83; 13. Mısır Kralı, Allouche, *Mamluk Economics*, 28.

41 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 84; Amalika Krallarından 32.'si ve Firavunların 3.'sü, Allouche, *Mamluk Economics*, 28;

42 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 85.

43 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 86.

44 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 87.

45 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 89.

46 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 92.

47 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 98.

48 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 101.

49 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 102.

50 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 102.

51 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 103.

52 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 106.

53 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 113.

54 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 113.

55 Allouche, *Mamluk Economics*, 23-24.

El-Makrîzî mukaddimesinde yine geçmiş, şimdiki durum ve geleceğin bir kıyasını yapmış ve bu tezini bazı Kur'an ayetleri ile desteklemiştir.⁵⁶ Ona göre gelecekteki durumlar şimdiki hâlden çok daha iyi olarak hayal edilir, çünkü şimdiki hâlin bezginliği kişilerin geleceğe yönelik hayal dünyasını süsler. İnsanın içinde bulunduğu zaman diliminde maruz kaldığı en hafif bir sıkıntı ise geçmiş zamanlarda tecrübe edilen sıkıntılardan çok daha büyük bir dert olarak addedilir. El-Makrîzî bu yönüyle geçmiş dönemlerde süre gelen ve kendi zamanlarına kıyasla yüzlerce kez daha meşakkatli ve dayanılmaz olan enflasyon dönemlerini göstermeyi amaçladığını ve insanların ancak geçmişteki bu sıkıntılardan haberdar oldukları zaman hâlihazırda yaşadıkları zorluklara dayanabildiğini nakleder.⁵⁷

Müellif Mısır ülkesinin müptela olduğu kıtlık olaylarının ve bunun neticesinde görülen sosyal karmaşaların nedenleri üzerinde dururken insanlığın yaratılışından bu yana süre gelen doğal afet ve kıtlıkların Allah tarafından gönderildiğini vurgular. Buna göre insanların Allah'a itaat çizgisinin dışına çıkmaları ve sapkınlıkları ilahi kudretin cezası ve sınaması olarak insanlığa geri dönerdi. Nil suyunun arzu edilen seviyenin altında seyretmesi, esen sıcak rüzgârlar, çekirge istilası gibi hadiseler tarım mahsullerinin yok olmasına neden olur ve bunun neticesinde Mısır, Suriye, Irak, Hicaz ve diğer bölgelerde kuraklığa dayalı olarak gelişen ciddi problemler görülürdü. Kuraklık olayına neden olan faktörler kapsamında Mısır'ı ayrı tutan el-Makrîzî, ülkeye hayat veren Nil suyunun yetersiz olması durumunda tarım arazilerinin sulanamadığını ve ekilip biçilemediğini nakleder. Bu durumda gerekli olan hasat da yapılamazdı.⁵⁸ Tabii nedenler dışında el-Makrîzî sıkıntılara zemin hazırlayan fiziki nedenleri de zikreder. Enflasyona neden olan fiziki unsurlar ise şunlardır:

- a) Vezaret, adli makamlar, eyalet idaresi, hisbe teşkilatı ve diğer kurumların başında bulunanların pozisyonlarını sağlama almak için yüksek meblağlara varan rüşvet ödemeleri, bu suretle yozlaşmış, cahil, fitneci ve adil olmayan kimselerin hiç ummadıkları makamlara ulaşması,

56 Eserde verilen ayet örneklerinden bazıları şunlardır: Araf Suresi, 137, bk. Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 85. Ayetin meali şu şekildedir: “Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık rabbinin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapıp yükselttikleri binaları yerle bir ettik.” Bakara Suresi, 261, bk. Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 110. Ayetin meali şu şekildedir: “Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.” Yunus Suresi, 24, bk. Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 110. Ayetin meali: “Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için ayetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.” Şura Suresi, 28, bk. Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 114. Ayetin meali: “İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyıık olan da O'dur.”, ayetlerin tefsirleri diyanetin resmi web sitesinden alıntılanmıştır, bk. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>, erişim: 15/09/2021.

57 Allouche, *Mamluk Economics*, 25-26; Orman, “İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi”, 407-408.

58 Allouche, *Mamluk Economics*, 50.

- b) Atamaların sıklıkla, aynı zamanda hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ve yeni atanan bir bürokratin pahalı giysileri, atları ve hizmetkârları dolayısıyla yapması gereken harcamalar ile borç batağına düşmesi, bunları finanse etmek amacıyla illegal yollara başvurusu, borçlarının katlanarak devam etmesi, bunları tahsil etmek için baskıcı bir politika takip etmesi ve bu durumdan kırsal nüfusun olumsuz yönde etkilenmesi,
- c) Ümeranın hizmetine alınan bir grup insanın, efendilerinin gözüne girebilmek amacıyla bunların iktalarındaki toprak kiralalarını artırmaları neticesinde arazi maliyetlerinin artması, bu durumdan çiftçilerin olumsuz yönde etkilenmeleri ve buna paralel olarak tarımsal istihlaldeki düşüşün ürün fiyatlarına yansması.
- d) Kırsal kesimlerdeki köylülerin ödeyebileceklerinden çok daha fazla vergiye tabi tutulmaları neticesinde bunların topraklarını terk etmeleri ve böylece tarımsal nüfustaki azalmaya paralel olarak vergi gelirlerinin düşmesi,
- e) Dolaşımda olan bakır sikkelerin (Fulûs) bolluğu.⁵⁹

Tarımsal istihlaldeki düşüş ve gıda enflasyonuna neden olan amiller ile ilgili olarak müellifin mühim çıkarımları mevcuttur. Kuraklık ve buna dayalı olarak gelişen kıtlık olayları ve bunun ardından görülen gıda enflasyonu ile Nil'in su seviyesindeki düzensizlik arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Yukarıda da ifade edildiği üzere kuraklık alametlerinin kesifleştiği kritik devrelerde Memlûklar dönemi vaka yazarlarının pek çoğu yıl taksimine göre tertip ettikleri eserlerinde Nil'in seviyesi ve gıda fiyatları gibi verilere siyasi olayların arasında mutlaka yer veriyorlardı. Nil'in durumu kadar yetersiz yağış koşulları da Memlûk ülkesinde görülen kuraklığın nedenleri arasındadır. Kuraklık tarımsal istihsalini doğrudan etkilediğinden bu da hâliyle gıda fiyatlarını etkiliyordu. El-Makrîzî söz konusu eserinde temel tüketim mallarında süre gelen fiyat artışlarında iklimsel koşullara olağanca yer vermişken⁶⁰ el-Esedî ise tarımsal istihlaldeki düşüşlerde daha çok toprağın ihmal edilmesi, sulama imkânlarının yetersizliği ve su kanallarının modernize edilememesi, çiftçilerin baskılanması ve Bedevi baskınları gibi nedenler üzerinde durmuştur.⁶¹ Siyasal istikrarsızlık ve Memlûk ülkesinde sıklıkla görülen veba salgınları da tarımsal istihlaldeki verimi etkileyen temel unsurlar olarak tezahür etmektedir.

El-Makrîzî'nin *İğâse'sinde* kuraklık ve sonrasında yaşanan bazı gelişmelere yer verilmiştir. Mesela; Bahrî Memlûklar dönemi sultanlarından el-'Adil Zeyneddîn Ketboğa'nın iktidar devresinde (1294-1296) Barqah'a⁶² yağış düşmemesi yüzünden su kaynakları kurumuş, gıda stokları tükenen ve açlıkla yüz yüze kalan otuz bin kişi Mısır'ın yolunu tutmuştu. Buna mukabil Suriye'de insanlar üç kez yağmur duasına çıkmışlardı. Bu süreçte Mısır'da ise Nil suyunun artışı

59 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 117-119; Allouche, *Mamluk Economics*, 51-2; Orman, "İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi", 410-413; Yalçın, "İktisadi Buhranlar Üzerinden Sultan Eleştirisi", 67-68.

60 Allouche, *Mamluk Economics*, 49-51.

61 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 9.

62 Mısır ve Tunus arasında Libya topraklarında kalan bölgenin adı, bk. Shady Nasser, *The Transmission of the Variant Readings of the Qur'ân: The Problem of Tawâtur and the Emergence of Shawâhdh* (Leiden: Boston-Brill, 2013), 83.

durmuş ve fiyatlar olağanca yükselmişti. Suriye ve Mısır ülkesinde durum bu iken Kudüs'te de yağmurların gecikmesi hasat döneminin geçmesine neden olmuş ve aynı şekilde burada da su kaynakları kurumuştur. El-Makrîzî bu süreçte binlerce insanın açlık ve susuzluktan öldüğünü de nakleder.⁶³ 1294-95 yılında ise Nil suyu 16 *zirâ* ve 17 parmak ölçülmesine karşın suda hızlı bir geri çekilme yaşandı. Bu durum pazar fiyatlarında artışların görülmesine neden olmuş, buğdayın *irdebi*⁶⁴ 100 dirheme, baklanın *irdebi* 60 ve fasulyenin *irdeb* fiyatıysa 50 dirheme yükselirken 1 *rutl*⁶⁵ et ise 3 dirhem şeklinde fiyatlanmıştı.⁶⁶ Piyasadaki enflasyon ertesi yıl içinde de değişmemiş, Libya yönünden fırtına şeklinde esen, ufuk çizgisini karartan bir rüzgâr taşıdığı sarı kumları olgunlaşmış ürünlerin üzerine bırakmıştı. Bu toz yığınları el-Buhayra, el-Garbîye ve eş-Şarkîye bölgelerine kadar yayıldı. Neticede yaz mahsulatı olan pirinç, susam ve şeker kamışı gibi bitkiler solmaya yüz tutarken bu durum yine pazarlarda ürün fiyatlarının artışına neden oldu. Mesela bir önceki sene *irdebi* 100 dirheme satılan buğdayın fiyatı %90'lık bir artış ile 190 dirheme, 60 dirhem olan arpanın ise fiyatı ise %100'lük bir artış ile 120 dirheme fırlamıştı. Libya'dan kaynaklı olan bu doğa olayının etkileri Mısır ile sınırlı kalmayıp kısa süre içinde Suriye beldelerinde ve Kudüs'te de hissedilmiş ve gıda enflasyonuna bu bölgelerde de rastlanmıştır. Bunun üzerine askerî seferlerin işesi için ihtiyaten Kerek, Şavbak, Filistin ve sahil beldelerinde depolanan hububat bu zor dönemde kullanılmıştır. Kıtlik ve buna dayalı olarak gelişen pahalılıktan Mekke de derinden etkilemiş ve kutsal beldede buğdayın *irdebi* 900 dirhemi bulmuştur.⁶⁷ 13. yüzyılın sonlarına doğru Memlûk ülkesinin ekseri bölgelerini etkisi altına alan kuraklık ve buna dayalı olarak gelişen kıtlık sürecinde Mısır'da sıklıkla tesadüf olunan yağma olayları da görülüyordu. Bu tarz gelişmeler en çok şehrin pazarlarında ve ekmek fırınlarının önünde meydana gelir ve çoğu zaman yaşanan arbedelerde çok sayıda insan hayatını kaybederdi. El-Makrîzî, bu yıla ilişkin bu türden bir yağma girişimini naklederken izdiham ve yağmayı önlemek amacıyla silahlı askerlerin fırınları koruduğunu vurgular. Toplumsal kargaşanın zirve yaptığı bu darlık zamanlarında tatbik edilen ilginç bir uygulamaya da el-Makrîzî yer verir. Buna göre ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek ve açlık sorunun önüne geçmek amacıyla devrin sultanı yüzler ümerasından olan her bir emire yüz fakir, elliler ümerasından her bir emire elli fakir, onlar ümerasından her bir emire de on fakir düşecek

63 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çumme*, 106; Allouche, *Mamluk Economics*, 43.

64 Hububat tartımı için kullanılan bir ağırlık ölçüsü olan *irdeb* yaklaşık 70 kg'dır. Bunun bölgeden bölgeye değişen değerleri için ayrıca bk. Eliyahu Ashtor, "Levantine Weights and Standart Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, ed. Z. Kedar, (London: Variorum Reprints, 1986), 479; Tarek Galal Abdelhamid, Heba El-Toudy, *Selections from Subh al-A'shâ by al-Qalqashandi, Clerk of the Mamluk Court: Egypt: "Seats of Government" and "Regulations of the Kingdom", From Early Islam to the Mamluks* (Routledge: Tylor&Francis, 2017), 340; Cengiz Kallek, "İrdeb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 440-442.

65 *Rutl*: Ağırlık değeri bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Mesela Dimeşk'te 1 *rutl* 1.72 kg, Halep'te 1.8 kg, Remle'de 2.32 kg, Mısır'da ise 450 gr'dır, detaylı bilgi için bk. Ashtor, "Levantine Weights and Standart Parcels", 474-478; Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 235.

66 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çumme*, 107; Allouche, *Mamluk Economics*, 43.

67 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çumme*, 108; Allouche, *Mamluk Economics*, 44.

şekilde bunların bazı gıda gereksinimlerinin karşılanması maksadıyla üst yönetim mensuplarını vazifelendirmiştir. Bu taksimattan sonra ümeradan bazıları fakirlere bazlama, somun ekmek, bazıları da bisküviler dağıtmıştır.⁶⁸ Sosyal devlet anlayışının en belirgin işlevsel yönünü temsil eden böylesi uygulamalara devletin zor zamanlarında tesadüf olunmaktadır. Mali açıdan çok iyi durumda olan ve ticaretin belli sahalarında girişimci olarak aktif rol oynayan emirlerin yıl boyunca fakir halka ekmek ve yiyecek dağıtmak için fonlarının olduğu da bilinmektedir.⁶⁹

Bahrî Memlûklar devrinde görülen diğer bir kıtlığa devletin en uzun iktidar süresine sahip olan el-Melik en-Nâsır Muhammed (1310-1341) zamanında tesadüf olunur. Kuraklığa dayalı olarak görülen buğday kıtlığı sonucunda ürünün 1 *irdebi* 70 dirheme ulaşırken fasulyenin *irdebi* ise 50 dirhem olmuştur. Pazarda buğday kıtlığı baş gösterince telaşa kapılan halk yine kalabalıklar hâlinde yağma amacıyla çarşıda toplanmış, fakat bu kez Kahire valisi tedbir amaçlı adamlarından dört kişiyi fırınların önünde istihdam etmiştir. Ülkede ekmek sıkıntısı baş gösterince halk Sultan Muhammed'e başvurmuş, bunun üzerine sultan da emirlerine bu işin bir aylık yükünün kendilerinde, diğer ayın yükünün kendisinde ve bir sonraki ayın yükünün Allah'ta olduğunu söyleyip halka destek talimatında bulunmuştur. Böylece emirler silolarının kapılarını açarak halka *irdebi* 30 dirhemden buğday satışı gerçekleştirdiler. Bir sonraki ayda ise sultan kendi rezervlerinden *irdebi* 25 dirhemden halka buğday arz edilmesini emretti. Sultan kendi rezervlerinden *irdebi* 25 dirhemden halka buğday satılmasını sağlayınca, yaklaşık bir ay içinde hububat fiyatlarında gözler görülür bir düşüş yaşandı.⁷⁰ Sultan el-Melik el-Eşref Şaban (1363-1376) zamanında görülen kuraklık ise yine Nil suyunun düzensiz raddesinden kaynaklanmış olup su seviyesi 16 *zirânın* altında kalmıştı. Bunun sonucunda buğdayın *irdebi* 150 dirhem, arpanın *irdebi* ise 100 dirhem oldu. Temel gıdada yaşanan sıkıntılar halkı açlıkla baş etmek durumunda bırakmış, bu durum pek çok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Sosyal devlet anlayışı bu zor dönemde bir kez daha işlerken Sultan Şaban, ümeranın varlıklılarından ve zengin tüccarlardan fakirleri toplayıp onlara gıda yardımında bulunmaları talimatını vermiştir. Yaklaşık iki yıl süren bu kıtlığın ardından Nil'in raddesi normal seyrine dönmüştür. Ancak bu kuraklık süreci öylesine zorlu geçmiştir ki müellif halktan peçok kimsenin hiç bitmeyeceğini düşündüğü bu zor zamanları; tanıdığı oldukları zorlu bir serüven şeklinde tanımlamıştır.⁷¹

1393-94 yıllarında yine bu durumdan kaynaklı bir kriz yaşandığında buğdayın *irdebi* 70 dirheme fırlamıştı. Nil'in rejimindeki düzelme sonradan ekilmek amacıyla tohum ihtiyacının hasıl olmasına neden olunca bu kez de buğdayın *irdebi* yaklaşık %185,7'lik bir artışla 200 dirheme, baklanın fiyatı ise 105 dirheme yükselmişti. El-Makrîzi, Nil'in ideal taşma seviyesi geciktiğinde fiyatların iki yıl boyunca yüksek seyretmesinin Mısır ülkesinin kadim dönemlerden

68 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çümme*, 109; Allouche, *Mamluk Economics*, 45.

69 Mine Ener, *Managing Egypt's Poor and the Politics of Benevolence, 1800-1952* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003), 5.

70 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çümme*, 113; Allouche, *Mamluk Economics*, 48.

71 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Çümme*, 114; Allouche, *Mamluk Economics*, 49.

beri süregelen bir durum olduğunu ayrıca vurgular. 1395-1396 senesinde sudaki seviye düzelmeye başlayınca fiyatlar da enflasyon öncesi düzeyine doğru gerilemeye başlamıştır. Nâsır Ferec dönemine tesadüf eden ve 1403-1404 yıllarında görülen kuraklığa dayalı olan enflasyonda ise buğdayın *irdebi* dört sene önceki fiyatı olan 70 dirhemden yaklaşık %471 oranında artışla 400 dirheme ulaşmıştır. Gıda fiyatları ve emtia üzerindeki artışın diğer bir doğal neticesi işçilerin, rençperlerin, zanaatkâr ve esnafların ücretlerinde görülen yüksek artışlardı. Bir sonraki yıl tabiat koşulları elverse bile, Nil rejimindeki düzelmeye sonrasında bu defa halk ekim amacıyla ihtiyacı duyulan ancak üst yönetim mensupları başta olmak üzere piyasadaki faal muhtekirler tarafından istiflenen tohuma ihtiyaç duyardı. Bu yönüyle de halk kıtlık devrelerinde fiyatlanan ve sonrasında yine devlet tarafından fiyatı belirlenen buğdayı almak zorunda kalırlardı.⁷² Öyle ki kriz ortamlarının yol açtığı bu durum temeli tarım ekonomisi ve iktâ gelirlerine dayanan devlet dâhilindeki istihsalın düşmesine neden olurdu. Bilhassa ekonomik belirsizlik, paranın değerindeki oynaklık, yiyecek yetersizliği, üst yönetim mensuplarının görevlerini kötüye kullanmaları kriz zamanlarında öne çıkan başlıca durumlarıdır.

Bu süreçteki gıda fiyatları ile ilgili olarak sunulan bazı veriler de eserin beşinci kısmında nakledilir. Buna göre buğdayın *irdebi* 450 dirhem idi. Ancak bu meblağda 10 dirhem komisyon, 7 dirhem nakliye, 3 dirhem eleme, 30 dirhem öğütme işlemleri için sarf edilen toplamda 50 dirhemlik bir maliyet yekûnunun da bulunduğunu müellifin kayıtlarından öğreniyoruz. Bakla ve fasulyenin *irdebi* 300, nohudun 500, bezelyenin *irdeb* fiyatıysa 800 dirhem idi. Bu süreçte bir baş sığır 15.000 dirheme tekabül eden 100 miskal altına, 1 *ritl* sığır eti 7 dirheme, 1 *ritl* koyun 15 dirheme, 1 tavuk 20 gümüş dirheme karşılık gelen 100 *dirhem min el-fulûsa*⁷³ (bakır dirhem), bir kaz ise 40 gümüş dirheme karşılık gelen 200 *d.f.*ye satılıyordu. Bir baş koyun 2.000 dirhem (400 gümüş dirhem) iken bir deve de bunun 3.5 misli değerinde olan 7.000 dirhem (1400 gümüş dirhem) ederindeydi. 1 *kadah*⁷⁴ balkabağı tohumu 120, 1 *kadah* pirinç 15, 1 *irdeb* havuç tohumu 500, 1 *kadah* turp tohumu 150, 1 *kadah* şalgam tohumu 300, 1 *kantar*⁷⁵ susam yağı 1.200, bir adet karpuz 20, üzümün *ritli* 4, 1 *kantar* sukabağı 100, 1 *ritl* şeker 70, 1 *kantar* zeytinyağı 550, bir adet koton kıyafet 1500, bir tavuk yumurtası 0.5 ve bir limon 3 dirhemden satılmaktaydı.⁷⁶

Kuraklığa dayalı olarak gelişen enflasyon dönemlerini daha anlaşılır kılmak adına Nil'deki seyirin Bahrîler ve Çerkezler devrindeki belirli zaman aralıklarına yayılan *zirâ* verilerinin sunulması öyle sanıyoruz ki yerinde olacaktır. Konuyla ilgili olarak girilen *zirâ* değerleri el-Makrîzî'nin diğer eseri *es-Sulûk'tan* temin edilmiştir. Bu bağlamda Bahrî Memlûkların son dönemlerine doğru olan 1348-1354 yılları arasındaki altı yıllık süreçte, Nil suyu rejiminin

72 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 115; Allouche, *Mamluk Economics*, 51.

73 *Dirhem min el-fulûs* bundan sonraki geçtiği yerlerde *d.f.* şeklinde kısaltılacaktır.

74 1.717 litre, bk. Crom Helm, *Egypt (Routledge Revival): MERI Report Routledge Revivals: Middle East Research Institute Reports* (New York- Routledge: Tylor&Francis, 2015), 129.

75 157.50 kg, bk. Helm, *Egypt (Routledge Revival)*, 129.

76 Allouche, *Mamluk Economics*, 78.

değişim değerleri şu şekilde seyretmiştir: Buna göre sudaki seviye 1348'in Mart'ında 16 *zirâ*, 22 *parmak*⁷⁷, 1348'in Haziran'ında 4 *zirâ*, 15 *parmak*⁷⁸, 1349 yılının Ocak ayında 17 *zira*, 18 *parmak*⁷⁹, 1350'nin Ocak ayında 16 *zirâ*, 23 *parmak*⁸⁰, 1351 yılının Şubat'ında 4 *zirâ*⁸¹, 1351'in Temmuz'unda 17 *zirâ*, 3 *parmak*⁸², 1352'nin Temmuz'unda 18 *zira*, 19 *parmak*⁸³, 1353'ün Ağustos'unda 19 *zirâ*, 16 *parmak*⁸⁴, 1354'ün Aralık ayında 20 *zirâ*⁸⁵ idi. Ekler kısmında sunulan grafiğe yansıtılmayan bazı zaman aralıklarında ise Nil'in suyu mesela; 1358'in Aralık ayında 20 *zirâ*, 4 *parmak*⁸⁶, 1360'ın Ağustos'unda 24 *zirâ*⁸⁷, 1363'ün Ağustos'unda 16 *zirâ*, 7 *parmak*⁸⁸, 1368 Ağustos'unda 16 *zirâ*⁸⁹, 1369'un Haziran'ında 5 *zirâ*, 20 *parmak*⁹⁰, 1373 Ağustos'unda 16 *zirâ* olarak ölçülmüştür. Bu süreçte sudaki en düşük seviye haziran aylarında görülmüştür.⁹¹

Çerkezler devrinin ilk dönemlerine tesadüf eden 1388 ve 1398 yılları arasındaki Nil suyunun rejimine gelince; ekler kısmında verilen ve grafik döküme yansıyan *zirâ* verileri aynı şekilde el-Makrîzî'nin diğer eseri *es-Sulûk*'tan temin edilmiştir. Buna göre sudaki seviye 1388'in Temmuz ayında 15 *zirâ*⁹², 1388'in Ağustos ayında 20 *zirâ*⁹³, 1389'un Haziran ayında 15 *zirâ*⁹⁴, 1389'un Eylül ayında 20 *zirâ*, 8 *parmak*⁹⁵, 1390'ın Temmuz'unda 16 *zirâ*⁹⁶, 1391'in Ekim'inde 20 *zirâ*⁹⁷, 1392'nin Temmuz'unda 15 *zirâ*⁹⁸, 1392 Eylül'ünde 20 *zirâ*, 3 *parmak*⁹⁹, 1393'ün Haziran'ında 6 *zirâ*, 12 *parmak*¹⁰⁰, 1393 Temmuz'unda 16 *zirâ*¹⁰¹, 1393 Eylül'ünde 16 *zirâ*¹⁰², 1395 Ağustos'unda 18 *zirâ*¹⁰³, 1395 Kasım'ın 19 *zirâ*, 18 *parmak*¹⁰⁴, 1396 Ağustos'unda 16

77 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 65.

78 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 75.

79 Makrîzî *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 78.

80 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 112.

81 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 131.

82 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 139.

83 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 182.

84 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 187.

85 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 214.

86 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 241.

87 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 247.

88 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 269.

89 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 326.

90 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 327.

91 Verilen değerlerin grafik dökümü için bk. Grafikler kısmı, Grafik 1.

92 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 187.

93 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 188.

94 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 240.

95 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 254.

96 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 295.

97 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 312.

98 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 324.

99 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 326.

100 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 336.

101 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 338.

102 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 358.

103 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 376.

104 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 381.

*zirâ*¹⁰⁵, 1397'nin Haziran'ında 5 *zirâ*, 25 *parmak*¹⁰⁶, 1397 Ağustos'unda 16 *zirâ*¹⁰⁷, 1397 Eylül'ünde 20 *zirâ*, 15 *parmak*¹⁰⁸, 1398 Ağustos'unda 16 *zirâ*¹⁰⁹, 1398'in Eylül'ünde 19 *zirâ*, 12 *parmak* idi.¹¹⁰ Bu 10 yıllık süreçte sudaki en düşük seviye 1393 ve 1397 yıllarının Haziran ayında görülmüştür.¹¹¹ *Es-Sulûk*'tan temin edilen bu verilerin *İğâse*'de yer etmemesi ve yine mezkûr eserde ele alınan sorunsal meselelerin müellifin diğer eserinde farklı değerlerle desteklenmesi öyle sanıyoruz ki ehemmiyetlidir.

Nil suyunun değişim değerlerine bağlı olarak buğdayın 1346-1354 yılları arasında *irdeb* başına gümüş dirhem cinsinden fiyatına gelince; 1346 yılının Haziran'ında buğdayın *irdebi* 30 dirhem¹¹², 1346'nın Ekim'inde 55 dirhem¹¹³, 1347 Kasım'ında 40-50 dirhem¹¹⁴, 1348'in Mart'ında 20 dirhem¹¹⁵, 1349 yılının Mart'ında 15 dirhem¹¹⁶, 1351 yılının Şubat'ında Nil'deki gerilemeye paralel olarak 15 dirhemden 20 dirhem¹¹⁷, 1352 yılının Ocak ayında 37 dirhem¹¹⁸, 1354 yılının Kasım'ında 36 dirhem idi.¹¹⁹

1382 ve 1405 yılları arasında dönem koşullarına bağlı olarak 1 *irdeb* buğdayın değerinde ciddi oynaklıklar yaşanmıştır. Buna göre buğdayın değerindeki artışlar Nil'in düzensiz seyrinden dolayı hasadın yetersiz oluşu, kuraklık ile bazı siyasi ve sosyal karmaşalardan kaynaklanırken fiyatlardaki düşüşler ise Nil'in istenilen düzeyde olması ve buğday ithalatı ile ilgiliydi.¹²⁰ Özellikle buğday fiyatlarındaki aşırı fiyat artışı Memlûkların en istikrarsız dönemlerinden birisi olarak kabul edilen Berkük'un oğlu en-Nâsır Ferec zamanına tesadüf etmektedir. Konuyla ilgili olarak gerek Bahriler gerekse de Çerkezler dönemindeki bazı kriz süreçlerinde seyreden hububat fiyatları mukayese edilecek olursa, fiyat istikrarsızlığı ve enflasyon bazında farklı bulgulara da ulaşmak mümkündür. Mesela; en-Nâsır Muhammed zamanındaki kriz sürecinde *irdebi* 70 dirheme kadar yükselen buğdayın fiyatı kendisinden yaklaşık yirmi sene sonra hüküm süren el-Melik el-Eşref Şaban devrindeki kuraklığa dayalı gelişen kıtlık devresinde 150 dirhem olmuştur. Bu da ürünün fiyatında %114,28'lik bir artışı ifade eder. Çerkezler devri sultanlarından

105 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 388.

106 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 401.

107 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 402.

108 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 402.

109 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 417.

110 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 428.

111 Verilen değerlerin grafik dökümü için bk. Grafikler kısmı, Grafik 2.

112 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 26.

113 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 38.

114 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 55.

115 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 65.

116 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 90.

117 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 112.

118 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 149.

119 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 214; Verilen değerlerin grafik dökümü için bk. Grafikler kısmı, Grafik 3.

120 Grafikler kısmında 1382 ve 1405 yılları arasındaki 4. grafik dökümü Adel Allouche'un eserindeki *appendix* kısmında vermiş olduğu verilere dayalı olarak üretilmiş olup bu verilerden yalnızca tarafımızca seçilen bazı tarih aralıkları grafiğe yansıtılmıştır. Allouche 1402 yılına kadar fiyatlamaları *dirhem*, bu tarihten sonraki fiyatlamaları ise *dirhem min el-fulûs* cinsinden göstermiştir, bk. Allouche, *Mamluk Economics*, 99-103.

Nâsır Ferec dönemine tesadüf eden ve 1403-1404 yıllarındaki kuraklığa dayalı olarak gelişen enflasyonda ise buğdayın *irdebi* 400 *d.f.*ye ulaşmıştır. Bundan kırk sekiz yıl sonra, Şubat 1451'deki ekonomik kriz sürecinde ise buğdayın irdeb fiyatı en yüksek seviyesi olan 1500 *d.f.*ye yükselmiştir. Bu da yarım asra yakın bir süreçteki her iki kriz dönemlerinde seyreden buğdayın irdeb başına en yüksek değerleri arasında %275'lik bir fiyat farkına delalet eder.

Memlûkların bu süreçinde toplumsal problem olarak görülen ve enflasyonu tetikleyen diğer bir sorun da salgınların şiddetini artırması ve buna dayalı olarak görülen ölüm olaylarıdır. 1347-1349 yılındaki ilk veba salgınından Memlûkların sonuna değin devlet, her sekiz ve dokuz yılda bir tekrar eden ve Mısır'ın büyük bir bölümünü etkisi altına alan yaklaşık yirmi büyük salgın olayı yaşamıştır.¹²¹ E. Ashtor'un Memlûklar devri Mısır, Suriye ve Filistin'de görülen büyük veba salgınlarının yıllarına ilişkin vermiş olduğu veriler dikkate alındığında salgın tarihlerinin bu üç ülkede aynı zamana rastlaması salgınların yayılma gücünün görülmesi açısından önemlidir.¹²² Memlûklar devrinin çok önemli bir araştırma sahasını teşkil etmesi ve bu konuyla ilgili olarak Memlûk devri kroniklerinde bolca malzeme bulunmasına rağmen, Michael W. Dols, salgın ve bunun Ortadoğu üzerindeki etkilerinin akademik düzeyde bir incelemeye tabi tutulmaması noktasında 19. yüzyıl tarihçilerini eleştirse de¹²³, A. Sabra'nın kayda değer araştırmasının, Dols'un çalışmasının yanında, bu sahadaki önemli bir boşluğu doldurduğu kanaatindeyiz.¹²⁴

Konuyla ilgili olarak gerek el-Makrîzî gerekse de el-Esedî bilhassa salgınları toplumsal kriz ve enflasyonun doğal nedenlerinden birisi şeklinde göstermişlerdir. Bu hassas süreçte talep artışı olan ilk şey de hastalıktan korunma ya da kurtulma gailisine düşmüş olanların ilaca gösterecekleri ilgidir. El-Makrîzî'ye göre ölüm oranlarının katlanarak artış gösterdiği bu salgın dönemlerinde ilaçlara olan talep de olağanca artar, arzın artışı da fiyatların tavan yapmasına neden olurdu. Bu cümleden olarak Kahire'nin Deylem Mahallesi'nde ilaç satan bir dükkân yer almakta olup kriz zamanında bir ilacın 32.000 *d.f.*den halka arz edildiğini müellif nakleder. *Suk es-Suyûfîn*'de¹²⁵ bu tip ilaç malzemeleri satan ve Şerîf 'Atûf olarak bilinen dükkân bulunmaktaydı. Aynı zamanda el-Vezirîye ile Bâbü'z-Züveyle dışında bunun gibi ilaç satan dükkânlar bulunuyordu. İlaç satışı ile iştiğal eden bir hekimin günlük kazancının 100 dirhem olduğuna bakılacak olursa salgın zamanlarında halkın ilaçlara olan taleplerinin ne denli yüksek

121 Kevin Shillington, *Encyclopedia of African History: A – G* (New York and London: Taylor & Francis, 2005), 767; Abdullah Mesut Ağır, "The Plague and its Affects to the Mamluk Economy and Society", *International Conference on Social Sciences and Humanities*'de sunulan bildiri, (10-12 Haziran 2021).

122 Mısır, Suriye ve Filistin'deki salgın tarihleri için bk. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East*, 302.

123 Dols, *The Black Death in the Middle East*, 7. Dols tarafından eleştiriye konu edilen husus aslında Memlûklar sahasında çalışan araştırmacıların devletin siyasi, ekonomik ve askeri tarihine ağırlık verip dini, edebi, sosyal, tarımsal, demografik ve bu dönem sanat tarihini ilgilendiren meselelerin ihmal edilmesi ile ilgili olsa da son zamanda bu alanlarla ilgili çok sayıda nitelikli araştırma yapılmıştır.

124 Adam Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam Mamluk Egypt 1250-1517* (Cambridge: Cambridge Studies in Islamic Civilisation, 2006).

125 Silah çarşısı.

olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Bu devrede katlanarak artan ölüm olayları o denli fazlaydı ki caddeler, mahalleler ve pazarlar insan cesetleriyle dolup taşar, bunların gömülmesi için de yeni kuyular kazılırdı.¹²⁶ Mesela, 1348 yılının Kasım ve Aralık aylarında Mısır'da süre gelen veba salgınında çok sayıda insan hayatını kaybederken sokaklar ve çarşılar insan cesetleriyle dolmuştu. Bu salgın döneminde ümera ise havası temiz olan Siryakus'a gitmek durumunda kalmıştı.¹²⁷ 1386 yılının Şubat ayında ise Halep'te meydana gelen veba salgınında her gün binden fazla insanın öldüğünü el-Makrîzî'nin nakletmesi bu duruma güzel bir misal teşkil eder.¹²⁸ Aynı yılın Mayıs ayında ise bu defa İskenderiye'de görülen veba salgınından dolayı şehirde bir günde ölenlerin sayısı müellife göre yüz kişiyi bulmaktaydı.¹²⁹ Bu açlık devresinde yamyamlığın artış gösterdiği ve tercihen de çocuk etlerinin aç halk tarafından yenildiğine dair ilginç rivayetler de nakledilir. Ölüm olaylarına bağlı olarak köylerdeki nüfusun da gerilediğini nakleden müellif evveliyatında nüfusu yüz kişiden oluşan bir köyün bu doğal afetten sonra nüfusunun yirmiyeye kadar gerilediğini belirtmiştir.¹³⁰ Bu konuyla ilgili olarak el-Makrîzî diğer eseri olan *es-Sulûk*'ta 1295 yılının Ramazan ayına tesadüf eden Temmuz ayında süre gelen kıtlıkta aç olan fukaranın ölü eti ile birlikte kedi, köpek ve eşek eti yediklerini nakleder. Bu süreç veba kaynaklı kıtlıkların yaşandığı Zeyneddîn Ketboğa dönemine tekabül ediyordu.¹³¹ Siyasal istikrarın çok da parlak olmadığı, iktidarın sıklıkla el değiştirdiği ve salgın olaylarının tesadüf olunduğu Bahrî Memlûkların 1295 ve 1309 yılları arasındaki döneminde buğdayın *irdeb* fiyatının, mala olan talepten dolayı hayli yüksek seyrettiği gözlenmektedir. Bu süreç Zeyneddîn Ketboğa (1294-1296), Husâmeddîn Lâçin (1296-1299), Nâsır Muhammed'in ikinci iktidar devresi (1299-1309) ve Çerkez asıllı Baybars Çeşnigîr'in (1309-1310) iktidar dönemlerine tesadüf ediyordu. 1295 yılının Temmuz ayında 150 dirhem olan buğdayın *irdebindeki*¹³² fiyat artışı, görülen veba salgınıyla ilgiliydi. Buğday 1296 Mart'ında 180 dirhemi görmüş¹³³, aynı yılın Mayıs'ın da ise 35 dirheme kadar gerilemiştir.¹³⁴ 1297 yılının Eylül'ünde 40-50 dirhem arasında seyreden fiyatlar 1300 yılında İlhanlılar ile olan mücadelenin etkisiyle Suriye'de 360 dirheme kadar yükselmişti.¹³⁵ 1305 ve 1309 yıllarında ise fiyatların normal seyrettiği gözlenebilir.¹³⁶

Kriz dönemlerini fırsata çevirmesini bilen tüccar ve satıcılara da el-Makrîzî tarafından değinilir. Kıtlık zamanları bu zümrenin ihtikâr siyasetlerinin neticesinde kazançlarını artırdıkları dönemler olarak tezahür eder. Bir tüccarın kriz döneminde bir günlük kazancı 200 ila 300

126 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 109; Allouche, *Mamluk Economics*, 45.

127 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, IV, 77-78.

128 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 179.

129 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, V, 184.

130 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 109; Allouche, *Mamluk Economics*, 45.

131 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 262.

132 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 262.

133 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 266.

134 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 267.

135 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 324.

136 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 390, 431; Verilen değerlerin grafik dökümü için bk. Grafikler kısmı, Grafik 5.

dirhem arasında değişmekte olup bu da aylık 6.000 ila 10.000 dirheme tekabül etmekteydi. Bir seyyar satıcının günlük kazancı ise 30 dirhemi buluyordu. Dolayısıyla el-Makrîzî'ye göre kriz dönemleri fırsatçıların hoşnut olduğu zaman dilimleriydi.¹³⁷ Ülke dâhilinde süre gelen sosyoekonomik krizler devlet dâhilinde de bazı siyasi sıkıntıların yaşanmasına neden olur, siyasi kriz üst yönetim mensupları ve memlûk grupları arasındaki çekişmelere meydan verirdi. Doğal olarak Mısır ülkesinde görülen siyasi, sosyal ve ekonomik buhranlar en üst kademesinden en altına kadar Memlûk toplumunu derinden etkiler ve husule gelen boşlukların doldurulması ve zararların telafisi hem zaman alır hem de hayli maliyetli olurdu. Maliyetin hazineye getirdiği külfetin azaltılması amacıyla varlıklı tüccarlar yüksek fiyatlardan devletçe belirlenmiş olan ürünlerin alımına zorlanırdı. Bu devletin piyasaya müdahalesi anlamına gelmekte olup bu uygulama Memlûk pazarlarının önemli bir unsurunu oluşturan tüccarların durumlarının bozulmasıyla neticelenmiştir. Bu duruma Fâtımîler ve Bahrî Memlûklar zamanında ticaret sahasının en aktif zümresi olan *Kârimî Tüccarları* güzel bir örnek teşkil eder. Bilhassa Çerkezlerden Sultan Barsbay'ın baharat ticaretinde takip ettiği tekellik politikası neticesinde Kârimîlerin devlet dâhilindeki ekonomik faaliyetleri sonlandırılmıştır.¹³⁸ Üst yönetimde bazı ümeranın mallarının müsadere edilmesi de yine kriz ortamlarının tabii neticelerinden birkaçı olup el-Makrîzî tarafından verilen bu bilgiler toplumun her tabakasının kriz dönemlerinden olağanca etkilendiğine delalet eder.¹³⁹

Memlûklar devri kroniklerinden bazıları tetkik edildiğinde kuraklık, kıtlık, salgın ve siyasal istikrarsızlığın görüldüğü olağanüstü dönemlerde temel tüketim mallarında meydana gelen fiyatlarla birlikte paranın değerinde görülen değişim oranlarının da müellifler tarafından sıklıkla verildiği gözlenir. Fiyatların istikrarsızlığı, parada görülen değer kaybı ve buna dayalı olarak gelişen enflasyona ilişkin ise el-Makrîzî'nin tespiti önemlidir. Buna göre üst yönetim mensuplarından bir bürokratin maaşının paranın değer kaybıyla orantılı olarak alım gücündeki düşüşünü değerlendirmek suretiyle enflasyona ilişkin eserinin beşinci kısmında çok önemli bir çıkarımda bulunan el-Makrîzî, önceki zamanlarda beş misli daha az ödenen dirhem cinsinden bir maaşın şimdiki hâlde ödenen ücretten miskal değeri itibariyle daha fazla olduğuna temas etmekle kriz süreçlerinde, özellikle de *fulûsların* dolaşıma girmesiyle birlikte, şahit olunan paradaki değer kaybına güzel bir misal verir. Müellife göre geçmiş zamanlarda 1 parsel topraktan 20.000 *gümüş dirhem* vergi geliri elde ediliyorken kendi döneminde toprağın parselinden 100.000 *d.f.* gelir elde edilmesi iktâ sahibinin geçmişteki emsallerinden daha zengin olduğu anlamını taşımaz. Mesela geçmiş dönemlerde *elitlerden* 20.000 dirhem maaşa sahip olup bununla istediğini alma ve bir miktarını da tasarruf etme gücüne haiz olan bir bürokratin

137 Makrîzî, *Kitâbü's-Sulûk*, II, 46.

138 Bu durum için bk. Walter J. Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt. A Contribution to the Economic History of Medieval Islam", *Journal of Economic and Society History of the Orient* 1/2 (1958), 159-157; Eliyahu Ashtor, "The Kârimî Merchants", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 88 (1-2) (1956), 45-56.

139 Allouche, *Mamluk Economics*, 47.

bu maaşı; 1000 miskal altına yahut her bir miskali 20 gümüş dirheme denk geliyorken kendi döneminde 100.000 *d.f.* maaşa sahip olan aynı pozisyonadaki bürokratin bu ücretinin 666 miskal altın, gümüş değerinden ise bunun miskal değerinin her bir gümüş dirhem için 5 *d.f.*, miskal başına da 150 *d.f.* olduğunu müellif vurgular.¹⁴⁰ Bu da ekonomik krizlerin hat safhada olduğu Çerkezler döneminde parada %33.4'lük bir değer kaybının yaşandığını gösterir. Aynı kıyaslama gelir düzeyleri bazında toplumun diğer tabakaları için de müellif tarafından belirtilmiştir. El-Makrîzî en üst kademesinden en altına kadar olan Mısır halkını yedi sınıfa ayırarak bunların genel hususiyetlerine de değinmiştir. Buna göre Memlûk Türk Devletinde piramidin en üst tabakasını *elitler*¹⁴¹ olarak da tavsif edilen iktidar sahipleri (sultan ve ümerası ile memlûklar) şekillendiriyordu. İkinci zümre ise serveti ellerinde tutan tüccarlar ve diğer varlıklı insanlardı.¹⁴² Üçüncü sınıf sıradan tüccarlar olup bunlar da ekseri kıyafet alım satımlarıyla iştilig ederlerdi (ashabü'l bazza). Aynı zamanda dükkân sahibi olan esnaf da bu grubun içinde yer alıyordu. Tabakanın dördüncü kısmını toprağı ekip biçen köylüler oluşturuyordu. Maaşlılar, ilim tahsil eden öğrenciler, ecnâdu'l-halkanın¹⁴³ büyük bir kısmı beşinci, zanaatkâr ve ücretliler altıncı, ihtiyaç sahipleri ve dilenciler de piramidin en alt düzeyi olan yedinci zümreyi teşkil ediyordu. Bu sınıflandırmadan sonra müellif bu tabakalara mensup bulunan zümrelerin gelir ve gider durumları hakkında malumat vermiştir. Mesela ilk piramidin zirvesinde bulunan *elitlerin* gelirleri topraktan elde edilen vergilerden temin ediliyordu.¹⁴⁴ Bu bağlamda krize bağlı olarak gelişen fiyat artışları ve parada görülen değer kayıplarının yukarıda tasnife tabi tutulan sosyal gruplar üzerindeki etkileri müellif tarafından ele alınmış ve buhran zamanlarında farklı tabakaya mensup kişilerin bu krizlerden farklı şekilde etkilendikleri hususiyeti üzerinde ayrıca durulmuştur.¹⁴⁵

Konuyla ilgili olarak müellifin üzerinde durduğu hususlardan bir diğeri de vergiler ve bunun iktisadî duruma tesiri ile ilgili olan bahislerdir. El-Makrîzî'nin eseri Bahrî Memlûklar ile birlikte siyasal kargaşalıkların hiç eksik olmadığı Berkûk ile sosyoekonomik durumun hayli kötüleştiği ve vergilerin oldukça yüksek olduğu Ferec döneminin iktisadî olaylarını ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Memlûkların gerileme süreci olarak kabul edilen Çerkezler döneminin önemli sorunlarından birisi olan aşırı vergiler üzerinde müellifin çıkarımları mühimdir. El-Makrîzî, Memlûkların içine düştüğü buhran süreçlerinin amillerinden birisini de kırsal kesimdeki

140 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 147-148; Allouche, *Mamluk Economics*, 73-4.

141 Bu kavram, memlûk sistemi ve memlûkların devlet dâhilindeki pozisyonları için bk. Abraham N. Poliak, "Some Notes on the Feudal System of the Mamluks", *Journal of the Royal Asiatic Society* 69/1 (1937), 97-107; David Ayalon, "Mamluk Military Aristocracy: A Non Hereditary Nobility", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 205-210; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, I-II-III, çev. Abdullah Mesut Ağır (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2015).

142 Mesela Fâtımiler ve Bahrî Memlûklar zamanında ticaretin önemli sahalarında faal rol oynayan Kârimî Tüccarları ve bazı tüccar aileleri için bk. Ashtor, "The Kârimî Merchants", 45-56; Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt", 157-174.

143 Memlûk Türk Devletinin askerî bir birim olan ecnâdu'l-halka (halka askerleri) hakkında detaylı bilgi için bk. Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, 45.

144 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 147; Allouche, *Mamluk Economics*, 73.

145 Orman, "İslamî Düşünce Geleneğinde İktisadî Krizler Meselesi", 425.

köylülerin ödeyebileceklerinden çok daha fazla vergiye tabi tutulmaları olarak göstermiştir. Bu durum insanların topraklarını terk etmesiyle sonuçlanırken tarımsal faaliyetlerdeki istihsal de hâliyle düşüyor, bu da temeli ikta sistemine dayanan devletin gelirlerini doğrudan etkiliyordu. Müellifin sıkıntılarının fiziki sebeplerine yönelik olan bu çıkarımında da İbn Haldun'un vergiler ile ilgili nakilleri arasında benzerlikler söz konusudur. Bu hususta İbn Haldun, devletin gelenek, itiyat ve refah durumlarıyla mütenasip olarak artan ihtiyaçları karşılamak adına ekincilere, fellahlara, tacire ve tebaanın her sınıfına çeşitli vergiler yüklediklerini, ihtiyaçların artması nispetinde yeni vergilerin ihdas olunup vergi miktarlarının arttığını, bu durumdan yurdun bayındırlığının müteessir olup halkın çoğunun kazandığı ve ödemekle mükellef olduğu vergileri mukayese ettiğinde çalışmasından istifadesi az olduğundan işten el çektiğini nakleder. Bunun sonucunda da devletin vergi gelirleri giderek azalmaya başlar.¹⁴⁶ *Mukaddime*'de devletin ihtiyarlama çağına ermesinin bolluk, refah, zevk ve israf iptilasının peyderpey artması sonucunda vergilerin son haddini bulması neticesinde gerçekleştiği belirtilirken¹⁴⁷, *İğâse*'de de devlet ricalinin artan aşırı harcamaları ve israf nedeniyle borç batağına sürüklenmesi sıkıntının tabii nedenler dışındaki fiziki nedenleri arasında zikredilmiştir.¹⁴⁸

3. El-Esedî'ye Göre Ekonomik Krizin Nedenleri ve Enflasyon

Her şeyden önce Memlûk tarihçiliğinde İbn Haldûn ile başlayan ancak sonrasında çok da fazla bir eğilim bulmayan ekonomik problemlerin analiz ve çözümüne odaklanmış bir araştırma olması münasebetiyle El-Esedî'nin bu çalışması, Çerkezler dönemindeki krizlerin nedenlerinin tespiti açısından mühimdir. Bu süreçte yaşanan yolsuzluklar ve devletin iktisadî riskler ile karşı karşıya kalması nedeniyle müellif, mevcut tehlikeler karşısında çevresindeki ulema ve devlet adamlarını uyarılmış ve devrin reform savunucularından birisi olmuştur. El-Esedî Memlûklarda süre gelen sosyoekonomik sorunların doğa olayları ile ilgili olan nedenlerinden kısmen bahsetse de genelde para reformu, ücret ve maliyetler, zimmete para geçirme ve mali sıkıntılara neden olan hususlar gibi krizin fiziki sebepleri üzerinde durmuştur.¹⁴⁹ Müellife göre devlet dâhilinde süre gelen sıkıntılarının dört ana sebebi vardır:

- a. Temel geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerin ihmal edilmesi,
- b. Bedevilerin başkaldırıları ve çiftçileri baskılamaları,
- c. Rüşvete dayalı atamalar,
- d. İdarede ihmal ve gevşeklik.¹⁵⁰

Bu sebepler dairesinde İslâm devletlerinde husule gelen yolsuzluk olayları ve bunun neticelerinin değerlendirildiği bu ilk fasılda ileri sürülen görüşler Kur'an ayetleri ve hadisler ile

146 İbn Haldun, *Şark İslam Klasikleri: Mukaddime II*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996), 60.

147 İbn Haldun, *Mukaddime II*, 61.

148 Allouche, *Mamluk Economics*, 51-2.

149 Dünya, "Kıra'a İktisâdiyye fi Kitâbü't-Teysir", 198-201.

150 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 7.

desteklenmiş, konuyla ilgili olarak da eski İran ile Mısır'daki bazı hadise örnekleri sunulmuştur.¹⁵¹ Devletin sosyoekonomik açıdan çöküşünün önüne geçmek amacıyla üst yönetim mensupları ve ulemanın sorumluluklarını yerine getirmelerine ilişkin tüm tavsiyeler ve dış ticaretle ilgili uyarılar eserin ikinci kısmında ele alınmıştır.¹⁵² Enflasyon ile ilgili detaylar ise eserin üçüncü bölümünde verilmekte olup¹⁵³ bu konu dâhili buhranlar, göç ve diğer bazı sosyal sorunlar ile birlikte değerlendirilmiştir. Müellife göre ölçü ve tartıdaki bozukluk ve parasal durumdaki kötüleşme iktisadi vaziyetteki bozulmanın altında yatan temel nedenken bundan sorumlu olan ilgili makamlar bu sorunlara kayıtsız kalmaktaydılar. Bu bağlamda geçim sıkıntısı ve enflasyonun temel nedenleri şunlardır:

- a. Yetersiz yağışlar ve kuraklık,
- b. Malların arzında tekelcilik faaliyetleri,
- c. Aracıların olumsuz faaliyetleri,
- d. Sulama faaliyetlerinin yetersizliği,
- e. Yetersiz tarım arazileri.¹⁵⁴

El-Makrîzî'ye kıyasla gıda fiyatlarındaki artışın en önemli faktörlerinden birisi olan tarımsal istihsaldeki düşüşün doğal nedenlerinden ziyade idari zafiyet ve ihmal gibi amiller üzerinde duran el-Esedî, Memlûkların iki önemli idari bölgesi, Mısır ve Suriye'deki olumsuz koşulların tespitine çalışmıştır.¹⁵⁵ Bu bağlamda müellifin dikkat çektiği hususların başında Suriye'de yaşanan Kays ve Yemen'liler ile kabileler arasındaki çekişmelerin ülkede neden olduğu olumsuz koşullar gelmekteydi. Otorite boşluğunun olağanca hissedildiği Çerkezler döneminde Bedevi ve bazı aşiretlerin şehirlere ve tarım arazilerine tasallut etmesi, halktan pek çok kimseyi öldürmeleri ve malları yağma etmeleri gibi nedenlerden ötürü çiftçiler topraklarını terk etmek durumunda kaldılar. Tabii ki bunda idarecilerin tarımsal nüfusu korumaya yönelik herhangi bir tedbir almamaları ve bu duruma kayıtsız kalmaları da etkiliydi.¹⁵⁶

151 Eserinin büyük bir bölümünde müellif ele aldığı konuları desteklemek için ayeti kerimelerden örnekler sunmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Şura suresi, 30-31, İsrâ suresi, 16, Bakara suresi, 204-206 vb. bazı Ayeti Kerimeler örnek olarak verilmiştir, bk. El-Esedî, *et-Teyssîr ve'l-İ'tibâr*, 53. İlgili ayetlerin meali şu şekildedir: “Şura Suresi, 30- 31: “Başımıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar (30)”; “Siz, dünyanın hiçbir yerinde O'nun gücünün önünde duramazsınız. Sizin için Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı yoktur(31).” Bakara Suresi, 204-206: “İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar (204)”, “Hâkimiyeti ele aldığımda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez (205)”, “Ona, “Allah'tan kork!” dense gururu kendisini günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır! (206), bk. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/>, erişim: 29/04/2021. Eserin faslının ilk bölümlerinde Hz. Süleyman, Hz. Zülkarneyn, Hz. Yusuf ve Hz. Musa gibi peygamberlerin, Firavun ve Eski İran Hükümdarları ile Abbasi, Tolonoğulları, Fatimiler, Eyyubiler dönemlerinde husule gelen bazı olaylar değerlendirilmiştir, bundan sonra da Bahri Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır Muhammed'in iktidar devresine geçilmiştir, bk. El-Esedî, *et-Teyssîr ve'l-İ'tibâr*, 56-68.

152 El-Esedî, *et-Teyssîr ve'l-İ'tibâr*, 97-109; Islahi, “Al-Asadi and His Work al-Taysir”, 8.

153 El-Esedî, *et-Teyssîr ve'l-İ'tibâr*, 109-146.

154 Islahi, “Al-Asadi and His Work al-Taysir”, 8.

155 Islahi, “Al-Asadi and His Work al-Taysir”, 9.

156 El-Esedî, *et-Teyssîr ve'l-İ'tibâr*, 91.

Mısır'daki tarımsal sorunlara gelince müellif bunun sebeplerini dört nedene bağlamıştır. Bu sorunların ilki tarım arazilerinin geliştirilmesine yönelik icraatların ihmali, İslâm'ın ilk dönemlerinden beri alışlagelmiş bir durum olan su kanallarının ıslah edilmemesi, vergi tahsildarlarının çiftçilere yönelik keyfi ve zalimce davranışları gibi sebeplere dayanıyordu. Müellife göre çiftçiler yaz kış demeden her gün çalışmak zorundaydı ve artan vergi yükleri karşısında zor duruma düşen üreticiler bu yükün altında ezilmekte, açlığa terk edilmekte ve köleleştirilmekteydiler.¹⁵⁷

Zirai üretimin düşüşünde ikinci sebep ise toprak reformunun ihmali ve çiftçilere kötü muamelenin neticesinde gayrimemnun köylüler arasında düzene karşı başkaldıran grupların türemeseydi. Topraklarını terk edip yerleşim merkezlerindeki bazı ailelerin yanına firar eden bu zümreler toplum içinde sebebiyet verdikleri karmaşa nedeniyle sosyal temelli problemlere zemin hazırlıyorlardı. Toprağın terk edilmesi aynı zamanda zirai üretimin düşmesi anlamına da geliyordu.¹⁵⁸ Müellif bu itaatsiz grupların neden olduğu nahoş durumun ortaya çıkmasında adaletsiz toplanan haraç vergilerine de vurgu yaparken baskı altındaki bu kimselerin fitneye sebebiyet verdiklerini, kan döktüklerini, halkın malını, hayvanlarını ve parasını gasp ederek yağmacılık faaliyetlerinde bulduklarını da vurgular. Kabile ve Bedeviler arasındaki çekişmeler sosyal buhrana sebebiyet verirken bundan muzdarip olan halk ne arkalarında duran asilerden ne de devletin idaresinden hoşnuttular. Bu durum ise müellife göre devlet için tehditkâr bir vaziyet arz etmekteydi.¹⁵⁹

Üçüncü sebep idarecilerin ve vergi tahsildarlarının çiftçileri baskılayıp onlara karşı sergiledikleri adaletsiz tutumlarıydı. Buna maruz kalan köylülere takat getiremeyecekleri vergiler yükleniyor, vergilerini ödemeye güçleri olmayanlar ise hapse atılıyordu. Bu kötü muamele de halkı sosyal buhrana sebebiyet verecek işleri yapmaya zorluyordu.¹⁶⁰

Dördüncü sebep Çerkezler zamanında sıklıkla tesadüf olunan memuriyetlere rüşvetle yapılan atamalar ile ilgili olup müellif bunun Mısır, Suriye ve İslâm ülkelerinde çok yaygın bir durum olduğunu nakleder. Çeşitli makamları yüksek fiyattan elde ettikleri için de üst yönetim mensupları bunun acısını halktan çıkarmak zorunda kalıyor ve onları sömürmeye başlıyorlardı. Zulmün daha da artacağından korkan mazlumlar ise bunlara karşı herhangi bir şikâyetle bulunmaktan çekinirlerdi. Bu kötü muameleye maruz kalan birisi onu şikâyet etmeye cüret eder ya da ona kötü bir söz söyleyecek olursa da hakarete uğrar, dövülür ya da gözetim altına alınır. Müellife göre tüm sistem yolsuzluğa dayanmakta olup devlet dâhilinde süre gelen bu sosyoekonomik buhranların temelinde bu sebepler yatmaktaydı.¹⁶¹

Memlûkların karşı karşıya kaldığı bu ciddi sorunun aşılmasına yönelik el-Esedî'nin üst yönetim mensuplarına ilişkin vermiş olduğu uyarılar eserin ikinci kısmında ele alınmıştır.

157 El-Esedî, *et-Teyisîr ve 'l-'İtibâr*, 92-93.

158 El-Esedî, *et-Teyisîr ve 'l-'İtibâr*, 93; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 10.

159 El-Esedî, *et-Teyisîr ve 'l-'İtibâr*, 93-94.

160 El-Esedî, *et-Teyisîr ve 'l-'İtibâr*, 95.

161 El-Esedî, *et-Teyisîr ve 'l-'İtibâr*, 95-96.

Buna göre devleti tehdit eden bu risklerin bertaraf edilmesi için üst yönetim mensupları kadar ulemaya düşen önemli sorumluluklar da vardır. Mesela; iş ve hükümlerde Allah'ın kitabı ve resulünün sünnetine uymak, mazlumların ellerinden tutmak, ezilenleri desteklemek, muhaliflerin ortaya koyduğu meseleleri tartışmak ve bunlar üzerinde düşünmek, üreticilere yardım etmek ve onları çalışmaya teşvik etmek, adil olmayanları bu işlerden caydırmak ve yolsuzluğa neden olan amilleri araştırmak müellif tarafından dikkat çekilen hususlardan bazılarıdır.¹⁶² El-Esedî'ye göre adalet görevin yerine getirilmesi olup bu da halkı ve halkın yaşam koşullarını tam olarak bilmeyi gerektirmektedir.¹⁶³

Burada belirtilmesi gereken ilk husus zirai üretimdeki düşüşün sebepleri için el-Makrîzî ve el-Esedî tarafından sunulan verilerin birbirine benzer oluşudur. Bu da el-Makrîzî'nin el-Esedî üzerinde bıraktığı etkiye delalet eder ancak el-Esedî; ekonomik meselelerin daha teferruatlı ele alınması, sorunların analizi ve bunlara analitik bir yaklaşımla çözüm üretmesi bakımından öyle sanıyoruz ki çağdaşını geçmiştir. Diğer bir husus her iki müellifin de tarım ve üretim ile ilgili olan sorunlara yaklaşımları Çerkezler zamanında bu meselelerin; üzerinde ciddiyetle durulması gereken ekonomik bir problem olduğunun görülmesi açısından ehemmiyetli olmasıdır.

El-Esedî tarafından tasnif edilen bu problemler bilhassa Memlûkların ikinci devresinde sıklıkla tesadüf olunan ve gerilemeye tesir eden temel unsurlardı. Devletin son dönemlerine doğru kesif bir hal alan buhranlar ve mali darlıkların olumsuz etkisi siyasal alana da sirayet etmiş, bilhassa ticaret rotalarının değişmesine paralel olarak gelişen Yeni Dünya düzenine yabancı kalan, uluslararası ticarete Portekiz tehlikesinin önünü alamayan ve Osmanlılar ile rekabet gücü bulunmayan devlet hızlı bir çöküş yaşamıştır.

Devlet dâhilinde kötüleşen ekonomik duruma etki eden unsurlardan birisini de salgın hastalıkların ortaya çıkma tehdidi olarak gören el-Esedî, bu buhran süreçlerinde ölenlerin sayılarının gittikçe arttığını, kötüleşen şartların da insanları göçe zorladığını nakleder. Müellife göre bu kargaşa ortamı isyanlara ve salgın hastalıklara sebebiyet verir ve korkuya kapılan halk da bu durumdan muzdarip olurdu.¹⁶⁴ Bir yerde halk vebaya yakalandığı zaman, bunu açlık ve gıda fiyatlarındaki aşırı artışlar takip ederdi. Salgınlar ve bunun neden olduğu tahribat, açlık, gıda enflasyonu vb. sorunlar üzerinde düşünülmezse bu ihmalkârlığın neticesi olarak çok daha büyük sıkıntılara maruz kalırdı.¹⁶⁵ Çerkezler döneminin en önemli sorunlarından birisi olan muhtekirlerin faaliyetlerinden ise müellif eserinin 3. kısmında bahseder. Buna göre değirmenciler ve araçlar yüklü miktarda aldıkları buğdayı istifleyip şartlar kötüleştiği zaman da bunların fiyatlarını peyderpey artırarak piyasaya sürerlerdi. Bunlar aynı zamanda buğdayı diledikleri hububat ile harmanlardı. El-Esedî, ambarların tahıl ile dolu olmasına rağmen fiyatların gittikçe yükselmesinin altında yatan temel sebep olarak istifçiliği ve hububatın pazarlara girişinin bu

162 El-Esedî, *et-Teysîr ve 'l-I'tibâr*, 98-99.

163 El-Esedî, *et-Teysîr ve 'l-I'tibâr*, 100.

164 İslahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 10.

165 El-Esedî, *et-Teysîr ve 'l-I'tibâr*, 114-115.

istifçiler tarafından engellenmesini gösterir.¹⁶⁶ Bu süreçte yaşanan tekelleşme faaliyeti hububat kadar süt ve peynir gibi diğer gıda ürünlerinde de görülmekteydi. Mala olan talepte görülen artış dönemlerinde ortaya çıkan istifçiler, mallarını pazara adil olmayan fiyatlardan sürerlerdi. Karaborsacıların zararlı faaliyetlerinin gittikçe arttığını nakleden el-Esedî, bu durumdan oldukça kaygı duyduğunu da belirtir.¹⁶⁷ Mesela 1449 yılının Mayıs-Haziran ayında gıda fiyatlarındaki artışı fırsat bilerek istifçilik yapan bir muhtesibin devrin sultanı Çakmak tarafından görevinden kovulmuş olması bu duruma güzel bir örnek teşkil eder.¹⁶⁸

Devlet dâhilinde gelişen enflasyonu buğday ve ekmeğin fiyatı üzerinden değerlendiren el-Esedî'nin ise konuya ilişkin çıkarımı mühim olup müellifin vermiş olduğu veriler Sultan Çakmak'ın iktidar devresine tekabül etmektedir. Bu dönem özellikle Mısır'da salgınların ve Nil'in yetersiz rejiminden kaynaklı olarak kıtlık olaylarının zirvede olduğu bir süreç olma özelliğini de taşır. Buna göre Mısır'da buğdayın *irdebi* 1 dinar iken 1 *rutl* ekmeğin 1 *d.f.*ye karşılık geliyorsa bu normal bir orandır. Buğdayın *irdebi* 2 dinardan satılırken ekmeğin *rutlının* 2 *d.f.*ye satılması ise müellife göre enflasyondur. Buğdayın *irdebinde* bir fiyat düşüşü yaşanacak olursa bununla mütenasip bir şekilde ekmeğin fiyatında da düşüş yaşanması beklenir. Ancak müellif, buğdayın *irdebinin* 1 dinarın altına düştüğü zamanda bile ekmeğin fiyatlarının düşmediğini naklederken bu durumun Eşref Barsbay ve Zâhir Çakmak dönemlerinde görüldüğünü belirtir. Mesela bu süreçte buğdayın *irdebi* 100 *d.f.* idi ve bazı zamanlarda 3 *irdeb* buğdayın 1 dinardan da satıldığı oluyordu. Buğdayın *irdebinin* bakır dirhem karşılığı ise 83 *d.f.* idi. Sultan Çakmak'ın iktidarının son dönemlerinde 1 ekmeğin *rutl* önce 6 sonra da 8 *d.f.*ye çıkmıştı. Ekmeğin normal fiyatının dirhem başına 1 *rutl* olduğu varsayılacak olursa bu da ekmeğin fiyatında %600 ila %800'lük bir enflasyon anlamına gelmekteydi. 1451 yılının Ekim ayında ise bu fiyatın 4 ilâ 5 dirheme gerilediği görülmüştür.¹⁶⁹

Sultan Çakmak'ın iktidar devresine tesadüf eden 1449-1452 yılları arasındaki ekonomik kriz döneminde buğdayın *irdeb* fiyatındaki oynaklık bu süreçteki enflasyonun görülmesi açısından önem eder. Buna göre buğdayın *irdebi* Haziran-Temmuz 1449'da 300 *d.f.*, Temmuz-Ağustos 1449'da 290 *d.f.*, Ağustos-Eylül 1449'da 400 *d.f.*, Ekim 1449'da 600 *d.f.*, Şubat-Mart 1450'de 800 *d.f.*, Haziran-Temmuz 1450'de 500 *d.f.*, Ağustos-Eylül 1450'de 600-700 *d.f.*, Eylül-Ekim 1450'de 1000 *d.f.*, Ekim 1450'de 1200 *d.f.*, Şubat 1451'de 1500 *d.f.*, Nisan 1451'de 800-1000 *d.f.*, Ağustos 1451'de 900 *d.f.*, Eylül 1451'de 900 *d.f.*, Ocak-Şubat 1452'de 800 *d.f.*, Nisan-Mayıs 1452'de 400 *d.f.*, Kasım-Aralık 1452'de 320 *d.f.*, Temmuz 1453'de 140

166 El-Esedî, *et-Teyisîr ve'l-İ'tibâr*, 146; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 13.

167 El-Esedî, *et-Teyisîr ve'l-İ'tibâr*, 145.

168 Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam Mamluk Egypt 1250-1517*, 159.

169 El-Esedî, *et-Teyisîr ve'l-İ'tibâr*, 143; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 14.

d.f. şeklinde seyretmiş olup 1452 yılından itibaren fiyatlarda düşüşler gözlenmiştir.¹⁷⁰ Bahrîler devri ve Çerkezlerin ilk dönemleriyle kıyaslandığı zaman bu dönemde fiyatların olağanca yüksek olduğu rahatlıkla görülebilir.¹⁷¹ Bu üç yıllık süreçte göze çarpan enflasyonun nedeni tarihçiler arasında tartışıla gelmiştir. Bunlardan birisi olan B. Shoshan, 1450 ve bu sürecin bir benzerinin yaşandığı 1470 yıllarındaki fiyatlardaki istikrarsızlığın temel nedeni olarak bakır dirhemlerin değerindeki oynaklığı göstermiştir. Ancak A. Sabra'nın enflasyonun nedeni olarak parasal istikrarsızlığın yanı sıra bu süreçte sıklıkla görülen veba salgınları ve Nil'in düşük seyrinden kaynaklı kuraklık olaylarının da bunda etkili olduğu belirtmesi daha mantıklıdır. 1449 yılında buğdayın fiyatında görülen artış Nil suyunun düşük seviyede seyretmesiydi. Sonraki birkaç ayda seviye istenilen düzeye gelse bile fiyatlarda herhangi bir iyileşme olmadı. 1450 yılında görülen artış da yine Nil'in taşma seviyesinin olması gerektiği düzeyin altında seyretmesinden kaynaklıydı. Sultan Çakmak piyasa şartlarını düzeltmek ve fiyatları kontrol altına almak amacıyla iki tedbire başvurdu. Bunlardan ilki üstâddârın buğday ambarından fakir halka daha ucuza buğday satmasıydı. Diğer tedbir ise Kıbrıs'ın devlete ödemekle mükellef olduğu yıllık vergiden düşülmek suretiyle adadan buğday ithal edildi. Yaşanan bu zor süreç demografik hareketliliğe de sebebiyet vermiş, Bedevi ve köylülerden bazıları Kahire'ye bazıları da Suriye'ye göçmek durumunda kalmıştır.¹⁷²

Müellifin, çağdaşı el-Makrîzî gibi artan vergi yükleri ve bunun iktisadi duruma olan tesirleri konusundaki çıkarımları da mühimdir. Gerek el-Makrîzî gerekse de el-Esedî, devletin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil eden vergiler hususundaki yargılarında birbirini tamamlar mahiyette olan ortak düşüncenin paydaşı olmuşlardır. Burada belirtilmesi gereken durumlardan birisi bu iki müellifin devlet dâhilinde vergilerin hayli yüksek olduğu dönemlerin müşahidi olmalarıdır. Konuyla ilgili olarak El-Esedî Çerkezler devrinde Memlûkların; vergilerin olağanca arttığı buna mukabil devlet gelirlerinin hayli düştüğü bir kısır döngünün içinde olduğunu nakleder. Müellif, halkın üzerine yüklenen aşırı vergilerin sultanın iktidarını güçlendirmek adına yapılan bir icraat olarak kabul görmesine rağmen bunun devletin temelini sarstığı görüşünde olmakla İbn Haldun'un tezini desteklemiş olur. Yasal ve adil olmayan vergilerin karşısında olan el-Esedî, halkın menfaati için toplanan zekât, haraç, cizye vb. şer'i vergilerin ise lehinde görüş bildirir. Bu bağlamda Allah'ın yarattığı bedelsiz nimetler olan tuz üzerinden, otlaklardan ve balıkçılıktan alınan bu adaletsiz vergi uygulamalarının ilgası gerekmektedir. Memlûk ülkesinde faal olan esnafların sattıkları malların asıl fiyatlarına, tıpkı ithal malların üzerine gümrük tarifelerinin uygulanması gibi vergi miktarlarının eklenmesi ve bunların sultan ya da diğer bürokratlar adına toplanıyor olması kabul edilir bir durum değildir. Bu türden

170 Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam Mamluk Egypt 1250-1517*, 160; Abdullah Mesut Ağır, *Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Sultan Çakmak Dönemi 1438-1453* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 199. Sultan Çakmak dönemindeki diğer temel tüketim mallarındaki gıda fiyatları için bk. İlyas Gökhan, "Memlûk Sultanı Zâhir Seyfuddîn Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (H. 842-857/M. 1439-1453)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006), 341-366.

171 Verilen değerlerin grafik dökümü için bk. Grafikler kısmı, Grafik 6.

172 Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam: Mamluk Egypt 1250-1517*, 158-160.

toplanan paraların hepsi hukuka aykırıdır ve piyasayı denetleyen hisbe teşkilatının başındaki kimselere de bu konuda önemli görevler düşmektedir. Bu kişi ya adildir ya da değildir ve şayet adil değilse onu korumanın da bir faydası yoktur. Müellife göre bu durumdaki muhtesip kayda değer bir bürokrat bile olsa onun yargılanması zorunludur. Adaletsiz vergi uygulamaları üretim faaliyetlerini olumsuz etkileyeceğinden, çiftçiler ve üreticiler işlerini terk etmek durumunda kalırlar.¹⁷³

El-Makrîzî ve el-Esedî tarafından üzerinde hassasiyetle durulan vergi hususu aslında Çerkezler döneminin önemli sorunlarından birisi olup bir vergi reformuna duyulan ihtiyaç bu bağlamda her iki müellif tarafından da vurgulanmıştır. Aşırı vergi yükü üretim faaliyetlerinin önünde büyük bir engeli teşkil ederken ekonomik faaliyetlerin beklentiyi karşılamaması çiftçilerin ve esnafın işlerini terk etmelerine sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda devlet önemli bir vergi gelirinden mahrum kalırken tarımsal istihsaldeki düşüş temeli iktisadî sistemine dayanan Memlûkların yapısal durumunu da derinden etkilemiştir. Üretimdeki daralmanın doğal olarak çarşı-pazar fiyatları üzerindeki olumsuz tesirlerinden de söz etmek mümkündür.

4. Kriz ve Enflasyonu Yok Etmeye Yönelik Çözüm Önerileri ve Tavsiyeler

Memlûklar döneminde siyasetname türünde kaleme alınmış bu iki önemli eserin müelliflerinin yegâne çabaları devlet dâhilinde süre gelen sosyoekonomik problemlerin, bunların yol açtığı tahribat ve aksamaların tespiti ve bu sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerileri sunmak olmuştur. Özellikle Memlûk tarihi üzerine çalışan araştırmacıların hemfikir olduğu Çerkezler dönemi, Memlûkların hemen her alanda gerileme süreci olarak kabul görmüş, bu zaman diliminde ortaya çıkan pek çok sorun, yukarıda da ifade edildiği gibi bu iki reformist ilim adamını mezkûr eserlerini yazma konusunda teşvik etmiştir. Bu münasebetle bu devrin iki önemli bilim insanı tespit ettikleri sorunların giderilmesine yönelik kendi çözüm önerilerini ortaya koymuşlardır.

4.1. El-Makrîzî'nin Kriz ve Enflasyonu Yok Etmeye Yönelik Çözüm Önerileri

Her iki müellifin eserleri kıyaslandığında sorunların tespiti noktasında işlenen pek çok temanın birbiriyle benzeş yönlerine rastlamak mümkündür. Ancak teknik bakımdan bazı farklılıklar göze çarpar. Mesela el-Makrîzî; sıkıntıların nedenleri, dolaşımda olan para, gıda fiyatları, nüfus ve bunların çeşitleri gibi hususları ayrı başlıklar altında işledikten sonra enflasyonu yok etmek için araç ve tavsiyelerinin yararlarını sonuç mahiyetinde eserinde işlemiştir. Müellif geçmiş zamanlarda görülen ekonomik sarsıntılarının temel sebebinin enflasyondan ziyade suistimallere bağlamak suretiyle Çerkezler devrinde devletin muzdarip olduğu para konusundaki rahatsızlığını vurgulamıştır. Bu yönüyle mal ve hizmetlerdeki fiyatların altın dinar ve gümüş dirhem cinsinden belirlenmesi kötüye giden durumun iyileşmesini olanaklı kılacaktır. El-Makrîzî'ye göre önceki dönemlerde olduğu gibi topraktan alınan vergiler, fiyatların belirlenmesi, kiralama işleri ve

173 El-Esedî, *et-Teyşir ve'l-İtibâr*, 137-138; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 22-23.

maaşların ödenmesi altın ve gümüş cinsinden darp edilen paradan yapılıyor olsaydı, bunu gıda, giysi ve diğer temel ihtiyaçları için kullanacak olan kişiler, Çerkezler devrinde yaşanan ekonomik istikrarsızlığa rağmen, kendini bu denli aldatılmış hissetmezdi. Yaşanan enflasyona gelince bunun iki temel sebebinden en mühimi, kötü idare ve yöneticilerin cehaletiydi. İkinci neden ise doğal felaketler neticesinde husule gelen kıtlık olaylarıydı.¹⁷⁴

Dolaşımdaki para, parasal durumdan kaynaklı enflasyon ve bununla ilgili olarak reform önerilerine ilişkin el-Makrîzî tarafından sunulan tavsiyeler mühimdir. Bu bağlamda müellif eserinde önceki dönemlerden Memlûklar devrine kadar dolaşımda olan dinar, dirhem, *fulûs* ve bunların piyasa üzerindeki etkileri hususunda bazı bilgiler nakleder. Dirhemler, dönemlere göre değeri değişmekle beraber, Eyyûbîlerin son devrelerinde ve Memlûklar devrinde kullanımı en yaygın para olarak tezahür etmektedir. Bu dönemde dirhemlerle birlikte kullanımı giderek yaygınlaşmaya başlayan bir diğer para da Arapların *fulûs* olarak adlandırdıkları bakır sikkelerdi. Alışımında az miktarda gümüş bulunan ve *musvedde* (dirhemü's-sevdü'n-nahhâs) olarak adlandırılan bu paralar Eyyubî Sultanı Muhammed el-Kâmil b. Adil dönemine Mısır'da yaygın kullanıma sahipti. Ancak mezkûr sultan kendi döneminde *müstedir dirhemlerinin* darb edilmesini ve *varig* olarak bilinen eski Mısır dirhemleri ile alışverişin yasaklanmasını emretti, (1225). *Kamili dirhemine* gelince; bunun üçte ikisi gümüşten, üçte biri bakırdan oluşuyordu.¹⁷⁵ Kırk Sekiz *fulûs* bir *Kamili dirhemine* eşit olup önceleri *fulûslar* ancak kıymetli emtianın alım satımında değil ancak sebze ve meyve gibi günlük gıda ihtiyaçlarının temin edilmesinde sarf ediliyordu. Bu sikkelerin yaygın olarak kullanılmasına Çerkezler döneminde devam edilmiştir. Çerkezlerin müessisi olan Berkûk zamanında dolaşımda üç çeşit para vardı. Bunlardan ilki yaygın olarak tasarruf edilen *fulûs*, diğer para *fulûs*'a göre daha az oranda bulunan dinar ve gümüş kıtlığından dolayı dolaşımı durma noktasına gelen gümüş dirhemlerdi. Bu esnada bir altın dinar 30 gümüş dirheme tekabül ediyordu.¹⁷⁶ Çerkezler devrine rastlayan bu süreçte Mısır'da yaygın kullanıma sahip olan para birimi olan *fulûs*; geçmiş dönemlerin aksine yiyecek, içecek türünden her çeşit gıda mamullerin tedarikinde ve diğer eşyanın ticaretinde, toplanılan toprak vergilerinde ve aşar vergisinin tahsilâtında kullanılmaya başlandı. El-Makrîzî 1 *kintâr 177 fulûsun* 600 dirheme karşılık geldiğini nakleder. Buna göre 1 *rutl fulûs* ise 144 dirhem olup bu da 6 gümüş dirhem değerindeydi.¹⁷⁸ Bu dönemde Kahire'de bir miskal altın 150 *d.f.* değerindeyken aynı miskal değerindeki altın İskenderiye'de 300 bakır dirheme karşılık gelmekteydi¹⁷⁹. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki el-Makrîzî tarafından sunulan bu değerler kendisinin tanık olduğu belirli bir zaman dilimi için geçerli olan veriler olup paradaki oynaklık dönemlere göre

174 Allouche, *Mamluk Economics*, 83.

175 Makrîzî, *İğâsetu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*, 140; Allouche, *Mamluk Economics*, 66-68.

176 Allouche *Mamluk Economics*, 70-71; Memlûklar dönemindeki diğer sikkeler için bk. Paul Balog, *The Coinage of Mamluk Sultans of Egypt & Syria* (New York: The American Numismatic Society, 1964), erişim: 7 Nisan 2021, <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan55713>.

177 100 Mısır *rutlına* karşılıktır, bk. Allouche, *Mamluk Economics*, 77.

178 Allouche, *Mamluk Economics*, 77.

179 Allouche, *Mamluk Economics*, 78.

değişiklik gösterebiliyordu.¹⁸⁰ Müellife göre kabul edilebilir ve geleneksel olarak dolaşımda olması gereken para altın ve gümüş sikkeler olup diğer hiçbir metalin para birimi olarak kullanılması uygun değildi. Buna göre mal ve hizmet maliyetlerinin fiyatlanmasında altın ve gümüş kullanılmalıydı. Dönemin piyasa koşullarına göre 1 miskal altının 24 gümüş dirheme, 1 gümüş dirhem de daha çok gündelik ev giderleri gibi kıymetsiz malların alım satımında kullanılan, 140 *d.f.* değerinde olması ideal olan orandı. El-Makrîzî krizlere dayalı olarak gelişen enflasyonun önünü almak amacıyla dinar, dirhem ve bakır para olan *fulûsların* alışım ve değerlerinin ayarlanması ile ilgili çıkarımlarının tatbik edilmesi durumunda fiyatlarda ciddi düşüşlerin yaşanacağını, insanların rahatlayacağını ve şartların hafifleyeceğini vurgulamıştır.¹⁸¹

Bu süreçte toprak vergileri ve diğer malların ödemeleri ağırlığı *ritl* cinsinden belirlenen *fulûs* (bakır) dirhemlerle gerçekleşirken müellif artık altın, gümüş, gıda maddeleri ve giyim eşyalarının lüks hâlini aldığı vurgular. Bu bağlamda, her bir dinarın, dirhem, vergilerin, temel tüketim mallarının değerleri *d.f.* değerinden belirleniyordu. Paranın alım gücünün düşmesine ilişkin müellif tarafından verilen örnek de dikkate değerdir. Buna göre geçmiş dönemlerde orta sınıftan aylık 300 gümüş dirhem maaşa sahip olan birisinin gün başına 10 dirhemlik harcama limiti vardır. Şahıs, bu paranın 2 gümüş dirhemi ile 3 *ritl* koyun eti, 2 gümüş dirhemi ile baharat, 4 gümüş dirhemi ile ailesinin ve çalışanlarının gıda ihtiyaçlarını rahatlıkla giderebilirdi. Bakır dirhemlerin kullanıma girdiği Çerkezler döneminde ise aynı maaşa ve günlük 10 *d.f.* harcama limitine sahip olan şahıs, 3 *ritl* koyun eti için 27 *d.f.*, ailesinin temel gıda gereksinimleri için ise günlük 37 *d.f.* ücret ödemek zorundadır. Bu kıyası yapmak suretiyle müellif bakır dirhemlerin dolaşıma girmesinin sakıncalarını ortaya koyarken bu durumun Mısır'ın zenginliğini bitirdiğini ve ekonomiyi tahrip ettiğini nakleder.¹⁸² Tüm bu çıkarımlardan el-Makrîzî piyasa fiyatlamalarının eskiden olduğu gibi dinar ve gümüş dirhem cinsinden belirlenmesinin önemine dikkat çekmeye çalışmıştır. Çünkü müellife göre para sisteminin bozulması, Mısır'da süre gelen ekonomik zorluklara paralel olarak fiyat istikrarsızlığının en mühim nedeni olarak gösterilmiştir. Bu nedenle o, dolaşımda altın ve gümüş standartına dönülmesi ve *fulûs*'un kıymetsiz eşyaların alım-satımında kullanılması taraftarıydı.¹⁸³ Ancak Çerkezler dönemi için *fulûs*'un yaygın kullanımı, kıymetli madenlerin yetersizliğinden dolayı, zorunluluktan başka bir şey değildi.

4.2. El-Esedî'nin Kriz ve Enflasyonu Yok Etmeye Yönelik Çözüm Önerileri

El-Esedî eserinde çoğu zaman sorunların tespitinin hemen ardından bunların çözümüne yönelik tedbirleri işlediği temanın altında vermiştir. Ancak konuya yaklaşım tarzı bakımından onu el-Makrîzî'den ayıran en belirgin niteliği Çerkezler devrindeki ekonomik kriz ve enflasyon

180 Çerkezler döneminde volatilité için bk. Eliyahu Ashtor, "The Economic Decline of the Middle East During the Later Middle Ages", *Asian and African Studies* 15/3 (1981), 253-286.

181 Allouche, *Mamluk Economics*, 80-1.

182 Allouche, *Mamluk Economics*, 84-85.

183 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 30.

meselelerine daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşması, çok daha fazla soruna nüfuz etmesi ve çağdaşına göre daha sistematik çözüm önerilerinde bulunmuş olmasıdır. Ekonomideki bozulmanın temelini dolaşımdaki *d.f.*lerin yaygınlaşmasına bağlayan el-Makrîzî aslında bakır sikkelerin kullanım alanının artmasının ekonomik gerilemeden kaynaklı olmadığını, aksine bu süreçte yaşanan gümüş kıtlığından dolayı bir zorunluluk olduğunu farkında değildi. Bu yönüyle para durumunu devletin iktisadi bir sorunu olarak gören el-Esedî'nin konuya ilişkin olarak reform çıkarımları, sorun ve önerilerin tespitinde gerçekçi analize dayanmayan çağdaşına nazaran çok daha isabetlidir. Kıymetli madenlerin tartışmasına girmeyen müellife göre altın, gümüş ve bakırdan kesilen sikkelerin hepsi kıymetlidir ve bunlar aynı anda kullanılabilir. Parasal reform dışında enflasyon ve krizin nedenleri olarak görülen tarımsal istihsalin artırılması, ölçü ve tartı işlerindeki hilelerin önüne geçilmesi, ticareti geliştirmeye yönelik sunulan tedbirler, hisbe teşkilatı ve tekelliliğe karşı takip edilmesi gereken siyaset müellif tarafından işlenen temaların başında gelir.¹⁸⁴ Görüşlerinde ve ileri sürdüğü çözüm önerilerinde bürokrasinin tüm sınıflarını odak noktasında tutmuş olan el-Esedî, dönem koşullarında ekonomik krizlere neden olan sorunların tespiti ve bunların çarelerine yönelik çıkarımlarında hayli başarılıdır. Bu meyanda piyasadaki fiyatları kontrol altında tutmak ve gıda enflasyonunun önüne geçmek amacıyla kendisinin yapmış olduğu bir analiz kayda değerdir. Buna göre piyasanın arz ihtiyacından mükellef olan görevliler, her bir şehir ve köyün günlük gıda ihtiyacını belirlemeli, daha sonra da bunların aylık ve yıllık ihtiyaçları hesaplanmalıdır. Mahsul hazır olduğu zaman, bunun içinden ihtiyaç duyulan tohumluk ayrılmalı, geriye kalan ürün de piyasaya sürülmelidir. Depolanan mahsul de ihtiyaç duyulduğu zaman pazarlara getirilmelidir. Bu, fiyatları normal seviyede tutacak arz akışını sağlayacaktır.¹⁸⁵ Öyle sanıyoruz ki el-Esedî tarafından dikkati çekilen husus Mısır ve vilayetlerinde sıklıkla görülen kuraklık ve buna dayalı olarak gelişen kıtlık olayları gibi olağanüstü durumlarda ortaya çıkan gıda fiyatlamalarındaki fahiş artışların önüne geçilmesi ile ilgili olan bir tedbirdir. Çünkü ona göre ciddi bir sorun olan kuraklık tahammül edilemez bir olaydır. Bu tedbir aynı zamanda böylesi hassas süreçleri fırsata çevirmesini bilen ve daha çok fiyatları artırma ve hilekârlık işleriyle iştigal eden simsarlara karşı beyan edilmiş bir önlemdir.¹⁸⁶

Dolaşımdaki para ve buna yönelik reform önerileri bakımından el-Esedî çağdaşıyla benzer görüşleri savunduğu gibi bazı nakilleri ile el-Makrîzî'den ayrılır. Her iki müellifin ortak düşüncesi ise parasal durum ile ilgili bir reforma duyulan ihtiyaçtır. El-Esedî'ye göre insanoğlunun hayatının devamını sağlaması için; yiyecek hem içmek hem de aşlarını hazırlamak için su, bedenini soğuktan, sıcaktan ve haşerelerden korumak için giyecek, barınma ve aile sahibi olma ihtiyacı şeklinde sıraladığı beş temel gereksinimi vardır. Tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılamaktan aciz olan insan, toplum üyelerinin iş birliğine ve desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında da bir mübadele aracı olarak paraya

184 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 30.

185 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 28.

186 El-Esedî, *et-Teyisî ve 'l-I'tibâr*, 143.

ihtiyaç vardır.¹⁸⁷ Dolaşımdaki para ve bunun değeri ile ilgili olarak el-Esedî eserinin üçüncü kısmında bilgiler nakleder. Ona göre mübadele işlerinde ve maaşların ödenmesinde kullanılan paranın değerindeki bozulma idari kusurlardan kaynaklanırken bu da ekonomik birçok sorunu beraberinde getiriyordu. Paradaki bozulma politikanın eksikliğinden kaynaklanmaktaydı ve dönem koşullarında darp edilen paralar farklı tip ve oranlarda olup bunların görünüşü, biçimi, ağırlığı, reel ve görünen değerleri birbirinden farklılık arz ediyordu. Eleştiri konusu edilen durumlardan birisi de ölçü ve tartım işlerindeki bozulma ile ilgiliydi. Bu bağlamda müellif orantılı olan bir eşyaya orantılı olan başka bir şey ilave edildiği zaman orantının bozulmayacağını, ancak orantılı olan bir eşyaya orantsız bir şey konulması hâlinde bu orantının bozulacağını nakletmiştir.¹⁸⁸ Bu nedenle altın para olan dinar ve gümüş dirhemini şekil, miktar ve vezin değeri bakımından orantılı olması gerekmektedir. Böyle olması durumunda mübadele işlerinde insanlar bu iki parayı kullandıklarında bunların sayısal değeri ve vezin değeri arasında bir tutarsızlıkla karşılaşmazlar. Bunun önüne geçmek için de müellif halkın farklı eşyaların mübadelesi, satın alma, ödeme vb. gereksinimlerinin nazarı dikkate alınarak devletin gümüş dirhemi farklı adla anılan dört farklı değerde darp etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre; ilki bir dirhem ağırlığına sahip olan sikke, ikincisi bir dirhemini yarısına, üçüncüsü bir dirhemini çeyreğine ve dördüncüsü de 1/8'lik ağırlığına sahip olan sikkedir.¹⁸⁹ El-Esedî, paranın asıl değeri ve üzerinde yazılı olan değer arasındaki tutarsızlığa karşı olduğu için darp edilecek olan sikkelerin alaşımız saf metalden kesilmesi tavsiyesinde bulunur ve sikke üzerindeki asıl değer ve eş değerinin para üstünde belirtilmesi gerektiğini savunur. Yukarıda dört farklı grupta tasnife tuttuğu dirhemlerin hepsinin tamamen yuvarlak ve her iki tarafının da kusursuz bir şekilde damgalanması gerekir. Müellife göre bu şekilde darp edilmiş dirhemlerden yüz adet alıp bunların tartılması durumunda paranın yüzünde yazan değere ulaşılması ya da yüz dirhem ağırlığında eşdeğere sahip olan dirhemi alıp bunların sayılması durumunda doğru rakama ulaşılması gerekir. Bu tedbir mukabilinde para da sahteciliğin de önüne geçilmiş olunur. Bu dört farklı dirhemini tedavüle girmesinin halk için de yararı olup herkes yarım, çeyrek ve 1/8'lik dirhemlerin ağırlık ve değerlerine kolaylıkla vakıf olabilirken fakir ve miskinlere tasaddukta bulunacak olanların da bu paralar işlerini kolaylaştırır.¹⁹⁰ Altın sikkeye gelince el-Esedî saf altından darp edilmesi gereken bu paranın 1 miskal ağırlığında (4.25 gr.) olması ve bunun üzerinde de hükümdarlık mührünün bulunması gerektiğini belirtir. Ona göre 1 miskal altın 400 *d.f.ye*, yarım miskal altın 200 *d.f.ye*, çeyrek miskal altın da 100 *d.f.ye* eşit olmalıdır.¹⁹¹ Müellif, iktisadi vaziyetin hayli kötüleştiği ve yolsuzlukların olağanca artmaya başladığı Çerkezlerin iktidarının ilk dönemlerinde darp edilen paralar ve bunların ayarlarından kaynaklı sıkıntılar hakkında da malumat verir. Mesela; sıkıntılı geçen Ferec'in iktidarından sonra tedbir olarak

187 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İ'tibâr*, 42; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 15.

188 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İ'tibâr*, 116.

189 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İ'tibâr*, 119-120; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 16.

190 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İ'tibâr*, 120-121; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 16.

191 El-Esedî, *et-Teysîr ve'l-İ'tibâr*, 129-130; Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 16

tahta geçirilmiş olan Halife Mustâin zamanında (1412), *ed-Denanîr el-Hâlifetiyye* ve saf gümüştüen *ed-Derâhim en-Nevrûziyye* darp edilmiştir. Mısır, Suriye ve İslâm memleketlerinin pek çoğunda bu para kullanımında iken dirhem Mısır ve Suriye'deki vezin değerleri farklılık arz ediyordu. Bu nedenle de insanlar zarara uğrayınca bu paralar tedavülden kaldırıldı.¹⁹² El-Esedî Sultan Barsbay zamanında darp edilen *el-Eşrefî* ve Sultan Çakmak zamanında tedavüle olan *ez-Zâhirî* dinarlarının ise 360 *d.f.ye* tekabül ettiğini, nakleder. Aynı zamanda ilgili bölümde kıyas amacına matuf olarak geçmiş zamanlardaki altın gümüş rasyosuna ilişkin de bazı veriler sunulur.¹⁹³ Çerkezler döneminde kullanımı gittikçe yaygınlaşan *fulûslar* için de müellif bunların yüksek kalitede kırmızı bakırdan kesilmesi gerektiğini ve üstünde de sultanın adının yer almasının mühim olduğunu vurgular. Dirhemler için tabi tuttuğu dört kategoriye bakır sikke için 3 kategoride olması gerektiğini belirten müellif bunlardan ilk bakır sikkenin 3 gümüş dirhem ağırlığında, diğerinin bunun yarısı ve diğerinin de 1/6 oranında ağırlık değerine sahip olması tavsiyesinde bulunur. *Dirhem min el-fulûsların* kullanım alanları ile ilgili olarak ise el-Esedî bu paraların kıymetsiz madenden kesilmesinden dolayı daha çok hayır işlerinde, çarşı pazarlarda meyve ve sebze alım satımında kullanılabileceğini nakleder.¹⁹⁴

Diğer meselelerde olduğu gibi parasal sistem ile ilgili olarak da isabetli görüşler ortaya koymasına rağmen, el-Esedî'nin reform önerilerinin üst yönetim mensupları tarafından çok da nazarı dikkate alınmadığı aşikârdır. Çerkezler döneminden itibaren görülen ekonomideki gerileme, siyasi kadrolardaki yozlaşma ve sosyal temelli problemler köklü reformları gerektirmesine rağmen, bu süreçte günü kurtarmak adına atılan kısmi adımlar dışında sorunları gidermeye yönelik kalıcı çözümler üretilememiştir. Kaldı ki bu devirde sorunların önünü almak için radikal adımlar atacak reformist bir sultan portresi de karşımıza çıkmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada 15. yüzyılın iki önemli müellifi, el-Makrîzî ve el-Esedî'nin, bu dönem iktisadi tarihi açısından çok önemli olan eserleri dikkate alınmak suretiyle Memlûklardaki ekonomik kriz ve enflasyonun nedenleri üzerinde durulmuştur. Memlûk tarihçiliğinde ayrı bir yere sahip olan bu iki çalışmada özellikle devletin sıklıkla karşı karşıya kaldığı sosyoekonomik sorunların tespiti ve bunun çözüm önerilerine ilişkin çıkarımlar ve yaklaşımlar ayrıca ehemmiyetlidir. Her iki çalışma mukayese edildiği zaman devlet dâhilinde süre gelen siyasi, sosyal ve iktisadi problemlerin belirlenmesinde benzeş tespitler söz konusu olsa da sorunların kaynaklandığı temel amiller ve bunların aşılmasına yönelik çözüm önerlerinde iki müellif birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda parasal reform ile ilgili müelliflerin ortaya koymuş olduğu ve yukarıda izahına çalıştığımız husus buna örnek teşkil eden durumlardan yalnızca birisidir. Gerek el-Makrîzî gerek el-Esedî'nin eserlerini kaleme aldıkları dönem, Memlûkların her açıdan gerileme devrine tekabül eden Çerkezler devridir. Bahrî Memlûklar devrindeki bazı enflasyon

192 El-Esedî, *et-Teyisî ve 'l-'İtibâr*, 127.

193 El-Esedî, *et-Teyisî ve 'l-'İtibâr*, 129-130; "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 16

194 Islahi, "Al-Asadi and His Work al-Taysir", 17.

olaylarına yer vermiş olsa da el-Makrîzî'nin eserini tamamladığı süreç Memlûk tarihinin belki de en istikrarsız dönemlerinden birisi olan Berkûk'un oğlu Ferec'in saltanat sürecine rastlıyordu. El-Esedî'ye gelince, onun eserini tamamladığı dönem olan Sultan Çakmak'ın iktidar devresi ise yine Mısır'da salgın ve kıtlık olayların kesifleştiği ve buna dayalı olarak gıda fiyatlarında anormal artışların yaşandığı bir süreç olması münasebetiyle önemlidir. Bu olumsuz tabloya ilişkin pek çok veri ve anekdot Memlûk kroniklerinde dağınık bir şekilde yer etmektedir. Bu münasebetle siyasetname türünde yazılmış ve özellikle sosyoekonomik sorunlara odaklı bu iki müstakil eser sayesinde biz devletin gerileme sürecine ilişkin kayda değer pek çok orijinal bilgiyi derli toplu bir şekilde edinmiş oluyoruz. Meseleye nereden bakılırsa bakılsın, Memlûkların siyasi, sosyal ve ekonomik birçok sorunla baş etmek zorunda kalacağı bu ikinci saltanat devresinde, üst yönetim mensuplarını uyarmak ve yine pek çok soruna dikkat çekmek bakımından böylesine iki çalışmanın ortaya çıkması zaruri idi. Bu yönüyle de iktisat tarihi açısından oldukça önemli olan bu eserlerin dönem koşullarında kayda değer bir boşluğu doldurduğu ancak bunların devrin sultanları ve bürokratları tarafından çok da dikkate alınmadığı inancındayız. Her iki eserde de takip edilen yöntem, metot ve sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlarda İbn Haldûn'un tesiri ne kadar ehemmiyetliyse, İbn Haldûn'un metodunun sonraki nesil tarihçiler tarafından Memlûk tarihçiliğine uyarlanarak devam ettirilmiş olması ve bu alanda farklı yapıtların ortaya çıkması da bir o kadar mühimdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Abdelhamid, Tarek Galal, Toudy, Heba. *Selections from Subh al-A'shā by al-Qalqashandi, Clerk of the Mamluk Court: Egypt: "Seats of Government" and "Regulations of the Kingdom", From Early Islam to the Mamluks*. Routledge: Tylor&Francis, 2017.

Ağır, Abdullah Mesut. *Memlûklarda Ticaret*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

-*Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Sultan Çakmak Dönemi 1438-1453* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

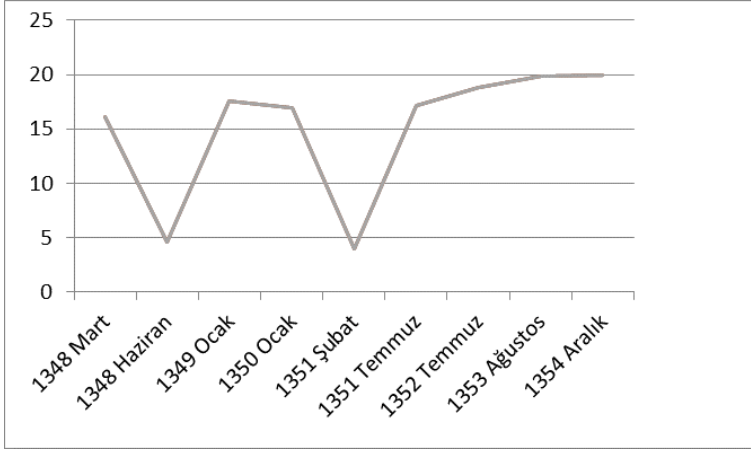
-“The Plague and its Affects to the Mamluk Economy and Society.” *International Conference on Social Sciences and Humanities 'de sunulan bildiri*, 10-12 Haziran 2021.

- Allouche, Adel. *Mamlûk Economics: A Study and Translation of al-Maqrizi's Ighathah*. Salt Lake City: Utah University Press, 1994.
- Almahlı, Ayham *El-Makrîzî'nin İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Ğumme Eserinin, Muhtevası ve Tahilili*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Ashtor, Eliyahu. *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*. London: Collins, 1976.
- “Levantine Weights and Standart Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages”, *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, Editor Z. Kedar. Variorum Reprints, London 1986.
- The Kârimî Merchants”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 88 (1-2) (1956): 45-56.
- “The Economic Decline of the Middle East During the Later Middle Ages”, *Asian and African Studies* 15/3 (1981): 253-286.
- Ay, Resul. “Orta Çağ Anadolu’sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3 (2006): 26-27.
- Ayalon, David. “Mamluk Military Aristocracy: A Non Hereditary Nobility”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987): 205-210.
- Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, I-II-III. Çeviren Abdullah Mesut Ağır. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2015.
- Balog, Paul. *The Coinage of Mamluk Sultan of Egypt&Syria*. New York: The American Numismatic Society, 1964. Erişim: 7 Nisan 2021, <http://numismatics.org/digitalibrary/ark:/53695/nnan55713>.
- Borsch, J. Stuart. “Nile Floods and the Irrigation System in Fifteenth-Century Egypt”, *Mamluk Studies Review* 4 (2000): 131-145.
- Dols, Michael Walter. *The Black Death in the Middle East*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977.
- Edo, Anthony - Melits, Jacques. “Does the inflow of precious metals from the New World really explain the ‘Great Inflation’ in Renaissance Europe?”, *Voxeu* 10 November 2019. Erişim 24 Nisan 2021. <https://voxeu.org/article/does-inflow-precious-metals-new-world-really-explain-great-inflation-renaissance-europe>.
- Dünya, Ahmed Şevki. “Kıra’a İktisâdiyye fi Kitâbü’t-Teyisîr ve’l-İhtibâr bi mâ yecib Husnû’l-Tedbîr ve’l-Tasarruf ve’l-İhtiyâr li Muhammed b. Muhammed b. Halil el-Esedî”, *Mecelle Camiatü’l-İmam Muhammed Suddü’l-İslâmiyye* 5 (1991): 197-226.
- Ener, Mine. *Managing Egypt’s Poor and the Politics of Benevolence, 1800-1952*. Princeton and London: Princeton University Press, 2003.
- Esedî, Muhammed. *et-Teyisîr ve’l-İhtibâr ve’l-Tahrîr ve’l-İhtibâr fi mâ Yecibü min Hüsnî’l-Tedbîr ve’l-Tasarruf ve’l-İhtiyâr*. Hazırlayan Abdülkadir Ahmed Tuleymât. Kahire: Darü’l-Fikrî’l-Arabi, 1967.
- Findlay, Ronald. “Globalization and the European Economy: Medieval Origins to the Industrial Revolution”, *Columbia University Department of Economics Discussion Paper Series*. New York, 2002: 1-46. Erişim: 17 Nisan 2021. <https://core.ac.uk/download/pdf/161436673.pdf>.
- Fischel, J. Walter. “The Spice Trace in Mamluk Egypt. A Contribution to the Economic History of Medieval Islam”, *Journal of Economic and Society History of the Orient* 1/2 (1958): 157-174.

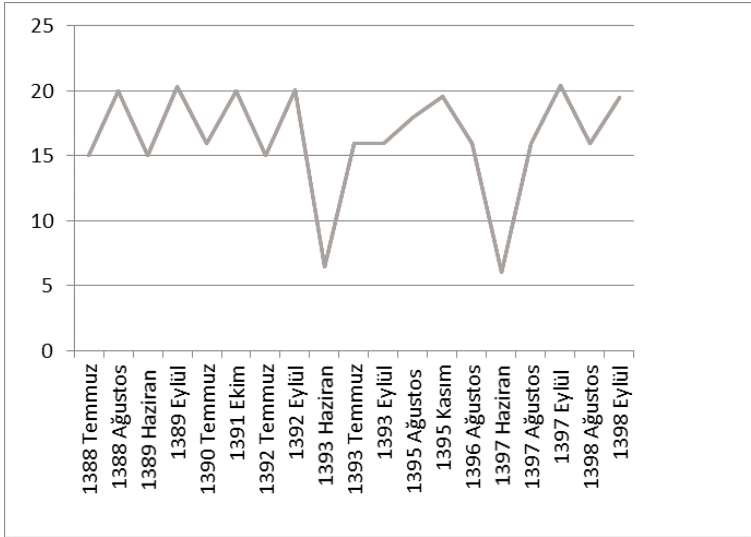
- Gökhan, İlyas. “Memlûk Sultanı Zâhir Seyfüddîn Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (H. 842-857/M. 1439-1453)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006): 341-366.
- Helm, Crom. *Egypt (Routledge Revival): MERI Report Routledge Revivals: Middle East Research Institute Reports*. New York- Routledge: Tylor&Francis, 2015.
- İbn Fazlullah el-Ömeri. *Mesâlikü'l-Ebşâr fî Memâlikü'l-Emşâr*, Neşreden Fuat Sezgin. Frankfurt, 1988.
- İbn Haldun. *Şark İslam Klasikleri: Mukaddime II*. Çeviren Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV*. Çeviren Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları 1994-1995.
- Kallek, Cengiz. “İrdeb”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 22: 440-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Islahi, Abdul Azim. “Al-Asadi and His Work al-Taysir: A Study of His Socio-Economic Ideas”, *Islamic Economics Institute, KSA*, (2016): 1-35.
- Lutfi, Huda. “Coptic Festivals of the Nile: aberrations of the past”, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Editor Thomas Philipp, Ulrich Haarmann, 254-282. New York: Cambridge University Press, 1998.
- Makrîzî, Takiyeddîn Ahmed. *Kitâbü's-Sulûk li-Marifet Duvelü'l-Mulûk V*. Hazırlayan Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İğâsatu'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*. Hazırlayan Kerem Hilmi Ferhat. Kahire: Aynu'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İçtimaiyye, 2007.
- Meloy, John L.. “The Merits of Economic History: Re-Reading al-Maqrîzî's Ighâthah and Shudhur”, *MSR* VII-2 (2003): 183-203.
- Mujani, Wan Kemal. “The Nile and Irrigation System during the Mamluk Period (1468-1517)”, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 5/9 (2011): 2264-2268.
- Nasser, Shady, *The Transmission of the Variant Readings of the Qur'ân: The Problem of Tawâtur and the Emergence of Shawâdh*, Leiden: Boston-Brill, 2013.
- Nüveyrî, Şihâbuddin Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Hazırlayan Necib Mustafa Fevvâz, Hikmet Küşlü Fevvâz. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Orman, Sabri. “İslâmî Düşünce Geleneğinde İktisadî Krizler Meselesi”, *Prof. Dr. İlker Parasız'a Armağan: İktisadî Krizler ve Türkiye Ekonomisi*, editör Nadir Eroğlu, İlhan Eroğlu, Halil İbrahim Aydın: 395-429. Ankara, Orion Kitabevi, 2015.
- Poliak, N. Abraham. “Some Notes on the Feudal System of the Mamluks”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, v. 69/1 (1937): 97-107.
- Rabat, Nasser. “Who Was al-Maqrizi? A Biographical Sketch”, *Mamluk Studies Review* VII/2 (2003): 1-19.
- Sabra, Adam. *Poverty and Charity in Medieval Islam Mamluk Egypt 1250-1517*. Cambridge: Cambridge Studies in Islamic Civilisation, 2006.
- Sahillioğlu, Halil. “Esedî, Muhammed b. Muhammed”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 11: 369-370. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Sezgin, Eymen Fuad, “Makrîzî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 448-451.

- Shillington, Kevin. *Encyclopedia of African History: A –G*. New York and London: Taylor & Francis, 2005.
- Tomar, Cengiz. “Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (2006): 1-26.
- Yalçın, M. Fatih. “İktisadî Buhranlar Üzerinden Sultan Eleştirisi: Makrîzî ve İğâsetü'l-Ümme Adlı Eseri”, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Eleştiri Geleneği*, Editör Sezai Engin: 60-79. İstanbul: Endülüs, 2019.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Düvelü'l-İslâm*. Hazırlayan Hasan İsmail Merve, Mahmûd el-Arnaut. Beyrut: Dâru Sadır, 1999.

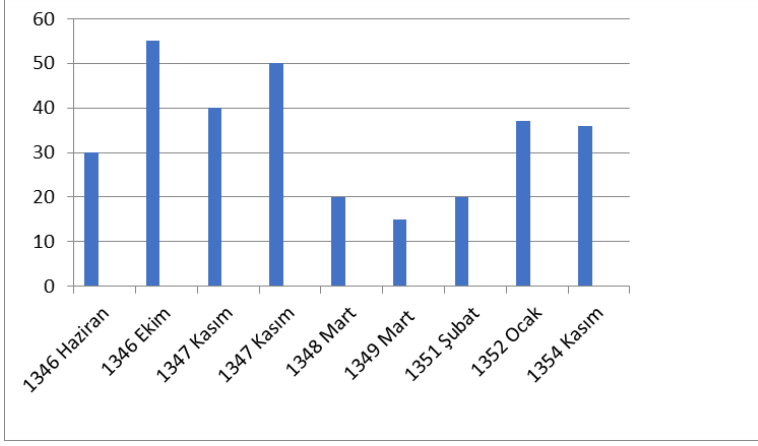
Grafikler

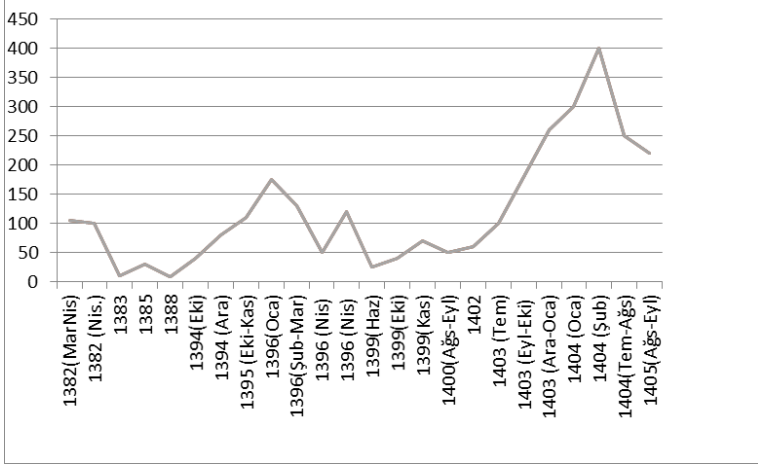
Grafik 1. 1348 ve 1354 yılları arasındaki Nil suyunun rejimini gösteren grafik dökümü

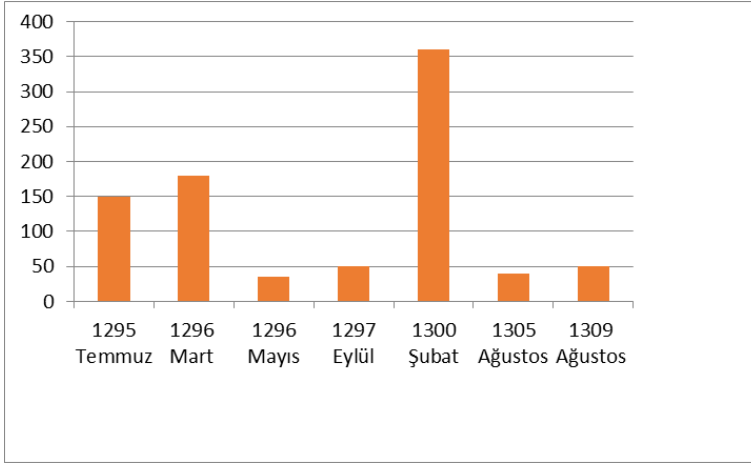
Grafik 2. 1388 ve 1398 yılları arasındaki Nil suyunun rejimini gösteren grafik dökümü

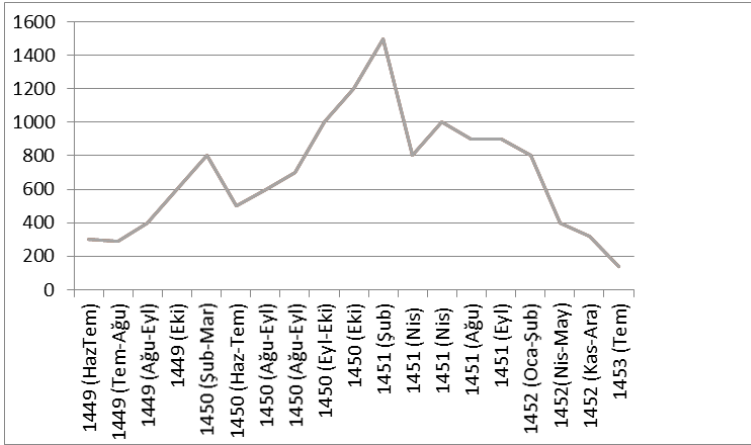
Grafik 3. 1346-1354 yılları arasındaki bazı aylarda irdeb başına buğdayın dirhem fiyatı

Grafik 4. 1382-1405 yılları arasında irdeb başına buğdayın dirhem ve dirhem min el fulûs fiyatının değişim grafiği

Grafik 5. 1295-1309 yılları arasında irdeb başına buğdayın dirhem fiyatının seyri

Grafik 6. 1449-1452 yılları arasında Kahire’de buğdayın dirhem min el fulûs cinsinden irdeb fiyatlarının değişim grafiği

Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Kaldırılmasının Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi

Evaluation of the Removal of Teachers' Guide Books According to the Opinions of Turkish Teachers

Murat ATEŞ¹ , Murat ACELE²

¹Murat Ateş (Doç. Dr.),
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet
Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi
Bölümü, Konya, Türkiye
E-posta: mates@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7361-6389

²Sorumlu yazar/Corresponding author:
Murat Acele (Doktora Öğrencisi),
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
Enstitüsü, Konya, Türkiye
E-posta: murat.acele9@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4760-5456

Başvuru/Submitted: 18.04.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.09.2021

Kabul/Accepted: 14.09.2021
Online Yayın/Published Online: 10.12.2021

Atıf/Citation: Ates, Murat ve Acele, Murat.
"Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Kaldırılmasının
Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre
Değerlendirilmesi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of
Turkology* 31, 2 (2021): 533-553.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.919503>

Öz

Türkiye’de 2004 yılından itibaren hazırlanan öğretim programlarında, yapılandırmacı yaklaşım esas alınmış ve ders kitapları ile içerikleri de bu doğrultuda değişikliğe uğramıştır. Bu tarihten sonra hazırlanan programlardan biri de Türkçe Dersi Öğretim Programı’dır. Yeni programa göre Türkçe derslerinde kullanılacak kitaplar; ders kitabı, çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabı olarak hazırlanmıştır. Öğretmen kılavuz kitapları 2018-2019 eğitim öğretim yılından itibaren kullanımdan kaldırılmıştır. Bu çalışmanın amacı, öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması konusunda Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini belirlemektir. Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme kullanılmış, uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sonunda öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini planlama, zaman yönetimi, işleniş bakımından olumsuz yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılırken öğretmen yaratıcılığı bakımından olumlu etkilerinin olduğu, öğretmenin yaratıcılığını artırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra hazırlanan ders kitaplarının içerik açısından yetersiz olduğu, ders içi etkinliklerin sayısının azaldığı ve kılavuz kitapların kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreçlerine herhangi bir etkisinin olmadığı sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Öğretmen Kılavuz Kitabı, Türkçe Eğitimi, Öğretmen Görüşü, Ders Kitabı, Görüşme

ABSTRACT

In the educational programs developed in Turkey since 2004, the constructivist approach was used and the textbooks and their content were changed in this direction. One of the programs prepared after this date is the Turkish Lesson Teaching Program. Books are to be used in Turkish lessons according to the new program; it has been prepared as a textbook, a workbook, and a teacher’s guide. Teachers’ guide books have been discontinued as of the 2018–2019 academic year. This study aims to determine the opinions of Turkish teachers about the abolition of teachers’ guide books. In the research, inter views were used form qualitative data collection methods and data obtained using a semi-structured interview form prepared following expert opinions were analyzed through content analysis. The findings were presented and interpreted in tables. At the

end of the study, it was found that removing the teachers' guide books was seen as having a negative impact on Turkish lessons in terms of planning, time management, and processing; although it has been concluded that it has positive effects on teachers' creativity. In addition, the results suggested that the textbooks prepared after the guide books were removed were insufficient, the number of in-course activities decreased, and the removal of the guide books did not affect the learning processes of the students.

Keywords: Teachers' Guide Books, Turkish Education, Teachers' Opinions, Textbook, Interview

EXTENDED ABSTRACT

Since 2004, in the field of education in Turkey has started to prepare a new curriculum. A constructivist approach was generally taken as a basis in the programs prepared, and course content, tools, and materials were rearranged according to this principle. The Turkish Primary Education Course curriculum based on the constructivist approach has been implemented for the Turkish course since 2005. According to the new curriculum, the books to be used in the course are prepared in three sets: as a textbook, a workbook, and the teachers' guide book. Teachers' guide books, which were prepared so that teachers would understand the new program more quickly, and to guide books them, started to be used for Turkish lessons.

This study aims to determine the opinions of Turkish teachers about the removal of teachers' guide books. To this end, the following sub-objectives were determined: 1- To establish teachers' views on how the removal of teachers' guide books affects planning Turkish lessons. 2- To establish teachers' views on how the abolition of teachers' guide books affects Turkish lessons in terms of time management. 3- To determine teachers' views on how the removal of teachers' guide books affects Turkish lessons in terms of teaching. 4- To establish teachers' views on the effect of removing teachers' guide books on teachers' professional skills and creativity. 5- To establish teachers' opinions about the content and quality of the textbooks that came into use after the teachers' guide books had been removed. 6- To establish teachers' views on the number and quality of in-class activities after the removal of teacher' guide books. 7- To establish teachers' views on the effects of removing teachers' guide books on students' learning process.

In the research, qualitative data collection tools were used, namely interviews. The study group for the enquiry consisted of 22 Turkish teachers who were selected through criterion sampling derived from purposeful sampling methods among Turkish teachers working in official secondary schools affiliated to the Ministry of National Education in Adana in the first semester of the 2019–2020 academic year.

While choosing the study group, it was taken into account that the teachers had worked both while using the guide book and after it had been removed. The data of the research were collected using a semi-structured interview form. After the questions to be included in the interview form had been prepared, they were presented for expert opinion, the necessary corrections were made in line with the opinions of the experts, and the interview form was finalized. The collected data were analyzed through content analysis. Accordingly, codes were created based on the data obtained.

According to the sub-objectives determined in the study, the following findings have been reached: 10 of the 22 Turkish teachers interviewed for the first sub-objective believe that the removal of the guide books does not affect the planning of Turkish lessons. Five teachers interviewed stated that removing the guide books caused a waste of time for the teachers in terms of planning the lesson. 11 of the teachers interviewed for the second sub-objective stated that the removal of the guide books had a negative effect on the course in terms of time management. However, 11 of them believed that there was no effect. According to the third sub-objective eight of the teachers stated that the guide books affected the lesson planning. Five of them stated that they were useful for guiding in terms of methods and techniques, and four of them said they saved time. Regarding the fourth sub-objective, eight of the teachers stated that removing the guide books increased the professional skills and creativity of the teachers, seven stated that the removal of the guide books did not have any effect on the teachers' professional skills and creativity. Six of the teachers stated that the guide books contributed positively to the professional skills and creativity of teachers who had just started in their profession. Nine teachers interviewed on the fifth sub-objective found the textbooks prepared after the removal of the guide books inadequate. Four teachers stated that nothing changed, and four teachers stated that the content of the book was simplified. Ten of the teachers interviewed for the sixth sub-objective stated that the number and quality of the activities in the textbooks decreased after the guide books were removed, while four teachers stated that the number and quality of the activities they performed in the lesson increased after the guide books were removed. While 17 teachers interviewed regarding the seventh sub-objective stated that removing the guide books did not affect the learning process of the students, five of them stated that this situation partially affected the process.

As a result, the following opinions were expressed the most according to each sub-objective in the interview with the participating teachers: The removal of the guide books has affected the planning of the Turkish course in various ways. Their removal has negatively affected the Turkish course in terms of time management. The guide books had ensured that teachers planned their lessons. The removal of guide books has increased the creativity of the teacher. After the guide books were removed, the content and competence of the textbooks decreased. After the guide books had been removed, the number of in-class activities decreased as did their quality. The removal of guide books did not affect students' learning processes, therefore, it would be appropriate to re-introduce teachers' guide books.

Giriş

Eğitim anlayışları, eğitimin temel unsurlarından biri olan “bilgi”yi ele alış biçimleri bakımından farklılık gösterir. Geleneksel eğitim anlayışının esas aldığı pozitivist felsefeye göre bilgi nesnedir, bireyin dışında oluşur. Nesnel olan bilgi kitaplara yerleşmiştir ve bu bilginin öğrencilere öğretilmesi gerekmektedir. Bu anlayışa göre eğitim öğretmen merkezlidir. Öğretmen bilgiyi öğretendir. Buna karşılık olarak özellikle 20. yüzyılın ortalarından sonra gelişen eğitim anlayışına göre bilgi öznedir. Bu anlayış, geleneksel eğitim anlayışında yer alan bilginin keşfedilip ortaya çıkarıldığı düşüncesinin yerine bilginin kişi tarafından yorumlanıp yapılandırıldığını savunmaktadır. Bu anlayışa göre bilgi öznedir, kişiden izler taşır. Felsefedeki öznel gerçeklik üzerine kurulmuş bu yeni eğitim anlayışı *yapılandırmacılık* veya *oluşturmacılık* olarak adlandırılmaktadır.¹

Türkiye’de 2004 yılından itibaren eğitim alanında yeni öğretim programları hazırlanmaya başlanmıştır. Hazırlanan programlarda genel olarak yapılandırmacı yaklaşım esas alınmış; ders içeriği, araç ve gereçleri bu esasa göre yeniden düzenlenmiştir.

Türkçe öğretiminde de yapılandırmacı yaklaşımın esas alındığı yeni bir eğitim programı hazırlanmıştır.² Hazırlanan İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı 2005 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. 2005 yılında yayımlanan programda, çoklu zekâ, beyin temelli öğrenme, öğrenci merkezli eğitim, bireysel farklılıklara duyarlı eğitim, sarmal, tematik ve beceri yaklaşımı gibi çeşitli eğitim yaklaşımlarından da yararlanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca programda yapılandırıcı yaklaşıma göre öğrenme sürecinde öğrencinin ön bilgilerini harekete geçirme, gelişim düzeyini dikkate alma, etkili iletişim kurma, anlama, sorgulama, bilgiyi uygulama ve değerlendirme gibi kavramların önemli kavramlar olduğu vurgulanmıştır. Öğrenci merkezli öğrenmeyi temel alan yapılandırıcı yaklaşımın, öğrenme sürecinde öğrenci katılımına, iş birlikli öğrenmeye ve öğretmen rehberliğine ağırlık verdiği belirtilmiştir.³

2006 yılında yayımlanan İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. sınıflar) Öğretim programında benimsenen yaklaşımla ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır:

Öğrenme sürecinde öğrencinin birikim ve deneyimlerinden hareketle sorunlara çözümler üretmesini, öğrenme- öğretme etkinliklerinde öğrencinin gelişim düzeyinin dikkate alınmasını, dolayısıyla değerlendirmede öğretim sürecindeki gelişimin de önemli olduğu benimsenmiştir. Bu yaklaşımın temel hedefi, öğrencinin öğretmen rehberliğinde; etkili iletişim kurması, grup çalışmalarına katılması, öğrendiklerini aşamalı bir biçimde inşa etmesidir.⁴

Hazırlanan bu yeni programlar derste kullanılacak ders kitaplarında da değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yeni programa göre Türkçe dersinde kullanılacak kitaplar “Ders Kitabı”, “Çalışma Kitabı” ve “Öğretmen Kılavuz Kitabı” olmak üzere üçlü set halinde hazırlanmıştır.

1 Yüksel Özden. Öğrenme ve Öğretme. (Ankara: Pegem Akademi 2021), 54.

2 Firdevs Güneş. Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller. (Ankara: Pegem Akademi), 2020.

3 MEB. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı İlköğretim Türkçe Dersi(1-5. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu. Ankara: MEB Basımevi. (2005).

4 MEB. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı İlköğretim Türkçe Dersi(6,7,8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu: MEB Basımevi. (2006).

Yeni programın, eğitimin uygulayıcısı olan öğretmenler tarafından daha çabuk anlaşılması ve öğretmenlere rehberlik etmesi amacıyla hazırlanan öğretmen kılavuz kitapları Türkçe dersi için de kullanılmaya başlanmıştır. Hazırlanan bu yeni programlara göre öğretmenin rolü de değişmiştir. Buna göre öğretmen, öğrenci için öğrenme sürecinde bir rehberdir. Değişen programı uygulamada öğretmene rehberlik edecek eğitim aracı ise öğretmen kılavuz kitaplarıdır.

Öğretmen kılavuz kitaplarında bulunması gereken özellikler 12 Eylül 2012 tarihinde yayınlanan *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nin “Öğretmen kılavuz kitabının hazırlanması” başlıklı 10. Maddesine göre şu şekilde belirtilmiştir:

“ (1) Öğretmen kılavuz kitabında;

a) Konuların işlenişinde ulaşılmak istenen kazanımlar/hedefler belirtilir.

b) Eğitim ve öğretim programlarında yer alan kazanım/amaç ve açıklamalar doğrultusunda öğrencilere bilgi, beceri, tutum ve davranışların kazandırılmasında öğretmene yardımcı olacak ve öğretmeyi kolaylaştıracak bilgi, örnek ve uygulamalara yer verilir.

c) Bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ile değerlerin öğrencilere kazandırılmasında kullanılacak araç-gereçle birlikte öğretim yöntem ve teknikleri ile ayrıca;

1) Konu ile ilgili zaman analizine ve konunun işleniş planına,

2) Öğretmenin konu ile ilgili yapacağı ön hazırlıklara,

3) Konuya girerken daha önce işlenen konularla ilişkisini sağlayacak ve öğrencinin ilgisini çekecek hatırlatmalara, sorulara ve benzeri unsurlara,

4) Ders kitabında yer alan ve açıklama gerektiren şekil, şema, çizelge ve benzeri yardımcı unsurlara, yer verilir.

ç) Öğrencileri araştırmaya, günlük yaşamda karşılaşılan çeşitli sorunlara çözüm üretmeye yöneltecek ödev, proje ve benzeri örnek çalışmalara yer verilir.

d) Konuların sonunda, gerekli görülmesi halinde verilen kavramlarla ilgili sözlük bulunur.”⁵

5 “*Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*” *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012 Sayı:28409 Erişim:18 Aralık 2019 www.resmigazete.gov.tr

Kılavuz kitapların kullanılmaya başlanmasından sonra bu kitapların içeriği, etkililiği ve benzeri yönleri birçok araştırmacı [Erdoğan (2007), Kulantaş (2007), Durukan (2008), Şahin (2008), Kılıç (2009), Ayvaci ve Er-nas (2009), Ayvaci ve Şenel Çoruhlu (2011) Göçer (2011), İlik (2011), Sert (2012), Şeker (2014), Yaylı ve Solak (2014), Göçer ve Aktürk (2015), Küçükaydın ve İşcan (2017)]⁶ için birer araştırma konusu olmuştur.

Amaç

Bu araştırmanın amacı öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması konusunda Türkçe öğretmenlerinin görüşlerinin neler olduğunu belirlemektir. Bu amaca dayanarak araştırmanın alt amaçları şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini planlama açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek

-
- 6 Tolga Erdoğan. "İlköğretim 3. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabı Ve Öğrenci Çalışma Kitabının Yapılandırma Yaklaşımına Uygunluğu." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 8.14 (2007), 163-172.
- Nazike Kulantaş. "4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılan Ders ve Öğrenci Çalışma Kitapları ile Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Öğretmen, Öğrenci ve Veli görüşlerine Göre Değerlendirilmesi." (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007).
- Erhan Durukan. "Türkçe Dersi Öğretim Programının (6-8. Sınıflar) Hedef ve Kazanımları Doğrultusunda 7. Sınıf Türkçe Dersi Öğrenci Çalışma ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Değerlendirilmesi" (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008).
- Ayfer Şahin. "İlköğretim Birinci Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı Ve Öğretmen Kılavuz Kitabının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi." *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9.3 (2008), 133-146.
- Abdurrahman Kılıç. "İlköğretim Birinci Kademe Derslerinde Öğretmen Kılavuzuna Duyulan İhtiyaç Ve İçeriği." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2009), 295-309.
- Hakan Şevki Ayvaci ve Sibel Er-Nas. "Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Yapılandırma Kurama Göre Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi", *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2 (2009), 212-225.
- Hakan Şevki Ayvaci. Tülay Şenel Çoruhlu. «İlköğretim 7. Sınıf Fen Ve Teknoloji Öğretmen Kılavuz Kitabının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi.» *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13.1 (2011), 24-38.
- Ali Göçer. "İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitaplarının İşlevselliğinin Belirlenmesi", *Journal of International Social Research*, 4/16, (2011): 154-164.
- Mustafa İlik. "İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Anlayışına Göre İncelenmesi" (Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Fethiye Sert. "İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Anlayışına Göre İncelenmesi". (Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2012).
- Mustafa Şeker. "Sosyal Bilgiler Ders, Çalışma ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Öğrenme Stilleri Açısından İncelenmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 22 (2014) :41-56.
- Derya Yaylı ve Murat Solak. "Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarında Yer Alan Yazma Etkinliklerine Dair Öğretmen Görüşleri". *Electronic Turkish Studies*, 9/6 (2014): 1139-1151.
- Ali Göçer ve Yunus Aktürk. "İlk ve ortaokul öğretmenlerinin öğretmen kılavuz kitabına yönelik algıları: Metafor analizi", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, (2015): 186-199.
- Menşure Alkış Küçükaydın ve Adem İşcan. «İlköğretim 3. Sınıf Türkçe Ders Kitapları ve Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Yaklaşımına Uygunluk Düzeyi.» *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 5/1 (2017), 1-13.

2. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini zaman yönetimi açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek
3. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini işleniş yönünden nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek
4. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğretmenlerin meslekî becerisi ve yaratıcılığına etkisi ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek
5. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasından sonra kullanılmaya başlanan ders kitaplarının içerik ve niteliği ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek
6. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasından sonra ders içi etkinliklerin sayısına ve niteliğine yönelik öğretmen görüşlerini belirlemek
7. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreci açısından etkileri ile ilgili öğretmen görüşlerini belirlemek

Yöntem

Çalışma, öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması konusunda Türkçe öğretmenlerinin görüşlerinin değerlendirilmesi amacına dayanan nitel bir araştırmadır. “Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır”.⁷ Araştırmada nitel veri toplama araçlarından görüşmeden yararlanılmıştır. Stewart ve Cash’e göre görüşme, önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir.⁸

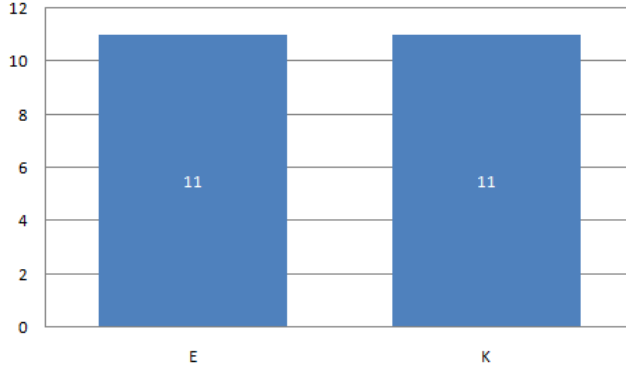
Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 eğitim öğretim yılının 1. döneminde Adana ilinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ortaokullarda görev yapan Türkçe öğretmenleri arasında amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yoluyla seçilmiş 22 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubu seçilirken öğretmenlerin hem kılavuz kitap kullanılırken hem de kaldırıldıktan sonra görev yapmış olmaları dikkate alınmıştır.

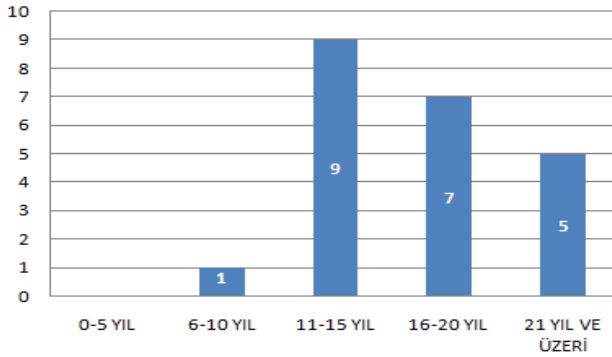
Çalışma grubunun cinsiyet dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

7 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı).(Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 39.

8 Yıldırım ve Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 119.

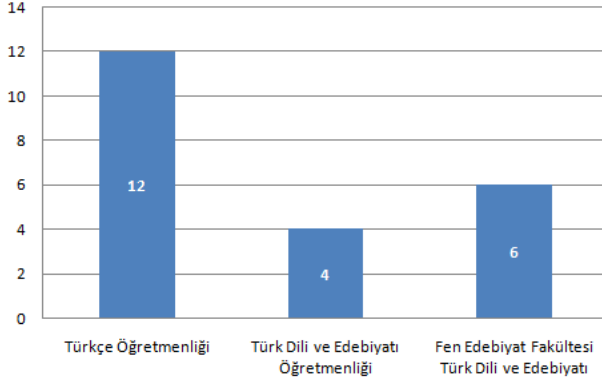
Tablo 1. Çalışma grubunun cinsiyet dağılımı

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışma grubu 11 erkek 11 bayan öğretmenden oluşmaktadır. Çalışma grubunun meslekî kıdemleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışma grubunun meslekî kıdemlerine göre dağılımı

Tablo 2’ye göre çalışma grubunda yer alan 22 öğretmenden 1’i 6-10 yıl arası, 9’u 11-15 yıl arası, 7’si 16-20 yıl arası, 5’i de 21 yıl ve üzeri çalışma kıdemine sahiptir.

Çalışma grubunun mezun olduğu bölüm ve fakültelere göre dağılımı Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Çalışma grubunun mezun olunan bölümlere göre dağılımı

Tablo 3'e göre çalışma grubunda yer alan 22 öğretmenin 12'si Türkçe Öğretmenliği, 4'ü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, 6'sı ise Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olmuşlardır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verileri, araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Görüşme formu hazırlanırken 3 öğretmen ve 2 akademisyen olmak üzere 5 uzman görüşü alınmış, görüşme formunda yer alan sorular bu görüşlere göre düzenlenmiştir. Görüşme formu ile elde edilen veriler araştırmacılar tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Toplanan veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Sorulara verilen cevaplar araştırmacılar tarafından okunmuş, cevapların niteliğine göre veriler kodlanmıştır. Kodlama yapılırken verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama kullanılmıştır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı verileri satır satır okur ve araştırmanın amacı çerçevesinde önemli olan boyutları saptamaya çalışır. Ortaya çıkan anlama göre araştırmacı ya kendisi kodlar üretir ya da doğrudan verilerden yola çıkarak kodlar oluşturur.⁹ Kodlama yapılırken tutarlılığı sağlamak için kodlar bir alan uzmanı ve araştırmacı tarafından ayrı ayrı oluşturulmuş, Huberman ve Miles¹⁰ tarafından geliştirilen formül kullanılarak güvenilirlik çalışması yapılmıştır. (Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı). Formülün 2. kez uygulanmasından sonra güvenilirlik yüzdesi % 89 çıkmıştır. Bu değer ile çalışmada yapılan kodlamanın güvenilirliğinin sağlandığı kabul edilmiştir. Sonrasında kodlar temalarla ilişkilendirilerek veriler kodlara ve temalara göre düzenlenmiştir. Veriler raporlaştırılırken her bir katılımcı "Ö" harfi ve numara verilerek kodlanmıştır (Ö1,Ö2, Ö3...). Raporlaştırma sürecinde katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntı yapılırken bu kodlar kullanılmıştır.

9 Yıldırım ve Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 232.

10 Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman, *Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi*,(3.Baskı). (Ankara:Pegem Akademi,2019),64.

Bulgular

Çalışmanın 1. alt amacı olan öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini planlama açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Türkçe dersini planlama açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Etkilemedi	10	45,45%	<i>Meslekî birikimlerim ve deneyimlerin doğrultusunda herhangi bir güçlük yaşamadım (Ö8)</i>
Zaman kaybına neden oldu	5	22,73%	<i>İnternette hazır planlar aramaya yöneltti. Planlama üzerinde fazladan çalışmaya neden oldu. Ayrı ayrı ölçekler hazırlamak zorunda kalıyorum. Tüm bunlar zamanımdan alıyor.(Ö19)</i>
Uygulamada birlikteliği bozdu	3	13,64%	<i>Her öğretmen kendine göre planlama yaptı. Bu da sınıflar arası dersin işleniş konusunda farklılıklara sebep oldu (Ö18)</i> <i>Planlamayı öğretmene bıraktı belli ölçüde. Bu da karmaşaya neden oluyor. (Ö1)</i>
Sınıfın düzeyine göre farklı etkinlikler planlıyorum	3	13,64%	<i>Kılavuz kitaplarda öğretmenin hangi saat ne yapacağı planlanmıştı. Ancak bu planlama bazı çevrelerde bazı sınıflarda uygun olmuyordu. Kılavuz kitap kaldırılınca öğretmenlerimiz sınıf ihtiyacına göre planlamayı kendileri yapıyor. (Ö6)</i>
Neler yaptığımızı takip zorlaştı	1	4,55%	<i>Neler yapacağımızı biliyoruz ama öğrencilerin davranışlarını düzeltirken dalma olabiliyor. Kılavuz kitabın varlığı neler yaptığımızı kontrol yönünden yardımcı oluyordu. (Ö14)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 4’e göre görüşme yapılan 22 Türkçe öğretmeninden 10’u kılavuz kitapların kaldırılmasının Türkçe dersini planlama açısından etkilemediği görüşündedir. Görüşme yapılan 5 öğretmen kılavuz kitapların kaldırılmasının dersi planlama açısından öğretmenlere zaman kaybına yol açtığı yönünde görüş belirtmiştir. 3’ü kılavuz kitapların kaldırılmasının uygulamada birliği bozduğunu belirtirken, 3’ü de her sınıf düzeyine uygun plan yapabildiği için bu durumun kendisine esneklik sağladığını belirtmiştir.

Çalışmanın 2. alt amacı olan öğretmenlerin kılavuz kitapların kaldırılmasının zaman yönetimi açısından dersi nasıl etkilediğine dair görüşleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin kılavuz kitapların kaldırılmasının zaman yönetimi açısından dersi nasıl etkilediğine dair görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Olumsuz etkiledi	11	50%	<i>Zaman yönetimi açısından olumsuz etkilemiştir. (Ö4)</i>
			<i>Zaman yönetimi açısından öğretmenin aleyhine oldu. (Ö15)</i>
Olumsuz etkiledi	11	50%	<i>Olumsuz etkiledi. Kendi planlamamı yaparken bazı etkinliklere gerektiğinden az veya çok zaman ayırabiliyorum. (19)</i>
			<i>Kılavuz kitaplarda zaman yönetimini daha verimli değerlendiriyorduk. Sadece kılavuz kitaba da bağlı kalmıyorduk. Alternatif etkinliklere de yer veriyorduk. Zaman dolu dolu geçiyordu. Bizim iş yoğunluğumuzu azaltıyordu. (Ö17)</i>
			<i>Bazen süreyi yetiştirme konusunda sıkıntı yaşıyorum. Süreyi kılavuzla daha iyi ayarlayabiliyordum. (Ö21)</i>
			<i>Kılavuz kitabı daha sistemli ve düzenli olmamızı sağlıyordu. (Ö22)</i>
			<i>Çok etkilemedi (Ö11)</i>
Hissedilir bir etkisi olmadı	11	50%	<i>Fazla etkisi yok (Ö13)</i>
			<i>Yıllık ve günlük planlar hazırlayıp plan doğrultusunda dersi işlediğimizde zaten zaman yönetimini de sağlamış oluyoruz. Kılavuz kitabın olmaması çok da bir eksiklik hissettirmedi. (Ö5)</i>
			<i>Bu konuda herhangi bir sorun yaşamadım. (Ö8)</i>
			<i>Farkında bile değilim (Ö9)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 5'e göre görüşme yapılan öğretmenlerin 11'i kılavuz kitapların kaldırılmasının zaman yönetimi açısından dersi olumsuz etkilediği görüşünü belirtirken, 11'i ise herhangi bir etkisinin bulunmadığı görüşündedir. Olumsuz etkilediği görüşünde olan öğretmenlerden bazıları ders içinde yer alan her bir etkinliğe ne kadar süre ayırması konusunda sorun yaşadığını dile getirirken bazıları etkinlikleri planlarken fazla zaman ayırmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Kılavuz kitapların kaldırılmasının zaman yönetimi açısından dersi etkilemediğini düşünen öğretmenler ise yıllık ve günlük planlara göre hareket ettiklerini, zamanı bu şekilde planladıklarını belirtmişlerdir.

Çalışmanın 3. alt amacı olan öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini işleniş yönünden nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini işleniş yönünden nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Planlı olmayı sağlıyordu	8	36,36%	<i>Derzin işlenişini bir program dahilinde yapmamızı sağlıyordu...(Ö4) Derse hazırlıksız geldiğin anlarda bile ne yapacağımı biliyordum.(Ö5)</i>
Yöntem ve teknik açısından yol göstericiydi	5	22,73%	<i>Derste kullanmam gereken yöntem ve teknikler hakkında kolaylıklar sağlıyordu.(Ö22) Derzin nasıl işleneceği ve farklı etkinliklerin yer alması açısından kolaylık sağlıyordu.</i>
Zaman tasarrufu sağlıyordu	4	18,18	<i>Zamanı daha verimli kullanmamızı sağlıyordu...(Ö17) ...Zaman tasarrufu sağlıyordu...(Ö19)</i>
Başvuru kaynağıydı	3	13,64%	<i>Bazı konularda akademik tartışmalar hala sürüyor. Ortaokul düzeyinde neyi ne kadar anlatmamız gerektiğinde başvuracağımız bir kaynaktı(Ö21) Tartışma yaratacak konularda Hadi kılavuz kitaba bakalım, diyordum(Ö16)</i>
Etkinlikler açısından doyurucuydu	2	9,09%	<i>Etkinlik, performans ve proje ödevlerinin içeriği ve değerlendirme formları oldukça doyurucuydu.(Ö8) Farklı etkinlik,farklı soru ve çalışmalarla örnek oluyordu.(Ö12)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 6 incelendiğinde görüşme yapılan öğretmenlerden 8'i kılavuz kitapların planlı olmayı sağladığı yönünde görüş belirtirken 5'i yöntem ve teknik açısından yol gösterici olduğu, 4'ü zaman tasarrufu sağladığı konusunda görüş belirtmiştir. Planlı olmayı sağladığı görüşünde olan öğretmenler genel olarak kılavuz kitaplar sayesinde derste nerede, ne zaman, ne yapmaları gerektiğini bildiklerini ve bunun dersin işlenişini daha planlı hale getirdiğini ifade etmişlerdir. Yöntem ve teknik konusunda kolaylık sağladığı görüşünde olanlar ise kılavuz kitabın derste kullanacağı öğretim yöntem ve teknikleri konusunda yönlendirici olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Ayrıca görüşme yapılan öğretmenlerden 3'ü kılavuz kitapları tartışmalı konularda başvurulacak bir kaynak olarak görmektedir.

Çalışmanın 4. alt amacı olan kılavuz kitapların kaldırılmasının öğretmenin meslekî becerisi ve yaratıcılığına etkisi konusundaki öğretmen görüşleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kılavuz kitapların kaldırılmasının öğretmenlerin meslekî becerisi ve yaratıcılığına etkisi konusundaki öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Kaldırılması yaratıcılığı arttırdı	8	36,36%	<i>Ben yaratıcılığın arttığını ve dolayısıyla öğretmenlerin meslekî becerisinin geliştiğini düşünüyorum. (Ö5) Yaratıcılığın artacağını düşünüyorum. Öğretmen farklı sınıf düzeylerine göre kendini hazırlayacaktır.(Ö2)</i>
Etkisi yoktu	7	31,82%	<i>Öğretmenin meslekî becerisine ve yaratıcılığına herhangi bir etkisi yoktu.(Ö10) Meslekî beceri ve yaratıcılığı çok etkilediğini düşünmüyorum.(Ö18)</i>
Göreve yeni başlayanlar için yararlıydı	6	27,27%	<i>Yeni mezun öğretmen arkadaşlar için iyi bir yol göstericiydi. Mesleğinin ilk yıllarında olanlar için kılavuz kitapların kaldırılması bu açıdan olumsuz olmuştur.(Ö22) Meslekte tecrübesi olan öğretmenleri fazla etkilememiş olabilir ama mesleğe yeni başlamış Türkçe öğretmenleri için KK'nin zorunlu olduğunu düşünüyorum.(Ö21)</i>
Meslekî becerisinin gelişmesine katkı sağlıyordu	1	4,55%	<i>Öğretmen, KK mevcutken kılavuz kitaba meslekî becerisini de katarak daha etkili ancak şimdi sadece meslekî becerisi ile bu işi yürütüyor.(Ö4)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 7 incelendiğinde görüşme yapılan öğretmenlerden 8'i kılavuz kitapların kaldırılmasının öğretmenlerin meslekî beceri ve yaratıcılıklarını arttırdığı görüşünü belirtmiştir. Bu görüşte olan öğretmenler genellikle öğretmenlerin kılavuz kitabın yokluğunda farklı sınıf düzeylerinde farklı yöntem ve tekniklerle ders işleme gerektiğini, bunun da öğretmenin yaratıcılığını olumlu şekilde etkilediği yönünde görüş belirtmiştir. Yine görüşme yapılan öğretmenlerden 7'si kılavuz kitapların kaldırılmasının öğretmenlerin meslekî beceri ve yaratıcılığına herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Öğretmenlerden 6'sı kılavuz kitapların mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin meslekî beceri ve yaratıcılıklarına olumlu katkısı olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Görüşme yapılan öğretmenlerden biri de kılavuz kitabın meslekî beceriye ve yaratıcılığa katkı sağladığını, kaldırılmasının bu açıdan olumsuz olduğunu belirtmiştir.

Çalışmanın 5. alt amacı olan kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra basılan ders kitaplarının içerik ve yeterliliği hakkındaki öğretmen görüşleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra basılan ders kitaplarının içerik ve yeterliliği hakkındaki öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Yetersiz buluyorum	9	40,91%	<i>Öncesinde de sonrasında da istediğimiz düzeyde ve sayıda etkinlik yok. Öğrencileri sınava hazırlayacak içeriğe de sahip değiller. (Ö3)</i> <i>Ders kitaplarında özellikle dilbilgisi konusunda eksiklikler çok. Bu anlamda içerikler yetersiz. (Ö7)</i>
Değişmedi	4	18,18%	<i>Değişen bir şey yok. (Ö14)</i> <i>Ders kitabının içeriği ve yeterliliği değişmedi. (Ö15)</i>
İçerik sadeleştirildi	4	18,18%	<i>İçeriğin sadeleştirildiğini düşünüyorum. etkinlikler azaltıldı. (Ö1)</i> <i>Kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra içerik biraz daha daralmıştır. (Ö17)</i>
Metinler sınıf seviyesine uygun değil	3	13,64%	<i>Son yıllarda ders kitaplarının içi boşaltıldı. İçerik çocuğun seviyesinin çok altında. Öğrenciler yapmak istemiyor. (Ö16)</i> <i>Bazı metinler sınıf seviyesinin üstünde veya altında olabiliyor. Bu metinlerde çocukların yorum yapma istek ve yeteneği düşük oluyor. (Ö6)</i>
Yeterli buluyorum	2	9,09%	<i>Ders kitapları yeterli ancak zenginleştirilirse daha faydalı olur. (Ö13)</i> <i>Çok memnunum sorun yok sadece sürede sıkıntı yaşıyorum (Ö9)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 8 incelendiğinde görüşme yapılan 9 öğretmen kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra okutulan ders kitaplarını yetersiz bulmaktadır. 4 öğretmen herhangi bir şeyin değişmediği, 4 öğretmen de kitap içeriklerinin sadeleştirildiği yönünde görüş belirtirken 3 öğretmen ders kitabında yer alan metinlerin sınıf seviyesine uygun olmadığını söylemiştir. Ayrıca 2 öğretmen ders kitaplarını içerik ve yeterlilik bakımından olumlu bulduğunu ifade etmiştir.

Çalışmanın 6. alt amacı olan öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasından sonra ders içi etkinliklerin sayısı ve niteliğine yönelik öğretmen görüşleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının ders içi etkinliklerin sayısı ve niteliğine etkisine yönelik öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Sayı ve nitelik azaldı	10	45,45%	<i>Ders içinde yer vereceğimiz etkinliklerin genel olarak yetersiz olduğunu düşünüyorum. (Ö7) Kitaplarımızdaki etkinliklerin bazıları öğrencilerimizi sıkıyor,daha az nitelikli. Bazen de bir konuya çok az yer verilmiş oluyor. Sayıca yetersiz(Ö17) Etkinliklerin azaldığını gözlemledim. Yeterli etkinlik verilmiyor.(Ö1)</i>
Değişmedi	8	36,36%	<i>Değişiklik olmadı.(Ö3) Çok bir farklılık oluşmadı(Ö12)</i>
Kaldırıldıktan sonra nitelik ve çeşit arttı	4	18,18%	<i>Daha nitelikli etkinliklere yer veriyorum. Sayı aslında pek azalmadı. Konunun özelliğine göre etkinlik arttı.(Ö2) Öğretmenlerin kendi özgün fikirlerinden hareketle etkinliklerini artırdığını ve haliyle bu etkinliklerin daha kaliteli bir hal aldığı kanaatindeyim. (Ö5)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 9 incelendiğinde görüşme yapılan öğretmenlerden 10'u kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra ders kitaplarında yer alan etkinliklerin sayısının ve niteliğinin azaldığı yönünde görüş belirtmiştir. Bu görüşte olan öğretmenler genel olarak etkinliklerin kazanımların öğrencilere kazandırılmasında hafif kaldığını ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan 8 öğretmen ise etkinliklerin içerik ve sayısı konusunda herhangi bir değişimin olmadığını belirtmiştir. 4 öğretmen ise kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra ders içinde yaptıkları etkinliklerin sayısının ve niteliğinin arttığını belirtmiştir.

Çalışmanın 7. alt amacı olan öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreci açısından etkileri ile ilgili öğretmen görüşleri Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreci açısından etkileri ile ilgili öğretmen görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Etkilemedi	17	77,27%	<i>Bu konuda bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum. (Ö15) Öğrenci açısından değişen bir şey yok... (Ö10)</i>
Kısmen etkiledi	5	22,73%	<i>Zaman yönetimindeki sıkıntı öğrenme sürecine de yansımıştır. (Ö4) Kılavuz kitaplar öğretmenin işini kolaylaştırıyordu. Haliyle öğretmen daha rahat ders işliyordu. Bu da öğrencilerin öğrenme ortamına olumlu katkı yapıyordu. (Ö19) Kılavuz kitapta daha fazla etkinlik ve soru vardı. Temalarda tavsiye edilecek kitap isimleri vardı. Öğrencilerimizin öğrenme alanları bu açıdan daralmış olabilir. (Ö17)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 10 incelendiğinde görüşme yapılan 17 öğretmen kılavuz kitapların kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreci üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde görüş belirtirken 5’i ise bu durumun süreci kısmen etkilediğini belirtmiştir. Kısmen etkilediği görüşünde olan öğretmenler planlama, materyal ve öğretmene güven konusu üzerinde durmuştur.

Ayrıca araştırmaya katılan öğretmenlere sorulan “Öğretmen kılavuz kitapların kaldırılması ile ilgili söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?” sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin veriler Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması ile ilgili öğretmenlerin ek görüşleri

Kodlar	f	%	Örnek Cümle
Yeniden kullanılmalı	11	50,00%	<i>Kaldırılmasının doğru olmadığını düşünüyorum. (Ö1) Kılavuz kitapların en azından internet üzerinden de olsa paylaşılması gerektiğini düşünüyorum.(Ö21) Kılavuz kitaplar zaman yönetimi ve planlama açısından gerekli bir materyal bence.(Ö4)</i>
Kaldırılması fark yaratmadı	9	40,91%	<i>Bizler açısından çok bir şeyin değişmediğini söyleyebilirim. (Ö3) Derslerin işlenişine çok büyük bir etkisi yoktu. Eksikliğini hissetmiyorum.(Ö12)</i>
Kaldırılması iyi oldu	2	9,09%	<i>Kaldırılması isabet oldu.bununla beraber ders kitaplarının niteliği de artırılsa daha iyi olur.(Ö2) Kılavuz kitap öğretmeni sınırlandırıyor ve yaratıcılığının önüne geçiyordu. Kaldırılması yerinde bir karar.(Ö5)</i>
Toplam	22	100,00%	

Tablo 11 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısı kılavuz kitapların yeniden kullanılması gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Bu öğretmenlerin görüşlerine gerekçe olarak en çok vurguladıkları nokta kılavuz kitapların zaman tasarrufu ve planlama konularında öğretmenlere kolaylık sağlamasıdır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 9'u ise kılavuz kitapların kaldırılmasının herhangi bir fark yaratmadığı yönünde görüş belirtmiştir. 2 öğretmen ise kılavuz kitapların kaldırılmasının yerinde bir karar olduğunu belirtmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

1- *Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini planlama açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerine dair sonuçlar*

Görüşme yapılan öğretmenlerden 10'u kılavuz kitapların kaldırılmasının Türkçe dersini planlama açısından herhangi bir etkisinin olmadığını belirtirken 12 öğretmen ise çeşitli açılardan planlama üzerinde etkisi olduğunu söylemiştir. Etkilerin konu başlıkları frekans değerlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır: “Zaman kaybı”, “Uygulamada birliğin bozulması”, “Sınıf düzeyine göre farklı plan hazırlama”, “Takipte zorluk”.

Kılıç (2009) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin sınıf içinde, ders öncesi hazırlık ve planlama çalışmalarında, ders kitabını doğru ve verimli kullanabilmeleri için kılavuz kitapların gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹¹ Kılıç (2009) tarafından vurgulanan bu gereklilik ile bu araştırmanın bulguları örtüşmektedir. Nitekim araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu kılavuz kitapların kaldırılmasının kendilerini planlama açısından etkilediği yönünde görüş belirtmişlerdir.

2- *Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini zaman yönetimi açısından nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerine dair sonuçlar*

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %50'si öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini zaman yönetimi açısından olumsuz etkilediğini belirtirken %50'si hissedilen bir etkinin oluşmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Olumsuz etkilediğini düşünen öğretmenler kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra ders öncesinde planlamaya fazla zaman ayırdıklarını, ders sırasında ise konunun belirlenen sürede tamamlanması hususunda sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Göçer ve Aktürk (2015) tarafından yapılan ve kılavuz kitaplar ile ilgili öğretmenlerin metaforik algılarının araştırıldığı çalışmada öğretmenler kılavuz kitapları “rehber” olarak algıladıklarını çünkü kılavuz kitapların neyi, nerede, ne zaman yapmaları gerektiği konusunda öncülük ettiğini belirtmişlerdir.¹²

3- *Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının Türkçe dersini işleniş yönünden nasıl etkilediği ile ilgili öğretmen görüşlerine dair sonuçlar*

11 Kılıç, “İlköğretim Birinci Kademe Derslerinde Öğretmen Kılavuzuna Duyulan İhtiyaç ve İçeriği”295-309.

12 Göçer ve Aktürk. “İlk ve ortaokul öğretmenlerinin öğretmen kılavuz kitabına yönelik algıları: Metafor analizi”,194.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin tamamı kendilerine yöneltilen bu soruya olumlu cevap verdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin %36,36'sı kılavuz kitapların derste planlı olmalarını sağladığını belirtirken, %22,73'ü kitapların yöntem ve teknik bakımından yol gösterici olduğunu söylemiştir. %18'i ise kılavuz kitapların derste kendilerine zaman tasarrufu sağladığını söylemişlerdir. Diğer katılımcılar da derste “Başvuru kaynağı” (%13,64) ve “Etkinlik açısından doyurucu kaynak” (%9) olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan hareketle kılavuz kitapların Türkçe dersi işlenişini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılabılır.

Göçer (2011) tarafından ilköğretim 2. Kademe Türkçe dersi öğretmen kılavuz kitaplarının işlevini belirlemek amacıyla 12 katılımcı öğretmenle yapılan çalışmada öğretmen kılavuz kitaplarının araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu tarafından ders işleme sürecinin bir bölümünde kullanıldığı belirtilmiştir.¹³Bu sonuç ile yaptığımız araştırmadan çıkan sonuç kılavuz kitapların öğretmenler tarafından derste yöntem, plan, bilgi, etkinlik gibi bakımlardan bir başvuru kaynağı olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

4- Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğretmenlerin meslekî becerisi ve yaratıcılığına etkisi ile ilgili öğretmen görüşlerine dair sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 36,36'sı (8) öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğretmenin yaratıcılığını artırdığını belirtmiştir. Öğretmenlerin % 31,82'si (7) ise kılavuz kitapların öğretmenlerin meslekî becerilerine ve yaratıcılıklarına herhangi bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Öğretmenlerin %27,27'si (6) ise kılavuz kitapların özellikle göreve yeni başlayan öğretmenlere meslekî beceri ve yaratıcılık bakımından yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgulardan hareketle öğretmenlerin yaklaşık %70'i, kılavuz kitapların öğretmene meslekî beceri ve yaratıcılık konularında herhangi bir katkısının olmadığını düşünmektedir. Geri kalan %30'luk kesim ise kılavuz kitapların özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin meslekî becerilerine katkı sağlayacağı görüşündedir.

İlik (2011) tarafından hazırlanan ve 8. Sınıf Türkçe dersi öğretmen kılavuz kitaplarının yapılandırmacı öğrenme anlayışına göre değerlendirildiği çalışmada değerlendirme ölçütlerinden biri olan “Ders öğretmene öğrenme ve değerlendirme etkinliklerinde seçme ve değiştirme olanağı vermesi” ölçütünün frekansı en az olan ölçüt olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁴

Öğretmen kılavuz kitabında öğretmenlere daha çok etkinlik üretme ya da seçme şansı verecek, esnek bir yapının olmadığı ve benzer etkinliklerin aynı şekilde sıralanmasının öğretmenlerin üretkenliğini etkileyeceği belirtilmiştir.

Göçer (2011) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre ise öğretmenler, kılavuz kitapta olanları harfiyen uygulamaktan öte gidememekte, özgün etkinlikler yerine verilen çalışmayı temel hedefmiş gibi uygulamaktadırlar. Bu ise öğretmenleri uygulamalarında monotonluğa itmekte ve süreçte yaratıcılıklarını köreltmektedir. Yine aynı çalışmanın öneriler kısmında kılavuz kitapların mesleğe yeni başlayan öğretmenlere verilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁵

13 Göçer, “İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitaplarının İşlevselliğinin Belirlenmesi”, 162.

14 İlik, “İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırmacı Öğrenme Anlayışına Göre İncelenmesi”, 62.

15 Göçer, “İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitaplarının İşlevselliğinin Belirlenmesi”, 163.

İki araştırmanın sonucu ile bu araştırmanın sonucunun örtüştüğü görülmektedir.

5- Kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra basılan ders kitaplarının içerik ve yeterliliği hakkındaki öğretmen görüşlerine dair sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 40,91'i ders kitaplarını içerik ve yeterlilik bakımından yetersiz bulmaktadır. %18,18'i ders kitaplarında herhangi bir değişikliğin olmadığını düşünürken, %18,18'i de kitapların içeriğinin sadeleştiğini düşünmektedir. %13,64 'ü ise ders kitaplarında yer alan metinlerin sınıf seviyelerine uygun olmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden sadece %9'u ders kitaplarını yeterli bulduklarını belirtmişlerdir. Buradan hareketle kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra kullanılan ders kitapları hakkında öğretmenlerde olumsuz bir görüş hâkimdir. Metinlerin sınıf seviyelerine uygunluğu, metinlerde yer alan etkinlikler, metinlerin işlenme süresi gibi konular öğretmenlerin bu bağlamda dile getirdiği hususlardır.

Öztürk ve Çerçi tarafından hazırlanan ölçek¹⁶ kullanılarak Öztürk (2019) tarafından hazırlanan ve Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılık durumlarının araştırıldığı çalışmada Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılık oranının %59,815 olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Buradan da hareketle dersin en önemli materyallerinden biri olan ve öğretmenlerin çoğu tarafından da bağlı kalınan ders kitaplarının içerik ve yeterliliği konusu özellikle kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra üzerinde durulması gereken bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

6- Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasından sonra ders içi etkinliklerin sayısı ve niteliğine yönelik öğretmen görüşlerine dair sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 45,45'i kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra ders içi etkinliklerin sayısının azaldığını, niteliğinin düştüğünü belirtirken %36,36'sı herhangi bir değişikliğin olmadığı görüşündedir. % 18'i ise kılavuz kitaplar kaldırıldıktan sonra ders içi etkinliklerin niteliğinin ve sayısının arttığını düşünmektedir. Buradan hareketle kılavuz kitapların kaldırılmasının ders içi etkinliklerin sayısını ve niteliğini genel olarak olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılabilir.

7-Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreci açısından etkileri ile ilgili öğretmen görüşlerine dair sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %77,27'si kılavuz kitapların kaldırılmasının öğrencilerin öğrenme süreçlerine herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. %22'si ise bu durumun öğrenme sürecini kısmen etkilediği görüşündedir. Bu görüşte olanların etki eden faktör olarak üzerinde durdukları hususlar zaman yönetimi ve etkinlik sayısıdır. Buradan hareketle öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması öğrencilerin öğrenme süreçlerini büyük oranda etkilemediği sonucuna ulaşılabilir.

Öğretmen kılavuz kitaplarının kaldırılması ile ilgili öğretmenlerin ek görüşlerine dair sonuçlar

16 Öztürk ve Çerçi. "Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması",876-897.

17 Öztürk "Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılık durumları",46.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %50'si kılavuz kitapların yeniden kullanılması yönünde görüş belirtirken % 9'u kaldırılmasının iyi olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Geri kalan kısım ise kaldırılmasının bir fark yaratmadığı görüşündedir. Buradan hareketle öğretmenlerin çoğunun kılavuz kitapların kaldırılmasını olumlu bulmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Öneriler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu kılavuz kitapların yeniden kullanılmasının iyi olacağı yönünde görüş belirtmiştir. Özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenler için kılavuz kitapların deneyim kazanmaları adına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra kullanılan ders kitaplarının içerik ve nitelik bakımından yeterlilikleri önem arz etmektedir.

Kılavuz kitapların kaldırılmasından sonra öğretmenlerin sıkıntı çektiklerini belirttikleri ders planlama, zaman yönetimi gibi konularda öğretmenlere yol gösterecek çalışmaların bakanlığa bağlı dijital ortamlarda öğretmenlerle paylaşılması faydalı olabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Alkış Küçükaydın, Menşure, Ademİşcan. “İlköğretim 3. Sınıf Türkçe Ders Kitapları ve Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Yaklaşımına Uygunluk Düzeyi.” *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 5.1 (2017): 1-13.
- Ayvacı, Hakan Şevki ve Sibel Er-Nas,. “Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Yapılandırma Kurama Göre Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitim Dergisi*, Cilt 3,Sayı 2 (2009). 212-225.
- Ayvacı, Hakan Şevki, Tülay Şenel Çoruhlu. «İlköğretim 7. Sınıf Fen Ve Teknoloji Öğretmen Kılavuz Kitabının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi.» *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13.1 (2011): 24-38.
- Büyüköztürk, Şener, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (27.basım). Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Durukan, Erhan. *Türkçe Dersi Öğretim Programının (6-8. Sınıflar) Hedef ve Kazanımları Doğrultusunda 7. Sınıf Türkçe Dersi Öğrenci Çalışma ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008.

- Erdoğan, Tolga. “İlköğretim 3. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabı Ve Öğrenci Çalışma Kitabının Yapılandırma Yaklaşımına Uygunluğu.” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 8.14 (2007): 163-172.
- Göçer, Ali. “İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitaplarının İşlevselliğinin Belirlenmesi”, *Journal of International Social Research*, 4/16, (2011): 154-164.
- Göçer, Ali ve Yunus Aktürk. “İlk ve ortaokul öğretmenlerinin öğretmen kılavuz kitabına yönelik algıları: Metafor analizi”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (4), (2015): 186-199.
- Güneş, Firdevs. *Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller*. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- İlik, Mustafa. *İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Anlayışına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kılıç, Abdurrahman. “İlköğretim Birinci Kademe Derslerinde Öğretmen Kılavuzuna Duyulan İhtiyaç ve İçeriği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2009), 295-309.
- Kulantaş, Nazike. *4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılan Ders ve Öğrenci Çalışma Kitapları ile Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Öğretmen, Öğrenci ve Veli görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007.
- Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman, *Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi*(3.Baskı).Ankara: Pegem Akademi,2019.
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. sınıflar)*. Ankara: MEB Basımevi, 2005.
- MEB.Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı İlköğretim Türkçe Dersi(6,7,8. Sınıflar) Öğretim Programı ve: MEB Basımevi. (2006).
- “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” *Resmi Gazete*, 12 Eylül 2012 Sayı:28409 Erişim:18 Aralık 2019 www.resmigazete.gov.tr
- Öztürk, Ahmet Tayfun ve Arif Çerçi. “Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7 /4 (2019), 876-897. Erişim 9 Ağustos 2020, DOI: 10.16916/aded.578034
- Öztürk, Ahmet Tayfun. “*Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılık durumları*” Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Sert, Fethiye. *İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Dersi Öğretmen Kılavuz Kitabının Yapılandırma Öğrenme Anlayışına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2012.
- Şahin, Ayfer. «İlköğretim Birinci Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı Ve Öğretmen Kılavuz Kitabının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi.» *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9.3 (2008): 133-146.
- Şeker, Mustafa. “Sosyal Bilgiler Ders, Çalışma ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Öğrenme Stilleri Açısından İncelenmesi”.*Kastamonu Eğitim Dergisi* 22 (2014) :41-56.
- Yaylı, Derya, Murat Solak. “Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarında Yer Alan Yazma Etkinliklerine Dair Öğretmen Görüşleri”. *Electronic Turkish Studies*, 9(6) (2014): 1139-1151.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Özden, Yüksel. *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Akademi, 2021.

Grand Mufti of the Polish Muslims Jakub Szynekiewicz (1884-1966) and his Connections with the Karaites

Polonyalı Müslümanların büyük müftüsü Jakub Szynekiewicz (1884-1966) ve Karaimlerle temas

Stefan GAŞIOROWSKI¹

*Corresponding author/Sorumlu yazar:

Stefan Gaşiorowski (Assoc. Prof.),
Jagiellonian University, Cracow, Poland
E-mail: st.gasiorowski@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0002-5984-5337

Submitted/Başvuru: 16.08.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:
08.09.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:
26.09.2021

Accepted/Kabul: 27.09.2021

Published Online/Online Yayın: 03.12.2021

Citation/Atf: Gasiowski, Stefan. "Grand Mufti of the Polish Muslims Jakub Szynekiewicz (1884-1966) and his Connections with the Karaites." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 555-571.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.983146>

ABSTRACT

Jakub Szynekiewicz lived in a very difficult time and had to make decisions that were oftentimes crucial and motives and effects of which cannot be judged easily. During the Second World War, he was surely faced with hopeless situations when he was responsible for not only himself and his whole family but also the Muslim community the care of which was entrusted to him. For Karaitologists, his relations with the Karaite community are of significance not only during the interwar period but also during the turbulent years of the Second World War. The period between World War I and World War II should be considered as the most important one in his life. Between 1926-1939, Jakub Szynekiewicz, as the Mufti of the Republic of Poland, was the spiritual leader of 19 Muslim communities congregating approx. 6 thousand of the faithful. Thanks to his personal efforts, the Mosque Building Committee in Warsaw was created (1928), the bill on the relationship between the state and the Muslim Religious Association in Poland and its statute were passed (1936), and the First Muslim Congress in Poland was organized (1938). At the same time, he conducted his scientific research, too. It resulted in numerous publications in Polish that popularized knowledge on reach Muslim history and culture in Poland and in the world. He was also very active in the international arena, visiting Muslim communities in Bulgaria, Egypt, Yugoslavia, Palestine, Syria, and Turkey. During those journeys, he tried, among others, to raise funds for the construction of a mosque in Warsaw. His ambitious plans for the development of the Muslim community in Poland were entirely shattered with the outbreak of WWII.

Keywords: Jakub Szynekiewicz, mufti, Tatars, Muslim and Karaite communities in Poland, Seraya Shapshal

ÖZ

Jakub Szynekiewicz zor günlerde yaşayıp, dürtü ve neticeleri açısından kolayca değerlendirilemeyen önemli kararlar çok sıkça almak zorunda kalmıştı. Her iki Dünya Savaşı sırasında şüphesiz devasız durumlar ile karşılaştı. Zira, sadece kendisi ve ailesinden değil, emanetinde bulunan bütün Müslüman cemaatinden sorumluydu. Karay Türklere araştıran bilim adamları için, Szynekiewicz'in yalnız iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde değil, İkinci Dünya Savaşı'nın çalkantılı yıllarındaki Karay cemaatiyle kurduğu ilişkiler büyük bir önem taşımaktadır. Hayatının en önemli kısmını iki Dünya Savaşı arasındaki dönem oluşturuyordu.

1926-1939 yılları arasında Jakub Szykiewicz Polonya Cumhuriyeti müftüsü mevkiinde bulunarak, bünyelerinde yaklaşık 6 bin kişinin bulunduğu 19 Müslüman cemaatinin manevi liderliğini üstlendi. Sayesinde, 1928 yılında Varşova'da Camii İnşaatı Komitesi kuruldu, 1936'da devlet ile Müslüman Din Cemiyeti arasındaki ilişkilere dair bir yasa ve işbu Cemiyetin ana sözleşmesi kabul edilip, 1938 yılında ise Polonya'da ilk Müslüman Kongresi düzenlendi. Bu dönemde yürüttüğü araştırmalarının neticesinde Polonya ve dünyadaki Müslümanların zengin tarihi ile kültürü hakkında birçok bilimsel çalışması Leh dilinde yayımlandı. Uluslararası faaliyetleri çerçevesinde Bulgaristan, Mısır, Yugoslavya, Filistin, Suriye ve Türkiye'deki Müslüman cemaatleri ziyaret etti. Bu seyahatler sırasında birçok etkinliğinin yanı sıra Varşova'daki caminin inşaatı için para toplamaya çalışıyordu. II. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte Szykiewicz'in Polonya'daki Müslüman cemaatinin gelişmesiyle ilgili çok geniş kapsamlı planları tamamen yok edildi.

Anahtar kelimeler: Jakub Szykiewicz, müftü, Tatarlar, Polonya'daki Müslüman ve Karay toplulukları, Seraya Shapshal

Introduction

Jakub Szynkiewicz's life and literary output have yet to receive a reliable and scholarly publication. In fact, four articles devoted to him have been published so far. The first one by Artur Pałasiewicz (born in 1951), historian and archivist, was published in 1977 in the *Przegląd Orientalistyczny* journal (Oriental review; previously *Mysł Karaimska*, Karaite thought), and it contains an account of the mufti's journey to the Middle East in 1932, which was found in the Central Archives of Modern Records in Warsaw.¹ The historian provided the account with an introduction that included an outline of J. Szynkiewicz's biography and a description of the Tatars' situation in the Second Polish Republic. The second text regarding the mufti was written by Dr. Ali Miśkiewicz (born in 1945), Polish Tatar, historian and employee of the Institute of History of the Branch of the University of Warsaw in Białystok. It appeared in the first issue of the new journal entitled *Życie Muzułmańskie* (Muslim life) in 1986. It is actually a three-page-long biographical note on J. Szynkiewicz published on the 20th anniversary of his death. The note does not include any sources or bibliography from which the author has drawn information about the mufti of the Polish Muslims.² The third article, which is also well-known, was written by Dr. Selim Chazbijewicz, (born in 1955), a political scientist, a professor at the University of Warmia and Mazury in Olsztyn and was published in the *Przegląd Tatarski* journal (Tatar review).³ J. Szynkiewicz and his complicated fortune were presented in that work against the background of the history of the Tatars on Polish lands. The fourth text by Dr. Grzegorz Czerwiński, who specialises in the literature of the Polish Tatars after 1918, was delivered as a speech in the 2011 international academic conference entitled *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy* (Frontiers, borderlands, the East and the ideas of Europe) in Białystok and was published two years later. It mainly refers to the mufti's literary activity in the Second Polish Republic.⁴ Additionally, a comprehensive book was brought out in the same year, i.e. 2013. It was prepared by the above-mentioned G. Czerwiński and included accounts of J. Szynkiewicz's numerous journeys. It contains source texts as well as biographical data

1 "Sprawozdanie muftiego Jakuba Szynkiewicza z podróży do Turcji, Syrii, Palestyny i Egiptu w roku 1932 (9 IV – 9 IX)" [Report by Mufti Jakub Szynkiewicz on his trips to Turkey, Syria, Palestine and Egypt in 1932], prepared for print by Artur Pałasiewicz, *Przegląd Orientalistyczny*, (1977) issue no. 1, 41-48.

2 Ali Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczpospolitą Polską dr Jakub Szynkiewicz. Notka biograficzna w 20 rocznicę śmierci" [Mufti for the Republic of Poland, Dr. Jakub Szynkiewicz. Biographical note on the 20th anniversary of his death], *Życie Muzułmańskie*, 1 (1407; 1986), 11-13.

3 Selim Chazbijewicz, "Jakub Szynkiewicz postać tragiczna" [Jakub Szynkiewicz a tragic figure], *Przegląd Tatarski*, (2011) issue no. 2, 8-11.

4 Grzegorz Czerwiński, "O „sprawozdaniach” Jakuba Szynkiewicza, czyli Mufti Drugiej Rzeczpospolitej jako pisarz" [About the „reports” of Jakub Szynkiewicz, or the Mufti of the Second Republic as a writer], [in:] *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy* [Borderlands, Kresy, the East and the ideas of Europe]. *Seria II: Wiktor Choriew in memoriam*, scholarly editing by Anna Janicka, Grzegorz Kowalski and Łukasz Zabielski, Białystok 2013 (Colloquia Orientalia Białostocensia. Literatura, historia; 4).

about the mufti, discussion and interpretations of his accounts of the journeys.⁵ Moreover, there have been numerous mentions of J. Szynekiewicz in a number of monographs and articles about the Polish Tatars during the interwar period and the Second World War.

Methods

The article uses a historical methodology based on a critical approach to preserve archival and printed sources as well as literature relating to the discussed subject matter, i.e. research conducted on the basis of heuristic investigations. The work is based mainly on facts about the biography of Jakub Szynekiewicz and his scientific achievements as well as extensive contacts with family members and the Polish Karaite community, with the distinction of dramatic events in which the grand mufti participated during the Second World War.

Results

J. Szynekiewicz was born on 16 April 1884 in Lachowicze (Lyakhavichy) in the Baranowicze province (in the Minsk Governorate at the time; now in Belarus). Suleiman was his father, and Fatma from the Bohuszewicz family was his mother. J. Szynekiewicz was sent to the first secondary school in Minsk, which is Boys' *Realschule*, by his parents, and he finished it in 1904. Then, he began studies at Petersburg Institute of Technology from which he moved to the Faculty of Oriental Languages of Saint Petersburg University in 1910. During his studies, J. Szynekiewicz was part of the secret *Koło Akademików Muzułmanów Polskich* (Circle of Polish Muslim Academicians) that consisted of 12 people and was run by two brothers and law students: Olgierd and Leon Kryczyński. The circle was preoccupied with getting to know the history and culture of the Tatars, cultural and educational activities and raising national consciousness.⁶

After four years of studies, J. Szynekiewicz was forced to stop his studies as the First World War had broken out. He was then called up into the Russian army. He was at the front line until the autumn of 1917. He left for Crimea where his own brother, Mustafa (Maciej) was elected

5 *Sprawozdania z podróży muftiego Jakuba Szynekiewicza. Źródła, omówienie, interpretacja* [Reports from the journey of Mufti Jakub Szynekiewicz. Sources, overview, interpretation], prepared by Grzegorz Czerwiński, scholarly editing by Jarosław Ławski and Grzegorz Kowalski, Białystok 2013 Książnica Podlaska in. Łukasza Górnickiego, 323, ill. (Colloquia Orientalia Białostocensia. Literatura, historia; 5).

6 "Szynekiewicz Jakub", [in:] *Czy wiesz kto to jest?* [Do you know who it is?] [Vol. 2: *Uzupełnienia i sprostowania. Przedruk* [Additions and corrections. Reprint], Stanisław Łoza (ed.), Warszawa 1983, 309; Leon Najman Mirza Kryczyński, "Tatarzy polscy a wschód muzułmański" [Polish Tatars and the Muslim East], *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 76; Miśkiewicz, „Mufti na Rzeczpospolitą” [Mufti for the Republic of Poland], 11; Jacek M. Majchrowski, "Osoby kierujące prawnie uznanymi związkami wyznaniowymi" [Persons managing legally recognized religious associations], [in:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* [Who was who in the Second Polish Republic], scholarly ed. by J. M. Majchrowski, in cooperation with Grzegorz Mazur and Kamil Stepan, Warszawa 1994, 207; Marek M. Dziekan, "Szynekiewicz Jakub (1884-1966)", [in:] *Pisarze muzułmańscy VII-XX w.* [Muslim writers of the 7th-20th centuries], Warszawa 2003, 112; Jan Tyszkiewicz, "Olgierd, Leon i Stanisław Kryczyński, działacze kulturalni i badacze przeszłości Tatarów" [Olgierd, Leon and Stanisław Kryczyński, cultural activists and researchers of the Tatars' past], [in:] *Leon Najman Mirza Kryczyński lider ruchu społecznego i kulturalnego Tatarów Polskich* [Leon Najman Mirza Kryczyński leader of the social and cultural movement of the Polish Tatars], Selim Chazbijewicz (ed.), Gdańsk-Gdynia 1998, 23.

as the leader of the Society of the Lithuanian Tatars in Simferopol in 1918. J. Szyrkiewicz stayed there until 1919. After he arrived in Poland in 1920, he was awarded a government scholarship to continue his oriental studies at the University of Berlin. Besides studying oriental languages, he also attended lectures on philosophy and history. There in 1925, he defended his doctoral dissertation entitled *Rabghūzīs Syntax* that was on syntax and word order in the Old Anatolian Turkish. It was published a year later.⁷

On 28-29 December 1925, *I Wszechpolski Zjazd Delegatów Gmin Muzułmańskich* (First All-Polish Congress of Delegates of Muslim Communities) was held in Wilno. 58 delegates from 18 communities participated in it and deliberated in the presence of voivode Olgierd Malinowski, the representative of the Ministry of Foreign Affairs Dr. Jan Grzymała-Grabowiecki, the mayor of the city of Wilno Witold Bańkowski and the rector of Stefan Batory University Professor Marian Zdziechowski. The delegates, who accepted the rule of autocephaly of the followers of Islam in Poland, elected J. Szyrkiewicz in absentia as the lifelong mufti of the Polish Republic and Colonel Jakub Romanowicz his deputy. At the same time, a commission was appointed, which was to prepare a bill regarding the relationship between the state and *Muzułmański Związek Religijny w Polsce* (the Muslim Religious Association in Poland) and the articles of the association.

J. Szyrkiewicz returned to the country in January of the following year and took care of approximately 6,000 believers who lived in 19 Muslim communities in Vilnius (Wilno), Niemież, Sorok Tatory, Dowbuciszki, Widze, Dokszyce and Miadziole in the Vilnius Voivodeship; Navahrudak (Nowogródek), Łowczyce, Słonim, Lachowicze, Murawszczyzna, Niekraszuńce, Kleck, Osmołowo and Mir in the Navahrudak Voivodeship; Kruszyniany and Bohoniki in the Białystok Voivodeship, and Warsaw. Wilno was the seat of the muftiate, which consisted of the mufti, a secretary, typist and an usher. The office was initially located at 5 *Zaulek Św. Michalski* (Saint Michalski Alley) and later from 1937 at 7 *ulica Ostrobramska* (Ostrobramska Street).⁸

The mufti's responsibilities included first and foremost: representing the Muslim Religious Association before the state authorities of the Polish Republic⁹ and clergymen of other religions, supervision of Muslim clerics (18 imams and 12 muezzins who were chosen by the believers and confirmed by the mufti), 16 mosques (17 since 1934), religious teaching and activities of each

7 Jakob Schinkewitsch, *Rabghūzīs Syntax. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde genemigt von der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin. Tag der Promotion: Berlin 10. Juni 1926*, 47; Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczpospolitą", 11-12; Chazbijewicz, *Jakub Szyrkiewicz*, 9-10.

8 "Kronika" [Chronicle], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 321-322; Kryczyński, *Tatarzy polscy*, 98; Piotr Borawski, "Tatarzy w dawnej Rzeczpospolitej" [Tatars in the former Polish-Lithuanian Commonwealth], Warszawa 1986, 297; Leon Bohdanowicz, Selim Chazbijewicz, Jan Tyszkiewicz, "Tatarzy muzułmanie w Polsce" [Muslim Tatars in Poland], Gdańsk 1997, 44-45; Joanna Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920-1939* [National relations in the Vilnius Region in the years 1920-1939], 2nd edition, Katowice 2011, 650.

9 On 22 September 1929 J. Szyrkiewicz hosted President of Poland Ignacy Mościcki in the mosque in Nowogródek, in his presence he gave a speech and held a service for the prosperity of Poland and the president. "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 320-321.

community, settling issues regarding Islam with regards to Islamic teachings, interpretations of the Quran, sharia law and all religious practices.

In Vilnius on 27 December 1931, *I Wszepolska Konferencja Prawników Muzułmanów* (the First All-Polish Conference of Muslim Lawyers) was held, and they deliberated the bill regarding the relationship between the state and the Muslim Religious Association in Poland and its articles. It was decided that the term of office for a mufti would be 7 years and the need for the creation of *Najwyższe Kolegium Muzułmańskie* (the Highest Muslim Council) was decided by voting. The above-mentioned bill was submitted by the president of the Muslim law commission, Aleksander Achmatowicz, the minister of Ministry of Religious Affairs and Public Education Janusz Jędrzejewicz on 18, January 1932. The content of the bill on the relationship between the state and the Muslim Religious Association in Poland and the articles of the association were finalised at the conference of Director of the Religious Affairs Department in the Ministry of Religious Affairs and Public Education, Count Franciszek Potocki with J. Szynekiewicz on 3 December 1934. The act was passed by the *Sejm* of the Republic of Poland on 21 April 1936 (published in the Journal of Laws of the Republic of Poland, *Dziennik Ustaw*, on 24 April 1936). The act on the relationship between the state and the Karaite Religious Association in Poland (*Karaimski Związek Religijny w Polsce*) was passed on that very day as well. At 11 o'clock on 26 April of that year in the great conference room of the voivode's offices in Wilno, in the presence of numerous guests, Minister of Religious Denominations and Public Enlightenment Wojciech Świątosławski presented copies of the Journal of Laws of the Republic of Poland with the articles of their Religious Associations to mufti J. Szynekiewicz and Seraya Shapshal (Pol. Seraj Szapszał), khan of the Karaites of the Republic of Poland. They were also awarded the Commander's Crosses with Star of the Order of Rebirth of Poland (*Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski*) by President of the Republic of Poland Ignacy Mościcki upon request of Prime Minister Marian Zyndram-Kościałkowski for efficient organisation of the Muslim and Karaite communities in Poland.

While presenting the functions held by J. Szynekiewicz in the Second Republic of Poland, it must be added that he became the first leader of the Highest Muslim Council upon its establishment by *Pierwszy Kongres Muzułmański* (First Muslim Congress) on 31 January 1938 in Wilno.¹⁰

On 3 April 1928 the Mosque Building Committee (*Komitet Budowy Meczetu*) was formed in Warsaw, and J. Szynekiewicz was its honorary member. For this purpose, the city authorities

10 "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 322-323; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 478; Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczypospolitą", 12; Borawski, "Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej", 297-298; Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe*, 650-651; Chazbijewicz, "Jakub Szynekiewicz", 10; Zarządzenie 179. Dziennik Ustaw RP z 24 kwietnia 1936 r. M.P. 1936 nr 97 poz. 179 (Directive no. 179. the Journal of Laws of the Republic of Poland from 24 April 1936 Monitor Polski 1936 item no. 179); March 20, 2021. isap.sejm.gov.pl; Janusz Fałowski, "Uwagi o sytuacji prawnej Karaimskiego Związku Religijnego w II Rzeczypospolitej" [Comments on the legal situation of the Karaim Religious Association in the Second Polish Republic], [in:] *Między Wschodem a Zachodem* [Between East and West], Piotr Stawiński (ed.), Częstochowa 1995, 41-43; "Uroczystość wręczenia odznaczeń najwyższym duchownym: karaimskiemu i muzułmańskiemu" [The ceremony of awarding decorations to the highest clergy: Karaim and Muslim], *Mysł Karaimska*, 11 (1935-1936) fascicule no. 11 [print:] 1936, 123-125.

transferred the empty square in *ulica Krzyckiego* (Krzyckiego Street) free of charge only in April 1934. Following that event, the Presidium of the Committee, with president Abdul Hamid Churamowicz and the mufti at its head, appealed to the Polish Muslims for help in building the mosque. The competition for its architectural design was concluded in March 1936. The Committee, in agreement with J. Szynekiewicz, approved Stanisław Kolendo and Tadeusz Tołwiński's design. Unfortunately, government grants for the Muslim Religious Association were insufficient, and funds from abroad were not obtained despite the mufti's strenuous efforts. The outbreak of the Second World War ultimately shattered hopes of erecting a Warsaw mosque.¹¹

The new mufti of the Republic of Poland was on the move since the very beginning of his activity. He was on a journey to Egypt from April to June in 1926. He participated in the All-Muslim Congress in Cairo on 13-19 May. The Congress convened to discuss the issue of the resurrection of the caliphate. From August to October in 1928, he visited Yugoslavia, Bulgaria, and Turkey in order to establish relationships with Muslims there. Yet, from March to July 1930, he was again on a trip to the Middle East. During that visit, the mufti visited Egypt, the Kingdom of Hejaz (present-day Saudi Arabia), Palestine, and Syria. In Cairo, J. Szynekiewicz was received by King Fuad I (1868-1936), who gave 500 pounds sterling for the restoration of mosques in Poland. He went on a trip to Hejaz as a member of the Polish diplomatic delegation together with Edward Raczynski, Deputy Chief of the Oriental Department of the Ministry of Foreign Affairs the task of which was to establish relationships between Poland and Ibn-Saud¹², King of Hejaz, Najd and other countries. They had an audience with the King on 3 and 4 May during which the mufti made him a gift of an 18th-century Quran manuscript of Polish origin and an album with photographs of Polish mosques. Next, Szynekiewicz went on a pilgrimage to Mecca and Medina. On his way back to Poland, the mufti visited Palestine and Syria, as mentioned above. In October and November of the same year, J. Szynekiewicz, as a representative of Polish Muslims, took part in the celebrations connected with the inauguration of Hafiz Ibrahim efendi Maglajlicz's hajj. Hafiz Ibrahim efendi Maglajlicz was a newly appointed *reis-ul ulema*, i.e. head of the Muslim religion in Yugoslavia. The inauguration took place in Belgrade on 31 October 1930 in the presence of King Alexander I, who gave the mufti the 3rd Class Order of the White Eagle. The mufti's next journey to the Middle East, which lasted from 9 April to 9 September in 1931, had a practical purpose, i.e. obtaining a number of religious books which could enable a revival of Muslim religious life in Poland and eliminate any error in the ritual. J. Szynekiewicz visited Egypt where he was again received by King Faud I and was able to thank him for the financial support in the restoration of 16 Polish mosques and 2 houses of prayer. Later, he visited Syria, Palestine, Turkey, Bulgaria, and Romania. It should be noted that the mufti attended the World Muslim Congress in Jerusalem during that journey, and he said that Jews had the right to create

11 Arkadiusz Kołodziejczyk, "Komitet Budowy Meczetu w Warszawie" [Mosque Building Committee in Warsaw], *Życie Muzułmańskie*, 2 (1407/1408; 1987), no. 2-4, 45, 47-49.

12 Abd al-Aziz ibn Abd ar-Rahman ibn Fajsal Al Su'ud, called Ibn Saud (1880-1953), united independent kingdoms of the Arabian Peninsula and created the Kingdom of Saudi Arabia.

their own state in Palestine in an interview he gave to one of local newspapers. On 20 and 21 October 1934 he went to Geneva, Paris, and Berlin on matters of the Muslim community. Then on 12-15 May 1935, J. Szynkiewicz was present at the European Muslim Congress in Geneva. Finally, he went to East India (present-day Pakistan) in 1937 to visit Muslim population centres and collect money for the building of the mosque in Warsaw (in his publication from 1997, S. Chazbijewicz claims that the mufti did not go to India because the Second World War broke out). He was received at the main office of the Ahmadiyya Muslim Community in Qadian by Caliph Mirza Basheer-ud-Din Mahmood Ahmad, who was to grant a sum for the building of the mosque in the capital of Poland.¹³

It is significant that J. Szynkiewicz left comprehensive records of all his journeys, the fragments of which he published in *Życie Tatarskie* (Tatar life) during his lifetime. As already mentioned, after his death, in 1977 an account of his 1932 journey appeared in *Przegląd Orientalistyczny* (Oriental review), and later in 2013, all his preserved accounts appeared in a separate publication prepared by G. Czerwiński.¹⁴

J. Szynkiewicz was concerned with good education of the Muslim youth and in particular with their conversance with oriental languages and Islam. Thus, he fought for numerous government scholarships and help from various institutions and people for talented students of Tatar origin. For instance, in 1927, he asked Professor Tadeusz Kowalski for help in finding resources for a Tatar acquaintance of his, Ibrahim Szegidewicz, who wanted to study the Arabic and Turkish language at the Jagiellonian University after his matriculation but lacked adequate resources. In 1933, he procured scholarships for Mustafa Aleksandrowicz and Ali Ismail Woronowicz's complementary studies at Al-Azhar University in Cairo (they were graduates of the Institute of Oriental Studies of Jan Kazimierz University in Lviv), thanks to the support of *Rada Centralna Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów* (Central Council of the Educational and Cultural Association of the Tatars), the Polish Ministry of Foreign Affairs, and the Oriental Institute in Warsaw. Moreover, he sent the Eskanowy brothers from Warsaw, Samuel Assanowicz from Nowogródek and Jusuf Konopacki from Sokółka to a Muslim secondary school Gazi Husrev-bey Medresa in Sarajevo.¹⁵

13 "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 323-324; Kryczyński, "Tatarzy polscy", 101-103, 113; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 467, 477; Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczpospolitą", 12; Dziekan, "Szynkiewicz Jakub", 112; Bohdanowicz, Chazbijewicz, Tyszkiewicz, *Tatarzy muzułmanie*, 78; "Euroislam", Dawid Warszawski's interview with Selim Chazbijewicz, *Gazeta Wyborcza*, July 16, 2004; March 20, 2021 www.ipdirect.home.pl/kmp/kiosk/Polscy_muzułmanie/euroislam_selim_chazbijewicz.htm; www.alislam.pl.

14 "Sprawozdanie muftiego Jakuba Szynkiewicza z podróży do Turcji, Syrii, Palestyny i Egiptu w roku 1932 (9 IV – 9 IX)", prepared for print by A. Pałasiewicz, *Przegląd Orientalistyczny*, (1977) issue no.1; *Sprawozdania z podróży muftiego Jakuba Szynkiewicza. Źródła, omówienie, interpretacja*, prepared by G. Czerwiński, Białystok 2013.

15 J. Szynkiewicz's letter to T. Kowalskiego of 4 June 1927, Archive of Science PAN&PAU in Cracow. Zespół Tadeusz Kowalski, catalogue no. K III – 4, 175, leaf no. 3; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 468, 471, 484; Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczpospolitą", 12-13.

Apart from his numerous official duties, J. Szynekiewicz was also engaged in academic work. Besides publishing his accounts of foreign journeys and a practical handbook of the Arabic language by Ali Smajkiewicz, he translated fragments of the Quran regarding social science and Islamic ethics into the Polish language, which were published under the title *Wersety z Koranu* (Verses from the Quran, Sarajevo 1935). In addition to those, he wrote articles on the history and culture of the Polish-Lithuanian Tatars. Two texts among them should be mentioned: “*O kitabie*” (On kitab), which describes a religious book from 1792 found in the mosque in Kruszyniany and “Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie” (Religious literature of the Lithuanian Tatars and its origin). These works were printed in two volumes of *Rocznik Tatarski* (Tatar yearbook).¹⁶ Moreover, a short dictionary of Tatar first names and proper names with Polish translation by J. Szynekiewicz appeared in *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce* (Armorial of Tatar families in Poland) by Stanisław Dziadulewicz (Wilno 1929).¹⁷ The mufti published popular articles as well, e.g. “Tolerancja w islamie” (Tolerance in Islam) in the December issue of *Życie Tatarskie*. He also issued Muslim calendars for each year (e.g 1934).¹⁸

Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej (Cultural and Educational Association of the Tatars of the Republic of Poland) was established in 1926. J. Szynekiewicz would give papers in its Wilno branch. For example, in 1926, he presented the following papers: “Sprawozdanie z Kongresu Muzułmanów w Kairze” (Minutes from the Muslim Congress in Cairo, 26 November) and “Pogadanki religijne” (Religious talks, 18 December); in 1928: “Wrażenia z podróży do Turcji i Jugosławii” (Impressions from the journey to Turkey and Yugoslavia, 4 December); in 1933: “Podróż do Syrii” (Journey to Syria, 4 November); and in 1934: “Podróż do Palestyny” (Journey to Palestine, 21 January). Seraya Shapshal, the khan of the Karaites of the Republic of Poland, also participated in the above meetings and delivered a paper “*Kiedy i wskutek czego Tatarzy w Polsce utracili mowę ojczystą*” (Why and as a result of what did the Tatars in Poland lose their native language) on 11 December 1932.¹⁹ This text was subsequently published in the first volume of *Rocznik Tatarski*.²⁰ J. Szynekiewicz polemicized with this article. The mufti disagreed with the khan’s conclusion that the Lithuanian Tatars had lost their primary language solely because of their interfaith marriages to Christian women.

16 Jakób Szynekiewicz, “O kitabie” [About kitab], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), pp. 188-194; Szynekiewicz, “Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie” [Religious literature of Lithuanian Tatars and its origin], *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 138-145; Miśkiewicz, “Mufti na Rzeczpospolitą”, p. 13; Bohdanowicz, Chazbijewicz, Tyszkiewicz, *Tatarzy muzułmanie*, 72.

17 J. Szynekiewicz, “Tłumaczenia słów i nazw orientalistycznych” [Translations of oriental words and names], [in:] Stanisław Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce* [Herbarium of the Tatar families in Poland], Wilno 1929, 457-473.

18 “Kronika”, *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 479.

19 “Kronika”, *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 329-331; “Kronika”, *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 470, 473; “Kronika”, *Ateneum Wileńskie*, 10 (1935), 569.

20 Seraja Hadży Szapszał (Seraya Hajji Shapshal), “O zatraceniu języka ojczystego przez Tatarów w Polsce” [About the loss of the mother tongue by the Tatars in Poland], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 34-48.

According to the former, the reason for such a state of affairs was most likely the fact that Tatars were scattered around different settlements in Poland and Lithuania. He also claimed that interfaith marriages were fairly rare for the Crimean Tatars who came to Lithuania with their whole families already in the Middle Ages when they were running from the fratricidal wars which raged in the Golden Horde.²¹

Despite their differences in opinions on scholarly matters, J. Szynekiewicz and S. Shapshal had a lot in common. They both studied at the Department of Oriental Languages of Petersburg University and served in the Russian army. They also had many ties with Crimea which will be described below. They published in the same periodicals and were members of *Polskie Towarzystwo Orientalistyczne* (Polish Oriental Society). It is also noteworthy that the leader of the Karaites of the Republic of Poland conducted Turkish language classes at *Instytut Naukowy Badań Europy Wschodniej* (Scientific Institute of Research on Eastern Europe) in Wilno from December 1930. He published *Wypisy tureckie* (Turkish extracts, Wilno 1931) and *Słownik turecko-polski* (Turkish-Polish dictionary, Wilno 1932) for his students. Moreover, the khan had J. Szynekiewicz's surname and address in Vilnius noted down in his 1939 pocket diary.²² Interestingly, the Tatar cemetery in Vilnius was and still is located on the outskirts of the city and near the Karaite necropolis. Both were established at the end of the 19th century in *Lipowa* Street (Pol. ul. Lipowa, now *Žirnių gatvė*).²³

The mufti took part in many official events connected with the Muslim community in Poland and abroad, meetings with government officials, clergymen and foreign visitors. In 1928, the King of Afghanistan, Amanullah Khan (1892-1960) visited Poland. On 20 April of that year the President of the Republic of Poland I. Mościcki gave a reception in his honour in the Royal Castle in Warsaw. Numerous guests were present, and J. Szynekiewicz gave a welcome speech to the king. On 1 May, the mufti and other members of the Polish Tatar delegation were received at the audience with Amunullah Khan in the Palace of the Cabinet of Poland. Then in June 1930, Turkish Member of Parliament, Reşit Saffet (Atabinen) Bey, political scientist, close associate of Gazi Mustafa Kemal and Chief Editor of *L'Économiste d'Orient* arrived in Poland. He visited Wilno and the Wilno region and was accompanied by J. Szynekiewicz. On 27 July, the khan S. Shapshal guided the Turkish parliamentarian and the Polish government delegation round Troki. In 1934, J. Szynekiewicz participated in a meeting with the leader of Yugoslavia's Muslims, Smail-aga Čemalovič. In the same year, two momentous events took

21 Jan Stankiewicz, "Belaruskija musulmanie i belaruskaja literatura arabskim pismom", *Hadawik Belaruskaga nawukowaga tawarystwa u Wilni*, 1 (1933), 111-141; Reviewed by J. Szynekiewicz, *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 454-455.

22 1939 Calendar in the Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius. Manuscripts Catalogue, catalogue no. F. 143-79; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, V1 (1932), 329-331; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 466; S. Gąsiorowski, "Szapszał Seraja Markowicz (1873-1961)", [in:] *Polski Słownik Biograficzny* [Polish Biographical Dictionary], Vol. 47, Warszawa-Kraków 2010, fascicle no. 192, 61-64.

23 Emanuel Włodzimierz Łopatto, *Byłe na Zachód* [Anywhere to the West], conversations with Wiesław Mincer, Warszawa 2001, 99; Grzegorz Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie* [Illustrated guide to cultural monuments in Lithuania], Warszawa 1999, 408.

place in the presence of the mufti. The first one was the opening of a new mosque in Widze (brasławski district) on 15 June; it was raised in place of the previous one which was burnt down during the First World War. Yet, on 20 June, a marble plaque in honour of Countess Elfryda Augustowa Zamoyska was unveiled on a wall in a mosque in Murawszczyzna (lidzki district). She was the benefactress of this house of prayer 50 years prior to the event. On 23 April 1935, J. Szynekiewicz attended a reception given by the President of the Republic of Poland, I. Mościcki on the occasion of signing the new constitution in the Royal Castle in Warsaw. On 17 May of the same year, in Warsaw he and other dignitaries, including representative of the Karaites ułtu hazzan Szymon Firkowicz delegated by the khan S. Shapshal – he and J. Szynekiewicz walked side by side, were present at a funeral service connected with the funeral of Marshal Józef Piłsudski.²⁴

Discussion

Before describing facts from J. Szynekiewicz's life and activities during the Second World War, some family connections that are particularly significant in this context must be presented. On 16 October 1927, the mufti entered into a marriage with a Tatar woman, Lidia Talkowska (10 July 1910 - 15 February 1982). In 1939, she started *Koło Pań Tatarów Polskich* (Circle of Polish Tatar Ladies). The wife bore him a son, Dżemil (Jamil) (15 December 1928 – 4 July 2011?).²⁵ As mentioned above, J. Szynekiewicz also had a brother, Mustafa in Crimea, who was unable to return to Poland after the Bolsheviks took control over the peninsula in 1920. In 1928, he and his son, Edige (Mustafa Kyrymał Szynekiewicz; 1911-1980) were arrested by the Soviet authorities on suspicion of propagating Tatar nationalism, Trotskyism and spying for the benefit of the White Guard organisations. They were sent to a gulag in the Arctic Circle. The mufti's brother died shortly, and his son escaped from exile in the summer of 1932 and reached Persia through Baku. In Tehran, he received help from the Polish Embassy, thanks to which he came to J. Szynekiewicz, his uncle, in Wilno through Turkey and Romania in 1933. Mufti took care of his nephew and even made a written request to Professor Tadeusz Kowalski to enable him to study Turkology at the Jagiellonian University. However, he did not go ahead with the plan, most probably for financial reasons. Edige Szynekiewicz stayed in Wilno and got engaged in the activities of *Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów w Polsce* (Cultural and Educational Association of the Tatars in Poland). He presented papers on the situation of the Tatars in Crimea and the USSR at the meetings of that association in Wilno, Słonim, and Warsaw. In 1935, he joined the board of the Muslim community in Wilno and became the president of the newly formed *Koło Młodzieży Tatarskiej* (Circle of the Tatar Youth) of

24 Kryczyński, *Tatarzy polscy*, 106-108, 113, 122-123; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 475, 476, 481, 482; Szymon Firkowicz, "Przyjazd Reszyd Saffet Beja" [Arrival of Reşit Saffet Bey], *Mysł Karaimska*, 2 (1931), fascicle no. 3/4, 75-77; "Z życia Karaimów w Polsce" [From the life of Karaims in Poland], *Mysł Karaimska*, 11 (1935-1936), fascicle no. 11 [printed:] 1936, 114, 117 (photographies).

25 "Szynekiewicz Jakub", [in:] *Czy wiesz kto*, 309; Miśkiewicz, "Mufti na Rzeczpospolitą", 13.

Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów. Selim Chazbijewicz presumes that already at that time Edige started cooperation with the Turkish and German intelligence; yet, he provides no evidence to support his theory. After the Second World War broke out, Edige left Poland and went to Turkey. In the period 1941-1942, he started talking to the German authorities in Berlin by the agency of Franz von Pappen, the ambassador of the Third Reich in Ankara, about organising Tatar volunteer units within the German armed forces (Wehrmacht) consisting of Russian prisoners of war of Tatar origin. Nonetheless, Edige's collaboration with the Germans and activities in Crimea did not bring about the creation of a Tatar state there.²⁶

According to Selim Chazbijewicz, J. Szynekiewicz was inspired by his nephew's activities and also started cooperating with the Germans. Presumably, already during his studies in Berlin, young J. Szynekiewicz struck up an acquaintance with a student of philosophy, Joseph Goebbels, Reich Minister of Propaganda during the Second World War. This fact has significance in the context of his subsequent relations with Karaites. Yet, these pieces of information raise considerable doubts as Goebbels studied literature and philosophy between 1917-1921 at the universities in Bonn, Würzburg, Freiburg, and Heidelberg, not Berlin. He completed his education with a doctorate degree earned at Heidelberg University. He arrived in Berlin in October 1926 when he became a *gauleiter* there (a district leader of the NSDAP party).²⁷ As we know, J. Szynekiewicz completed his studies in Berlin in 1925, that is before Goebbels arrived in the city. Nevertheless, S. Chazbijewicz states that Goebbels remembered his old acquaintance during the Second World War and contributed J. Szynekiewicz's appointment as the German mufti of *Ostland*, i.e. Poland, Belarus, Lithuania and other Baltic states under German occupation. J. Szynekiewicz was then subordinate to the grand mufti of Jerusalem, Amin al-Husseini (whom Heinrich Himmler appointed SS Obergruppenführer as the nominal head of the Arab Legion of the Waffen SS), who was appointed chief of all Muslims in the areas under the rule of the Third Reich by the German authorities. From the beginning of 1942, J. Szynekiewicz made endeavours at the German authorities towards the appointment of Tatar committees in Belarus. He established his agency in Minsk in the autumn of 1942. In March 1944, *Związek Młodzieży Tatarskiej* (Association of the Tatar Youth) was established on his initiative, which was modelled on the Hitlerjugend organisation, but did not branch out.²⁸

According to Selim Chazbijewicz, J. Szynekiewicz saved Wilno Karaites from German extermination. The information on this subject was imparted by a known political scientist in a few of his publications from 1995 to 2011. Supposedly, the episode took place in 1943 when the fate of the Lithuanian Karaites was being decided. J. Szynekiewicz was to call Joseph

26 J. Szynekiewicz's letter to T. Kowalski of 23 November 1933. Archive of Science PAN&PAU in Cracow, catalogue no. K III-4, 175, leaf no. 6-6v; "Kronika", *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 471, 476, 480; Chazbijewicz, "Jakub Szynekiewicz", 10.

27 Ralf Georg Reuth, *Goebbels*, translated by Michał Misiorny, Warszawa 1996, 22-39, 74-77; David Irving, *Goebbels mózg Trzeciej Rzeszy* [Goebbels the brain of the Third Reich], translated by Bartłomiej Zborski, Gdynia 1998, 28-46, 89-92.

28 Chazbijewicz, "Jakub Szynekiewicz", 10.

Goebbels, his colleague from the student days, directly and impel him to issue an order to conduct racial studies on the Lithuanian Karaites. The studies were supposed to prove that they belonged to the Altay people, from whom Turks and Tatars derive. That was supposed to save the Karaites from annihilation and at the same time many Jews who pretended to be Karaites. Based on that, the mufti was to issue certificates for those Jews stating that they were Muslim, and that is why, they had been circumcised. However, as already stated, Chazbijewicz does not offer any evidence for the close relationship between Szynekiewicz and Goebbels or any confirmation of the fact that the former saved Karaites.²⁹ Unfortunately, many other authors of works about J. Szynekiewicz's activities during the Second World War tend to duplicate the content included in S. Chazbijewicz's articles and books without any attempt at verifying it.³⁰

Meanwhile, it is not true that the Lithuanian Karaites were in danger of extermination in 1943. On 1 September 1941, German Commissioner-General of Lithuania (*Generalkommissar Litauen*) Theodor Adrian von Renteln issued a directive confirming that the local Karaites' status was different from the Jewish one, probably on the basis of studies conducted by numerous scientists of different nationalities (including Italian Professor Corado Gini) in the 1930s. Undoubtedly, this document freed this community from destruction faced by the Jews in the same area. First and foremost, it was Khan Seraya Shapshal who contributed to saving the Karaites as he was accepted as the leader of the Lithuanian Karaites by the new authorities, which was taken away from him under the Soviet occupation. In order to protect his fellow believers, he met with the German officials to persuade them of the non-Jewish origin of the Karaites. Nonetheless, even after 1941, various German institutions continued to be interested in the origin, the history and the culture of the Karaites. Thus, for instance, in the letter of 25 November 1942, Institut für Grenz- und Auslandstudien in Berlin demanded all materials regarding Karaites from S. Shapshal. In December 1942, the members of the community were exhaustively examined by German doctors together with Muslims surely for their race.³¹

The diary by Professor Szymon Pilecki, acting President of the Karaite Religious Association in Poland, includes interesting pieces of information regarding the issue under discussion. Under the date of 5 September 1942, he wrote that he attended a meeting about the Tatars leaving

-
- 29 Selim Chazbijewicz, *Azja w środku Europy. Tatarzy w twórczości Józefa Mackiewicza* [Asia in the middle of Europe. Tatars in the works of Józef Mackiewicz], „Tytuł. Pismo literacko-artystyczne [Title. Literary and artistic magazine]”, (1995) issue no. 1, 42-49; Chazbijewicz, „*Tatarzy polsko-litewscy w latach II wojny światowej* [Polish-Lithuanian Tatars during World War II], [in:] *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne* [Meanders of civilization, national and Polish diaspora issues], ed. Andrzej Chodubski, 2nd edition, Toruń 1998, 97; Chazbijewicz, *Tatarzy krymscy. Walka o naród i wolną ojczyznę* [Crimean Tatars. Fight for the nation and a free homeland], Poznań-Września 2001, 77; Chazbijewicz, „Jakub Szynekiewicz”, 11.
- 30 Jan Tyszkiewicz, *Z historii Tatarów polskich 1794-1944. Zbiór szkiców z aneksami źródłowymi* [From the history of Polish Tatars 1794-1944. A collection of sketches with source annexes], Pułtusk 1998, 147-148; Edward Tryjarski, „*Coming to the Rescue of the Karaims during the Second World War*”, „Rocznik Orientalistyczny”, 56 (2003), fascicle no. 2, 97-108.
- 31 The Library of the Lithuanian Academy of Sciences, Manuscripts Catalogue, catalogue no. F. 143-303, leaf no. 2-2v; F. 143-1082, leaf no. 8, 14, 17; Gąsiorowski, „Szapszał Seraja Markowicz (1873-1961)”, 62.

for Crimea, where “a small state or autonomous Tatar district” was supposed to be created. As the Tatars considered “the Karaites one of the three tribes which create the Tatar nationality, they proposed that they” should go with them to Crimea. Sz. Pilecki added that it turned out that a few Karaites also joined the exodus to Crimea in order to avoid being taken away to work in Germany.³² Yet, it is unknown what J. Szynekiewicz’s influence on these actions was.

The mufti and his family left Wilno with the Germans before 1944. He went to Egypt through Vienna and Rome. He decided to settle there. Famous writer, Józef Mackiewicz described what such a rushed evacuation was like in one of his essays entitled “Z teczki: niefortunne losy” (From the briefcase: unfortunate fate). In 1952, after Gamal Abdel Nasser took over power in Egypt as a result of a coup d’état, J. Szynekiewicz left for the United States of America. He settled permanently near New York where a large community of the Polish Tatars had settled during the interwar period. He died on 1 November 1966 r. in Waterbury, Connecticut.³³

Conclusions

J. Szynekiewicz’s vibrant and extraordinary life as well as his interesting activities in many fields are certainly worth writing more about, but using all preserved sources in Poland and abroad. He lived in a very difficult time and had to make decisions that were oftentimes crucial and whose motives and effects cannot be judged easily. During the Second World War, J. Szynekiewicz was surely faced with hopeless situations when he was responsible for not only himself and his whole family, but also the Muslim community whose care was entrusted to him. Finally, for Karaitologists, his relations with the Karaite community are of significance, not only during the interwar period, but also during the turbulent years of the Second World War. Yet, in light of available sources, it is impossible to substantiate J. Szynekiewicz’s close contact with Joseph Goebbels, and thus his great role in saving the Lithuanian Karaites from annihilation.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

32 Szymon Pilecki, *Chłopiec z Leśnik. Dziennik z lat 1939-1945* [Boy from Leśniki. Diary from 1939-1945], [Wrocław] 2009, 233, 235.

33 Józef Mackiewicz, “Z teczki: niefortunne losy [From the briefcase: unfortunate fates]”, [in:] Józef Mackiewicz, Barbara Toporska, *Droga pani* [Dear lady], London 1984, 328-330; Chazbijewicz, “Jakub Szynekiewicz”, 10-11.

References/Kaynaklar

1. Primary sources

- Archive of Science PAN&PAU in Cracow. Zespół Tadeusz Kowalski, catalogue no. K III – 4, 175, leaf no. 3, 6-6v.
- The Library of the Lithuanian Academy of Sciences, Manuscripts Catalogue, catalogue no. F. 143-79; no. F. 143-303; F. 143-1082.
- Zarządzenie 179. Dziennik Ustaw RP z 24 kwietnia 1936 r. M.P. 1936 nr 97 poz. 179 (Directive no. 179. the Journal of Laws of the Republic of Poland from 24 April 1936 Monitor Polski 1936 item no. 179). March 20. 2021. isap.sejm.gov.pl.

2. Published sources

- “Euroislam”, Dawid Warszawski’s interview with Selim Chazbijewicz, *Gazeta Wyborcza*, 16 July, 2004. March 20, 2021. www.ipdirect.home.pl/kmp/kiosk/Polscy_muzulmanie/euroislam_selim_chazbijewicz.htm; [www.alislam.pl](http://www.alislam.pl/www.alislam.pl).
- Firkowicz Szymon, “Przyjazd Reszyd Saffet Beja” [Arrival of Reşit Saffet Bey], *Myśl Karańska*, 2 (1931), fascicle no. 3/4, 75-77.
- “Kronika” [Chronicle], *Ateneum Wileńskie*, 10 (1935), 569.
- “Kronika” [Chronicle], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 321-324.
- “Kronika” [Chronicle], *Rocznik Tatarski*, 2 (1935) 478.
- Łopatto Emanuel Włodzimierz, *Byle na Zachód* [Anywhere to the West], conversations with Wiesław Mincer, Warszawa 2001, 99.
- Mackiewicz Józef, “Z teczki: niefortunne losy [From the briefcase: unfortunate fates]”, [in:] Józef Mackiewicz, Barbara Toporska, *Droga pani* [Dear lady], London 1984, 328-330.
- Pilecki Szymon, *Chłopiec z Leśniki. Dziennik z lat 1939-1945* [Boy from Leśniki. Diary from 1939-1945], [Wrocław] 2009, 233, 235.
- Reviewed by J. Szyrkiewicz, *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 454-455.
- Schinkewitsch Jakob, *Rabghūzīs Syntax. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde genemigt von der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin. Tag der Promotion: Berlin 10. Juni 1926*, 47.
- Szyrkiewicz Jakób, “Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie” [Religious literature of Lithuanian Tatars and its origin], *Rocznik Tatarski*, 2 (1935), 138-145.
- Szyrkiewicz Jakób, “O kitabie” [About kitaba], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 188-194.
- Szyrkiewicz Jakób, “Tłumaczenia słów i nazw orientalistycznych” [Translations of oriental words and names], [in:] Stanisław Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce* [Herbarium of the Tatar families in Poland], Wilno 1929, 457-473.
- “Sprawozdanie muftiego Jakuba Szyrkiewicza z podróży do Turcji, Syrii, Palestyny i Egiptu w roku 1932 (9 IV – 9 IX)” [Report by Mufti Jakub Szyrkiewicz on his trips to Turkey, Syria, Palestine and Egypt in 1932], prepared for print by Artur Pałasiewicz, *Przegląd Orientalistyczny*, (1977) issue no. 1, 41-48.
- Sprawozdania z podróży muftiego Jakuba Szyrkiewicza. Źródła, omówienie, interpretacja* [Reports from the journey of Mufti Jakub Szyrkiewicz. Sources, overview, interpretation], prepared by Grzegorz Czerwiński, scholarly editing by Jarosław Ławski and Grzegorz Kowalski, Białystok 2013 Książnica Podlaska in. Łukasza Górnickiego, 323, ill. (Colloquia Orientalia Bialostocensia. Literatura, historia; 5).

- Szapszał Seraja Hadży (Seraya Hajji Shapshal), “O zatraceniu języka ojczystego przez Tatarów w Polsce” [About the loss of the mother tongue by the Tatars in Poland], *Rocznik Tatarski*, 1 (1932), 34-48.
- “Uroczystość wręczenia odznaczeń najwyższym duchownym: karaimskiemu i muzułmańskiemu” [The ceremony of awarding decorations to the highest clergy: Karaim and Muslim], *Mysł Karaimska*, 11 (1935-1936) fascicle no. 11 [printed:] 1936, 123-125.
- “Z życia Karaimów w Polsce” [From the life of Karaims in Poland], *Mysł Karaimska*, 11 (1935-1936), fascicle no. 11 [printed:] 1936, 114, 117 (photographies).

3. Secondary sources

- Bohdanowicz Leon, Chazbijewicz Selim, Tyszkiewicz Jan, “Tatarzy muzułmanie w Polsce” [Muslim Tatars in Poland], Gdańsk 1997, 44-45.
- Borawski Piotr, “Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej” [Tatars in the former Polish-Lithuanian Commonwealth], Warszawa 1986, 297.
- Chazbijewicz Selim, *Azja w środku Europy. Tatarzy w twórczości Józefa Mackiewicza* [Asia in the middle of Europe. Tatars in the works of Józef Mackiewicz], „Tytuł. Pismo literacko-artystyczne [Title. Literary and artistic magazine]”, (1995) issue no. 1, 42-49.
- Chazbijewicz Selim, “Jakub Szynekiewicz postać tragiczna” [Jakub Szynekiewicz a tragic figure], *Przegląd Tatarski*, (2011) issue no. 2, 8-11.
- Chazbijewicz Selim, *Tatarzy krymscy. Walka o naród i wolną ojczyznę* [Crimean Tatars. Fight for the nation and a free homeland], Poznań-Wrzesnia 2001, 77.
- Chazbijewicz Selim, “Tatarzy polsko-litewscy w latach II wojny światowej [Polish-Lithuanian Tatars during World War II], [in:] *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne* [Meanders of civilization, national and Polish diaspora issues], pod red. Andrzeja Chodubskiego, 2nd edition, Toruń 1998, 97.
- Czerwiński Grzegorz, “O „sprawozdaniach” Jakuba Szynekiewicza, czyli Mufti Drugiej Rzeczypospolitej jako pisarz” [About the “reports” of Jakub Szynekiewicz, or the Mufti of the Second Republic as a writer], [in:] *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy* [Borderlands, Kresy, the East and the ideas of Europe]. *Seria II: Wiktor Choriew in memoriam*, scholarly editing by Anna Janicka, Grzegorz Kowalski and Łukasz Zabielski, Białystok 2013 (Colloquia Orientalia Bialostocensia. Literatura, historia; 4).
- Dziekan Marek M., “Szynekiewicz Jakub (1884-1966)”, [in:] *Pisarze muzułmańscy VII-XX w.* [Muslim writers of the 7th-20th centuries], Warszawa 2003, 112.
- Fałowski Janusz, “Uwagi o sytuacji prawnej Karaimskiego Związku Religijnego w II Rzeczypospolitej” [Comments on the legal situation of the Karaim Religious Association in the Second Polish Republic], [in:] *Między Wschodem a Zachodem* [Between East and West], Piotra Stawińskiego (ed.), Częstochowa 1995, 41-43.
- Gąsiorowski Stefan, “Szapszał Seraja Markowicz (1873-1961)”, [in:] *Polski Słownik Biograficzny* [Polish Biographical Dictionary], Vol. 47, Warszawa-Kraków 2010, fascicle no. 192, 61-64.
- Irving David, *Goebbels mózg Trzeciej Rzeszy* [Goebbels the brain of the Third Reich], translated by Bartłomiej Zborski, Gdynia 1998, 28-46, 89-92.
- Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920-1939* [National relations in the Vilnius Region in the years 1920-1939], 2nd edition, Katowice 2011, 650.
- Kołodziejczyk Arkadiusz, “Komitet Budowy Meczetu w Warszawie” [Mosque Building Committee in Warsaw], *Życie Muzułmańskie*, 2 (1407/1408; 1987), no. 2-4, 45, 47-49.

- Kryczyński Leon Najman Mirza, "Tatarzy polscy a wschód muzułmański" [Polish Tatars and the Muslim East], *Rocznik Tatarski*, 2 (1935) 76.
- Majchrowski Jacek M., "Osoby kierujące prawnie uznanymi związkami wyznaniowymi" [Persons managing legally recognized religious associations], [in:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* [Who was who in the Second Polish Republic], scholarly ed. by J. M. Majchrowski, in cooperation with Grzegorz Mazur and Kamil Stepan, Warszawa 1994 207
- Miśkiewicz Ali, "Mufti na Rzeczpospolitą Polską dr Jakub Szynekiewicz. Notka biograficzna w 20 rocznicę śmierci" [Mufti for the Republic of Poland, Dr. Jakub Szynekiewicz. Biographical note on the 20th anniversary of his death], *Życie Muzułmańskie*, 1 (1407; 1986) issue no. 1, 11-13.
- Rąkowski Grzegorz, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie* [Illustrated guide to cultural monuments in Lithuania], Warszawa 1999, 408.
- Reuth Ralf Georg, *Goebbels*, translated by Michał Misiorny, Warszawa 1996, 22-39, 74-77.
- Stankiewicz Jan, "Belaruskija musulmanie i belaruskaja literatura arabskim pismom", *Hadawik Belaruskaga nawukowaga tawarystwa u Wilni*, 1 (1933), 111-141.
- "Szynekiewicz Jakub", [in:] *Czy wiesz kto to jest?* [Do you know who it is?] [Vol.] 2: *Uzupełnienia i sprostowania. Przedruk* [Additions and corrections. Reprint], Stanisław Łoza (ed.), Warszawa 1983, 309.
- Tryjarski Edward, "Coming to the Rescue of the Karaims during the Second World War", „Rocznik Orientalistyczny”, 56 (2003) fascicle no. 2, 97-108.
- Tyszkiewicz Jan, "Olgierd, Leon i Stanisław Kryczyński, działacze kulturalni i badacze przeszłości Tatarów" [Olgierd, Leon and Stanisław Kryczyński, cultural activists and researchers of the Tatars' past], [in:] *Leon Najman Mirza Kryczyński lider ruchu społecznego i kulturalnego Tatarów Polskich* [Leon Najman Mirza Kryczyński leader of the social and cultural movement of the Polish Tatars], Selim Chazbijewicz (ed.), Gdańsk-Gdynia 1998, 23.
- Tyszkiewicz Jan, *Z historii Tatarów polskich 1794-1944. Zbiór szkiców z aneksami źródłowymi* [From the history of Polish Tatars 1794-1944. A collection of sketches with source annexes], Pułtusk 1998, 147-148.

Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (TYS) Uluslararası Geçerliğe Sahip Bazı Dil Yeterlik Sınavlarıyla İçerik Açısından Karşılaştırılması*

Comparison of The Content of Turkish Proficiency Exam (TPE) and Some Language Qualification Exams with International Language Proficiency Exams

Murat ŞENGÜL¹ , Serkan DEMİREL²

* Bu makale, birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazar tarafından hazırlanan "Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (TYS) Uluslararası Geçerliğe Sahip Bazı Dil Yeterlik Sınavlarıyla Karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

1Murat Şengül (Doç. Dr.)

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Neveşehir, Türkiye
 E-posta: muratsengul@nevsehir.edu.tr
 ORCID: 0000-0003-2163-9420

2Sorumlu yazar/Corresponding author:

Serkan Demirel (Doktora Öğrencisi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Bilim Dalı, Ankara, Türkiye
 E-posta: muallimserkan@hotmail.com
 ORCID: 0000-0002-5039-0372

Başvuru/Submitted: 07.08.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 14.09.2021

Kabul/Accepted: 15.09.2021

Online Yayın/Published Online: 26.11.2021

Atıf/Citation: Sengul, Murat ve Demirel, Serkan. "Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (TYS) Uluslararası Geçerliğe Sahip Bazı Dil Yeterlik Sınavlarıyla İçerik Açısından Karşılaştırılması." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 573-598.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.979947>

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Türkçe Yeterlik Sınavı'nı (TYS) uluslararası alanda uygulanan dil yeterlik sınavlarıyla içerik (sınavların hangi becerilere göre hazırlandığı, sınavlarda hangi soru çeşitlerine yer verildiği) yönünden karşılaştırıp YYS'nin niteliksel görünümünü tespit etmektir. Araştırmanın veri kaynağı Yunus Emre Enstitüsü tarafından yapılan Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS) ve uluslararası alanda yapılan dil yeterlik sınavlarıdır. ÖSYM'nin eşdeğerlik tablosunda yer alan bu sınavlar İngilizce için CPE, CAE, TOEFL iBT, PTE Akademik; Almanca için TestDaF, DSD II, telc Deutsch ve Goethe-Zertifikat; Fransızca için DELF & DALF, İspanyolca için DELE, İtalyanca için CELI, Rusça için TORFL'dir. Veri kaynakları içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Elde edilen verilere göre, YYS ve diğer dil yeterlik sınavlarının tamamının dört beceriye (dinleme, konuşma, okuma, yazma) göre hazırlandığı, bununla beraber bazı dil yeterlik sınavlarında dil bilgisi bölümünün ve bütünleşik becerilerin ölçüldüğü bölümlerin de bulunduğu saptanmıştır. Soru çeşidi açısından YYS'deki soru çeşitlerinin diğer dil yeterlik sınavlarındaki sorularla benzerlik taşıdığı ancak diğer dil yeterlik sınavlarında sorulup YYS'de bulunmayan soru çeşitlerinin de olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: YYS, Dil Yeterlik Sınavı, Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (AOÖÇ), Dil Becerileri, Sınav İçerikleri

ABSTRACT

The aim of this research is to compare the Turkish Proficiency Exam (TPE) with the language proficiency exams applied internationally in terms of content (what skills the exams are prepared for, what types of questions are included in the exams) and to determine the qualitative view of TPE. The data source of the research is the Turkish Proficiency Exam (TPE) administered by Yunus Emre Institute and the language proficiency exams held in the international arena. These exams are in the equivalence table of ÖSYM (Republic of Turkey Measurement Selection and Placement Center). These exams are CPE, CAE, TOEFL iBT, PTE Academic for English; TestDaF, DSD II, telc Deutsch and Goethe-Zertifikat for German; DELF & DALF for French, DELE for Spanish, CELI for Italian, TORFL for Russian. Data sources were analyzed by content analysis technique.

According to the data obtained, It has been determined that all of the TPE and other language proficiency exams are prepared according to four skills (listening, speaking, reading, writing), however, some language proficiency exams also have sections that measure grammar and integrated skills. In terms of question type, TPE and other language proficiency exams are similar in terms of question types, but there are also question types that are found in other language proficiency exams but not in TPE.

Keywords: TPE, Language Proficiency Exam, CEFR, Language Skills, Contents of Exam

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this research is to compare the Turkish Proficiency Exam (TPE) with the language proficiency exams administered internationally in terms of content and to determine the qualitative appearance of TPE. The data sources of the research consist of The Turkish Proficiency Exam (TPE) conducted by Yunus Emre Institute and internationally held language proficiency exams. These exams which are included in the equivalency table of ÖSYM are CPE, CAE, TOEFL iBT, PTE Academic for English; TestDaF, DSD II, telc Deutsch and Goethe-Zertifikat for German; DELF & DALF for French, DELE for Spanish, CELI for Italian, and TORFL for Russian. Data sources were analyzed by the content analysis technique.

In the context of the data obtained, TPE and other language proficiency exams were prepared according to four skills. However, some language proficiency exams also have a grammar section, and sections where integrated skills are measured. The types of questions in the reading, listening, writing and speaking exams of TPE are the same as those in other exams. In the reading section, graphic reading question type presented originality. There are types of questions asked in other language proficiency exams that are not present in the TPE. These types of questions in the reading exam are sentence completion, paragraph creation, paragraph completion, matching, summarizing the text, completing the text, short-answer questions, and integrated skills questions. In the listening exam, the questions are follow-up text questions, short-answer questions, and integrated skills questions. In the writing exam, they are correcting errors in the text, summarizing, integrated skills questions, graphic interpretation, and text reconstruction questions. In the listening exam, the questions are follow-up text questions, short-answer questions, and integrated skills questions. In the writing exam, they are correcting errors in the text, summarizing, integrated skills questions, graphic interpretation, and text reconstruction questions. In the speaking test, these questions are talking about a picture or a photograph, repeating a sentence, evaluating data, making a phone call, interpreting a video, speaking a sentence with an emotional tone (meta language), persuading, giving a radio talk, integrated skills questions, and talk to partner. There are no sample solutions in the reading exam of the TPE. In the TPE, listening texts are played once, and in the listening exams of other language proficiency exams, the texts in certain tasks are played for a second time. Written phonetic transcription of listening texts are included in the sample exams of TestDaF, DSD II, telc Deutsch B2, telc Deutsch C1, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELF B2, DALF C1, DALF C2, DELE Nivel B2,

DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, TORFL Level 2, TORFL Level 3, TORFL Level 4, but the phonetic transcription of texts in the sample exams of TPE, CPE, CAE, PTE Academic, TOEFL iBT, CELI 3, CELI 4, CELI 5 are not found. There are 2 tasks in the writing exam of the TPE. In the TPE speaking exam, the candidate is given a 2/3-minute preparation period. The number of candidates taking the speaking exam varies according to the exams. There is no grammar section in the TPE. The grammar section is formed either as an independent section in some of the language proficiency exams or as a separate section within the reading and listening exams.

Considering these findings, the following suggestions are included in the study: The variety of questions in the TPE can be increased. Sentence completion, paragraph creation, paragraph completion, matching, summarizing the text, completing the text, short-answer questions, integrated skills questions in reading exams; follow-up text questions, short answer questions, integrated skills questions in listening exams; correcting errors in the text, summarizing, integrated skills questions, graphic interpretation, text reconstruction questions in writing exams; picture, photo, video interpretation, sentence repetition, data evaluation, telephone conversation, radio speeches, talk to partner, meta language skills questions in speaking exams can be included in the TPE in similar or different ways. As in other language proficiency exams, presenting the students with a sample solution can be practiced in the TPE. The texts in the listening test can be played for a second time. The written form of the listening texts, the phonetic transcription can be shared together with sample questions. The preparation time for the speaking test can be increased. Depending on the content of the questions, the preparation time can be equal to the exam time. It can be 15 minutes of preparation time, and 15 minutes of exam time. Sample answer texts given to these questions can be shared as well as the questions related to the writing exam.

1. Giriş

Türkçe Yeterlik Sınavı'nı (TYS) uluslararası alanda uygulanan dil yeterlik sınavlarıyla içerik yönünden karşılaştırılmasına dayanak oluşturan kavramsal çerçeve için aşağıdaki konu başlıklarına yer verilmiştir:

1.1. Dil Becerilerinin Ölçümü

Dil becerileri tanımlayıcıları 2001 yılında yayınlanan Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde (AOÖÇ) yer almaktadır. Bu tanımlayıcılar hem öğretim basamakları hem de ölçme-değerlendirme için kılavuz özelliktedir. Dört temel dil becerisi vardır. Bunlar okuma, dinleme, yazma ve konuşmadır. Fakat süreç içerisinde dört temel dil becerisi iletişimin karmaşık yapısında yetersiz kaldığından, bunun yerine iletişimsel dil faaliyetlerinin ve stratejilerinin uygulanmasının önemi AOÖÇ'de bahsedilmektedir. AOÖÇ'nin önerdiği yapılanma, anlamın birlikte inşa edildiği etkileşime dayanan gerçek hayattaki dil kullanımına yakındır.¹ Bu nedenle iletişimsel dil faaliyetlerinde algılama, üretim, etkileşim, aracılık kavramları vardır. İletişimsel dil faaliyetlerindeki temel dil becerileri ve CEFR 2001, CEFR 2018, OBM 2009, AOÖÇ 2013'teki adlandırılmaları aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 1. İletişimsel Dil Faaliyetlerinin Adlandırılmaları ve Etkinliklere Karşılık Gelen Dört Beceriye İlişkin Bilgiler

Communicative Language Activities		İletişimsel Dil Faaliyetleri	Bildirimsel Etkinlikler	Dil Yeterlik Sınavları Kapsamındaki
CEFR-2001	CEFR-2018	OBM-2009	AOÖÇ-2013	Dört Beceri Karşılığı
Reception	Reception	Alımlama	Algılama	Dinleme, Okuma
Production	Production	Üretim	Üretim	Konuşma, Yazma
Interaction	Interaction	Etkileşim	Etkileşim	Karşılıklı Konuşma
Mediation	Mediation	Aracılık	Dil Aktarımı	-

CEFR, 2009 (1. baskı) ve 2013'te (2. baskı) Türkçeye çevrilmiştir. Çevirilerdeki adlandırma farklılık gösterse de içerik büyük ölçüde aynıdır.

1.2. Dil Becerilerinin Ölçümünün Gerekliliği

İletişimi sağlayan en önemli araç, dildir. Dil belirlenmiş kurallara göre öğrenilmeli ve öğretilmelidir. Bu sebeple AOÖÇ'ye ihtiyaç duyulmuştur.

“İsviçre Hükümetinin öncülüğünde Kasım 1991'de Rüşchlikon'da düzenlenen devletlerarası sempozyumda “Avrupa'da Dil Öğreniminde Şeffaflık ve Tutarlılık: Hedefler, Değerlendirme, Belgelendirme” konusunda şu kararları almıştır:

1 Council of Europe. “*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors.*” Language Policy Programme, Education Policy Division, Education Department. 2018, 30.

1. Üye ülkelerde daha fazla hareketlilik, kimlik ve kültürel çeşitliliğe saygı beraberinde daha etkili uluslararası iletişim, bilgiye daha kolay erişim, daha yoğun kişisel etkileşim, gelişmiş iş ilişkileri ve daha derin ortak anlayış amaçları doğrultusunda dil öğrenme ve öğretiminin yoğunlaştırılması önemlidir.
2. Bu amaçlara ulaşmak için dil öğreniminin, okul öncesi dönemden yetişkinliğe kadar eğitim sistemiyle sağlanması ve geliştirilmesi gereken, yaşam boyu sürecek bir etkinliktir.
3. Her düzeyde dil öğrenimine yol gösterecek diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni aşağıdaki amaçlarla geliştirilmek istenmektedir:
 - a) Farklı ülkelerdeki eğitim kurumları arasında işbirliğini arttırmak,
 - b) Dil yeteneklerinde ortak bir temel oluşturmak,
 - c) Öğrenen, öğretmen, program geliştiriciler, sınav kurulları ve eğitim müdürlüklerine bu kurumları oluşturmakta ve çabalarını koordine etmekte yardımcı olmak”.²

Yukarıda belirtilen maddeler incelendiğinde dil öğretiminde standart bir yapı oluşturulmasının, dilin öğrenilmesi açısından önemi vurgulanmıştır. Oluşturulan bu yapıyla dil öğretiminde birlik sağlanarak seviyelere göre öğretim yapılmasına olanak sağlanmıştır. Her seviye için belirlenen ölçütler, bütün diller için ortak ölçüt alındığında standart öğretim modelleri oluşacaktır. Yapılan dil öğretimlerinin dil becerilerine ve seviyelerine göre yapılması gerekmektedir. Bu becerilerin ne kadar öğrenildiği, uluslararası standartlara uygun dil yeterlik sınavlarıyla ölçülmelidir.

1.3. Dil Becerilerinin Ölçümünde Belirlenen Ölçütler

Öneriler Çerçevesinde belirtilen seviye tanımlayıcılarına göre o seviyeyi ölçecek sınavların oluşturulması gerekmektedir. Bu sınavlar belli özellikler taşımalıdır. Sınavlar hazırlanırken aşağıdaki üç noktaya dikkat edilmelidir:

- “1. Test ve sınav içeriklerinin tam olarak belirlenmesi (neyin ölçüldüğü);
 2. Bir hedefe ulaşıp ulaşılmadığına (başarının nasıl yorumlandığı) karar vermeye yardımcı ölçütlerin saptanması;
 3. Çeşitli dil yeterlik sistemlerini karşılaştırmayı sağlayan mevcut test ve sınavların yeterlik seviyelerinin tanımlanması (karşılaştırmaların nasıl yapılabildiği).
- Bu noktalar, çeşitli ölçme türleriyle farklı şekillerde ilişkilidir. Birçok farklı ölçme türü ve geleneği vardır; ama belirli bir yaklaşımın (merkezi bir sınav gibi) gerektiğinde kendi didaktik değeri içerisinde bir başka yaklaşıma (öğretmenin ölçmesi gibi) üstün olmasını düşünmek yanlıştır. Ortak standartlar sisteminin en büyük değeri –Öneriler Çerçevesi’nin ortak öneri düzeylerinde olduğu gibi– onların farklı ölçme ve değerlendirme şekillerini ilişkilendirmeyi sağlayabilmesidir”.³

Dil yeterlik sınavları; sınavın hazırlanması, sınavın uygulanması, sınavın değerlendirmesi aşamalarından oluşmaktadır. Sınavın uygulanmasına ilişkin bilgiler sınav yönergelerinde bildirilmektedir. Sınav hazırlanırken dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Dil

2 MEB. *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2009, 4.

3 Telc. *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi -Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme [Common European Framework of Reference for Languages - Learning, Teaching and Assessment]*. Frankfurt, Germany: Telc GmbH, 2013, 173.

yeterlik sınavları uzman bir kadro tarafından hazırlanmalıdır. Sorulardaki metinlerin seçimi, soru sayıları, soru çeşitleri, sınav süresi, değerlendirme ölçütleri dikkatli bir şekilde belirlenmelidir. Dil yeterlik sınavları büyük çapta yapılan sınavlar oldukları için hata yapılmaması gerekir. Soruları hazırlamak için en önemli araç, metinlerdir. Okuma ve dinleme becerisi, metinler üzerinden ölçülmektedir. Bu nedenle metin seçiminde dikkatli olunmalıdır.

“Milanovic’e (2002) göre metin seçimi konusunda testi hazırlayan ve uygulayan kişiler şunları yapmalıdır:

1. Metinler durumsal içerikli ve gerçek hayatı yansıtıcı olmalıdır ve tam olarak herhangi bir yerden kopyalanmamalıdır.
2. Durumlar ve konular testi alan kişinin düzeyine uygun olmalı ve yabancılık çekmeyecekleri şekilde konuların düzenlenmesi gerekmektedir.
3. Belirli bir konuyu sunarken, açık bir amaç güdülmesi ve diğer katılımcılarla beraber söz konusu duruma uygun yapılar elde edilmelidir.
4. Başarı ölçütlerinin bir konuyu tamamlarken açık olması gerekmektedir”.⁴

Okuma ve dinleme becerisine ait metinler yukarıda belirtilen ölçütlere göre hazırlandıktan sonra metinlere bağlı soruların oluşturulması gerekmektedir.

“Soruların hazırlanması konusunda da dikkat edilmesi gereken durumlar aşağıda maddelenmiştir:

1. Gereken soru sayısı üretilmiş mi?
2. Sorular parçanın tümüne dağıtılmış mı?
3. Farklı dil yapılarına değinilmiş mi?
4. Birbirine bağlı soruların olmadığı kesin mi?
5. Teknik hatalardan kaçınılmış mı?
6. Örnek cevap verilmesi gerekiyor mu?
7. Detaylı bir cevap anahtarı ayrı bir kâğıtta hazırlandı mı?”⁵

Belirtilen 7 madde soru hazırlayıcılar için önemlidir. Bu maddelerde yapılacak bir hata sınavın kalitesini etkileyecektir.

2. Yöntem/Methods

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. “Nitel durum çalışmasının en önemli özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanır”.⁶

2.2. Veri Kaynağı / Çalışma Materyali

4 Dursun Köse. “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Sınavların Hazırlanması ve Uygulanması.”, *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi* 139 (2008), 38.

5 Dursun Köse. “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Sınavların Hazırlanması ve Uygulanması.”, *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi* 139 (2008), 40.

6 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (11. Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, 73.

Araştırmanın veri kaynağı TYS ile uluslararası geçerliğe sahip dil yeterlik sınavlarıdır. Bu sınavlar TYS⁷ ve ÖSYM⁸ tarafından eşdeğerlikleri kabul edilen dil yeterlik sınavları (İngilizce için CPE⁹ ve CAE¹⁰, TOEFL iBT¹¹, PTE Akademik¹²; Almanca için TestDaF¹³, DSD II¹⁴, telc Deutsch¹⁵ ve Goethe-Zertifikat¹⁶; Fransızca için DELF & DALF¹⁷, İspanyolca için DELE¹⁸, İtalyanca için CELI¹⁹, Rusça için TORFL²⁰)'dır. Örnek sınavlar ve sınav belgeleri sınav sağlayıcıların sitelerinden indirilmiştir. Sınav sağlayıcılarla iletişime geçilerek sınavlar hakkında gerekli bilgiler toplanmış, incelenen içerik Türkçeye çevrilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır”.²¹

3. Bulgular/Results

Bu bölümde sınavların hangi becerilere göre hazırlandığına, sınavların soru çeşitlerine değinilecektir.

3.1. Sınavların Hangi Becerilere Göre Hazırlandığına İlişkin Bulgular

Sınavların içeriğinde sunulan dil becerileri ve bu becerilerin orijinal adlandırması aşağıda tablo olarak sunulmuştur

-
- 7 “Türkçe Yeterlik Sınavı”, Erişim Tarihi 8 Ocak, 2018, <https://tys.yee.org.tr/>.
 - 8 “Yabancı Dil Sınavları Eşdeğerlikleri”, Erişim Tarihi Şubat 25, 2016, <https://www.osym.gov.tr/TR,10220/yabanci-dil-sinavlari-esdegerlikyonergesi-ve-esdegerlik-tablosu-26022016.html>.
 - 9 “Cambridge Proficiency English”, Retrieved November 5, 2018, <https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/proficiency/>
 - 10 “Cambridge Advanced English”, Retrieved November 5, 2018, <https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/advanced/>.
 - 11 “Test of English as a Foreign Language İnternet Based Test”, Retrieved January 25, 2018, <https://www.ets.org/>.
 - 12 “Pearson Test of English Academic”, Retrieved July 26, 2018, <https://tr.pearson.com/tr.html>.
 - 13 “Der Test Deutsch als Fremdsprache”, Retrieved January 26, 2019, <https://www.testdaf.de/>.
 - 14 “Deutsches Sprachdiplom II”, Retrieved July 26, 2018, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Organisationseinheiten/DE/Abteilung_ZfA/Abteilung_ZfA.html.
 - 15 “The European Language Certificates”, Erişim Tarihi 26 Temmuz, 2018, <https://www.telc.net/tr/sinav-katilimcilari/dil-sinavlari.html>.
 - 16 “Goethe-Zertifikat.” Retrieved January 25, 2018, <https://www.goethe.de/de/index.html>.
 - 17 “Diplôme D’études En Langue Française / Diplôme Approfondi En Langue Française”, Retrieved January 25, 2018, <http://www.ciep.fr/en>.
 - 18 “Diplomas de Espanol Como Lengua Extranjera”, Retrieved January 23, 2018, <https://examenenes.cervantes.es/es/dele/examenenes>.
 - 19 “Certificato Di Lingua Italiana.” Retrieved January 25, 2018, <https://www.cvl.it/categorie/categoria-64?explicit=SI>.
 - 20 “Test of Russian as a Foreign Language”, Retrieved January 25, 2018, <http://www.pushkin.institute/Certificates/CGT/ekzameny-v-sisteme-trki.php>.
 - 21 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (11. Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, 242.

Dil		Sınavların İçeriğinde Sunulan Dil Becerileri ve Bu Becerilerin Orijinal Adlandırması				Sınavların İçeriğinde Sunulan Beceriler ve Bu Becerilerin Orijinal Adlandırması		Bütünleşik	
Sınavın Adı		Okuma	Dinleme	Yazma	Konuşma	Dil bilgisi	Bütünleşik		
Türkçe	TYS	Okuma	Dinleme	Yazma	Konuşma				
	CPE	Reading <i>Okuma</i>	Listening <i>Dinleme</i>	Writing <i>Yazma</i>	Speaking <i>Konuşma</i>	Use of English <i>İngilizce'nin Kullanımı</i>			
	CAE	Reading <i>Okuma</i>	Listening <i>Dinleme</i>	Writing <i>Yazma</i>	Speaking <i>Konuşma</i>	Use of English <i>İngilizce'nin Kullanımı</i>			
	TOEFL iBT	Reading <i>Okuma</i>	Listening <i>Dinleme</i>	Writing <i>Yazma</i>	Speaking <i>Konuşma</i>				
	PTE Akademik	Reading <i>Okuma</i>	Listening <i>Dinleme</i>	Writing <i>Yazma</i>	Speaking <i>Konuşma</i>				
	TestDaF	Leseverstehen (LV) <i>Okuduğunu Anlama</i>	Hörverstehen (HV) <i>Dinlediğini Anlama</i>	Schriftlicher Ausdruck (SA) <i>Yazılı Anlatım</i>	Mündlicher Ausdruck (MA) <i>Sözlü Anlatım</i>				
	Almanca	DSD II	Leseverstehen (LV) <i>Okuduğunu Anlama</i>	Hörverstehen (HV) <i>Dinlediğini Anlama</i>	Schriftliche Kommunikation (SK) <i>Yazılı İletişim</i>	Mündliche Kommunikation (MA) <i>Sözlü İletişim</i>			
		B2	Leseverstehen (LV) <i>Okuduğunu Anlama</i>	Hörverstehen (HV) <i>Dinlediğini Anlama</i>	Schriftlicher Ausdruck (SA) <i>Yazılı Anlatım</i>	Mündlicher Ausdruck (MA) <i>Sözlü Anlatım</i>	Sprachbausteine <i>Dil Elemanları</i>		
		C1	Leseverstehen (LV) <i>Okuduğunu Anlama</i>	Hörverstehen (HV) <i>Dinlediğini Anlama</i>	Schriftlicher Ausdruck (SA) <i>Yazılı Anlatım</i>	Mündlicher Ausdruck (MA) <i>Sözlü Anlatım</i>	Sprachbausteine <i>Dil Elemanları</i>		
	Almanca	C2	Leseverstehen (LV) <i>Okuduğunu Anlama</i>	Hörverstehen (HV) <i>Dinlediğini Anlama</i>	Schriftlicher Ausdruck (SA) <i>Yazılı Anlatım</i>	Mündlicher Ausdruck (MA) <i>Sözlü Anlatım</i>		Hörverstehen Und Schreiben <i>Dinleme ve Yazma</i>	
B2		Lesen <i>Okuma</i>	Hören <i>Dinleme</i>	Schreiben <i>Yazma</i>	Sprechen <i>Konuşma</i>				
C1		Lesen <i>Okuma</i>	Hören <i>Dinleme</i>	Schreiben <i>Yazma</i>	Sprechen <i>Konuşma</i>				
C2 GDS		Lesen <i>Okuma</i>	Hören <i>Dinleme</i>	Schreiben <i>Yazma</i>	Sprechen <i>Konuşma</i>				
Fransızca	DEL F B2	Compréhension Des Écrits <i>Okuduğunu Anlama</i>	Compréhension De L'oral <i>Dinlediğini Anlama</i>	Production Écrite <i>Yazılı Üretim</i>	Production Orale <i>Sözlü Üretim</i>				
	DALF C1	Compréhension Des Écrits <i>Okuduğunu Anlama</i>	Compréhension De L'oral <i>Dinlediğini Anlama</i>	Production Écrite <i>Yazılı Üretim</i>	Production Orale <i>Sözlü Üretim</i>				
	DEL F & DALF						1- Compréhension Et Production Orales <i>Dinlediğini Anlama ve Sözlü Üretim</i> 2- Compréhension Et Production Écrites <i>Okuduğunu Anlama ve Yazılı Üretim</i>		

Tablo 2. Sınavların İçeriğinde Sunulan Dil Becerileri ve Bu Becerilerin Orijinal Adlandırması

Dil	Sınavların İçeriğinde Sunulan Beceriler ve Bu Becerilerin Orijinal Adlandırması						
	Sınavın Adı	Okuma	Dinleme	Yazma	Konuşma	Dil bilgisi	Bütünlük
İspanyolca	Nivel B2	Comprensión De Lectura <i>Okuduğunu Anlama</i>	Comprensión Auditiva <i>Dinlediğini Anlama</i>	Expresión e Interacción Escritas <i>Yazılı Anlatım ve Etkileşim</i>	Expresión e Interacción Orales <i>Sözlü Anlatım ve Etkileşim</i>	Uso De La Lengua <i>Dilim Kullanımı</i>	1- Comprensión auditiva y expresión e interacción escritas <i>Dinlediğini anlama ve yazılı anlatım, etkileşim</i> 2- Comprensión de lectura y expresión e interacción orales <i>Okuduğunu anlama ve sözlü anlatım, etkileşim</i>
	Nivel C1	Comprensión De Lectura <i>Okuduğunu Anlama</i>	Comprensión Auditiva <i>Dinlediğini Anlama</i>				1- Uso de la lengua, comprensión de lectura y auditiva/ <i>Dilin kullanımını, okuduğunu ve dinlediğini anlama</i> 2- Comprensión auditiva y de lectura y expresión e interacción escritas/ <i>Dinlediğini ve okuduğunu anlama, yazılı anlatım ve etkileşim</i> 3- Comprensión de lectura y expresión e interacción orales/ <i>Okuduğunu anlama ve sözlü anlatım ve etkileşim</i>
	Nivel C2	Comprensión De Lectura <i>Okuduğunu Anlama</i>	Comprensión Auditiva <i>Dinlediğini Anlama</i>	Expresión e Interacción Escritas <i>Yazılı Anlatım ve Etkileşim</i>	Expresión e Interacción Orales <i>Sözlü Anlatım ve Etkileşim</i>	Uso De La Lengua <i>Dilim Kullanımı</i>	
İtalyanca	CELI 3	Comprensione Della Lettura <i>Okuduğunu anlama</i>	Comprensione Dell' ascolto <i>Dinlediğini Anlama</i>	Produzione Di Testi Scritti <i>Yazılı Üretim</i>	Produzione Orale <i>Sözlü Üretim</i>	Competenza Linguistica <i>Dil Yetkinliği</i>	
	CELI 4	Comprensione Della Lettura <i>Okuduğunu anlama</i>	Comprensione Dell' ascolto <i>Dinlediğini Anlama</i>	Produzione Di Testi Scritti <i>Yazılı Üretim</i>	Produzione Orale <i>Sözlü Üretim</i>	Competenza Linguistica <i>Dil Yetkinliği</i>	
	CELI 5	Comprensione Della Lettura <i>Okuduğunu anlama</i>	Comprensione Dell' ascolto <i>Dinlediğini Anlama</i>	Produzione Di Testi Scritti <i>Yazılı Üretim</i>	Produzione Orale <i>Sözlü Üretim</i>	Competenza Linguistica <i>Dil Yetkinliği</i>	

Tablo 2. Sınavların İçeriğinde Sunulan Dil Becerileri ve Bu Becerilerin Orijinal Adlandırması

Rusça	TORFL	Level 2	Чтение (Chteniye) <i>Okuma</i>	Аудирование (Audirovanie) <i>Dinleme</i>	Письмо (Pis'mo) <i>Yazma</i>	Говорение (Govorenie) <i>Konuşma</i>	Грамматика. Лексика (Grammatika. Leksika) <i>Dil bilgisi, sözcük bilgisi</i>
		Level 3	Чтение (Chteniye) <i>Okuma</i>	Аудирование (Audirovanie) <i>Dinleme</i>	Письмо (Pis'mo) <i>Yazma</i>	Говорение (Govorenie) <i>Konuşma</i>	Грамматика. Лексика (Grammatika. Leksika) <i>Dil bilgisi, sözcük bilgisi</i>
		Level 4	Чтение (Chteniye) <i>Okuma</i>	Аудирование (Audirovanie) <i>Dinleme</i>	Письмо (Pis'mo) <i>Yazma</i>	Говорение (Govorenie) <i>Konuşma</i>	Грамматика. Лексика (Grammatika. Leksika) <i>Dil bilgisi, sözcük bilgisi</i>

Sınavların tamamı dört dil becerisine göre hazırlanmıştır. Tablolar incelendiğinde okuma sınavları, “Okuma”, “Okuduğunu Anlama” olarak adlandırılmıştır. Dinleme sınavları, “Dinleme”, “Dinlediğini Anlama” olarak adlandırılmıştır. Yazma sınavları, “Yazma”, “Yazılı İletişim”, “Yazılı Üretim”, “Yazılı Anlatım”, “Yazılı Anlatım ve Etkileşim” olarak adlandırılmıştır. Konuşma sınavları, “Konuşma”, “Sözlü Anlatım”, “Sözlü İletişim”, “Sözlü Üretim”, “Sözlü Anlatım ve Etkileşim” olarak adlandırılmıştır.

Dil bilgisi bir beceri olmamakla beraber dil becerilerini geliştirmesi açısından önemlidir. Bu sebeple incelenen sınavların bir bölümünde “İngilizcenin Kullanımı”, “Dil Elemanları”, “Dil Yetkinliği”, “Dilin Kullanımı” adıyla gerek okuma bölümünün içinde gerekse ayrı bir bölüm olarak dil bilgisi soruları bulunmaktadır. Dil bilgisi soruları CELI ve TORFL sınavlarının tamamında ayrı bir bölümde bulunmaktadır.

Bütünlük beceri soruları telc Deutsch C2’de “Dinleme ve Yazma”, DALF C2’de “Dinlediğini Anlama ve Sözlü Üretim”, “Okuduğunu Anlama ve Yazılı Üretim”, DELE Nivel C1’de “Dinlediğini Anlama ve Yazılı Anlatım, Etkileşim”, “Okuduğunu Anlama ve Sözlü Anlatım, Etkileşim”, DELE Nivel C2’de “Dilin Kullanımı, Okuduğunu ve Dinlediğini Anlama”, “Dinlediğini ve Okuduğunu Anlama, Yazılı Anlatım ve Etkileşim”, “Okuduğunu Anlama ve Sözlü Anlatım ve Etkileşim” olarak hazırlanmıştır.

3.2. Sınavların Soru Çeşitlerine İlişkin Bulgular

İncelenen sınavlardaki okuma becerisine ait soru çeşitleri aşağıda tablolaştırılmıştır:

Tablo 3. Sınavlarda Sunulan Okuma Becerisi Soru Çeşitlerine İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı	Okuma Becerisine Ait Soru Çeşitleri											
		Boşluk Doldurma (Sözcük Bilgisi)	Doğru-Yanlış	Cümle Tamamlama	Paragraf Oluşturma	Paragraf Tamamlama	Eşleştirme	Metni Özetleme	Metni Tamamlama	Bir Metne Bağlı Çoklu Sorular	Çoktan Seçmeli	Kısa Cevaplı	
Türkçe	TYS	✓	✓							✓	✓		
İngilizce	CPE	✓		✓					✓	✓	✓	✓	
	CAE	✓		✓					✓	✓	✓	✓	
	TOEFL iBT							✓		✓	✓		
	PTE Akademik	✓		✓	✓						✓		
Almanca	TestDaF		✓					✓			✓		
	DSD II					✓				✓	✓		
	telc Deutsch	B2						✓			✓	✓	
		C1		✓				✓		✓		✓	
		C2				✓					✓	✓	
	Goethe-Zertifikat	B2		✓				✓				✓	
		C1						✓		✓	✓	✓	
C2 GDS						✓			✓	✓	✓		
Fransızca	DELTA & DALF	DELTA B2	✓							✓	✓	✓	
		DALF C1	✓							✓	✓	✓	
		DALF C2										✓	
İspanyolca	DELE	Nivel B2		✓		✓				✓	✓		
		Nivel C1			✓		✓			✓	✓		
		Nivel C2					✓			✓	✓		
İtalyanca	CELI	CELI 3						✓		✓	✓	✓	
		CELI 4						✓		✓	✓	✓	
		CELI 5						✓		✓	✓	✓	
Rusça	TORFL	Level 2								✓	✓		
		Level 3				✓		✓		✓	✓	✓	
		Level 4				✓				✓	✓	✓	

Okuma bölümündeki soru çeşitleri incelendiğinde TYS’de boşluk doldurma (sözcük bilgisi), doğru-yanlış, grafik okuma, çoktan seçmeli, bir metne bağlı çoklu soru çeşitleri bulunmaktadır. Bu soru çeşitlerinden boşluk doldurma (sözcük bilgisi), doğru-yanlış, çoktan seçmeli, bir metne bağlı çoklu sorular diğer dil yeterlik sınavlarında da yer almaktadır. Grafik okuma soru çeşidi diğer dil yeterlik sınavlarında -DELE Nivel C2 bütünleşik soru çeşidi hariç- bulunmamaktadır. Bu yönüyle TYS’de farklı bir soru çeşidi bulunmaktadır. Diğer dil yeterlik sınavlarında bulunup TYS’de bulunmayan soru çeşitleri cümle tamamlama, paragraf

oluşturma, paragraf tamamlama, eşleştirme, metni özetleme, metni tamamlama, kısa cevaplı sorular ve bütünlük beceri sorularındır.

Bazı dil yeterlik sınavlarının okuma becerisi sınavlarında örnek çözüm uygulaması bulunmaktadır. Okuma becerisine ait sorular incelendiğinde CPE, CAE, TestDaF, DSD II, telc Deutsch C1, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, CELI 4, CELI 5 sınavlarında örnek çözüm bulunmaktadır.

İncelenen sınavlardaki dinleme becerisine ait soru çeşitleri aşağıda tablolaştırılmıştır:

Tablo 4. Sınavlarda Sunulan Dinleme Becerisi Soru Çeşitlerine İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı	Dinleme Becerisine Ait Soru Çeşitleri							Bütünlük Beceri Soruları	
		Eşleştirme	Doğru-Yanlış	Cümle Tamamlama	İzleme Metnine Bağlı Sorular	Dinleme Metnine Bağlı Sorular	Çoktan Seçmeli	Kısa Cevaplı		
Türkçe	TYS	✓	✓	✓		✓	✓			
İngilizce	CPE	✓		✓		✓	✓	✓		
	CAE	✓		✓		✓	✓	✓		
	TOEFL iBT					✓	✓			
	PTE Akademik		✓	✓		✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma	
Almanca	TestDaF		✓	✓		✓		✓	Dinleme ve Yazma	
	DSD II	✓				✓	✓			
	telc Deutsch	B2		✓						
		C1	✓	✓			✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma
		C2							✓	Dinleme ve Yazma
	Goethe-Zertifikat	B2			✓		✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma
		C1					✓	✓		
C2 GDS			✓			✓	✓			
Fransızca	DEL F & DAL F	DEL F B2				✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma	
		DAL F C1				✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma	
		DAL F C2								Dinleme ve Konuşma
İspanyolca	DELE	Nivel B2	✓			✓	✓			
		Nivel C1			✓		✓	✓		
		Nivel C2								Dinleme ve Yazma
İtalyanca	CELI	CELI 3		✓		✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma	
		CELI 4		✓	✓		✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma
		CELI 5		✓	✓		✓	✓	✓	Dinleme ve Yazma
Rusça	TORFL	Level 2				✓	✓	✓		
		Level 3				✓	✓	✓		
		Level 4				✓	✓	✓		

Dinleme bölümündeki soru çeşitleri incelendiğinde TYS’de eşleştirme, doğru-yanlış, cümle tamamlama, çoktan seçmeli sorular bulunmaktadır. TYS’de olup diğer dil yeterlik sınavlarında olmayan bir soru çeşidi bulunmamaktadır. Diğer dil yeterlik sınavlarında olup TYS’de olmayan soru çeşitleri ise izleme metnine bağlı sorular, kısa cevaplı sorular, bütünleşik beceri sorularıdır.

Okuma sınavında örnek çözüm uygulaması bulunduğu hâlde dinleme bölümünde örnek çözüm DELE Nivel B2, Goethe-Zertifikat B2 sınavlarında 1 görevde bulunmaktadır. Dinleme sınavında örnek çözüm uygulaması yaygın değildir.

Dil yeterlik sınavlarının bazı görevlerinde dinleme metni 2. kez dinletilmektedir. TestDaF’ ta 1 görev, DSD II’de 1 görev, Goethe-Zertifikat B2’de 1 görev, Goethe-Zertifikat C1’de 1 görev, Goethe-Zertifikat C2 GDS’ de 1 görev, DELF B2’de 1 görev, DALF C1’de 1 görev, DELE Nivel B2’de 5 görev, DELE Nivel C1’de 5 görev, DELE Nivel C2’de 4 görev, CELI 3’de 2 görev, CELI 4’de 2 görev, CELI 5’de 2 görev metinlerin ikinci kez dinletildiği sınavlar ve görev sayılarıdır.

Örnek sınavlarda dinleme sınavının ses dosyasıyla beraber yazılı metin dosyası da bulunmaktadır. Dinletilen ses dosyasının yazılı hâli örnek sınav dosyalarında fonetik yazı (transkripsiyon) adıyla bulunmaktadır. Özellikle dinleme metinlerinin takip edilmesi açısından kolaylık sağlayan fonetik yazı (transkripsiyon) dosyası, aday için sınav öncesinde sınava çalışmasını kolaylaştırabilir. Dinleme metniyle beraber fonetik yazı (transkripsiyon) dosyasını paylaşan sınavlar TestDaF, DSD II, telc Deutsch B2, telc Deutsch C1, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELF B2, DALF C1, DALF C2, DELE Nivel B2, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, TORFL Level 2, TORFL Level 3, TORFL Level 4 sınavlarıdır. TYS, CAE, CPE, PTE Akademik, TOEFL iBT, CELI 3, CELI 4, CELI 5 örnek sınavlarında paylaşılan fonetik yazıya rastlanılmamıştır. TYS, salt olarak sınavı örnekleme amaçladığı için fonetik yazıyı (transkripsiyonu) paylaşmamaktadır.

İncelenen sınavlardaki yazma becerisine ait soru çeşitleri aşağıda tablolandırılmıştır:

Tablo 5. Sınavlarda Sunulan Yazma Becerisi Soru Çeşitlerine İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı		Yazma Becerisine Ait Soru Çeşitleri					
			Güdümlü Yazma (makale, deneme, mektup, yorum, analiz vb.)	Metindeki Hataları Düzeltilme	Özet Çıkarma	Bütünleşik Beceriler Soruları	Grafik Yorumlama	Metni Yeniden Yapılandırma
Türkçe	TYS		✓					
İngilizce	CPE		✓					
	CAE		✓					
	TOEFL iBT		✓			Dinlediğini Yazma		
	PTE Akademik		✓		✓			
Almanca	TestDaF		✓				✓	
	DSD II		✓					
	telc Deutsch	B2	✓					
		C1	✓					
		C2	✓					
	Goethe- Zertifikat	B2	✓	✓				
		C1	✓	✓				
C2 GDS		✓	✓					
Fransızca	DELTA & DALF	DELTA B2	✓					
		DALF C1	✓					
		DALF C2				Okuduğunu Yazma		
İspanyolca	DELE	Nivel B2	✓			Dinlediğini yazma		
		Nivel C1	✓			Dinlediğini Yazma		
		Nivel C2				Dinlediğini ve Okuduğunu Yazma	✓	✓
İtalyanca	CELI	CELI 3	✓					
		CELI 4	✓		✓			
		CELI 5	✓					
Rusça	TORFL	Level 2	✓					
		Level 3			✓			
		Level 4	✓			Dinlediğini Yazma		✓

Yazma bölümündeki TYS soru çeşitleri incelendiğinde güdümlü yazma konuları bulunmaktadır. Bu konular diğer dil yeterlik sınavlarında ortak kullanılan soru çeşitlerindedir. TYS’de olup diğer dil yeterlik sınavlarında olmayan soru çeşidi bulunmamaktadır. Diğer dil yeterlik sınavlarında olup TYS’de olmayan soru çeşitleri metindeki hataları düzeltme, özet çıkarma, bütünleşik beceri soruları, grafik yorumlama, metni yeniden yapılandırmadır.

Yazma sınavlarındaki görev ve sözcük sayısı farklılık göstermektedir. Bu bilgi aşağıda tabloleştirilmiştir:

Tablo 6. Yazma Sınavlarındaki Görev Sayısına ve Yazılması İstenen Sözcük Sayısına İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı		Yazma Sınavlarındaki Görev Sayısı ve Yazılması İstenen Sözcük Sayısı	
			Görev Sayısı	Yazılması İstenen En Az Sözcük Sayısı
Türkçe	TYS		2	325 sözcük
İngilizce	CPE		2	520 sözcük
	CAE		2	440 sözcük
	TOEFL iBT		2	450 sözcük
	PTE Akademik		3	210 sözcük
Almanca	TestDaF		1	Belirtilmemiş.
	DSD II		1	200 sözcük
	telc Deutsch	B2	1	150 sözcük
		C1	1	350 sözcük
		C2	1	Belirtilmemiş.
	Goethe- Zertifikat	B2	2	180 sözcük
		C1	2	200 sözcük
C2 GDS		2	350 sözcük	
Fransızca	DEL F & DAL F	DEL F B2	1	250 sözcük
		DAL F C1	2	450 sözcük
		DAL F C2	1	700 sözcük
İspanyolca	DELE	Nivel B2	2	300 sözcük
		Nivel C1	2	440 sözcük
		Nivel C2	3	850 sözcük
İtalyanca	CELI	CELI 3	2	200 sözcük
		CELI 4	2	370 sözcük
		CELI 5	2	490 sözcük
Rusça	TORFL	Level 2	3	200 sözcük
		Level 3	3	400 sözcük
		Level 4	3	650 sözcük

13 sınavda 2 görev, 7 sınavda 1 görev, 5 sınavda 3 görev bulunmaktadır. TYS’de, çoğu dil yeterli sınavının tercih ettiği 2 görevli yazma becerisi sorusu vardır. Tek sınavlar arasındaki yazma sınavında yazılması istenen sözcük sayısının en az olduğu sınav 200 sözcükle DSD II; en fazla olduğu sınav 520 sözcükle CPE’dir. Seviye sınavları arasındaki yazma sınavında yazılması istenen sözcük sayısının en az olduğu sınav 150 sözcükle telc Deutsch B2; en fazla olduğu 850 sözcükle DELE Nivel C2’dir. TYS, yazma sınavında 23 sınav içerisinde -alt sınır belirtilmemiş 2 sınav çıkarıldı- en yazılması istenen en az sözcük sayısı, 9 dil yeterli sınavındaki sözcük sayısından fazla; 13 dil yeterli sınavındaki sözcük sayısından azdır.

Yazma sınavlarında görevlerden birini seçme gibi alternatifli sorular bulunmaktadır. Bu sorular CPE, CAE, telc Deutsch C1, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELE Nivel B2, DELE Nivel C1, CELI 3, CELI 4, CELI 5 sınavlarında vardır. Bu sorularda bir göreve ait 2, 3 ya da 4 metinden, sorudan, grafikten, resimden birinin seçilip yazılması istenmektedir. Adayların ilgilerinin farklı olduğu düşünüldüğünde bu şekilde

alternatif sorular aday için olumludur. “Çünkü yazma becerisi dil becerisi dışında metin türleri ve tümceler arasında bütünlük oluşturan zaman açısından bir sıralama, neden-sonuç, süreç gibi mantıksal bilgiye dayanan ilişkilerin yanı sıra akıl yürütme, anlamsal ağların canlandırılması, analiz, sentez, planlama gibi kontrol merkezi bellek olan bir dizi zihinsel strateji içerir”.²² TYS'nin yazma görevlerinde böyle bir uygulama bulunmamaktadır. 2 görev için verilen birer soru bulunmaktadır.

İncelenen sınavlardaki konuşma becerisine ait soru çeşitleri aşağıda tablolaştırılmıştır:

Tablo 7. Sınavlarda Sunulan Konuşma Becerisi Soru Çeşitlerine İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı	Konuşma Becerisine Ait Soru Çeşitleri													
		Bağımsız Konuşma	Karşılıklı Konuşma-Sözlü Etkileşim	Çoklu Aday Konuşması	Tekli Aday Konuşması	Resim veya Fotoğraf Hakkında Konuşma	Cümle Tekrar Etme	Veri Değerlendirme	Telefon Görüşmesi Yapma	Videoyu Yorumlama	Dil Ötesi Duygu Tonlamalı Cümle Söylenme	İkna Etme	Radyo Konuşması Yapma	Bütünlük Beceri Soruları	
Türkçe	TYS	✓	✓		✓										
İngilizce	CPE	✓	✓	✓		✓									
	CAE	✓	✓	✓		✓									
	TOEFL iBT	✓			✓									Okuma ve Konuşma	
	PTE Akademik	✓			✓	✓	✓								
Almanca	TestDaF	✓													
	DSD II	✓	✓		✓										
	telc Deutsch	B2	✓	✓	✓										
		C1	✓	✓	✓										
		C2	✓	✓		✓									
	Goethe- Zertifikat	B2	✓	✓	✓		✓								
C1		✓	✓	✓											
C2 GDS		✓	✓		✓										
Fransızca	DELTA & DALF	DELTA B2	✓	✓		✓									
		DALF C1	✓	✓		✓									
	DALF	C1	✓	✓		✓									
		C2	✓	✓		✓								Dinleme ve Konuşma	

22 Sedat Maden, Ömer Dincel, Aslı Maden. “Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Kaygıları.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 4(2) (2015), 749. DOI: 10.7884/teke.488

İspanyolca	DELE	Nivel B2	✓	✓		✓			✓							
		Nivel C1	✓	✓		✓	✓									Okuma ve Konuşma
		Nivel C2	✓	✓		✓	✓									Okuma ve Konuşma
İtalyanca	CELI	CELI 3	✓	✓		✓	✓									
		CELI 4	✓	✓		✓	✓									
		CELI 5	✓	✓		✓	✓									
Rusça	TORFL	Level 2	✓	✓		✓			✓	✓	✓					
		Level 3	✓	✓		✓				✓		✓				
		Level 4	✓	✓		✓								✓		

Konuşma sınavındaki TYS'nin soru çeşitleri ve uygulamaları incelendiğinde sınavda bağımsız ve karşılıklı konuşma olmak üzere 2 bölüm vardır. Bağımsız konuşmada adayın seçtiği karttaki konuya ya da alternatifli birden çok seçmeli konuya göre konuşma yapması istenmektedir. Karşılıklı konuşmada adayın seçtiği karttaki konuya göre muhatabın sorduğu 7 soruya cevap vermesi istenmektedir. TYS'de olup diğer sınavlarda olmayan soru türleri bulunmamaktadır. Diğer dil yeterlik sınavlarında olup TYS'de olmayan soru çeşitleri ve uygulaması resim veya fotoğraf hakkında konuşma, cümle tekrar etme, veri değerlendirme, telefon görüşmesi yapma, videoyu yorumlama, duygu tonlamalı cümle söyleme (dil ötesi), ikna etme, radyo konuşması yapma, bütünleşik beceri soruları, çoklu aday konuşmasıdır.

Konuşma sınavının uygulanması diğer beceri sınavlarından farklıdır. Aday/adaylar belirlenen sınıflarda ya 1 kişi ya 2 kişi ya da 3 kişi olarak sözlü sınava alınmaktadır. Sınava kaç adayın gireceği sınavlara göre farklılık göstermektedir. Tek sınavlardaki uygulama, seviye sınavlarındaki uygulama, internet tabanlı sınavlardaki uygulama farklıdır. Aday sayısı aynı zamanda soru çeşitlerini de etkilemektedir. Çoklu adayın girdiği sınavda görevlerden bazıları, adayların birbirlerine soru sorması, birbirleriyle tartışması, sözlü etkileşim şeklinde olmaktadır. İnternet tabanlı sınav uygulamasında ise yönergelerle göre konuşma yapılması istenmektedir.

İncelenen sınavlarda dil bilgisi bölümüne ait soru içerikleri aşağıda tablolştırılmıştır:

Tablo 8. Sınavlarda Sunulan Dil Bilgisi Soru Çeşitlerine İlişkin Bilgiler

Dil	Sınavın Adı	Dil Bilgisi Bölümündeki Soru Çeşitleri					
		Sözcük Bilgisi	Sözcük Türleri	Cümle Kurma	Yazım Hatasını Düzeltme	Eş-Yakın Anımlı İfadeler	
Türkçe	TYS						
İngilizce	CPE	✓	✓	✓			
	CAE	✓	✓	✓			
	TOEFL iBT						
	PTE Akademik						
Almanca	TestDaF						
	DSD II						
	telc Deutsch	B2	✓				
		C1	✓				
		C2					
	Goethe-Zertifikat	B2					
		C1					
C2 GDS							
Fransızca	DELFB & DALF	DELF B2					
		DALF C1					
		DALF C2					
İspanyolca	DELE	Nivel B2					
		Nivel C1	✓				
		Nivel C2	✓				
İtalyanca	CELI	CELI 3	✓	✓	✓		
		CELI 4	✓		✓	✓	
		CELI 5	✓			✓	
Rusça	TORFL	Level 2	✓		✓	✓	
		Level 3	✓			✓	
		Level 4	✓		✓		

Dil bilgisi bölümü içinde “Sözcük Bilgisi”, “Sözcük Türleri”, “Cümle Kurma”, “Yazım Hatasını Düzeltme”, “Eş-Yakın Anımlı İfadeler” soruları bulunmaktadır. CELI ve TORFL sınavlarında kısa cevaplı sorular da bulunmaktadır.

TYS’de dil bilgisi başlıklı bir sınav bölümü bulunmamaktadır. Örnek sınavdaki okuma bölümü 1. metnin soruları incelendiğinde boş bırakılan 10 yer için sırasıyla

- “1. A) bağlanıyor B) dolanıyor C) geçiyor D) giriyor
2. A) biliniyor B) bekleniyor C) söyleniyor D) rastlanıyor
3. A) düşen B) gelişen C) varan D) kavuşan
4. A) bulaşan B) sürülen C) savuran D) karışan
5. A) seviyede B) yükseklikte C) mesafede D) yönde
6. A) kullanışlı B) başarılı C) dayanıklı D) güçlü
7. A) hissedilmeyecek B) etkilenmeyecek C) bilinmeyecek D) yayılmayacak

8. A) üstün B) etkin C) fazla D) büyük
 9. A) üstlenirken B) bulurken C) seçerken D) alırken
 10. A) tarafından B) bakımından C) nedeniyle D) hedefiyle".²³

Sözcüklerden uygun olanın seçilmesi istenmektedir. Öneri sözcükler incelendiğinde farklı türde dil bilgisel sözcükler bulunmaktadır. Bu soru çeşidi, telc ve DELE sınavlarında dil bilgisi bölümlerinde sorulan sözcük bilgisi, sözcük türleri sorularına benzemektedir.

4. Sonuç ve Tartışma/Conclusions and Discussion

Bu araştırmanın amacı, Türkçe Yeterlik Sınavı'nı (TYS) uluslararası alanda uygulanan dil yeterlik sınavlarıyla içerik yönünden karşılaştırıp YYS'nin niteliksel görünümünü tespit etmektir.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde;

1- YYS ve diğer dil yeterlik sınavları dört beceriye göre hazırlanmıştır. Bununla beraber bazı dil yeterlik sınavlarında dil bilgisi bölümü ve bütünlük becerilerin ölçüldüğü bölümler de bulunmaktadır.

2- YYS'nin okuma, dinleme, yazma, konuşma sınavlarındaki soru çeşitleri diğer sınavlarda sorulan soru çeşitleriyle aynıdır. Okuma bölümünde grafik okuma soru çeşidinde özgünlük yakalanmıştır. Diğer dil yeterlik sınavlarında sorulup YYS olmayan soru çeşitleri bulunmaktadır. Bu soru çeşitleri okuma sınavında cümle tamamlama, paragraf oluşturma, paragraf tamamlama, eşleştirme, metni özetleme, metni tamamlama, kısa cevaplı sorular, bütünlük beceri sorularıdır. Dinleme sınavında: izleme metnine bağlı sorular, kısa cevaplı sorular, bütünlük beceri sorularıdır. Yazma sınavında metindeki hataları düzeltme, özet çıkarma, bütünlük beceri soruları, grafik yorumlama, metni yeniden yapılandırma sorularıdır. Konuşma sınavında resim veya fotoğraf hakkında konuşma, cümle tekrar etme, veri değerlendirme, telefon görüşmesi yapma, videoyu yorumlama, duygu tonlamalı cümle söyleme (dil ötesi), ikna etme, radyo konuşması yapma, bütünlük beceri soruları, çoklu aday konuşmasıdır.

3- YYS'de okuma bölümünde örnek çözüm uygulaması yer almazken CPE, CAE, TestDaF, DSD II, telc Deutsch C1, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat B2, Goethe Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, CELI 4, CELI 5 sınavlarının okuma bölümünde örnek çözüm uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulama sınavların tamamında olmasa da çoğunda vardır. Dinleme sınavlarındaki örnek çözüm DELE NIVEL B2, Goethe-Zertifikat B2 sınavlarında 1 görevde bulunmaktadır. Dinleme sınavında örnek çözüm uygulaması yaygın değildir.

4- YYS'de dinleme metinleri 1 kez dinletilmektedir. Diğer dil yeterlik sınavlarının dinleme sınavlarında belli görevlerdeki metinler 2. kez dinletilmektedir. TestDaF' ta 1 görev, DSD II'de 1 görev, Goethe-Zertifikat B2'de 1 görev, Goethe-Zertifikat C1'de 1 görev, Goethe-Zertifikat C2 GDS'de 1 görev, DELF B2'de 1 görev, DALF C1'de 1 görev, DELE Nivel B2'de 5 görev, DELE Nivel C1'de 5 görev, DELE Nivel C2'de 4 görev, CELI 3'de 2 görev, CELI 4'de 2 görev, CELI 5'de 2 görev, dinleme metinlerinin 2 kez dinletildiği sınavlar ve görev sayılarıdır.

23 "Türkçe Yeterlik Sınavı", Erişim Tarihi 8 Ocak, 2018, <https://tys.yee.org.tr/>.

5- Dinleme metinlerinin yazılı hâli fonetik yazısı (transkripsiyonu) TestDaF, DSD II, telc Deutsch B2, telc Deutsch C1, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DELF B2, DALF C1, DALF C2, DELE Nivel B2, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, TORFL Level 2, TORFL Level 3, TORFL Level 4 örnek sınavlarında bulunmaktayken TYS, CPE, CAE, PTE Akademik, TOEFL iBT, CELI 3, CELI 4, CELI 5 örnek sınavlarında fonetik yazıya (transkripsiyona) rastlanılmamıştır.

6- TYS yazma sınavında 2 görev bulunmaktadır. Bu sayı CPE, CAE, TOEFL iBT, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DALF C1, DELE Nivel B2, DELE Nivel C1, CELI 3, CELI 4, CELI 5 sınavlarıyla aynıdır. TYS yazma görevlerinde, yazılması istenen sözcük sayısı 325 sözcükle tek sınavlar arasında idealdir.

7- TYS konuşma sınavında adaya 2-3 dakikalık hazırlık süreci verilmektedir. Bu hazırlık süresi DSD II, telc Deutsch, Goethe-Zertifikat, DELF & DALF, DELE, CELI sınavlarında 15 dakika ile 60 dakika arasında değişmektedir.

8- Konuşma sınavına giren aday sayıları, sınavlara göre değişmektedir. Tek adaylı konuşma sınavları TYS, TOEFL iBT, PTE Akademik, TestDaF, DSD II, telc Deutsch C2, Goethe-Zertifikat C2 GDS, DEFL B2, DALF C1, DALF C2, DELE Nivel B2, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2, CELI 3, CELI 4, CELI 5. TORFL Level 2, TORFL Level 3, TORFL Level 4 sınavlarıdır. 2 adaylı konuşma sınavları CPE, CAE, Goethe-Zertifikat B2, Goethe-Zertifikat C1 sınavlarıdır. 3 adaylı konuşma sınavları telc Deutsch B2, telc Deutsch C1 sınavlarıdır. Sınav ortamına göre CPE ve CAE' de de 3 kişi girebilmektedir.

9- TYS'de dil bilgisi bölümü bulunmamaktadır. Dil bilgisi bölümü, dil yeterlik sınavlarının bazılarında ya bağımsız bir bölüm olarak ya da okuma ve dinleme sınavları içerisinde ayrı bir bölüm olarak oluşturulmuştur. CELI VE TORFL sınavlarında dil bilgisi soruları bağımsız bir bölüm olarak soru kitapçığında bulunurken, CPE, CAE, telc Deutsch B2, telc Deutsch C1, DELE Nivel C1, DELE Nivel C2 sınavlarında okuma beceri içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca DELE Nivel C1 sınavının Test-2 bölümünde 6 dil bilgisi sorusu dinleme bölümünde sorulmuştur.

5. Öneriler/Suggestions

1- TYS'deki soru çeşitliliği artırılabilir. İncelenen sınavlarda yer alan sorulardan okuma sınavlarındaki cümle tamamlama, paragraf oluşturma, paragraf tamamlama, eşleştirme, metni özetleme, metni tamamlama, kısa cevaplı sorular, bütünleşik beceri soruları; dinleme sınavlarındaki izleme metnine bağlı sorular, kısa cevaplı sorular, bütünleşik beceri soruları; yazma sınavlarındaki metindeki hataları düzeltme, özet çıkarma, bütünleşik beceri soruları, grafik yorumlama, metni yeniden yapılandırma soruları; konuşma sınavlarındaki resim-fotoğraf-video yorumlama, cümle tekrar etme, veri değerlendirme, telefon görüşmesi yapma, radyo konuşması yapma, çoklu aday konuşması, dil ötesi beceri soruları benzer ya da farklı şekilde TYS'de yer alabilir.

2- TYS’de, diğer dil yeterlik sınavlarında olduğu gibi okuma ve dinleme sınavında 1 örnek çözüm uygulaması bulunabilir.

3- Dinleme sınavındaki metinler 2. kez dinletilebilir.

4- Dinleme metinlerinin yazılı hâli fonetik yazısı (transkripsiyonu) örnek sorularla beraber paylaşılabilir.

5- Konuşma sınavındaki hazırlık süresi artırılabilir. Soru içerikleriyle bağlantılı olarak hazırlık süresi sınav süresine eşit olabilir. 15 dakika hazırlık süresi, 15 dakika sınav süresi olabilir.

6- Yazma sınavına ait sorular paylaşıldığı gibi bu sorulara verilen örnek cevap metinleri de paylaşılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Cambridge. “Cambridge Proficiency English”. Retrieved November 5, 2018. <https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/proficiency/>.

Cambridge. “Cambridge Advanced English”. Retrieved November 5, 2018. <https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/advanced/>.

Cervantes. “Diplomas de Espanol Como Lengua Extranjera”. Retrieved January 23, 2018. <https://examenes.cervantes.es/es/dele/examenes>.

CIEP. “Diplôme D’études En Langue Française / Diplôme Approfondi En Langue Française”. Retrieved January 25, 2018. <http://www.ciep.fr/en>.

Council of Europe. “*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*.” Language Policy Programme, Education Policy Division, Education Department. 2018.

ETS. “Test of English as a Foreign Language Internet Based Test”. Retrieved January 25, 2018. <https://www.ets.org/>.

Goethe. “Goethe-Zertifikat”. Retrieved January 25, 2018. <https://www.goethe.de/de/index.html>.

Köse, Dursun. “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Sınavların Hazırlanması ve Uygulanması.”, *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi* 139 (2008): 36- 47.

Maden Sedat, Dincel Ömer, ve Maden Aslı. “Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Kaygıları.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 4(2) (2015): 748-769. DOI: 10.7884/teke.488

- MEB. *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Pearson. "Pearson Test of English Academic". Retrieved July 26, 2018. <https://tr.pearson.com/tr.html>.
- Perugia. "Certificato Di Lingua Italiana". Retrieved January 25, 2018. <https://www.cvcl.it/categorie/categoria-64?explicit=SI>.
- Pushkin. "Test of Russian as a Foreign Language". Retrieved January 25, 2018. <http://www.pushkin.institute/Certificates/CGT/ekzameny-v-sisteme-trki.php>.
- ÖSYM. "Yabancı Dil Sınavları Eşdeğerlikleri". Erişim Tarihi Şubat 25, 2016. <https://www.osym.gov.tr/TR,10220/yabanci-dil-sinavlari-esdegerlikyonergesi-ve-esdegerlik-tablosu-26022016.html>.
- Telc. *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi -Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme [Common European Framework of Reference for Languages - Learning, Teaching and Assessment]*. Frankfurt, Germany: Telc GmbH, 2013.
- Telc. "The European Language Certificates". Erişim Tarihi 26 Temmuz, 2018. <https://www.telc.net/tr/sinav-katilimcileri/dil-sinavlari.html>.
- TestDaF. "Der Test Deutsch als Fremdsprache". Retrieved January 26, 2019. <https://www.testdaf.de/>.
- YEE. "Türkçe Yeterlik Sınavı". Erişim Tarihi 8 Ocak, 2018. <https://tys.yee.org.tr/>
- Yıldırım Ali, Şimşek Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (11. Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- ZfA. "Deutsches Sprachdiplom II". Retrieved July 26, 2018. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Organisationseinheiten/DE/Abteilung_ZfA/Abteilung_ZfA.html.

Tablo 9 (E6). Dil Yeterlik Sınavlarının Test Yapılarına İlişkin Genel Bilgiler*

Dil	Sınavın Yeterlik Düzeyi	Sınavı Yapan Kurum ve Merkezi	Kurum Logosu	Sınavın Genel Bilgileri		Uluslararası Üyelikler		Q-mark	Okuma		Dinleme		Yazma		Konuşma		Toplam Süre		
				Yapı	İçerik	Yapı	İçerik		Yapı	İçerik	Yapı	İçerik	Yapı	İçerik	Yapı	İçerik			
Türkçe	Türkçe Yeterlik Sınavı / B2-C1-C2	Yunus Emre Enstitüsü - Türkiye			6 bölüm, 40 madde, 60 dk.	Sözleşme, anlam, cümlede anlam, parçada anlam, yardımcı düşünceler, örneklere ve grafikleri yorumlanarak	2 bölüm, 60 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, fikirlerini destekleyerek yorumlanarak	2 bölüm, 8 madde, 15 dk.	Bir konuyu özetlemek, belirli bir konuda fikirlerini sunmak	-	-	-	-	-	180 dk.			
İngilizce	CPE / C1-C2	Cambridge Assessment English - İngiltere			7 bölüm, 53 madde/22 madde dil bilgisi) 90 dk.	Farklı metin türleriyle ilgili soruları cevaplamak	2 bölüm, 30 madde 40 dk.	Makale, rapor, inceleme yazmak	2 bölüm, 90 dk.	Makale, rapor, e-posta, inceleme yazmak	2 bölüm, 60 dk.	Dinlediğini anlamak ve yorumlamak, raporları takip etmek	2 bölüm, 90 dk.	Makale, rapor, e-posta, inceleme yazmak	3 bölüm, 16 dk.	Yüz yüze etkili iletişim test etmek	Okuma bölümünde 2. 3. 4. bölüm 3 bölüm, 22 madde	Dil bilgisini ve sözcük bilgisini test etmek	236 dk.
İngilizce	CAE / B2-C1-C2	Cambridge Assessment English - İngiltere			8 bölüm, 56 madde dil bilgisi) 90 dk.	Farklı metin türleriyle ilgili soruları cevaplamak	4 bölüm, 30 madde 40 dk.	Makale, rapor, e-posta, inceleme yazmak	2 bölüm, 90 dk.	Makale, rapor, e-posta, inceleme yazmak	2 bölüm, 90 dk.	Dinlediğini anlamak ve yorumlamak, raporları takip etmek	2 bölüm, 90 dk.	Makale, rapor, e-posta, inceleme yazmak	4 bölüm, 15 dk.	Yüz yüze etkili iletişim test etmek, Başka adayla konuşmak	Okuma bölümünde 2. 3. 4. bölüm 3 bölüm, 22 madde	Dil bilgisini ve sözcük bilgisini test etmek	235 dk.
İngilizce	TOEFL iBT/ Puan karşılığı A2-C1 ve üstü amaçlı	ETS - Amerika Birleşik Devletleri			4 bölüm, 35-56 madde 60-80 dk.	Okuduğunu yazma, paragraf oluşturmak, sözcük bilgisini test etmek	2 bölüm, 34-51 madde 60-90 dk.	Makaleleri, denemeleri, günlük konuşmalar, takip etmek	2 bölüm, 50 dk.	Cevap yazmak, fikirlerini desteklemek	6 bölüm, 20 dk.	Fikir belirtmek	-	-	-	-	-	-	240 dk.
İngilizce	PTE Academic/ Puan karşılığı A1-C2 arası	Pearson - İngiltere			15 bölüm, 47 madde 32-41 dk.	Dinlediğini anlamak ve sözcük bilgisini test etmek	2 bölüm, 17 madde 45-57 dk.	Deneme ve özet yazmak	3 bölüm, 77-93 dk (Konuşma dâhil)	Resimleri tarif etmek, Yüksek sesle konuşmak	2 bölüm, 35 madde	-	-	-	-	-	-	-	191 dk.

Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (TYS) Uluslararası Geçerliğe Sahip Bazı Dil Yeterlik Sınavlarıyla İçerik...

TesDaF/ B2-B2/ C1-C1	TesDaF Institut - Almanya							3 bölüm, 30 madde 60 dk.	İlanları, kitapları, bilimsel konuları incelemek	3 bölüm, 25 madde 40 dk.	Dinlediği anlamak ve yorumlamak, uzun dinleme parçalarını okumak ve ifadeleri anlamak	1 bölüm 60 dk.	Belli konuyu özetlemek, tasvir etmek, karşılaştırmayı yapmak	7 bölüm 35 dk.	Üniversite kendin arkauslarına özetlemek, karşılaştırmayı yapmak	195 dk.
								4 bölüm, 24 madde 75 dk. 10 dk. an	Kısa mesajlar, raporlar, anımlar, konuşmalar yapıları çözmek	3 bölüm, 24 madde 40 dk. + 10 dk. an	Dinlediği anlamak ve yorumlamak, sözük ve deyimleri anlamak	1 bölüm 120 dk.	Belli konuyu ve grafiği yorumlamak	2 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 20 dk.	Soruları cevap vermek, düşünce savunmak	295 dk.
DSD II / B2-C1	ZIA (Zentralstelle für Auslandschulwesen) - Almanya							3 bölüm, 20 madde 90 dk. (D1 bilgisi dâhil)	Paragrafı anlam, makale yorumlama, başlık bulmak	3 bölüm, 20 madde 20 dk.	Programlarını ve konuşmalarını anlamak, konuşmaları doğruluğunu yanlışları bulmak	1 bölüm 30 dk.	Belli bir konuda düşünceleri yazmak	3 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 25 dk.	Sunum Okuma bölümünde 2 bölüm, 20 madde	185 dk.
								4 bölüm, 24 madde 90 dk. (D1 bilgisi dâhil)	Cümle tamamlamak, Sonuyla parçayı eşleştirmek uygun başlık bulmak, Doğru-yanlış	3 bölüm, 28 madde 40 dk.	Programlarını ve konuşmalarını anlamak, doğruluğunu yanlışları bulmak, eksikleri tamamlamak	1 bölüm 70 dk.	Belli bir konuda düşünceleri yazmak	2 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 15 dk.	Sunum Okuma bölümünde 1 bölüm, 22 madde	236 dk.
Deutsch C2	Tele GmbH - Almanya							3 bölüm, 25 madde 80 dk. (D1 bilgisi dâhil)	Anlam bütünlüğünü paragrafı yorumlamak, yandırıci düşünceleri yorumlamak	1 bölüm 60 dk.	Konferans özet yazmak	1 bölüm 90 dk.	Belirlemiş öklüklere göre yazmak	2 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 15 dk.	Sunum yapmak, sorulara cevap vermek	265 dk.
								4 bölüm, 25 madde 80 dk.	Kısa makaleler, raporları yorumlamak	2 bölüm, 15 madde 30 dk.	Radyo programlarını ve konuşmalarını anlamak	2 bölüm 80 dk.	Belli konuyu karşılaştırmak, yorumlamak, metin hatalarını düzeltmek	2 bölüm 15 dk. (Hazırık) + 15 dk.	Belli bir konuyu anlatmak, sorulara cevap vermek	220 dk.
Zertifikat B2	Goethe Institut - Almanya							3 bölüm, 30 madde 70 dk.	Anlamsal ve söz dizimsel metin tamamlamak, Memin ana fikrini ve detaylarını anlamak	2 bölüm, 20 madde 40 dk.	Programlarını ve konuşmalarını anlamak, detaylarını bilmek	2 bölüm 80 dk.	Belli konuyu karşılaştırmak, yorumlamak, düşünceleri ifade etmek	2 bölüm 15 dk. (Hazırık) + 15 dk.	Belli bir konuyu anlatmak, sorulara cevap vermek	220 dk.
								4 bölüm, 30 madde 80 dk.	Metin yorumlamak, cümle ve paragraf tamamlamak	3 bölüm, 30 madde 35 dk.	Radyo programlarını ve konuşmalarını anlamak, detaylarını bilmek	2 bölüm 80 dk.	Metin yeniden düzenlemek, belli konuyu karşılaştırmak, yorumlamak, düşünceleri ifade etmek	2 bölüm 15 dk. (Hazırık) + 15 dk.	Bir konuda konuşmak	225 dk.

Almanca

Fransızca	DELF & DALF	Delf B2	CIEP/ Fransa							2 bölüm, 18 madde 60 dk.	Sözelikte anlam, cümlede anlam, parçada anlam, yardımcı düşünce, örtük anlamları yorumlamak	2 bölüm, 20 madde 30 dk.	Dinlediğini anlamak ve yorumlamak	1 bölüm 60 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, fikirlerini destekleyerek yorumlamak	1 bölüm, 1 madde 30 dk. (Hazırık) + 20 dk.	Belirli bir konuda fikirlerini sunmak ve savunmak	-	-	200 dk.
		Dalf C1	CIEP/ Fransa							4 bölüm, 11 madde 50 dk.	Sözelikte anlam, cümlede anlam, parçada anlam, yardımcı düşünce, örtük anlamları yorumlamak	2 bölüm, 24 madde 40 dk.	Dinlediğini anlamak ve yorumlamak	2 bölüm, 2 madde 150 dk.	2 bölüm, 2 madde 60 dk. (Hazırık) + 30 dk.	Sentez yapmak, belli bir konuda yazmak	Sunun yapmak, soruları cevaplamak	-	-	330 dk.
		Dalf C2	CIEP/ Fransa							Konusuyla bütünsel	Konusuyla bütünsel	1 bölüm 210 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, fikirlerini destekleyerek yorumlamak	3 bölüm 60 dk. (Hazırık) + 30 dk.	Belirli bir konuda fikirlerini sunmak, savunmak ve tartışmak	Soruları cevaplamak, anket verileri hakkında konuşmak, resim hakkında yorum yapmak	2 bölüm, 20 madde 260 dk.	Metindeki eksik sözükleri di yapısına uygun tanımlamak	260 dk.	
İspanyolca	DELE	Nivel B2	Instituto Cervantes/ İspanya						4 bölüm, 36 madde 70 dk.	Kamışık yazılı metinleri anlamak, soyut konuları anlamak	5 bölüm, 30 madde 40 dk.	Kamışık sözlü metinleri anlamak	2 bölüm 80 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, fikirlerini destekleyerek yorumlamak	3 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 20 dk.	Konusu hakkında konuşmak, resim hakkında yorum yapmak	2 bölüm, 20 madde 260 dk.	Metindeki eksik sözükleri di yapısına uygun tanımlamak	260 dk.	
		Nivel C1	Instituto Cervantes/ İspanya						5 bölüm, 40 madde 90 dk. (14 dil bilgisi sorusu dâhil)	Kamışık yazılı metinleri anlamak, soyut konuları anlamak, örtük anlamları anlamak	4 bölüm, 30 madde 50 dk. (6 dil bilgisi sorusu dâhil)	Kamışık sözlü metinleri anlamak	2 bölüm 80 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, fikirlerini destekleyerek yorumlamak	3 bölüm 20 dk. (Hazırık) + 20 dk.	Konusu hakkında konuşmak, resim hakkında yorum yapmak	2 bölüm, 20 madde 260 dk.	Metindeki eksik sözükleri di yapısına uygun tanımlamak	260 dk.	
		Nivel C2	Instituto Cervantes/ İspanya						3 bölüm, 26 madde (12 dil bilgisi sorusu dâhil) 60 dk.	Kamışık yazılı metinleri anlamak, soyut konuları anlamak, örtük anlamları anlamak	3 bölüm, 26 madde 45 dk.	Kamışık sözlü metinleri anlamak	3 bölüm 150 dk.	Kişisel bir bakış açısı sunmak, grâfîği yorumlamak, metnin yeniden yapılandırılması	3 bölüm, 3 madde 30 dk. (Hazırık) + 20 dk.	Sunun yapmak ve tartışmak, yazılı medyadan yorum yapmak	Okuma bölümünde yazılı yorum 12 madde	Metindeki eksik sözükleri di yapısına uygun tanımlamak	305 dk.	

Sırât-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı

The Approach of the Sirât-ı Müstakim Journal to Sultan Abdülhamid II and the Constitutional Administration

Ahmet İŞLER¹

ÖZ

Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık yönetimine ilişkin farklı yaklaşımlar ve değerlendirmeler güncelliğini koruyarak devam etmektedir. Kimilerine göre 19. yüzyılın en önemli siyasi figürü ve ulu hakanı; kimilerine göre ise müstebit ve kızıl sultan olarak nitelendirilen II. Abdülhamid, Türk tarihinde önemli izler bırakan şahsiyetlerden biridir. II. Abdülhamid'in çökmekte olan bir devleti ayakta tutmak için politikalar geliştirmesine rağmen, İslamcı entelektüellerin çoğunun ona karşı olmaları konusu üzerinde durulması gereken bir husustur. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayınlanmaya başlanan İslamcı düşüncenin önemli neşriyatlarından biri olan *Sırât-ı Müstakim Mecmuası*, II. Abdülhamid'in yönetimine ve II. Meşrutiyet'e yönelik bir yayın politikası yürütmüştür. Mecmuası II. Abdülhamid yönetimini "İstibdâd" rejimi olarak nitelerken İttihat Terakki yönetimini ise hem siyasi anlamda hem de İslami açıdan meşru olarak tanımaktadır. Bu çalışmada Eşref Edip tarafından çıkartılan ve Mehmet Akif'in başyazar olduğu *Sırât-ı Müstakim Mecmuası*'nın konuya yaklaşımı ele alınacaktır. Bu doğrultuda mecmuanın 1908-1912 yılları arasında yayınlanan nüshaları analiz edilerek, İslamcı bir yayın organının padişaha ve yönetimine neden karşı çıktığı sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Sırât-ı Müstakim Mecmuası*, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, istibdâd, İslamcılar

ABSTRACT

Different approaches and evaluations regarding the 33-year rule of Sultan Abdulhamid II continue by keeping up to date. According to some, Abdulhamid II is a great khan and the most important political figure of the 19th century, and to some others, he is a tyrant and the crimson sultan. However, one sees him, he is a personality that leaves important traces in Turkish history. The important issue is why most of the Islamist intellectuals of the period were against him, even though he promulgated policies that kept a collapsing state alive. The *Sirât-i Mustakim Journal* was one of the important publications of Islamist thought, publishing works shortly after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy. The journal carried out a publishing policy for Abdulhamid II's administration and the Second Constitutional Monarchy. While the journal describes Abdulhamid II's administration as a "dictatorship," it recognizes the Union and Progress administration as legitimate in Islamic

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet İşler (Dr. Öğr. Üyesi),
Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye
E-posta: ahmet_isler@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9742-1260

Başvuru/Submitted: 24.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.10.2021

Kabul/Accepted: 25.10.2021

Online Yayın/Published Online: 14.12.2021

Atıf/Citation: İşler, Ahmet. "Sırât-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 599-624.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.977998>

terms. In this study, the approach of the *Sirat-i Mustakim Journal*, published by Eşref Edip and edited by Mehmet Akif, will be discussed. In this direction, copies of the journal published between 1908 and 1912 will be analyzed, and an attempt will be made to seek answers to the questions of why an Islamist media organ opposed the Sultan and his administration so vehemently.

Keywords: The *Sirat-i Mustakim Journal*, Abdülhamid II, II. Constitutionalism, tyranny, Islamists

EXTENDED ABSTRACT

After Abdülhamid II was dethroned, his 33-year reign began to be described as a tyranny. In the period after the dethronement, both the Union and Progress administration and the new Turkey did not show a positive approach toward him. They associated words like “the crimson sultan,” “tyrant,” and “reactionaryism” with him. However, some who severely criticized him at the time later came to regret it. Considering that there is a group of people who described him as “the great khan,” praised him excessively, and raised him to the level of a saint, there are evaluations up to the degree of exaggeration and understatement about Abdülhamid II. In this respect, the approaches of extreme love or hatred about historical figures revolve in a spiral of praise and satire. This situation puts impartial evaluations about Abdülhamid II, who is one of the important characters of history, in a difficult position.

The *Sirat-i Mustakim Journal*, which started to publish before the Second Constitutional Monarchy, followed a publication policy against tyranny and supported the monarchy. Its first issue, which was published thirty-five days after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, has followed a publishing policy that praises constitutionalism, attaches importance to consultation, and criticizes tyranny. While making these criticisms, the journal frequently used Islamic evidence to prove the religious legitimacy of the Constitutional Monarchy. The concept of “tyranny” was used to describe the reign of Abdülhamid II, associating it with all kinds of evil, e.g., backwardness, oppression, and ignorance. The Committee of Union and Progress (CUP), which was also influential in the declaration of the Constitutional Monarchy, was described, by the journal, as the “Holy Society” and the transition to the constitutional order was seen as a “revolution.” Contributors to the journal, such as Musa Kazım, Manastırlı İsmail Hakkı, and Mehmet Akif, considered the proclamation legitimate and the sultan’s dethronement beneficial. They reported censorship of intelligence and police repression in large numbers. The main actor of the tyrannical period, which they criticized very harshly, was the sultan himself.

The journal also evaluated the 31 March Incident as a new attempt at tyranny, and it was claimed that the sultan was an active player in the rebellion. In this respect, they claimed that they supported the 31 March uprising to regain the lost reputation of the sultanate. Thus, the journal considered the 31 March Incident not as an ordinary action, but as both religious and political objectionable and evaluates it in the context of returning to the tyranny regime. Thus, after the 31 March Incident, the journal, intensified its characterization of Abdülhamid II as a tyranny. The most emphasized issues are that tyranny is a regime of oppression and

domination, the pressures of spies and journals on the people, and the restrictions imposed by the regime on freedom of thought. Issues such as Abdülhamid II's use of religion for himself, and the management staff he established which led him to “delusion” were frequently touched upon by the journal.

The most striking aspect in the journal's criticism of Abdülhamid II is the reactions that emerged from the Islamic world, especially in India and the Arab world, after his dethronement. The journal wrote about the devotion of the Islamic world to Abdülhamid II, smearing a campaign against him. Even so, it is essential to consider while the articles praise the constitutionalism of the CUP while slandering the old administration in their severe criticism of Abdülhamid II's personality and his reign.

Although it is occasionally mentioned in the copies of *The Sirat-i Mustakim* that the expectations demanded from the constitutional monarchy were not fully met, there is no direct opposition to the CUP. In fact, it has been revealed that there was a painful transition period, which were mostly answered by criticism, and that some of the disruptions experienced were excused. The journal did not show this positive attitude towards the administration, the people with secular thoughts, and the media organs in the society, advocating in this direction, for Islam. After the Tripoli War, there is an air of despair about the constitutional administration. However, the Islamists were the first to see the tyranny in some practices of the CUP and reacted to it. Some of the practices that they criticized the most were seen by the Unionists after a short time.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 34. Padişahı olarak 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, 33 yıllık yönetimi boyunca birçok mesele ile uğraşarak devletin sürekliliğini sağlamış, bu doğrultuda Avrupa siyasetinde denge politikasını yürütmüştür. Tahta çıktığında Meşrutiyeti ilan eden Sultan II. Abdülhamid, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı sırasında Meclis-i Mebusan'ı süresiz kapatmıştır. Yönetiminin ilgilendiği meselelerin başında Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne baskı ve müdahalesi, Balkan/Rumeli isyanlarının sonuçları, içteki asker-sivil bürokrasi, öğrenci hareketleri ve bazı entelektüel çevrelerin muhalefeti geliyordu. 1897 tarihli Osmanlı-Yunan Savaşı, bir süre de olsa içerde ve dışarıdaki Jön Türk muhalefeti kesmiş, diğer taraftan dış politikada Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma siyaseti güden Avrupalı büyük devletlerin emellerine ket vurmuştu. Ancak 1903'ten sonra ehemmiyet kazanan Makedonya sorunuyla birlikte bu gidişat tersine dönmüştür. Uluslararası sorun haline gelen olaylar sivil ve askeri bürokraside “vatanın elden gittiği” duygusuna sebep olmuş bu durum II. Abdülhamid yönetiminin sonunu hazırlamıştır.¹

93 Harbi sonrasında ortaya çıkan ve Berlin Antlaşması'yla uluslararası sorun haline gelen farklı milletlerin ayrılıkçı ulus-devlet düşüncesi, II. Abdülhamid yönetimini en çok zorlayan gelişmelerdir. II. Abdülhamid, Müslüman unsurların da bu düşünceye kapılmalarından endişe duymaktaydı. Bundan dolayı öncelikle Arap halklarını devletle bütünleştirme politikasını gütmüş bu doğrultuda merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla İslamcı bir politika sergilemiştir.² Bu amaçla halifelik makamının gücünden yararlanmak isteyen II. Abdülhamid, İngilizlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır.³ Caner Arabacı'ya göre II. Abdülhamid, özünde İslami kaygılarla İslam Birliği politikasını uygulamaya çalışmıştır.⁴ Kemal Karpat ise, II. Abdülhamid yönetiminin temelini din oluştursa da İslamcı ideolojinin asıl maksadının esasında dinsel değil genel manada sosyal ve siyasal politikalarından oluştuğunu ileri sürmektedir.⁵ Öte yandan Cezmi Eraslan'ın da işaret ettiği gibi II. Abdülhamid yönetiminde, “devlet ebed müddet” anlayışıyla devletin bekası doğrultusunda İslamcı politika ile devletçi bir yönetim sergilenerek şartlara göre Osmanlıcı veya Türkçü politikaların da uygulandığı görülmektedir.⁶ Hüseyin Çelik, Abdülhamid dönemini, “gerekçesi ister devletin bekası, ister saltanatın bekası, ister hilafetin bekası ve isterse de şahsının bekası olsun, gerekçe ne olursa olsun bir istibdâd devri” olarak nitelemiştir. Muhafazakâr kesimin sultanın yönetimini “İstibdâd Devri” şeklinde nitelendirilmesinden rahatsız oldukları,

1 Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLVII (2016), 401.

2 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Orta Doğuda Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 189.

3 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1992), 27.

4 Caner Arabacı, “II. Abdülhamid'e İslamcı Muhalefet”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür - Eğitim*, ed. Mehmet Bulut vd., (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019), 216.

5 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.334.

6 Cezmi Eraslan, “Yüzyılın Aynasında İkinci Abdülhamid”, *Bilginler Konuşuyor*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2003), 49.

buna sebep olarak “o zamanın şartları”nı ileri sürdüğünü belirten Çelik, dönemi “devletin kurduğu hafiyecilik sistemi terör estirmiş, jurnalcılık ve muhbirlik geçim kapısı haline gelmiştir”⁷ ifadeleriyle değerlendirmiştir.

II. Abdülhamid’in hükümdarlığı farklı tartışmaları beraberinde getirmiş bu dönem kimilerine göre “İstibdâd” dönemi olarak adlandırılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sı onu özellikle saltanatının son yıllarında “gerici”, “kan dökücü” bir “tiran” olarak görmüştür.⁸ Aslında onun “İstibdâd idaresi” şeklinde nitelendirilmesi on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır.⁹ II. Abdülhamid yönetimine karşı olanlar ve İttihat Terakki içindeki birçok asker-sivil aydın kesim, II. Abdülhamid’in açtığı okullarda yetişmiştir. Ancak anlaşılması güç olan durum, yönetimi boyunca II. Abdülhamid’in izlediği İslamcı politikaya karşın bazı İslamcı düşünürlerin ve ulemanın padişahın aleyhinde olduğu gerçeğidir.

II. Abdülhamid’in muhalifleri, Avrupa’nın muhtelif merkezlerinde örgütlenmiş ve İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) ile birlikte örgütsel bir yapıya kavuşmuştur. Makedonya sorunuyla ortaya çıkan Balkanlardaki gelişmeler, Reval görüşmelerinde İngiliz ve Rus ittifakı ile sonuçlanmıştı. Bu gelişme Osmanlı Devleti’nin parçalanacağı intibamı öne süren İttihatçı subayları harekete geçirmiştir. Niyazi Bey ve Enver Bey’in de içinde bulunduğu hareket, Kanun-i Esasi’nin yeniden ilanını talep etmişlerdi. Bu durum karşısında 24 Temmuz 1908’de meşrutiyet yönetimi geri getirilmiştir.¹⁰ II. Meşrutiyetin ilanından sonra meydana gelen 31 Mart karşı devrimini bastırmak amacıyla İstanbul’a giren Hareket Ordusu, II. Abdülhamid’i tahttan indirerek kardeşi Mehmet Reşad’ı tahta geçirmiştir. Bundan sonraki dönemde imparatorluğun siyasi hayatında askerin rolü gittikçe artmış,¹¹ II. Abdülhamid yönetimine sert eleştiriler yapılmıştır.

1876’dan 1909 yılına kadar Osmanlı Devletini yöneten padişahın tahttan indirilmesinden sonraki süreç, bir nevi bu dönem ile hesaplaşma ile geçmiştir. Öyle ki en yakınları bile onun aleyhinde bulunmuşlardır. Tahtından indirilen sultana “Ben kime iyilik ettimse fenâlık gördüm” derirtecek bir hal almıştır. Dâmâd Şerif Paşa, İbnülemin’in aktardığı yazısında şöyle demektedir:

İşin garibi, memleket dâhilinde ihtilâle cür'et etmiş ve birçok Türk'ün kanına girmiş olan Ermeni komitacılarının isyanını bastırdığı ve devlet bütünlüğünü muhâfaza ettiği için Albert Vandal'ın ortaya attığı "Sultan Rouge" tâbiri, Jön Türklerce tercüme edilip "Kızıl Sultan" diye kullanılmış ve bu, maalesef mektep kitaplarına kadar girmiştir. Şu tâbir, Sultan'ı ve rejimi devirmek için Anadolu'yu bölme gâyesindeki Ermeni komitacılarıyla bile işbirliği yapmaktan çekinmeyen Jön-Türk gürühunun idrâk zayıflığına, ithal malı fikirlere düşkünlük ve tutkunluğuna da delil teşkil etmektedir. Jön-Türk gürühunun düşüncedeki zavallılığı ve hiyânete kadar varan basiretsizliği şu tâbirin bolca kullanılışıyla da sâbittir. Sultan Hamîd

7 Hüseyin Çelik, “Sultan II. Abdülhamit İngilizlere Niçin Sığındı? (3)”, <http://www.huseyincelik.net/sultan-ii-abdulhamit-ingilizlere-nicin-sigindi-3>, 18.05.2021.

8 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 122,141.

9 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 341.

10 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 29.

11 Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 66-67.

aleyhinde, batıda kullanılan bâzı alçakça tâbirler daha vardır. Bir ara İngiliz başvekilliğine bile geçen meşhûr demagog Gladstone "Koca Katil", Clemenceau nâmındaki cüce politikacı da "Yıldız Canavarı" unvanlarını bulabilmişlerdir.¹²

Padişahın tahttan indirilmesi sonrasında hakkında çok sayıda hicvedici ve hakaret edici şiirler ve yazılar kaleme alınmıştır. Bunların çoğu İttihat Terakki yönetimine yaranmak içindir. Nitekim bunları yazanların bazıları daha sonra günah çıkaracak itiraflarda bulunmuşlar ve yine II. Abdülhamid'e en sert eleştiri ve hakarete bulunanların padişah tahta iken ona aşırı bir şekilde övgü ve methiye yazanların olduğu görülmüştür.¹³ Bu tespitler göz önünde bulundurulduğunda iktidara yakın durmak amacıyla çıkarıcı, ikiyüzlü ve dalkavuk tiplerin bu dönemde de bulunduğu görülmektedir.

II. Abdülhamid'i "Modern Bir Müslüman Hükümdar" olarak niteleyen Karpat, dünya tarihinde çok az liderin, toplumda bu kadar önemli rol almasına rağmen hem yabancılar hem de kendi halefleri tarafından kötülendiğini ve nefretle anıldığını zikreder. Batı nazarında o, "kızıl sultan" olarak Batı medeniyetine karşı bir mürteci ve Batının "medenileştirici" Avrupa sultasını yıkmaya çalışan ve bundan dolayı "pan-İslamist bir entrikacı" olarak görülür. Yine Karpat'a göre Jön Türklerin ve mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih anlayışında sultan "gerici" olarak görülmüştür. Buna rağmen II. Abdülhamid lehine ve halka getirdiği yararları ortaya koyan bir tablo Tek Parti döneminden sonra ortaya konulmuştur.¹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, "Kızıl Sultan" olarak anılan II. Abdülhamid'e "Ulu Hakan" nitelemesi yaparak ona yapılan bu eleştirileri haksız görmüştür. 1943 yılında *Büyük Doğu* mecmuası, II. Abdülhamid'in "müstebit" suçlamalarına cevap verecek bir yazı dizisi kaleme almıştır. Sami Karayel imzasıyla çıkan yazıda, II. Abdülhamid'in meclisi kapatmakla esasen Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki baskısını kırdığını, Avrupa'ya karşı denge politikası güderek siyasi dehasını ortaya koyduğunu aktarmıştır. Yine II. Abdülhamid ile ilgili yanlış intibahın düzeltilmesi maksadıyla araştırmaların yapılması gerektiğini vurgulayan Karayel, II. Abdülhamid'in büyüklüğünü anlamak için Mason ve Yahudi fikirleriyle aleyhine çizilen tarihi yalanları yıkmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁵ Karayel, başka bir yazısında II. Abdülhamid ile ilgili "Kızıl sultan, müstebit sultan, kanlı sultan; ümmi, korkak, hilekâr; saray faciaları, menfa cinayetleri, işkence, sarayda zevk âlemleri, milleti sefaletle sevk ve devleti satılığa çıkarmak" tarzı suçlamaların, tarihin çarpıtılması olarak nitelemiştir. Karayel, bu eleştirilere karşı II. Abdülhamid ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "...hakanlar içinde ve hatta bu hakanlar devrinde idareyi hükümet eyliyen rical arasında, eşi menendi bulunmayan yegâne şahsiyettir."¹⁶

12 Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, haz. Erol Kılınc, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009) 17.

13 Aktaran İbrahim Halil Ozan, "II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4-5, (2016), 155.

14 , Kemal H. Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 281.

15 M. Sami Karayel, "Sutan Hamid Müstebit midir?", *Büyük Doğu*, 2/16, (1943), 14-15.

16 Sami Karayel, "İç Yüzyüyle Abdülhamid:1", *Büyük Doğu*, 2/48, (27 Eylül 1946), 14.

Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid rejiminin ve bu dönemin iç siyasetinin tartışma mevzuunu Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasi tartışmalarına bağlamaktadır.¹⁷ II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonraki süreçte gerek İttihat Terakki yönetiminin gerekse de yeni Türkiye'nin onun hakkında olumlu bir yaklaşım sergilemediği II. Abdülhamid'in "kıızıl sultan", "istibdad" ve "irtica" ile anıldığı görülmektedir. Öte yandan onu "ulu hakan" olarak nitelendiren, aşırı bir şekilde öven, evliya mertebesine çıkaran bir kesimin olduğu da göz önüne alındığında II. Abdülhamid ile ilgili ifrat ve tefrit derecesine varan değerlendirmelerle karşılaşmaktadır. Aşırı sevgi veya nefretin tarihi şahsiyetlerle ilgili yaklaşımları bu yönüyle övgü ve yergi sarmalı içinde dönmektedir. Bu durum II. Abdülhamid ile ilgili yargılarda belirgin görülmektedir. Eraslan'ın da belirttiği üzere II. Abdülhamid, doğruları ve yanlışlarıyla birlikte "aklama veya karalama gibi bir ön yargının içinde olmadan"¹⁸ ele alınmalıdır. Aksi halde dönemle ilgili sağlıklı bir değerlendirmenin yapılması zorlaşacaktır.

Bu çalışmada İslamcı düşüncenin yayın organı olarak nitelendirilen *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*'nda II. Abdülhamid dönemi ve "İstibdâd" eleştirisi irdelenecektir.¹⁹ Dönemin İslamcı düşünceye sahip aydınlarının neden II. Abdülhamid'e ve yönetimine sıcak bakmadıklarının da cevabı satır aralarında aranmaya çalışılacaktır. Öte yandan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonraki süreçte, ona karşı olan bazı kimselerin bundan pişmanlık duyduğu ve II. Abdülhamid'i gerçek anlamıyla anlamadıklarını, sonraki yönetimden de aradıklarını bulamadıklarını görmekteyiz. Çalışma bu yönüyle yaşandığı yılların sosyal ve siyasi atmosferinden bağımsız ele alınmaması gerektiği hususuna önem arz etmektedir. Zira tarihin önemli unsurlarından biri de olayların yaşandığı şartların bağlamından koparılmadan değerlendirilmesini sağlamaktır.

1. II. Abdülhamid Dönemi Basın ve *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*

II. Abdülhamid döneminde basın ve yayın faaliyetleri bazı şartlara bağlı olarak gelişmiştir. 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ne göre Osmanlı Devleti'nde hangi dilden olursa olsun neşriyatlarda ruhsat alma zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu yayınların politikalarında siyasi haberlerde hükümet aleyhine yazmama şartı aranmıştır. Basına uygulanan bu sansür iç politikanın yanında edebi tartışmaları da kapsayınca gazeteler resmi bültenler gibi yayınlanmaya başlanmıştır. Münif Paşa'nın tekrar çıkarttığı *Mecmua-ı Fünun* adlı süreli yayın, ilk sayısından sonra kapatılmıştır. Mecmuanın kapatılma gerekçesi "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" adlı hikâyede geçen "Yıldız Böceği"nin II. Abdülhamid'i ima etmesidir. Yine aynı yıllar *Ahter* adındaki Farsça gazete "Netice-i Âli Osman" terkiibinden dolayı kapatılmıştır. İran elçisinin

17 Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", 402.

18 Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), 8.

19 *Sırat-ı Müstakim Mecmuası* 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından sonra *Sebilürreşad* adını almıştır. Çalışma sadece *Sırat-ı Müstakim Mecmuası* ile sınırlı olup, Bağcılar Belediyesi'nin öncülüğünde ve M. Ertuğrul Düzdağ'ın proje yürütücüsü olarak katkıda bulunduğu nüshalarından yararlanılacaktır.

burada geçen “netice” kavramının Farsçada “son” anlamına gelmediği, “hülasa” anlamına geldiğini belirtmesine rağmen gazete kapatılmaktan kurtulmamıştır.²⁰ Mehmet Ali Ayni, II. Meşrutiyetin ilanına kadar gazete, dergi ve kitaplarda II. Abdülhamid yönetiminin tasvip etmediği kelimelere bile rastlanmadığını belirtir. Ona göre aksi yönde yazma gafletinde bulunanların yönetim tarafından hapis ve sürgün gibi cezalara çarptırılması muhakkaktı.²¹ *Sırat-ı Müstakim Mecmuası* da basın ve fikir hürriyetinin “devr-i istibdâd”ın yıkılmasından sonra gerçekleştiğini yazmıştır.²²

İsmail Kara'ya göre İslamcı düşünceye sahip aydınların geneli II. Abdülhamid'in yönetimi boyunca kendi fikirlerini ortaya koyma imkânı bulamamışlardı. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra hürriyet rüzgârının estiği bir atmosfer yaşanmıştır. Bu doğrultuda kurulan gazete ve dergilerde diğer fikir akımları gibi İslamcı düşünce de kendini ifade etmeye başlamıştır. Bu aydınlar II. Abdülhamid ve “İstibdâd” aleyhine bir tutum içindeyken İttihat Terakki yönetimini ve orduyu öven bir yayın politikası yürütmüştür.²³ Çelik'e göre İslamcı aydınlar “baskı rejiminden dolayı münafık ve maskeli bir toplum oluştuğunun farkındaydılar. Onun için bu Müslüman aydınlar, hilafet kurumu ve sözümona din adına tesis edilen otoriter bir yapıdan değil, homojen bir yapısı olmayan, hürriyetçi ama İslamcı olmayan Meşrutiyetçilerden yana oldular.”²⁴ II. Abdülhamid yönetiminin İslamcı politikasının dini hassasiyetten kaynaklanan bir tercih olmadığını bilakis dönemin şartlarının gereği olarak başvuru olan “pragmatist bir strateji” olduğunu belirten Çelik, İslamcı düşüncenin ilham kaynağı olarak zikrettiği isimlerin neredeyse tümünün sultana “sırılsıklam karşı”²⁵ olduğunu öne sürmektedir. Ancak Caner Arabacı, padişaha karşı olan İslamcılar kadar onu destekleyen bazı İslamcılarının ismini zikrederek dönemle ilgili önemli tespitler yapmıştır.²⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra yayımına başlayan *Sırat-ı Müstakim Mecmuası* istibdâd karşıtı ve meşrutiyet yanlısı bir yayın politikası yürütmüştür. İslamcı ekolün süreli bir yayını olan mecmua, 27 Ağustos 1908'de “din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bahis haftalık risaledir” alt başlığıyla ilk sayısını yayınlamıştır. 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından sonra *Sebilürreşad* adını alan mecmuanın sahibi ve kurucuları arasında Ebu'l-Ula Zeynelabidin ve Eşref Edip bulunmakla beraber başyazarlığını Mehmet Akif yapmaktaydı. Musa Kazım, Babanzade Ahmed Naim, Manastırlı İsmail Hakkı, Mithat Cemal gibi isimler de mecmuanın yazar kadrosundaydı. Bunun yanı sıra Ferid Vecdi ve Muhammed Abduh gibi

20 II. Abdülhamid dönemi sansür olayları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fatma Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007), 58-59.

21 Mehmed Ali Ayni, *Milliyetçilik, Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2011), 25.

22 *Sırat-ı Müstakim*, 1/1, (27 Ağustos 1908), 15.

23 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 29.

24 Çelik, “Sultan II. Abdülhamit İngilizlere Niçin Sığındı?”, *a.y.*

25 “Filibeli Ahmet Hilmi Efendi, Babanzade Ahmet Naim Efendi, İzmirli İsmail Hakkı, Ferit Kam, Eşref Edip, Mehmet Akif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır, Bedüzzaman Said Nursi” vs. *a.y.*

26 II. Abdülhamid'e muhalif olan İslamcılar ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz. Caner Arabacı, “II. Abdülhamid'e İslâmıcı Muhalefet”, 215-241.

düşünürlerin eserleri Mehmet Akif'in tercümeleriyle yayınlanmıştır. Genel anlamda İslamcı bir politika güden mecmuada, Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail, Halim Sabit ve Ahmed Agayef gibi Türkçü ekolün ideologlarının yazılarına da yer verilmektedir. Arabacı'ya göre bu dönemin şartlarından olsa gerek, İslamcılık fikir akımı, Türkçü ve Batıcı fikirlerin yeşerme yeridir. Bu düşünürlerin mecmuada yer alması ve başlangıçta İttihat Terakki Cemiyeti'ne olan yakınlık 1914 yılından sonra azalacaktır.²⁷ Nitekim farklı düşünceye sahip aydınlar kısa zaman içinde kendi fikirlerini temsil edecek yayınlar kurmuştur. *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*, 183. sayısından sonra *Sebilürreşad* adını almış, 1925 yılında Tahrir-i Sükûn Yasası ile kapatılmıştır. Dergi aynı çizgide 1948 yılına gelindiğinde yine Eşref Edip öncülüğünde yayımına tekrar devam etmiştir.

2. II. Meşrutiyet Sonrası *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı

Sırat-ı Müstakim Mecmuası, II. Meşrutiyet'in ilanından otuz beş gün sonra ilk sayısını yayınlamıştır. Mecmua ilk sayılarından itibaren Meşrutiyeti öven, meşverete önem veren ve istibdâda eleştiri yöneltten bir yayın politikası izlemiştir. Bu eleştiriler yapılırken İslami naslar sıkça kullanılmış ve Meşrutiyet rejiminin dini açıdan meşruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Mecmuada "İstibdâd" kavramı hem II. Abdülhamid dönemi için kullanılmış hem de her türlü kötülüğün, geri kalmışlığın, baskının ve cehaletin kaynağı olarak görülmüştür.²⁸ *Sırat-ı Müstakim*, II. Abdülhamid dönemini "devr-i istibdâd" olarak nitelemiştir. Mecmua yazarlarından Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat" adlı yazısında Müslümanların yıllardan beri bekledikleri özgürlük ortamının Allah'ın yardımı ile gerçekleştiğini, bunu gerçekleştiren ordunun "şanına layık olacak şekilde ilel-ebed ümmetin kalbinde minnettarlık ve ihtiram"²⁹ ile yer tutacağını beyan etmiştir. Yazar, makalesinde meşrutiyetin ilanı ile birlikte kendilerine bahşedilen hürriyetin anlamını şöyle tarif etmiştir: "...bundan evvel taht-ı kahr ü istibdâdında ezildiğimiz gayr-i ma'kul ve gayr-i meşrû' bir takım kuyûd-ı bâtıladan azâde bir hürriyettir ki o da kavânin-i mevzû'a ve kavâ'id-i dîniyyemiz ve âdet-i milliyyemiz dâiresinde serbestâne hareketden ibâretidir."³⁰ Mecmuanın Meşrutiyeti öven yazılarının neredeyse tamamında istibdâd yerilmiş, Meşrutiyetin insan fitratına ve İslam dinine yakınlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mecmuanın sahibi Mardinizâde Ebu'l Ula ve Eşref Edip, yazılarında Meşrutiyet rejiminin dini yönden meşru olduğu üzerine yazılar kaleme almış, İslamiyet'de "meşveret" ve "şura"nın temel ilkeler olduğunu beyan etmiştir. Mecmua, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Ayasofya camisindeki "Meva'iz" adlı derslerini *Sırat-ı Müstakim*'de neşretmeye başlamıştır. Eşref Edip tarafından kaleme alınan İsmail Hakkı'nın Ayasofya'daki vaazlarında, İslam peygamberinin

27 Caner Arabacı, "Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* C. 6, İslamcılık, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 96.

28 Arapça kökenli olan İstibdâd, yönetimde "keyfi idare sistemi, idarede tazyik ve baskı" anlamına gelmekte olup bu kavram II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşen bir kullanıma sahip olmuş ve bu dönem aynı kavramla anılmaya başlanmıştır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: 2002), 454.

29 Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat", *Sırat-ı Müstakim*, 1/1, (27 Ağustos 1908), 1.

30 Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat", 2.

İstişareye verdiği ehemmiyet aktarılır. Kanun-i Esasi'yi tekrar getirdiğinden dolayı padişah II. Abdülhamid'in Kur'an mucibince hareket ettiği belirtilir. İsmail Hakkı, Meşrutiyetin ilanında gayret eden başta Üçüncü Ordu olmak üzere buna sebep olanları hatırdan çıkarmamayı tembihleyerek “her türlü esâretten, istibdâdan, mezâlimden, ezâlardan, işkencelerden halâs olmak” anlamında hürriyete kavuştuklarından dolayı bu nimete şükretmeyi öğütlemiştir. Diğer taraftan meşrutiyetin ilanı için dağa çıkanlara “eşkiya” demenin doğru olmadığını, bunların asıl niyetlerinin hürriyet olduğu beyan edilirken buraya katılan gayr-i müslim tebaanın da ehl-i İslam ile birlikte hürriyet için çalıştıkları ifade edilir. Müellife göre şayet Meşrutiyet ilan edilmemiş olsaydı Osmanlı Devleti birkaç ay zarfında tarihe karışacaktı. İsmail Hakkı, adâlet, müsâvât ve hürriyeti tesis için çalışanların “zulmü istibdâda” boyun eğmeyerek esaret altındaki milletin ümit kaynağı olduğunu belirtmiştir. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adıyla farklı milletleri ve dindaşları aynı gaye ile buluşturan cemiyetin amacının, zulmü ortadan kaldırmak ve “istibdâda hâtime çekmek” olduğunu ortaya koyan yazar, İTC'yi “nusret-i İlâhiyye” olarak tanımlamıştır. İsmail Hakkı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu zulm ü istibdâd dünyaları tuttu. Bu engizisyonlar memleketleri harâbe-zâra çevirdi. Bitiyorduk, mahv oluyorduk. Fakat elhamdülillah yetiştî. Kahramanlar ortaya atıldılar. Râyet-i hürriyyet Balkanlarda temevvüce başladı. Bir nesim-i seher bütün meşâmm-ı ümmete hürriyet kokuları getirdi. Kalbler galeyâna geldi. Zâlimler şaşırđı, rüyâ zannettiler. Yerden insanlar, gökden melekler hep birlikte çalıştılar. O mel'ünların cümlesini ser-nigûn etti Allah. Elhamdülillah, sümme elhamdülillah. Bu böyle devam edeydi hâlimiz ne olurdu? İnd-i ilâhîde ne kadar mes'ûl olacaktık. Böyle hâlleri, böyle zulm ü istibdâdı İslâmiyet şiddetle takbîh eder. Bu istibdâdı kaldırmak için çalışmağa herkes dînen mecbûrdur. Şer'i'atimiz hürriyeti, adâleti, müsâvâtı emr ediyör.³¹

İsmail Hakkı, Meşrutiyetin ilanından önce halk üzerinde kolluk kuvvetlerinin büyük bir baskısının olduğunu, fikir hürriyeti bir yana kişilerin seyahat özgürlüğünün de olmadığını ve milletin “Bir hafıye mülevvesinin şerri” veya “ednâ bir polis âli bir adamı jurnal” etmesinin çok olağan olduğunu belirtmektedir. Birilerinin ancak rüşvet vererek hafiyelerin ellerinden kurtulduğunu ancak Kânûn-ı Esâsi'nin ilanıyla birlikte zulümlerden emin olunduğunu ifade eden İsmail Hakkı, Allah'ın insanları hür yarattığını ve istibdâd yönetiminde insanlara esir muamelesi yapıldığını belirterek meşrutiyetin önemini dile getirmiştir. İsmail Hakkı, Kanûn-i Esâsi'yi “kânûn-ı ilâhî” şeklinde niteleyerek istibdâd yönetimini şu cümlelerle zikretmiştir:

Aman ya Rabbi aman; binlerce şükür. Bu zâlimlerin pençesinden bizi kurtardın!.. Bu derece rezâlete başlamışlardı mel'ünlar. Bütün insanları hayvan mertebesine koymuşlardı. İstedikleri gibi kullanırlardı. Kimse birşey diyemez. Hiç kimse ses çıkaramaz. Mehâkim de âciz, her yere zulüm sirâyet etmiş. Her tarafa kahr u tedmîr uğramış. Mezâlimden âzâde hiç bir şey, hiç bir mahal yok. Bu, insâniyet mi? Allah'ın emr ettiği dâletten ayrılmak ne kadar canavarlık!..

31 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 46”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/1, (27 Ağustos 1908), 10-11.

“Allah.....” Çok işitirler, lâkin î mânları kuvvetlidir. Hasbe'l-beşeriyye bir günâh eder. Kırk yılda bir zulm eder. Lâkin nâdim olur. Seyyi'eye karşı bin türlü hasenât işler. Gece gündüz âkıbetini düşünür. Defter-i a'mâlini seyyi'ât ile doldurmak, î mân ehlinin kârı mıdır? – Bana zevâl yoktur!.. Fikrinde bulunmayan zulüm yapamaz. Bunlar ise kendileri için zevâl tasavvur etmezlerdi. O ârâmgâh-ı mezâlîmi kendileri için ebedî bir istinâdgâh zannetmişlerdi. Fakat kahr-ı rabbânî bir sâ'ika-i kıyâmet şeklinde beynerine isâbet etti. Meclislerini perîşân eyledi. Debdebelerini yıktı. Tantanelerini söndürdü. Kendilerini hakîr ve zelîl etti. Çamurlara attı. Mazlûmları soktukları o karanlık yerlere kendilerini Allah soktu. Ma'sûmlar zindanlardan çıktı, hürriyet saraylarına geçti. Zâlimler saraylardan düştü, zindanlara tıkıldı. Dünyada bunu yapan Allah mahkeme- i kübrâda neler yapmaz. Mel'ûnlar kendilerini -hâşâ- mâlikü'l-arz zannetmişlerdi. Milyonlarca insanları ayakları altına almışlardı. Şeddâdları geçtiler. Fir'avunlara meydân okudular... Âkıbet Allah azamet ve celâlini gösterdi. Hânümanlarını perîşân etti. Başlarına kıyâmet koştı. İstibdâd âlemini kökünden yıktı. Bütün o cebâbireyi hâk ile yeksân eyledi. Milletın intikâmını aldı.³²

İsmail Hakkı, padişahın da bir beşer olduğunu, kusur işleyeceğini belirterek, onun hataları karşısında susan, doğru yolu göstermeyen ve onu yanlış cihette yönlendirenleri suçlamıştır. Padişahın tek başına her yönüyle olaylara vakıf olamayacağı, ancak istişare ile hareket ederse iyi bir yönetim ortaya konulacağını belirtmiştir. Lakin padişahın etrafındaki müfsidlerin ve “gürûh-ı havene”nin onu “vehme” düşürdüğü ifade edilmiştir.³³ Müellif, öncelikle en büyük hatanın padişahın çevresindeki yönetim kadrolarında olduğunu öne sürmekte öte yandan padişahın da bazı zamanlar verdiği emirlerin itaat edilecek mahiyette olmadığını belirtmiştir. Ulül'emre itaati zorunlu gören yazar, zalim ve şer bir emrin yerine getirilmesini ise doğru bulmaz. Amir ile memur arasında hukuka aykırı bir emir verildiğinde ise memurun ihtilafli konularda meşverete ve şuraya göre hareket etmesi gerektiğini şer'i delillere ve İslam tarihinden örneklere dayandırarak açıklamıştır.³⁴ İsmail Hakkı, henüz tahtta oturan padişaha küçük de olsa eleştiriler yöneltmektedir. Yine istibdâd döneminde bazı yanlışlıklar yapmış kişilerin, verilen emre itaat ettiklerinden dolayı masum oldukları iddialarına karşı, hukuki gerekçelerle cevap verilmiştir. Zulmün ve istibdâdın “bütün âfâk-ı mevcudiyetimizi” sardığını belirten İsmail Hakkı, isim belirtmeden “müstebid” olarak nitelendirdiği padişahı “Ümmete musallat olanlar Kârûn gibi ne Allah'ı, ne Peygamber'i tanır, istediği gibi asar, keser. Sanki payidâr kalacakmış” şeklinde eleştirir. Yine taşradan gelen haberlerde yıllardan beri halka zulm eden valilerden bahsedilir. Bu şahıslar kanun tanımayan “zalimler” ve “kâfirler” olarak nitelendirilir.³⁵

İsmail Hakkı, diğer bir vaazında zulme karşı ayaklanmayı meşru olarak telakki etmektedir. Zulüm karşısında bile ululemre itaati öngören âlimlerin görüşlerini tasvip etmeyerek adalet üzere olan yönetime itaat edileceğini, aksi halde meşvereti uygulamaya koyarak padişahın tek başına bir yönetim ortaya koymasına mani olunması gerektiğini ifade etmiştir. Padişaha bu

32 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 47”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/ 6, (1 Ekim 1908), 95-96.

33 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 46”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/4, (17 Eylül 1908), 63.

34 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 47”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/7, (8 Ekim 1908), 102.

35 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 49”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/15, (3 Aralık 1908), 224.

hakikati göstermekle saltanat ve hilafetin de güçleneceğini düşünen yazar, böylece padişahın gerçeği görerek doğru bir yönetim ortaya koyacağını ileri sürmüştür.³⁶ İstibdâd devrinin her alanda olduğu gibi iktisatta da getirdiği olumsuz sonuçlar “bugün milletimizin parası yok, hâ'ınler bitirmişler, cebâbire-i istibdâd bütün hazîneyi soymuşlar”³⁷ şeklinde dile getirilmiştir. İsmail Hakkı, hürriyet taraftarlarının meşveret ve meşrutiyet eksikliğini tevîl eden kesimlerin, İslâmı “tahakküm ve istibdâd esasları” üzerine kurmakla suçlamıştır.³⁸ Bu tartışmalar aynı zamanda 31 Mart Vakası'nın da arka planını meydana getiren gelişmelerdir. İsmail Hakkı'nın Ayasofya Camii'ndeki vaazlarından oluşan metinleri, Meşrutiyet rejiminin İslami olarak meşruiyetini ve Abdülhamid yönetiminin istibdâd rejimi ve baskı dönemi olduğunun kamuoyunda benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.

İstibdâd eleştirisi mecmuanın birçok sayısında açıkça dile getirilmiştir. Midhat Cemal, “Kanun-i Esasi” adlı şiirinde meşrutiyeti istibdâdın karşıtı olarak şu mısralarla dile getirir:

Sen olmazsan dolar âfâk-ı istikbâle zulmet, kan.
Sen olmazsan bu zindânlar olur ma'mûr ü abâdân.
Kalır lâkin meşâ'il ser-nigûn, mihrâblar vîrân!
Sen olmazsan düşer bünyâd-ı minber, yırtılır Kur'an!³⁹

Sultana ve istibdâd yönetimine en çok karşı olanlardan biri de mecmuanın başyazarı olan Mehmet Akif'tir.⁴⁰ Meşrutiyet'in ilanından dört gün sonra İTC'ye katılan Akif⁴¹, *Safahat* adlı eserini *Sırat-ı Müstakim*'de neşretmiştir. Acem Şahı adlı şiirinde İran'ın istibdâdına eleştiriler yaparken “Bu istibdâda artık bir nihâyet ver ki: İstikbâl Karanlık derler amma işte pek meydanda: İzmihlâl!”⁴² mısralarıyla II. Abdülhamid'e göndermede bulunur. Akif İstibdâd adlı şiirinde hem İstibdâd rejimine hem de sultanın şahsına olan yaklaşımını ortaya koymuştur:

“Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!”
Diyor ecdâdımız makberlerinden: “Ey sefil ahfâd,
Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden feryâd?
Otuz milyon ahâlî, üç şakînin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükûmet nâmına bir bâr-i meş'umu!
Utanmaz mıydınız bir, saysalar zâlimle mazlûmu?”

36 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 49”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/13, (19 Kasım 1908), 208.

37 Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva'iz, Ders 52”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/27, (25 Şubat 1909), 15.

38 Manastırlı İsmail Hakkı, Usûl-i Meşrûtiyete Karşı Husemâ-yı Millet'in İ'tirazâtına Müdâfa'a-i Muhikka, *Sırat-ı Müstakim*, 1/14, (26 Kasım 1908), 199.

39 Midhat Cemal, “Kanun-i Esasi”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/18, (24 Aralık 1908), 261.

40 Mehmet Akif'in II. Abdülhamid muhalefeti ile ilgili müstakil çalışma için bkz. Nihat Karaer, “Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamid”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, (2011), 137-144.

41 Arabacı, “II. Abdülhamid'e İslâmci Muhalefet”, 236.

42 Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayâtın: Acem Şahı”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/11, (5 Kasım 1908), 155.

Siz, ey insanlık isti'dâdının dünyâda mahrûmu,
 Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhûmu!"
 O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet
 Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lerzân eylemiş millet;
 Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,
 Otuz üç yıl devâm etsin, başından gitmesin nekbet...
 Bu bir ibrettir ammâ olmayaydık böyle biz ibret!
 Semâ-peymâ iken râyâtımız tuttun zelîl ettin;
 Mefâhîr bekleyen âbâdan evlâdı hacîl ettin;
 Ne âlî kavm idik; hayfâ ki sen geldin sefil ettin;
 Bütün ümmîd-i istikbâli artık müstahîl ettin;
 Rezîl olduk... Sen ey kâbûs-i hûnî, sen rezîl ettin!
 Hamiyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse,
 "Bu bir cânî!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.
 Müvekkel eyleyip câsûsu her vicdâna, her hisse,
 Düşürdün milletin en kahraman evlâdını ye'se...
 Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun rûh-i İblîs'e!
 Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibâhındır.
 Gel ey nâzende hürriyyet ki canlar ferş-i râhındır.
 Emindir mevki'in: En pâk vicdanlar penâhındır.
 Serâpâ mülk-i Osmânî müeyyed taht-gâhındır.
 Serîr-ârâ-yı ikbâl ol ki: Bir millet sipâhındır.⁴³

Akif şiirinde istibdâd dönemi olarak nitelendirdiği Abdülhamid yönetimini zulüm ve baskı ile anmıştır. Onun yaklaşımı daha önceki düşünürlerle benzer olsa da padişaha olan sert tavrı dizelerde açıkça görülmektedir. Hürriyet adlı şiirinde de meşrutiyetin ilanı sonrasını bir bayram coşkusuyla "Bağırın haydi çocuklar... -Yaşasın hürriyyet!"⁴⁴ nidısıyla dile getirmiştir.

Bu dönemde sadece Akif değil neredeyse İslamcı olarak nitelendirilen düşünürlerin tamamı istibdâd olarak nitelendirdikleri rejimi sert bir şekilde eleştirmiştir. Nitekim dönemin önemli simalarından Said Nursi, İskilipli Atıf Efendi ve Filibeli Ahmed Hilmi gibi mütefekkirler İslam dünyasındaki sorunların kaynağını istibdâda bağlamışlardır.⁴⁵ Mecmuada istibdâd eleştirisi II. Abdülhamid henüz tahtta iken açık bir şekilde dile getirilmiş, padişahın şahsından çok, yönetimi ve kadrosu hedef alınmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere istibdâdın karşılığında meşrutiyet vardır ve İslamcılar nezdinde meşruti yönetim, istişareye dayandığı için İslami açıdan meşrudur. Ayrıca istibdâd rejimi de insani ve fitri olarak gayr-ı İslami olarak telakki edilmiştir.

3. 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Hal'inden Sonra *Sırat-ı Müstakim*

Haftalık olarak yayınlanan *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*, 8 Nisan 1909 yılındaki 33. sayısından sonra yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Zira 13 Nisan 1909'da başkenti çalkantıya

43 Mehmet Akif, "Safahât-ı Hayâtın: İstibdâd", *Sırat-ı Müstakim*, 1/21, (14 Ocak 1909), 309.

44 Mehmet Akif, "Safahât-ı Hayâtın: Hürriyet", *Sırat-ı Müstakim*, 1/22, (21 Ocak 1909), 324.

45 Geniş bilgi için bkz. Ozan, "II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy", 146-164.

sürükleyen 31 Mart hadisesi yaşanmıştı. Rûmî takvime göre 31 Mart 1325'te cereyan eden olay, İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı yapılan karşı bir devrimdi. İttihatçıların irticai hareket olarak tanımladığı olayı İslamcıların çoğunun da tasvip etmediği ve meşrutiyeti desteklediği görülmektedir. *Sırat-ı Müstakim* 3 Mayıs 1909 tarihli 34. sayısıyla okuyucunun karşısına çıkmıştır. Yayını aksayan mecmua, bundan dolayı okuyucularından özür dilemekte ve geçen zaman içinde 31 Mart Olayı ve padişahın tahttan indirilişini konu edinmektedir. Mecmuanın ilk sayfasında “Abdülhamîd-i Sâni'nin Hal'ine Dâir Taraf-ı Meşihat-ı Celileden Verilen Fetvâ-yı Şerîfenin Sûretidir” başlığıyla fetvaya yer verilmiş, akabinde, “Meclis-i Umûmî-i Millî Karârname” adıyla Beşinci Mehmed'in saltanata geçişi duyurulmuştur.

Mecmua sahipleri, 31 Mart Vakası'nı, İlahi bir bağış olarak kazanılan hürriyeti ellerinden almak isteyen “darbe-i istibdâd” olarak nitelemiştir. Kendilerinin hürriyet taraftarı olduklarını, vakadan sonra yaşanan on beş gün zarfında yeni bir istibdâda girildiğini, bundan dolayı kendileri üzerinde tahakküm kurularak yayınlara ara vermek zorunda kaldıklarını bildirmiştir. Binaenaleyh kısa süren “kâbûs-i istibdâd” devri bittiğine göre, 31 Mart Vakası ile ilgili görüşlerini özgürce dile getirebilelerinin önünde bir engel de kalmamıştı. Mecmuada 31 Mart Vakası “sûreten dînî, hakikatde ise siyâsî ve irticâ'î” olarak görülmüş ve olayın müsebbibinin bizzat II. Abdülhamid olduğu ileri sürülmüştür. II. Abdülhamid'in “10 Temmuz inkılâbından dolayı düçâr olduğu haybet ve hüsrânın intikâmını millettten almak” ve “Kânûn-ı Esâsî'nin dest-i cellâd-ı tecâvüzüne vurduğu kuyûd-ı şer'iyyeyi kırmak için” dini kendilerine alet etmiş “devr-i kadîm-i istibdâd”daki bir kesimin hareketi olduğu belirtilmiştir.⁴⁶

31 Mart olayını çıkaranların “din ve îmânını para, rütbe, nişân mukâbilinde kendisine satmış” bir kesimin olduğunu belirten mecmua, açıkça “İttihâd-ı Muhammedî Cem'iyeti”ni mesul tutmuştur. İleri sürülen iddialara göre, peygamberin adını kendine siper etmiş olan “ulemâ kıyâfetli bazı cehele-i müfsidin”, “Şerî'at isteriz” diyerek birçok vatansever mektepli askerleri katletmiştir. Ancak “Rumeli'den uzanan bir dest-i münçî muhakkak bir helâk ve izmihlâle mahkûm gibi görünen millet-i İslâmiyye'yi, Hilâfet-i mukaddese ile hükûmet-i Osmâniyye'yi ölümünden kurtardı.” İttihâd-ı Muhammedî Cem'iyeti, “habîs” şeklinde nitelendirilmiş, *Volkan* gazetesi yazarı Vahdetî ise “münafık” olarak görülmüştür. Çünkü mecmuaya göre bu hareketin “efrâd ve a'zâsı ümmet-i Muhammediyye'ye düşman bir “Ümmet-i Hamîdiyye”dir. Mecmua istibdâd rejimini arzulayan bu kesimin hedefinin “Şer'-i Ahmedi” olmadığını, bilakis “millet-i İslâmiyye'yi bir şahsa ubûdiyet daha doğrusu ibâdet uğrunda din ve îmandan çıkarmaktan ibâret olan şer'-i Hamîdî” olduğudur. Yazı içeriğinde “şeriat isteriz” diye yola çıkan kesimlere, istibdâd rejiminde yaşanan zulümlere neden sessiz kaldıkları sorularak bu kesimlerin 31 Mart olayındaki mevcudiyetleri şöyle dile getirilmiştir:

Üzerinde ümmet-i İslâmiyye'nin son şu'le-i ümîdi parlayan Devlet-i Osmâniyye'yi hufre-i helâke sürükleyen bu ümmet-i cedîde hakikaten şerî'at-mürevvici idiyeler otuz bu kadar

46 *Sırat-ı Müstakim*, 2/34, (3 Mayıs 1909), 114-115.

senedir kütüb-i şer'iyenin ihrâkına, Kunut du'âsının namazda men'-i tilâveti teşebbüsâtına, kelâm-i şerîf-i Nebî'ye “muzır” itlâk edilmesine, müntakid-i ef'âl-i şehriyârî olan âyât-ı kerîmenin tefsîr ve hattâ alenen kırâ'et edenlerin nefy ü iclâsına, kitâblarda ibâre arasında çıkarılmasına, gerek müslimîne gerek ulemâ-yı dîne edilen ihânetlere nasıl tahammül etdiler? Neden devlet biraz kesb-i kuvvet edip de saray isrâfâtına birer had ta'yinine sıra geldiği, devr-i Hamîdî'de ibtâl edilen ahkâm-ı şer'iyeye birer birer mevki'-i tatbîka vaz' olunmak tasavvurâtı meydân aldığı bir sırada bu kadar cûş u hurûşa geldiler?...Fakat kalblerinde din ve îmâna yer bırakmayan hiss-i menfa'at kendilerini yalana, iftirâyâ, şer'-i şerîfe ihânete, nâm-ı pâk-i Muhammedî'yi makâsıd-ı hasîse uğrunda isti'mâle sevk ediyor ve az kalsın millet-i Osmâniye'nin de, bütûn müslümanların da son kuvvet ve ümîdini mahv etmekden ibâret olan maksad-ı hâ'inânelerine nâ'il oluyorlardı.⁴⁷

Görüldüğü üzere *Sirat-ı Müstakim Mecmuası*, 31 Mart Vakası'nı samimi bir hareket olarak değil, hem dini açıdan hem de siyaseten sakıncalı bulmakta ve istibdâd rejimine tekrar geri dönmek olarak değerlendirmektedir. Meşrutiyetin akabinde esen hürriyet havası kısa süre sonra azalmasına rağmen mecmua, “hürriyetten” ve “meşrutiyetten” geri durmamayı ilke edinmiştir. Bu durum yayınlarında da dile getirilmektedir. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin “mürtecilere karşı izhâr-ı şiddet ettiği için” düşman kesilen bazı kesimlerin “milletlerin istibdâddan meşrutiyete teâlîsi âdetâ bir evin alt katından üst katına çıkar gibi, kemâl-i huzûr ve âsûdeğî içinde” geçeceklerini anlamadığı öne sürülmüştür. Oysa dünyadaki birçok inkılap hareketi sancılı olmuştur. “Vâkı'a bugün Türkiye'de Birinci Napolyon'un hükümetini andırır bir hükümet-i askeriyeye kâimdir, lâkin inkılâbın son devresi olan üçüncü devreye geçebilmek için böyle bir ikinci devre girmek elzem idi.” Bu durum bir inkılap hareketi olduğundan bazı durumların mazur görülmesi gerektiği belirtilen yazıda Mısır'da yayınlanan *el-Müeyyed* gazetesine reddiye verilmiştir. Muhammed Ferid Vecdi ve Mehmed Âkif imzalı yazıda *el-Müeyyed* gazetesinin II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve İTC aleyhtarı iddialarına şöyle cevap verilmiştir:

Çünkü hükümet-i istibdâdiyyeyi takdîs edenler, hâkimiyet-i milliyenin ma'nâsını anlamayanlar bu gibi işâ'attan öyle bir vehme düşecekler ki Hilâfet artık bir cem'iyet-i ihtilâliyyenin elinde bâzîçe olmuştur; bu cem'iyet adamları öldürüyor, Müslümanlık ve medeniyetle hiç bir zaman kâbil-i te'lif olmayan birçok cinâyetler irtikâb ediyor... Pekâlâ, el-Müeyyed Abdülhamid'in zamanında nerede imiş? O zamandaki millet dest-i zulüm ve kahr ile giribân-ı ma'sûmundan tutularak hâk-i mezellete sürüklenir, şübbân-ı vatan öldürülür, nâmuslar hetk olunur, emvâl müsâdere edilirdi. Mahzâ bir alay fitrat-ı sâfîlenin, bir sürü hilkat-ı rezîlenin keyfi için bu kadar mezâlîm meydan alırken el-Müeyyed nerede idi? el-Müeyyed'in hayır-hâhlıkları nerede kalmıştı? Halbuki o zamanlar el-Müeyyed, o hükümet-i zâlîmenin nişanlarını göğsüne takar, o hükümet-i zâlîmenin elkâb-ı şeyn-âveriyle tefâhür ederdi!⁴⁸

47 *Sirat-ı Müstakim*, 2/34, 115-116.

48 Muhammed Ferid Vecdi, Mehmed Âkif, “el-Mü'eyyed'e Cevap: Osmanlılar İnkılâb Geçirmekte Oldukları İçin Ma'zûr Görmelidirler”, *Sirat-ı Müstakim*, 2/42, (24 Haziran 1909), 225-226.

31 Mart Vakası sonrası yaşanan olaylar ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilişi İslam dünyasındaki bazı gazetelerde eleştiri konusu olmuş ve *Sirat-ı Müstakim* bundan rahatsızlığını dile getiren beyanatta bulunmuştur. Sadece Mısır'daki *el-Müeyyed* gazetesi değil, Suriye ve Hindistan'daki bazı yayınlar, İslamın ayaklar altına alındığını, sultana zulm edildiğini ve hilafetin zayıfladığını düşünmektedirler. Bu yayınlara karşı *Sirat-ı Müstakim* muhtelif sayılarında cevaplar vermiş ve İslam dünyasına meşrutiyet rejiminin İslami açıdan meşruiyetini, II. Abdülhamid döneminin ise bir baskı ve zulüm yönetimi olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Örneğin, meşrutiyetten hemen sonraki yazılarda II. Abdülhamid'in de meşrutiyet taraftarı olduğu, meşrutiyeti ilan ettiğinden dolayı kendisine minnettar olunduğu, padişahın daha çok çevresinin istibdadı benimsediği ve padişahı yanlış yönlendirdiği gibi iddiaların içeriği değişmiş, bizzat padişah hedef alınmıştır. Mısır'da yayınlanan *el-Menar* adlı mecmua II. Abdülhamid'i İslam dünyası için büyük bir değer olarak görenlere karşı bir yazı kaleme almış ve ilgili ifadeler aynen *Sirat-ı Müstakim Mecmuası*'nda aktarılmıştır.

El Menar mecmuasındaki “Abdülhamîd'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âtı” adlı makale, *Sirat-ı Müstakim Mecmuası*'nın iki sayısında yayınlanmıştır. Hindistanlı Müslümanların padişaha olan bağlılıkları ve iddiaları maddeler halinde sıralanmıştır. Hindistan matbuatına verilen cevapta iddia edildiği gibi II. Abdülhamid'in meşrutiyeti ilan etmesinde kendi isteği ve rızasının bulunmadığı, milletin baskısıyla olayın vuku bulduğu ileri sürülmüştür.⁴⁹ Yazının içeriğinde İTC'ye karşı hoşnutsuzluklar haksız bulunmuş, padişahın 31 Mart Vakası'nda dahil olmadığı iddiasına karşı çıkılmıştır. Yazıda ileri sürülen iddiaya göre padişah eski itibarını elde etmek için tüm milletin helakını göze almıştır.⁵⁰ Yine padişahın devlet maliyesini harap ettiği, devletin itibarını düşürdüğü, iddia edildiği gibi askeri ve fenni bir atılım gerçekleştirmediği, bilakis “muzır” olarak addedikleri yüzlerce kitabı toplattığı, sadece Suriye'de bir yıl içinde 10.000 kitabın imha edildiği ileri sürülmüştür. Hind matbuatında ileri sürülen II. Abdülhamid'in 33 yıl boyunca milletin ve memleketin refahı için çalıştığı iddiasının da doğru olmadığını yazan mecmua, iddia edilen “Dîn-i mübîn-i İslâm'a muhabbeti inkâr olunamazmış” ifadelerine karşı “bilâ tereddüt deriz ki mülûk-i İslâmiyye içinde Abdülhamîd gibi dîn-i İslâm'a ihânet etmiş, kütübi fıkıh ve akâ'idi ve ehâdis-i şerîfeyi men' ve tahrîfle ibtâlâ yeltenmiş bir ferd göstermek asla mümkün değildir” cevabı verilmiştir. Hatta eğer basın çağında olunmasaydı, padişahın Kur'an'ı bile tahrif edeceği ve Kur'an'da geçen “şura” ayetini bile çıkaracağı ileri sürülmüştür. Padişahın büyük bir siyaset ve dehasıyla devlet için geceli gündüzlü çalışması ifadelerine ise ironik bir tarzda cevap verilerek bunun mübalağa olmadığı belirtilmiş, padişahın mesaisinin çoğunun Yıldız Sarayı'nda hafife jurnalleriyle geçtiği belirtilmiştir. Hind basınında geçen, padişahın zevk ve eğlencesinin olmadığı iddialarına karşı ise şu ifadeler kullanılmıştır:

Lezâiz ve şehvete de inhimâki yok imiş. Bu söz de pek yanlış. Şarapların en nefisini içer, her türlü zevkini icrâ ederdi. Nasıl ki ba'de'l-hal' husûsî dolablarından bî-nihâye şampanya,

49 El-Menar, “Abdülhamîd'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âtı”, *Sirat-ı Müstakim*, 2/43, (1 Temmuz 1909), 241.

50 El-Menar, “Abdülhamîd'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âtı”, *Sirat-ı Müstakim*, 2/42, (24 Haziran 1909), 226-227.

konyak ve envâ'-ı sâ'ire-i müskirât ile dolu şişeler zuhûr ettiğini herkes gördü. İstimtâ' ve tegannî, raks ve temsil için i'dâd edilmiş, uğurlarında nefâ'is-i emvâl itlâf olunmuş bî-hesâb cevârî-i hassân da celb-i hayret eyledi.⁵¹

Sırat-ı Müstakim'de II. Abdülhamid'in içki içtiğine dair bir suçlama olmazken *el-Menar*'daki bu iddia ile ilgili her hangi bir yorum yoktur. Hindistanlı Müslümanlar için kaleme alınan bu ifadelerin Müslüman toplumların maslahatı için bir sorumluluk ve “ayn-i savâb ve mahz-ı hak” ihbar edildiği beyan edilmiştir. *El-Menar* mecmuasından iktibas edilen yazı ile *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*'nın bakış açılarının büyük oranda paralel olduğu görülmektedir. Nitekim iki mecmua arasında sadece fikri bir yakınlık yoktur. Mehmet Akif, mecmuanın muhtelif sayılarında *el-Menar* mecmuasından Şeyh Muhammed Abduh'un makalelerini tercüme ederek *Sırat-ı Müstakim*'de paylaşmaktadır. Mehmet Akif'in de II. Abdülhamid ile ilgili düşüncesi “Otuz üç yıl bizi korkuttu “Şeriat!” diyerek”⁵² mısralarıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca *Sırat-ı Müstakim* mecmuası da, İslam dünyasında II. Abdülhamid'in lehine çıkan haberlerden hoşnut olmamış bizzat Mehmed Âkif ve Muhammed Ferid Vecdi imzası ile “Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb” adlı uzunca bir yazı kaleme alma ihtiyacı duymuştur.

İslam dünyasındaki bazı yayınların istibdâd dönemindeki gibi II. Abdülhamid'i “göklere kadar” çıkardığını, özellikle merkezden uzak kimselerin istibdâd yönetimini yakından görmedikleri için Sultan Abdülhamid'i “fevkâlbeşer bir mahlûk sûretinde tahayyül” edebileceklerini belirtmiştir. Bu meyanda Hindistan'ın Lahor şehrinde yayınlanan *Vatan* gazetesinde “Devlet-i Osmanîye'de Bir İnkılâb-ı Meş'ûm” adlı makale zikredilerek gazetenin iddialarına cevap verilmiştir. *Vatan* gazetesi yazısında Sultan Abdülhamid'in azlini şöyle kaleme almıştır: “Bugün telgraf bize yürekler parçalayacak, nâsı mâtem içinde bırakacak uğursuz bir haber getirdi ki duyulur duyulmaz Hind'de ve sâir aktârı âlemde bulunan âlem-i İslâm'a bir hüzdür çöktü. Bu haber ise Han hazretlerinin azlidir.”⁵³ *Vatan* gazetesinden alıntılanan yazının devamında, Hindistanlı Müslümanların İTC'ye ve II. Abdülhamid'e olan yaklaşımı şöyle aktarılmıştır:

Gerek Cem'iyetin, gerek Genç Türklerin vecîbe-i zimmeti bu Sultân-ı muazzama hürmetten ibâret idi. Evet! O sultan tebe'asına öyle şefik, umûr-ı siyâsiyyede o kadar tecrübe sahibi idi ki seyf-i Hilâfet'i eline aldığı zamanlar memleketin umûr-ı mâliyyesi iflâs hâlinde, kuvâ-yı harbiyyesi ma'dûm, nizâm-ı dâhilîsi perişân idi. Hariçteki düşmanlar hücumâ âmâde bulunuyordu. Fünûn-ı hâzıradan bî-haber, son derece câhil olan millet, izmihlâle mü'eddî bir tefrikaya giriftâr olduğu için bütün cihân-ı medenîyyet nazarında mevte mahkûm görülmüştü. Abdülhamid teşmîr-i sâk-ı ihtimâm ederek hazîneyi ıslâh ile devlete Avrupa piyasalarında en kavî bir devletin itibârı derecesinde bir itibâr-ı malî kazandırdı. Askeri, usûl-i cedîde-i harb üzere ta'lîm, en son tarzdaki silâhlarla teslîh etti. Vâ esefâ ki vaktiyle lehinde bulunan

51 El-Menar, “Abdülhamid'in Hal'i ve Hindistân Matbû'âtı”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/43, (1 Temmuz 1909), 243.

52 Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayât'tan: Köse İmâm”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/73, (10 Mart 1910), 5.

53 Muhammed Ferid Vecdi, Mehmed Âkif, “Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/43, (1 Temmuz 1909), 239.

ve bütün füyûzu kendisine medyûn olan o asker bugün aleyhine döndü. Bak ey kâri'! Bu ne inkılâbdır! Abdülhamîd ulûm ve fûnûn-i hâzırâyı bütün bilâd-ı Osmâniyye'de neşre çalışarak kulûb-i müslimîndeki jeng-i cehâleti kaldırdı da vatanperverlik, ittifak, ittihâd denilen şeylerin ne olduğunu herkes o sâyede anladı. Vatanperverliği, ittihâdı Sultan Abdülhamîd'den öğrenen adamlar kalkmışlar da onu vatana muhabbetsizlikle, meşrutiyete muhâlefetle itham ediyorlar. Sultan Abdülhamîd otuz üç sene devâm eden ahd-i hilâfetine memleketin, milletin sa'âdetine çalıştı. Bir çok icrâ'âtıyla hükümetinin refâhiyetini temin etti. Yollar açtı, demiryolları te'sis eyledi, kanallar yaparak, sular akıtarak çölleri mezrû' hâle getirdi. Uzak memleketleri birbirine yaklaştırdı. En kavî düşmanlara karşı hukûk-ı saltanatı sıyânet ederek asrın en mâhir bir dâhî-i siyâseti olduğunu yâr u ağıvâre teslim ettirdi. Ulûvv-i himmeti sâyesinde en müşkil mevki'lerden muzafferden çıktı. Kendisi gâyet müdebbir, gâyet mücâhid bir pâdişâh idi. İştên güçten yılmazdı. Günde onsekiz saat mehâmm-ı umûr ile uğraşmak mu'tâdı idi. Mülk ü milletin hakiki bir hâdimi idi, rehâvet veistirâhate kat'iyen meyli yoktu. İşte otuz üç sene bu sûretle uğraştıktan, memleketin ıslâhı için bu kadar şedâide göğüs gerdikten sonra mesâîsinin artık semeredâr olduğunu, milletin de meşrutiyet-i idâreye liyâkat kazandığını görür görmez ni'met-i hürriyeti tuyb-i hâtırla bahşetti.⁵⁴

Sırat-ı Müstakim Mecmuası bu iddialara karşı, İTC'nin İslam dünyasında algılandığı şekliyle menfi bir hareket olmadığını ve “Sultân-ı mahlû'un cinâyâtının bir kısmını olsun bilmeyenlere tefhime” çalışacağını duyurmuştur. Bu amaçla İslam vahdetinin önemine değinilmiş ve ihtilafa düşülmek için istibdâd dönemi ve sultanın gerçek yüzünün ortaya konulması gerektiği belirtilmiştir:

Hindlilerin bilmeyerek, sırf taklîd ile takdîs etmekte oldukları Sultan Abdülhamîd, devleti öyle bir zillete düşürmüştü ki garb hükûmetleri nezdinde müslûmanların ne şânı kalmıştı, ne de şerefi. Eğer bu Sultân'a mahkûm olan halk öteden beri pâdişâhlarını takdîse alışmış olan Türkler olmasa idi de başka bir kavim olsaydı memâlik-i Osmaniyye'de şimdiki kadar binlerce ihtilâl vukû'a gelir idi. Ne Sultan Abdülhamîd ne de avanesi böyle otuz üç sene değil otuz üç gün bile mezâliminde devam edemezdi. Artık Hindli kardeşlerimiz hatâlarını tashih etsinler, yakînen bilsinler ki Abdülhamîd'i medh ede ede meleklerin fevkine çıkararak gazeteler ya doğrudan doğruya kendisinden veyâhud avanesinden paralar alır, mansıblar kapardı, bu Pâdişâhı evvela Kânûn-ı Esâsi vermeye, sâniyen serîr-i hükûmetten inmeye sevkeden kuvvet ise, öyle kendisine isnâd olunan ulûvv-i cenâb değil büsbütün başka bir hakikattir.⁵⁵

Sırat-ı Müstakim Mecmuası, Kazan'da neşrolunan *Kazanski Telgraf* gazetesinin 21 Eylül 1909 tarihli nüshasında “Salib'in Hilal'e galebe edeceği zaman hulul etti” başlıklı haberi konu edinir. Mezkûr gazetenin Viyana muhabiri tarafından gönderilen mektuptaki iddialara cevap veren *Sırat-ı Müstakim*, bu mektuptan pasajlar aktararak iddialara reddiye yazmıştır. Mektubun kötü niyetle yazıldığı, âlem-i İslam ve Osmanlılara hakaret içerdiği ve üslubunun da kaba ve çirkin olduğunu yazan mecmua, hakikati ortaya çıkarmanın kendileri için bir

54 Muhammed Ferid Vecdi, Mehmed Âkif, “Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb”, 240-241.

55 Muhammed Ferid Vecdi, Mehmed Âkif, “Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb”, 239-241.

vazife olduğunu belirtir. Viyana muhâbirinin “Millet-i İslâmiyenin pek kıymetdâr halifeleri hal’ olunarak bugün hükm-i Kur’ân mahv edildi” iddiasına padişahın otuz üç sene boyunca hilafeti işgal ettiği, zikredildiği gibi İslam âlemi için “pek kıymetdâr” bir halife olmadığı cevabı verilmiştir. Yazının devamında “zulmü, istibdâdı tahammül derecesini fersah fersah geçen” padişahın tahttan indirilmesinin “lâyık olduğu derekeye” indirildiği belirtilmiştir. Yine muhabirin “hükm-i Kur’ân mahv edildi “ iddiasının da akıllara ziyan bir açıklama olduğu belirtilerek II. Abdülhamid’in bizzat kendisinin dini istismar ettiği ve “pâdişâh-ı zâlimin zulmüne nihâyet vermekle... Hâkân-ı sâbık fetvâ-yı şer’-i şerîf ile hal’ edildiğinden Kur’ân-ı Kerîm’in hükmü ihlâl değil, belki icrâ edildi” yorumu getirilmiştir. II. Abdülhamid’in tahtan indirilmesiyle devletin parçalanacağını iddia edenlere karşı *Sırat-ı Müstakim*, meşrutiyetin tesisinin buna meydan vermemek için gerçekleştiği ve Genç Türkler’in gayesinin devleti kurtarmak olduğu beyan edilmiştir. Mecmuaya göre istibdâd rejimi devam etmiş olsaydı, devlet çoktan yıkılıp gitmişti.⁵⁶

Sırat-ı Müstakim, İslam dünyasında Sultan Abdülhamid taraftarı ve İttihatçı karşıtı gündeme karşı, II. Abdülhamid döneminin istibdâd rejimi olduğunu ispatlamaya dönük yayınlarını fazlaştırmıştır. Özellikle istibdâd döneminin hafiyelik ve jurnalciliğini ortaya koyan yayınları mecmuanın birçok sayısında görmek mümkündür. Konu ile ilgili Manastırlı İsmâil Hakkı imzasıyla yazılar yazılmış, casusluk ve hafiyelik “sıfat-ı la’ine” olarak nitelendirilmiştir. İsmail Hakkı yazısında bu fillerin İslam’a aykırı olduğunu ispatlamaya çalışmış, casusluk yapanların ve iftira edenlerin akıbetinin ahirette cezasız kalmayacağını dile getirmiştir.⁵⁷

Mecmuanın sahibi Eşref Edip, Musa Kazım’ın konuşmalarını kaleme dökerek II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında kayda değer çalışmaların yapılmadığını, özellikle payitahtta açılmış olan okulların hedefinin istibdâd rejiminin meşruiyetini sağlamak olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre istibdâd rejimi boyunca bu okulların kayda değer faydaları olmamıştır.⁵⁸ Alkan’ın II. Abdülhamid dönemi eğitim politikasıyla ilgili yaptığı çalışmada bu dönemdeki eğitim sisteminin “itaat ve sadakat teslisi” (Allah-Peygamber-Padişah) üzerine kurulduğunu, “ideal kul”un aynı zamanda “ideal teba’a/uyruk” olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönemde yayınlanan gazete, dergi, dini kitaplar ve tüm ders kitaplarında abartılı bir şekilde padişaha itaat ve sadakatin gerekliliği ve onu hayır dua ile anmak olduğu zikredilmiştir.⁵⁹ İstibdâd dönemi ile ilgili Mahmut Esad Efendi, yaşanan zulümleri dile getirmiştir. II. Abdülhamid döneminde, istibdâd zulmünün bir gün biteceğini, istibdâdın devam etmeyeceğinin ümidini taşıdığını dile getiren Esad Efendi, halkın istibdâda karşı bir gün haykıracağını ancak en büyük korkusunun bunu göreceğinin yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, “Osmanlı

56 *Sırat-ı Müstakim*, 3/56, (30 Eylül 1909), 150.

57 Manastırlı İsmâil Hakkı, “Casusluk, Hafiyelik Sıfat-ı La’inesi”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/44-45, (8-15 Temmuz 1909), 254-271.

58 Musa Kazım, “Kuvvet Hazırlamak 2”, *Sırat-ı Müstakim*, 3/56, (30 Eylül 1909), 53.

59 Mehmet Ö. Alkan, “II. Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür - Eğitim*, ed. Mehmet Bulut vd., (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019), 333-334.

hamiyeti galeyâna gelecek o Yıldız çetesini tarûmâr edecek ve o hükümdârı yani o reis-i eşkiyâyı kendi çetesiyle bil-küllüyye oradan kaldıracak”tı. Esat Efendi, istibdâd döneminde haksızlığa uğrayanların olduğunu belirterek Sibiryalı Abdurreşid İbrahim adında birini tanıtır. Onun maneviyatını, Rusya ve diğer bölgelerde İslam davasını yaymasını, bu doğrultuda gazete ve dergi yayınlamasını ve Şii-Sünni arasında ittihat üzerine çalışmalarına değinir. Rusya’da çalışmalarına imkân verilmeyen Abdurreşid İbrahim’in İstanbul’a geldiği, burada kendisiyle görüştüğünü beyan eden Mahmud Esad, onun Yıldız teşkilatı tarafından ortadan kaldırıldığını ileri sürmüştür. Ayrıca II. Abdülhamid yönetiminin zulmü ve istibdâdı yürütebilmek için halkı cahil bıraktığı ve halk arasında tefrikalar çıkardığını beyan etmiştir. Ona göre hükümet-i sâbika “ne kadar fikri münevver, zeki adamlar görürse bir sûretle vücûdunu kaldırırdı.”⁶⁰ Esad Efendi, aydın birçok kişinin de sonunun onun gibi susturulmak olduğunu iddia etmiştir. Keza burada sorgulanan önemli husus İslam Birliği düşüncesinde olan ve İslamiyet için gayret eden birinin bile II. Abdülhamid yönetimince haksızlığa uğradığı vurgusudur.

Tâhirü'l-Mevlevî, Sürûd-i Millet adlı şiirinde “Kırdık istibdâdın artık halka-i zencîrini, Şimdi görsün tilkiler deşt-i celâdet şirini”⁶¹ mısralarıyla düşüncelerini ortaya koymuştur. Şair başka bir şiirinde de “Bağlamıştı kolumuz hayli zamân istibdâd, Feyz-i hürriyyet ile olduk o bağdan âzâd”⁶² mısrasıyla istibdâda ve meşrutiyet rejimine olan yaklaşımını esaret ve hürriyet bağlamında ele almıştır.

Sırat-ı Müstakim Balkanlarda meydana gelen hürriyet taraftarı hareketlere karşı Kanun-i Esasi'nin ilanının önemli bir hamle olduğunu beyan etmiştir. Meşrutiyet'ten önce Osmanlı'nın “hasta adam” olduğu, bunun en büyük sebebinin ve devleti yok edecek şeyin “istibdâd, Abdülhamid'in kara ve hâin devri” olduğu ileri sürülerek “istibdâd hastalığı”nın ortadan kalmasıyla “hasta adam” olmaktan kurtulacağı öne sürülmüştür.⁶³ Bulgaristan ve Bosna Hersek'in elden çıktığı dönemde Meşrutiyet yönetimini suçlayanlara karşı, bu toprak kayıplarının faturası da II. Abdülhamid'e kesilmiştir. İTC'ye karşı bu iyimser tavır Trablusgarb Harbi sırasında kaybolmaya başlamış, yeni yönetimden beklentiler ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım öncelikle meşrutiyet yönetiminin ve mebusların sorumluluğu ve istibdâd dönemiyle yeni yönetim arasında bir sorgulamadır. Trablusgarb Meb'ûsları Sâdık ve Mahmud Nâci'nin “Bir Takrîr-i Mühim Bir Memleket, Bir Millet Ne Vakit Batar?” adlı beyanatında II. Abdülhamid'in donanmayı ihmal ettiği zikredildikten sonra, bu kuvvetin birkaç yıl içinde ikmal edilebileceği halde buraya gereken önemin verilmediği belirtilmiştir. İstibdâd döneminin onca olumsuzluğuna rağmen Trablusgarb'ı müdafaa için askeri önlem almasına rağmen Meşrutiyet yönetiminin ihmalkârlığı ve bu doğrultuda bir politikasının bile olmadığı eleştirilmiştir.⁶⁴

60 “Mahmud Esad Efendi'nin Nutku”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/82, (30 Mart 1910), 67.

61 Tâhirü'l-Mevlevî, “Sürûd-i Millet”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/80, (17 Mart 1910), 26.

62 Tâhirü'l-Mevlevî, “Verelim Haydi Donanmaya Bütün Varımızı”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/83, (6 Nisan 1910), 89.

63 *Sırat-ı Müstakim*, 6/133, (23 Mart 1911), 44.

64 Trablusgarb Meb'ûsları Sâdık, Mahmud Nâci, “Bir Takrîr-i Mühim Bir Memleket, Bir Millet Ne Vakit Batar?”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/163, (19 Ekim 1911), 101-103.

Mehmed Kamil'in "İttihâd, İttihâd, Daima İttihâd ve Biraz İntibâh" adlı yazısında yönetime yönelik eleştiriler ortaya konularak "Âlem-i İslâm kanlar, ateşler içinde Dâru'l-Hilâfe'de meb'ûslar post kavgası ediyor"⁶⁵ suçlamasında bulunmuştur. Sivas'tan Selim Efendizade Mustafa Takî imzasıyla yazılan "Meb'ûs Nasıl Olmalı?" adlı yazıda mebusların bazı vazifelerinin olduğu ve sorumluluklarının önemi dile getirilmiştir. Bu bakımdan mebusların öncelikle liyakat ve ehliyet sahibi olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Mebusların tarih, coğrafya ilimlerine sahip olmaları ve Osmanlı devleti içindeki milletlerin kültürlerinin, sosyal ve ekonomik halleri hakkında bilgi sahibi olması gerektiği belirtilmiştir. Yine mebusların milliyetçilik akımına kapılmamaları, "Arablık, Türklük, Kürdlük ve sâire gibi kavmiyet, ırk, unsur, taassub ve gayretlerine mağlûb olmamalıdır. Memâlik-i Osmaniyyede ancak mensûb olduğu din ile Osmanlılığı tanınmalıdır." Aynı zamanda mebusların "hubb-ı mâl, hubb-ı câh, hubb-ı riyâset ve tahakküm"den ve zararlı fikirler olan sosyalizm, masonluk ve Siyonizm gibi yönelimlerden uzak durmalıdır.⁶⁶ Meclisteki mebusların farklı fikirler öne sürerek, "yurdsuz sokak çocukları gibi boğuşmalarını" n tefrikaya yol açtığı ileri sürülerek İslamiyet ve Hilafet ile dalga geçenler kınanmıştır.⁶⁷ II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden birkaç yıl sonra *Sırat-ı Müstakim*'de İTC'ye yakın *Tanin* gazetesinde ele alınan makaleye bir reddiye yazılarak mütedeyyin kesimlerin meşrutiyet karşıtı ve istibdâd taraftarı olduğu suçlamasına cevap verilmiştir. Bu suçlamaların "ehl-i îmânî" büyük üzüntüye sevk ettiği belirtildikten sonra dindar kesim açısından meşrutiyetin kaynağının batılı fikirler değil, bizzat Kur'an-ı Kerim olduğu ortaya konularak meşrutiyet rejimi şöyle müdafa edilmiştir:

Bize onların da'vâlarını dinlettiren, kalblerimizi sızlatan, vicdânlarımızı kanatan, rûhlarımızı ağlatan işte bu âyet-i celîle-i şûrâ idi. Enver, Niyazi Beyler hamdolsun sağdırlar; söylesinler: kumandanlığı der'uhde eyledikleri o dehşetli cüyûş-ı inkılâba kendilerini tanıttıran sarıklılar değil mi? Abdülhamid'in Kur'ân-ı Kerîm'i ayaklar altına aldığı, hal'in bin kere farz-ı ayn olduğunu, İslâmiyet'de meşveretsiz hiçbir hükümetin meşrû' olmayacağını, ağızlarından alevler püskürerek söyleyen, askeri tabur, tabur, ahâlîyi fevc fevc İttihâd ve Terakkî Cem'iyetlerine götürüp yemin ettiren, şayed Abdülhamid redd-i matleb ederse bilâ-tereddüd umûmen İstanbul'a gidip hal' ve iskât etmek dînen farz-ı ehemm ve akdem olduğunu i'lân eden sarıklılar değil miydi? İnkılâbı vücûda getiren Hazret-i Kur'ân idi. Yoksa o ahâlîye, o askere o güne kadar dinsiz zan eyledikleri o vatan müncülerini, o millet müstahslılarını kabûl ettirmek muhâl idi.⁶⁸

Mecmua İTC içindeki farklı yaklaşımlara karşı İTC'nin politikasının Osmanlılık düşüncesini tesis ettiğini, bu bağlamda hilafet makamına gereken önemi verdiğini ifade eder. Dolayısıyla

65 Mehmed Kâmil, "İttihâd, İttihâd, Daima İttihâd ve Biraz İntibâh" *Sırat-ı Müstakim*, 7/169, (30 Kasım 1911), 194.

66 Selim Efendizâde Mustafa Takî, "Meb'ûs Nasıl Olmalı?", *Sırat-ı Müstakim*, 7/182, (29 Şubat 1912), 384, 386.

67 "Artık Ayıptır", *Sırat-ı Müstakim*, 7/175, (11 Ocak 1912), 283.

68 Mehmed Fahreddin Gürcü-zâde, "İkinci Hatâ", *Sırat-ı Müstakim*, 6/138, (27 Nisan 1911), 111-114.

yönetim açısından İslâmiyet'in⁶⁹ Osmanlılık için önemli bir unsur olduğunun altı çizilir. Öte yandan İttihatçıların masonluk, Siyonizm ve benzeri zararlı fikirlere karşı olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁰ Tüm bu iyi niyetlere karşılık II. Meşrutiyetin ilanıyla bir inkılap gerçekleşmişse de “inkılâb-ı terbiye” alanında bir gelişme yaşanmadığı ve bu yolda ümit bahş edecek adımların atılmadığı zikredilir. Gelecek nesillerin tekrar istibdâda maruz kalmaması için bir eğitim programının ortaya konulmasını talep eden yazar, eğitim anlayışının temel referans kaynağı olarak “terbiye-i İslâmiyye”nin alınmasının elzem olduğunu ifade eder. Ancak mevcut yönetimin eğitim alanında her hangi bir gayretinin olmadığı önem sürülmüş yaşanan atmosfere “bu zavallı neslin istikbâli değil, hâli, kendini bile düşünmekten pek uzak olduğunu isbât ediyor”⁷¹ yorumu yapılmıştır. Nitekim Akif, 1912’de yazdığı Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirinde İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu “Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!”⁷² adlı mısrasıyla ifade ederek Avrupa’ya ilim tahsili için gönderilen kimilerinin milletin kurtuluşunu Batılı değerlerde aradığını ifade ederek, “Hâli ıslâh edecekler, diyerek kaç senedir, Bekleyip durduğumuz zübbelerin hâli nedir?”⁷³ mısralarıyla ortaya koymuştur. Akif, Safahat adlı şiirlerinde meşrutiyetin ilanıyla gelen ve büyük idealler taşıyan hürriyet ortamının yanlış anlaşıldığını düşünmekte ve aydınların dini yanlış yorumladığını belirtmektedir. Ayrıca fikrî ayrılıkların milleti tefrikaya sürüklediğinden yakınmaktadır.

Sırat-ı Müstakim’in neredeyse tüm sayılarında meşrutiyet taraftarlığı ve istibdâd eleştirisi bulunmakla birlikte son sayılarına doğru dolaylı da olsa mevcut yönetime karşı bir memnuniyetsizlik yansımaktadır. Meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte II. Abdülhamid ve istibdâd olarak nitelendirdikleri yönetime bu denli ağır ithamlarda bulunmanın başka bir sebebini de göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim İTC’nin 1908’deki 45. maddesindeki nizamnamesinde geçen, köylere varıncaya kadar “meşrutiyete muhabbetini ve istibdâda nefretini isticlâb edecek surette telkinat ve irşadatta”⁷⁴ bulunmayı gaye edinmeleri Abdülhamid karşıtlığında yerini bulmuştur.

Tunaya’ya göre II. Meşrutiyet, asırlardır süren sıkıntılardan sonra bir ümit başlangıcıydı. Ancak bu değişim ne istibdâdı yok etmiş ne de gerçek anlamda hürriyetçi bir rejim getirebilmiştir. 1912’den sonra yeni bir muhalefet ortaya çıkacak ve İttihat Terakki istibdâdına karşı faaliyet

69 Bu dönemde kültürel olarak gelişen milliyetçiliğin yanında devlet yönetimi görünüşte Osmanlıcı bir izlenim verse de II. Abdülhamid dönemindeki “İslam-Türk Sentezi”, “Türk-İslam Sentezi”ne dönmüştür. Bu dönemde Türkçülük ve Türk milliyetçiliği vurgusu hâkim olmuştur. Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak düşüncesi Selanik’te biçimlenmiş, Balkan Harbi sonunda ise, İttihat Terakki’nin parti ideolojisi olmuştur. bkz. Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşrutiyette Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Militarizm veya ‘Militar Türk-İslam Sentezi’” *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, der. Ferhad Ergut, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 64.

70 “Osmanlı İttihâd ve Terakki Cem’iyeti 1327 Kongresi’nde Kâtib-i Umûmî Tarafından Kırâet Olunan Merkez-i Umûmî Raporu Hülâsasıdır”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/165, (2 Kasım 1911), 134.

71 A. N. “İstikbâli Nasıl Kurtaracağız?”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/169, (30 Kasım 1911), 194-195.

72 Mehmed Akif, “Süleymaniye Kürsüsünden”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/175, (11 Ocak 1912), 273.

73 Mehmed Akif, “Süleymaniye Kürsüsünden”, 300.

74 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler C. 1., İkinci Meşrutiyet Dönemi*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 72.

gösterecektir.⁷⁵ İlk dönemlerde İTC’yi destekleyen İslamcılar sonraları cemiyete muhalefet etmeye başladılar. *Sırat-ı Müstakim*’in devamı olan *Sebilü’r-reşad* yazarlarının bir kısmı İTC’nin seküler politikalarına karşı eleştiriler ortaya koymuştur.⁷⁶ Arabacı’ya göre önceleri II. Abdülhamid karşıtı olduğu için İTC’yi “Cemiyet-i mukaddese” olarak görmüşlerdir. Ancak sonraları eleştirdikleri istibdâdın İTC’nin bazı uygulamalarında gören ve buna ilk tepki gösterenler de İslamcılar olmuştur. “Tek parti rejimi, basın sansürü, sürgünler, muhalif gazetecilerin öldürülmesi gibi hadiseler, “İstibdâd” yönetimini mumla aranır hale getirmiştir.”⁷⁷ *Sırat-ı Müstakim*’in son nüshalarına kadar Türk milliyetçiliğinin önemli fikir adamlarının yazıları yayınlanmakta ve Türkçü düşüncenin yayın organı *Türk Yurdu*’nun tanıtımı yapılmakta ve mecmua övülmektedir. Ancak Batıcı düşünceyle olan mücadele Balkan Harbi sonunda milliyetçi düşünce ile de bir krize dönüşecektir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde tahta geçen Sultan Abdülhamid’in 33 yıllık saltanatı, ondan sonraki dönemlerde de tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre Kızıl Sultan olan padişah, başkaları nezdinde Ulu Hakan sıfatıyla anılmaktadır. Düz mantık ile bakıldığında İslamcı bir siyaset ortaya koymaya çalışan padişahın en yakınında İslamcı aydınların ve ulemanın olması gerekirken büyük kısmının onun karşısında yer almaları anlaşılması güç bir durumdur. İslamcılar, II. Abdülhamid ve yönetimine karşı ileri sürdükleri çok sayıdaki gerekçeden ötürü aidiyet duymamışlar ve hürriyeti öngördüğü için İttihatçılara yakın durmayı tercih ederek onların savunuculuğunu yapmıştır. Mecmuanın yayınlarına genel bir göz gezdirildiğinde padişaha ve onun yönetimine en ufak olumlu bir yargının dahi olmadığı rahatlıkla görülmektedir. İstibdât döneminde kimsenin özgürce düşünemediği, insanların bir araya bile gelemediği, baskı ve haksızlıklardan dolayı terakkinin yaşanmadığını ortaya koyan *Sırat-ı Müstakim*, meşrutiyetin İslami yönden meşruiyetini savunurken, istibdâd rejiminin ise şura ve meşvereti ortadan kaldırdığı için gayr-i İslami olarak telakki edilmiştir. İstibdât eleştirisi sadece II. Abdülhamid yönetimini veya rejimi değil, geri kalmışlığın, cehaletin, zulmün, tahakkümün hâsılı her türlü kötülüğün sebebi olarak ileri sürülmüştür. Öte yandan İslam dünyasında yaşanan buhranların temel müsebbibi olarak da “istibdâd” gösterilmiştir.

Bu bakımdan *Sırat-ı Müstakim*, II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki süreçte istibdâd olarak tanımladığı döneme yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Padişah’ın hal’inden önce dolaylı olarak II. Abdülhamid’e yöneltilen suçlamalar, 31 Mart Vakası ve sonrasında doğrudan onun şahsını hedef almıştır. Mecmua, 31 Mart Vakası’nı, İlahi bir bağış olarak kazanılan hürriyeti ellerinden almak isteyen “darbe-i istibdâd” olarak nitelemiştir. Üzerinde en çok durulan konular istibdâdın bir baskı ve tahakküm rejimi olduğu, hafiyelerin ve jurnallerin halk üzerindeki baskıları ve rejimin fikir hürriyetine getirdiği sınırlamalardır. Bunun baş sorumlusu olarak

75 Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 4, 326.

76 Esther Debus, *Sebilürreşad*, çev. Atilla Dirim, (İstanbul: Libra Kitap Yayınları, 2009), 81.

77 Arabacı, “II. Abdülhamid’e İslamcı Muhalefet”, 237.

gösterilen II. Abdülhamid'in dini saltanatına alet ettiği, kurduğu yönetim kadrosunun onu yanlışa ve “vehme” yönelttiği gibi konular mecmuanın sıkça değindiği eleştirilerdir. İstibdâd dönemindeki jurnallerle çok sayıda vatanseverin haksızlığa uğradığı, hatta İslam Birliğini savunan kimi şahısların bile hafiyelerin zulmüne uğrayarak ortadan kaldırıldığı ileri sürülmüştür.

Mecmuanın istibdâd ve II. Abdülhamid eleştirisinde en çok dikkati celb eden husus, sultanın hal'inden sonra İslam dünyasından, özellikle Hindistan ve Arap dünyasındaki Müslümanların halifeye (II. Abdülhamid) olan bağlılıklarıdır. Bu yayınlarda günümüz muhafazakâr çevrelerin II. Abdülhamid'e olan bağlılıkları ve onun şahsına yükledikleri anlamın benzerlik taşıdığı görülmektedir. Mecmua merkezden uzak Müslümanların bu hassasiyetlerine cevap vermekte zorlandıkları görülmektedir. Bundan dolayı II. Abdülhamid ve istibdâd eleştirisi daha yüksek bir perdeden aktarıma ihtiyacı hissedilmiş olmalı ki, önemli bir isim olan Mehmet Akif'in imzasıyla İslam dünyasına açık bir mektup yazılmıştır.

Sırat-ı Müstakim nüshalarında Meşrutiyetten istenilen beklentinin tam olarak karşılanmadığı ara ara zikredilmekle birlikte doğrudan İTC'ye dönük bir muhalafet görülmemektedir. Hatta çoğu zaman İTC'ye yönelik eleştirilere cevap verilmiş, inkılap hareketlerinin sancılı bir geçiş süreci yaşadığı için, yaşanan bazı olumsuzlukların doğal karşılanmasını ve meşrutiyet yönetimine bu konuda fırsat tanınması gerektiğini ortaya koymuştur. Buna karşın İTC'ye yakın bazı Batıcı düşünceye sahip yayınlar ve kişiler eleştirilmektedir. Trablusgarb Harbi'nden sonra ise meşrutiyet yönetimi ile ilgili bir ümitsizlik havası verilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

“Artık Ayıptır”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/175, 11 Ocak 1912.

“Mahmud Esad Efendi'nin Nutku”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/82, 30 Mart 1910.

“Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti 1327 Kongresi'nde Kâtib-i Umûmî Tarafından Kırâet Olunan Merkez-i Umûmî Raporu Hülâsasıdır”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/165, 2 Kasım 1911.

A. N. “İstikbâli Nasıl Kurtaracağız?”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/169, 30 Kasım 1911.

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-19149)*. Çeviren Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları 2013.

Aksun, Ziya Nur. *II. Abdülhamid Han*. Hazırlayan Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

Alkan Mehmet Ö., “II. Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür – Eğitim*, Editör Mehmet Bulut vd., İstanbul: İZÜ Yayınları, (2019): 309-367.

- Arabacı, Caner, “Eşref Edip Fergan ve Sebülürreşad Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 6, İslamcılık*, Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Bsk., (2005): 96-128.
- Arabacı, Caner, “II. Abdülhamid’e İslâmcı Muhalefet”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür – Eğitim*, Editör Mehmet Bulut vd., İstanbul: İZÜ Yayınları, (2019): 215-241.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Hazırlayan Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Çelik, Hüseyin, “Sultan II. Abdülhamit İngilizlere Niçin Sığındı? (3)”, <http://www.huseyincelik.net/sultan-ii-abdulhamit-ingilizlere-nicin-sigindi-3>, Erişim: 18.05.2021.
- Çelik, Hüseyin, “Sultan II. Abdülhamit İngilizlere Niçin Sığındı? (4)”, <http://www.huseyincelik.net/sultan-ii-abdulhamit-ingilizlere-nicin-sigindi-4>, Erişim: 18.05.2021.
- Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLVII (2016): 353-409.
- Debus, Esther. *Sebülürreşad*. Çeviren Atilla Dirim. İstanbul: Libra Kitap Yayınları, 2009.
- Demirel, Fatma. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara, 2002.
- El-Menar, “Abdülhamid’in Hal’i ve Hindistan Matbû’âtı”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/43, 1 Temmuz 1909.
- Eraslan, Cezmi. “Yüzyılın Aynasında İkinci II. Abdülhamid”, *Bilginler Konuşuyor*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2003.
- Eraslan, Cezmi. *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.
- Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Karaer, Nihat, “Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamid”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, (2011): 137-144.
- Karayel, M. Sami, “Sutan Hamid Müstebit midir?”, *Büyük Doğu*, 2/16, 31 Birincikanun 1943.
- Karayel, Sami, “İç Yüzüyle II. Abdülhamid:1”, *Büyük Doğu*, 2/48, 27 Eylül 1946.
- Karpat, Kemal H. *İslamın Siyasallaşması*, Çeviren Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Çeviren Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlıdan Günümüze Orta Doğuda Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Manastırlı İsmâil Hakkı, “Câsuluk, Hafiyelik Sıfat-ı La’înesi”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/44-45; 8 Temmuz, 15 Temmuz 1909.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva’iz, Ders 46”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/1, 27 Ağustos 1908.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva’iz, Ders 47”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/7, 8 Ekim 1908.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva’iz, Ders 49”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/13, 19 Kasım 1908.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Meva’iz, Ders 52”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/27, 25 Şubat 1909.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Usûl-i Meşrûtiyete Karşı Husemâ-yı Milletin İ’tirazâtına Müdâfa’a-i Muhikka”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/14, 26 Kasım 1908.
- Mehmed Akif, “Süleymaniye Kürsüsünden”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/175, 11 Ocak 1912.

- Mehmed Ali Ayni. *Milliyetçilik, Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik*. İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2011.
- Mehmed Fahreddin Gürcü-zâde, “İkinci Hatâ”, *Sırat-ı Müstakim*, 6/138, 27 Nisan 1911.
- Mehmed Kâmil, “İttihâd, İttihâd, Daima İttihâd ve Biraz İntibâh” *Sırat-ı Müstakim*, 7/169, 30 Kasım 1911.
- Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayât'tan: Köse İmâm”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/73, 10 Mart 1910.
- Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayât'tan: Acem Şahı”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/11, 5 Kasım 1908.
- Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayât'tan: Hürriyet”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/22, 21 Ocak 1909.
- Mehmet Akif, “Safahât-ı Hayât'tan: İstibdâd”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/21, 14 Ocak 1909.
- Midhat Cemal, “Kanun-i Esasi”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/18, 24 Aralık 1908.
- Muhammed Ferid Vecdi & Mehmed Âkif, “Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektûb”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/43, 1 Temmuz 1909.
- Muhammed Ferid Vecdi & Mehmed Âkif, “el-Mü'eyyed'e Cevab: Osmanlılar İnkılâb Geçirmekte Oldukları İçin Ma'zûr Görülmelidirler”, *Sırat-ı Müstakim*, 2/42, 24 Haziran 1909.
- Musa Kazım, “Hürriyet-Müsavât”, *Sırat-ı Müstakim*, 1/1, 27 Ağustos 1908.
- Ozan, İbrahim Halil, “II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4-5, (2016): 146-164.
- Selim Efendizâde Mustafa Takî, “Meb'ûs Nasıl Olmalı?”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/182, 29 Şubat 1912.
- Sırat-ı Müstakim*, 2/34, 3 Mayıs 1909.
- Sırat-ı Müstakim*, 3/56, 30 Eylül 1909.
- Sırat-ı Müstakim*, 6/133, 23 Mart 1911.
- Tâhirü'l-Mevlevî, “Sürûd-i Millet”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/80, 17 Mart 1910.
- Tâhirü'l-Mevlevî, “Verelim Haydi Donanmaya Bütün Varımızı”, *Sırat-ı Müstakim*, 4/83, 6 Nisan 1910.
- Trablusgarb Meb'ûsları Sâdık, Mahmud Nâci, “Bir Takrîr-i Mühim Bir Memleket, Bir Millet Ne Vakit Batar?”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/163, 19 Ekim 1911.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler; İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Bir Osmanlı Tarihi Nasıl Anlatır ? Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Süleymân-nâmesi'nin Anlatım Özellikleri

How to Tell An Ottoman History ? Narrative Characteristics of Karaçelebi-zade Abdülaziz Efendi's Suleimanname

Volkan KARAGÖZLÜ¹

ÖZ

Selim-nâmelerin devamı olarak görülen *Süleymân-nâmeler*, Kanûnî Sultan Süleymân'ın hayatı, savaşları, yaptığı hayır hasenatı içeren eserlerdir. Osmanlı yönetiminde önemli etkilere sahip olan Karaçelebi ailesine mensup, Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin *Süleymân-nâme*'si ise 17. yy.da yazılmış tek *Süleymân-nâme* olması bakımından önemlidir. Bununla birlikte eser Kanûnî'nin ölümünden sonra yazılmış, I. İbrahim'e sunulmuştur. Eser hakkında kaynaklarda dilinin ağır olduğu, "süslü" bir dil kullanıldığı gibi genel ifadelere rastlanır. Kâtip Çelebi ise eserin "hoş bir kompozisyon" ile hazırlandığını söyler. Giriş kısmından sonra anlatılanların başlıklar hâlinde verildiği eserde toplam 25 başlık bulunur. Kanûnî Sultan Süleymân'ın tahta çıkmasından ölümüne kadar olan tarihî olayların verildiği eserde, şehzadeler için ayrı bir bölüm açılmış; ayrıca Kanûnî devrindeki vezirler ve âlimlerin hayatları ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Kanûnî'nin tahta çıkışından Zigetvar seferinde ölümüne kadar olan tarihî olayların nasıl anlatıldığının araştırılacağı çalışmada, başlıktan itibaren çeşitli üslup araçlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu araçların eserde nasıl kullanıldığı ve esere katkılarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle tarihî metinlerdeki anlatım özelliklerinin tespiti sağlanacak ve dilinin sanatlı olduğu söylenen eserdeki dil kullanımlarının üslup araçlarını taşıdığı gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: Süleymân-nâme, Karaçelebi-zâde Abdülaziz, Üslûp, Estetik Nesir

ABSTRACT

Suleimannames, which are seen as the continuation of Selimnames, are works that include the life, wars and charitable acts of Suleiman the Magnificent. The Suleimanname of Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, who was a member of the Karaçelebi family, who had important influences in the Ottoman administration, is important in that it is the only Suleimanname written in the 17th century. However, the work was written after Kanuni's death and presented to Ibrahim I. There are general statements about the work, such as the heavy language and the use of an "ornate" language in the sources. Katip Çelebi, on the other hand, says that the work was prepared with a "nice composition". There are 25 titles in total in the work, in which what is told after the introduction is given

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Volkan Karagözlü (Dr. Öğr. Üyesi),
Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Neveşehir, Türkiye
E-posta: volkankaragozlu@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7796-122X

Başvuru/Submitted: 08.10.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
01.11.2021

Kabul/Accepted: 02.11.2021

Online Yayın/Published Online: 01.12.2021

Atif/Citation: Karagözlü, Volkan. "Bir Osmanlı Tarihi Nasıl Anlatır ? Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Süleymân-nâmesi'nin Anlatım Özellikleri" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 625-647.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1006018>

as titles. In the work, in which the historical events from the enthronement of Suleiman the Magnificent until his death, a separate section was opened for the princes; In addition, the lives of viziers and scholars in the Kanuni period are explained under separate headings. In the study, it will be investigated how the historical events from Kanuni's accession to the throne until his death in the Zigetvar campaign are explained, it has been determined that various stylistic tools have been used since the title. It is aimed to examine how these tools are used in the work and their contributions to the work. Thus, it will be ensured that the narrative features in historical texts are determined and it will be shown that the language uses in the work, which is said to be heavy in language, carry stylistic tools.

Keywords: Suleimanname, Karaçelebi-zâde Abdülaziz, Style, Aesthetic Prose

EXTENDED ABSTRACT

Suleimannames are works that started as a continuation of Selimnames and describe the life of Suleiman the Magnificent. The Suleimanname, written by Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, has a special importance in that it was written after Kanuni's death and is the only Suleimanname in the 17th century. Katip Çelebi says that he has a "nice composition" about the work, while Babinger says that the work tells "the life of Kanûnî with an ornate and grandiose style". In line with the point of view pointed out by these expressions, the narrative features of the Suleimanname will be examined. The narrative features used in the work, their functions and contributions to the work will be examined. Thus, it turns out that a work written in the field of history is the subject of literary science with its expression. In addition, for Classical Turkish prose works, the expression "ornate, viscous, heavy..." has been used for a long time. It is thought that such judgments are an indicator of a negative mentality about the work rather than describing the style of the work. It will be explained that judgments such as language being closed in meaning and not being understood are the ways of artistic expression used in the work. In our opinion, the places that are stated to be written in a "ornate, viscous, heavy..." language are the places where stylistic tools are formed and used. For this reason, it will be tried to show that the heavy, closed expressions in the work are ways of literary expression.

While investigating the style of the work, the work will be examined according to the stylistic tools extracted from the narration of the work. Accordingly, it has been determined that elements such as rhetoric, sound arts, repetitions of words and sounds, quotations (poems, verses of the Qur'an) are used in the narration of the work. Considering that there are elements that make the narration of Süleymanname different, how these tools are used in the work and their contributions to the work will be examined.

As a history book describing the Kanuni period, different stylistic tools were used in Suleimanname. Thus, the work was described in a literary form and became the subject of literary analysis. These tools, which are used from the titles in Suleimanname, are the structures called "indirect expression" in the study, the phrases formed with the Persian long chain phrase, and the phrases and phonetic arts. It is thought that this structure is what is meant by an ornate, viscous, heavy language expression used when describing the language or style of classical Turkish literature products. In the study, it has been tried to show that such structures

are the place of formation of sound and rhetoric, provide the emergence of different meanings, and increase the density in terms of sound. One of the detected points is that concretization is frequently used in indirect expressions. Thus, we can say that the meaning in long and complex phrases is given in a way that can be visualized.

There are often quoted elements in the narrative of the work. It has been determined that the poems from the quoted elements have different usage features in terms of structure and meaning. It has been determined that the poems from the quoted elements have different usage characteristics in terms of structure and meaning. In these quotations consisting of Arabic, Persian and Turkish poems, Turkish poems are used very little compared to others and a great deal of belong to Baki. In the work, poems are used as an element of a sentence in terms of structure and independently of the sentence. Poems that are independent of the sentence have functions such as continuing what was told before them, explaining the ongoing narrative, and ending a chapter or work.

The verses of the Qur'an are included in the work in order to legitimize the authority of the sultan throughout the work. The most important source on which the ruler, who is the shadow of Allah on earth, is based on, is the holy book. Therefore, by quoting from the Qur'an, the authority of the Kanuni is given by the verses in which it is confirmed by Allah that he is on the right path.

Karaçelebi-zâde Abdulaziz Efendi was a well-educated statesman who had a divan and knew the subtleties of all three languages. At the same time, he is one of the most important great author (münşî) of the period. He showed his artistic side in his work named Suleimanname and created his work with various stylistic tools that we tried to explain above. Although there are expressions such as heavy, ornate, and grandiose about Suleimanname, which is one of the important works of aesthetic prose in terms of narration, in our opinion, what should be meant by these expressions is that the work was created by means of artistic expression.

1. Giriş

Kanûnî Sultan Süleymân'ın hayatını anlatan, *Selim-nâmelerin* bir devamı olan *Süleymân-nâmeler*, Kanûnî hayatta iken yazılmaya başlanmış tarihî eserlerdir.¹ Bazılarında tarihçiler bizzat olayların şahidi olarak eserlerini oluşturmuşlar ve padişaha sunmuşlardır. Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin *Süleymân-nâme'si* ise Kanûnî'nin ölümünden sonra yazılan ve I. İbrahim'e sunulan bir eser olarak diğer *Süleymân-nâmelerden* farklıdır. Ayrıca eser 17. yy.da yazılan tek *Süleymân-nâme* olması bakımından da önemlidir. Literatürde sıkça başvurulan bir kaynak olan eser hakkında daha önce bir inceleme ve araştırmaya rastlanmamıştır.² Kâtip Çelebi³ eserin hoş bir kompozisyona sahip olduğunu, Babinger⁴ ise "... süslü ve tumturaklı bir üslûpla Kanûnî Süleymân'ın hayat ve hükümetini anlatır." ifadesi ile eserin anlatımı hakkında bilgi verir. Eserde anlatılanlar, giriş bölümünden sonra 25 başlık hâlinde verilmiş, başlıkların değişmesi ile birlikte yeni konuya geçilmiştir. Kanûnî'nin cülusundan, Zigetvar seferinde ölümüne kadar geçen olaylar ilk 21 başlığın konusunu oluşturmaktadır. Diğer başlıklarda ele alınan bölümlerde, anlatılan konuya bağlı olarak üslup değişmiştir. Bu yüzden çalışmada Kanûnî'nin tahta geçtikten sonra ölümüne kadar olan olayların anlatıldığı kısımlar ele alınacaktır. Tarihî olayları anlatması bakımından konu olarak tarih kitabı olan eser, anlatımı bakımından da edebî bir eserdir. Estetik nesrin⁵ kullanıldığı *Süleymân-nâme'de* devrin üslubundan etkilenildiği gibi Karaçelebi-zâde'ye ait kullanımlar da bulunmaktadır.

2. Süleymân-nâme'nin Anlatım Özellikleri

Süleymân-nâme yazarı Karaçelebi-zâde⁶ devrin önemli kişiliklerinden biridir. Şeyhülislamlık makamına kadar çıkması, iyi bir medrese eğitimi alması, Azîzî mahlasıyla şiirler yazması ve her üç dilin inceliklerine vakıf olması gibi özellikler eserlerini yazarken etken rol oynamıştır. Özellikle *Süleymân-nâme'de* yazarın sanatçı kişiliği ön plandadır. Eserini oluştururken başka

1 Abdurrahman Sağırılı, "Süleymân-nâme", *DİA*, 38. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 124.

2 Eser tarafımızdan basıma hazırlanmaktadır.

3 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, Çev. Rüştü Balcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007) 267.

4 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992) 226.

5 Süslü, tumturaklı, sanatlı, münşiyâne, inşâ üslubu, ağdalı ... gibi kelimeler ve yakıştırmalar ile anlatılan, fakat üslup özelliği olarak ifade edilen kelime ile karşıladığı nesrin birbiriyle uyumlu olmadığına inandığımız bu tür kullanımlar yerine "estetik nesir" ifadesi çalışmada kullanıldı. Bu çeşit nesirle anlatılmaya çalışılan çoğunlukla, Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukla kullanıldığı, Farsça tamlamaların öge sayısının arttığı, alıntı unsurların eserin anlatımının parçası olduğu kullanımlardır. Estetik nesir, tabirindeki "estetik" in ne olduğu daha başka bir ifade ile nesirde neyin beğenilir, neyin güzel olduğu araştırılmaya muhtaçtır.

6 Karaçelebi-zâde'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Nevzat Kaya, "Karaçelebizade Abdülaziz Efendi", *DİA*, 28. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 381., Nevzat Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli Tahlil, Metin*. Ankara: TTK Yayınevi 2003), Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1992, Franz Babinger, "Abdülaziz Efendi", *İA*, I. Cilt, (Ankara: MEB Yayınları, 1978) 64., Ahmet Refik, *Alimler ve Sanatkarlar*, Der. M. Necip Yılmaz, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri, III*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333) 121., Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî, I*. Akt. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ty) 99., İnehan-zâde Mehmet Nâil Tuman (2001). *Tuhfe-i Nâilî, II*. Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001) 673.

kaynaklardan yararlandığı anlaşılan yazar, *Süleymân-nâme*'de çeşitli üslup araçları (stylistic devices) kullanmıştır. Başlıklardan itibaren kullanılan bu araçlar, eseri diğerlerinden ayıran özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Devrin genel üslubu olarak uzun, Arapça ve Farsça kelime dolu tetabu-i izâfâtların⁷ kullanılması bir yana bu tamlamalardaki somutlama, söz sanatlarının kullanılması şahsî tercihlere bağlıdır. Aynı biçimde alıntı öğelerin kullanımı (şiiirler, ayet ve hadisler, atasözleri...), dolaylı anlatım, tasvirler, söz ve ses sanatlarının kullanımı eserin üslubu hakkında bize bilgi verecek niteliktedir.

2.1. Süleymân-nâme'de Başlıkların Kullanım Özellikleri

Başlıklarla konunun değiştiği eserde başlıklar, “Bu makâle ... beyânındadır.” cümlesi ile kurulmuştur. Cümlenin içeriğini dolduran farklı özellikler mevcuttur. Eserde 2. başlıkta şu ifadeler yer alır. “Bu maqâle Cânberd-i türe-rüz tahrik-i merdüm-i bed-âmûz birle i' lâ-yı livâ-yı ' işyân idüp bedreka-i ahşâm-ı hûn-âşâm ile beyâbân-ı ' ademe vaz' -ı kadem itdüğü beyânındadır⁸ (7a).⁹ Canberd Gazalî'nin isyanının anlatıldığı başlıkta dikkati çeken iki nokta vardır. Bunlardan birincisi savaş yapılan kişilere karşı olan nitelemelerdir. Tasvir bölümünde daha geniş olarak ele alınacak olan bu kısımda şimdilik şunlar söylenebilir. Osmanlı tarih metinlerinde, düşman olarak görülen kişi, ordu, ülke vs. ile ilgili nitelemeler genellikle olumsuz bir biçimde yapılır. Bunlar ya bir hayvana ya da şeytana benzetilerek anlatılır. Tamlamaların sıfatları olarak kullanılan bu kelimeler, ya kendi içlerinde ya da başka bir tamlamanın son kelimesi ile (fasıla), seci oluşturur. Süleymân-nâme'de de buna benzer bir kullanım görülmektedir. Alıntıda “rûz-âmûz” fasıla oluşturarak secili kullanılmış, “ahşâm-âşâm” kelimeleri aynı tamlamada ses benzerliği oluşturmuştur. Ayrıca “adem-kadem” kelimelerinde cinas sanatı yapılmıştır. Anlam bakımından somutlaştırma görülen “beyâbân-ı ' adem” benzetme ile soyut olan yokluk kelimesi, somut olan çöl kelimesi ile tamlama içinde kullanılmıştır. İslam askerleri öldüklerinde kendilerine vaat edilen cennetlere giderler, fakat İslam askerlerinin karşısında yer alan kişiler yokluk çölünde yer edinir. Aslında buraya kadar kısaca anlatmaya çalıştığımız anlatım özelliği eserin tamamında bir kullanım alanına sahiptir.

Başlıklar eserle hem anlam bakımından hem de anlatım bakımından organik bir bağ içindedir. Yukarıdaki başlıkta kısaca Canberd Gazalî'nin kendini yönlendiren kişilerle isyan etmesi ve sonunda yenilmesi anlatılmış yani bölümde anlatılanlar özetlenmiş. Bunun yanında başlıkta kullanılan düşman tasviri eserde de buna benzer biçimde kullanılmaktadır. “feth ü güşâd buldığı haber-i behcet-eşeri qar' -ı sem' -i Cânberd-i şeqâvet-nihâd idicek (7b).¹⁰”, “... vücüd-ı şeqâvet âlûd-ı Cânberd-i bed-bûd...¹¹ (13a)” Canberd özelinde alıntılanan örneklerde

7 En az üç isimden oluşan isim tamlaması, zincirleme isim tamlaması.

8 Bu bölümde kara bahtlı Canberd Gazalî'nin kötülük öğreten kişinin kışkırtması ile isyan sancağını yükseltip kan içen maiyetin kılavuzu ile yokluk çölüne ayak basması anlatılır.

9 Çalışmada alıntılanan kısımlar: Karaçelebi-zâde Abdülazîz, *Süleymân-nâme*, (Mısır: Bulak Matbaası, 1248) künyeli eserden yapılmıştır.

10 fethedildiği sevinçli haberi, kötü yaradılışlı Canberd'in kulağına çalınmca..

11 kötü varlığının isyan dolu vücudu...

görüldüğü üzere tasvirin niteliği eser boyunca sürmektedir. Buna karşılık padişah, sadrazam veya Osmanlı askerleri hakkındaki başlıklarda olumlu nitelikler, benzetmeler vasıtası ile verilmiştir. Farsça tetabu-i izâfâtlar ile verilen özellikler, anlamca kapalı, tenasüp, benzetme gibi anlam sanatlarıyla ses sanatlarının birlikte kullanıldığı bir yapı ile anlatılır. “Bu maqâle şâh-bâz-ı ‘ anka-şikâr-ı evc-i saltanat ü şehryârî hâzretleri baş-ı cenâh-ı himmet-i hümayün-ı hüma-sâye buyurup dârü’l-cihâd-ı Belğrad’da sâye-endâz-ı iclâl oldukları beyânındadır (11b).¹²” Padişahı uzun tamlamalı bir yapı içinde veren başlıkta, şâh-bâz kelimesinin kullanımı padişah ile ilgilidir. Kasidelerde görülen övgü sistemine benzer bir biçimde, başlıkta padişah övülürken mübalağalara başvurulmuştur. Özellikle anka avlayan padişah imajı, padişahın kudretinin vardığı noktayı belirlemektedir. Padişahlık ve saltanatın doruğunda olması klasik Türk şiirindeki ankanın yaşadığı yer ile ilgilidir. Tenasüp sanatı ile padişahın gayreti hüma kuşu ile anlatılmıştır. Gölgesinin düştüğü kişinin bahtının açılacağına inanılan hüma kuşuna, kasidelerde sıklıkla padişahın cömertlik ve himayesini anlatmak için başvurulur. Tenasüp ve telmih sanatlarının (şâh-bâz, ankâ, evc, cenâh, hüma, sâye) kullanıldığı cümlede, himmet ve saltanat somutlaştırılmıştır. Bu övgü hem başlıklarda hem de eserin olayların anlatıldığı kısımda devam etmektedir. Özellikle Kanûnî’den bahsedilen yerler uzun zincirleme tamlama ve çeşitli sanatların iç içe geçtiği bir anlatım özelliğine sahiptir. Bir başka başlıkta ise secilerin kullanımı görülmektedir: “Bu maqâle sultân-ı cevân-baht u firûz-rûz şâhib-ı kırân-ı bende-nüvâz u düşmen-sûz hâzretleri bedreka-i te ‘yîdât-ı nâ-mütenâhî-i ilâhî birle gâzâ-yı garrâ-yı Korfoz’a teveccüh buyurdukları beyânındadır (63a).” 13. başlıkta dikkati çeken bir başka özellik ise padişahın, Osmanlı askerlerinin “Allah’ın yardımını aldıkları” inancıdır. Bu tür anlatımlar metinlerde hem saltanatın hem de yapılan savaşın meşruluğunu göstermek için kullanılır. Metin içinde bu meşrulaştırma araçları, Kuran ayetleri ve hadisler olarak karşımıza çıkar.

Süleymân-nâme’de başlıklar söz, ses sanatları ile birlikte kullanılmış, başlıktaki benzetmeler konu boyunca devam etmiştir. Düşman kişilerin kötü özelliklerini belirten nitelikler söylenirken, padişahın övgüsündeki iyi nitelikler abartılarak verilmiştir. Özellikle kasidelerde gördüğümüz övgü biçimleri ile başlıklardaki anlatımlar birbirine benzemektedir. Başlıkların kuruluşu ve anlatımı eserin konu kısmında anlatılanlarla organik bir bağ oluşturmaktadır.

2.2. Süleymân-nâme’de Manzum Parçaların Kullanım Özellikleri

Süleymân-nâme’de manzumeler “nazım” başlığı ile verilmiştir. Bu kelime nazım biçimini belirlemekten çok nesir olmayan yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. *Süleymân-nâme*’de mısra, nazm, kıt’a, mesnevi, kaside, terkiib-bend ... nazım biçimleri ile yazılmış veya onlardan alıntılanmış Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeler bulunur. Türkçe manzum parçalar diğerlerine göre en azıdır ve pek çoğu Bâkî’ye aittir. Eserde en çok Farsça manzumelerin kullanıldığı ve bu şiirlerin de pek çoğunun alıntı olduğu dikkati çekmektedir. Şairin kendi yazdığı manzumeler,

12 Bu bölümde, padişahlık ve saltanatın doruğunda anka avlayan büyükdoğan (olan) padişah hazretlerinin Hüma (kuşu) gölgeli kutlu gayretin kanadını açıp İslam sınırlarının dışındaki Belgrat’ta kudretin gölgesi olması anlatılır.

li-müellifihî başlığı altında verilmiş; diğerlerinde kime ait oldukları belirtilmemiştir. Şairi belirlenebilen Arapça manzum parçalardan bazıları Ebû Tayyip el-Mütenebbî (39b, 79a, 97a), İbni Mülevvah (Mecnûn) (46a), Taftazanî (67b), Hz. Ali'ye (37b, 75a) aittir.

Manzumeler yapı bakımından iki biçimde kullanılmıştır. Bunlardan ilki anlatım devam ederken, anlatımın, cümlelerin devamı veya bir ögesi niteliğinde olanlar. İkincisi ise konu devam ederken, bir cümleden bağımsız olarak kullanılan manzumelerdir.

2.2.1. Cümlelerin Devamı Niteliğindeki Manzum Parçaların İşlevleri

Yazarın anlatım sürerken vermek istediklerini cümlelerin herhangi bir ögesi olarak veya tamlamalarda tamlanan görevinde kullanılan manzumelerdir. Özellikle mısralar cümlelerin akışı içerisinde sıklıkla kullanılır. Aşağıda Rodos fethi için yapılan hazırlıkların olduğu bölümden alıntılanan ifadelerde mısra bu biçimde kullanılmıştır. Alıntılanan örnekte manzume teşbih sanatında kullanılmıştır:

“dürre-i dürc-i şehyārī ğurre-i burc-ı kām-kārī ħāzretleri zīnet-sāz-ı dīvān-ĥāne-i cihānbānī ve zībende-i taĥt-ı Süleymānī olup ĥoĥka-i yāĥūt-gün-ı dehānī Mıŝrā‘ : Çünān ki bād-ı ŝabā ceyb-i ğonceī bigüşāyed bu güne lü’lü’-perdāz-ı tekellüm itdiler ki...¹³”

Bākī'nin ŝiirinden alıntılanan mısra, yan cümlelerin öznesi görevinde kullanılmış bir zarf grubu oluşturmuştur.

“feth u firūzī rūzī olduğdan ŝoñra licām-ı eŝheb-i zerrīn-sitāmı beytü’ŝ-ŝeref-i ŝalĥanat ĥarafına imāle buyurılduĥda ol bed-kīŝ ü bed-endiŝler ‘azīm-i müteĥāzī-i ecel gibi der-pey olup sipāh-ı zafer-destgāha seng-i rāh olmaları müte‘ ayyındür. Bākī, Mıŝrā‘ : Fermān-ı ŝāha cāniledür inĥiyādımız, diyüp silsile-i girih-gīr-i kelāma fāŝıla-i sükūt virdi (14b).¹⁴”

Mısraların kullanımında dikkat edilen özelliklerden bir tanesi de mısra alıntılandıktan sonra pendiyle, nushuyla, fehvasıyla, mazmunuyla ... gibi kelimelerin olduğu bölümlerde mısraların atasözü niteliğinde, ders, öğüt verici anlamlar taşımasıdır.

“Dördüncü gün yine ke’l-evvel sipihr-i kīne-sāz muĥālif naĥmeye ser-āĥāz idüp Mıŝrā‘ : Men cerrebi’l-mucerreb ĥellet bihi’n-nedāmetin¹⁵ mazmūnī cilve-nümā-yı āyīne-i zuĥūr olmaĥın sefer-i baĥr sevdāsından ferāĥ olup Mıŝrā‘ : Eger ĥ’āhī selāmet der-kenārest¹⁶ pendini ĥırĥa-i bināĥūŝ-ı ĥabül itdiler (53a).¹⁷”

13 Padişahın mücevher kutusunun iri incisi, ikbal sahibi burcun parlaklığı, dünyayı fethedenin meclisinin ve Süleymān tahtının süsü (olan padişah) aĥzımın yakut renkli hokkasını Mısra: Saba yelinin bir goncanın yakasını açtığı gibi, öyle bir tarzda konuşmanın incilerini düzenledi ki...

14 Talih ve fetih kısmet olduktan sonra altın başlıklı atın dizginini, saltanatın şerefli evine çevirdiklerinde kötü düşünceli günahkar kişiler, ölümün sıkıŝtran yolcusu gibi ardında olup zafer kazanan askerlere yol taşı olmaları meydandadır. Padişahın buyruĥuna baĥlılıĥımız canımız iledir, diyerek söz halkalarının zincirine ara verdi.

15 Tecrübe edinmeyi deneyene pişmanlık lazımdır.

16 Esenlik istiyorsan kıyıdadır.

17 Dördüncü gün yine, önceki gibi kinli gökyüzü başka bir yapmacıklık tavra başlayıp Mısra: Tecrübe edinmeyi deneyene pişmanlık lazımdır., gizli anlamı görünme aynasında belirip deniz yolculuĥundan vazgeçilip Mısra: Esenlik istiyorsan kıyıdadır., öğüdünü kabul kulaĥının küpesi (yaparak) razı oldular.

Mısraların dışında da kıt'a, nazm, mesnevi gibi manzum parçalar cümlelerin ögesi olarak kullanılmıştır. Bu manzumelerde irşat, pent, mazmûn gibi sözcüklerle kullanılanların öğüt ve ders verme niteliğinde olduğu görülmektedir. 16. başlıktan alıntılanan bölüm fethin gecikmesinden dolayı padişahın fetihten bir gün önce dua etmesinin anlatıldığı yerdir:

“Şi‘ r:

İzâ zâfa emrun ev ta‘ azzere maṭlabu

Fe-‘ inde âlihi’l-‘ âlemine tarâ’iķu¹⁸ feḥvâ-yı şıdķ-ıhtivâsına i‘ timâden ferş-i miḥrâb-ı niyâza rüy-yı meskenet sürüp gül-berg-i ruḥsâr-ı pür-envârlarına jâle-i sirişk birle tarâvet-baḥş oldular ve ol hengâm-ı şafâ-encâmda

Nazm:

Yârî ez-Ḥaķ bicü ki cüz fazleş

‘ Uķde-i müşkilât negüşâyed

Her çi ḥ‘âhî ez- ü taleb ki cüz ü

Reh be-genc-i murâd nenümâyed¹⁹ irşâdını pîş-nihâd idüp ḥazret-i sulṭân-ı ğayb-dân celle cellâluhu dergâh-ı re’fet-penâha ‘ arz-ı taḥiyyat-ı niyâzmendâne ile fetḥ ü zafer teyessürini der-ḥ‘âst itdiler (74a).²⁰”

Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid’in Konya Ovası’nda savaşmalarını ele alan bölüm eserin 20. başlığı altında anlatılır. Buradan alıntılanan kısımda manzumeler yan cümle kuran ve cümlede zarf tümleci görevinde kullanılan cümle ögesinden sonra gelir. Burada manzume bir iç cümle biçiminde kullanılmıştır:

“Semender Aĝa Sulṭân Bâyezid’e işâl ü tebliĝ itdükde Kûtâhiyye taḥtĝâha ḳarîb ve Amâsiyye [S-88a] ba‘ id olduĝı cihetden bu naķl ü tebdîlden istişmâm-ı bûy-ı teb‘ id itmegin ol ḥodĝâm tilke iẓan kısmetun žizâ kerîmesini zebân-zed-i ḥarîf-i ḥayâl-i ḥâm idüp

Nazm:

Vişâl-i düst taleb mî-künî belâ-keş bâş

Ki ḥâr u gül heme bā-yek-diĝer tûvâned bûd

Kesî be-gerden-i maķşûd dest-ḥaķka küned

Ki pîş-i tîr-i belâhâ siper tûvâned bûd²¹

18 İş daraldığında veyahut da arzu ve istekte yapılamadığında alemlerin rabbi katında pek çok yol ve çareler vardır.

19 Hakk’ın dostlarından birini ara. Zira onların ihsanları dışında problemlerin düğümleri çözülmez. / Her ne istiyorsan ondan iste! Zira onun dışında kimse istek hazinesinin yolunu göstermez.

20 Şiir: İş daraldığında veyahut da arzu ve istekle yapılamadığında alemlerin rabbi katında pek çok yol ve çareler vardır., doğruluk içeren anlamına güvenerek yalvarma mihrabının yaygısına acizlik yüzünü sürüp parlak yanaklarının gül yapraklarına, göz yaşı çiylere ile tazelik verdiler ve o neşe ve huzurlu zamanda Nazm: Hakk’ın dostlarından birini ara. Zira onların ihsanları dışında problemlerin düğümleri çözülmez. / Her ne istiyorsan ondan iste! Zira onun dışında kimse istek hazinesinin yolunu göstermez., uyarısının peşinden gidip gaybı bilen Allah hazretlerinin yüce eşiğine yalvarıp duayı sunarak fetih ve zaferi kolaylaştırmasını istediler.

21 Sevgiliye kavuşmayı arzuluyorsun. Belalara göğüs ger! Zira gül ve diken bir arada bulunabilir. / Gayesinin boynunu boğazlayan kimsenin bela oklarına karşı siperi olabilir.

şüret-i cevride görülen mu‘âmeleyi şabr-ı cemîl ile mu‘âbeleden istikbâr ve hükm-i hümayûnî ‘adem-i kabûl üzere ısrâr eyledi (88a).²²”

2.2.2. Cümleden Bağımsız Kullanılan Manzum Parçaların İşlevleri

Manzumelerin bu tür kullanımlarında anlatımın içinde herhangi bir cümlenin ögesi olmadıkları görülür. Bunların anlamca kullanımları ise farklı biçimlerde karşımıza çıkar. İlk olarak, manzumeler anlatımın devamlılığını sürdürür. Kendinden önceki cümlede anlatılanları aynı, benzer şekilde tekrar ettiği görülür. İkinci olarak kendinden önceki cümlede anlatılanları açıklayıcı bir işlevle kullanılmıştır. Üçüncü olarak ise bir bölümden diğer bölüme geçişlerde ya da bölüm içlerinde konu değişimlerinde son söz manzume ile söylenmiştir. Dördüncü olarak yorumlar manzum biçiminde yapılmıştır.

2.2.2.1. Aynı Anlamı Sürdüren Manzumeler

Bu tür örneklerde manzume kendinden önceki anlatımın bir devamı olarak cümlenin anlamını sürdürür. Bu kullanımda nesirde anlatılanların manzume formuyla devam ettiği görülür. Yalnız burada anlamın birebir yenilenmesi değil, anlatımın devam ettiği gözlenmektedir. Aşağıda Tımışvar seferi sırasında Erdel banından savaş gereçlerinin yüklenmesi için gönderilen padişah fermanına Erdel banının veziri etkisiyle izin vermemesinin anlatıldığı bölümde manzume bu kullanımı örneklendirmektedir:

“Semendire ve Belgrad’dan nehr-i Tisa ile zad u zevâde irsâline Erdel hâkimi zîr-i destinde olan Peçevî nâm kal‘a cânibi münâsib olmağın Estefan’a nâme-i hümayûn gönderilüp zimâm-ı zabt-ı hîşâr-ı mezbûr müsellemler-i kabza-i istiḥkâkları olmak hâtır-hâhları idüğünü iş‘âr buyurduklarında ol şüm-ı mezmûm Estefan’ı bu kadar emr-i cüz‘iye müsâ‘adeden mübâ‘adeye taḥrîş idüp esbâb-ı fitne vü fesâdı mü‘ekked ve şarḥ-ı mümerred-i ‘inâdı müşeyyed eyledi.

Nazm:

Gezendî ki ber-şehryâr resed

Zi-tedbîr-i destûr-ı nâdân resed

Kesîrâ ki devlet reved zi-âstân

Şeved bâ-fürû-mâye hem-dâstân²³ (79b)”

22 Semender Ağa, Bayazid’e ulaştırıp naklettiğinde Kütahya başşehre yakın Amasya uzak olması sebebiyle bu nakil ve yer değişikliğinden uzaklaştırılma kokusunu kokladığında o bencil, “Böyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır (Necm 53/22).”, yüce ayetini olmayacak hayalin arkadaşının dilinde yaygınlaştırıp Nazm: Sevgiliye kavuşmayı arzuluyorsun. Belalara göğüs ger! Zira gül ve diken bir arada bulunabilir. / Gayesinin boynunu boğazlayan kimsenin bela oklarına karşı siperi olabilir., eziyet biçiminde görülen muameleyi güzel bir sabırla karşılamak yerine büyüklük gösterip padişahın kararını kabul etmemekte ısrar etti.

23 Semendire ve Belgrad’tan Tisa nehri üzerinden yiyecek ve azık gönderilmesine Erdel hakiminin eli altındaki Peçevi adlı kale etrafı uygun olduğu için Estefan’a padişah mektubu gönderilip hisarın ele geçirilmesinin dizgini, hak etme pençesine verilmesinin gönüllerinin isteği olduğu işaret ettiklerinde o kınanmış uğursuz (vezir) Estefan’ı bu kadar küçük bir emre uymaktan uzaklaşmaya hırslandırıp karmaşa ve karışıklık sebeplerini kuvvetlendirip inadin büyük yüksek köşkünü muhkemleştirdi. Nazm: Hükümdara ulaşan bir zarar cahil vezirin önleminde dolayı gelir. / Eşikte ikbali biten birisi aşâğılık biriyle uyum içinde olur.

Kanûnî'nin ölümü anlatılan bölümde herkesin bir gün öleceği ifade edilirken anlatılanlar ölümlü ilgili bir mazumeyle devam ettirilmiştir:

“sulţân-ı rûz-ı ezel ‘ izzü celle ھاڑretinüñ kârzâr-ı luţf-ı ‘ âlem-efrûzı bî-ħâr-ı ھاڑr-ı dil-düz olmadığı cihetden ravzatü’ş-şafâ-yı iķbâlde neşv ü nemâ bulan her nihâl-i ھاş-nümâ âħir-i kâr berg ü bârı dest-zede-i ‘ avâşıf-ı debûr-ı idbâr olup çemenzâr-ı ‘ izz ü nâzda tebaħter ü ihtizâz iden her serv-i ser-efrâz elbette bir gün berkende-i pençe-i ھاڑr-ı rûzgâr olur.

Nazm:

Ecel ender zamâne şayyâdest

Ez-pey-i şayd cümle üftâdest

Heme ھاڑd-ı kemend-i keyd-i veyend

Tâ nazâr mî-künend şayd-ı veyend (96b)”²⁴

2.2.2.2. Önceki Cümleyi Açıklayan Manzum Parçalar

Manzumelerin bu işlevle kullanılmasında metnin anlatımı içinde herhangi bir durum, olay, kişi veya kelimenin manzume biçimiyle açıklandığı görülür. Açıklayıcı anlatımın ağır bastığı şiirlerde önceki cümlelerde anlatılan kavram, nesnenin vs. ne olduğu, özellikleri verilir. Aşağıdaki örnekte tazarruun nasıl yapıldığı, niyaz sırasında neler söylendiği ... manzumeyle anlatılmıştır:

“Tahmâsb-ı bed-kirdâr tarafından tekrâr ilçi gelüp mürseli cânibinden birle ser-âğâz-ı neşîde-i tazarru‘ u zârî eyledi.

Nazm:

Be-‘ özr-i ھاţâhâ leb ârâste

Günâhân bigûzeşte der-ħ’âste

Ki ger dâmen-i ‘ afv-ı şâh-ı cihân

Şevved setr-püş-ı günâhkârân

Be-hizmetgerî cân siperî künem

Ber-ân rây-ı nîk üstüvârî künem

Ez-în pes ser-i mâ vü ân âstân

Ki hesteş laķab kıble-i râstân²⁵ (85a)”

24 Ezel günün sahibi izzet ve şerefi büyük (olan) Allah hazretlerinin kâinatı aydınlatan ihsan savaşının gönlü inciten kahrı, dikensiz olmadığından, bahtın neşe bahçelerinde büyüyen güzel görünümlü her fidan, sonunda yaprak ve meyvesini talihsizliğin doğudan esen fırtınalarına kapılıp naz ve yücelik bahçesinde salman ve titreyen her yüksek selvi ağacı elbette bir gün zamanın (rüzgarın) kahdedici pençesi ile sökülür. Nazm: Ecel zamanın içinde avcıdır. O ava herkes düşmüştür. / Onun baktığı kişi onun avıdır. Herkes onun tuzak ipine bağlanmıştır.

25 Kötü yaradılışlı Tahmasb tarafından tekrar elçi gelerek, gönderileni tarafından kurtulma umuduyla ağlama ve yalvarma şiirine başladılar. Nazm: Hataların özrü için konuştular. Kusurların affedilmesini istediler. / Eğer dünya hükümdarının bağışlama eteği günahkarları örterse, hizmetkarlıkla ona canımı siper ederim. O güzel düşüncesine itimat ederim. / Bundan sonra bize ve kendi katına “doğruların yöneldiği yön” lakablı kişi o var.

2.2.2.3. Konuyu, Bölümü Sonlandıran Manzumeler

Süleymân-nâme'de bazı manzumelerden sonra konunun değiştiği veya bölümün sonlandırıldığı görülür. Yani manzum parçalar burada estetik bir araç olarak kullanılırken aynı zamanda metnin yapısının bölümlerini oluşturan bir unsur işleviyle kullanılmıştır. Alıntılanan örnekte metnin anlatımı sürerken manzume kullanılmış ve başka bir konuya geçiş yapılmıştır. İnebahtı savaşıdan sonra bunun intikamını almak isteyen düşman askerleri, Osmanlı askerinin elinde bulunan kaleyi alırlar. Kalenin düşman askerlerinin eline geçmesi manzume ile sonlandırılmış daha sonra ise bu durumu padişahın haber alması anlatılmış. Manzumelerin bu işlevle kullanımı günümüz yazısındaki paragrafı hatırlatmaktadır:

“... kıyid-i taķdİR ser-menZil-i maķşüda delâletde şüret-i taķşİR göstermegin ol ĩişâr-ı düşvâr-gİR âġuş-ı teşhİR-i ‘adü-yı bed-kirdâra düşdi.

Nazm:

Ėamġin meşev ki sâķi-i ķudret zi-câm-ı dehr

Geh şâf-ı lutf mİ-dihed u ġâh zehr-i ķahr

mâh-ı recebÜ’l-ġarâmuġ beşinci ġünü İstanbul’a şeref-i vuşül müyesser olduķda bu ġaber-i vaġset-eşer ma‘ rüz-ı ġidmet-i dâver-i dâdġer olup (70a)...²⁶”

Aşağıdaki bölümde ise Van Kalesi’nin tekrar ele geçirilişinde Osmanlı askerine karşı koyanların yenilmesi anlatılırken şiirle sonlandırılan bölümün ardından Şah Tahmasb’ın neler yaptığı anlatılmaya başlanmıştır:

“... Muġâfaza ġidmetine me’ mür bİ-şu‘ ūrlar toķuz ġün tarİķ-i müdâfa‘ a vü ġişâmı meslûķ-ı ķadem-i ihtimâm idüp menhec-i müstaķim-i teslimde rû-ġerdân olduġlarından şoġra te’şİR-i tâb-ı teb-i bİ-tâbİ birle Vaniler ser-nihâde-i visâde-i nâ-tüvânİ olup mâh-ı mezburuġ on üçüncü ġünü Elķâş Mİrzâ vesâţatıyla ķar‘-ı bâb-ı istİmâna şİtab İtdiler.

Nazm:

Her kücâ ‘azm-i cihân-gİreş ġİrân sâzed rikâb

Fetġ u nuşretrâ bedân cânib sebûķ ġerded ‘inân

Rumġ-ı devlet perverİşrâ mülķ u millet der-penâġ

Tİġ-ı nuşret ġİsterİşrâ dİN u dūnyâ der-zİmân

Bu eşnâda Ťahmâsb-ı bed-nİjâduġ ‘Âdi’l-cevâz ve Muş-âbâd taraflarını ġârete cesâret İdüp Ėarş ta‘ mİrine me’ mür olan neccâr [S-77a] u müzdūri İhlâķ u tedmİR İle ...²⁷ (76b,77a)”

26 ...Kader kılavuzu amaç durağına rehberlikte, kusur biçimini gösterip zor tutulan hisar kötü yaradılışlı düşmanın ele geçirme kucacağına düştü. Nazm: Kudret sâķisinin bazen dūnya kadehiyle İhsanının öZünü bazen de kaġrının zehrini vermesine ūzūlme! Recep ayının beşinci ġünü İstanbul’a kavuşma şerefi nasip olunca bu deġset verici haber adaletli padişahın ġizmetine sunulup...

27 ... Koruma ġörevinde olan şuuruzlar, dokuz ġün boyunca mücadele ve savunma yolunu özen adımının gidilen yolu edip teslim olmanın ġenİş yolunda yüz çevirdikten sonra ġüçşūzlūķ ateşinin eziyetinin etkisi İle Vanlılar ġüçşūzlūķ yastıġına baş koyup aynı ayın on üçüncü ġünü Elkas Mİrza Han aracılıġıyla yardım kapısını çalmaya koştular. Nazm: Dūnyaya ġūkmetme azmini her nereye atılanlaştırırsa fetih ve İlahİ yardım o yöne sūratlı olur. / Devlet mızraġı talimde, ūlķe ve millet dayanak İçinde. Zafer kılıcı ġİştİrİlmede dİN ve dūnya ġarantide. Bu esnada kötü huylu Tahmasp’ın Adilcevaz ve Muş taraflarını yaġmalayamaya cesaret edip Kars bölgesini tamir İçin ġörevlendirilen marangoz ve İşçİleri öldūrūp helak ettiġİ...

Bu işleyle anlatılan manzumelerin bir kısmı ise bölümlerin sonlanmasında kullanılır. Daha önce söylendiği gibi *Süleymân-nâme*'de konular başlıklarla verilmişti. Bu başlıklar konunun ne olduğunu belirttiği gibi anlatılan konuyu da sınırlandırıcı bir işleve sahiptir. Eserin bölümlerinde çoğunlukla son söz manzume olmuştur. Aşağıda Bâkî'nin terkiib-bendinden alınan beyitlerle Elkas Mirza'ya yardım için asker gönderilmesini anlatan bölüm bitirilir Timişvar ve birçok kalenin fetihini anlatan bölüm başlatılmıştır:

“mâh-ı merķümüñ on üçüncü günü taraf-ı Rüm-ı behcet-rusûma ‘avd buyurılıp ba‘de tayyü’l-menâzil mâh-ı zi’l-hiccenüñ ğurresinde ol ğurre-i garrâ burc-ı câh u celâl maṭla‘-ı mihr-i sipihr-i mecd ü iķbâl olan serir-i şeref-maşıir-i Āl-i ‘Osmân pertev-i cülüs-ı sa‘âdet-me’nüs erzânî buyurdılar.

Nazm:

Zümürüd tahtına çıkdukca şâh-ı leşker-i encüm
Cihânı efser-i zerrîn ile kıldukca nürânî
Ser-efrâz ol serir-i saltanatda gün gibi dâyim
Münevver kılsun iķbâlün bu nüh-firûze eyvânı
Ziyâ-baḥş ol rikâbuñ şu‘lesinden mâh u hürşide
Semend-i baḥtuñ itsün ‘arşa-i ‘âlemde cevlanı

Bu maķâle ba‘zı umür iktizâsıyla evvelâ Rümili beglerbegisi Meḥemmed Paşa ve sâniyen vezir-i Āşaf-naẓir Aḥmed Paşa diyâr-ı küffâra sevķ-i ketâyib-i firûzi‘-‘avâķib idüp Timişvar ve daḡı niçe kal‘a vü ḥişâr zamâyim-i memâlik-i maḥrûseden olduğı beyânındadır (79a).²⁸”

2.2.2.4. Manzumelerle Yorum Yapılması

Süleymân-nâme'de herhangi bir durum, olay, kişi hakkında yazar tarafından yapılan değerlendirmelerin manzum biçiminde verilmesidir. Bu kullanımda kişilerin karşılaştukları olay karşısındaki tutumları veya olayların yazarın görüş açısından yorumlanması söz konusudur. Aşağıda Belgrat fethi sırasında Zemun Kalesi'nin kuşatılması esnasında padişahtan gelen ferman ile kuşatmanın kaldırılması anlatılmaktadır. Bu olay anlatılırken padişah fermanının vezir üzerindeki etkileri manzumeyle yorumlanmıştır:

“Ḥaķıķat-i ḥâl tekrâr ma‘rüz-ı âstân-ı muḥalledü’l-iķbâl olduķda ol feride-i pesendide-i lücce-i efķâr-ı isâbet-şî‘âr daḡı âvîze-i binâğuş-ı ķabül olmayup maẓmün-ı evvel üzere ḥükmi- hümâyün-ı müteḥattimü’l-ımtişâl irsâl olunmaġın nâ-çâr tedbir-i muḥâşara-i ḥişârdan rucü‘ ve ṭopları gemilere taḥmîle şurü‘ olındı.

28 Aynı ayın on üçüncü günü güzellikler gösteren Anadolu tarafına dönölüp menziller aşıldıktan sonra zilhiccenin ilk günlerinde o, yücelik ve makam burcunun parlak ayı, talih ve ululuk göğünün güneşinin doğuş yeri olan Osmanoğullarının şerefli tahtının sahibi saadetli tahta oturmanın ışıġını uygun buldu. Nazm: Yıldız askerlerinin padişahı zümürüt tahtına çıktığında, dünyayı parlak tacı ile aydınlatınca / Saltanat tahtında daima güneş gibi yüce ol, talihin bu dokuz, mavi köşkü aydınlatınsın / Üzenginin parlaklıġından ay ve güneşe ışık ver, bahtının atı dünya meydanında gezinsin. Bu bölümde bazı işler gereġince önce Rumeli Beġlerbeyi Mehmet Paşa, ikinci olarak Asaf görüşlü vezir Ahmet Paşa kafir memleketlere talihi asker bölükleri sevk edip Tameşvar ve daha birçok kale ve hisarın büyük şehirlerden oluşan ülkelere eklenmeleri anlatılır.

Nazm:

Ḥilāf-ı re`y-i sulṭān re`y cüsten
 Zi-ḥūn-ı ḥı̄ṣ bāyed dest şüsten
 Eger ḥōd rūzrā gūyed şebest in
 Bibāyed güften inek māh u pervin (17a)²⁹

Estergon Kalesi'nin fethinin anlatıldığı bölümde kale içine sığınan kişiler hakkında, kaleye sığınmalarının onlar için bir fayda sağlamayacağı hakkında yorumlar yapılmıştır:

“dest-i te`yid-i rabb-i mecīd birle der-i ümīdleri güşāde ve cevher-i tābdār -ı feth ü zafer küngüre-i tāc-ı iftiḥārlarına nihāde olup menāş-ı ḥalāş olmak i`tikādıyla düşmen-i bed-nihād taḥaşşun itdükleri kılā` -ı Keyvān-irtifā` tünd-bād-ı hücum-ı şīrān-ı Rūm`a beyt-i `ankebūtāsā ḥāyil olmaz idi.

Nazm:

Ecel çün der-āyed zi-dīvār u bām
 Be-dervāze besten çi sūd iḥtimām
 Fūrūd āyed ez-āsmān çün gezend
 Çi ḥāşıl ki dīvār bāşed bülend (72a)³⁰

Örneklerden görüldüğü üzere manzumeler anlatımın içinde cümlenin bir ögesi durumunda veya bağımsız olarak kullanılmıştır. Bağımsız kullanılan şiirler anlatımın devamını sağlama, bölümleri oluşturma, sonlandırma; açıklama, yorum yapma işlevleriyle şiirde yer almıştır.

2.3. Tasvirlerin Kullanımı

Süleymān-nāme`de olaylar dolaylı olarak anlatılmaktadır. Verilmek istenen açık, düz bir anlatımın yerine; kapalı, söz ve ses sanatları ile dolu, uzun Farsça tetabu-i izâfâtlar ile ifade edilmiştir. Bu yüzden cümlelerin anlamları tamlama içinde kullanılan söz sanatlarının anlamının çözülmesi ile anlaşılabilir. Bu durumu somutlamak için eserden bir alıntıyı inceleyelim:

29 İşin doğrusu tekrar sonsuz talih sahibinin eşğine sunulunca isabet gösteren düşünce okyanusunun eşsiz incisi dahi kabul kulağına asılmayıp bir öncekiyle aynı anlamda itaat edilmesi gereken padişah buyruğu gönderilince, hisarı kuşatma hazırlıklarından vazgeçilip toplar gemilere yüklenmeye başlandı. Nazm: Sultanın görüşüne aykırı bir görüş aramak kendi canıyla yıkanmayı gerektirir. / Eğer gündüze bu gecedir derse şimdi ay ve Pervin demek gerekir.

30 Yüce Allah'ın sağlamaştırma eli ile ümit kapıları açıldı, zafer ve fethin parlak mücevheri övünme tacının tepesine konulup kötü yaradılışlı düşman, kurtulmak için sığınılacak yer (olacak) düşüncesiyle Satürn yüksekliğindeki sığındıkları kale Anadolu askerlerinin hücumlarının kasırgasına, örümceğin evi gibi engel olamazdı. Nazm: Ecel duvardan ve damdan içeri girince kale kapısını kapatmaya çalışmak fayda vermez. / Gökyüzünden, zarar inişe geçince setin yüksek olmasının bir faydası yok.

“Mağdem-i şeref-tev’em-i sultân-ı Cem-şaşem birle cezîre-i Rodos reşk-âver-i bâğ-ı İrem olup yümn-i mağdem-i sa’âdet-lüzüm-ı sultân-ı mekârim-destgâh birle otağ-ı Keyvân-niṭâk ğayret-i çetir-i kuḫlifâm-ı sipihr-i muḫarnas ve ṭa’ne-zen-i felek-i atlas oldu (29b).³¹”

Kanûnî'nin Rodos seferi sırasında buraya gelişini anlatan bölümde padişahın maiyetindeki kişiler Cem'in maiyetindeki kişilere benzetilmiş ve İran padişahı Cem'e telmih yapılmıştır. Rodos teşhis edilerek İrem bağlarını kısıkandıracak derecede güzelliğe sahip olması ve bunun padişahın ayak basması ile ilgili olması durumu gulüvv derecesinde mübalağayı örneklendirmektedir. Yine gulüvv derecesinde mübalağa ile padişahın otağının kemerleri nitelendirilmiş. Bu da teşhis sanatı ile gecenin atlas feleğinin kıskanmasına sebep olmuş. Örnekte görüldüğü üzere padişahı anlatan özellikler hep en uç, tepe noktasında verilmiş; fakat padişahın özellikleri bu uç noktadaki özelliklerden daha iyi olarak tavsif edilmiştir. Şiirde kullanılan söz sanatlarının burada geçmesi de estetik nesirde kullanılan üslup araçlarının şiirdeki ile ortak olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

Örnekteki gibi kapalı anlatımlar eserin dil ve anlamını zorlaştırsa da eserin sanatsal yönünü ortaya çıkarır. Nesir eserleri için kullanılan “dili ağır, ağıdalı, süslü anlatım....” gibi kavramların aslında eserin bu yönünü yani edebiliğini vurgulamak için kullanılması gerektiği; fakat -zihniyete bağlı olarak- bu kavramlarda nesrin olumsuzlanarak kullanıldığını görmek mümkündür. Nesri tarif ederken kullanılan ağır, ağıdalı, süslü gibi “yakıştırmalar” ile kullanılan dil özellikleri, aslında eserin estetik yönünün ortaya çıktığı yerleri oluşturmaktadır. *Süleymân-nâme* özelinde, söz sanatları, ses sanatları, kişisel dil kullanımı, seslerin tekrarı eserde, hep tetabu-i izâfâtlar ile verilmiştir. Bu tamlamaların öge sayısı fazlaşmış, birbiriyle anlamca ve ses bakımından ilgili Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı çoğalmıştır. Ama aynı zamanda söz sanatları ile anlam katmanları oluşmuş, ses sanatları ile de ses yoğunluğu ortaya çıkmıştır. Eserin tamamında görülen bu özellikler, tasvir yapılan bölümlerde sıklıkla kullanılmıştır.

2.3.1. Tasvirlerin Anlatım Özellikleri

Süleymân-nâme'de kapalı anlatım en çok tasvir yapılan yerlerde görülür. Tasvirlerse genellikle bölümlerin girişlerinde, savaş anını anlatırken, savaşların yapıldığı mevsim veya coğrafya ile ilgili kısımlarda ve kale, burç ve kulelerin özellikleri aktarılırken kullanılır. Tasvirlerin dışında eserin diğer bölümlerinde düşman komutanı ve askerlerinin özellikleri, padişah ve İslam askerlerinin özellikleri aktarılırken de dolaylı anlatıma başvurulmuştur. Bu anlatımda çoğunlukla uzun tamlamalarda benzetme, mübalağa, istiâre, tenasüp, tevriye, telmih gibi söz sanatları ile; seci, cinas, iştikak, kalp gibi ses sanatları kullanılmıştır. Bunun yanında kelimelerin tekrarı, ikilemeler, uzun ünlüler ve benzer ses, hece tekrarı ile ses sanatları ve anlam desteklenmiştir.

31 Cem maiyetli padişahın onurlu gelişi (ile) Rodos adası, İrem bağçelerini kısıkandırıp cömertlik sahibi padişahın mutluluk gerektiren gelişinin bereketi ile Satürn kemerli padişah çadırı gökyüzünün siyah renkli çadırının kıskançlığına ve atlas feleğinin yergisine sebep oldu.

2.3.1.2. Tasvirlerin Anlatımında Söz Sanatlarının Kullanımı

Daha önce de söylendiği gibi *Süleymân-nâme*'de zincirleme tamlamalar sıklıkla kullanılır. Farsça tamlamaların öge sayısı bazen dokuza ulaşır. Günümüz insanına göre bu durum dili ağırlaştırılan, anlamı zorlaştıran bir yöndür. Fakat aynı zamanda Farsça tamlamalar söz sanatlarının oluşturulduğu yerlerdir. Eserde tetabu-i izâfâtlar ile kurulan tamlamalarda söz ve ses sanatları kullanılmış, bu tamlamalar dolaylı anlatım olarak nitelendirilen anlatım özelliğinin mekanı olmuştur. Ayrıca üslup araçlarından olan söz sanatları bu tamlamalarda bulunan kelimeler arasındaki anlam ilişkileri ile birden fazla manaya gelecek biçimde kullanılmıştır. Böylelikle sözün etkili, hoş gidecek şekilde oluşturulmasının yanında, aynı tamlama içinde birden fazla anlam iletebilmiştir. Eserde dikkati çekecek biçimde olan tasvirlerin birkaç odak noktası olduğu görülür. Padişah ve İslam askerlerinin anlatımı, düşman komutanı ve düşman askerlerinin, savaş anının, savaşılan yerin coğrafi özelliklerinin; kale, burç ve kulelerin özelliklerinin anlatımlarındaki tasvirlerin hem ses hem de görüntü bakımından canlı bir biçimde ifade edildiği görülür. Buradaki tasvirlerde anlatılan Osmanlı padişahı, askerleri için ise daima abartılacak biçimde olumlu ögeler kullanılmıştır. Değilse tamamen olumsuz, hatta günümüz dünyasından bakılınca, hakarete varacak sözler, nitelemeler kullanılmıştır. Olumsuz nitelikler sadece düşman komutanı ve askerleri için değil, Şehzâde Selim'in karşısında bulunan şehzadeler için de geçerlidir.

2.3.1.2.1. Padişah Tasvirlerinde Söz Sanatlarının Kullanımı

Eserde özellikle Kanûnî'den bahsedilirken tamlamaların uzadığı ve anlamın sanatsal olarak verildiği görülmektedir. Yukarıda söylendiği üzere olumlu özelliklerin en uç noktasından bahsedilmesi ve padişahın bundan daha iyi olması gibi bir anlayışın ürünü olan bu ifadelerde, mübalağa, teşbih, istiâre, tenasüp, telmih, tevriye gibi söz sanatları kullanılmıştır. Ayrıca tasvirlerin yanında eserde padişahı niteleyen kelimeler sıklıkla kullanılmış, bunlar tasvirlerde anlatılan durumu anlamca desteklemektedir: “sulţân-ı sûtüde-aḥlâḳ, sulţân-ı bende-nüvâz u ‘adû-süz, sulţân-ı bülend-himmet, sulţân-ı muḥalledü’l-iḳbâl, sulţân-ı ‘âlî-neseb, intisâb sulţân-ı bülend-cenâb...”

Padişah tasvirlerindeki özelliklerin birisi padişahın kendisinin, atının, otağının mübalağalı bir biçimde anlatılmasıdır. Ondan yardım isteyenler gölge gibi atının toynağına yüz sürer, atının toynağının tozunu gözlerine sürme olarak çeker, düşmanların kelleleri çevgan oyunundaki top gibi ateş dizginli atın ayakları altında sürünür.

“sâyeāsâ sum-i semend-i dil-pesend-i sulţân-ı ser-bülende rüy-mâl eyledi (13b).”

“ḡubâr-ı tütüyâ-‘ıyâr-ı sum-i semend-i dil-pesend-i sulţân-ı ercendi kuḥl-ı rüşenâyı baḡş-ı dîde-i iftiḥâr itdiler(64b).”

“ser-i sevdâ-zedeleriniñ kimi kenâr-ı ‘alâ-‘alem ârâyiş-i nevk-i sinân ve kimi ḡüy-ı şavlecân-ı pây-ı raḡş-ı âteş-‘inân oldı (10b).”

“Bir rağs-ı meserret-bağs-ı kebk-ğırâm ve esb-i zerrîn-zîn ü muraşsa‘ -licâm birle ki sür‘ at-i seyrd e ablağ-ı tîz-tâz-ı vehm ü hayâlden güy-ı müsâbağat rubûde kıllup eşheb-i muğallâ-kecîm-i âftâb gibi sağ-ı zemîn meydân-ı yek-rûzesi idi (12b).³²”

Söz sanatları ile anlatılan padişahın bindiği at keklük sekişlidir ve insanın içini açan bir özelliğe sahiptir. Mübalağa-i gulüvv ile zan ve hayalin hızla giden atından daha hızlı olduğu anlatılmıştır. Teşbih ile güneşe benzetilen atın hızlı gidişi ile ilgili başka bir mübalağa yapılmış, bir günde tüm yeryüzünü dolaştığı söylenmiştir. Bu cümlede söz sanatlarının kullanılmasında dikkat çeken iki husustan birincisi Osmanlı toplumundaki guy u çevgan oyununa telmih edilmesi, ikincisi ise atların tasvirindeki özellikler ile savaş esnasındaki padişah atının nasıl giydirildiği ile ilgilidir: Eyeri ve dizgini altındandır, süslenmiştir ve ata zırh giydirilmiştir.

Aşağıdaki alıntı ise padişah otağının tasvirine aittir. Yine benzetmeler ve mübalağa sanatının gulüvv derecesindeki abartmaları ile anlatılan özelliklerde padişaha ait öğelerin kainattaki en üstün varlıklar ile karşılaştırılması söz konusudur. Bu unsurların yüksekliği, yüceliği, büyüklüğü söz konusu ise en yüksek, en büyük varlık ile; değeri söz konusu edilirse en pahalı, dünyadaki en değerli varlık ile bir kıyaslama yapılır. Padişahın otağının veya kullanıldığı diğer araçların bu biçimde anlatılması bu varlıkların aslında padişahın yüceliği, kıymeti, kudretinin göstergesi olmalarındandır.

“otağ-ı gerdün-niğâğ-ı Süleymânî - ki ‘ amüd-ı zafer-nümüdü miğver-i sipihr-i ‘ âlemistânî ve fülke-i zer-endüdü hürşid-i evc-i cihânbanî ğnâb-ı zerrîn-târî ğablü’l-metîn-i bağtiyârî ve ğubbe-i Keyvân-medârî felekü’l-eflâk-i şehryârîdür (12b).³³”

Alıntıda dikkati çeken özellik, otağın tamamının değil, parçalarının bu karşılaştırmada kullanılmasıdır. Verilmek istenen mesaj, padişahın çadırının bir parçasını oluşturan unsurlar bile bu kadar değerli, kudretli, yüce ise padişahın azameti, yüceliği, kudretinin derecesi söze sığmaz, olmalıdır. Eserde padişahın kullandığı araçlar, savaş aletleri, askerleri... bu üslup üzere anlatılmıştır.

2.3.1.2.2. Düşman Komutanı, Askerlerinin Tasvirlerinde Söz Sanatlarının Kullanımı

Eserin başlıkları ele alınırken düşman komutanları ve askerleri için genellikle olumsuz nitelikteki sözcükler kullanıldığı belirtilmişti: “Venedik ğralı olan dağal-bâz-ı fitne-sâz, ğaraf-ı düşmen-i bed-âyîn, düşmen-i bed-nihâd, ‘ adü-yı bergeşte-rüzğâr, müddet-i sefer-i ‘ adü-yı bed-güher...” gibi kullanımların dışında söz sanatları ile de düşman olumsuzlanarak kullanılmıştır. Genellikle benzetme ile yapılan bu tür sıfatlar ile sadece düşmanın olumsuz niteliklerinin gözler

32 Bir keklük sekişli mutluluk bağıslayan at ve altın eyerli ve süslü dizgini olan at ile gidiş hızı zan ve hayalin hızla koşan fazla atından yarışma topunu kapıp göğün parlak zırhlı beyaz kır atı gibi yeryüzünün tamamı tek günlük meydanı idi.

33 Sultan Süleymân'ın felek kemerli padişah çadırı, zafer gösteren sütunları, dünyayı tutan güneşin eksenidir. Altın işlemeli iğnesi, dünyayı gözleyen en yüksekteki güneştir. Çadırının altın ipi saadetin kopmaz, sağlam ipidir ve Satüm yörüngeli kubbesi padişahın arşıdır.

önüne serilmesi değil, Osmanlı askerinin ve padişahının haklı olduğu da üslup katmanında ispatlanmaya çalışılmıştır. Düşman askerleri, dinsizdir ve kötü talihleri ve kötü düşüncelerinden dolayı savaşı kaybetmeye mahkumdurlar. Düşmanların bu kötü talihleri ilk doğduklarından beri vardır, onlar yollarını kaybetmiş, ne yapacaklarını şaşırılmış bir hâlededirler:

“zehre-i ‘adü-yı güm-râh âb u âbiş-h̄âr-ı düşmen-i rû-siyâh zehr-i nâb olup hemvâre fermân-ı kâdî-i mâziyyü’l-hüküm-i şemşîr-i şâ’ ika-te’şîrimüz kişver-i ebdân-ı mezâlim-i pişkân-ı sitem-perdâzda cân gibi revân ola hâliyâ iki şakî-i bed-nihâd ve rüsvây-ı mâder-zâduñ tarh-ı fitne vü âşûba ser-âgâz ve derîçe-i ‘işyânı bâz idüp kenef-i sâyebân-ı emn ü emânda hem-h̄âbe-i iṭmînân olan re‘âyâyı pâ-beste-i târ-ı ‘anâkib-i kahr u kîn itdükleri...³⁴ (8a)”

Alıntıda görüldüğü üzere dolaylı anlatım kullanılmaktadır. Düşmandan bahsedilirken sözcüklerin olumsuz anlamlarından yararlanılmış (rû-siyâh, sitem-perdâz, şakî-i bed-nihâd, rüsvây-ı mâder-zâd...). Anlatılanlarda bir diğer özellik ise eserin genelinde olduğu gibi soyut kavramlar somutlaştırılarak verilmiş. Benzetme sanatı ile yapılan bu özellik ile isyan kapıya, kahır ve kin örümcek ağına benzetilmiş. Bunun dışında düşmanın bedeni ülkeye benzetilerek, padişahın bu ülkeyi fethedeceği bildirilmiştir.

Düşman askerleri eserde hayvanlara benzetilerek kullanılır: Özellikle “seg” kelimesi ile yapılan tamlamalarla nitelendikleri görülür: “Belğrad’dan dört yüz nefer seg-i bî-dîn” Dinsiz köpek tamlamasının yanında, düşmanlar cehennem köpeği olarak nitelendirilir: “içlerinden birkaç seg-i cehennemi bedreka-i şemşîr-i zehr-i âbdâr ile...” Bunlarla birlikte bazıları cehennemin böcekleridir: “süref-i dârü’l-bevâr” Ölenler leş hükümündedir. Leşleri ya kule burçlarına asılır, ya da vahşi hayvanların yiyeceği olur: “lâşeleri ârâyîş-i kulel ü burüc-ı hîşâr olındığını...”, “lâşeleri tu‘me-i murğân-ı hevâyî ve hûriş-i haşerât u vuḥuş-ı şahrâyî oldı.”

2.3.1.2.3. Kale, Kule ve Hisarların Özelliklerinin Anlatımında Söz Sanatlarının Kullanımı

Osmanlı askerlerinin ele geçirmek istedikleri kaleler fethedilmesi çok zor olan yerlerdir. Kaleleri fethetmek bir yana onlara tırmanmak bile neredeyse imkansızdır. Kalelerin uzunlukları, sarplığı, erişmesinin zorluğu gibi özellikler, gökyüzüne veya gökyüzündeki gezegenlere benzetilmiştir. Bu benzetmeden amaç ise Osmanlı askerlerinin imkansız bir işi başardıklarını göstermektir. Eserin genelinde Osmanlı askerlerinin imkansız bir işi başardıkları kalelerin bu biçimde tasvir edilmesine bağlanmıştır.

34 Yolunu kaybeden düşmanın cesareti, kara yüzlü düşmanın su ve su içme kabı saf zehir olup daima, yıldırım (kadar) etkili kılıcın eski kararları uygulayan kadısının fermanı, eziyet edip zulüm yapmayı huy edinmişlerin beden ülkelerinde can gibi gezinsin. Şimdiki zamanda iki kötü yaradılışlı ve anadan doğma rezil kişinin karmaşa ve kargaşılık çıkarmaya başlaması ve isyan kapısını açık yardım ve emniyet gölgeliğinin korumasında, emniyetin oda arkadaşı olan halkı kahır ve kin örümceklerinin ağına yakalatmaları...

“Liman-ı mezbûra havâle Degirmen ƙal‘ası ‘unvânıyla iştihâr-yâfte bir ƙal‘a var idi ki kûngüre-i burûc-ı şa‘bü’l-‘urucî ƙâƙ-ı bülend-revâƙ-ı gerdûna ber-â-ber olup her güşesi ƙarben ve ƙoplar ile müzeyyen ve ra‘âde-sâzî ve top-endâzî fenninde mâhir olanlar ol ƙal‘a’nın nıgehbânlığına mu‘ayyen olmuş idi (26a).³⁵”

Değirmen Kalesi’nin tırmanması imkansız, burçların tepe noktasına kadar erişen yükseklikte, kemerleri gökyüzünün en yüksek noktasında olduğunun anlatılması gultıv derecesindeki mübalağayı gösteriyor. Bir başka kalenin tasvirinde de, kalenin ele geçirilmesinin imkansızlığı, onun fethedilmesinin hayal bile edilemeyeceği ile ifade edilmiştir: “İskıradin nâm ƙal‘a-i düşvâr-giri ki şeh-bâz-ı bülend-pervâz-ı endîşe vü ƙayâl daƙı hevâ-yı teşhîrinde taƙrîk-i per ü bâl itmek muƙâldür (28b).³⁶” Alıntıda kalenin fethedilmesinin imkansız olduğu, hatta fethedilme düşüncesinin bile imkansız olduğu söylenerek mübalağa yapılmıştır. Düşünce ve hayal bir doğana benzetilmiş, kuş tenasübü ile cümle oluşturularak şehbâz, per ü bâl, tahrik, hevâ kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca hevâ kelimesinin hava anlamı şehbâz kelimesi ile ilgili olduğundan ihâm-ı tenasüp sanatı vardır.

2.3.1.2.4. Savaş Anının Anlatımında Söz Sanatlarının Kullanımı

Süleymân-nâme’de savaşın yapıldığı anı anlatan tasvirler, son derece canlı bir biçimde verilmiştir ve söz sanatları ile doludur. Zincirleme tamlamalar ve benzetmelerle verilen tasvirler niteliklerin ve hareketlerin verildiği yerler olarak karşımıza çıkar. Savaş anının küçük bir bölümünün alıntılandığı örnekte, top atışlarının sesleri gökyüzünün kubbesini çınlattığı mübalağası ile olay anlatılmıştır. Teşhis, benzetme sanatlarının da kullanıldığı alıntıda, söz sanatlarının yanında ses sanatlarından seci ve aliterasyon kullanılmıştır:

“Hengâm-ı izdiĥâm-ı ma‘reke-i iltihâmda dem-be-dem ƙarafeynden ƙoplara âteş virildükce ƙubbe-i bülend-ƙımmе-i âsmân pür-tanin olup teşâ‘üd-i ebĥire vü duĥândan günbed-i gerdân-ı sipihr-i berin ve bisyârî-i küşteġândan saĥ-ı pehnâver-i zemîn mübtelâ-yı ‘ârıza-i dĥkü’n-nefes olurdu (46a).³⁷”

Özellikle ses sanatları ile iç içe kullanılan anlatımda seslerin tekrarı dikkati çekmektedir. “Hengâm-ı izdiĥâm-ı ma‘reke-i iltihâm” tamlamasında koyu yazılan yerlerdeki iç ses benzerliklerine “ma‘reke” kelimesindeki m de destek vermiştir. Ayrıca “dem-be-dem” kelimesinde “m” sesinin devam etmesi, ve kendinden sonra gelen “ƙubbe-i bülend-ƙımmе-i âsmân” tamlamasında hem kendinden önceki seslerin (k, n) hem de kendinde bulan seslerin devam etmesi (d, m, b) mübalağa ile anlatılan durumun ses bakımından vurgulanması olarak

35 Adı geçen limanı gören Değirmen Kalesi adıyla bilinen bir kale vardı ki ulaşılması en zor olan burçların tepesi, göğün yüce kemerinin kubbesine denk olup her köşesi toprak ile süslenmiş, çok ses yapma ve top atma hünerinde usta olanlar o kalenin gözcülüğüne tayin olunmuş idi.

36 İskıradin adlı ele geçirilmesi zor olan kaleyi zaptetme arzusuyla, hayal ve düşüncenin yüksekte uçan kuşunun kanat çırpması imkansızdır.

37 Savaşın kızıştığı meydanın izdiham zamanında, sürekli iki taraftan toprak ateşlendikçe, göğün en yüksek kubbesi çınlamayla dolup dumanların yükselmesinden, yüce göğün dönen kubbesi ve ölümlerin çokluğundan, yeryüzü nefes darlığına tutuldu.

görülebilmektedir. Alıntılanan savaş sahnesindeki sesin yoğunluğu secilerle de desteklenmiştir. Âsmân, duhân, küşteğân tanîn, berîn, zemîn kelimelerindeki ses benzerlikleri alıntılanan bölümdeki sesi çoğaltmış ve yoğunlaştırmıştır. Ayrıca gulüvv derecesinde mübalağa yapılan bölümde, yeryüzü ve gökyüzü kişileştirilerek nefesi kesilen bir insana benzetilmiş, bunun sebebi ise gökyüzüne çıkan dumanların ve yeryüzündeki ölümlerin çokluğu olarak orijinal bir ifade ile verilmiştir. Aynı savaş sahnesinden alıntılanan bir başka örnekte de bu tür mübalağalar ile benzetmelere başvurulduğu gözlenmektedir: “Gerd-i meydân-ı gîr u dâr rûy-ı âsmâna perde-keş ve tâb-ı şemşîr-i şâ’ ika-te ’şîr birle top-ı zemîn kürre-i âteş olup kubbe-i eflâk şeb-i târa ve ‘arşa-i hâk lâllezâra döndü (46a).³⁸” Savaşın şiddetinin anlatıldığı bu bölümde yeryüzündeki tozların gökyüzüne kadar ulaşması ve gökyüzüne sanki bir perde çekilmişcesine orayı kaplaması anlatılmaktadır. Bunun sonucu olarak felekler karanlık geceye, yeryüzü ise ateş topuna döndüğünden kan rengini çağrıştıran lale bahçesine benzemiştir.

2.4. Âyet İktibâslarının Kullanımı

Eserin giriş kısmında yoğunlukla kullanılan ayetler konunun anlatıldığı bölümlerde de bulunur. Yapı bakımından bir cümlenin veya bir tamlamanın ögesi olarak kullanılan ayetler değişik anlamsal işlevlerle karşımıza çıkar. Bunlardan ilki padişahın otoritesinin, gücünün olumlanmasını, kabul edilmesini teyit etmektir. İkinci olarak bir ülke, şehir veya savaş yapılan yerdeki betimlemelerde, bunların özelliklerini örneklendirmek için ayetler kullanılır. Üçüncüsü düşmanın içinde bulunduğu durum anlatılırken kullanılır. Bu tür kullanımlarda olumsuz nitelikler Kur’an ayetleriyle desteklenir. Dördüncü işlev Osmanlı askerlerinin karşılaştıkları durumların anlatılması ile ilgilidir.

2.4.1. Padişahın Otoritesini Desteklemek İçin

Eserde Kur’an ayetlerinin padişahın gücünü ve otoritesini teyit etmek için kullanımı genellikle iki biçimde karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi Süleymân peygamberin geçtiği ayetlerin kullanımı ikincisi ise yardım, teyit, beşaret anlamı ifade eden ayetlerin padişah için kullanımınıdır.

Süleymân peygamberin isminin geçtiği ayetlerin kullanımında padişahın aynı Süleymân peygamber gibi hak yolda olduğu, güçlü olduğu izlenimi uyandırılır. Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olan padişahı, Allah’ın kanunlarının olduğu kutsal bir kitabın sözleri ile desteklemek onun kuvvetini ve otoritesini nereden aldığını göstermektedir. Böylelikle Kur’an ayetleri estetik bir kullanım aracı olmanın yanında padişahın otoritesini meşrulaştırma aracı olarak da kullanılmıştır. Ayetlerin ikinci işlevinde ise Allah’ın yardımının dâima padişahın üzerinde olduğu mesajı verilmektedir:

38 Savaş ve çarpışma meydanının tozu gökyüzünü örtüp, yıldırım kadar etkili kılıcın ateşi ile yer küresi ateş topu olduğunda feleklerin kubbeleri karanlık geceye ve yeryüzü lale bahçesine döndü.

“Fermân-ı bî-dermân-ı ħudaygân-ı cihân-sitânı güş-ı iz‘ân birle istimâ‘ ve ħuşire li *Süleymâne cunūduhu*³⁹ müsted‘âsinca sâye-i sa‘âdet-pîrâye-i tûğ-ı zafer-furûğ-ı Süleymânî’de ictimâ‘ idüp gâyet keşret ü izdiĥâmdan ħıyâm-ı şüreyyâ-intizâm rûy-ı ĥâke kıbâb-ı zerrîn-tınâb-ı eflâk gibi biribiri üzere ħurıldı (12b).⁴⁰

Alıntılanan örnekte padişahın Süleymân peygambere benzetildiği görülmektedir.

“fûlk-i hilâl baĥr-ı aĥzâr-ı felekde seyrân itdükce sultân-ı keştî-i aĥvâl-i ‘âlem ü ‘âlemiyân yed-i mü‘eyyedlerine müsellemler olup lüce-i mevc-engîz-i eyyâm ber-vefĥ-ı merâm cünbiş ü ârâm eyleye, diyü âyât-ı icâbet-i gâyât-ı du‘âyı tertil itdükden şoĥra ve *huvellezi yeseyyirrukum fi’l-berri ve’l-baĥr*⁴¹ cenâbından ĥübûb-ı bād-ı murād birle Rodos-ı maĥrûs ħarafına imâle-i sükkân-ı ‘azîmet eyledi (25a).⁴²”

2.4.2. Ülke, Şehir ve Savaş Yapılan Yerin Nitelikleri Anlatılırken

Kur’an ayetlerinin bu işlevi ile yerleşim yerlerinin özellikleri veya savaş meydanının ne hâlde olduğu ayetlerle örneklendirilmektedir. Cennete benzetilen bir şehir veya yakılıp yıkılan bir savaş meydanı tasvir edilirken o anlama uygun ayetler iktibas edilir: “mâĥ-ı mezbûruĥ yigirminci günü şaĥrâ-yı dil-ârây-ı dârü’l-‘izz ve’n-naşr-ı Edrine ki nüzhet-i ‘arşası nüşĥa-i ravza-ı rıdvân olup zerrât-ı ĥâki maşdüĥa-ı kerîme-i *ke-ennehunne’l-yâĥûtu ve’l-mercân*⁴³ dur (13a).⁴⁴”

“Silistre ve Niğbolu begleri daĥı ĥiyel-âmûz-ı ‘acûz-ı dehr olan muĥtâle-i merĥûmenüĥ zir-i fermânında olan kişveri [S-16a] ser-tâ-ser muĥtelü’n-nizâm ve kerîme-i *ce’alnâ ‘âliyeĥâ sâfileĥâ*⁴⁵ mazmûn-ı ‘ibret-meknûnin meşĥûd-ı dîde-i ‘acâyib-binân-ı enâm itmek cezmi ile o şavba ‘azm itdiler.⁴⁶”

39 Süleyman’ın orduları (onun önünde) toplandı. (Neml 27/17)

40 Dünyayı tutan padişahlar padişahının takatsiz bırakan buyruğunu anlayış kulağı ile dinleyip “Süleymân’ın orduları toplandı.” isteğince, (Sultan) Süleyman’ın zafer ışığı (olan) tuğun mutluluk (veren) süsünün gölgesinde toplanıp kalabalığın ve yığılmanın fazlalığından Süreyya düzenli çadırlar toprak üstünde göklerin altın ipli kubbeleri gibi birbiri üzerine kuruldu.

41 O sizi karada ve denizde dolaştırandır. (Yunus 10/22)

42 ...hilal gemisi göğün yeşil denizinde yol aldıkça, evren ve tüm insanların durum gemilerinin padişahı, güçlü ellerine verilip günlerin dalgalı denizi isteğe uygun olarak hareketli ve sakin olsun, dedikten sonra, “O, sizi karada ve denizde dolaştırandır.” tarafından murat rüzgarlarının esmesi ile birlikte Rodos tarafına yolculuk dümenini çevirdi.

43 Onlar mercan ve yakut gibidir. (Rahmân 55/58)

44 Aynı ayın 20. günü Edirne’nin yardım ve izzet kapısının gönlü süsleyen ovası ki meydanının ferahlığı Rıdvân bahçelerinin benzeri olup tıdprağının her bir zerresi “Onlar mercan ve yakut gibidir.” yüce gerçeğinin kendisidir.

45 Oranın altını üstüne getirdik. (Hud 9/82)

46 Silistre ve Niğbolu beyleri de zamanın hile öğrenen kocakarı olan adı geçen hileci kadının yönetiminde olan ülkeyi baştan başa düzenin bozulması ve “Oranın altını üstüne getirdik.” uyarıcı asıl anlamını, mahlukatın şartırcı şeyleri gören gözüne göstermek kararıyla o tarafa gittiler.

2.4.3. Düşmanın Olumsuz Durumu Anlatılırken

Ayetlerin bir başka işlevi de düşmanların durumlarını anlatmaktır. Bu durumlar düşmanın içinden çıkamayacağı, savaşta yenileceği, kaybedeceği gibi İslam ordusuna müjde veren olaylardır. Ayetler düşman askerlerinin bu durumlarını anlatırken onları tehdit eden bir üslup ile kullanılmaktadır:

“penāh-berde-i kemīngāh-ı hīṣār olan bergeşte-rūzgārlara *eynemā tekūnū yudrikkumu 'l-mevtu velev kuntum fī burūcin muṣeyyede*⁴⁷ peyāmını iṣāl itdüklerinde Rodosiler dağı *ya 'iduhum ve yumennihiḡm ve mā ya 'iduhumu 'ş-ṣeyṭānu illā ġurū*⁴⁸ fehvāsınca ġurūr-ı va' de-i durūġ-ı ṣeyṭānī birle *seāvī ilā cebe*⁴⁹ muḡaddemesiyle 'amel-i dāmenine giriftār olup hūbūb-ı ṣurṭa-i ġīr u dār birle deryā-yı heycā hāyic ve bāzār-ı kārzārda metā' -ı ḡayāt kāsid ve kālā-yı bī-ī' tibār-ı 'adem rāyic oldı (29b).⁵⁰”

2.4.4. Osmanlı Askerinin Durumu Anlatılırken

Ayetlerin bir işlevi de Osmanlı ordusu tasvir edilirken onların durumlarını anlatmakta kullanılır. Burada askerlerin zor durumda oldukları an tasvir edilirken ve askerlerin nâil olacakları nimetler anlatılırken Kuran ayetlerinden yararlanılır. Aşağıdaki alıntı, askerlerin zor durumda olduğunu tasvir etmektedir.

“Mūsā' ade-i bād-ı murād birle dört gün gidilüp kenārlar āṣikār olıcaġ zamānda nā-gihān bād-ı muḡālif vezān olmaġ ile efvāc-ı emvācuñ 'utuvv ü ṭūġyānī ānen-fe-ānen izdiyād bulup keṣṭiler *fī mevcin ke 'l-cibāl*⁵¹ ġāh dud-ı āh gibi evc-i āsmāna çıkup burc-ı hūt ile hem-ser ve ġāh eṣk-i merdüm-i bī-ġünāh gibi ka' r-ı 'ummāna inüp maġarr-ı semeke ber-ā-ber olurdu. Bu eṣnāda sultān-ı sipihr-āstān-ı ṣām zevraġ-ı mihr-i āsmān-maġāmı baġr-ı ṣeb-i kır-ġünde ser-niġün itmek için fūlk-i felege süvār olup *zulumātun ba' zuhā fevġa ba' zin*⁵² [S-39b] ṣuret-i hevl-engīzi nümāyān oldı.⁵³”

Ayetlerin Osmanlı askerleri ile ilgili bir diġer işlevi de onların elde edecekleri nimetleri bildirmektir.

47 Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kalelerde bulursanız bile ölüm size ulaşacaktır. (Nisâ 4/78)

48 Şeytan onlara vaatte bulunur ve onları kuruntulara sürükler. Oysa şeytan ancak aldatmak için vaatte bulunuyor. (Nisâ 4/120)

49 Dağa sığınacağım. (Hûd 11/43)

50 Hisarın pusu kurulan yerine sığınan köleler olan talihsizlere “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kalelerde bulursanız bile ölüm size ulaşacaktır.” haberini ulaştırdıklarında Rodoslulular da “Şeytan onlara vaatte bulunur ve onları kuruntulara sürükler. Oysa şeytan ancak aldatmak için vaatte bulunuyor.” anlamına göre şeytanın yalancı vaatlerinin gururuyla “dağa sığınacağım” eteğinin işine kapılıp savaş rüzgarının esmesi ile savaş denizi kızıştı ve savaş pazarında hayat malı geçmez, yokluğun önemsiz kumaşı geçer oldu.

51 Dağlar gibi dalgaların içinden (Hûd 11/42)

52 Birbiri üstüne karanlıklar (Nûr 24/40)

53 İstek rüzgarının izni ile dört gün gidilip kıyıları belirgin olduğu zamanda ansızın muhalif rüzgarın esmesi ile dalgaların bölük bölük itaatsizlik ve isyanı aralıksız çoğalıp gemidekiler “Dağlar gibi dalgaların içinden” zaman zaman ah dumanı gibi gökyüzünün doruğuna çıkıp Balık burcu ile beraber, zaman zaman da suçsuz bir insanın gözyaşı gibi denizin dibine inip balıklarla beraber olurdu. Bu sırada akşamın gök eşikliği sultanı, gök makamının güneş gemisini kır renkli gece denizinde baş aşağı etmek için felek gemisine binince “Birbiri üstüne karanlıklar”ın korkunç sureti görünür oldu.

“Ol zed ü hord eşnâsında beş yüzden ziyâde ğâzî tâc-ı bâ-ibtihâc-ı şehâdet birle taħşil-i ser-efrâzî idüp yeniçeri ağası Bâlî Ağa dahı zaħm-ı hürde-i peykân-ı tîr-i *velâ yenâlüne min ‘aduvvin neylen illâ kutibe lehum bihi ‘amelun şâlih*⁵⁴ hûân-ı ‘amel-i yağmasından nevâle-gîr oldu (25b).⁵⁵”

3. Sonuç

Kanûnî dönemini anlatan bir tarih kitabı olarak *Süleymân-nâme*'de farklı üslup araçları kullanılmıştır. Böylelikle eser edebî bir biçimle anlatılmış ve edebiyat incelemesinin konusu hâline gelmiştir. *Süleymân-nâme*'de başlıklardan itibaren kullanılan bu araçlar çalışmada “dolaylı anlatım” olarak adlandırılan yapı, Farsça uzun zincirleme tamlama ile kurulan ve söz, ses sanatlarının bulunduğu tamlamalardır. Klasik Türk edebiyatı ürünlerinin dili veya üslubu anlatılırken kullanılan süslü, ağdalı, ağır vb. bir dil ifadesi ile kastedilenin bu yapı olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu kullanımların klasik Türk edebiyatı ürünlerinin dil ve üslubunu olumsuz yönde tanımladığı görülmektedir. Çalışmada bu tür yapıların ses ve söz sanatlarının oluşum yeri olduğu, farklı anlamların ortaya çıkmasını sağladığı, ses bakımından yoğunluğu artırdığı gösterilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen noktalardan bir tanesi de dolaylı anlatımlarda sıklıkla somutlamaya başvurulmasıdır. Böylelikle uzun ve karışık tamlamalardaki anlam göz önünde canlandırılacak biçimde verilmiştir, diyebiliriz.

Eserin anlatımında sıklıkla alıntı unsurlar da bulunur. Alıntı unsurlardan şiirlerin yapıca ve anlamca farklı kullanım özelliklerine sahip olduğu belirlenmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalardan oluşan bu alıntılarda Türkçe şiirler diğerlerine göre çok az kullanılmıştır ve bu şiirlerin büyük çoğunluğu Bâkî'ye aittir. Eserde şiirler, yapı bakımından bir cümlenin ögesi olarak ve cümleden bağımsız biçimde kullanılmıştır. Cümleden bağımsız olan manzumelerin kendinden önce anlatılanları sürdürmek, devam eden anlatımı açıklamak ve bir bölümü veya eseri sonlandırmak gibi işlevleri vardır.

Kur'an ayetleri ise eserin genelinde padişahın otoritesini meşrulaştırmak için eserde yer almıştır. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, halifesi olan yöneticinin dayandığı en önemli kaynak kutsal kitaptır. Bu yüzden ondan alıntılar yaparak Kanûnî'nin otoritesi, doğru yolda olduğu, Allah tarafından teyit edildiği ayetler ile verilmiştir. Ayetler aynı zamanda bir şehir veya savaş meydanının özelliklerini örneklendirmek, İslam askelerinin ve düşman askerlerinin durumlarını anlatmak için kullanılmıştır. Ayetler, Osmanlı askeleri için müjde, düşman askerleri içinse tehdit, ceza ifade eder.

Tasvirler, dolaylı anlatımın sıklıkla kullanıldığı yerlerdir. Ayrıca tasvirlerde ses ve anlamın çeşitli sanatlarla yoğunlaştığı görülür. Özellikle padişah tasvirlerinde padişahın kendisi,

54 Düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel(in sevabı) yazılmış olmasın. (Tevbe 9/120)

55 O kavga, dövüş esnasında beş yüden fazla gazi şehitliğin ferahlık içindeki tacı ile seçkinlik kazanıp, Yeniçeri Ağası Bali Ağa da ok temreninin parçasının yarısı ile “Düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel(in sevabı) yazılmış olmasın.” yağma amelinin sofrasında nasibini aldı.

kullandığı araçlar, otağı, atı vb. dış dünyadaki en değerli varlıklar ile karşılaştırılıp padişah veya kullandığı araçların bundan üstün olduğu biçiminde bir anlatım sergilenmektedir. Padişahın kullandığı aracın bu denli üstün olması aslında ona sahip olanın değerinin ne kadar yüce olduğu ile ilgilidir. Padişah tasvirlerinin dışında düşman kumandanı ve askerlerinin tasvirleri canlı bir biçimde verilmiştir. Padişah tasvirleri ne kadar yüceltici ve olumlu ise düşmanların tasvirleri bunun tam tersidir. Düşmanlar olumsuz niteliklerle anlatılır hatta köpek (seg), böceğe (süref) benzetilir ve cehennemliklerdir.

Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi, çok iyi eğitim almış, bir divançe sahibi her üç dilin inceliklerini bilen bir devlet adamıdır. Aynı zamanda devrin önemli münşilerindedir. *Süleymân-nâme* adlı eserinde sanatkâr yönünü göstermiş ve yukarıda anlatmaya çalıştığımız çeşitli üslûp araçları ile eserini oluşturmuştur. Anlatım bakımından estetik nesrin önemli eserlerinden olan *Süleymân-nâme* hakkında dili ağır, süslü, tumturaklı gibi ifadeler yer alıyorsa da, bize göre, bu ifadeler ile kastedilmesi gerekenin sanatsal anlatım yolları ile eserin oluşturulduğudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ahmet Refik. *Alimler ve Sanatkarlar*. Der. M. Necip Yılmaz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Babinger, F. "Abdülazîz Efendi". *İslam Ansiklopedisi*, I, 64. Ankara: MEB Yayınları, 1978.
- Babinger, F. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri III*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- İnehan-zâde Mehmet Nâil Tuman. *Tuhfe-i Nâilî II*. Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Karaçelebi-zâde Abdülazîz. *Süleymân-nâme*. Mısır: Bulak Matbaası, 1248.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn*. Çev. Rüştü Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Kaya, N. "Karaçelebizade Abdülazîz Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaya, N. *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli Tahlil, Metin*. Ankara: TTK Yayinevi, 2003.
- Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmâni I*. Akt. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sağırlı, A. "Süleymân-nâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38, 124. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

İstibdâdî İdârenin Gizli Enstrümanlarından Hafiyelik ve Jurnalin Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarına Yansıması

Reflections Spying and Reporting The Secret Instruments of Control in Reşat Nuri Güntekin's Novels

Yasemin ALPER¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yasemin Alper (Dr.),
Ankara, Türkiye
E-posta: yaseminalper16@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7640-2696

Başvuru/Submitted: 26.06.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.09.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
06.10.2021
Kabul/Accepted: 07.10.2021
Online Yayın/Published Online: 04.12.2021

Atıf/Citation: Alper, Yasemin. "İstibdâdî İdârenin Gizli Enstrümanlarından Hafiyelik ve Jurnalin Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarına Yansıması." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 649-680.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.991913>

Öz

Osmanlı tarihinde devlet adına bilgi toplama faaliyetlerinin geçmişi hayli eskidir. Geniş coğrafyaya yayılmış bir imparatorluğun denetlenmesi, valilerden sade vatandaşa kadar hemen herkes hakkında bilgi edinilmesi, halkın beklenti ve şikâyetlerinin öğrenilmesi II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) bir ihtiyaç olarak görülür. Şehir merkezleri, kaza ve kasabaların yöneticilerinden bu amaçla alınan jurnaller, İstanbul'a ulaştırılır. Jurnal hazırlama faaliyetleri, devletin içişlerinde genellikle insanların memnuniyetini ölçmeye yönelik yapılırken zamanla iktidar ve çıkar mücadelelerinin bir aracı hâline gelir. II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) kurumsal bir yapı olarak öne çıkan hafiyelik; karmaşık, aydınlatılması zor bir görünüme bürünür ve pek çok kesim için korku ile anılan bir konuma yerleşir. İşte, kahvede, sokakta hatta evlerde yapılan devlet içerikli her türlü konuşma, hafiyelerin jurnal mevzuudur. Jurnaller; hafiyelere ikbal, imtiyaz sağlarken jurnallenen kişiler için tecrid, tevkif ve sürgün nedeni olur. Toplumu derinden etkileyen "jurnalcilik" olgusu, Reşat Nuri'nin kalemine de yansır. Sanatçının sosyal ve siyâsi hayatın çeşitli dönemlerini gerçekçi örneklerle yansıtan romanları; politik, sosyolojik ve kültürel açılardan tetkik edilebilecek pek çok konuyu içerir. Gizlice yapılan hafiyelik ve jurnal, dönemin siyâsi durumunu gösteren kurgusal hayat sahneleriyle görünür hâle gelir. Çoğu tarihî gerçekliği olan konuların roman kurgusu içinde işleniş, Güntekin'in eserlerine hem edebî hem tarihî belge değeri yükler.

Anahtar kelimeler: Hafiyelik, Jurnal, İstibdâd, Reşat Nuri Güntekin, Roman

ABSTRACT

The Ottoman state had a long history of information gathering activities on its behalf. During Mahmut II's reign (1808–1839), given the geographical extent of the empire, it was seen as a necessity to collect information about everyone from governors to ordinary citizens and to learn about the expectations and complaints of the population. Accordingly, reports collected from the administrators of city centers, districts, and towns were delivered to Istanbul. While secret information gathering activities in this period were generally undertaken to gauge popular satisfaction with the internal affairs of the state, they gradually became a tool of power and interest struggles. The role of the spy, which came to the fore as an institutional structure during the Abdülhamid

period (1876-1909), was complex and many aspects remain obscure. The spy was in a position that aroused fear among many people. All kinds of state-related comments, whether made at work, in cafes, on the street, or even in houses, might be the subject of reports by spies. While these reports conferred various privileges on spies, they could also trigger the arrest and exile of the people who were reported. The handling of the subject matter in Güntekin's novels, most of which is based on historical reality, endows them with both literary and historical value. The novels, in which social and political life during various periods is represented using realistic examples, include many subjects that can be examined from an anthropological perspective. The spy and the spy's reports, which are among Güntekin's subjects and have enigmatic aspects, are revealed through fictional life scenes that demonstrate the political situation of the period.

Keywords: Spying, Reporting, Control, Reşat Nuri Güntekin, Novel

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire was ruled for 33 years, between 1876 and 1909, by Abdulhamid II. As a political actor, he made quite a name for himself among the Ottoman sultans and was perceived as the greatest enemy of some and the most cherished friend of others during his lifetime. While some perceived Abdulhamid as an oppressive, censorious, and autocratic personality because of his actions, others viewed him as a statesman and spiritual personality and would have considered rebellion against him equivalent to rebellion against Allah. Abdulhamid established a security service, the Umur-u Hafiyeye, to avoid the negative situations experienced by previous sultans and to suppress popular fears and delusions. Over time, however, the Umur-u Hafiyeye became a tool for sordid dealings and conflicts of interest. The organization, which started to be perceived as a cancer in society, caused various social and political crises until it was suspended by order of the state on July 31, 1908.

Reşat Nuri Güntekin, who liked to reflect on the political and social situation of his period in his works, frequently treated spying and reporting as secondary elements in his various novels. When Güntekin's novels are examined as a whole, in line with concepts of espionage and information collection, it may be understood that the author is painting a general picture that reflects social and political conditions under an autocratic government. This painting, drawn from the public's perspective, is black and white, not color. The black part consists of the palace and its surroundings, while the white consists of dissidents or those thought to be dissidents. The public, the main figure in the painting, is surrounded by absolute authority. Some were spied upon, and some were reported on. In the later parts of this panorama, there are enlightened people who were nonetheless detained and sometimes exiled to regions near and far.

Surveillance creates deep distrust, anxiety, and fear among people. It thus damages the unity and solidarity of a society over time, turning people against each other as well as triggering prohibitions, arrests, and exiles. A common auxiliary element in the novels of Reşat Nuri Güntekin is the observation of society's problems with a keen intellect. Güntekin, who writes rationally, intelligently, and optimistically, only induces a feeling of moral anxiety in the reader as he deals with the subject of spying and reporting, which he sees as a disaster, though in a measured style. He does not portray spies and informants directly as objects

of and hatred and resentment. However, situations that might cause serious discomfort in people are presented as gently as possible, which is a kind of self-censorship applied by the author. Güntekin does not apply a statist approach when addressing the above issues but identifies the root of the problem and points out the remedies. He draws attention to the aspects of spying that negatively affect many segments of society, large and small. Thus, the identity of investigators does not fall within the limits of his interest. Rather than targeting individuals, he critiques their mentality. Accordingly, when an environment of fear, which feeds a mentality in which people are accused and slandered on absurd grounds, is extinguished through reason and science, such inhuman activities will wither away. Handling his novels in a realistic way, Güntekin filters through every period he lived in and writes with a sense of responsibility. For example, he does not refrain from criticizing a group that he otherwise portrays as a supporter of freedom and justice. Moreover, his heroes, who are supporters of this group, commit similar injustices when they assume political power, and he has them deported for this reason. The author's implicit aim is to prevent the reader from blessing a given administration or party by creating an awareness of humane administration.

Conversely, Güntekin shows the long-term effects of political events on people in his novels and enables the reader to think about the relevant period. For example: A boy of 17 or 18 who is exiled from school and deprived of education for years for reading a book that the government did not approve of; the exile of a doctor and his death in misery overseas for questioning the country's course; reporting on and removing the epaulettes of a soldier playing traditional game without question. All of this material permits the reader to make inferences about the political environment. Güntekin was a master novelist. While he creates a deeply felt atmosphere of fire and political reality, he nonetheless tolerates every period and person, expands his sphere of influence day by day with his unique style and point of view, and attracts attention.

Giriş

Arapçadan Türkçeye geçmiş bir sözcük olan hafiyelik, “gizli işleri yürütmekle görevli memur, casus”¹, “gizli polis”², anlamına gelirken bu kelimeyle bağlantılı olan ve Fransızcadan Türkçeye giren jurnal (journal) ise biri hakkında yetkililere yapılan ihbar, iletilen kötüleme yazısı, “ispiyon”³ anlamlarında kullanılır. Osmanlı'nın ıslahatçı padişahlarından II. Mahmut (1808-1839), politikaları hakkındaki düşüncelerini, halkın istek ve şikâyetlerini öğrenmek amacıyla devletin dört bir yanından jurnal toplama teşebbüsünde bulunur. Bilgi akışının sağlıklı yürümesi ve jurnalın sistemli hâle gelmesi için bir buyruk yayınlattır. Bu buyrukta şehir merkezleri, kaza ve kasabaların yöneticilerinin bir jurnal kâtibi atayacağı, halkın refah ve huzurunu ilgilendiren iyi kötü her konu hakkında bilgi toplanacağı ve atanan kâtiplerin bu jurnalleri İstanbul'a ulaştırmakla görevli oldukları yazılıdır.⁴ II. Mahmut'un geniş coğrafyaya sahip bir imparatorluğu denetlemek amacıyla valilerden sade vatandaşa kadar her kesim hakkında bilgi toplaması, bir zaruret olarak görülür. Ancak başlangıçta idarî sistemin işleyişini kolaylaştırmak için tesis edilen hafiyelik faaliyetleri, ilerleyen dönemlerde saray ve çevresinde cereyan eden güç savaşlarının üstü örtülü, gizli bir enstrümanı/aracı hâline gelir. *İktidar mücadelesi*⁵ için hafiyeler tayin edildiği gibi sıradan vatandaşlara yönelik takip, gözetleme, espionaj ve raporlama gibi çalışmalar yapılmaya başlanır.

İstanbul'un herhangi bir mahallesindeki berber dükkânında devletle ilgili sohbet yapıldığı gerekçe gösterilerek dükkânın mühürlenmesi, dükkân sahibi ile bu sohbeti yapanların cezalandırılması gibi örnekler, sıradan vatandaşlar hakkında istihbarat toplandığını ortaya koyar.⁶ 1840-1845 yıllarına ait Osmanlı Arşivleri incelendiğinde bu dönemi içeren ve “havadis jurnalleri” adını taşıyan seri belgeler bulunur. Yüzlerce sayfa bilgiyi ihtiva eden bu belgelerde o dönemin sade İstanbul vatandaşının çarşıda, pazarda, kahvehanede, sokakta veya evlerinde yaptıkları sohbetlere kulak kabartan hafiyelerin jurnalleri kaydedilmiştir. Söz konusu raporlarda sohbetlerin

1 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2010), 555.

2 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 311.

3 Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 806.

4 Orhan Koloğlu, *Jurnal*, Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür), 7, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 60.

5 Ahmet Cevdet Paşa, devlet şurası başkan yardımcılığı görevinde iken bu görevi iptal edilerek istediği dışında Yanya şehrine tayin edilir. Cevdet Paşa, bu dönemde Mecelle'nin onuncu kitabını yayımlamış, on birinci ve on ikinci kitaplarını da basmak üzeredir. Yanya şehri de ailesini yanında götürmeyeceği bir yerdir. Çocuklarıyla beraber gidebileceği bir şehre gönderilme talebiyle tayininden sorumlu Avni Paşa'nın yanına gider. Avni Paşa'nın Cevdet Paşa hakkında onun gıyabında dahi kötü söz söylemediği bilinmesine rağmen İstanbul'dan gönderilmesinin nedenini anlayamaz. Ancak bir zaman sonra Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme planları yaptığını, Cevdet Paşa'ya da tam olarak güvenmediği için onu Yanya'ya üç ay süreyle geçici olarak tayin ettiğini yine kendisinden öğrenir. Yine o dönemlerde Avni Paşa'nın yakınlarından Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa, Cevdet Paşa'nın tüm hareketlerini izlemeleri için hafiyeler görevlendirmiştir. Hatta bunların arasında Cevdet Paşa'nın iyilik ve ihsanda bulunduğu bir kişi dahi vardır. Zamanında Cevdet Paşa'dan iyilik görmüş olan bu kişi, Paşa'ya kendisiyle beraber başka hafiyelerin de takibi altında olduğunu gizlice söyler. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, II. Seri, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967), 131-132.

6 Mehmet Ali Beyhan, *Câbi Tarihi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992), 284; Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, *İlmî Araştırmalar*, 8, (1999), 67.

yapıldığı yer, sohbeti yapan kişiler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Genel referans içeren raporlar sınırlıdır. Onun yerine Osmanlı yöneticilerinin “devlet sohbeti” olarak tanımladıkları siyâsi konuşmaları kimin nerede, hangi ayda, hangi saatte yaptığı, sözü söyleyenin mesleği, unvânı, evli veya bekâr olduğu, nerede ikamet ettiği gibi hemen her yönüyle tüm ayrıntılar inceliklerle not edilmiştir. Hafiyelerin gerçekte kim olduğuna yönelik elde kesin bilgiler olmamakla birlikte raporlarda hafiyelerin sohbetlerini kaydettikleri kişilerle yakın arkadaş ya da tanıdık olduklarına dair yüzlerce örnek bulunur.⁷ Hatta oluşan jurnalcilik ortamı “babanın evlâdına”, “evlâdın babasına”, “kardeşin kardeşe”, “kocanın karısına” hiçbir güveninin kalmaması⁸ sonucunu doğurur. Bu da hafiyeliğin ulaştığı dramatik boyutu gösterir.

Hafiyeye teşkilatının temelleri II. Abdülhamid’den önce atılsa da jurnal, Abdülhamid Dönemi’nde bir “tarih terimi”⁹ kimliği kazanır. Osmanlı tarihinde jurnalcilik, “Abdülhamid saltanatının ve hükümetinin ikinci yarısını en iyi teşhis ettirecek bir tabir”¹⁰ olarak ifade edilir. İmparatorluğun zayıfladığı bir dönemde amcası *Abdülaziz’in şüpheli ölümü*¹¹ sonucu yerine geçen V. Murâd da kısa süre içinde tahttan indirilmesiyle Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu’nun en çalkantılı dönemi olan 1876 yılında tahta oturur. Kendinden önceki padişahların yaşadıkları, Abdülhamid’in korkuyla hareket etmesine neden olur. Güvenliğini tehlikede gören, şüphe ve korkularla hareket eden Abdülhamid’in insanlara itimatsızlığı, “onun devrini bir ‘korku saltanatı’ hâline getiren en kuvvetli sebeplerden biri[dir]”¹². Abdülhamid, devleti 1909 yılına kadar otuz yılı aşkın bir süre Yıldız Sarayı’ndan mutlak otoriteyle yönetir. İstibdâd döneminde korku ve şüphe her yerde hissedilir. İç ve dış siyasetin tayin edildiği Yıldız Sarayı, “kökleri toplumun en ücra köşesine kadar nüfûz etmiş bir kartal yuvası görünümüne bürün[ür]”.¹³ Abdülhamid, bu sarayda saltanatı boyunca sürekli değişen asker ve sivillerden oluşan bir grupla

7 Cengiz Kırlı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, 83, (2000), 58-62.

8 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3, 3. Baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987), 1277; Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul’da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, (İstanbul’da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme, 1325), (İstanbul: Sander Yayınları, 1976), 101; Yavuz Selim Karakışla, “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları”, *Toplumsal Tarih*, 120, (2003a), 27.

9 Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller”, 68.

10 Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), 5.

11 Damad Nuri Paşa, Damad Mahmud Paşa, Midhat Paşa gibi devlet adamları ile Mabeynci Fahri Bey, Mabeynci Seyyid Bey, Binbaşı Necip Bey, Pehlivan Mustafa Çavuş gibi asker ve sivil şahısların bulunduğu on bir kişi, Abdülaziz’i öldürmekle itham edilir ve mahkemeye sevk edilirler. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 223-224; Ardından Midhat Paşa, 1881 yılında Abdülaziz’in öldürülmesine iştirak suçlamasıyla Yıldız Sarayı’nda kurulan özel bir mahkemede yargılanır. Midhat Paşa muhaliflerinden oluşan mahkeme heyeti, Midhat Paşa’nın aksi yöndeki savunmasına rağmen onu suçlu bulur ve Paşa’ya idam cezası verir. İçten ve dıştan gelen itirazlar üzerine Abdülhamid, Midhat Paşa’nın idam cezasını, ömür boyu hapse çevirir ve Taif’e sürgün eder. Ailesinden aktarılan bilgilere göre sürgün döneminde tasavvufa yönelen Midhat Paşa, 1884 yılında boğularak öldürülür. Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, “Midhat Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, 30, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 9-10.

12 İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, 6.

13 Yavuz Selim Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik”, *Toplumsal Tarih*, 119, (2003b), 12.

çalışır. Padişahın yakın çevresini oluşturan bu görevliler takımı, II. Meşrutiyet kaynaklarında “kurenâ”, “kamarilla” veya “saray takımı” olarak geçer. Bunların arasında “Ser-hafiyeye” unvanlı ve jurnalle uğraşan kişiler yer alır.¹⁴ Abdülhamid Dönemi’nde hafiyelik, gizli polislikten farklı olarak yürütülür. Mizâncı Murâd, devletin emniyet ve güvenliği için çalışan gizli polisliğin gerekliliğine vurgu yaparken öte yandan Abdülhamid Dönemi hafiyeciliğini toplumun ahlâkını bozan, bir kişiyi memnun etmek amacıyla hareket eden, tasvip edilemez bir yapılanma olarak tanımlar.¹⁵ Abdülhamid de jurnalciliğin kötü bir şey olduğunun farkındadır ancak bundan vazgeçmenin mümkün olmadığı düşüncesindedir. Ona göre devlette hilekârlık, entrikacılık büyük boyutlara ulaşmıştır. Devleti kendilerinin kurtaracağına inanan, kendi işiyle uğraşmayan memur ve subaylar entrika çevirerek padişaha hakaretten ve iftiradan çekinmezler. Abdülhamid, bu gerekçelere dayanarak devlet yönetiminde sert politika izler.¹⁶ Abdülhamid’in kendisine kul köle insanları iktidar makamlarına getirmek suretiyle oluşturduğu hafiyeye teşkilatı; tüm memleketi korku ve endişe içinde kıvrandıran, konuşmamaya dahası düşünmemeye zorunlu kılan bir kuvvet hâlini alır.¹⁷ Memlekette korku havasına neden olan şey; halkın yersiz korkuları, sanrıları değildir. Padişahın kendi korkularının düzenli olarak bir şekilde halka aktarılmasıdır. Abdülhamid’in vehimlerini ülkenin en ücra köşesine kadar yansıtması, “imparatorluk nüfusunu bir tür ‘kollektif paranoya’ içerisine sürüklediğini göster[ir].”¹⁸

Saraydan başlayan sıkı kontrol sistemi, ülkenin sınırlarını da aşar. Hafiyelik kimi insanların mesleği iken küçük büyük pek çok memurun makam, nişan ve hediye elde etmelerini sağlayan bir basamak olarak da yaygınlaşır. Abdülhamid’in kendini yalnız ve güvensiz hissettiği ruhsal durumundan yararlanmaya ve bu durumu tahrik edip kullanmaya çalışanlar, jurnalleri padişaha sadık olduklarını kanıtlamak, rütbe elde etmek veya padişaha kendilerini hatırlatmak için bir fırsat olarak görür. Resmi görevi olanların haricinde gerçek dışı, uydurulmuş, asılsız jurnalleri yazarlarla karşılığında belli şeyler beklentisiyle hareket eden kişiler eklendiğinde hafiyelik, bir güvenlik teşkilatı görünümünden uzaklaşır. Hafiyeye teşkilatının bir kolunu sarayın ileri gelenleri oluştururken diğer kolları en alt tabakadaki sıradan insanlara kadar uzanır. Belli bölümlere ve gruplara ayrılan hafiyeye teşkilatının liderleri de birbirleriyle rekabet içerisindedir. Bu kişiler, karşılıklarını kötiledikçe saraya daha sadık görünürler ve daha büyük “lütüflara”¹⁹

14 Emre Gör, “II. Abdülhamid Dönemi’nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/1, (2019), 72.

15 Mehmed Murâd, *Müdâfaa Niyetine Bir Tecâvüz! (Kırk Anbar’a Cevâb)*, (Paris: Meşveret Matbaası, 1314), 11.

16 Cevdet Küçük, “II. Abdülhamid”, *İslâm Ansiklopedisi*, 1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 219.

17 Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 34.

18 Yavuz Selim Karakışla, “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları”, *Toplumsal Tarih*, 120, (2003a), 24.

19 Tahsin Paşa hatıralarında Abdülhamid’in kendi siyasetini başarılı kılmak için memleketi sıkı bir kontrol çemberi içine aldığını, bunun için de sarayın kapısından başlamak üzere memleketin her yerinde güçlü bir istihbarat şebekesi oluşturduğunu ve bu şebeke çalışanlarına da pek çok ihsanlarda bulunduğunu belirtir. Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1931), 11-12.

kavuşurlar.²⁰ Devletin her kademesinde bulunan kişilerin isimsiz bir jurnal ile saraya şikâyet edilebildiği yapılan çalışmalarda görülür. Örneğin Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa ile Sivas Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa hakkında çeşitli suçlamaların yapıldığı bir ihbârname doğrudan saraya gönderilir. İhbarnamenin konusu, Halil Rıfat Paşa'nın özel hayatı ve yaşadığı gayrı meşru ilişkilerdir. İhbarname; Halil Rıfat Paşa'nın köçek oynattığı, on yedi on sekiz yaşlarında bir kızı istismar ettiği, bu nedenle evlenmek zorunda kaldığı ancak bir ay sonra bu kızı bıraktığı, rüşvet aldığı, adam kayırdığı şeklindeki suçlamaları içerir. Bu işleri de Selim Sırrı Paşa ile ortak hareket ederek yaptığı belirtilir. İsimsiz bir jurnal olmasına rağmen Abdülhamid bu konuda bir soruşturma açtırır. Yapılan soruşturmada bilgisine başvuru bir kişinin verdiği ifade sonucunda Halil Rıfat Paşa suçlu bulunmazken Sivas Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın suçlu olduğu tespit edilir. Selim Sırrı Paşa mutasarrıflık görevinden 16 Aralık 1883 tarihinde alınır.²¹

1890-1895 yılları arası, Abdülhamid yönetimi açısından bir dönüm noktası olur. Abdülhamid, fikirlerine değer verdiği Ahmet Cevdet Paşa gibi devlet adamlarının 1890 yılına kadar olan süreçteki vefatları üzerine bu kişilerin yerlerine gelen Mahmut Şevket, İbrahim Hakkı, Hüseyin Hilmi Paşa gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nde de görev ve kariyerlerini devam ettiren askerî ve sivil bürokrasiyle çalışmaya başlar. Mahmut Nedim Paşa'nın Abdülhamid'in etrafını çevrelemesi, Mabeyn yazı işlerinin iş yoğunluğu ile personel sayısındaki artış, şeyhülislama yahut sadrazama ait olan Abdülhamid'le doğrudan yazışma imtiyazının pek çok makama da sağlanması, Yıldız Sarayının ve Mabeynin merkezi bir konuma geldiği argümanını teyit eder. Yönetime karşı siyâsî muhalefet, özellikle 1890'ların ortalarından itibaren görülmeye başlanır. Öğrenciler, gazeteciler, aydınlar, bürokraside görev yapanlar, tarikat şeyhleri ve âlimlerin de yer aldığı pek çok muhalif bu dönemde ortaya çıkar. Bu ve benzeri durumlar, Abdülhamid'in giderek otoriterleşmesine, baskı, jurnal, "sürgün"²² gibi uygulamaların artmasına yol açar.²³ Bu dönemde karşılaşılan aksaklıklardan biri de sansürdür. Sansür komitesinin uygulamaları,

20 İlknur P. Haydaroglu, "II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17/28, (1995), 109-110.

21 Mehmet Mercan, "II. Abdülhamit Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği: Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa Hakkında Bir İhbârname", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, (2007), 344-350; Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliyye nr. 71819.

22 Anadolu şehirlerinin ya da Yakındoğu'daki Arap şehirlerinin yanında Ege ve Akdeniz sahilleri boyunca yer alan Midilli, Sakız, Rodos adaları sürgün yerleri listelerinde bulunur. Bu yerlerin hâricinde Arabistan, Yemen ve Trablusgarp da vardır. Trablusgarp, uzak ve zor ulaşılır olması yönüyle iktidar açısından ideal bir sürgün yeridir. Trablusgarp'a sürülenler, göz hapsinde tutularak okulda, idari büroda veya mahkeme gibi çeşitli yerlerde çalıştırılabilirken en tehlikeli görülen muhalifler, Fizan'daki Marzuk kalesine hapsedilebilir. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 217.

23 Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, (2016), 387-391; 1847 yılında çıkan ilk devlet salnamesinde mabeyn görevlileri toplam 43 kişi iken II. Abdülhamid Dönemi'nde mabeyn görevlilerinin sayısı artırılarak 424 kişiye ulaşır. Mabeyn ve buradaki kişilerin işlevleri hakkında ayrıca bkz. Ali Akyıldız, *II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıali'yle (Hükümet) İlişkileri, Osmanlı*, III, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 286-297; Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", *İslâm Ansiklopedisi*, 27, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 283-286.

padişahı dahi kızdıracak noktaya ulaşır. Dışarıda ve içeride Türk basınına karşı uygulanan kısıtlamalar, engellemeler İmparatorluğun sosyal bilimlerde yerinde saymasına neden olur. Gençler, politik anlayış açısından dünyanın gerisinde kalır. Denetimlerin yüksek seviyede olduğu hatta aydınların boğulduğu İstanbul'da ortaoyunundan Karagöz'e kadar seyirlik oyunlarda dahi sansür uygulanır.²⁴

Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlı Devleti ile halkın arasında yanlış anlaşılmalara neden olan hafiyeliğin kaldırılması talebinde bulunur. Bu talep üzerine hafiyeliğin Meclis-i Vükelâ tarafından kaldırıldığı 24 Temmuz 1908 tarihinde basın yoluyla ilan edilir.²⁵ Abdülhamid de Meclis-i Vükelâ'nın aldığı kararı geldiği şekliyle 31 Temmuz 1908 tarihinde onaylar.²⁶

II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilmesinin ardından jurnaller, Yıldız Sarayından alınır, Harbiye Nezaretinde bulunan bir köşke getirilir. Jurnalleri tasnif etmek için bir komisyon kurulur. Komisyon üyeleri bir grup milletvekili ve askerlerden oluşur. Jurnaller, önem sırasına göre tasnif edilip katalog şeklinde hazırlanırken komisyonun çalışmaları zamanla yavaşlar. İttihat ve Terakkî'nin yönetimdeki etkisinin sona ermesiyle komisyon dağıtılır ve jurnaller yakılır. Jurnaller yakıldığında komisyonda görev yapan Asaf Tugay, *İbret* isimli eserinde kimi hafiyelerin isimleri ile jurnal özetlerini içeren küçük bir defteri kendisine sakladığını belirtir.²⁷ Saklanan defterlerle ya da halk arasında anlatılanlarla her biri ayrı bir hikâyeyi barındıran söz konusu jurnaller, tarihî bir gerçeklik olarak romanlara da malzeme olurlar. Reşat Nuri Güntekin'in romanları da Meşrutiyet'in İlânından Cumhuriyet'in İlânına kadar pek çok tarihsel arka planı içerir. Bu manâda istibdâd dönemine damgasını vuran hafiyelik ve jurnal, Güntekin'in romanlarında güçlü bir gözlemlerle ve "realist"²⁸ bir çizgide işlenir. Ancak Güntekin hafiyeliğin zirvede olduğu siyâsî dönemde herhangi bir edebî faaliyet yürütmez. Nitekim "Abdülhamid zamanında edebiyatla uğraşmak cesaretini haklı olarak kendisinde bulamayan yazarın, 1908'den sonra [romanlarını] yayımlamaya başla[dığı]"²⁹ görülür. Yazarlık serüveni, ülkede pek çok siyâsî döneme denk gelen Güntekin; zamanı iyi okuyan bir yazar olarak romanlarında ülkenin içinde bulunduğu sorunları, çözüm önerileriyle birlikte ele alır. Eserlerinde ana konunun yanında tâlî pek çok konuyu işler. Eserlerine serpiştirdiği hafiyelik ve hafiyeliklerle birlikte ortaya çıkan uygulamalar, bu tâlî konulardan biridir. Sözü edilen konunun

24 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/2-abdulhamidi-gercekten-taniyor-muyuz-40230875> 24.09.2016 tarihli yazısı (Son Erişim 31.07.2021)

25 *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu: 148, (İstanbul: Seçil Ofset, 2017), 361.

26 Emrullah Tekin, "Hafiyelik", *İslâm Ansiklopedisi*, 15, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 116.

27 Haydaroğlu, "II. Abdülhamid'in Hafiyelik Teşkilatı Hakkında Bir Risale", 110; Asaf Tugay, *İbret*, (İstanbul: Sucasik Matbaası, 1961), 17.

28 Realist yazar; insanı ve toplumu tüm yönleriyle irdeler. İyi kötü, güzel çirkin hemen her şeyi tasvir eder. Kişilikleri belirleyecek derecede ayrıntılı tasvirler yapar. Kişi ve olaylar karşısında bir tercihte bulunmadan veya yargılamadan hareket eder. Gözlemlerini belgelere ya da beyanlara dayandırmaya çalışır. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, (Ankara: Öncü Basımevi, 2004), 79.

29 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995), 189.

kapısı aralandığında ise istibdâdî yönetimin araçları olan yasaklar, sansür, hafiyelik, jurnal, sürgün ve tevkiflerin olduğu görülür.

1. Sansür ve Yasaklı Kitaplar

Maarif Nezareti'nden ruhsatnâme alınmadan yayımlanan eserler, izinsiz basılan kitaplar sınıfına girer. Devletin görevlendirdiği memurlar tarafından yapılan aramalarda ruhsatsız, tehlikeli veya yasak oldukları gerekçe gösterilerek matbaalardaki, kitapçılardaki kitaplara el konulur.³⁰ 1900 yılında Matbaa-ı Osmâni'de basılan katalogdaki listelerde³¹ Türkçe, Arapça, Almanca, İtalyanca, Fransızca gibi dillerde kitaplar ve yazarlarının isimleri bulunur. Bu katalogta Nâmîk Kemâl'in, *Celâleddin Harzemşâh*, *Vatan yahut Silistre*, *Zavallı Çocuk*, *Cezmî*, "*Evrâk-ı Perişân*"³²; Ahmet Mithat Efendi'nin *Arnavutlar*, *Solyotlar* ve *Süleymân Musûlî*; Abdülhak Hâmit Tarhan'ın *Eşber*, *Tezer*, *Makber*, *İçli Kız*, *Sahrâ*, *Nazife*, *Hacle*; Mizancı Murat'ın *Akıldan Belâ*, *Târih-i Kırk Vezîr*, *Tarih-i Umûmî*; Tunalı Hilmi'nin *Birinci Hutbe* ve *İkinci Hutbe*; Ahmet Vefik Paşa'nın *Fezleke-i Târih-i Osmâni*; Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi*; Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ* ile Voltaire, J. J. Rousseau, Machiavel, Racine, Victor Hugo,

30 Fatmagül Demirel, Raşit Çavaş, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Gümrüklerde El Konulan (Ve Elbette Yakılan) Kitaplar", *Müteferrika*, 26, (2004), 152; Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007), 96-97.

31 *Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâneye Duhûl ve İntişârı Memnû Bulunan Kütüb ve Risâil-i Muzırrânın Esâmîsini Mübeyyin Cedveldir*, Matbaa-ı Osmâniye, 1900, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı; Çağrı Çalıışkan, *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)*, (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 4.

32 Nâmîk Kemâl; tarih, politika gibi konulardan başlayarak tercümelerini, mektuplarını, manzum ve mensur eserlerini bir sıra gözetmeksizin *Evrâk-ı Perişân* isimli bir kitap serisi içinde yayımlama kararı alır. Yayımlamak için adım attığı 1872 yılında külliyât için uğraşır. Ancak mücadeleyle geçen yaşamı, eserlerini toplama hayalini sekteye uğratar ve bu seriden yalnızca üç kitabı çıkarma imkânı elde eder. Serinin ilk kitabından sonra 1873 yılında ikinci ve üçüncü bölümleri de basılır. Serinin ilk kısmı Selâhaddin Eyyübiye, ikinci kısmı Fatih'e, üçüncü kısmı ise Selim'e tahsis edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'e ayrılan bölümün çıkışının ardından hükümet, daha öncesinde pek fazla uymadığı 1857 yılında oluşturulmuş "Matbaa Nizamnâmesi"nin hükmü ortadan kalkmış 3. maddesine dayanarak *Evrâk-ı Perişân*'ın yayımlanmasına müdahale eder. Nâmîk Kemâl'in siyâsi şahsiyeti ve yazılarının toplumda oluşturduğu etki, onun yalnızca yazılarına değil yayımlayacağı kitaplara karşı da hükümeti tedbir almaya sevkeder. Selim'in yayımlanmasından üç ay sonra *Vatan yahut Silistre* oyunu oynanır ve bu oyunun ardından Nâmîk Kemâl Kıbrıs'a sürgün edilir. Bu nedenle külliyât çalışması yarıda kalır ve Nâmîk Kemâl, bir daha bu çalışmaya dönemez. Hükümet tedbirine hedef olan *Evrâk-ı Perişân*, bir yayım mücadelesinin merkezi hâline dönüşür. Hükümet, *Evrâk-ı Perişân*'dan hareketle kitap yayımını zorlaştırmaya çalışır ve kitapların Meclis-i Maarif'ten izinsiz bastırılmasının önlenmesi için tedbir alır. Nâmîk Kemâl, bir yayım mücadelesine girer ve hükümetin bu baskısına karşı basım tarihinin en şiddetli ve çetin ilk mücadelesi başlar. Ömer Faruk Akün, "Nâmîk Kemâl'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, 18, (1976), 11-13; Meclis-i Maarif'ten izin alınmadan basıldığı gerekçe gösterilerek *Evrâk-ı Perişân* toplatılır. Bunun bir bahane olduğuna değinen Tanpınar, toplatılmanın ardında başka bir neden olduğunu belirtir. *Evrâk-ı Perişân*'da Nâmîk Kemâl'in yazdığı eserler, "iki şanlı dedesi" (Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim) içindir. Bu padişahlardan biri, Belgrad hariç Sırbistan'ı vatan toprağına katmış, diğeri ise Mısır'ı fethetmiştir. Nâmîk Kemâl'in ecdâdı bu eser vasıtasıyla anması, Sultan Abdülaziz'in Avrupa'nın ısrarı neticesinde Sırbistan kalelerini Sırlara teslim ettiği gerçeğini bir şekilde hatırlatmış olur. Dahası o dönemde Mısır da açıkça elden çıkmak üzeredir. Tanpınar, bunların bir yorumlama olduğunu ayrıca belirtir de ona göre kesin olan husus, *Evrâk-ı Perişân*'ın yayımlanmasının sarayı ve hükümeti ürküttüğüdür. Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 353.

Jules Verne gibi yerli-yabancı yazarların kitapları yasaklı kitaplar olarak gösterilir.³³ Yasaklı kitaplar, yakılmak üzere Maarif Nezareti'ne gönderilir. 1902 yılının Mayıs ayında Çemberlitaş Hamamı'nda “yakılan kitaplar”³⁴, 29.681 adettir. Bu sayıya Maarif Nazırı'nın 24 Mayıs 1902 tarihli yazısının ekinde bildirdiği kitaplar dâhil edildiğinde sayı, 30.302'ye çıkar.³⁵

Reşat Nuri'nin romanlarında eserleri yasaklanan hatta yakılan bir sanatçı olan Nâmık Kemâl, ekseriyetle Abdülhamid'in karşısında yer alan kişilerin kahramanı olarak tanıtılır. Meşrutiyet yanlıları onun romanlarını, şiirlerini, tiyatro eserlerini okur. Bu eserler nedeniyle sürgün edilseler de bu kişiler için Nâmık Kemâl'in eserleri, bir başucu kitabıdır.

Meşrutiyet döneminde geçen olayların anlatıldığı *Damga* romanında; İffet, saraya sadık bir paşanın oğludur. Ancak aile ve yakın çevresinin saraya olan bağlılığının aksine İffet, “saray adamı olmaktan iğren[ir]” (s. 21). Arkadaşı Celal, İffet'in bir paşanın oğlu olduğunu bilmesine rağmen ona hürriyetten, meşrutiyetten, padişahın yaptığı haksızlıklardan, hafiyelerin kötülüklerinden bahseder. Meşrutiyeti savunan Celal, “Nâmık Kemâl'in şiirlerini oku[r]” (s. 21). Celal'den başka İffet'in okul çevresinde onu etkileyen ve ona bazı fikirler veren kişiler de vardır. Bunlardan biri de İffet'in serbest fikirli lise hocası Vecdi Bey'dir. Vecdi Bey hakkında saraya kim tarafından gönderildiği belli olmayan bir jurnal yazılır. Jurnalde “[Vecdi Bey'in] mefsedetkârane telkinlerde bulun[duğu], melek-haslet padişahımız aleyhine bazı kâfir-i nimet hainler tarafından yazılmış yazıları oku[duğu]” (s. 23) bildirilir. Söz konusu ifadeler, saray tarafından soruşturma gerekçesi yapılır. Yapılan soruşturmada “[Vecdi Bey'in] Meşrutiyet'ten, Kanûn-ı Esâsî'den bahset[mesi]” (s. 24) de bir suç olarak gösterilir. Meşrutiyetten söz etmek veya onu yaymak, sarayın onaylamadığı kitapları okumak; hapsedilme, sürgün edilme nedenidir. Jurnalde geçen kâfir-i nimet hainlerin kimler olduğu romanda açıkça söylenmez ancak meşrutiyet yanlılarının saray karşıtı, Nâmık Kemâl'in şiirlerini ve yazılarını okuyanların ise meşrutiyet

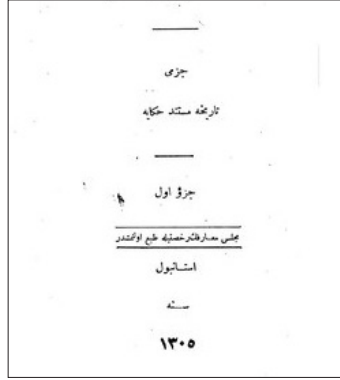
33 Çağrı Çalışkan, *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

34 Nâmık Kemâl'in *Yatan yahut Silistre, Zavallı Çocuk, İntibah, Âkif Bey* (Âkif Bey, bir tiyatro eseri olmasına rağmen listede *Âkif Bey Hikâyesi* şeklinde tanımlanmıştır), *Osmanlı Tarihi, Evrâk-ı Perişân, Cezmi* eserleri yakılan kitaplar listesinde yer alır. Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, 173-178; Ayrıntılı liste için bkz. Fatma Demirel, Raşit Çavaş, “Yeni Bulunan Belgelerin Işığında II. Abdülhamid'in Yaktığı Kitapların Bir Listesi”, *Müteferrika*, 28, (2005) 3-23.

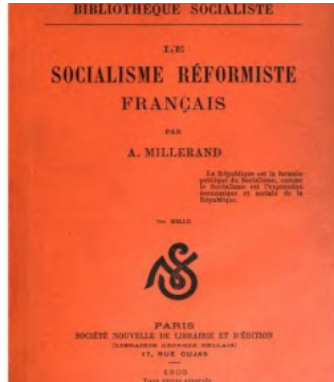
35 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, 101-104.

yanlısı gösterilmesiyle “Nâmık Kemâl”³⁶in “kâfir-i nimet hainlerden” olduğu sezdirilir. *Gizli El* romanında Aziz Paşa, devletten uzaklaştırılmış eski bir saray adamıdır. Meşrutiyet’ten sonra İttihatçılarla olan ilişkisini kesmiş, İstanbul’dan Gemlik’e yerleşmiştir. Paşa; okuyan, araştıran, açık görüşlü bir kişidir. Okullarda aşk şiirlerinin erkek öğrencilere dahi okutulmadığının söylendiği bir ortamda Paşa, “daha nelerden çekinilir o mekteplerde” (s. 40) diyerek okullarda kitapları sakıncalı görmenin yanlışlığını eleştirir ve kızı Seniha’ya Nâmık Kemâl’in “Cezmi” (s. 43) sini okutur.

36 Nâmık Kemâl, gençlik çağında hükümet tarafından hızlı bir şekilde “muzır bir ihtilâlcı unsur” olarak algılanır. Oysa Nâmık Kemâl’in kitapları okunduğunda bu milletin kültürüne, inancına en küçük bir karşıtlık görülmez. Aksine yenilik taraftarı Nâmık Kemâl’in kitapları tarandığında onun tüm fikirlerinin İslam birliğinin sağlanması ve Osmanlı saltanatının devam ve temadisine uygun bir mahiyette olduğu görülür. O dönemki hükümet bunu birdenbire anlayamaz. Ancak İbret gazetesinde çıkan yazıları ile *Vatan yahut Silistre* oyununda kullanılan halka yabancı olmayan ve bilinen sözleri, Nâmık Kemâl’in ifadelerinde bir “irade”ye dönüşmüştür. Türk milli ruhunun iradesini ortaya koyan, içten dışı doğru olan bu ifade şekli, Nâmık Kemâl’i *ihtilâl unsuru* olarak gösterir. Yahya Kemal Beyatlı, *Eğil Dağlar*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, 1975), 256-257; İbret Gazetesi, *Vatan yahut Silistre*’nin halkta uyandırdığı heyecan nedeniyle 3 Nisan 1873 tarihinde kapatılır ve yazarları da tutuklanır. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 62; Güllü Agob’un Gedikpaşa tiyatrosunda oynanan bu oyundan sonra halkın “Yaşasın millet! Yaşasın Kemal!” sözleri ile Sultan Abdülaziz’in yerine veliaht Murad’ın gelmesini isteyen halkın yine “Allah muradımızı versin” şeklindeki sözleri, Abdülaziz’i harekete geçiren saiklerden biri olur. Zira Nâmık Kemâl’in veliaht Murad ile bir münasebette olduğu da bilinen bir durumdur. Bu piyesin sonunda halkın yaptığı gösteriden saray istifade eder. İbret gazetesi kapatılır, yazarları tutuklanır ve ardından farklı yerlere sürgün edilirler. Nâmık Kemâl Magosa’ya, Ebuzziya Tevfik ile Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası’na, Nuri Bey ile bir öğrenci olan İsmail Hakkı Efendi ise Akkâ’ya 10 Nisan 1873 tarihinde sürgüne gönderilir. Nâmık Kemâl vapura bindiğinde uzun bir süre halkın kendilerini kurtaracağı ümidi içindedir. Ancak kimse gelip onları kurtarmasa da o sürgündeyken piyesin, İstanbul’da hatta Abdülaziz’in huzurunda dahi birkaç defa oynandığını eklemek gerekir. Bu da eserin devrin ihtiyacına cevap verdiğini ortaya koyar. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 226-227; Bizans İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunan Rumeli toprakları, bir dönem Sırp tehdidi altındadır. Rumeli toprakları, Sırlar ve yabancı güçler tarafından yağma ve tahribata uğramaktadır. Bizanslılar, bu tehlikelerden dolayı Orhan Bey’den yardım ister. Orhan Bey, Bizanslıları düşmanlardan korumak üzere Şehzâde Süleyman Paşa’yı görevlendirir. Süleyman Paşa, 1354 yılında Gelibolu kalesini fetheder. Bu fetih sonucunda Bizanslılar her yerden sıkışmış olur, Bizanslılar bu sefer de kendisine tehlikenin Osmanlı’dan geldiğini düşünerek eski düşmanı Sırlarla anlaşır. Ancak istediği sonucu elde edemez. Zira Süleyman Paşa Tekirdağ’a kadar olan yerleri de fethetmiştir. Süleyman Paşa, 1359 yılında bir av esnasında atının sendelemesiyle düşer ve ölür. “Rumeli Fatih”i olarak adlandırılan Süleyman Paşa’nın kabri Bolayır’da bir türbededir. Büyük düşünür ve şair Nâmık Kemâl, öldüğünde Süleyman Paşa’nın yanına gömülmeyi vasiyet eder. II. Abdülhamid de Şehzâde Süleyman Paşa’nın yanına bir kabir yaptırarak Nâmık Kemâl’in vasiyetini yerine getirir. Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1995), 188-189. Nâmık Kemâl’in büyük değer verdiği bir şehzâdenin yanına öldüğü vakit gömülme isteğinin yerine getirilmesi, onun fikirlerinin zaman içerisinde hükümet tarafından anlaşıldığını gösteren bir durum olarak düşünülebilir.

Cezmi³⁷

Gökyüzü romanının kahramanı, tıp tahsili görür. Mezun olduktan sonra doktor olup pek çok insanı ölümden kurtarmak, keşifler yapmak, üniversite okuduğu dönemde onun için ikinci derecede önem arz eder. Zira ona göre ülkenin idaresi bozuktur, hürriyet yoktur ve padişah insanlara zulmetmektedir. Ayrıca Batı'ya karşı da iki paralık itibarımız kalmıştır. Bu düşünceler, roman kahramanının gençlik dönemine ait olan ve serim bölümünde kısmen istihza ile anlatılan hatıralardır. Gemi aزیya aldığı bu dönemde kahramanın, “Bu işleri ben düzeltmezsem kim düzelterek?” şeklindeki düşüncesiyle ülkeyi kurtarmaya kendini adanmış belirlir. “İstibdâd idaresine hizmet etmiş bir memurun, temiz, değerli bir insan olmasına imkân yoktur” (s. 12) denilerek istibdâd için çalışan insanların ahlâklı olmadığı düşüncesi işlenir. İstibdâda karşı olan üniversiteli gencin “Nâmık Kemâl'den Bibliotheque Socialiste'in küçük kırmızı propaganda kitaplarına kadar birçok yasak kitaplar” (s. 12) okuduğu ifade edilir.

Bibliotheque Socialiste³⁸

37 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezmi> (Son Erişim: 18.07.2021)

38 <https://archive.org/details/lesocialismeref02millgoog> (Son Erişim: 07.07.2021)

yazdığımı söylemek pek yanlış olmayacaktır” (s. 7) sözleriyle okuyucuya Şemsi Efendi'nin romana ne oranda müdahale ettiğini gösterir. Modern dünya ölçütlerine göre gülünç ve basit olarak değerlendirilen pek çok husus, aydınların ve sanatçıların önüne aşılmaz bir engel olarak konulur. Günümüzde traji-komik olarak görülen sansür nedenleri, Güntekin için de “artık kendimi tutamayarak gülmeye başlamıştım” (s. 7) denilecek seviyededir. Romanın ilk bölümünde sözü edilenler, dönemin toplumsal sorunlarının kaynağını göstermesi bakımından değerli bir örnektir. Güntekin'i öfkesinden gülme noktasına getiren sansür örneklerinden biri şöyledir:

Roman, “Bugün bir odun meselesini konuşmak üzere nazırı görmeye gitmişim...” diye başlıyordu. Şemsi Efendi, “Odun olamaz. Yerine başka bir şey koyacağız” dedi (...) Meğer o zaman Damat Ferit hükümetinin bir odun skandalı varmış. Sebep buymuş! “Sonra ‘nazır’ kelimesine izin yok. O da değiştirilecek, müdir-i umûmî filan dersiniz. Sonra, Nişantaşı ve Bebek kelimeleri değişecek. Malum ya, Bebek, Damat Ferit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısına yakındır. Nişantaşı ise, vükelâ mahallesi... (s. 6-7)

Romanı yaşamın bir parçası gören Güntekin, insanı ve toplumu etkileyen hemen her konuya romanlarında yer verir. Hatta romanı yalnızca bireysel bir davadan da ibaret görmez. Nitekim Güntekin; Sansür Şemsi Efendi'nin “Canım, roman demek aşk ve alaka demektir!” ... “Onları bırakıp da ne diye uğraşırınız böyle kazalı şeylerle... Şu devlet adamı ile vurguncunun karanlıkta işleyen gizli elini, mesela, güzel bir kadın eline çevirirseniz, biz de tatlı tatlı okuruz.” (s. 7) sözleriyle toplumsal sorunlara duyarsız kalınmasını ve sadece aşk konularının işlenmesini isteyen insanların kimliklerini açığa çıkarma amacı taşır.

Damga romanında bir gazete sahibi Sami Belîğ Bey, gazetesinin “hükümetten para alan rezil paçavralardan [olmadığını]” (s. 94) belirtir. Hükümet desteğiyle yayın yapan gazeteler, sansürün farklı bir boyutunu oluşturur. Hükümetin istediği haberleri yapan, istemediği haberleri yapmayan bu yayın organları, özgürlük taraftarlarının gözünde rezil paçavralardan ibarettir.

Gazetelerin, dergilerin, kitapların, piyeslerin denetlendiği, toplu bulunulan mekânların gizlice izlendiği ve her şeyin tek elden kontrol edildiği istibdâd yönetiminde tüm kararlar Yıldız Sarayı'nda alınır.

2. İstibdâdın Yönetim Merkezi: Saray

Miskinler Tekkesi'nde roman kahramanı, dedelerinden biri olan Kocabaş Kazaskerden söz eder. Konağında neredeyse yirmi otuz halayık, aşçı, köle, ayvaz barındıran Kocabaş Kazasker, Sultan Mahmut'un sofrasında kaymak gördüğünde “Allah ömr-i şâhânelerini müzdâd eylesin. Abd-i fakîr ancak sa'y-i devletinde kaymak tadıyor. Yoksa kaymağa el sürmek biz gibilerin haddine mi düşmüş?” (s. 10) diye padişahı yüceltmeye yönelik dualar eder. Padişah, saray çalışanları için velinimet olarak görülür. Onun yediği ekmeğin kırıntıları yüze göze sürülür. Özel yapım sedef kutulara konulan, Sakal-ı Şerif gibi kat kat işlemeli bohçalar içinde saklanan padişah artıkları, yeni doğan çocuklara ömrünce yiyeceği ekmeğin zahmetsiz ve sıkıntısız olması

için “teberrüken” tattırılan “ilk dünya nimeti” (s.10)dir. *Yeşil Gece*’de Dâr’ülmualimîn’de hazır yemek, hazır yatak bulmak, çamaşırların yıkanması, söküklüklerin dikilmesi hadisesi; “saraya damat olma[k] [gibi]” (s. 46) algılanır. Nitekim *Değirmen* romanında sarayda yetişenler büyük bir rahatlık ve konfor içindedir. Roman; doğrudan sarayın sefahati ya da Anadolu’nun ihmal edilmişliği ile sefaleti üzerinden anlatılmaz, “sefalet ve sefahat” ince bir işçilikle deprem üzerinden kurgulanır. Depremle meydana gelebilecek “yıkıntı, göçük ve çöküş”; aslında bürokrasinin, devletin çöküşü olarak sezdirilir ve bu durum, panoromik bakışla gösterilir. Küçük bir depremle pek çok itibarın yıkılabileceği, bürokraside üst makamda bulunanların kendilerini kurtarmak için altındaki memuru kolaylıkla harcayabileceği işlenir. Osmanlı’nın son zamanlarında halk ile saray arasındaki uçurum hissettirilirken ihmal edilen Anadolu’nun bir sürgün yerinden farkının olmadığı üzerinde durulur. Anadolu’nun bir kasabasında yaşanan küçük çaplı bir depremin büyük bir deprem olduğu, kasabada ciddi hasarın meydana geldiği, başta kaymakam olmak üzere pek çok insanın yaralandığı hikâyeleri İstanbul’a, saraya hatta Avrupa’ya yayılır. Şehzade ile birlikte Avrupalı gazetecilerin kasabayı görmeye geleceği ve yardımda bulunacağı duyurulur. Bunun üzerine kasabaya hasar tespiti için daha önceden gönderilmiş mutasarrıf, vali gibi üst düzey devlet görevlileri; olayın söylendiği gibi olmadığını anlaşılmasıyla azledilebilecekleri korkusu içinde büyük deprem yalanını sürdürürler. Gerçekten harabe durumda olan evleri, küçük çaplı bir müdahaleyle biraz daha sefil duruma getirme kararı alırlar. O zamana kadar Beykoz’dan öteye, Ortaköy veya Çengelköy’den başka bir köye gitmemiş Şehzâde Şemseddin Efendi, daha Sarıpınar’ı uzaktan görür görmez köyün doğal hâlini depreme maruz kalmış zanneder ve “Hakikaten harabe haline gelmiş biçâre şehir... Vah, vah, vah...” (s. 141) diye üzüntüsünü ifade eder. Ardından yepyeni kıyafetlerini giyerek selam vaziyetindeki halkı gördüğünde “Ne sefâlet yarabbî, ne sefâlet!..zelzele ne kıyâfete sokmuş zavallıları” (s. 141) diye iç çeker. Oysa şehzâdenin gördükleri, aslında ihmal edilmiş Anadolu’nun gerçek yüzüdür ve deprem yıkıntısı olarak şehzâdeye sunulan halkın gerçek yaşamıdır. Şehzâde, Anadolu’yu da İstanbul gibi mamûr yerler olarak düşünmektedir ki “Zelzelenin ne korkunç bir âfet olduğunu şimdi anladım. Birkaç dakika içinde bir mamûreyi ne hâle getirmiş” (s.142) diyerek saray ve çevresinin gerçeklerden uzak bir yaşam sürdürdüklerini gözler önüne serer. *Değirmen*’de Anadolu’dan habersiz, gördüklerinin yalnızca depremin yıkıntısı olduğu yanılığında olan saray efrâdının aksine *Kavak Yelleri*’nde Kurtuluş Savaşı’nın son yıllarında Anadolu’nun içinde bulunduğu durumun farkında olan, “Gençler Anadolu’ya” (s. 85) parolası ve şuuruyla onun imarı için harekete geçen gençler anlatılır.

Ateş Gecesi’nde Kemal Murat’ın ülkede işlerin bozulduğunu ifade etmesi, hak, hürriyet, adalet kalmadığı yönündeki tenkidi, kardeşleriyle kendisinin suçsuz oldukları hâlde sağa sola sürülmelerine isyanı, asker emeklisi babası tarafından yadırganır. Zira babasına göre böyle fikirleri düşünmek ve söylemek onların aklının alamayacağı şeylerdir. Böyle şeyleri düşünmek, dillendirmek “Her şeyi herkesten iyi bilen Şevketmeap Efendimizin irâdesine muhâlif[liktir]... Ona isyân Allah’a isyândır.” (s. 92)

Gökyüzü'nde roman kahramanı, Sadi'nin *Gülistan*'ından bir bölüm okur. Kahramanın okuduğu bölüm saray ile halk arasındaki uçurumun derinliğini ve halkın saraya karşı içten içe küskünlüğünü yansıtır:

Karlı bir kış gecesi padişah baştanbaşa samur kürklerle donanmış sıcak sarayında sabaha kadar eğleniyor; yarı çıplak bir fakir, pencerenin altında soğuktan titriyor. Nihayet sabah oluyor. Fakir başını kaldırıyor, sükûnetle: "Senin gecem de geçti; benim gecem de geçti" diyor. (s. 130-131)

Yeşil Gece'nin kahramanı Şahin Hoca; Anadolu ve Rumeli köylerinde gördüğü geri kalmışlığın, miskinliğin, faciaların nedeninin önceden müderrislerde, ulemalarda olduğunu düşünür. Ancak zamanla "bütün kabahat[in] halifede" (s. 32) yani Abdülhamid'de olduğuna kanaat getirir. Abdülhamid'e karşı bir isyan hareketi başlasa önde yürüyecek olan Şahin Hoca; birkaç yıl içinde gelişen "Meşrutiyet'in İlâni"na da "Otuz Bir Mart İsyânı"na (s. 32) da ilgisiz kalır. Kişilerle değil fikirle mücadeleye başlar.

Değirmen'in kahramanı Kaymakam Halil Hilmi Efendi, yaşanan ufak çaplı depremde küçük bir yara alır. Ancak onun bu durumu üst makamlara ağır yaralı olarak yansıtılır. Bunun üzerine mutasarrıf tarafından kaymakamın yerine vekâlet etmesi için bir kişi gönderilir. Büyütülen bu olay, kaymakamı geçici de olsa koltuğundan etmiştir. Kaymakam, başına gelenlerin sorumlularını sıralarken aslında sorumluların hiyerarşisini ortaya koyar. Nihayetinde yaşanan itibar cellâtlığının ucunun padişaha kadar uzandığı okuyucuya gösterilir. *Değirmen* romanında yaşanan küçük deprem, halktaki ve bürokrasideki yozlaşmayı gün yüzüne çıkarır. İnsanların arkadan kolaylıkla iş çevirdikleri, yıllarca birlikte yaşayan insanların birbiri hakkında kime ne tür bilgiler verdiğinin belirsizliği ve kişiler arasında büyük bir güven sorununun yaşandığı satır arasında verilen bilgilerdendir:

Yaktılar beni hainler, yaktılar. (...) Yakan hainler kim? Nereden bilsin o? İstanbul gazetelerine telgraf gönderen gazeteci; mutasarrıfa telgraf gönderen jandarma kumandanı; kendisi için ağır yaralı diyen doktor; günlerden beri kafasını şaşırtarak ciddi bir teşebbüste bulunmasına engel olanlar; bir suikast hazırlayan mutasarrıf, mutasarrıfa âlet olan vali; hülâsa uzun zulüm ve suikast zinciri ki ucu duvardaki çarpık ve tozlu çerçevesi içinden kalkık kaşlarının, büyük gözlerinin ebedî hayret ile bakan padişaha kadar gidiyor.

- Yaktılar beni hainler!.. (s. 76)

*Kızılık Dalları*⁴⁰ romanının küçük yaşta bir konağa evlatlık verilen kahramanı Gülsüm, yaşadığı yeni yere uyum sağlamakta güçlük çeker. Konağın beklentilerine yanıt veremeyen, istenen formata girmeyen çocuk, büyükleri tarafından hor görülür; tartaklanır hatta romana adını veren "kızılık dalları" (s. 163) ile darp edilir. Üstelik kardeşi İsmail'den ayrı bırakılan Gülsüm, ona karşı büyük bir özlem duyar. Konağın hanımı, onu İsmail'i görmeye göndereceğine söz verir ancak sözüünü

40 Romanda Nevnihal Kalfa isimli kadının esassız kuruntuları anlatılır. Nevnihal Kalfa; çalıştığı konakta herkesin kendisiyle uğraştığını, aleyhinde konuştuklarını zanneder. Bir yerlerden haber alabilmek için olağanüstü çaba sarf eder. Bu nedenle küçük bir çocuk olan Gülsüm'e "hafiyelik ettirmek" (s. 94) için uğraşır.

tutmaz. Gülsüm de evden kaçma planları yapar. Yazar, küçük bir kızın yaşamının anlatıldığı *Kızılık Dalları*’nın kurgusuna siyâsî bir sahne yerleştirir. Güntekin, Gülsüm’ün kardeşini görmek için yaptığı kaçma planının olanaksızlığını anlatmak için “Abdülhamid zamanında politikadan bahsetmek nasıl yasak idiyse konakta da “kaçmak”tan bahsetmek öyle yasaktır” (s. 75) diyerek Abdülhamid Dönemi’nde siyâsî söylemlerde bulunmanın zorluklarını okuyucuya hatırlatmış olur.

3. Sahiplenilmeyen Meslek: Hafiyelik

Güntekin’in romanlarında geçen bazı diyaloglardan hafiyeliğin çok yaygın olduğu ve hemen her yerde çok sayıda hafiyenin bulunduğu anlaşılır. Romanların bir kısmında hafiyelerin kimliği belli değilken bir kısmında ise kimliklerinin ortaya saçıldığı görülür. Hafiyeliğin yükselme, çıkar vasıtası olarak kullanılma, padişahın gözüne girme, birinin bulunduğu makama göz koyma gibi çeşitli amaçlarla yapıldığının örnekleri verilir. Güntekin’in muhtelif romanlarında aynen yer alan *Ben hafıye değilim!* cümlesi, toplumun hafiyeliğe bakışını özetler. Bu cümle, yazarın bazı romanlarında dönemin bir manifestosu ve leitmotiv olarak tekrarlanırken hafiyeliğin iyi bir şey olmadığı zihinlere yerleştirilmek istenir. Zira hafiyelerin yaptığı jurnallerle insanların hayatlarının karartıldığı, itibarlarının yok edildiği, sürgün ve tevkif edildiği bilinen bir gerçektir. Hafiyelerin yol açtığı travmatik hadiseler, insanların birbirine hafıye olabilir şüphesiyle bakarak güven sorunu yaşamasına neden olur. Böyle bir ortamda hafıye olsun ya da olmasın kendisinden en küçük şüphe duyulan bir insanın “Ben hafıye değilim” demesi, güven bunalımını daha da derinleştirir. Sık sık tekrarlanan bu cümle, pek çok insan tarafından yapılmasına rağmen hafiyeliğin itibarlı bir meslek olarak görülmediği iletisini taşır. Nitekim hiçbir romanda hiç kimse “Ben hafıyeyim” cümlesi kuramaz.

Damga romanında Vecdi Bey, meşrutiyet yanlısı olduğu gerekçesiyle jurnallenir. Jurnalleyenin “şevketmeap efendimizin en sadık bendegânından” Halis Paşa’nın oğlu İffet olduğu düşünülür. Oysa “Vecdi Bey’i jurnalleyen; onun yerine göz diken bir muallim[dir]” (s. 32). Olayın hakikati anlaşılmadan, hafıye olmadığı halde, İffet’e sadece saray adamının oğlu olduğu için okuldaki arkadaşları tarafından “hafıye” damgası vurulur. Sarayın yaptığı soruşturmada da İffet’in paşa oğlu olduğu için rahatlıkla hafıyelik yapabileceği düşünülür. Ancak İffet’in bu konu hakkında bilgi vermemesi garip karşılanır ve eleştirilir. Durumu anlatan İffet, sorgulamayı yapan “Alman bıyıklı” (s. 23) yavere sinirlenerek “Ben hafıye değilim, yaver bey” (s. 24) diye tepki gösterir. İffet’in hocasını jurnallememesi ve soruşturmacıya tepki göstermesi babasına şikâyet edilir. Hafıye damgası yiyen İffet, okulu bırakmak ister. Bunun üzerine sert tavırlı, hatta korkutucu gördüğü babası, İffet’e: “Muhakkak *bana da öyle diyorlar*⁴¹... Allah’a kâsem ederim ki ben... hafıye değilim İffet...” (s. 29) der. Burada öne çıkan husus, saray ve çevresindeki herkesin hafıye olarak görüldüğüdür. Ancak durum böyle değildir. İffet ve paşa babası gerçekte hafıye olmadıkları hâlde hafıye olarak değerlendirilen kişilerdendir.

41 Telgraf gazetesi ile Selâmet-i Milliye gazetesi arasında bir kavga başlar. Selâmet-i Milliye gazetesinin sahibi Telgraf gazetesi çalışanlarını lekeleyen yazılar yazar. Telgraf çalışanı İffet de bu yazılardan nasibini alır. İffet, gazete çalışanlarının hedef alındığı makalede “devr-i menhus-ı zâilin en melûn hafıyelerinden birinin oğlu” (s. 103) olarak tarif edilir.

Harabelerin Çiçeği'nde Doktor Hilmi Bey, jurnallenir ve Fizan'a sürgüne gönderilir. Jurnalleyen kim olduğu başta bilinmez. Konakta, Süleyman'ın akrabası Hilmi Bey'i sürgünden Süleyman'ın paşa babasının kurtarabileceği konuşulur. Bunun üzerine konağın aşçısı, "Hani ne derler, zehirden şifa... (...) E, İstanbul bu. Ne olur, ne olmaz. Bir gün bir hafiyenin biri çıkar da..." (s. 30) diyerek Süleyman'ın babasının Hilmi Bey'i jurnallediğini ima eder. Süleyman'ın o zamana kadar anlamlandıramadığı "karanlık sözler" olarak aklının köşesinde kalanları, *zehirden şifa*, *hafiyeye* gibi sözcüklerle birleştirir. Nihayetinde kendi kendine söylediği "paşa babama, birçok kimselerin hafiyeye dediğini duymuştum" (s. 31) sözleriyle zihni aydınlanmaya başlar. Süleyman, babasına Hilmi Bey'in sürgününden sorumlu olup olmadığını sorduğunda babasının verdiği sert tepkiden onun hafiyeye olduğunu anlar. Ancak verecek bir yanıt bulamayınca babasına "Sen hafiyesin" demek yerine "*Ben hafiyeye değilim.*" (s. 32) diyerek babasının hafiyeliğini ortaya koyar. *Harabelerin Çiçeği*'nde bu şekilde yakın akrabasını jurnalleyen kişiler görülürken *Yeşil Gece*'de öğrencilerini ve iş arkadaşlarını jurnalleyen müderrisler görülür. Bu müderrislerin ağzından çıkanları Allah kelamı gibi bir ibadet huşuu içinde dinleyen Şahin Hoca, sonradan bu insanların "saray kölesi ve Abdülhamid casusu olduklarını öğren[ir]" (s. 31). Ayrıca müderrislerin kendi evlatları saydığı medrese öğrencilerinin de içinde bulunduğu pek çok ocağı söndürdükleri dilden dile dolaşır. Bunlar öyle insanlardır ki "bir padişah selâmı, üç beş liralık bir ihsan için Allah'ı da Peygamber'i de tereddütsüz satarlar" (s. 31). Güntekin, müderrislerin arasında kötü olmayan kişilerin varlığına da değinir. Ancak "Abdülhamid istibdâdının en korkunç seneleri" (s. 31)'nin yaşandığı dönemde azınlıkta kalan böylesi müderrislerin dışarıdakilerden çok kendi içlerindeki ulema arkadaşlarının "tekmesine uğrama[mak]" (s. 32) için gölgelerinden dahi korkar hâle geldiğini söyler. Ancak Güntekin'e göre iyilerin tarafında yer alanların korkuları, yapılan zulme sessiz kalmalarını mazur göstermez. Onlardan beklenen şey, böyle zamanlarda zulme rıza göstermek ve boyun eğmek değildir.

Yeşil Gece'de müderrisler ve softaların bir kısmının, sınıflarına mahsus kıyafetleri içinde hafiyeye olduğu işlenir. *Son Sığınak*'ta ise Makbule'nin zengin akrabasını tasvir ederken kullandığı "Frenkler gibi giyinen bir adam ama hafiyeye" (s. 40) ifadesi dikkat çeker. Böylece Batı tarzı giyimi benimsemiş kişilerin de hafiyeye olabileceği gösterilir. Daha genel manâda hafiyelerin her türlü kılığa kıyafete girebildiği ancak bu konuda şeklin şemâlin değil, zihniyet ve karakterin belirleyici olduğu ortaya konulur.

Kavak Yelleri'nde Cumhuriyet'in ilk yıllarının din görevlilerinden, zeki aynı zamanda vesveseli müftüsü, Şeyh Sait vakasının olduğu dönemde bir kazaya uğramaktan (asılmaktan) son anda kurtulur. Bu olay, müftüyü gölgesinden korkar hâle getirir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da gerıcilik ithamı ile yaftalanacağı kaygısı taşıyan müftü, her fırsatta Cumhuriyetçi olduğunu söyler. Cumhuriyet balolarını kaçırmaz. "Sakalını bile birkaç günlük uzunca bir tıraş seviyesine indir[ir]" (s. 52). Hatta müftü, "hocaya benzememek gayretiyle kendini İstanbul'daki Protestan İncil satıcılarına benzet[tir]" (s. 106). Yaşadıklarının etkisiyle şüpheli ruh hâline bürünen müftü, din işlerine dair soru sormak isteyenleri dahi "Arife akşamı teşrif edersin... Ondan

evvel Müftü, hanesinde yoktur” (s. 107) diyerek geçiştirir. Toplumun hafızasında yer edinen ve olumsuz etkileri nedeniyle izleri kolay kolay silinmeyen hafiyeliğin verdiği zarar, müftünün yaşadığı bir olayla okuyucuya gösterilir. Müftü, rüyasının yorumlanmasını isteyen bir kadını sivil polis zanner. Onun bu tür vesveselerinden haberi olmayan kadın, müftünün ulema olduğunu düşündüğü için rüyayı yorumlamasını istediğini söyler. Endişeye kapılan müftü: “Ben ulema mulema değilim kadın. Ben laiğim lâik. Ağzımı mı arıyorsun, nedir? (...) taharri memuru musun nesin? Defol yanımdan” (s. 108) sözleriyle sert bir karşılık verir. Bu olay, Cumhuriyet’in ilk yıllarında dahi istibdâd döneminden kalma hafiyelik ve jurnal hatıralarının insanları büyük bir korku ve kuruntu içinde yaşatmaya devam ettiğini anlatır.

Bir kısım insanların hafiyelik ve jurnalcilikle maddî çıkar veya makam elde etmesi; ahlâklı, dürüst insanların yaşamlarını sıkıntıya sokar. Yakınlarından jurnalcilik yapması yönünde baskı gören ve bu konuda çatışma yaşayan insanların açmazları *Acımak* romanında işlenir. Romanın kahramanı Mürşid Efendi, karısı ve karısının annesinin etkisiyle istemediği işlere sürüklenir. Ancak ikisini de memnun edemez. Karısı, Mürşid Efendi’yi lüks bir yaşam için hırsızlığa teşvik eder. Defterdarın valiyi saraya jurnalleyerek İstanbul’a müsteşar olarak atandığı örneğini vererek Mürşid Efendi’nin de saraya birini jurnallemesini ister. Bu şekilde Mürşid Efendi’nin bir makama getirileceğini düşünür. Karısının sözlerini geçiştiren Mürşid Efendi, jurnale olan bakışını şu sözlerle ifade eder: *Curnalcılığın hırsızlık kadar fena bir şey olduğunu bu tecrübesiz genç kadına nasıl anlatırsın?* (s. 119)

Anadolu’da fikirlerin geri kalmasını, işlerin kötüye gitmesini, halkın “yeşil bir gece içinde” (s. 43) yaşamasına bağlayan *Yeşil Gece*’nin kahramanı Şahin Hoca, gezdiği ilkokulları, memleketi karanlığa boğan medreselerden farklı görmez. Buralardan yetişen çocuklar için üzülen Şahin Hoca, bu eğitimden sonra onlara ne olacağını aklından geçirir. Çocukların bir kısmının “bu sevimsiz izbelerden”(s. 43) kaçarak çiftçiliğe sığınacağını, bir kısmının adına *Ebcet* dedikleri şeyleri öğreneceğini ve bu ne ölüye ne de yaşayana yararı olmayan şeylerle kendileri başta olmak üzere çevrelerine de zarar vereceklerine inanır. Bu çocuklar da büyüdüklerinde önceden kendileri gibi yetişmiş babalarının ya da ağabeylerinin yerini alacaktır. Onlar da bugünkülerin ne yapacaklarını ya da ne düşündüklerini bilmeyecek yalnızca “zararlı otlar gibi oldukları yerde büyüüp kuruyacaklar yahut büyüklerin İstanbul’da bin şeklini gördüğü entrikalarına, menfaatlerine alet olacaklar, koyun sürüleri gibi gayesiz ölümlere sevk edileceklerdi[r]” (s. 43). Burada İstanbul sözüyle hükümet, İstanbul’dakilerin çıkarına hizmet eden ve entrikalara alet olanların da hafiyeler olduğu anlaşılır. Nitekim o dönemde İstanbul’da entrika için kullanılan kişilerin hafiyeler olduğu bilinmektedir. Romanlarında sayısız hafiyenin varlığından söz eden, pek çoğunun kimliğinin bilinmediğine her fırsatta değinen Güntekin; esasen bu romanyla hafiyelerin kimliğinden ziyade hangi zihniyetin gölgesinde hafiyelendiğine dikkat çeker. Zira veril(mey) en eğitim, potansiyel hafiyelere üretmeye müsait bir ortam oluşturur. Ona göre çocukken alamadıkları eğitim nedeniyle idrakten yoksun kalmış çocuklar, büyüdüklerinde güdülmeye müsait ya sürüler olacak ya da zararlı otlar gibi oldukları yerde kuruyacak ve kimseye faydaları dokunmayacaktır.

Hafiyeliğin bir dönem revaç bulması ve çok sayıda hafiyeye yetişmesiyle doğru orantılı olarak hafiyelerin hışmına uğrayanların sayısı da gittikçe artar. Attığı her adım izlenen şüpheli kişiler, bir gerekçeyle saraya jurnallenir ardından tevkif ya da sürgünle sonuçlanacak bir süreç başlar.

4. Tevkif, Sürgün ve Sonrası

Reşat Nuri'nin romanlarında sürgün iki yönlü işlenir. Bir tarafta sarayın muhalif veya tehlikeli gördüğü, hafiyelerin ihbar ve iftiralarıyla gerçekleştirilen sürgünler; diğer tarafta ise Meşrutiyet'in İlanının hemen ardından, insanların özgürlüğünü kısıtladığı değerlendirilen üst düzey kişilerin yönetimden tasfiye edilmesiyle gerçekleştirilen sürgünler vardır. Muhalif zihniyetlerin neden olduğu sürgün örnekleriyle sürgünün her hâlinin kötü bir şey olduğu, iktidar el değiştirdiğinde gelenlerin bir öncekinin yaptığı hataları tekrarladığı gösterilir.

Sürgün, iktidarın hem kendini koruma refleksi hem de bir tür cezalandırma yöntemidir. Bir yönüyle de İstanbul'dan uzaklaştırılma anlamına gelir ve kişinin aldığı cezaya göre sürgün yeri değişiklik gösterir. Diğer sürgün yerlerine kıyasla İstanbul'a daha yakın Milas gibi yerlere en hafif cezalıları gönderilirken "sürgünler panayırı gibi bir yer" (Gökyüzü 14) olan Trablus'a siyâsî hükümlüler, İstanbul polisinin baş edemediği azılı hırsız, serseri ve zorbalara gönderilir. Hafiyelerin toplum vicdanında kabul görmemesine karşın onların gadrine uğrayan ve sürgün edilen kişiler gittikleri yerde saygınlık ve itibar görürler. Bu nedenle Trablus'ta bütün bu adı suçlular, "kendilerini politika mahkûmları, hürriyet fedailerini arasına karıştır[ırlar]" (s. 14) ve birer siyâsî hükümlü kisvesine bürünürler. Türlü ahlâksızlıktan bu yönüyle sıyrılmış olurlar.

Gökyüzü romanında Trablus'ta âdî suçlular, kendilerini hürriyet kahramanı gösterirler ancak onların suçlarını örtmek için kullandıkları uydurma kahramanlıkları, politik sürgün gelenler tarafından yüzlerine vurulmaz. Trablus; herhangi bir âdî suçlunun gerçekte siyâsî sürgün olmadığına kısa sürede tespit edildiği bir mahâldir. Dahası siyâsî sürgünlerin de tüm söylediklerini saraya anında yetiştirecek kadar "çok hafiyeye" (s. 15)nin bulunduğu bir yerdir.

Trablus⁴²

42 <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/ilk-turk-pulu-ve-sonrasinda-tedavule-cikarilan-osmanli-devleti-pullari/210> (Son Erişim: 12.07.2021)

Harabelerin Çiçeği’nde roman kahramanı Süleyman, Abdülhamid’in yaverlerinden birinin oğludur. Süleyman, hatıralarını anlattığı romanın “Canlı Bir Mazi” bölümünde teyzesinin kocası Askerî Doktor Hilmi Bey’den söz eder. Hilmi Bey’in neşeli, sevimli, şakacı bir insan olduğunu; herkese anlayacağı dilde muamele ettiğini, hizmetçilerin, uşakların hastalıklarını, dertlerini dinlediğini, onlarla arkadaş gibi konuştuğunu belirtir. Babası da Hilmi Bey’in değerli bir insan olduğunu bilir. Ancak ona göre Hilmi Bey, “değil mi ki sadakati yok, değil mi ki şevketmeap efendimize kem gözle bakanlardan...” (s. 26) biridir. Dolayısıyla saray adamı için yalnızca padişaha sadakat, her türlü değer üzerinde. İnsanı insan yapan değerlerin bir önemi yoktur. Nitekim saray adamı için ülkenin içinde bulunduğu durumu sorgulamak, eleştirmek Abdülhamid’e karşı olmak demektir. Hilmi Bey’in paşayı, memleketin hâlini düşünmeye sevk eden cümleleri büyük bir kavgayla ardından da Hilmi Bey’in *Fizan*’a⁴³ sürgünü ile neticelenir.

Fizan⁴⁴

Dudaktan Kalbe romanında Vedat, Kütahya’ya sürgün gönderilir. Sürgün geldiği Kütahya’da dayısı binbaşı Kemal Bey yaşamaktadır. Dayısı, Vedat’ın sürgün edilmesine şaşırır. Onun politikayla uğraşmadığını bilen dayısı, sürgün nedenini sorduğunda Vedat, “Hiç vallahi, incir çekirdeği[ni] dolduracak şey değil... Bir Karagöz meselesi...”(s. 245) diyerek sürgün hikâyesini anlatır. Vedat, doktorluk mesleğinin yanında “ne yaparsın, bu memlekette insanın günü gününe uymuyor... Elden her iş gelmeli. ...iş bulamazsam” (s. 245) düşüncesiyle bir de Karagözcülük yapar. Bir gece davet edildiği yerde Nâzır (Bakan)da vardır. Nâzır, Vedat’ın Karagöz oynatmasını ister. Ancak Vedat, Nâzır için Karagöz oynatmak istemez ve bir an önce oradan ayrılmak ister. Ancak Nâzır küstahça ısrar edince Vedat, Nâzıra ders vermek amacıyla onun yakın zamanlarda yaşadığı bir rezaleti resmederek Karagöz oynatmaya

43 Trablus, ikinci sınıf bir sürgün yeridir “bir de daha hatırlılar için Fizan diye bir birinci sınıf vardı[r] ki oraya gitmek kör kuyuya düşmek demektir[r]” (Gökyüzü 15).

44 <https://i.redd.it/y2py5t4qatx41.png> (Son Erişim: 14.07.2021)

başlar. Nâzırı aslında olduğu gibi uzun burunlu, uzun kulaklı, sivri sakallı olarak karikatürize eder, yanına da metresi olarak söylenen şişman Polonyalı bir kadın çizer ve onun çapkınlığıyla alay eder. Nâzır işi pişkinliğe vurarak gülse de Vedat oynattığı Karagöz'ün üzerinden yirmi gün geçmeden sürgün edilir. Bir doktor, Karagöz oyunuyla bir devlet görevlisini eleştirdiği için sürgün edilir benzer şekilde *Gökyüzü*'nde de İstanbul çapkınlarından Halil, devlet adına çalışan "bir hafiyeye [yi] dövdüğü için" (s. 19) sürgüne gönderilir.

Ateş Gecesi romanı kahramanı Kemal Murat da okulundan alınarak sürgüne gönderilenlerdendir. Sürgün edilme nedeni hakkında bir bilgiye sahip değildir. Saray çalışanı babası, ona hiçbir soru sormadan sadece söylenen yere gitmesi yönünde telkinde bulunmuştur. İstibdâd dönemi Milas Kaymakamı on sekiz yaşlarındaki gencin isminin Kemal Murat olduğunu öğrenince "*hem Kemal, hem Murat öyle mi? E sen bu akibete iki defa müstahak olmuşsun çocuğum*" (s. 10) diyerek onu siyâsî suçlu zanneder. Kaymakam, Kemal Murat'ı çevresindekilere manâli göz işaretleriyle "*Hem Kemal hem Murat Bey'i size takdim ederim*" (s. 11) şeklinde iki ayrı isim olarak sunar. Burada yazar, yasaklı Nâmık Kemâl ile Mîzâncı Murâd'ın isimlerini çağrıştırmaya amacı güder. Nitekim bir saray adamının oğluna Kemal Murat adını koyması, o dönem için yadırganacak bir husus olarak görüldüğüne göre bu isim tercihinin Güntekin tarafından bilinçli bir şekilde yapıldığı düşünülebilir.

Kaymakam, Kemal Murat'ın siyâsî sürgün geldiğini zannettiği için onu gördüğü andan itibaren Nâmık Kemâl'in ismini açıktan söylemeden şiirlerini ezberden okur. Nâmık Kemâl'in "vatan"ı konu alan *Vâveylâ* şiirinin "*Feminin rengi aks edip tenine/ Yeni açmış güle misâl olmuş*" mısralarını okuyan kaymakam, Kemal Murat'a Nâmık Kemâl'i kastederek "adaşım ok gibi yüreğe işleyen şiirler yazardı" (s. 15) der. Yine ismini açıktan söylemeden Nâmık Kemâl'in genç yaşlardan itibaren Kıbrıs *Magosa*'da⁴⁵ Sakız'da, Midilli'de bulunduğu bahseder. Ancak Kemal Murat, sürgün nedenini bilmediği gibi Nâmık Kemâl ve şiirleri hakkında da pek bir bilgiye sahip değildir. Aklındaki tek şey, karşılaştığı insanların sordukları sorunun yanıtıdır: *Evet, bu yaşta mektep sıralarından alınarak sürgüne gönderilmek için ben, hakikaten ne yapmışım?* (s. 28)

Bir zaman sonra aradığı yanıt babasından gelir. Babası, yazdığı mektubunda "hakikaten merak edilecek bir şey değil!" diyerek öncelikle Kemal Murat'ın sürgün nedeninin siyâsî olmadığını söylemeye çalışır. Böylelikle bu tavrıyla bir taraftan oğlunu rahatlatmaya diğer taraftan da saray adamı olmanın gereklerine uygun olarak sürgünü normalleştirme çabası görülür:

45 Nâmık Kemâl otuz sekiz ay *Magosa*'da sürgün olarak kalır. Edebî hayatının en yoğun dönemini burada yaşar. *İntibah* adlı ilk romanı ile edebî tenkitlerini burada yazar. *Âkif Bey, Gülnihal, Zavallı Çocuk ve Kara Belâ* isimli tiyatro eserlerini yine burada kaleme alır. *Celâleddin Hâzemsâh, Kanije, Rüyâ, Tahrîb-i Harâbât, Tâkîb-i Harâbât, Bahâr-ı Dâniş* gibi pek çok eser burada vücûda gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemâl", *İslâm Ansiklopedisi*, 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 369; Nâmık Kemâl *Magosa*'ya gittiğinde otuz sekiz yaşındadır. Yazdığı makaleleriyle gençliğe ve topluma tesir etmiş, ülkede büyük bir şöret kazanmış, üstelik bir hükümeti kendisi hakkında tedbir almaya mecbur bıraktıracak kadar olayları ve vicdanları zorlamada başarılı olmuş bir şahsiyettir. Rezaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid Tarhan gibi dönemin edebiyatını yapanlar onun takipçisidir, ondan fikir alıp ondan nasihat beklerler. Nâmık Kemâl; pek çok kişiye yol göstermiş, yenilik için mücadele etmiş, ümit aşılamıştır. *Magosa*'da bulunduğu otuz sekiz aylık zaman zarfında hayret uyandıracak derecede eser üretmiştir. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 230-231.

Biliyorsun ki, Sabiha Yengen, Veliht Reşat Efendinin saraylılarından. Yengeni alırken bunun rızâ-yı şâhâneye mugayyir bir şey olduğunu anlayamamıştık. Beni besbelli ihtiyar ve alil diye adam yerine koymamışlar. Fakat sizin, üç kardeş, söylediğim yerlerde ikâmet etmenize dair irâde-i seniyye sâdir olmuş. ... Bunları sana kulağında bulunsun diye söylüyorum. Fakat sen, sakın kimsenin yanında tekrar etme. (s. 33)

Reşat Nuri, romanlarında istibdâd döneminde yalnızca siyâsî nedenlerle insanların sürgün edilmediklerini, sarayın hoşuna gitmeyen küçük bir mevzudan dolayı da genç yaşlı denmeden insanların sürgünle cezalandırıldıklarını gösterir. *Ateş Gecesi* romanında sürgüne neden olan suç, babanın işlediği iddia edilen suçtur. Abdülhamid'in rızasına aykırı bir evlilik yaptıran baba, *ihtiyar ve alil diye adam yerine koy[ulmayarak]* cezadan muaf tutulmuş ancak evlenen oğlu, kardeşleriyle beraber farklı yerlere sürgün edilerek cezalandırılmışlardır.

Gökyüzü romanının kahramanı, amcasının kendisini defalarca uyarmasına aldırmayarak pervasız bir şekilde politikadan veya döneminde tehlikeli olarak görülen türlü fikirler hakkında konuşur ta ki bir gece müdür odasına çağrılana kadar. Roman kahramanı da saraya jurnallenmiştir. Kahramanın “beni saraya kimin ne şekilde jurnal ettiğini ne o vakit ne de sonradan öğrenemedim” (s. 12) dediği gibi hafiyelerin kim olduğu yine belli değildir. Okuldaki dolabında bulunan yasaklı kitaplar ve bu kitapların kenarlarına yazdığı notlar, onu *korkunç bir ihtilâlcî* tanıtmaya yetmiştir. Karakolda yaşadığı günleri yaşamının en kötü günleri olarak hatırlayan kahraman, bu hatıralarını daha sonraki zamanlarda bir övünç vesilesi görür. Bu kitapları okuduğu için *ihtilâlcî* damgası yiyen kahraman, karakolda yaşadıklarından sonra kendisine bir şans verildiğinde belki de dünyanın en uysal insanı olacaktır. Ama “ne yazık ki hâkimin düşeni kaldırmaya, kırılanı tamire vakti yoktur; onun işi sadece suçluyu vurmaktır” (s. 13) denilerek hukuk sisteminde peşin hükümlülüğe daha doğrusu adaletsizliliğe dikkat çekilir. Ayrıca yasaklı kitap okumanın, pervasızca, uluorta politika konuşmanın sıkıntılı ve ağır sonuçlarının olduğu kahramanın şu sözleriyle ifade edilir: *Böyle bir meselede bir kere kâğıda mürekkep damladı mı kimse bir şey yapamazdı.* (s. 13)

Güntekin'in romanlarında yasaklı kitap bulundurmaktan, sağda solda politik konuşmalar yapmaktan ya da aile fertlerinden birinin işlediği iddia edilen suçtan dolayı sürgün edilenler olduğu gibi herhangi bir neden belirtilmeksizin yapılan sürgünler de vardır. *Kavak Yelleri*'nde Anadolu'nun bir kasabasında yıllardır doktorluk yapan İsa'nın öğrencilik yıllarından söz edilir. İsa, o dönemlerde askerî öğrencidir. “Abdülhamid 313'te Askerî Tıbbiye talebelerini bir vapura doldurarak Trablus'a, Hicaz'a, Bağdat'a sürdüğü zaman, saçlı sakallı bir adam olmasına rağmen nedense onu [İsa'yı] da aralarına kat[arlar]” (s. 102). Ancak İsa, bir şekilde yarı yoldan alınır ve bu kasabaya gönderilir. İsa'nın da diğer tıp öğrencilerinin de sürgün nedeni bilinmez. Ancak yazarın burada dikkat çektiği husus, insanların dış görünüşlerinin herhangi bir siyâsî dönemde sürgün nedeni olabilmesidir. Nasıl ki *Miskinler Tekkesi*'nin kahramanının kıyafeti, onun Ahrar Fırkasının üyesi sanılarak İttihatçılar tarafından sürgün edilmesine neden olur. Bu romanda da İsa, *saçlı ve sakallı* bir adamdır ve yazara göre saçlı ve sakallı birinin de Abdülhamid tarafından

sürgün edilmemesi gerekir. Ancak o da diğer tıbbiyeliler gibi sürgüne gönderilmiştir. Bu durum şaşkınlıkla anlatılır. Dolayısıyla istibdâd döneminde yönetimde bulunanların insanların dış görünüşüne göre keyfi uygulamalarda bulunabildikleri gösterilmiş olur.

Gökyüzü'nde Trablus'a sürgüne gönderilmiş bir defterdarın yedi sekiz yaşlarındaki oğlu Mükerrerem, roman kahramanının Trablus'taki sürgün yıllarında Fransızca ve Matematik öğrettiği bir çocuk iken yaşlılık döneminde yanından neredeyse hiç ayrılmayan dostu olur. Mükerrerem de gençliğinde politikayla uğraştığı için bir sene Sinop'ta sürgün kalır. "Politikaya tövbe" (s. 45) ettikten sonra Belçika'da üniversite tahsili alır.

Sinop⁴⁶

Son Sığınak'ta tiyatro sevdalısı bir askerin amatör arkadaşlarıyla ortaoyunu oynamak için toplandıkları bir gece, baskına uğrayışları anlatılır. Hafiyeler, "İstanbul'daki (Cöntürkler) Paris'teki Ahmet Rıza'nın emriyle Abdülhamid'e suikast hazırlıyorlarmış diye" (s. 30) jurnal verdiği için bu baskın gerçekleşir. Neticede asker, hakkında hiçbir araştırma yapılmadan apoletleri sökülür; Adana'ya sürgün edilir. Abdülhamid'e suikast ithamı karşısında "Yahu, zurna ile dümbelekle, pişekâr şakşaklarıyla suikast hazırlanır mı?" (s. 30-31) denilerek yapılan eylemin traji-komik yönüne değinilir, alaycı bir yaklaşım sergilenir. *Miskinler Tekkesi*'nde roman kahramanının dayısı, Sultan Abdülhamid'in mabeyincilerinden biridir. Sarayda çalışmasına rağmen annesinden para alarak geçimini sağlar. Ödünç para almadan ay sonunu getiremeyen dayı, Meşrutiyet'in İlanıyla önemli paşalarla birlikte sürgüne gönderilir. Romanda Meşrutiyet'in İlanı, halkın bayraklarla davullarla kutlamalar yaptığı, "imamlarla papazların sarıldığı" (s. 31) bir gün olarak hatırlanır. Güntekin, Meşrutiyet'i kutlayan halkın, önüne çıkını götüren dalga gibi hareket ettiğine ve nihayetinde gördükleri ilk konağa çarptıklarına dikkat çeker. Halk galeyana gelerek bir saray çalışanının konağının kapısına dayanır ancak bu kapının bir hafiyeye ait olduğuna yönelik kesin bir bilgi de yoktur. Yapılan eyleme bakıldığında romanda doğrudan ifade edilmese de saray çalışanı olmak, hafiyeye olmak için yeterli bir gerektir. Halkın konağa saldırması; roman kahramanının, dayısına şüphayle bakmasına neden olur:

46 <http://www.eskiturkiye.net/4319/sinop-ve-sinop-kalesi> (Son Erişim: 16.07.2021)

Dayım, dedikleri gibi, kafası ezilecek bir hafiye miydi? İnsanın alacası içinde olduğuna göre belki evet... Fakat nümayiş yapanlar da bu meselede benden fazla bir şey bilmediklerine göre belki de hayır... (s. 31)

Damga romanının kahramanı İffet, babasının adına, Meşrutiyet İlan edildiği gün halkın sokaklarda “Kahrolsun Halis Paşa” (s. 33) sloganlarında rastlar. İffet, kendisini *saltanat delisi olmayan... doğuştan demokrat* (s. 43) olarak tanımladığı ve buna göre hareket ettiği hâlde babasının Midilli’ye sürülmesinden olumsuz anlamda etkilenir. Gösteri yapan halk tarafından konağın camları kırılır, ailesi darmadağın olur, mallarına el konulur ve İffet, babasıyla birlikte Midilli’de gönüllü iki buçuk yıl sürgün olarak yaşamak zorunda kalır.

Midilli 1908⁴⁷

Güntekin, o zamanki sürgünleri; gittikleri yerleri aydınlatan münevver propagandacılar olarak görür. Romanlarında kahramanlarını çoğunlukla siyâsî söylemlerden uzak tutan yazar, memleketin kötüye gidişi hakkında okuyucuya dolaylı bilgi verir. Örneğin; *Ateş Gecesi*’nde sürgüne gönderilen roman kahramanı siyâsî söylemlerde bulunmazken yönetimi üstü kapalı eleştirenin sürgün yerinin ve rejimin zorunlu taraftarı olan yahut görünen kaymakam olduğuna dikkat çekilir. Siyâsî sürgün zannedilen kahramana Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve diğer Tanzimat sanatçılarının şiirleri vasıtasıyla memleketin bir uçuruma doğru sürüklenişi yine kaymakamın diliyle anlatılır. Ancak kaymakamın ihtiyatı elden bırakmadığı ve konuşmalarında ileri gittiğini fark edip korkuya kapılarak “memlekette olup bitenden haberi olmayan masum ve iyi kalpli padişaha dualar et[tiği]” (s. 85) de görülür. Böylece, otoriter yönetimlerin insanları ikiyüzlülüğe zorladığı ortaya konulur.

Güntekin, bir başka muhalif ve siyâsî olmayan sürgün hikâyesini *Değirmen*’de işler. *Değirmen* romanında soyunda pek çok âlim, müderris, kazasker, bir şeyhülislâm ile bir evliyâ bulunan, Yıldız Sarayında Abdülhamid’in şehzadelerine ders veren Hacı Fikri Efendi’nin

47 <https://ozhanozturk.com/2018/07/27/midilli-lesvos-lesbos/> (Son Erişim: 01.07.2021)

şehzadelerden birini “domuz oğlu domuz” (s. 45) diye azarladığı için Bağdat’a sürgün edildiği örneği verilir. Yine aynı romanda Bulgar kökenli Nadya/Naciye isimli kızın sürgünü anlatılır. Sözde sahip çıkıldığı kasabada Nadya, “*evlatlık olarak alındığı bir evde on dört yaşını bitirmeden bir kazaya uğra[tılır]*” (s. 25). Bu olay; ev sahibi tarafından kapatılır ve Nadya, İstanbul’a gönderilir. “İstanbul[’un] bir fazilet krizi geçir[diği]” (s. 26) bir dönemde de Nadya gibi görünen Müslüman kokotlar, İttihatçılar tarafından öteye beriye sürülürler. Nadya, bu sürgünle yeniden kasabaya dönmek zorunda kalır. *Çalikuşu*’nda Feride, Hayrullah Bey’in yanında hemşirelik yaparken savaşta ağır yaralanan Binbaşı İhsan Bey ile karşılaştığında Ç. Kasabasındaki günlerini hatırlar. Burada Feride’yi kimsesiz görerek gece âlemlerine sürüklemeye çalışan insanların karşısına İhsan Bey çıkmış ve Feride’yi ölme pahasına korumuştur. *Değirmen* romanında sürgün edilen Nadya gibi *Çalikuşu*’nun Feride’si de “Yüreğimde, sürgüne gönderilen bir adi sokak kadını zilletiyle elimi suçsuz yüzüme kapayarak şehirden çıkıyordum” (s. 431) der. Güntekin, toplumun kimsesiz gördüğü kadınlara karşı bilinçli-bilinçsiz sergilediği tavrı gösterirken yönetimin de ayrıca mağduriyetlere neden olduğunu anlatmış olur. Nitekim Nadya, kimsesiz bir çocukken verildiği ailede istismara uğramış, ardından sanki bu durumu hak etmiş gibi bir de sürgün edilmiştir. Feride ise “çocukluğumdan, beni müdafaa eden bir babam, bir kardeşim, bir... Bildiğim [bir yakınımın] olmamasından istifade etmişler, beni gece âlemlerine sürüklemişlerdi” (s. 430) şeklindeki sözleriyle kimsesiz olduğu düşünülen kızların toplum yaşamında karşılaşılabilecekleri durumlar ifade edilir.

Reşat Nuri, bir romancı, bir tiyatro yazarı, bir hikâyeci olarak yaşadığı dönemi sosyal ve siyâsî açıdan gözlemleyen, sonuçlarıyla birlikte ele alan, toplumla hayatla iç içe olan bir yazardır. Romanlarını belli bir dönemle sınırlamayan yazar her dönemi kendi içinde ve olduğu gibi işler. Tanpınar’ın Reşat Nuri hakkında söylediği “politikaya meydan okumak cesaretini gösterdiğini söyleyemem”⁴⁸ sözleri belki de yalnızca *Yeşil Gece* romanı dışta tutularak söylenebilir. Atatürk’ün isteğiyle yazılan bu romanda zamanın şartlarına göre her kılığa bürünen softalar ciddi bir şekilde eleştirilir. Yeni Türkiye’nin temellerini oluşturacak eğitim sistemi, yaşam biçimi, giyim şekli gibi inkılâplar ve yenilikler yavaş yavaş bu romanla kendini gösterir. Romanda ideolojik bir hava gözlemlenirken Güntekin’in diğer romanlarında böylesi keskin bir tavırla karşılaşılmaz.

Her dönemin eğrisini doğrusunu yansıtmaya, okuyucuyu düşündürmeye çalışan Reşat Nuri, “en sert eleştirilerinde bile uslûbu son derece yumuşak”⁴⁹ bir sanatçıdır.

Güntekin’in romanlarında yalnızca bir dönemin kritiği yoktur. Yazar, Abdülhamid Dönemi’nin yanlış uygulamalarını eleştirdiği gibi yeri geldiğinde İttihat ve Terakkinin yanlışlarını da demokrat bir tavırla tenkit etmekten geri durmaz.

Örneğin; *Ateş Gecesi*’nde, 1918 yılında itttihatçıların doğru bulunmayan eylemlerinin eleştirisi, Abdülhamid Dönemi sürgününden dönen ve sürgün edilmiş olmanın nimetlerinden

48 Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 441.

49 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, 440.

yararlanması gereken Kemal Murat'a yaptırılır. Romanda, yıkılan rejimin mirasçıları olarak görülen ittihatçıların kendi aralarındaki mücadeleler anlatılır. Onların da “zaman zaman yap[tıkları] temizliklerle” (s. 253) zayıfları ezdiği, susturduğu veya sürgün ettiği ifade edilir. Görüldüğü üzere Güntekin, kahramanını pragmatist davrandırmaz. Onun bu tavrı, okurun ders çıkarması yönünde eğitici işlev görür.

Öte yandan memurların İstanbul dışına gönderilmeleri doğrudan sürgün olarak adlandırılmaz ancak kimi zaman sarayın kimi zaman ittihatçıların sürgün denebilecek uygulamalarına rastlanılır. *Değirmen*'de bir Babiâli Bey'i olan Hamit Bey, Meşrutiyet'in ardından neredeyse altmış yaşından sonra İstanbul dışına çıkarılır. Kalamış'taki köşkünden sonra gittiği yer, ona “*eski sürgünlerin gönderildikleri Fizan gibi görünür*”.” (s. 90) Sinir hastası olan karısının rahatsızlığı bu nedenle daha da ilerler, kendisini asmaya kalkar, tımarhanelik deli gibi olur. Mutasarrıf Hamit Bey ise karısından daha kötü durumlara düşer. Kalamış koyunu, Fenerbahçe'yi ağlayarak hatırladıkça kendisini buralara atanlara lanet eder.

Siyâsî görüş, sarayın hoşuna gitmeyen bir durum, giyim şekli, dış görünüş veya gerçeklikten uzak ve absürd pek çok nedenle saraya jurnallenen kişilere çeşitli cezalar uygulanır. Sürgün; jurnallerin sonucu olarak verilen cezaların en çok tercih edilenlerinden biridir. Güntekin'in romanlarında sürgün edilenlerin ve yakınlarının sürgün esnasındaki yaşamları ile sonrasındaki durumlarını betimleyen anlatımlar mevcuttur.

Miskinler Tekkesi'nde Meşrutiyet'in İlanından sonra kahramanın dayısı sürgüne gönderilince konak dağılır. Çalışanlar, mecburî olarak gönderilir. Kahraman, büyükannesi ve evin eski çalışanıyla birlikte ihtiyar bir kalfanın evine sığınmak zorunda kalırlar. Büyük borçlarla, mahkemelerle uğraşmak zorunda kalan büyükanne, son borcunu ödediği gün ölür. Konaktan yıllarca çıkmayan eş dost akrabaların hiçbiri, cenazeye katılmaz. Roman kahramanı da Meşrutiyet'ten sonra yapılan tasfiye ile işten atılır. Kahramanı dilencilige götüren sürecin başlangıcı olarak bu tasfiyeyi saymak yanlış olmaz. Zira işten atıldıktan üç yıl sonra kahraman da dayısı gibi sürgün edilmiş, okul hayatı, iş hayatı sekteye uğramıştır. Kahramanın sürgün edilme nedeni bir masalla açıklanır. Bu masalda ak koyuna binenin yedi kat gökyüzüne çıktığı, kara koyuna binenin yedi kat yerin dibine indiği anlatılır. İttihatçılar, ak koyuna; Ahrar fırkası da kara koyuna benzetilir. Ne İttihat ne Ahrar fırkasıyla ne de politikayla işi olan kahraman, başka bir elbisesi olmadığı ve “mabeyin biçimi redingot” (s. 36) giydiği için kısmetine kara koyun düşer ve Ahrar fırkasına mensup zannedilerek sürülür.

Sürgün edilme, bir insanın hayatı boyunca üzerinden atamayacağı bir travma oluşturan psikolojik riskler içerir. Ancak kahramanın arkadaşları “darağacına ve hapse giderlerken” (s. 36) onların durumunu kendisiyle kıyasladığında sürgün, basit bir ceza olarak görülür. Güntekin'in kahramanının sürgün edilme nedenini bir masaldan yararlanarak açıklaması, o dönemde yapılan tevkiflerin, sürgünlerin gerçeklikten uzak nedenlere dayandığını göstermek için olmalıdır. Nitekim kişinin yaşamını olumsuz etkileyecek ve travmatik sonuçları olan sürgünün nedenlerinin ancak hayalî ve akla sığmayacak gerekçelere dayandırıldığı gösterilir. Gerçeklikten uzak hatta komik denebilecek

nedenlerle yapılan sürgünün acıları *yaşanan bir gerçeklik olarak* ustaca bir arada verilir.

Gökyüzü'nde roman kahramanı, "Abdülhamid'in haksız yere zulmettiği, hayatını, istikbalini kırdığı insanlardan biri de benim" (s. 16) diyerek sürgün gönderildiği Trablus'ta kendisi gibi pek çok insanın bulunduğunu anlatır. Trablus'ta bir arkadaşı, onun saray ve padişah hakkında ileri geri konuşmaması, tedbirli davranması için vilayete yeniden jurnallendiği ve Fizan'a gönderileceği yalanını söyler. Fizan'a sürülmemek için Paris'e kaçan kahraman, ülkesinden on bir yıl boyunca ayrı kalır, ancak Meşrutiyet'ten sonra ülkeye dönebilir. *Harabelerin Çiçeği*'nde Hilmi Bey -ki roman kahramanı Süleyman'ın teyzesinin kocasıdır- Süleyman'ın babası tarafından jurnallenmiş ve Trablus'a sürgüne gönderilmiştir. Süleyman; teyzesinin kızı Seniha'yı sevdiği, Hilmi Bey'in sürgünü hak etmediğini düşündüğü için bu durumdan çok etkilenmiş, ancak çocuk yaşta olduğundan hadiseleri çaresizce izlemiştir. Sonuçta Hilmi Bey, Trablus'tan İstanbul'a dönemeden oralarda vefât etmiş; yaşarken ailesiyle birlikte büyük sefalet çekmiştir. Hilmi Bey'in torunu Nezihe, sürgünden zarar görenin yalnızca kendilerinin olmadığını, jurnalcinin de ettiğini bulduğunu hadiseden ve yangından masum olduğu halde en fazla etkilenen Süleyman'a, yani dedesini jurnalleyenin oğluna bilmeden söyler:

Amma, Allah onlara da çok fena bir şey yapmış efendim. (...) Nişantaşı'nda bir konakları varmış. O yanmış... Onun içinde de kıymetli, güzel bir oğulları varmış, o da yanmış!.. (s. 94-95)

Çocuk yaşında Hilmi Bey'in sürgününü kabullenemeyen, babasının hafiyeliğini deşifre eden ve konakta çıkan yangında yüzü yanan Süleyman, teyzesinin daha önceki evini satın alır ve yıllar önce babasının yaptığı kötülüğü bu şekilde telafi etmeye çalışır. Bu çerçevede *Harabelerin Çiçeği*'nde verilen iletilerden biri de bir hafiyenin veya jurnalcinin kötülüğünden küçük büyük pek çok masum insanın çevresiyle birlikte olumsuz etkilendiğidir.

Sonuç

1876-1909 yılları arasında otuz üç yıl Osmanlı Devleti'ni yöneten II. Abdülhamid; Osmanlı padişahları arasında kendisinden hayli söz ettiren, yaşadığı dönemde kiminin *en büyük düşmanı*, kiminin *en azizi* olarak algıladığı siyâsî bir aktördür. Uygulamaları nedeniyle Abdülhamid'i baskıcı, sansürcü ve otokrat bir şahsiyet olarak görenlerin karşısında onu; bir devlet adamı, manevî bir şahsiyet olarak tanımlayanların ötesinde Abdülhamid'e isyanı, Allah'a isyan etmekle eşdeğer sayanlar dahi bulunur. Abdülhamid; kendisinden önceki padişahların yaşadığı olumsuz durumları yaşamamak, vehimlerini ve korkularını bastırmak amacıyla hafiyeler teşkilatı kurar ancak bu teşkilat zamanla bir takım kirli hesapların, çıkar çatışmalarının aracı hâline gelir. Cemiyet içinde kangren olarak algılanmaya başlanan teşkilat, 31 Temmuz 1908'de devlet müdahalesiyle kesilip atılana dek sosyal, siyasal pek çok buhrana neden olur. Döneminin siyâsî ve sosyal durumunu romanlarına yansıtan Reşat Nuri Güntekin, hafiyelik ve jurnal konularını farklı romanlarında ana konunun yanında tâlî unsurlar olarak işler. Güntekin'in romanlarına hafiyelik ve jurnal kavramları doğrultusunda bir bütün olarak bakıldığında yazarın, istibdâdî

yönetimin toplumsal ve siyâsî yansımalarını konu edinen genel bir resim çizdiği anlaşılır. Halkın bakış açısıyla çizilen bu resim, renkli değil siyah beyazdır. Siyah kısmını saray ve çevresi, beyaz kısmını ise muhalifler ya da muhalif zannedilenler oluşturur. Resimdeki ana figür olan halk, mutlak otorite ile çevrelenmiş; hafiyelerle izlenmiş, bir kısmı jurnallerle suçlanmıştır. Panoramik resmin ilerleyen bölümlerinde tevkif edilen ve bazıları da uzak yakın birtakım yörelere sürülen aydın düşünceli insanlar bulunur.

İnsanlar arasında derin itimatsızlık, endişe, korku oluşturan, zamanla toplumun birlik ve beraberliğini zedeleyen, insanları birbirine düşman eden hafiyelik ve onunla birlikte ortaya çıkan yasaklar, tevkifler, sürgünler; aydın kimliğiyle toplumun sorunlarını gözlemleyen Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında yardımcı unsurlardandır. Akılcı hareket eden, oldukça zeki ve iyimser bir kişi olan Güntekin, facia boyutunda gördüğü hafiyelik ve jurnal konusunu ölçülü bir üslûpla işlediğinden okuyucuda yalnızca ahlâki endişe hissettirir. Hafiyeler ve jurnalcileri doğrudan bir kin ve nefret objesi olarak göstermez. Bununla birlikte insanlarda ciddi rahatsızlık oluşturabilecek durumlar, yeri geldiğinde mümkün olduğunca yumuşatılarak verilir ki bu bir çeşit yazarın kendine uyguladığı sansür (otosansür) dür. Güntekin söz konusu uygulamayı devletçi bir anlayışla yapmaz, sorunun kökenini tespit ederek çare yollarını işaret eder. Hafiyeliğin küçükten büyüğe toplumun pek çok kesimine olumsuz etki eden yönlerine dikkati çeker. Bu nedenle hafiyelerin kimliği onun ilgi sınırları içine fazlaca girmez. O; kişileri değil, zihniyeti hedef alır. Ona göre; insanları absürd gerekçelerle suçlayan, karalayan bu zihniyeti besleyen ortam, akıl ve bilim ile hareket edilerek kurutulduğunda, bu tür gayri insanî faaliyetler temelden yok olacaktır. Romanlarını realist bir çizgide ele alan Güntekin, yaşadığı her dönemi derin bir süzgeçten geçirir ve sorumluluk bilinciyle yazar. Örneğin hürriyet ve adalet taraftarı olarak gösterdiği ve bu nedenle tevkifler, sürgünler yaşattığı kahramanlarının taraftarı olduğu bir grubun siyâsî gücü ele geçirdiklerinde benzer haksızlıkları yaptıklarını eleştirmekten de geri durmaz. Yazarın örtülü amacı okuyucuda insanî yönetim bilinci oluşturarak yönetimin ya da partilerin kutsanmasının önüne geçmektir.

Diğer taraftan Güntekin romanlarında, siyâsî olayların uzun vadede insanlar üzerindeki etkilerini gösterir ve okuyucunun dönem hakkında fikir yürütmesini olanaklı hâle getirir. Örneğin; hükümetin onaylamadığı bir kitabı okuduğu için on yedi on sekiz yaşındaki bir gencin okul sıralarından alınarak sürgün edilmesi ve yıllarca eğitimden yoksun kalması; ülkenin gidişatını sorguladığı için bir doktorun yurt dışına sürgünü ve orada sefalet içinde ölmesi; ortaoyunu oynayan bir askerin jurnallenecek sorgusuz sualsiz apoletlerinin sökülmesi, okuyucunun siyâsî ortam hakkında çıkarımda bulunmasını sağlayan malzemelerdir. Güntekin; bir yönüyle yangın yerine dönmüş ortamı ve siyâsî gerçekliği derinlemesine hissettiren diğer yönüyle her döneme ve kişiye tolerans tanıyan; üslubu, bakış açısıyla her geçen gün etki alanını genişleten ve ilgi çeken usta bir romancıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, II. Seri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967.
- Akün, Ömer Faruk. "Nâmık Kemâl'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri." *Türkiyat Mecmuası*, 18, (1976): 1-78.
- Akün, Ömer Faruk. "Nâmık Kemâl." *İslâm Ansiklopedisi*, 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (2006): 361-378.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.
- Akyıldız, Ali. *II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıali'yle (Hükümet) İlişkileri, Osmanlı*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 286-297.
- Akyıldız, Ali. "Mabeyn-i Hümayun." *İslâm Ansiklopedisi*, 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (2003): 283-286.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu: 148. İstanbul: Seçil Ofset, 2017.
- Basiretçi Ali Efendi. *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar (İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme, 1325)*, İstanbul: Sander Yayınları, 1976.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliyye nr. 71819; 80070.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Eğil Dağlar*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, 1975.
- Beyhan, Mehmet Ali. "Câbi Tarihi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992. Beyhan, Mehmet Ali. "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller." *İlmî Araştırmalar*, 8, (1999): 65-83.
- Çalışkan, Çağrı. "II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)." Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan & Buzpınar Ş. Tufan. "Midhat Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, 30, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 7-11.
- Çetinsaya, Gökhan. "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi." *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, (2016): 353-409.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Demirel Fatmagül & Çavaş Raşit. "II. Abdülhamid Dönemi'nde Gümrüklerde El Konulan (Ve Elbette Yakılan) Kitaplar." *Müteferrika*, 26, (2004): 151-158.

- Demirel, Fatmagül & Çavaş Raşit. “Yeni Bulunan Belgelerin Işığında II. Abdülhamid’in Yaktırdığı Kitapların Bir Listesi.” *Müteferrika*, 28, (2005): 3-23.
- Demirel Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Gör, Emre. “II. Abdülhamid Dönemi’nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908).” *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/1, (2019): 71-84.
- Güngör, Erol. *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Kızılıcak Dalları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2010.
- _____. *Değirmen*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2010.
- _____. *Yeşil Gece*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2013.
- _____. *Miskinler Tekkesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015.
- _____. *Dudaktan Kalbe*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2018.
- _____. *Acımak*, çev. M. Fatih Kanter, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2018.
- _____. *Çalığışu*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019.
- _____. *Ateş Gecesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 8. Baskı.
- _____. *Son Sığınak*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 11. Baskı.
- _____. *Gökyüzü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 13. Baskı.
- _____. *Gizli El*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 13. Baskı.
- _____. *Bir Kadın Düşmanı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 17. Baskı.
- _____. *Damga*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 25. Baskı.
- _____. *Akşam Güneşi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, (ty.).
- _____. *Harabelerin Çiçeği*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, (ty.).
- _____. *Kavak Yelleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, (ty.).
- Haydaroğlu, İlknur P. “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale.” *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17/28, (1995): 109-133.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar*, 3, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Karakışla, Yavuz Selim. “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları.” *Toplumsal Tarih*, 120, (2003a): 24-29.
- Karakışla, Yavuz Selim. “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik.” *Toplumsal Tarih*, 119, (2003b): 12-21.
- Kırlı, Cengiz. “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol.” *Toplum ve Bilim*, 83, (2000): 58-79.
- Koçlu, Orhan. *Jurnal*, Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür). 7, İstanbul: İz Yayınları, 1996.

- Küçük, Cevdet. "II. Abdülhamid." *İslâm Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1988): 216-224.
- Mehmed Murâd. *Müdâfaa Niyetine Bir Tecâvüz! (Kırk Anbar 'a Cevâb)*, Paris: Meşveret Matbaası, 1314.
- Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâneye Duhûl ve İntişârı Memnu' Bulunan Kütüb ve Risâil-i Muzırrânın Esâmisini Mübeyyîn Cedveldir*. Matbaa-i Osmânîye, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, 1900.
- Mercan, Mehmet. "II. Abdülhamit Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği: Sivas Valisi Halil Rifat Paşa Hakkında Bir İhbârname." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, (2007): 341-369.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2010.
- Tahsin Paşa. *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1931.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Tekin, Emrullah. "Hafiyeciler." *İslâm Ansiklopedisi*, 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1997): 115-116.
- Tugay, Asaf. *İbret*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1961.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/2-abdulhamidi-gerçekten-taniyor-muyuz-40230875> İlber Ortaylı'nın 24.09.2016 tarihli yazısı (Son Erişim 31.07.2021)

Görseller

- <https://ozhanozturk.com/2018/07/27/midilli-lesvos-lesbos/> (Erişim: 01.07.2021)
- <https://archive.org/details/lesocialismeref02millgoog> (Erişim: 07.07.2021)
- https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Vatan_yahut_Silistre.pdf&page=6 (Erişim: 10.07.2021)
- <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/ilk-turk-pulu-ve-sonrasinda-tedavule-cikarilan-osmanli-devleti-pullari/210> (Erişim: 12.07.2021)
- <https://i.redd.it/y2py5t4qatx41.png> (Erişim: 14.07.2021)
- <http://www.eskiturkiye.net/4319/sinop-ve-sinop-kalesi> (Erişim: 16.07.2021)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezmi> (Erişim: 18.07.2021)

Aruzun İmlası ve Telaffuzu

Orthography and Pronunciation of the ‘Arūd

Alper GÜNAYDIN¹

Öz

Aruz vezni hem imla hem de telaffuz ile yakından ilişkilidir. Çünkü taktî, aruz ile yazılmış bir şiiri yazıldığı vezne uygun olarak seslendirmek ile mümkündür. Fakat aruz vezni ile yazılmış metinler ekseriyetle standart imla ile kaydedilir. Kalıplaşan ve standartlaşan imla ise telaffuzu tamamen yansıtmayabilir. Aruzun teorisini kuran el-Halil, bu meseleye de değinmiş, telaffuzu esas alan ve taktî’i yansıtan bir imla metodu geliştirmiştir. Hattu’l-‘arüz adı ile anılan bu imla metodu, manzum metinlerin vezne uygun okunuşunu kaydetmek gibi son derece pratik bir amaca hizmet eder. Bu çalışmada, aruz imlasının tarihi ve kısa bir tarihi verildikten sonra, XVIII. yüzyıl şairlerinden Hâfız Ömer’in 13 varaktan ve 318 beyitten müteşekkil mi’râciye’indeki orijinal bir uygulaması detaylı olarak incelenecektir. İbaresini itibari ile standart imlayı, hareke ve işaretlerle de taktî’ ve telaffuzu yansıtan bu orijinal nüsha, standart imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, taktî’in ise standart telaffuzla ne kadar yakınlaşabileceğini gösteren son derece kıymetli bir vesikadır. Kendi mi’râciyesini bizzat harekeleyen şair, aruz imlasını metin boyunca büyük bir titizlikle uygular. Ayrıca mi’râciyesinin mensur dibâcesinde bunu neden yaptığını da açıkça belirtir. Çalışmada, şairin uyguladığı aruz imlasının hem aksayan yanları hem de orijinal yanları değerlendirildi; mi’râciyede tatbik edilen harekeleme metoduna mushaf hattının (hattu’l-mushaf) dolayısı ile tecvit ve tilâvetin tesirleri de ortaya konuldu.

Anahtar kelimeler: Aruz İşlemleri, Aruz İmlası, Hattu’l-‘Arüz, Eski Türk Edebiyatı, Aruz Tasarrufları, Taktî’i

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Alper Günaydin (Arş. Gör. Dr.),
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ahmet Necdet
Sezer Kampusu, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye
E-posta: agunaydin@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4683-5989

Başvuru/Submitted: 24.05.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.09.2021

Kabul/Accepted: 13.09.2021

Online Yayın/Published Online: 00.00.0000

Atıf/Citation: Günaydin, Alper, "Aruzun İmlası ve Telaffuzu." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 681-710.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.940404>

ABSTRACT

‘Arūd is a metric system which is closely related to both orthography and pronunciation. Because taktî’ is only possible by spelling the poetic text which is written in the ‘arūd meter. In the divans the poems are mostly recorded with the standard writing system. The standard orthography may not reflect the pronunciation completely. Al-Khalil, the first theoretician of the ‘arūd, notices this problem and develops a special writing system which is used to show the pronunciation in verse texts. This special writing method is called hattü’l-‘arūd and it is mentioned in some historical sources but it was not very common back then and it is also not very well known by academics today. In this study, we are going to evaluate a mi’râjiyya which is written in late 18th century and its original writing method. The poet was a preacher, and he wrote his work to be read in the mawlid ceremonies. It is understood from his introduction that he witnessed many times that his work was mispronounced. So, he applied a spelling system which is quite similar to the Quranic writing system. This practical

writing system is applied to the text by the poet himself to make his work easier to read by the ones who do not know the 'arūd meter very well. With this special method he also records the best pronunciation of his time.

Keywords: Spelling of the 'Arūd, Hattu'l-'Arūd, Orthography of the 'Arūd, Old Turkish Literature, Prosodic Intervention, Takti'

EXTENDED ABSTRACT

'Arūd (الْعُرُوض, al-'arūd) is a study of poetic meters. This study field is founded by al-Khalīl ibn Aḥmad al-Farāhīdī (d. 786), an early Arab lexicographer and philologist. In his book *al-'Arūd* he describes types of meters, gives the basic rules and sets the terminology. He places this study field under the science of poetry (عِلْمُ الْعُرُوض, 'ilm al-'arūd).

'Arūd is a metric system which is closely related to both orthography and pronunciation. Takti' (التقطيع) is a term which describes reading a poem aloud, in accordance with the rules of the 'arūd. In the divans poems mostly recorded with the standard writing system. The standard orthography may not reflect the pronunciation completely, however Al-Khalīl, the very first theoretician of the 'arūd, realized that there is a gap or difference between pronunciation and orthography. After noticing this problem he developed a special writing system used to show the pronunciation in verse texts. In this method words are written according to pronunciation rather than how they are written in the standard language. He calls this method as *hattu'l-'arūd* (خط العروض).

Hattu'l-'arūd resembles the Quranic writing system which is called *hattu'l-mushaf* (المصحف خط). The spelling and reading of the Quran are different. While *hattu'l-mushaf* determines the writing of the Quran, *tecvīd* (التجويد) is a discipline which shows how to read the Quran. This is quite similar to *hattu'l-'arūd* and *takti'*. These two writing systems were founded by al-Khalīl. We can say that there are similarities between *hattu'l-'arūd* and *hattu'l-mushaf*; *takti'* and *tecvīd*.

After al-Khalīl, this special writing method called *hattu'l-'arūd* was also mentioned in some other historical sources. Ibn Durustevyeh (d. 958), is another linguist who defines *hattu'l-'arūd*. Ottoman historian-chronicler Tashkubrizadah (d. 1561), in his bibliographic encyclopedia called *Miftāh al-Sa'āda*, also records some information on this topic. He categorizes the *hattu'l-'arūd* as a sub-branch of the science of writing. He records a verse (beyt) as an example. He gives this beyt twice. One is written in standard spelling and the other is written in *hattu'l-'arūd*.

Hattu'l-'arūd is employed by the poets for several reasons such as teaching the 'arūd, to check if the verse is in accordance with the meter, or some other practical reasons such as providing an easy reading for the ones who do not know the 'arūd meter very well.

Some Ottoman poets used this writing method in order to provide the meter of the verse. Hattu'l-'arūd was also employed to teach the 'arūd to children or beginners due to its practicality.

It seems that Tarlan was the first academician who mentioned this writing method. Starting from Tarlan, some academics such as Dilçin made some contributions on this topic.

Along with these, some academics, by missing the historical information, thought they were the first ones who discovered this writing system. They even gave some new names to hattü'l-'arūd. Some academics did not understand it at all or labeled this kind of writing as a misspelling when they came across it.

In this study, we evaluated a mi'rajiyya which is written in late 18th century and its original writing method. The poet, Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî, was a preacher, who wrote his work to be read in the mawlid ceremonies. It is understood from his introduction that he witnessed many times that his work was mispronounced. So he applied a spelling system which is quite similar to the Quranic writing system. This practical writing system is applied to the text by the poet himself to make his work easier to read by the ones who do not know the 'arūd meter very well. With this special method he also records the best pronunciation of his time.

The poet uses the hattü'l-'arūd in order to show how to read the mi'rajiyya loudly. This tells us how the standard language is adjusted to be able to apply the 'arūd. This adjustment shows us that poets used the daily spoken language as an option to be employed when needed.

Hattu'l-'arūd is mostly used by the poets here and there, but in this mi'rajiyya, it is applied to the whole text by the poet himself.

He adds to his work a kind of preface which is called dībāja. In this dībāja, he describes the hattü'l-'arūd, explains why he changed the vowel marks or even the spelling, and he mentions its practical purpose.

Giriş

Divan edebiyatında aruza paralel olarak, aruzu bilmeyenlerin okuyuşunu kolaylaştırmak yahut yapılan aruz işlemlerini ve tasarruflarını metinde göstermek gayreti ile vezni imlaya yansıtın bir yazı metodu gelişmiştir. Aruz imlası veya hattı'l-'arûz olarak adlandırılan bu imla metodu, manzum metnin okunuşunu ön plana alan pratik bir kullanım ihtiva eder; doğrudan takti'î esas alır; vezne uygun okunuşu tespit eder; telaffuzu (diction) ve ahengi (ritm) yazıya yansıtır. Elimizde aruz imlasının uygulandığı pek çok metinle birlikte, aruz imlası ile ilgili hem tarihi hem de akademik kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklar, aruz ile yazılmış metinlerin tamamen standart imla ile yazıldığı yahut yazılması gerektiği ön kabulünü değiştirmemiz, aruz ile yazılmış metinlerde tamamen veya kısmen vezni yansıtan farklı bir imla tercih edilebileceğini göz önünde bulundurmamız gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, aruz imlasının kısa bir tarihi, tarifi, nasıl uygulandığı ve neden kullanıldığı üzerine kısaca durduktan sonra bu imla metodunu uygulayan bir mi'râciye üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu mi'râciye, Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî künyeli bir şair tarafından yazılmış bir XVIII. yüzyıl eseridir, 318 beyitten oluşmaktadır ve harekelidir.¹ Giriş kısmında mensur bir dîbâce vardır. Şair, dîbâcesinde de açıkça belirttiği üzere metnini aruza ve makbul bir telaffuza göre bizzat kendisi harekelemiştir.²

Bu çalışmada yapılanlar maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir: Aruz imlası'nın kısa bir tarihi ve tarifi verildi; aruz imlasının yeni bir uygulama olmadığı, daha ilmi aruz vaz edilirken bu hususi imlanın da ilmi aruz'un veya ilmi hatt'ın bir alt dalı olarak vaz edildiği ortaya konuldu; aruz imlasının (hattı'l-'aruz) kökenlerinin Kur'ân'ın imlası (hattı'l-'mushaf) ile ne kadar paralel ilerlediği, tilavetin takti'î ile, tecvidin de aruz kaideleri ile ne kadar ilişkili olduğu misalleri ile gösterildi; aruz imlasını tatbik eden mi'râciyenin bu orijinal uygulaması aruz işlemleri ve ses hadiseleri bakımından misalleri ile birlikte değerlendirildi, aksayan noktalarına işaret edildi; ses hadiselerinin birer aruz imkânı gibi son derece işlevsel kullanılması,

- 1 Hâfız Ömer Mi'râciyesi'nin bilinen dört nüshası vardır. 06 Mil Yz A 7277-1 demirbaş numarası ile Millî Kütüphane'ye kayıtlı (MK-I) nüshası; 06 Mil Yz A 9175 demirbaş numarası ile yine Millî Kütüphane'ye kayıtlı (MK-II) nüshası; T 7390 demirbaş numarası ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ne kayıtlı (İÜ) nüshası; AEMNZ1375 demirbaş numarası ile Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîri koleksiyonuna kayıtlı (AE) nüshası. Bu çalışmada, mi'râciyenin Ali Emîri nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha 13 varaktan oluşmakta ve giriş kısmında mensur bir dibace bulunmaktadır. Çalışmanın sonuna eklenen tıpkıbasım bu nüshaya aittir. Mi'râciyenin AE nüshasında, metnin başladığı 1b'nin ön yüzünde yani 1a'da, sonunda "ferâğ kaydı" ihtiva eden 14 satırlık bir metin bulunmaktadır. Bu kısa metnin altında bulunan ferâğ kaydında şairin künyesi "seyyid ömer şafi hâfız-i câmi'-i şâhzâde" olarak geçmektedir. Metnin başladığı sayfanın üst kısmında yani 1b'de ise "hâzâ mi'râciyye min te'lif-i 'ömer hâfız yenişehir-i fenârî hâfız-i şâhzâde sultân muhammed fâbe bezzâhü" kaydı bulunmaktadır.
- 2 Bu dört nüshadan yalnızca AE nüshasında aruz imlası kullanılmaktadır. AE nüshasının zahriyesinde bizzat şair tarafından kaydedilen bir dîbâce bulunmaktadır. Bu dîbâcenin tarihi, mi'râciyenin telif tarihinden 40 yıl sonrasını göstermektedir. Şair, telif ettikten kırk yıl sonra eserini tekrar ele almış ve aruzu bilmeyenler için kolaylık olması için bizzat harekelemiştir. Bu dîbâce kısmında şair, aruzu bilmeyenlerin ve makbul bir telaffuzla okuyamayanların hatalarından, aruzu ve telaffuzu yansıtan bir harekeleme yahut imla metodunun olduğundan, bunun bazıları tarafından bilinmediğinden, bu nüshada bu metodu kullandığından fakat bu metodu bilmeyenler tarafından ibarenin hareke ve irabının yanlış olarak tavsif edilebileceğinden bahsetmektedir.

misalleri ile birlikte incelendi; takti'in telaffuzla ne kadar yakından ilişkili olabileceğine ve aruz ile yazılmış metinlerin, tarihî telaffuz araştırmaları için tahmin edilenden çok daha geniş araştırma ve tespit imkânı sağlayabileceğine dikkat çekildi.

Takti'i yansıtan aruz imlası ile tecvidi yansıtan mushaf imlasının kesişmesi meselesi de bu çalışmanın zorunlu olarak kapsamı alanına girmektedir. Bu kesişmenin kökenleri ise hem şairin mesleğinde hem metnin hedef kitlesinin tilavet ve tecvidi bilen fakat aruzu bilmeyenler oluşunda hem de daha vaz edilirken mushaf hattı ile aruz hattının doğru telaffuzu tespit etme gayreti ile şekillenmesi ortak noktalarında aranmalıdır.

Yine bu çalışmada, misal olarak kullandığımız transkripsiyonlu metinlerde şairin, standart imlayı muhafaza eden, takti ve telaffuzu ise hareketlerle tespit eden metodunu yansıtmaya gayret gösterildi. Çalışmada, dilbilgisi üzerine yoğunlaşmamakla beraber aruz işlemleri incelenirken vezne doğrudan tesir ettikleri için fonetik hadiseler de değinildi.

Çalışmada, aruz çalışmaları ile alakalı olarak birkaç farklı kavram sıkça kullanılmaktadır: Aruz işlemleri, aruz hatası, aruz imlası ve aruz tasarrufları. Bu kavramlarla ilgili kısa birkaç açılama yapmak yararlı olacaktır.

Beyti vezne uydurmak için belli kaide ve kurallara bağlı olarak yapılan müdahaleler “aruz işlemleri” olarak tanımlanmaktadır.³ Bilinen aruz kaidelerinin dışında yapılan bazı uygulamalar ise “aruz tasarrufları” şeklinde adlandırılmaktadır.

“Aruz tasarrufları” kavramının tam bir tanımı İsmail Hakkı Aksoyak tarafından şöyle yapılmaktadır: “Aruz tasarrufları, şairin şiirinin veznini tutturabilmek için en az iki heceli sözcüklerdeki hecelerin sayısını çeşitli ses olaylarından da yararlanarak bir veya iki hece azaltmasıdır.”⁴ Bu tarifteki yalnızca hece azaltılması ile kısıtlanan aruz tasarrufları biraz daha genişletilerek kavram şu şekilde tarif edilebilir: “Aruz tasarrufları, şairin, vezni temin etmek için aruz ve dil kurallarını esneterek veya bu kuralların dışına çıkarak yaptığı müdahalelerin tümüne denir”. Çünkü şairlerin vezne veya takti'e müdahalesi hece azaltmaktan çok daha fazlasını ihtiva etmektedir.

Halle ve Keyser, “*Chaucer and the Study of Prosody*” başlıklı çalışmalarına şairlerin, dilin kurallarına müdahale etme tasarrufuna sahip olduğunu söyleyerek ve bu tasarruf haklarını vezni sağlamak amacıyla (for purposes of meter) nasıl kullandıklarını sorarak başlar.⁵

Halle ve Keyser'in çalışmasında, şairlerin vezni temin etmek amacıyla dil kurallarına aykırı uygulamaları “ihlal” (violation); “meşru vurgu değişmesi” (legitimate stress shift); “kabul edilebilir sapmalar” (allowable deviations) veya “modifiye” (modification) gibi kelimelerle tanımlanmaktadır.⁶

3 M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2015), 208.

4 İ. Hakkı Aksoyak, “Osmanlı Şairlerinin “Aruz Tasarrufları” ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri,” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008): 73.

5 “Beginning with the observation that a poet (like his audience) has at his disposal certain linguistic givens, he may ask how these linguistic givens are utilized for purposes of prosody.” Halle, Morris ve Jay Keyser, Samuel, “Chaucer and the Study of Prosody,” *College English* 28-3 (1966): 188.

6 Halle ve Keyser, “Chaucer and the Study of Prosody,” 188.

Aruz tasarrufları ile alakalı bir başka mesele de kavramın İngilizceye çevrilmesidir. Sadettin Özçelik'in "Süheyl ü Nevbahar 'da Vezin Tasarrufları" adlı çalışmasında bazı aruz tasarrufları tasnif edilerek ve örneklendirilerek açıklanmaktadır. Çalışma, beytin aruza intibakı amacıyla vezne yapılan bazı müdahaleleri "aruz tasarrufları" adıyla kavramsallaştırmaktadır. Ancak çalışmada, "aruz tasarrufları" kavramının İngilizceye "poetry savings" olarak çevrilmesi doğru değildir. "Tasarruf" kelimesinin yalnızca "biriktirmek" manasını esas alan bu yanlış çeviri başka birkaç çalışmada daha aynen tekrar etmektedir. Aynı kavram, Hasan Kaplan'ın bir çalışmasında daha isabetli olarak "aruz uygulamaları" manasına gelen "aruz practices" şeklinde çevrilmiştir.⁷ Fakat bu tanımlamanın da "aruz işlemleri" kavramı ile karışması söz konusudur. Aksoyak'ın "Osmanlı şairlerinin "aruz tasarrufları" ve araştırmacıların gereksiz müdahaleleri" adlı çalışmasının başlığında aruz tasarrufları kavramı "aruz meter choices" şeklinde çevrilmiştir.⁸ Bu çevirideki "tercih" lafzı, şairin müdahalesini ifade eden "tasarruf" kelimesini tam olarak karşılamamaktadır.

Bu çalışmada "aruz tasarrufları" kavramı için "prosodic intervention" (vezinsel müdahale) çevirisi teklif edilmiştir. Bu çevirideki "prosody" kelimesi şiirde ahengi sağlayan tüm unsurları vezin, kafiyeye ve tonlamayı kapsamaktadır; "intervention" kelimesi ise nüfuzunu kullanarak karışma, değiştirme ve müdahale etme manalarına gelmektedir.

"Aruz tasarrufları" tanımlaması, "aruz hatası" veya "vezin hatası" kavramlarından farklıdır. Şair, bazen vezni temin etmek için dil bilgisinin ve aruzun kurallarını esneterek bir tür yan yol bulur. "Aruz tasarrufları" olarak adlandırılan bu yan yollar şairin, açıkça kuralları ihlal etmesinden kaçınmasını sağlar.

"Aruz imlası" ise standart imlanın dışına çıkan imla uygulamalarını kapsamaktadır. Şairin, yaptığı aruz işlemlerini veya aruz tasarruflarını imlaya bir şekilde yansıtmasıdır. Bazen bu imla, aruzu temin etmeye doğrudan katkı yapmadığı halde takti'i yansıtarak şiirin doğru seslendirilmesini yönlendirici mahiyette de olabilir.

1. Bir (B)ilim Dalı Olarak Aruz İmlası; İlmü Hattî'l-'Arûz

Kitâbü'l-'Arûz adlı çalışması ile tanıdığımız el-Halîl (öl. h. 175/m. 791) standart imlanın telaffuzla dolayısı ile de aruzla örtüşmediğini fark eder ve aruzu imla edebilmek için pratik bir yazı metodu geliştirir. Yani aruz ilmini vaz eden el-Halîl, bu hususi imlanın da temellerini atan kişidir.⁹

Bu hususi imla, aruzun takti'i ile alakalıdır. Taşköprüzâde, *Miftahü's-Sa'âde*'sinde "ilmü hattî'l-'arûz" başlığı altında kısaca bu hususi imla metoduna değinir. İlimler tarihi ve tasnifi

7 Hasan Kaplan, "Ahmed Kuddûsî Divanı'nda Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar," *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020): 114.

8 Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin "Aruz Tasarrufları" ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri," 59.

9 Halîl b. Ahmed, daha sonra tüm Arap yazı sisteminin de temellerini teşkil edecek olan Kur'ân'ın imlası ile ilgili oldukça ehemmiyetli çalışmalar yapmıştır. Harekeleri ve diğer bazı imla işaretlerini ilk defa onun kullandığı bilinmektedir. Bu mevzuda *Kitâbü'n-Nakd ve 'ş-Şekl* adlı müstakil bir çalışması da bulunmaktadır. (Tevfik Rüşdü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed," *DİA* 15 (1997): 309-312).

şeklinde düzenlediği bu meşhur eserinde müellif, hattı'l-'arüz'u hem ilmü hatt'tın hem de ilmü 'arüz'un bir alt dalı sayar.¹⁰

Yine müellif, hattı'l-mushaf ile hattı'l-'arüzü karşılaştırır. Kur'ân'ın imlasını ihtiva eden hattı'l-mushaf'ın sünnet kabul edildiğini yani nakle dayandığını, hattı'l-'arüz'da ise vezne ve telaffuza dikkat edildiğini söyler. Bu hatta göre ehemmiyetli olan telaffuzdur; vezni oluşturan hareketli yahut sakin harflerin sayısı esas alınır; tenvinler nün-ı sâkin ile yazılır; şeddeli ve idgam edilmiş harfler iki ayrı harf olarak yazılır; kendinden sonraki harfe idgam edilen lām harfi hafzedilir; harfler ve kelimeler tef'ilelere ve cüzlere göre değerlendirilir.

Müellif, İbn Dürüsteveyh'ten (ö. h. 347/m. 958) naklen,¹¹ kısa fakat oldukça açıklayıcı bir hattı'l-'arüz tarifi yapar; “telaffuzda olanı muhafaza eder, telaffuzda düşeni hafz eder.”¹² Bu tarif, mi'râciye şairinin, eserinin dîbâcesinde bahsettiği “ھاٹتی لافزا ھاٹبیک و لافزی ھاٹتا ھاٹبیک کھا'idesi” (1a) ile aynı şeyi ifade etmektedir.

Nihayet müellif, muallaka şairi Tarafe bin 'Abd'in bir beytinin standart imla ile ve hususi aruz imlası ile yazılışını misal olarak verir: Bu beyit standart imla ile;

Setübdî leke el-eyyâmü mâ künte cāhilen

Ve ye'tike bi el-ahbâri men lem tüzevvid¹³

(سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا // وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودِ)

şeklinde yazılırken, aruz imlası ile;

Setübdî lekeleyyâ mümākün tecāhilen

Ve ye'ti kebilahbā rimenlem tüzevvidi

(سَتُبْدِي لَكَلَابِيَا مَمَّا كُنْتَ تَجَاهِلُنَّ // وَيَأْتِي كِبَلَاخِبَا رِمَنْ لَمْ تَزُودِي)

şeklinde yazılır. Görüldüğü gibi beytin hattı'l-'arüz'a göre imlasında, söyleyiş yani telaffuz esas alınmakta; kelimeler tef'ilelere göre bölünmekte; şeddeli harfler ayrı birer harf olarak yazılmakta; tenvin, nün-ı sâkin ile yazılmakta; imale ve vasl gibi aruz işlemleri de imlaya yansıtılmaktadır.

10 Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed, *Miftāhü's-Sa'ade ve Misbāhü's-Siyāde fî Mevzū'ati'l-'Ulūm* I (Kahire, 1968), 93-94. Kısaca *Miftāhü's-Sa'ade* adıyla anılan bu eser, müellifin oğlu tarafından *Mevzū'atü'l-'Ulūm* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

11 Basra ekolüne mensup bir nahivci olan bu âlimin tam adı Ebû Muhammed Abdullah bin Ca'fer bin Dürüstüveyh bin el-Merzubân el-Fârisî el-Fesevî en-Nahvî'dir. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ında biyografisi bulunmaktadır. Âlimin nisbesi, DİA'da “Dürüsteveyh” şeklinde geçerken (Mehmet Raşit Özbalıkcı, “İbn Dürüsteveyh,” *DİA* 19 (1999): 420) İbn Hallikân, bu nisbenin iki farklı telaffuzu olduğunu kaydeder. *Mevzū'atü'l-'Ulūm*'da âlimin *el-Mütercim bi-Kitâbi'l-Kitâbi'l-Mütemmim* adlı eserine atıf yapılmaktadır.

12 *Mevzū'atü'l-'Ulūm*'da bu imla metodunun tarifi şöyle verilir: “Telaffuzda sâbit olan hurûf isbât, sâkit olan hurûf iskât olunur”.

13 Günler, bilmediklerini sana gösterecek ve yol azığı verip de görevlendirmediğin kimseler sana haberler getirecek!

Yukarıda verilen misal beyit, Arap aruzunda çok sık kullanılan tavil bahrinin “fa‘ülün mefâ‘ilün fa‘ülün mefâ‘ilün” vezni ile yazılmıştır.¹⁴ Beyit, tef‘ ilelerine ayrılarak, her iki mısranın ikinci tef‘ ileisinde yapılan vasllar ve ikinci mısranın sonunda yapılan imâle de gösterilerek şu şekilde yazılabilir:¹⁵

Setübdî / leke’_l-eyyâ / mümākün / tecâhilen
Veye’tî / kebi’_l-ahbâ / rimenlem / tüzevvidî

2. Aruz İmlası ile İlgili Akademik Araştırmaların Kısa Bir Tarihi

Aruz imlasına akademik yaklaşımın tarihini, iki nedenden ötürü Ali Nihad Tarlan’la başlatmak mümkündür. İlk neden, kronolojik olarak bu meseleyi gündeme ilk getiren kişinin o olması, diğeri ise bu meseleyi keşif yahut tespit şeklinde ortaya koyan bir üslup kullanmasıdır.

Tarlan, 1935’te, metin şerhi doçenti unvanı ile Türkiyat Mecmuasında “*Bir İmlâ Hususiyeti*” başlığıyla yayımladığı bir çalışmada, XV. yüzyılda istinsah edilmiş Şeyhî ve Ahmedî divanlarında bilhassa imalelerdeki farklı imlayı şöyle tespit eder: “Türkçe kelimeler aruz vezni içinde imalelere uğramıştır. Divanı yazan veya istinsah edenler aruz veznine vakıf şahsiyetler olduğundan imaleli yerlerde muhakkak sesli harf koymuşlardır.”¹⁶

Yalnızca iki nüsha üzerinden yaptığı bu tespiti, tüm divan şiirine şumul noktasında ise biraz ihtiyatlı davranan Tarlan, tutarlı kullanılmasından dolayı ise bir kaide olduğunu ve en azından döneminde etkili olduğunu söyler: “Esasen bu kadar mahdud bir vesika ile her hangi bir mevzuda umumî neticeler çıkarmak doğru değildir. Ancak bu iki eserde aşağı yukarı bir kaide halinde riayet edilen imlâ hususiyetinin o devirde hiç olmazsa hâkimiyetini kabul etmek zaruridir.”¹⁷

Bu çalışmasından anlaşılmaktadır ki Tarlan, ilmü hattî’l-‘arüz’ dan haberdar değildir. İncelediği iki divanda, imalelerin tutarlı bir şekilde gösterilmesi dikkatini çekmiş, bunların birer imla hatası olmadığı, bir tasarruf olduğu hatta bir kaide mahiyetinde uygulandığı neticelerine varmış, tespit ettiği bu uygulamayı da “imlâ hususiyeti” ve “imlâ usulü” gibi isimlerle tanımlamıştır. Diğeri yandan çalışmada, Arapça olan “sidre” ve “din” lafızlarındaki zihafî yansıtan farklı imlayı tespit etmiş olmasına rağmen aruz tasarruflarını yansıtan bu hususi uygulamanın yalnızca Türkçe kelimelerde ve imalelerde olduğunu söylemesi tarifinin eksikleri arasında sayılabilir.

Cem Dilçin, Mesûd bin Ahmed’in *Süheyl ü Nevbahâr*’ının iki nüshasında da aruz vezninin uzun hecelerinin genellikle med harfleri (vav, ya, elif) ile kısa hecelerinin ise hareke

14 İbrahim Yılmaz, “Tavîl,” *DİA* 40 (2011): 184-185.

15 *Sahbâ-yı Mükerrerem*’in takti ile alakalı olan üçüncü bölümünde (tıpkıbasımda Faslı-ı Sâlis) verilen örnek beyitler, daha sonra tef‘ ilelere bölünerek ve taktideki telaffuzları gösterilerek yeniden imla edilmektedir. Bu uygulamanın yalnızca bu esere mahsus olmadığı bu eserle aynı dönemde yazılan Aruz ile ilgili pek çok kitapta da benzer uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili Cafer Mum danışmanlığında Ayşegül Aydın Göksoy tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Sahbâ-yı Mükerrerem (İnceleme-Metin)* adlı çalışmaya bakılabilir.

16 Ali Nihad Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti,” *Türkiyat Mecmuası* (1935): 231.

17 Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti,” 231.

ile gösterildiğini tespit eder.¹⁸ Daha geniş bir bakış açısıyla da aruzun imlaya hareke ve harf olarak yansımalarının XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın sonlarına kadar pek çok eserde takip edilebildiğini ekler.¹⁹

Aruzun imlaya yansıtılması hususunu farklı çalışmalarını ile defaatle gündeme getirerek ciddi bir farkındalık oluşmasına vesile olan Atabey Kılıç, tarihî kaynaklardaki “ilmü hattı’l-‘arüz” ile ilgili tarifleri ve yukarıda bahsettiğimiz iki çalışmayı da görememiştir. Bunu, çalışmasının amacı kısmında “... bugüne kadar kaynak kitaplarda bahsi geçmemiş olan aruz imlası üzerinde durmaktır...” şeklinde açıkça ifade eder ve ilk defa gündeme getirdiğini vurguladığı bu uygulamaya “aruz imlası” adını verir. Bu uygulamayı şöyle tarif eder: “Türkçe kelimelerin, bilhassa vokalleri bakımından, aruza yani aruz tef’ ile ve kalıplarına, buradaki kapalılık açıklık esasına uyularak yazılmasıdır.”²⁰ Çalışmasında, Arapça ve Farsça kelimelerde dahi bu tasarrufların yapıldığını tespit etmiş olmasına rağmen aruz imlasını “Türkçe kelimelerde” diyerek sınırlaması ve aruz imlasının yalnızca vokallerin açıklık ve kapalılık esasına göre yazılması ile sınırlandırması araştırmacının yaptığı tarifi eksik yanlarıdır.

Halil Çeltik’in, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*’na göre, tahrîk, vasl, imâle vb. uygulamaların metnin imlasına yansıdığını tespit eden çalışması²¹ ve Sadık Yazar’ın, Muhyî’nin *İbtidânâme*’sindeki imalelerin hareke veya med harfleri ile gösterilmesi, vasılların ise hususi bir işaret ile belirtilmesi gibi bazı hususi uygulamalara dikkat çeken çalışması bu mevzu ile alakalı olarak ayrıca zikredilmelidir.²²

Son olarak, Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak’ın imâle, zihaf, tavsîl, tahrîk, teskîn, teşdîd, tahfîf, tezyîd, tenkîs, tebdîl ve tefrîk başlıkları altında ele aldıkları aruz tasarruflarını, telaffuzla ve imla ile ilişkilendirerek ve pek çok farklı eserden misaller vererek açıklayan çalışmaları ile²³ Hasan Kaplan’ın telaffuza dayalı olarak yapılan aruz tasarruflarını maddeler halinde tespit ettiği çalışması dikkat çekicidir.²⁴

18 Mes’ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahâr: İnceleme Metin Sözlük*, Haz. Cem Dilçin (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 37.

19 Cem Dilçin, bu bilgiyi *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi’ş-Şerîfe, Hüsrev ü Şîrin ve İşk-nâme*’ye atfen vermektedir. Aruzun imlasının Türkçenin imlasına tesirini ise şu şekilde ifade eder: “Müstensihlerin uygulamaya özellikle dikkat ettikleri bu kural, aruz vezninin, Türkçe sözcüklerin yazımında ne büyük etken olduğunu göstermektedir. Bu etkinin çok uzun sürmesi, Türkçe sözcüklerin yazımlarının kalıplaşıp kesinleşmesini önleyen nedenlerden biridir”.

20 Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 471-487.

21 Halil Çeltik, “Ahmed-i Rıdvân Divanı’na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi,” *Turkish Studies* III, 6 (2008): 143-156.

22 Sadık Yazar, “Klâsik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri,” *Osmanlı Edebî Metinleri Anlama Kılavuzu*, Edit., Özer Şenödeyici (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 277-298.

23 Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak, “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri,” *SUTAD*, 43 (2018): 145-171.

24 Hasan Kaplan, “Mısraıy Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları,” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2019): 283.

3. Şairin, Müstensihin, Bilim Tarihçisinin ve Metin Neşri Yapan Araştırmacıların Aruz İmlasına Yaklaşımı

Aruz imlasının tarihî serüvenini tam olarak ortaya koyabilmek için, ilmü aruz yahut ilmü hatt ile uğraşan âlimlerin, Taşköprüzâde gibi bilim tarihçilerinin, şairlerin, metni çoğaltan müstensih, kâtip ve hattatların ve günümüzde ise metni yayına hazırlayan araştırmacı akademisyenlerin meseleye nasıl yaklaştığını ortaya koymak gerekmektedir.²⁵

El-Halîl ve Dürüsteveyh gibi aruz, imla ve nahiv gibi alanlarda derinleşen âlimlerin aruz imlasını tarif ettikleri, kaidelerini ve kullanım alanlarını ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Taşköprüzâde gibi ilim tarihçileri ise aruz imlasını ilmü hattın yahut ilmü aruzun bir alt dalı olarak yani bir ilim dalı olarak gördüklerini yukarıda ifade etmiştik.

Yukarıda değindiğimiz kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Divan edebiyatında aruz imlasının kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Aruz imlasının kullanıldığı metin, eğer müellif hattı ise metindeki imlaya yansıyan aruz tasarrufları şaire isnat edilebilir. Müellif hattı olmayan nüshalarda ise kâtip ve hattatlar ya şaire sadık kalacaklar ya da metne kendi bilgilerini ve görüşlerini yansıtacaklardır. Metni istinsah eden müstensih, hattat yahut kâtip, bu uygulamadan haberdar değilse imlaya yansıyan aruz tasarruflarını hata addedecek ve düzeltme yoluna gidecektir. Hâfız Ömer Mi'râciyesi'nin dîbâce kısmında bazı hattatların bu uygulamayı bilemeyebileceği hatta bu uygulamayı "yağnış" addedilip "takbih" edebileceği tespiti vardır. Tarlan'ın ve Dilçin'in ifade ettiği gibi vezne hâkim olan müstensihler ise şairin tasarruflarını değişik oranlarda metne yansıtmışlardır.

Şairlerin doğrudan bu meseleye yaklaşımını göstermesi bakımından, incelenen mi'râciyenin dîbâcesi oldukça ehemmiyetlidir. Hâfız Ömer, imla ve telaffuz ile ilgili poetikasını ihtiva eden dîbâcesinde aruz imlasının tarifini vermekte, kullanım alanına ve pratik işlevine değinmekte, nasıl uygulandığını ise bizzat kendi eserinde tatbik ederek göstermektedir.

Metin neşri yapan araştırmacıların aruz imlasına yaklaşımı ise kabaca ikiye ayrılabilir: Bu uygulamadan haberdar olanlar ve olmayanlar. Tarlan'ın aruz tasarruflarının imlaya yansıtıldığını keşif olarak sunması fakat divan edebiyatının geneline şumul etmede ihtiyatlı davranması, bu meseledeki ilk akademik görüşü ortaya koymaktadır. Dilçin'in, bu kaidenin XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına kadar pek çok eserde takip edilebileceğini söylemesi ise aruz imlasının kullanım alanının genişliğini tespit eden diğer bir akademik görüş olmuştur.

Aruz imlasını tespit eden, bunun vezni temin etmek için kullanılan bir tasarruf olduğunu ve bir kaide gibi tutarlı bir şekilde uygulandığını ortaya koyan yukarıda bir kısmına değinilen muhtelif akademik çalışmalar vardır. Aruz imlası ile ilgili akademik araştırmalar 2000'lerden sonra artmış gibi görünmektedir.

Aruz imlası ile ilgilenen araştırmacıların meseleye diğer bir yaklaşımı da mevzunun daha önce gündeme getirilmediğini, ilk defa kendilerinin gündeme getirdiklerini düşünmeleri

25 İlmü arûz (علم عروض), ilmü'l-arûz (علم العروض) ve ilmü hattî'l arûz (علم خط العروض) terkipleri, metin boyunca Arapça tamlama şeklinde kullanıldı. Bu kavramların bazı kaynaklarda "ilm-i aruz" örneğinde olduğu gibi Farsça izafet terkibi şeklinde kullanıldığı da görülür.

şeklinde dir.²⁶ Hâlbuki aruz imlası (ilmü hattı'l-'arûz) aruz (ilmü 'arûz) kadar eskidir. Aruz, Ahmed bin Halil tarafından bir ilim dalı halinde teşkil edilirken aruz imlası da şekillenmeye başlamıştır.²⁷

Bu uygulamadan hiç haberdar olmayan araştırmacılar ise aruzun imlaya yansıdığı kısımları tutarsızlık, hata, yanlış, imla yanlış²⁸ yahut vezni düzgün kullanmamak²⁹ gibi ifadelerle ve bu “yanlış”ları da müstensihe veya şaire isnat ederek menfî bir değerlendirme yoluna gitmişlerdir.

4. Mi'râciye'nin Aruzu ve Aruz İşlemlerini Yansıtan İmlası Hakkında

Hâfız Ömer, mi'râciyesinin veznini eserinin dîbâcesinde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât” şeklinde verir. Şair, daha sonra metni yazan hattat ve kâtiblerin; okuyan kâriilerin hatta dinleyenlerin dahi aruzu bilmediklerinden yakı nır: “Lakin okuyanlar ekşeri bu 'ilmîñ câhilidir ve hâkeza diñleyenler(in) iz'ânı da yokdur.” Bu sebepten dolayı şair, kolaylık olması için hem aruzu hem de makbul bir telaffuzu yansı tacak şekilde metnin irabını bizzat tashih ettiğini söyler: “i'râbı tashîh olundu.”

Şairin, mi'râciyesini imla ederken kullandığı harekeleme metodu, basit bir harekelemenin sınırlarını aşar. Bu, yalnızca okunuşu değil aruz işlemlerini de büyük bir titizlikle gösteren daha geniş bir işaretleme metodudur.

26 Kılıç'ın, çalışmasının özet kısmında aruz imlası ile ilgili olarak “bugüne kadar kaynak kitaplarda bahsi geçmemiş olan aruz imlâsı” yahut giriş kısmında “aruz imlası adını verdiğimiz ve kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulamadığımız bu imlâ hakkında ana hatları ile bilgi vermek niyetindeyiz.” (Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 472) demesi dikkat çekicidir. Tuhfe-i Mir'deki taktî'in imla edildiği kısımları inceleyen ve imlaya yapılan müdahaleyi maddeler halinde ortaya koyan Kezban Paksoy'un çalışmasının özet kısmındaki şu cümleler de bu mevzudaki algıyı gayet iyi yansıtmaktadır: “Klasik Türk Edebiyatı sahasında bugüne kadar üzerinde durulmayan konulardan biri de aruz imlâsıdır. Kaynaklarda aruz imlâsına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu güne kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiş bir husus olduğu için tartışma konusu da olmamıştır.” (Kezban Paksoy, “Tuhfe-i Mir'de Aruz İmlâsına Dâir Hususiyetler,” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 521).

27 Taşköprüzâde İsmâ'üddin Ahmed, *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-'Ulûm* I, 93-94.

28 Cûşi Dîvânı'nı inceleyen Açıl'ın, şairin imaleyi imla harfi ile gösterme gayretini yanlış bir imla olarak adlandırıp bu harfi de “olmaması gereken vav” olarak tanımlaması çarpıcı bir misaldir: ... olmaması gereken yerlere vav harfinin yanlışlıkla eklemek şeklinde tezahür etmektedir. Örneğin yedinci murabbaın ikinci bentindeki kemâlüne kelimesinde ve yirmi ikinci murabbaın ikinci bentindeki gül kelimesinde olmaması gereken vav kelimesi yanlış bir imla sonucu eklenmiştir. (Berat Açıl, *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cûşi ve Dîvânı* (Ankara: Atlas Yayınları, 2016), 81).

29 Hâfız Ömer Mi'râciyesi'nin yayınında Kaya, şairin telaffuzu referans olarak yaptığı zihaf, tahrik ve tahfilfleri tespit eder, bunların vezni temin için olduklarını söyler fakat bu ve benzeri tasarrufları şairin aruzu iyi kullanmadığı şeklinde değerlendirir: “Şairin aruzu kullanmada çok başarılı olduğu söylenemez. Medli okunması gereken bazı hecelerin vezin gereği tek kapalı hece olarak kabul edildiği görülür. Mahlûkâtın 9, meşhûr 14, Rezzâk 139, hoşnûd 139 kelimeleri böyledir. 179b ve 272b mısralarında vezin aksamaktadır. Kelimeleri vezne uydurmak için zihaflara başvurulur: râviler 17, 55; dîvâr 18; 'âsî 45; tekmiil olunca 54; Yahyâ 64; dîvân 93, 137, 196; dünyâ 100, 125, 165; incûdan 122; râzî 133; hüriler 153; zîrâ 178, 193, 253, 256, 295, 308, 311; bâkî 261 kelimelerindeki koyu heceler böyledir. Şair bu kelimelerin uzun ünlülü hecelerini açık hece olarak kullanmakta bir mahsur görmemiştir. Vezin gereği kelimelerin bazı beyitlerde açık şekli tercih edilir. Haşırde 159, ilimdir 181, setir 313 kelimeleri böyledir. Âhiret kelimesi iki yerde (131, 140) ahret; hakkın kelimesi bir yerde (193) hakın; server-i enbiyâ terkibi vezin gereği server enbiyâ (197) şeklinde kullanılmıştır.” (Hasan Kaya, “Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenâî'nin Mi'râciyesi,” *Turkish Studies* 9/6 (2014): 685).

Şair, mi'râciyesinde üstün, esre, ötre, sükûn, çeker, şedde, medd vb. işaretler kullanarak, hem metnin telaffuzunu hem de taktî'ini gösterir. Bunlar aslında Mushaf hattında kullanılan hareke ve işaretlemelerdir. Şairin, bu işaretlemeleri kullanarak imâle, medd, zihaf, teşdîd, tahfif, vasl vb. aruz işlemlerini büyük bir titizlikle gösterdiği ve tecvit kaidelerine göre Kur'ân okumayı bilen bir okuyucunun, aruzu biliyormuş gibi okumasını temin edecek şekilde son derece işlevsel bir imla metodu tatbik ettiği söylenebilir.

Şair, metinde, imaleleri çeker (◌) işareti ile meddleri ise medd (◌) işareti ile gösterir. Üstün ve esrelerdeki imaleleri çeker işareti ile gösterirken ötrelerde meydana gelen imaleleri göster(e)mez.

Zihafları da bazen vasl yaparak bazen de uzun vokallere çeker yerine normal bir hareke koyarak gösterir. Vasl yapılacak veya yapılmayacak yerleri de hareke veya cezm koyarak muhakkak gösterir.

Şairin kullandığı bu imla metodu, yukarıda tarifini yaptığımız hattı'l-'arûz kaidesinden biraz farklı bir uygulamadır. Mi'râciyede, şedde ve idgamlar aynen yazılır, tenvînler sakin bir nûn (◌) ile yazılmaz, lâm-ı ta'rîfler muhafaza edilir, kelimeler cüzlere ve tef'ilelere göre bölünmez; standart imla aynen muhafaza edilir; aruz, yalnızca hareke ve işaretlerle gösterilir. Şairin metodu, bu haliyle orijinal kabul edilebilir.

5. Mi'râciye'nin XVIII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin İmlasını ve Telaffuzunu Yansıtan İmla Metodu Hakkında

Elimizdeki mi'râciyenin şairi olan Hâfız Ömer'in asıl mesleği hatipliktir, cami etrafında şekillenen mevlit kültürüne de hâkim olduğu aşikârdır. Onun, mi'râciyesini, tecvit ve mahreç kaidelerine uygun olarak Kur'ân okumayı (tilâvet) bilen fakat aruza ve İstanbul Türkçesi'ne göre okuyamayan din görevlileri için hususi bir imla metodu ile kaydettiği anlaşılmaktadır.

Şairin, dîbâcesinde kullandığı "mağbûlü't-telaffuz-ı Türkiyye" tabiri, gündelik konuşma dilini (colloquial language) değil de Arapça için kullanılan "fasih" tanımını yahut İngilizce'nin en elit telaffuzu için kullanılan "received language" veya "queen's language" tanımlamalarını karşılar. Yani bu tabir, o dönemin standart Türkçesinin en iyi telaffuzunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer yandan şairin şuuraltında, bugünkünün aksine, aruzun Türkçeyi bozmadığı algısı vardır. Ona göre aruza uygun okumak Türkçeye hatta makbul bir telaffuza aykırı değildir. Bilakis şair, fasih bir Arapça telaffuzu için tecvit kaidelerine dikkat edilmesi gerektiği gibi Türkçe yazılmış edebî bir metinde de aruza dikkat etmenin telaffuzu güzelleştireceği hatta dikkat etmemenin telaffuzu bozacağı algısına sahiptir.³⁰

Şairin, metinde kullandığı hareke ve işaretler iki şeyi gösterir; telaffuz ve taktî'. Dolayısı ile mi'râciyede bir araştırmacı için üç gösterge vardır; vezin, hareke ve imla. Şair, standart imlayı kesinlikle bozmaz; vezne ve telaffuza uygun okuyuşu ise harekeler ve işaretlerle temin eder.

30 Şairin dil, aruz, imla ve telaffuz gibi mevzulardaki genel algısı için şu çalışmaya bakılabilir: Alper Günaydın, "Harekeli Bir Mi'râciyenin Dîbâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündürdükleri," *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 49 (2020): 161-183.

Şair, mi‘râciyesinde klasik imlayı muhafaza ederken telaffuzu ve aruzu hareketlerle gösteren bir yazı metodu kullanır. Bu yönüyle mi‘râciye, kalıplaşmış imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, Türkçeye uygun olmadığı düşünülen takti‘in ise telaffuz ile ne kadar yakınlaşabileceğini çarpıcı bir şekilde göstermesi bakımından son derece kıymetli bir vesikadır. Şöyle ki mi‘râciyedeki hareketler kaldırıldığında geriye kalıplaşmış klasik imla kalır; hareketler ve işaretler geri konulduğunda ise hem aruzu yansıtan bir takti‘ hem de dönemin standart Türkçesini yansıtan bir telaffuz ortaya çıkar. Bu yönüyle mi‘râciye, XVIII. yüzyıl Türkçesinde bir kelimenin yahut ekin hem nasıl imla edildiğini hem de nasıl telaffuz edildiğini aynı anda ve birlikte takip edilebilme imkânı sunar. Diğer yandan şunu da akılda tutmak gerekir ki şairin hareke ve işaretlerine tesir eden iki unsur vardır; takti‘ ve telaffuz. Yani şair, bazen aruzu temin edebilmek için telaffuzdan feragat etmek durumunda kalabilmektedir.

Mi‘râciye’nin imlasından hareketle, XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi’nin telaffuzu hakkında, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin söyleyişlerinin Türkçeleştiği; bilhassa eklerde karışık kullanım devam etmekle beraber ağırlığın ses uyumundan yana olduğu söylenebilir. Yine mi‘râciyeden hareketle, bu dönem ile alakalı olarak imla ve telaffuz arasında ciddi bir farklılaşmanın olduğunu söylemek gerekir. Klasikleşen ve kalıplaşan resmî imla (kavâ‘id-i resm-i hatt) standart telaffuzu (maḳbûlü‘t-telaffuz-ı Türkiyye)³¹ yansıtmaktan çoğu zaman oldukça uzaktır. Bu mevzuda, metnin en dikkat çeken kısmı, şairin, bazen okutucuların hilafına hareke koyma bazen de bir harfe çift hareke koyma tasarrufudur. Mesela şair, görülen geçmiş zaman ekini vav okutucusu ile “geldü” yazar fakat esre ile geldi (كَلَدُو) hareketler. Böylece hem bu ekin kalıplaşmış imlasını hem de o dönem için en doğru şekilde telaffuz edilmesini birlikte gösterir. Diğer yandan yine görülen geçmiş zaman eki ile alakalı “didi” lafzının dört farklı okunuşuna rastlanır ki bu takti‘ ile alakalıdır; didi, didi, didi, didi. Normal hareketlerde aruz değeri değişmezken bilhassa çeker işaretlerinde kelimenin aruz değeri değişir. Mesela “geldü” ile “geldi” arasında bir fark bulunmazken “didi” ile “didi” arasında aruz değeri açısından fark vardır.

Şairin, bazı harflere çift hareke koyduğu görülmektedir. Bizce bu uygulamanın nedeni, bu lafızların o dönemde iki şekilde de telaffuz ediliyor olmasındandır: Reça (رِجَا), rica (رِجَا); ruz ı şeb (رُوز و شَب), rûz u şeb (رُوز و شَب) gibi.

Metinde, eklerin ekseriyetle ses uyumuna sokulduğu görülür: Olur mu (اُولُوْ مُي) (4b, 5. b); açılır (اچِيلُور) (4a, 3. b); bulmuşdur (بُلْمُشْدُر) (4b, 5. b). Bu mevzuda metinde, bazı tutarsızlıklar da vardır. Mesela sıra bildirme eki, dördüncüsüdür (دُرْدُنْجِسِدِر) (7b, 6. b) kelimesinde uyuma girerken üçüncü (اَلْجُونْجِي) (7b, 5. b) kelimesinde girmemektedir.

Metinde bazı Arapça ve Farsça kelimelerde vezin gereği bazen “tenkîs” yapıldığı cem‘>cem, afv>af, misk>mis, vaktâkim>vakteki bazen de “tahrîk” yapıldığı görülür sıdk>sıdk, kuds>kudüs, şükır>şükür gibi. Bu aruz tasarruflarının, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleşen telaffuzlarına

31 Şairin, dibâcede bu tabiri “maḳbûlü‘t-telaffuz-u Türkiyye” şeklinde, “telaffuz” lafzındaki izafet kesresini ses uyumuna sokarak ötre ile harekelemiş olması dikkat çekicidir. Şair, metin kısmında da atf vavlarını ve izafet kesrelerini sık sık ses uyumuna sokar (Günaydın, “Harekeli Bir Mi‘râciyenin Dibâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündükleri,” 174).

uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerin telaffuzundaki Türkçeleşme sırasında meydana gelen bu ses hadiselerinin bir aruz imkânı gibi kullanıldığı hatta ihtiyaca göre aslı telaffuz ile Türkçeleşen telaffuzun birer seçenek olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Yine metinde bazı gramer unsurlarının telaffuzlarının dahi Türkçeleştiği görülür. Bilhassa atf vavı ve izafet kesresi sık sık ses uyumuna sokulur. Ünlü düşmesi, beni isterler > beni’sterler (7a, 4. b) gibi bazı ses hadiseleri de birer aruz imkânı olarak kullanılır ve ekseriyetle de hareketlerle gösterilir. Bazen de şairin, Türkçenin telaffuzunu aruz lehine esnettiği görülür. Şu misalde, parantez içindeki (r) harfi, imlada muhafaza edildiği halde koyulan hareketlerle vezin gereği telaffuzda hafzedilir: dö(r)t kapu açam ki ğayra virmeyem (7a, 5. b).

6. Mi’râciye’nin İmla Metoduna Tecvîd ve Tilâvetin Tesirleri

Şair, bu metni, Kur’ân’ın imlasına aşına olan ve tecvit kaidelerini bilen fakat aruz veznini bilmeyen okuyucular (kârî) için hazırladığını bizzat eserinin dîbâcesinde açıkça belirtmektedir. Bu, metne yaklaşırken göz önünde bulundurulması gereken ehemmiyetli bir husustur. Buradan hareketle şairin, mi’râciyesinde kullandığı imla metoduna, tecvit kaidelerinin ve tilâvetin tesirleri olduğunu söylemek çok yerinde bir tespit olacaktır.

Hattu’l-mushaf adı ile anılan Kur’ân’ın imlası çerçevesinde gelişen ve klasikleşen standart imla, telaffuzdan oldukça farklılaşabilmektedir; “fi el-şi’r” şeklinde imla edilen bir lafzın “fi’ş-şi’r” şeklinde telaffuz edilmesi gibi.³² Bu da lafzın imlası ile telaffuzu arasında aruz değeri bakımından ciddi bir fark oluşmasına neden olabilmektedir. Bu sebeptendir ki Kur’ân’ın hattının başka bir ilim, kıraatinin ise başka bir ilim dalı halinde gelişmesi gibi aruzun da imlası başka telaffuzu başka bir ilim dalı olarak gelişmiştir denilebilir.

Asıl mesleği hatiplik olan şair, mesleği ve meşgalesi gereği -hayatı hakkında çok fazla malumatımız olmasa da- hem dinî hem de edebî kültüre hâkimdir. Şair; tecvîd, tilâvet, hattı’l-mushaf ve Kur’ân ilişkisini çok yerinde bir tespit olarak aruz, taktî‘, resmî imla ve edebî metin arasındaki ilişkiye benzetir. Bu, şairin şuuraltında hep vardır, hem teorisine hem de pratiğine yansımaktadır.

Mi’râciye’de, klasik imla bozulmadan muhafaza edilirken taktî‘ ise hareketlerle gösterilir. Yani şair, resmî imlayı (kavâid-i resm-i hatt) muhafaza ederken aruzu da hareketlerle olabildiğince ayrıntılı gösteren bir uygulama yapar. Bu durum esasen Kur’ân’da da böyledir. Mushaf hattında, sünnet kabul edilen ve üzerinde değişiklik yapılmayan Kur’ân’ın orijinal imlası (hattı’l-mushaf) muhafaza edilir; tecvit kaideleri ise hareke ve işaretlerle gösterilerek doğru bir tilâvet sağlanır.

Bu temel hususlar dışında şairin imlasına tecvidin nasıl tesir ettiğini gösteren diğer bazı uygulamalar şöyle sıralanabilir:

Şair, metinde imaleleri (imâle-i maksûre) çeker (◌) işareti ile, daha vurgulu olan imaleleri (bir nevi imâle-i memdüde) ise medd (◌) işareti ile gösterir. İmaleleri gösterirken bilhassa iki farklı

32 Nihad M. Çetin, “Aruz,” *DİA* 3 (1991): 427.

işaret kullanması onun, imâle-i memdûde ile imâle-i maksûre arasındaki farkı -tecvitteki olduğca yakın bir tarzda- gösterme gayreti olarak yorumlanabilir. Bu uygulama, onun şuuraltında, meddi tabî'î ile imâle-yi maksûreyi; medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl ile de imâle-yi memdûdeyi birbirlerine yaklaştırdığının bir delili sayılabilir. Esasen bu durumda şair son derece haklıdır. Bir elif miktarı uzatılarak okunan medd-i tabî'î, imâle-i maksûreye; bir eliften daha uzun okunan medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl ise daha vurgulu ve uzun okunan imâle-i memdûdeye benzemektedir.

Şair, Türkçe kelimelerde, okutucuların olduğu kısımlarda da çeker veya normal hareke kullanarak bir yönlendirme yapar. Bunun en ehemmiyetli nedeni, Türkçenin imlasında sıkça kullanılan okutucuların tecvitteki medd-i tabî'î³³ ile karıştırılma ihtimalidir. Şair, Türkçe kelimelerdeki okutucuların Kur'ân'daki medd-i tabî'î ile karıştırılıp uzatılarak okunmaması için pratik ve etkili bir çözüm üretmiştir. Metinde sıkça geçen biri/برى kelimesi buna olduğca uygun bir misal olacaktır. Şu misalde iki defa geçen "biri" lafzı klasik imlaya uygun olarak (برى) şeklinde yazılmış fakat "bîri" okunacak şekilde harekelenmiştir (bîri şarka bîri garba âçılır) (4a, 3. b). Yani ilk harfte okutucu olmamasına rağmen çeker esre kullanılmış ikinci hecede ise okutucu olmasına rağmen normal esre kullanılmıştır. Bunun nedeni harekeli bir harf olan r'den sonra harekesiz bir harf olan y'nin geliyor olmasıdır. Bu, tecvit kaidesine göre medd-i tabî'î demektir ve vokalin biraz uzun okunmasını gerektirir. Yani bu kelimeyi, tecvit bilen fakat aruzu bilmeyen bir kârî, büyük bir ihtimalle "biri" şeklinde okuyacaktır ki bu da veznin hilafıdır.

Şair, hareketlerle vaslları, cezmlerle (sükûn) de vasıl yapılmaması gereken yerleri, Kur'ân'daki vasl ve vakfların gösterilmesine benzer bir mantıkla gösterir.

Yine şair, Türkçe kelimelerin sonunda okutucu olarak kullanılan he'yi (ه) Kur'ân imlasındaki tâ-i merbûta (ة) yakın bir şekilde kullanır. Bu he'yi, bilhassa tef'ile sonlarında sakın okumaya yönlendirerek açık heceleri kapatmak yani bir nevi imale yapmak için kullanır.

Tilâvet, Kur'ân'ının; taktî' ise aruzu doğru okunmasını temin eder. Şair, şuuraltında, tilâvet ile taktî'î; tecvit ile aruzu; hattı'l-mushaf ile kavâid-i resm-i hattı birbirine benzetir. Buradan hareketle de aruz işlemlerini, tecvit kaidelerine yakın bir işlevsellikte kullanır.

Bunların dışında tecvit ve tilâvet kültürünün, şairin aruza uygun okuma ve Türkçeyi doğru telaffuz etme meselesine dinî bir vecibe gibi yaklaşmasına da tesir ettiği söylenebilir. Şair, aruzu bilmeyenlere ve Türkçeyi makbul bir telaffuz ile eda edemeyenlere, tecvitsiz Kur'ân okuyanlara bakıldığı gibi bakar, bunu çok çirkin bulur, tahkire varan bir üslupla tenkit eder.

33 Medd-i aslî de denilmektedir. Medd-i tabî'î, harf-i medd varsa fakat medde sebep olacak elif veya sakın bir harf yoksa meydana gelir, bir miktar (bir elif miktarı) uzatılarak okunur. (Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971) 46).

7. İmāle'nin İmlaya Yansıtılması

İmale, normalde kısa olan bir vokali yahut heceyi uzatarak okumaktır. Diğer bir ifade ile açık yahut kısa tabir edilen ve (.) işareti ile gösterilen bir vokalin, uzun yahut kapalı duruma getirilmesi ve () işareti ile gösterilmesi demektir.

Türkçede sesli tabir edilen vokaller Arap alfabesinde okutucular yahut hareketlerle gösterilmektedir. Arap alfabesine dayalı Osmanlı Türkçesi yazı sisteminde okutucularla (vav, ya, elif) yahut hareketlerle (fetha, zamme, kesre) gösterilen üç vokal vardır. Yani imale üstün, esre ve ötrelerde meydana gelir. Şair, fetha ve kesrelerde harfin üstüne veya altına çeker tabir edilen bir işaret koyarak imaleleri metin boyunca tutarlı ve açık bir şekilde gösterir. Ötrelerde meydana gelen imaleleri ise bu çeker işaretini kullanmadığı için gösteremez.

Metinde, fethalardaki imale, harfin üzerine konan bir medd (◌̣) işareti ile veya çeker (◌̣) işareti ile gösterilir. Şunu da belirtmek gerekir ki çeker son derece sık kullanılırken medd işareti oldukça az kullanılmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte her ikisini birlikte kullanmaktadır:

biri şarka(h) biri garba(h) açılır
dâ'im_îçinden melekler çalılır (4a, 3. b)

Şair, ikinci mısranın ilk kelimesinin ilk hecesini (دَا) şeklinde harekeleyerek imaleyi, hem medd hem de çeker üstün işaretlerini birlikte kullanarak gösterir. Bu, tüm metindeki tek kullanımdır.

Çok az da olsa metinde, aruzu gösterme mevzusunda bazı hataların yapıldığı görülür. Mesela, yukarıdaki beytin ikinci mısrasının sonundaki “çalılır” kelimesi, vezin gereği “fâ'ilün” tef'ilesine uygun olacak şekilde “çâlılır” şeklinde harekelenmesi gerekirken sehven “çâlılır” şeklinde harekelenmiştir.

gürü çıktî birleşüb ol bâreler
ây bütün yerine girdî gördüler (12a, 12. b)

Beytin ikinci mısrasının ilk kelimesindeki imale medd işareti ile (أَى) gösterilmektedir. Yine ilk mısranın ilk kelimesinin ilk hecesindeki imale de gösterilmemiştir. Şair, kelimeyi “gürü” şeklinde çeker esre ile harekelenmesi gerekirken normal bir esre ile hareketler. Bu da şairin genel teamülüne aykırıdır.

ümmetimden daği çok zâhid ola(h)
tâ ki yüzleri haşırda(h) âğ_ola(h) (7b, 1. b)

Beyitteki âğ_ola (أَغْ) lafzının ilk hecesinde normalden farklı bir imale vardır. Burada, ağ kelimesinin ola kelimesine vasl edilmesi durumu da söz konusudur. Bu vurguyu verebilmek

için â'yı normal bir imaleden biraz daha uzun okumak gerekir. Şairin, bu yüzden çeker yerine medd işareti kullandığı söylenebilir.³⁴

İmalenin medd işareti ile gösterilmesinin metindeki tüm kullanımları burada kaydedilenlerdir. Yani üç yüz küsur beyitlik metinde yüzlerce imaleden yalnızca bu üç tanesi medd işareti ile gösterilmektedir çünkü buralarda normal bir imaleye göre oldukça vurgulu bir uzatma vardır. Mesela ây ve âğ kelimelerinde imale yapılan harften sonraki harfler sakindir. İmale, yeteri kadar uzatılarak ve vurgulu okunmazsa fark edilemeyebileceği için şair, buraya bir medd işareti koymayı tercih etmiştir. İki misalde de konsonantın (harf-i sâkin) bir sonraki kelimenin harekeli ilk harfine vaslı söz konusudur ve bu durum imaleyi daha da zorlaştırmaktadır. Diğer misalde ise Arapça olan “dâ'im” lafzında, imaleden sonra harekeli bir hemze vardır. Bu harfin vurgusuz oluşu ve okunuşu sırasında y'ye dönüşebilmesi şairi burada bir medd işareti kullanmaya yönlendirmiş olmalıdır.

Metinde, esrelerdeki imâle harfin altına konulan bir çeker esre işareti ile gösterilir:

hem 'ilimdir biri ki bizi bilir
'âlim_ü 'âmil olan olmaz fakîr (8a, 10. b)

Yukarıdaki beytin ilk mısrasında on tane esreli harf vardır. Bunlardan dört tanesinde imale bulunmaktadır ve bu imaleler şair tarafından çeker esre işareti ile dikkatlice harekelenmiştir.

Metinde çok sık geçen kimi (کمی), dahî (دخی) ve didi (ددى) lafızları hep aynı imla ile yazılır fakat çeker esre veya normal esre işaretleri, farklı şekillerde kullanılarak farklı aruz değerleri elde edilir. Kimi lafzının kimi veya kimî; dahi lafzının dahî veya dâhi; didi lafzının ise didî, didî, didî ve didî şekillerinde harekelenildiği görülür.

Ötrelerde ise şairin imkânları kısıtlanır, çeker ötre gibi hususi bir işaret kullanamaz, metinde, u-ü-o-ö seslerinde yapılan imâleler bu yüzden belirgin değildir:

bu o mi'racdır ki ruhlar çıktılar
göge kim tende(h) yerin birağdılar (3a, 12. b)

Yukarıdaki beytin her iki mısrasının da ilk hecelerinde imale bulunduğu halde şairin bunu bilhassa gösterme imkânı bulunmamaktadır. İlk mısranın ilk tef'ilesine tekabül eden bû o mi'rac (بُو أَوْ مِعْرَاج) lafzında ilk hece imaleli ikinci hece ise kısa okunacaktır. Her iki kelime de vav (و) okutucusu ile yazılmış ve her iki kelimeye de ötre konulmuştur. İlk hecenin imaleli, ikinci hecenin ise normal okunmasına rağmen aralarındaki bu farkı belirten bir işaretleme şairce yapıl(a)mamıştır.

34 Divan şairlerinin, Türkçe kelimelerdeki “ğ” sesi ile biten hecelerde sık sık med yapmaları ile alakalı olarak Hasan Kaplan'ın “*Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler*” adlı çalışmasına bakılabilir.

tekmil_ oluncâ namaz ruhlar uşul
bağdılar göğe(h) yapılmış ulu yol (3a, 13. b)

Yukarıdaki beyitte, koyu yazılan o, ö ve u vokallerinde imale vardır. Fakat bunları gösteren herhangi bir işaret yoktur. Mesela beyitte geçen ulu yol (أَلُو يُولُ) lafzının imlasında şair, üç vav ve üç ötre kullanır. Bunlardan bir tanesi imaleli olmasına rağmen diğer ikisi ile aynı yazılmıştır.

Şu misalde ise şair, fâ‘ilâtün tef‘ilesine tekabül eden “südü içdi” ibaresini süvdü içdi (اچدی سُودی) şeklinde harekeleyerek ötredeki imaleyi göstermeye çalışmıştır. Yani şair, süd (سود) lafzındaki okutucu vav harfine bir cezm koyarak açık heceyi kapatmış ve vezni temin etmiştir: sü(v)dü içdi oldu dertlere tabib (4a, 9. b).

7.1. Bir İmale Vasıtası Olarak “Güzel He”

İmale, yalnızca kısa heceyi uzatmak değil açık heceyi kapatmak manasına da gelir. Şair, bizi, bazen tef‘ilenin sonuna denk gelen açık heceyi kapatmak, dolayısı ile de bir nevi imale yapmak için okutucu olarak kullanılan ve güzel he tabir edilen h’yi sâkin okumaya yönlendirir. Fakat bunu bir cezm işareti ile göstermez. Bu h’ler, sâkin yani cezmlı okunduğunda açık heceyi kapatacak şekilde kullanılmaktadır: çevresinde(h) (جَوْرَه سِنَّه) (fâ‘ilâtün) gibi.

Türkçe ekleri göstermek için okutucu olarak kullanılan he’nin (ه) bu şekilde kullanımı, tâ-i merbûta’nın (ة) Kur’ân tilavetindeki kullanımına benzer. Bir tecvit kaidesi olarak bu harf, vakıfta sâkin bir h, vasılda ise harekeli bir t olarak okunur.

göñlümüz ‘ilâcı maşşerde(h) imam
sırrına(h) olsun şalât_ile(h) selam (13b, 1. b)

Beyitte geçen maşşerde(h) (مَشْشَرْدَه), sırrına(h) (سِرِّيْنَه) ve şalâtile(h) (صَلَاتِيْلَه) lafızlarının sonundaki güzel he tabir edilen harf eğer sâkin okunursa vezin temin edilmiş olacaktır.³⁵

Aşağıdaki misallerde geçen ve “h” okutucusu ile imla edilen belâya, haşırda ve dünyâda kelimeleri de vezin gereği kapatılarak belâya(h), haşırda(h) ve dünyâda(h) şeklinde okunmalıdır: belâya(h) (بَلَايَه) (her belâya(h) şabr_edib el bağlayu) (6b, 10. b); haşırda(h) (حَشِرْدَه) (tâ ki yüzleri haşırda(h) ağ_ola) (7b, 1. b); dünyâda(h) (دُنْيَاْدَه) (zira dünyâda(h) tamâm oldi haqım) (8b, 9. b).

Mesela şu misalde geçen çevresinde (جَوْرَه سِنَّه) lafzında iki tane güzel he bulunmaktadır. Vezin gereği ikincisinin sâkin okunması gerekmektedir fakat şair, imlada yahut harekelerde bu ikisini birbirinden ayırt edecek bir işaretleme kullanmaz: (çevresinde(h) rûh_u zürriyyâtını) (1b, 10. b).

Şair, Arapça kelimelerde ise bu he’yi tamamen tecvit kaidesine göre harekeler. Aşağıda salah kelimesinin iki farklı misali bulunmaktadır. İlk misalde ilâh lafzı ile kafiyelenen salâh

35 Buradaki uygulamanın tam tersine Ziver divanında, Farsça “rûbeh” (روبه) kelimesinin sonundaki h’nin vezin gereği düşürülmesi söz konusudur (Hasan Kaplan, “Mısrayı Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları,” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 306).

kelimesi sakın bir “h” ile telaffuz edilirken ikinci misalde vasl söz konusu olduğundan “t” okunacak şekilde harekelenmiştir:

çün tecellî âna itmişdir ilâh
şevkile(h) aşkile her bar eş-şalâh (3b, 2. b)

şalât_olsun (صَلَاةٌ أَوْ لَسُونُ): (ol şalât_olsun cemî(‘) mü(‘)minlere) (13b, 3. b)

8. Zihaf’ın İmlaya Yansıtılması

Zihaf, uzun vokali kısa okumak yahut kapalı heceyi açık hale getirmek demektir. Şairin, mi‘râciyede, bazen meddli hecelerin son harfine bir cezm koyarak bazen bu heceleri vasl ederek bazen de telaffuzda harf düşürerek zihaf yaptığı görülür. Şair, zihaf yaptığı yerleri bazen çeker yerine normal bir fetha veya kesre koyarak bazen de hiç hareke koymayarak göstermeye çalışır:

hiç garîb_olur mu maḥbûb-î ḥüdâ
cümle ḥa(l)k nuruñla bulmuşdur vefâ (4b, 5. b)

Yukarıdaki beyitte üç zihaf yapılmıştır. Beyitte geçen hiç kelimesi meddli bir hecedir, aslında hiç şeklinde yazılır ve aruz değeri bir kapalı ve bir açık (_ .) olmak üzere bir buçuk hece değerindedir. Şair, bu tek heceden oluşan kelimeyi hiç (هَيْج) şeklinde hareketler, yani şair, ilk harfin altına çeker esre işareti yerine normal bir esre koyarak buranın hiç şeklinde değil de hiç şeklinde yani zihafli okunması gerektiğini belirtir. Şairin, hecenin son harfi olan çim harfini cezm ile harekelenmesi de buradaki zihafı gösterme gayreti olarak okunmalıdır.

Yine beyitte geçen garib lafzının ikinci hecesi meddli bir hecedir, vasl yapılarak kısaltılır. Şair bunu be harfinin üstüne bir ötre koyarak daha sonra da “olur mu” lafzının ilk harfi olan elifi harekesiz bırakıp ikinci harf olan lam harfine bir ötre koyarak belirtir. Yani şair, “garib olur mu” şeklinde imla ettiği ibareyi, koyduğu hareketlerle garîb_olur mu (غَرِيبٌ أَوْ لَوْزُمِي) şeklinde okumaya yönlendirir.

İkinci mısradaki “halk” lafzı da meddli bir hecedir, bir buçuk hece (_ .) değerindedir ve (حَلْقٌ) şeklinde imla edilmelidir. Şair, bu lafzı metinde tek cezm ile (حَلْقٌ) imla etmiştir. Kelime hak (حَقٌّ) okunacak şekilde harekelenerek aruz değeri bir kapalı heceye (_) düşürülmüş ve bir nevi zihaf yapılmıştır.

Şu misalde ise medli bir hece olan “sırr” kelimesi, ibarede “sır_rile” okunacak şekilde harekelenerek bir buçuk aruz değerinden yalnızca bir kapalı hece değerine düşürülmüştür. Yani şair, vasl vasıtasıyla aslında bir zihaf yapmakta ve bunu da hareketlerle göstermektedir: sırr_ile(h) rûḥuñ bularda(h) terk_idüb (4b, 11. b).

çünkü bildi cümle ḥalk_ânî ‘ulâ
şevk-i can ile(h) diye(h)lim eş-şalâ (4b, 12. b)

Bu beytin ilk mısrasının ilk hecesi meddli bir hecedir. Çün (چُونُ) şeklinde yazılır ve bir buçuk () kabul edilir.³⁶ Lakin şair, burada bir zihaf yapmış ve bu heceyi bir () saymıştır.³⁷ Ama ötrelerde meydana gelen imalelerde olduğu gibi ötredeki zihafı da belli edecek herhangi bir işaretleme yap(a)mamıştır. İkinci mısradaki, medli bir hece olan “cân” kelimesinde de bir zihaf yapmak gerekmektedir. Şair, cân (جَانُ) lafzını çeker üstün ile harekelemesine rağmen son harfine bir cezm koyarak kendinden sonraki kelimeye vasl edilmesini engeller. Şairin, “çün” ve “cân” lafızlarının, telaffuzdaki “çün” ve “can” şekillerini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Beyitteki “halk” ve “şevk” kelimeleri de medli hecelerdir.³⁸ Vezin gereği zihafı okunmaları gerekir. Şair, her iki kelimedede de vasl yoluyla zihaf yapar ve bunu da hareke ile göstermeye çalışır. Şair, halk (حَلَقُ) lafzının ikinci harfine bir cezm koyarak okuyucuyu “sekt” yapmaya, harekesiz bıraktığı kaf harfini ise sonraki kelimenin vokal ile başlayan ilk harfine vasl etmeye yönlendirir (حَلَقُ أَيْ جُمْلَةً). Beytin ikinci mısrasında ise şair, şevk (شَوْكُ) lafzını izafet kesresine vasl ederek bir zihaf yapar.

İkinci mısradaki eş-şalâ(h) lafzının sonundaki güzel h de takti’de düşürülmektedir. Burada tenkis yoluyla bir zihaf yapılmaktadır. Metinde bu harf harekesizdir fakat ilk mısranın kafiyesi bizi sondaki h’yi telaffuz etmemeye yönlendirir.³⁹

8.1. Telaffuza Dayalı Yapılan Zihafılar

Metinde, çok sık olarak tenkis yoluyla zihaf yapıldığı görülür. Yani şair, medli bir heceyi mesela “selâm” lafzını vasl etmeksizin “selam” şeklinde zihafı kullanır. Fakat bu zihafların, kelimenin Türkçedeki telaffuzu ile örtüşükleri dikkate alındığında aruz kusuru olarak kabul edilemeyeceğini söylemek gerekir.⁴⁰

36 Kelime farklı kaynaklarda çün veya çün şeklinde yazılmaktadır. Kelimedeki vav’ın okutucu veya med kabul edilmesi ile alakalı olarak burada iki ihtimal vardır: 1. Şair, buradaki vav harfinin meddi tabii gibi okunmasını engellemek için nun harfine cezm koymuştur. 2. Şair, çün şeklinde telaffuz edilen bu Farsça edatta, zihaf yapılması ve çün okunması gerektiğine işaret etmek için kelimenin sonundaki nun harfine cezm koymuştur.

37 Nun harfi ile biten kelimelerde med yapılması aruz kaidelerine aykırı olmakla birlikte bu hususta şairlerin pek çoğu aksi yönde tasarruf kullanmışlardır: “Sadece nun harfiyle biten hecelerde med yapılmamasına cevaz vardır; hatta bu tür hecelerde med yapılması bir kusur kabul edilir. Bununla birlikte nunla biten hecelerde de med yapıldığının da pek çok örneği karşımıza çıkmaktadır” (Fatih Köksal, “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (2009): 79).

38 Ümit Tokatlı, “*Arızda ‘Bir Buçuk Hece’ ve ‘Med’ Terimleri Üzerine*” adlı çalışmasında “medli hece” ve “bir buçuk hece” ayrımından bahseder. Burada “medli hece” olarak tanımladığımız heceler Tokatlı’ya göre bir buçuk hece’dir. İster medli hece olsun ister bir buçuk hece olsun bu hecelerde bir kısaltma söz konusu olduğundan buradaki işlem bir nevi zihafıdır.

39 “Salât” kelimesinin farklı yazımları karışıklığa neden olabilmektedir. Kelimenin, Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde üç farklı imlâsı mevcuttur: Salât-ı ümmiyye (صَلَاتُ أُمَّيَّة) Türk dinî müzikisinde salâ formunun bir çeşidi; Salâtüselâm (الصلاة والسلام) Hz. Peygamber’in mânevî şahsiyetini selâmlama anlamında bir tabir; Salâ (صلا) Türk dinî müzikisinde bir form; misallerinde olduğu gibi.

40 Mi’râciyeyi, nüsha karşılaştırmalı olarak yayımlayan Hasan Kaya, şairin çok sık kullandığı bu tasarrufu tespit eder fakat bunu şairin aruzu iyi kullanmadığı şeklinde yorumlar: “Şairin aruzu kullanmada çok başarılı olduğu söylenemez. Medli okunması gereken bazı hecelerin vezin gereği tek kapalı hece olarak kabul edildiği görülür. Mahlûkâtdan 9, meşhûr 14, Rezzâk 139, hoşnûd 139 kelimeleri böyledir. 179b ve 272b mısralarında vezin aksamaktadır. Kelimeleri vezne uydurmak için zihafı başvurulur: râvîler 17, 55; dîvâr 18; ‘âsî 45; tekmîl olunca 54; Yahyâ 64; dîvân 93, 137, 196; dünyâ 100, 125, 165; incûdan 122; râzî 133; hûrîler 153; zirâ 178, 193, 253, 256, 295, 308, 311; bâkî 261 kelimelerindeki koyu heceler böyledir. Şair bu kelimelerin uzun ünlülü hecelerini açık hece olarak kullanmakta bir mahsur görmemiştir.” (Kaya, “Ömer Hâfiz-ı Yenişehir-i Fenârî’nin Mi’râciyesi,” 685).

Mesela şu misalde, telaffuza dayalı bir zihaf bulunmaktadır: albini tezyin / iden ma‘mur / ola (1b, 2. b). Şair, tezyin ve ma‘mür lafızlarının son harflerine birer cezm koyarak buradaki zihafın vasl yoluyla yapılmadığını açıkça gösterir. Şair, tezyin lafzını tezyin (تَرْيِينُ) okunacak şekilde, ma‘mür lafzını da ma‘mur (مَعْمُورُ) okunacak şekilde harekelemiştir.

Şair, (hem selam / itdi görüşmek emr_ider) (2a, 9. b) mısrasında geçen selâm (سَلَامٌ) lafzında, koyduğu cezm ile vaslı engellemektedir. Veznin aksamaması için selâm lafzını telaffuzdaki şekliyle yani selam okumamız gerekir. Fakat metinde lam harfinin üzerindeki çeker üstün bunu engeller. Bu da şairin imlasının aksayan yönlerinden biri olarak kaydedilebilir. Fakat “emr_ider” lafzında ise şair koyduğu hareketlerle okuyucuyu vasla yönlendirir.

Şairin bu tasarruflarında, kelimelerin standart telaffuzdaki şekillerini esas aldığı gayet açıktır. Üstelik air, imla ve telaffuz seçeneklerinden telaffuzu tercih etme mevzusunda yalnız da değildir. Bu tercihin imlaya dahi yansıtıldığı metinler vardır.⁴¹

9. Vasl’ların İmlaya Yansıtılması

İmaleden sonra veznin ahengini sağlayan en ehemmiyetli unsur vasldır. Metinde air, vasl yapılacak yahut yapılmayacak yerleri bilhassa gösterir. Çünkü bu, vezni temin için son derece ehemmiyetlidir.

Şair, vasl yapılması gereken yerlerde bilhassa hareke koyarak okuyucuyu bir ulama yapmaya yönlendirir. Vasl yapılmaması gereken yerleri ise cezm işareti ile gösterir. Bu işaret, okuyucunun, ünsüz ile biten bir kelimeyi veya heceyi ünlü ile balayan bir sonraki heceye veya kelimeye ulamasını engeller. En çarpıcı misallerden biri olarak aşağıdaki beyit verilebilir:

didi yā amed dilersen beni sen
zāhid_ol dūnyādan / i‘rāz / eyle sen (5b, 5. b)

Şair, bu beytin ikinci mısrasında, koyduğu hareketlerle okuyucuyu bir yerde vasl yapmaya, iki yerde ise yapmamaya yönlendirir: (رُهِدُ اَوْلُ دُنْيَاذَنْ اِعْرَاضُ اَيْلَهَ سَنْ).

Şair, zāhid kelimesinin son harfine bir ötre işareti koyarak ve daha sonra gelen elif, vav ve lam harfleri ile yazılan “ol” kelimesinin ilk iki harfini harekesiz bırakıp, lam harfine bir cezm koyarak okuyucuyu bu iki kelimeyi vasl ile “zāhid_ol dūn” şeklinde okumaya yönlendirir; bu da veznin “fā‘ilātūn” olan ilk tef‘ilesine tekabül eder.

Yine aynı mısrada şair, koyduğu cezmlerle iki defa okuyucunun vasl yapmasını engeller: (zāhid_ol dūnyādan/ i‘rāz/ eyle sen). Fakat bu iki yerden ilkinde vezin gereği vasl yapılması mecburi iken ikincisinde vasl, ahengi sağlamak için yapılmalıdır. Bu misal, şairin vezni hareketlerle gösterme gayretinin aksadığı yerlerden biri olarak kaydedilebilir.

41 Kılıç, “Aruz İmlası Üzerine Notlar,” 474.

Aşağıdaki beyitte, ünlü düşmesi yoluyla yapılan iki tane vasl işlemi vardır. Bunların ikisi de Türkçe birleşik yapılar olan ne + ister > n’ester ve beni isterler > beni’sterler lafızlarındadır. Bu, tenkîs ve vasl işlemlerinin bir arada yapılması demektir. Halk şiirinde de sıkça kullanılır. Her ikisi de metinde hareketlerle gösterilmektedir.⁴²

Ne(h) tamūdan havf_ıder n’ester cinān
Sun’ıma(h) bākub beni’sterler hemān (7a, 4. b)

9.1. Vasl-ı Ayn

Ayn ile başlayan kelimelerde, esasen bir sessiz (konsonant) olan ayn harfinin sesli (vokal) gibi düşünülerek vasl yapılmasına “vasl-ı ‘ayn” denilmektedir. Divan şairlerinin bunu bir imkân gibi kullandıkları bilinmektedir. Şairin ekseriyetle vasl-ı ayn yapmamaya dikkat ettiği görülür: olsa ‘üryan / ‘ālim_olsa(h) dinine (8a, 6. b); didi yā aḥmed / ‘ibādet itse ḳul (8a, 5. b).

9.2. Vasl-ı Hemze

Metinde, bilhassa Türkçe kelimelerde hemzelerin vasl edildiği görülür. Vezin gereği vasl yapılmayan yerler de vardır:

ḥüsn_ü ḥulḳ_ile yaḳîn_ü şıdk_ile
merḥamet ḳıl ḥalḳa cūd_u luṭf_ile (8a, 11. b)

Yukarıdaki beyitte -ile bağlacının hulkile, sıdkile ve lutfile kelimelerinde bitişik yazılarak hem imlada hem de telaffuzda vasl edildiği görülür.

didi yā rab ehl-i dūnyā kimdurur
bildir_aḥret / ehlinī hem kimdurur (6a, 12. b)

Beytin ikinci mısrasında hemze ile başlayan iki kelime vardır; şair, “bildir” kelimesinde vasl yaparken “ahiret” kelimesinde yapmaz bunu da hareketlerle gösterir: (بَلِّدِرْ اَحْرَتْ اَهْلِي هَمْ كِمْدُرُوْر).

zıkr-i lā ilāhe ill’allah_ile
ḳalbini tezyin / iden ma’mur / ola (1b, 2. b)

Bu beyitte ise hemze ile başlayan üç tane Türkçe lafız vardır; ile (إله), iden (إِدْنُ) ve ola (أوله). Şair, ilk mısradaki Allah lafzının he’sini harekesiz bırakarak ile lafzına vasl eder; ikinci mısradaki ise konsonant ile biten “tezyin” ve “ma’mur” lafızların sonlarına cezme koyarak vasl yapılmasını engeller.

42 Bu, dil bilgisinde ünlü düşmesi, büzüşmesi yahut erimesi olarak adlandırılan ses hadisesidir. Bu hadiseyi, aruz bağlamında bir vasl olarak değerlendiren Saraç, bu işlemi “ünlünün ünlüye vasıl yapılması” şeklinde tarif eder (Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)*, 209).

Arapça kelimelere Türkçe yardımcı fiil eklenerek kurulan birleşik yapılarda bazen vasl yapılır: sabr et- (her belâya(h) sabr_edib el bağlayu) (6b, 10. b); garib ol- (hiç ġarib_olur mu maġbûb-î ġüdâ) (4b, 5. b); selam ol- (çok selâm_olsun ol_ezvâcına hem) (13b, 2. b). Bazende yapılmaz: rivayet eyle- (ġazret-î ‘âli rivâyet / eyledi) (5a, 13. b).

10. Mi‘râciyenin Aruzu ve Telaffuzu Yansıtan Diğer Bazı İmla Hususiyetleri

Çok sık ve yaygın olarak kullanılan imâle, zihaf ve vasl gibi aruz işlemlerini değerlendirdikten sonra şairin diğer bazı tasarruflarını da ele almak yerinde olacaktır.

Şairin, aruz işlemlerini standart imlayı bozmadan yalnızca hareketlerle gösterme gayreti tahrik, tenkîs, tahfif gibi diğer aruz işlemlerinde de devam eder. Yine bu bağlamda şair; tenvin, şedde ve lâm-ı tariflerin yazımlarını da klasik imladaki şekliyle muhafaza eder.

10.1. Arapça Kelimelerdeki Ünlü Türemelerinin İmlaya Yansıtılması

Metinde, bilhassa orta harfleri sakin olan Arapça kelimelerde gerçekleşen ünlü türemeleri oldukça dikkat çekicidir. Aruz bağlamında “tahrîk”⁴³ olarak adlandırılacak bu türemeleri şair, farklı aruz değerine sahip heceler elde etmek için kullanır ve tartışmaya mahal vermeyecek şekilde hareke ile mutlaka gösterir.

Bu ünlü türemeleri, kelimenin asli telaffuzu ile Türkçeleşen telaffuzu arasında şaire aruzu temin etme noktasında oldukça işlevsel bir imkân sağlar. Şairin, vezne göre hangisine ihtiyacı varsa onu tercih ettiği görülür; kuds (قُدُسْ) (_ .) yahut kudüs (قُدُسْ) (. _) (10a, 3, 4, 5. b) misalinde olduğu gibi.

Metinde, aslı şükür (_) (شُكْرُ) olan kelime, fâ‘ilâtün tef‘ilesine uygun olacak şekilde şükür (. _) olarak imla edilmiştir; kıl şükür kim (_ . _), (kıl şükür kim ġaġ sañā itdi kerem - (قِلْ شُكْرُ كَيْمِ حَقِّ سَكَا اِتْدَى كَرَمْ - (2b, 12. b).

Orta harfleri sakin olan Arapça kelimelerde gerçekleşen bu ses türemelerinin metindeki kullanımlarını gösteren diğer bazı misaller şöyledir; nefis (نَفْسْ) - nefis (نَفْسْ); setir (سَتْرْ) - setir (سَتْرْ); zikir (زَكْرْ) - zikir (زَكْرْ); ilm (عِلْمْ) - ilim (عِلْمْ); sıdk (صِدْقْ) - sıdk (صِدْقْ).

10.2. Ünlü yahut Ünsüz Düşmesinin İmlaya Yansıtılması

Şair, hem Türkçe hem de Arapça kelimelerde meydana gelen bu ses hadisesini bir aruz unsuru olarak etkin bir şekilde kullanır, hareketlerle de bu hadiseyi gösterir.

Şairin, Türkçe kelimelerde bazen zorlama denilebilecek kadar tasarrufta bulunduğu görülür. Vezin gereği, şu misaldeki dört (_ .) lafzı döt (_) şeklinde zihaf la okunması gerekir: dö(r)t kapu açam ki ġayra(h) virmeyem (7a, 5. b). Metinde döt (دُرْتُ) okunacak şekilde hareketlenen dört lafzında şair, medden kurtulmak için bu yola başvurur. Medli “dört” hecesini şairin

43 Mesut Bayram Düzenli ve Şahap Bulak, “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri,” *SUTAD* 43 (2018): 157.

de harekelediği gibi “döt” okumaktan başka çaremiz yoktur zira kendinden sonra gelen ve konsonant ile başlayan “kapu” lafzına vasl etme imkânı da yoktur.

hālîni dîmez ve söylemez yalan
dâ(r)ğın_olmaz bâña ider el-emân (6a, 9. b)

Şair, yukarıdaki beytinde, “dargın olmaz” demek yerine dâ’yı uzatarak ve r’yi de telaffuzda düşürerek “dâğın_olmaz” şeklinde aruzu temin eder. Şairin bu tasarrufunda etkili olan, beytin ilk mısrasının en başındaki “hālîni” lafzıdır. İlk mısranın başındaki “hâ” vurgusunun ahengini ikinci mısranın başında da yakalamak isteyen şair, Türkçenin telaffuz kurallarını, biraz zorlayarak aruz lehine esnetir. Şunu da belirtmek gerekir ki metindeki bu tarz tasarruflar birkaç misal ile sınırlıdır. Fakat her iki misalde de şair tarafından yapılan tahfifin harekesiz yani sakin olan ve telaffuzda erimeye müsait olan sızıcı “r” harfine denk getirilmesi pratik ve makul bir çözüm olarak adlandırılabilir.

10.3. İzafet Kesresinin İmlası

İzafet kesresi (kesre-i izâfet) yahut tamlama kesresi olarak isimlendirilen ve iki kelime arasındaki izafeti sağlayan bir unsur olan bu yapı, klasik imlada gösterilmez yahut adına uygun olacak şekilde ilk kelimenin son harfinin altına bir *esre* konularak gösterilir. Şairin bu unsuru da bir aruz imkânı olarak kullandığı görülür.

Adı her ne kadar izafet kesresi olsa da metinde her zaman kesre ile gösterilmez. Şairin, izafet kesresini ses uyumuna soktuğu, ötre ile harekelediği, vasl ettiği, bazen de hem vasl hem de imale yaptığı görülür: kuvvet-i islam (dîdi cibril kuvvet_î islam bulub) (4a, 10. b); istikrâr-ı tevhid (oldun_istikrâr_ı tevhid ile ħub) (4a, 10. b).

Şu misalde izafet kesresi esre ile hareketlenirken ruh-ı ibrahîm (rûh-ı ibrahîme dîdi ol imam) (3a, 9. b) yine aynı kelime ile izafet yapıldığı halde ruh-u zürriyyât (çevresinde(h) rûh_u zürriyyâtını) (1b, 10. b) misalinde ötre ile hareketlenmiş ve vasl yapılmıştır. İzafet kesresinin esre veya ötreyle hareketlenmesi vezinde bir değişikliğe neden olmamakla beraber şairin yaşadığı dönemde izafet kesresinin bazen ses uyumuna sokularak telaffuz edildiğine dair bir ipucu içermektedir.

Aşağıdaki misallerde ise -şairin her ne kadar ı’ları ve i’leri birbirinden ayırmak için hususi bir işaret kullanma imkânı olmasa da- izafet kesresinin -ı- şeklinde okunması gerektiği barizdir: dakk-ı bâb (dakk_ı bâb_ıtdî didiler kimdir_o) (3b, 8. b); mahbûb-ı hüdâ (hiç garîb_olurmu mahbûb_ı hüdâ) (4b, 5. b); divân-ı kibriyâ (bunda hatm_ı oldu divân_ı kibriyâ) (8b, 12. b).

10.4. Atf Vavı’nın İmlası

İki unsuru birbirine bağlayan ve bağlacı, klasik imlada vav (ﻭ) ile gösterilir. Şair de buna uygun olarak vav ile imla eder. Okunuşunu ise ekseriyetle, atf yapılan iki unsurdan ilk unsurun bitişik bir ötre veya esre ile gösterir. Metinde bazen atf vavı’nın vasl edildiği, ses uyumuna sokulduğu bazen de atf vavı’na çift hareke konulduğu görülür:

Şu mısırda iki tane atıf grubu vardır. Şair, her iki atıf grubunda da atıf vavı'nı vaslede ve ilk unsura bitişik bir ötre ile gösterir: hüsn ü hulk (حُسْنُ وَ خُلُقُ); yakîn ü sıdk (يَقِينُ وَ صِدْقُ) (hüsn_ü hulkıla(h) yakîn_ü sıdkile(h)) (8a, 11. b).

Şu mısırda da iki tane atıf vav'ı bulunmaktadır. Abid ü sâlih misalinde şair atıf vavı'nı ilk unsura bitişik bir ötre ile gösterir ve vasleder; rûz u şeb misalinde ise yine vasl eder fakat atıf vavı'nı hem esre hem de ötre ile gösterir : (âbid_ü sâlih kim_ oldu rûz_u şeb / كَيْمُ اَوْلَادِي رُوْزُ وَ شَبُّ / غَايِبُ وَ صَالِحُ) (7 b, 2. b). Yani bu atıf grubunu rûz_1 şeb yahut rûz_u şeb şeklinde okuyabiliriz. Şairin bu uygulaması, her iki telaffuzun da o dönemde kullanıldığını göstermek maksadıyla olmalıdır.

Şu misalde ise şair, atıf vavı'na ve okumaya müsait olacak şekilde bir üstün koyar, diğer yandan atfın ilk unsuru olan “izz” lafzına ise şeddeli bir ötre koyar. Yani atıf grubu, hem “izz_ü ikram” hem de “izz ve ikrām” şeklinde okunmaya müsaittir: izz ü ikram (عِزُّ وَ اِكْرَامُ) (izz_ü ikram mu'cizatla(h) bu yiyüp) (2a, 2. b).⁴⁴

Şair, bazen de Türkçede kullanılan “ve” bağlacını ayrı bir “vav” ile yazar ve “ve” okunacak şekilde üstün ile hareketler: (hâlinî dimez ve söylemez yalan) (6a, 9. b).

10.5. Şedde'nin İmlası

Şair hareketleri gösterirken muhakkak şeddeleri de gösterir. Bu, *Miftahü's-Sa'ade*'nin verdiği “idgam olan harfler iki ayrı harf ile yazılır” malumatının aksinedir.

Şu misalde iki tane şeddeli kelime bulunmaktadır; “cennet” ve “izz”. Şedde, biri sakin diğeri hareketli iki harf anlamındadır. Hattu'l-'aruz kaidesine göre bunların ayrı birer harf olarak yazılması gerekirken şair, klasik imlayı bozmayan uygulamasını bu hususta da devam ettirir ve şeddeleri şedde işareti ile gösterir: olsa cennetde(h) bulur izz_ü kemal (5b, 11. b).

Metinde geçen elli (أَلَى) (5a, 10. b) akıllı (عَقْلَى) (6b, 3. b), belli (بَلَى) (10a, 9. b) kelimeleri de şedde ile imla edilen diğer bazı lafızlardır.

Yine metinde tahfif amacıyla şeddenin hafzedildiği yerler de vardır. Şair, şeddeyi imlada hafzederek bu tahfifi gösterir; hakkın >hakın (حَقِّينُ) (8b, 9. b).

10.6. Tahfif'in İmlaya Yansıtılması

Tahfif yahut kasr lafızları ile adlandırılan aruz uygulaması, kelimedeki şeddenin, meddin, harfin yahut hareketin azaltılması, eksiltilmesi, kısaltılması yahut hafzedilmesi manasına gelir. Hafifletmek demektir. Söyleyiş kolaylığı da sağlar fakat kelimenin aruz değerine muhakkak etkisi vardır.

10.6.1. Harf veya Hareke Düşürme veya Uzun Sesi Kısaltma Şeklinde Yapılan Tahfif

“Cebrail” kelimesi, bu mevzuda metindeki en öne çıkan misal olarak kaydedilebilir. Bu

44 Ötreli ve vasl ederek okuma aslında daha uygundur çünkü vasl, daha selis bir telaffuz sağlayacaktır. Diğer türlü “izz” lafzında hem bir zihaf yapmak hem de ve'yi telaffuz edebilmek için duraklamak gerekir ki bu, her ne kadar aruza uygun olsa da telaffuzdaki selaseti bozacaktır.

kelime, mi'râciyenin 3. varağının ön ve arka yüzünde toplamda dört farklı şekilde imla edilip harekelenmiştir: Cebrâ'il (3b, 6. b); cebre'il (3b, 4. b); cibril (3a, 9. b); cibril (3b, 8. b). Bu farklı telaffuzların, lafzın aruz değerini nasıl etkilediğini daha açık göstermesi için kelimeyi şu şekilde yazabiliriz: Cebrâ'il (جبرائيل) (_ _ _); cebre'il (جبرئيل) (_ . _); cibril (جبريل) (_ _ .); cibril (جبريل) (_ _).

Aşağıdaki kullanımlar da metinde geçen diğer bazı tahfif misalleridir: Ebū bekr > bû bekr (9a, 3. b); işâret > şâret (2b, 3. b); ahiret > ahret (6a, 12. b); vaktâ kim > vaktekim (2a, 1. b).

10.6.2. Kelime Ortasındaki veya Sonundaki Vurgusuz (sâkin) Harf Düşürülerek Yapılan Tahfif

Metinde, misk (ميسك) kelimesini şair, okuyucuyu kelimenin sonundaki sakin kef harfini düşürmeye yönlendirecek şekilde yalnızca sin harfinin sükûnu ile mis (ميسك) şeklinde imla eder (4b, 1. b). Bu tahfif işlemi ile şair, meddli tek heceden meydana gelen misk kelimesinde zihaf yapmaktadır. Bu zihaf işlemi, kelimenin Türkçedeki telaffuzuna da uygun düştüğü için bir kusur saymak oldukça zorlaşır.

Şu kelimelerde de aynı şekilde, sondaki sakin harf hafzedilerek, tahfif yapıldığı görülür: Cem' > cem (جَمْع) (6a, 13. b); afv > af (عَفْو) (5a, 8. b).

Şairin bazen de kelime ortasındaki sakin harfleri hafzederek bir tahfif yaptığı görülür: Arş > aş (karşılâdılar enerken a(r)şdan ol) (9b, 3. b). Arş kelimesinin ortasındaki sakin "r", erimeye müsait olsa da arş kelimesini "aş" okumak çok münasip görünmemektedir. Fakat şair şu misalde mü'min kelimesini "mümin" şeklinde okumaya yönlendirerek Türkçenin telaffuzuna oldukça uygun bir tahfif yapar: mü'min > mümin (مُؤْمِنٌ) (ol salât olsun cemî müminlere) (13b, 3. b).

Şair, normalde sakin bir hemze ile imla edilen mü'min kelimesini bu hemzeye cezm koymadan harekeler. Böylece, harekesiz hemzenin patlayıcı mü' telaffuzu hafifletilmiş, yerine hafifçe uzatılarak okunan bir müü lafzı getirilmiş olur. Mü' () ile müü () arasında aruz değeri bakımından herhangi bir fark olmasa da şair, Türkçe bakımından çok daha münasip bir telaffuz elde etmiş olur. Kelime bu gün dahi müümin şeklinde telaffuz edilmektedir.

10.7. Tenvîn'in İmlası

Şair, tenvinleri tenvin işareti (ة) ile gösterir. Bu, *Mevzuatü'l-'Ulüm*'daki "tenvinler sakin nun (ن) ile yazılır" malumatının aksine bir uygulamadır. Lakin şairin aruzu, imlayı bozmadan yalnızca harekeler ve işaretlerle yansıma metoduna ise uygundur. Tenvinin metinde çok fazla misali bulunmamaktadır. Teberrüken aşağıdaki şu iki misal kaydedilebilir: merhâbâ ehlen (مَرْحَبًا أَهْلًا) (9b, 3. b); henîen yâ ħalîl (هَنِيئًا يَا خَلِيلَ) (3a, 3. b).

10.8. Lām-ı Ta‘rîf’in İmlası

Şair, lām-ı ta‘rîfleri (ل) de yazıda aynen muhafaza eder. Bu uygulama da Taşköprüzade’nin verdiği “kendinden sonraki harfe idgam edilen lām harfi hafzedilir” kaidesine uymamaktadır. Fakat şair, onların vasl edilip edilmeyeceğini dolayısı ile telaffuzda hafzedilip edilmeyeceklerini koyduğu hareketlerle belirtir:

çün tecellî āna itmişdir ilāh
şevkile(h) aşkile her bār eş-şalāh (3b, 2. b)

Şair burada, elifi fetha ile sonra da “şalāh” kelimesinin ilk harfi olan sad’ı şedde ve fetha ile hareketler (شَوْفِلَه عَشِقْلَه هُرْ بَارُ الصَّلَاةِ). Yani başına lam-ı tarif alan salah lafzını “el-şalāh” şeklinde yazar fakat “eş-şalāh” okunacak şekilde hareketler. Bu misalde her ne kadar “el-selāh” ile “eş-şelāh” arasında aruz değeri açısından her hangi bir fark olmasa da şair, vaslın -tecvitte idgam denilen hadise- ahenge olan katkısını temin etmiş olur.

iki āyet eyledî i‘tā añā
evvelîdir āmene’r-rasul bimā (5a, 9. b)

Şair, bu beyitte bir iktibas yapar ve “āmene er-rasülü bimā” şeklindeki ayeti “āmene’r-rasul bimā” şeklinde harekeleyerek aruza uygun hale getirir.⁴⁵

Yine şu mısradaki geçen “rabbi el-‘ālemin” izafeti “rabbi’l-‘ālemin” okunacak şekilde harekelenmiştir: (hamdü li’llah şükrü rabbi’l-‘ālemin) (13b, 4. b).

Şu iki kullanımda ise farklı bir durum vardır. “El-emān” ve “fi’l-kelem” lafızları, başlarındaki lām-ı ta‘rîf ile bir bütün halinde deyimleşmiş kullanımlardır ve şairce hem imlada hem de telaffuzda lām-ı tarifi yansıtmak şeklinde kaydedilmişlerdir: dā(r)ğınolmaz bāna ider el-eman (6a, 9. b); zira meddāhî hüdādir fi’l-kelem (13a, 6. b).

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmamıza kaynaklık eden Hâfız Ömer Mi‘râciyesi’nin bilhassa Ali Emîrî nüshası, maddeler halinde sıralayacağımız şu nedenlerden dolayı hem eski Türk Edebiyatı’nın vezin ve ahenk çalışmaları için hem de tarihî telaffuz ve imla araştırmaları için oldukça kıymetli bir vesikadır: 1. Kalıplaşmış standart imlayı, aruza uygun okunuşu ve dönemin telaffuzunu birlikte kaydetmektedir. 2. Kur’ân’ın imlası manasına gelen hattü’l-mushaf ile aruzun imlasını yansıtan hattü’l-‘aruz metotlarının yakın münasebetini göstermektedir. 3. Kur’ân’ın hususi kıraatini inceleyen tilâvet ile aruzun okunuşunu tespit eden taktî’i dolayısı ile de aruz işlemleri ile tecvit kaidelerini birbirine yakın bir işlevsellikle kullanmaktadır. 4. Türkçe ses hadiselerinin birer aruz imkânı olarak

45 Şairin, bu harekeleyişi bu ayetin tecvitli okunuşuna münasip düşmemektedir. İktibaslarda vezin zaruretinden dolayı, manayı bozmayan hareke değişiklikleri ve takdim tehirler divan şiirinde münasip karşılanmaktadır. Beyitteki “rasülü” lafzı, vezin gereği medd-i tabî’î’nin ve zammenin hafzı ile “rasul” şeklinde okunmalıdır.

kullanılmasını tatbikî olarak göstermektedir. 5. Türkçenin aruza nasıl uyum sağladığını gösterirken aruzun da Türkçeye nasıl intibak ettirildiğini yazılı olarak tespit etmektedir. 6. Aruzun Türkçeyi bozduğu algısının tam tersine makbul bir telaffuza mani olmadığı hatta iyi bir telaffuz için gerekli olduğu fikrine sahiptir. 7. Kalıplaşmış imlanın telaffuzdan ne kadar farklılaşabileceğini, takti' in ise telaffuz ile ne kadar yakınlaşabileceğini açıkça tespit etmektedir.

Çalışmada üzerinde yoğunlaşılana ana mevzu, şairin kullandığı aruz imlası metodudur. Taşköprüzâde'nin kaydettiği klasik aruz imlası ile şairin uyguladığı aruz imlası arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şair, metinde, kalıplaşmış resmî imlayı muhafaza eden, takti' i ise hareke ve işaretlerle gösteren bir uygulama tatbik eder ve bu haliyle orijinal kabul edilebilir.

Çalışmada üzerinde ağırlıklı durulan diğer bir mevzu ise telaffuz olmuştur. Şairin bazen aruz lehine hareket etmek zorunda kalsa da ekseriyetle söyleyişe ehemmiyet verdiği görülmüştür. Mi'râciye'nin harekeli olması ve şairin telaffuzu bilhassa gösterme gayreti bu nüshayı tarihî telaffuz araştırmaları için de oldukça kullanışlı bir vesika yapmaktadır. Yani elimizdeki bu mi'râciye metni, XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nde kelimelerin telaffuzunu, eklerin ses uyumuna girip girmediklerini, yabancı kelimelerin telaffuzlarının nasıl Türkçeleştiğini pek çok noktadan tartışmaya mahal vermeyecek kadar açık bir şekilde tespit etmektedir.

Şair, mi'râciyesinde lafızların yalnızca aruza uygun okunuşlarını yani takti'lerini değil makbul bir telaffuzla söylenişlerini de yansıtmaya gayret etmiştir. Bilhassa Arapça kelimelerin telaffuzlarındaki Türkçeleşme sırasında meydana gelen bazı ses hadiselerinin birer imkân olarak görülüp vezni temin etmede işlevsel olarak kullanılması; alıntı kelimelerin asli şekli ile Türkçeleşen telaffuzunun ihtiyaca göre birer seçenek olarak kullanılması gibi uygulamalar aruzun tatbiki sırasında telaffuzun ne kadar ehemmiyetli bir rol oynadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Aruzun yalnızca imla ile ilişkilendirilerek ele alınmasının pek çok meselede işin içinden çıkılamaz sonuçlar doğuracağı görülmektedir; şair, Türkçe telaffuzu da dil açısından “doğru” kabul etmekte ve vezin gerektirdiğinde standart imladaki “selâm” ile telaffuzdaki “selam” lafızlarını birer alternatif olarak kullanabilmektedir. Aksi takdirde şairin vasl etmeksizin “selâm” lafzını “selam” okuma tasarrufu bir “aruz hatası” olarak değerlendirilecektir.

Şairin, izafet kesresinin her zaman esre ile telaffuz edilmediğini, atif vavının her zaman u, ü veya vu, vü şeklinde okunmadığını konuşma dilinde sıkça kullanılan “ve” şeklinde de kullanılabildiğini bazen düşündüren bazen de açıkça hareke ile gösteren çeşitli uygulamalarının olduğu görülmüştür.

Şairin telaffuza dayalı tüm bu tasarrufları; aruz vezninin, Türkçe ile ne kadar iç içe geçtiğini, Türkçenin ses yapısı ile ne kadar bütünleştiğini, aruz tatbik edilirken Arapça ve Farsçadan yararlandığı gibi Türkçenin de ses ve gramer imkânlarından yararlandığını, telaffuzun da en az imla kadar işlevsel rol aldığını göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, aruz işlemlerinin imlaya yansıtılması meselesinde ortak bir bakış açısı geliştirmek icap etmektedir. Çünkü aruz tasarruflarını harf, hareke yahut hususi bir işaretle tespit eden göz ardı edilemeyecek kadar çok metin vardır. Bu tür tasarrufları her defasında istisna kabul etmek yahut daha vahim olarak imla veya aruz hatası olarak değerlendirmek yerine

en azından böyle bir uygulamanın varlığından haberdar olmak gerekmektedir. Kanaatimizce, aruz vezni kadar eski olan aruz imlasını bir kaide olarak kabul etmek, Türkçeye tatbikini akademik manada ortaya koymaya çalışmak, aruz teorisi ile ilgili müfredata dâhil ederek lisans seviyesinde öğretmeye başlamak bu mevzudaki en doğru yaklaşım olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Açıl, Berat. *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cüşî ve Dîvânı*. Ankara: Atlas Yayınları, 2016.
- Çeltik, Halil. "Ahmed-i Rıdvân Divânı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi." *Turkish Studies*, III, 6 (2008): 143-156.
- Aksoyak, İ. Hakkı. "Osmanlı Şairlerinin "Aruz Tasarrufları" ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri." *Turkish Studies* 3/6 (2008): 59-74.
- Aydın Göksoy, Ayşegül. *Sahbâ-yı Mükerrrem (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi, 2019.
- Çetin, Nihad M. "Aruz", *DİA* 3: 424-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid", *DİA* 40: 253-254. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet", *DİA* 41: 155-157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Düzenli, Mesut Bayram ve Şahap Bulak. "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri." *SUTAD* 43 (2018): 145-171.
- Gotthold, Weil ve G. M. Meredith Owens. "'Arūd", *the Encyclopaedia of Islam* I: 667-677. Leiden: New Edition, 1986.
- Günaydın, Alper. "Harekeli Bir Mi'râciyenin Dîbâcesi ve Osmanlı Türkçesinin İmlası ve Telaffuzu Hakkında Düşündürdükleri." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 49 (2020): 161-183.
- Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî. Mi'râciyye, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîri Koleksiyonu, Demirbaş no: AEMNZ1375.
- Hâfız Ömer Yenişehir-i Fenârî; Mi'râciyye, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, Demirbaş no: TY7390.
- Halle, Morris ve Jay Keyser, Samuel. "Chaucer and the Study of Prosody." *College English* 28-3 (1966): 187-219.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*. Haz., İhsan Abbas. Beyrut: 1968-1972.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

- Kaya, Hasan. “Ömer Hâfız-ı Yenışehr-i Fenârî'nin Mi'râciyesi.” *Turkish Studies* 9/6 (2014): 677-718.
- Kaplan, Hasan. “Mısrayı Aruza Uyduran Bir Şair: Ziver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları.” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 279-311.
- Kaplan, Hasan. “Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler.” *Turkish Studies* 6/4 (2011): 633-647.
- Kaplan, Hasan. “Ahmed Kuddûsî Divanı'nda Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar.” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020): 113-146.
- Kılıç, Atabey. “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar.” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 471-487.
- Köksal, Fatih. “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler.” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2009): 63-86.
- Mes'ûd bin Ahmed. *Süheyl ü Nev-Bahâr: İnceleme Metin Sözlük*. Haz., Cem Dilçin, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Oral Seyhan, Tanju. “Babür'ün Aruz Risalesinde Yer Alan Bazı Dil Bilgisi ve Yazım Kuralları.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 31 (2004): 217-241.
- Özbalıkcı, Mehmet Raşit. “İbn Dürüsteveyh”, *DİA* 19: 420. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Özçelik, Sadettin. “Süheyl ü Nevbahar'da Vezin Tasarrufları.” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 22 (2019): 611-642.
- Paksoy, Kezban. “Tuhfe-i Mîr'de Aruz İmlâsına Dâir Husûsiyetler.” *Turkish Studies* 3/6 (2008): 521-535.
- Saraç, M. A. Yektâ. *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kaftıye)*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Tarlan, Ali Nihad. “Bir İmla Hususiyeti.” *Türkiyat Mecmuası* (1935): 229-232.
- Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed. Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-'Ulûm I. Kahire, 1968.
- Taşköprüzâde Kemalüddin Muhammed. *Mevzuatü'l-'Ulûm* I. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Tokatlı, Ümit. “Aruzda 'Bir Buçuk Hece' ve 'Med' Terimleri Üzerine.” *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, (2001): 707-710.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüşdü. “Halil b. Ahmed”, *DİA* 15: 309-312. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Yazar, Sadık. “Klâsik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri.” *Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Kılavuzu*. Edit., Özer Şenödeyici. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016: 277-300.
- Yılmaz, İbrahim. “Tavîl”, *DİA* 40: 184-185. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı

Turkish Shot or Common Mistake Parthian Shot I: Turkish Shot in Ancient Ages

Umüt KANSOY¹

ÖZ

Türk atışı/Part atışı süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atması yöntemine verilen addır. Türk Atışı, Orta Asya göçebelere tarafından kullanılan ünlü bir süvari atış tekniğidir. Turan taktiğinin ilk aşaması olan sahte ricat aldatmacasının zarar görmeden ve başarılı bir şekilde sonuca ulaştırılabilmesi için en önemli unsurdur. Söz konusu atış yöntemini Batılılara karşı ilk kez etkin biçimde kullanan kavim Partlar (MÖ 247-MS 224) olmuştur. Bu atış tekniğinin Romalıların Harran/Carrhae Savaşı'nda (MÖ 53) Partlara yenilmeleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayı Batı'da bu atış tekniği uzun süre Part atışı adı ile korku ve saygı ile anılır olmuştur. Bununla birlikte söz konusu adlandırma pek doğru değildir. 3000 yıllık Türk kültür ve sanatındaki süreklilik, arkeolojik ve tarihi kayıtlar bu atış tekniğinin "Türk atışı" adı ile anılmasını gerekli kılmaktadır. Bu makale serisi Part atışı adı ile anılan atış yönteminin Türk atışı adı ile anılması gerektiği gerçeğini somut tarihi kanıtlar ile ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Part atışı, Türk atışı, Turan taktiği, sahte ricat, süvari, piyade

ABSTRACT

Turkish shot/Parthian shot is the name given to the method of cavalrymen turning 180 degrees while galloping and shooting accurate arrows. Turkish Shooting is a famous cavalry shooting technique used by Central Asian nomads. It is the most important element of the fake retreat deception, which is the first stage of the Turan tactic, used in order to win with a minimum of casualties. The first people to use this shooting method effectively against Westerners were the Parthians (247 BC - 224 AD). This shooting technique made a great contribution to the Romans' defeat by the Parthians at the Battle of Harran/Carrhae (53 BC). Therefore, in the West, this shooting technique has long been known as the feared and respected Parthian shot. However, the naming in question is not quite correct. From 3000 years of Turkish culture and art, and archaeological and historical records, it is clear that this shooting technique should be called "Turkish shot". This series of articles, using concrete historical evidence, aims to reveal the fact that the shooting method, which is called the Parthian shot, should be called the Turkish shot.

Keywords: the Turkish shot, the Parthian shot, Turan tactic, fake retreat, cavalry, infantry

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Umüt Kansoy (Dr.),
Ataşehir TEB Anadolu Lisesi, İstanbul, Türkiye
E-posta: umut.kansoy1@gmail.com
ORCID: U.K. 0000-0003-0031-4600

Başvuru/Submitted: 01.07.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

15.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

18.09.2021

Kabul/Accepted: 21.09.2021

Online Yayın/Published Online: 06.12.2021

Atıf/Citation: Kansoy, Umüt. "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 711-774.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.958889>

EXTENDED ABSTRACT

The article aims to reveal with concrete historical evidence that the shooting method, which is called the Parthian shot, should be called the Turkish shot. For this purpose, the concrete traces of the Turkish shot from the first ages to the present will be determined and shared. In this study, which is the first article of the series, it will be focused on the peoples who lived before the Parthians and used the Turkish shot. Then, with the influence of the Turks, "Turkish shot" practices will be started in China and Korea. In order to reach the works depicting the Turkish shot during the mentioned periods, works containing various genres were scanned in the museums of countries such as America, England, Austria, France, Russia, Ukraine, Greece, China, Japan and Korea.

The study was initiated by presenting the archaeological artifacts showing that Turkish shot was carried out by the Cimmerians, Scythians, Sarmatians and Amazons, who are disputed whether they are a Turkish or Iranian tribe. Since the literary works belonging to these nations have not survived to the present day and their languages are not known exactly, it is very difficult to prove their nationality definitively. Generally, the evidence brought about which nation they belong to is secondary evidence. However, it would not be wrong to argue that they are more close to the Turkish cultural basin with their geography, equestrian nomadic lifestyles and traditions. For this reason, the study started with the Turkish shooting in the mentioned nations and thus the historical development of this method was also displayed.

It was determined that the Cimmerians applied the Turkish shooting technique by putting the reins on their backs, the Amazons even adapted the Turkish shooting method to weapons such as slingshots, lasso, axes, spears and swords and the Scythians and Amazons also applied the Turkish shot as infantry.

The fact that the Turkish shot method started with the proto-Turks is revealed by the legends about the legendary "İ" [Yi/Ho Yi] who lived in the Hsia dynasty (2100 BC - 1600 BC) in China and the engraving depicting him while shooting the Turkish shot. It has been presented with archaeological evidence that this shooting method was carried to China by the Proto-Turks and Turks from very early times.

This shooting technique, which is commonly referred to as the Parthian shot today, was actually applied by the Asian Huns (220 BC- 216 AD) who ruled at the same time as the Parthians (247 BC-224 AD) and the Turks in China. From that date until today, Turkish shot has continued uninterruptedly by the Turkish nation. In the study, mausoleums, frescoes, reliefs and cave paintings from the Turks in China were shared. The works in question do not represent the Chinese, but rather the Turks in China. The reason for this can be explained as follows: In the period between the Han (206 BC-220 AD) and Tang dynasties (618 AD -907 AD), tombs were mainly decorated with Confucian themes. Foreigners living in China, namely Turks, generally preferred hunting scene themes, including depictions of "Turkish shot", for their mausoleums. In addition, when the Chinese archers were mainly infantry

in the early periods, they could not defeat the Turks, and they imitated them down to their clothes and turned to horse archery. Therefore, horse archery and Turkish shot technique on horses in China are practices that started with the influence and imitation of Turks. As a result of the Goguryeo dynasty (37 BC - 638 AD) and the Turkish alliance, artifacts showing that Turkish shot was also carried out in Korea were identified and shared. A fresco was presented depicting Koreans playing a game similar to the "pumpkin game" (kabak oyunu) that helped develop the Turkish shot.

Depictions of Turkish shot originating from Cimmerian, Scythian, China and Korea show that this shot was made as soon as all four feet of the horses were lifted off the ground. This is because the shock must be minimized for the shot to hit the target. Artifacts unearthed in China reveal that the Turks, like the Scythians and Amazons, used this method of shooting not only as cavalry but also on foot, not only with bow and arrow but also with other weapons such as spears.

In the other articles of the series, it will be displayed that the "Turkish shot" method has been continued by the Turkish nation until today. It will be shown that other weapons such as spears, swords and rifles were used by the Turks in the Turkish shot style. Thus, it will be presented with the proofs why the method of turning 180 degrees while galloping and shooting accurate arrows should be called "Turkish shot".

Giriş

Romalıların Carrhae/Harran Savaşı'nda (MÖ 53) Partlara yenilmelerinde süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atmasının büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle bu atış yöntemi Batıda Part atışı adı ile meşhur olmuş şimdikiye kadar da aynı ad ile anılmıştır.¹ Halbuki Partlardan çok daha önce Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ve Amazonlar tarafından bu atış yöntemi çok uzun bir dönem etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Partların (MÖ 247-MS 224) kendilerinden yaklaşık 550 yıl daha önce tarih sahnesinde boy göstermeye başlamış bulunan ve kuzeyden kendilerine komşu olan İskitlerden (MÖ 800-MS 300) bu atış yöntemini öğrenmiş olmaları muhtemeldir.²

“Part atışı”nın Partlar ile ilişkisi, Plutarch'ın MÖ 53'te Carrhae Savaşı sırasında bu atışın Romalılara karşı büyük bir başarı ile kullanıldığını açıkladığı tek bir paragraftan kaynaklanmaktadır. Söz konusu paragraf ve öncesindeki paragraf Partlar ile İskitler arasındaki yakınlığa ve bir benzerliğe yer vermekte ve Part atışının nasıl yapıldığını (kaçarken yapıldığını) betimlemektedir: “...Partlar, kendilerini heybetli göstermek için hâlâ İskit tarzında saçlarını uzun tutuyor ve alınlarının üzerine topluyorlardı...”

Ama Partlar artık birbirlerinden uzun aralıklarla durdular, rastgele aynı anda her taraftan oklarını atmaya başladılar (çünkü Roma saflarının sıklığı nedeniyle bir okçu istese bile ıskalayamazdı). Ancak oklarını büyük bir kuvvetle fırlatmak için büyük, güçlü ve kavisli yaylardan kuvvetli ve güçlü atışlar yapıyorlardı. Ardından, Romalılar bir çırpıda acıklı bir duruma düştüler; çünkü saflarını korumaya kalktıklarında çok sayıda yaralı veriyorlar, düşmana yakınlaşmaya kalktıklarında ise hiçbir şey yapamıyorlardı ve aynı derecede acı çekiyorlardı. Partlar kaçarken ok attıklarından ve İskitlerin yanında bunu çok etkili bir şekilde yaptıklarından; hala savaşılabiliyorken geri çekilmenin utancını ortadan kaldırmak ve güvenliği aramak çok akıllıca bir şeydir.” (Crassus 24).³

Plutarch'ın söz konusu kayıtlarına karşın hem ikonografik hem de metinsel kanıtlar, Yakın Doğu'da Part atışının Partlardan çok daha erken bir dönemde Kimmerler/Urartular tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır. Part atışının en erken tarihli görüldüğü eser MÖ 865-860/MÖ 657 yıllarına tarihlenen ve Urartular/Kimmerleri Part atışı yaparken resmeden II. Aşurnasirpal'in (883–859) Nemrud Sarayı'ndaki rölyefidir. Ayrıca Urartulara ait olan ve MÖ 770-650 yıllarına tarihlenen, part atışı ile aslan avlayan süvarileri betimleyen bronz bir kemer de bulunmaktadır [Urartuların İskitler ile olan müttefiklik ilişkileri bu hususta etkili

- 1 Carrhae/Harran Savaşı (MÖ 53) hakkında bilgi için bk. Mehmet Kurt, “Marcus Licinius Crassus (MÖ 112-53)'un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33 (2015), 155-165; Dan Sawyer, “The Battle of Carrhae 53 BC”, *The Parthian Shot Newsletter of the British Horseback Archery Association*, Issue 2, June 2010, 1-3, <http://comitatus.net/pdfs/newsletter-bhaa-issue-2.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- 2 Part-İskit ilişkileri hakkında çok az şey yazılmış olsa da, Partlar sadece İskitlerle kökenlerini paylaşmakla ve askeri olarak işbirliği yapmakla kalmadı, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ticari etkileşimlerde muhtemeldi. Bk. Patrick Scott Smith, “Parthian-Scythian Relations”, *World History Encyclopedia*, 21 December 2020, <https://www.worldhistory.org/article/1653/parthian-scythian-relations/> (Erişim 10.10.2021).
- 3 Plutarch, *The Parallel Lives*, Vol VIII, Loeb Classical Library edition, 1916, 389, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/plutarch/lives/crassus*.html (Erişim 28.10.2021).

olmuş olabilir]. Asur rölyefleri ve silindir mühürleri, Yunan boyalı çanak çömlekleri ve Etrüsk bronzları dahil olmak üzere çeşitli sanat eserlerinde Part atışının tasvirleri bulunmaktadır. Ancak bu örneklerin tümü, Part Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlere aittir. “Parth atışı”nın Partlar tarafından yapıldığını gösteren bir tasvire ise henüz ulaşamamıştır. Partlar ile zamansal olarak ilişkilendirilebilecek sadece iki örnek bulunmaktadır. Bunlar Römisch-Germanisches Zentralmuseum ve Yale Üniversitesi Sanat Galerisi'nde bulunan MÖ I. yüzyıl-MS I. yüzyıl aralığına tarihlenen kurşun camlı iki *skyphoi* (kupa/fincan)'dır. Bunların her ikisinde de takipçilerine geri dönüp ok atan binici rölyefleri bulunmaktadır. Ancak bu tür çanak çömleklerin genellikle Part İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesindeki Anadolu veya Suriye'den geldiği düşünülmektedir. Ayrıca, bu kupalarda Part Atışı yaparken tasvir edilen kişiler Moğol İskit (Mongoloid Scythians) yüzüne sahiptirler [ve İskit başlığı takmaktadırlar].⁴ Bu nedenle söz konusu kupalar Partlara ait değildirler ve bunlardan biri İskitler kısmında son görsel olarak sergilenecektir.

Yukarıda bahsi geçen iki kupa dışında bir de Metropolitan Museum of Art'ta bulunan, geçici olarak MÖ I. binyılın ikinci yarısına tarihlenen ve İran'dan geldiğine inanılan yayınlanmamış bir seramik kase bulunmaktadır. Bu kasenin iç kısmında belirsiz bir binek üzerinden geriye doğru ok atan bir binici tasviri yer almaktadır. Bu kasedeki görüntünün muhtemelen Part İmparatorluğu'ndan “Part atışı”nın bir görüntüsü olduğu iddia edilmektedir.⁵ Bununla birlikte kasede içindeki insan ve at figürleri çok kabaca çizilmiş olup Partlara ait olduklarını gösteren hiçbir geleneksel giysi, işaret ve motif bulunmamaktadır.

Görsel 1: Part Atışı Yaptığı İleri Sürülen Bir Part Süvarisi

(MÖ IV.-II. yüzyıl, Kuzeybatı İran, Metropolitan Museum of Art 66.205.2).

Kaynak: “Bowl (4th–2nd century BC)”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325839> (Erişim 28.10.2021).

- 4 Henry P. Colburn, “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review (DABIR)*, No 8 (2021), 35; Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, *Getty Research Journal*, Number 12 (2020), the Getty Research Institute, 195-199, 202; M. Rostovtzeff, “The Parthian Shot”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, No. 2 (Apr. - Jun., 1943), 174, 176-177.
- 5 Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, agm., 102.

Aktarılan malumatlarından anlaşılacağı üzere konumuz olan atış tekniğini Part atışı ismi ile adlandırmanın hiçbir anlamı, mantıklı yönü yoktur. Türk tarihinin daha net bilinen kısmında ise Asya Hunlarından (MÖ 220-MS 216)⁶ başlamak üzere günümüze kadar kesintisiz bir şekilde Part atışı (Türk atışı) yönteminden savaşlarda, kabak oyunu adı verilen oyunlar esnasında ve avlar sırasında etkin bir şekilde istifade edilmiştir. Bu atış yönteminin hemen hemen bütün Türk devletlerinde kesintisiz bir şekilde XIX. yüzyıla kadar kullanıldığını gösteren pek çok sanat eseri ve arkeolojik malzeme günümüze ulaşmıştır. Bu makale serisinde sunacağımız kanıtlar süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atması yöntemine “Part atışı” yerine “Türk atışı” adı verilmesinin daha doğru olacağını ortaya koymaktadır. Bu nedenle makalenin geri kalan kısmında bu atış yöntemi Türk atışı adı ile anılacaktır.

Makale serimizde “Part atışı” olarak bilinen “Türk atışı” yönteminin Türk tarihindeki seyrinin incelenmesi ana konumuzdur. Bununla birlikte Türk atışının Urartu, Part, Sasani ve Bizans gibi devletler ile Moğollar, Hintliler, Çinliler, Koreliler ve Japonlar gibi diğer milletler tarafından da kullanıldığını gösteren arkeolojik ve tarihi kaynaklar ile sanat eserleri bulunmaktadır. Söz konusu milletlerde Türk atışı yapıldığına dair örnekler çalışmanın son makalesinde ele alınacaktır.

Türk atışı yönteminin diğer milletler tarafından yaygın bir şekilde uygulanamamasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Türk atışı tekniğinin gerektirdiği şartlar bu atışın yapılmasını son derece güçleştirmektedir. Türk atışı yapabilmek için hem binicilikte, hem okçulukta uzmanlaşmak ve bu ikisini harmanlayabilmek şarttır. Atışın hedefi vurabilmesi için sarsıntının en aza inmesi gerekir, bu da ancak atın dört ayağı da yerden kesildiği anda mümkündür; binici, bu kısacık zaman dilimini yakalayıp atışını yapmalıdır. Bu kısacık anı yakalamak ise Türkler tarafından geliştirilen “kabak oyunu”⁷ ve bütün ordunun katıldığı süre avları vasıtasıyla yapılan daimi talimler ile mümkün olabilmektedir.

Türk atışı yapmak, üzenginin icadından önce oldukça zordu ve büyük bir tecrübe gerektiriyordu. Binici, geri dönerken bacaklarını atın karnına bastırarak dengesini korumaya çalışırdı. Ayrıca dizgin kayışını sırtına takarak dizginden destek alınmaya çalışırdı. Üzenginin icadından sonra ise at sırtında geri dönmek kolaylaştı ve vuruş, daha etkin biçimde uygulanır oldu.

Türk atışında kullanılacak yay, atın koşum takımlarına takılmaması için mümkün olduğunca kısa olmalıdır. Bu da ancak Asyalı göçebelerin icadı olan bileşik yay (*kompozit yay*) ile mümkündür. Tek parça ağaçtan imal edilen uzun yay (*long bow*) ile Türk atışı yapmak ve bu atış tekniğinden etkin bir şekilde istifade etmek çok daha zordur.

6 Asya Hunları tarafından Türk atışı yapılmasına dair kanıtlar serinin ikinci makalesinde sunulacaktır.

7 Kabak oyunu için bk. İbrahim Yıldırım, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, Cilt X, 625.

1. Kimmer, İskit, Sarmat ve Amazonlarda Türk Atışı

Türk atışı tekniği Partlar (MÖ 247-MS 224) ile aynı dönemde hüküm süren Asya Hunları (MÖ 220-MS 216) ve Çin’de kurulan Türk hanedanlarından başlayarak Osmanlılar, Kaçarlar, Babürlüler gibi XIX. yüzyıla ulaşan Türk devletlerine kadar kesintisiz bir şekilde Türk milleti tarafından devam ettirilmiştir. Bu nedenle bahsettiğimiz atış yönteminin “Part atışı” diye adlandırılması son derece yanlıştır. Ayrıca “Türk atışı” adını verdiğimiz bu atış yönteminin, Partlar henüz tarih sahnesinde yokken, asırlar önce Kimmer, İskit, Sarmat ve Amazonlar tarafından uygulandığı arkeolojik deliller ile sabittir. Bundan dolayı çalışmaya söz konusu milletlerde Türk atışı ele alınarak başlanılacaktır. Ardından “Türk Tesiriyle Çin ve Kore’de Türk Atışı” konusu ile devam edilecektir.

Avrasya bozkırlarında atlı göçebe kavimler olan Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ve Amazonların Türk veya İrani etnik kökenlere sahip oldukları yönündeki tartışmalar devam etmektedir. Söz konusu milletlere ait edebî eserler günümüze ulaşmadığından, dilleri tam olarak bilinemediğinden milliyetlerini kesin olarak ispatlamak da çok zordur. Genellikle hangi millete ait olduklarına dair getirilen deliller ikinci dereceden delillerdir. Bununla birlikte atlı-göçebe yaşam tarzlarının, geleneklerinin ve ölü gömme adetlerinin daha çok Türk kültür havzasına yakın olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Bu nedenle çalışmaya söz konusu milletlerde bu atışın izleri sürülerek başlandı.

1.1. Kimmerler Devrinde (MÖ 2000-MÖ 800) Türk Atışı

Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler (MÖ 2000-MÖ 800)⁸ tarafından Türk atışı yapıldığını gösteren arkeolojik deliller bulunmaktadır. MÖ II. bin yılı başlarından MÖ VIII. yüzyıla kadar merkez Kırım olmak üzere Karadeniz’in kuzeyi, Avrasya bozkırları ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır.⁹

Kimmer-Asur savaşını (MÖ 657) betimlediği iddia edilen aşağıdaki rölyefte¹⁰ Kimmer süvarileri dizgin kayışlarını sırtlarına bağlamışlardır. Bu dönemde atların üzengileri olmadığı için süvariler dengelerini sağlamakta zorlanmaktaydılar. Bu nedenle dizgin kayışını sırtlarına

8 Kimmerlerin kökeni hakkında sekiz farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi de; Ural-Altay kökenli, yani Türklere akraba, hatta proto-Türklere bir parçası olduğu varsayımdır. Türk mitolojisinde yer alan rivayetler ve ilk dönem kaynaklarda Kimmerleri bazı Türk topluluklarının atası olarak gösteren kayıtlar, bu varsayımı güçlendirmektedir. Daha fazla bilgi için bk. İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, 15-16; Yürütülmüş olan arkeolojik kazıların sonuçlarına göre, Kimmerlerin yarattığı arkeolojik kültür Srubnoy kültürüdür. Sibiry’a da bu kültürün akrabası Karasuk kültürüdür. Kimmerlerin İran dilinde konuştuğu hakkında fikirler ileri sürülmüştür. Lakin bu fikirler henüz kanıtlanamamıştır. Bk. Aziz Novruzlu, “Kimmer Kültürüne Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, Sayı 32, 214.

9 M. Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 603.

10 Kimmerlere karşı Lidya Kralı Giges ve Asur Kralı Aşurbanipal ittifakı ve Asurluların Kimmerlere karşı Lidyalılara destek birlikleri göndermesi ve Lidyalıların zafer kazanması sonucu ganimetlerin iki ülke arasında paylaşılması hakkında bk. Koray Toptaş, “Asur Belgelerinde Kimmerler”, *Akademik Bakış*, Cilt 14, Sayı 27 (Kış 2020), 49-50; Kimmerler ve bölgedeki faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi edinmek için, bk. Koray Toptaş, agm., 31-60.

geçirerek son derece zor olan Türk atışı sırasında dengelerini sağlamaya ve atların hakimiyetini kaybetmemeye çalışmaktaydılar.

Araştırmacılar tarafından aşağıda görülen rölyefteki savaşın Lidya (Giges: 680-MÖ 644)-Asur (Aşurbanipal: MÖ 669 – MÖ 627) ittifakı ile Kimmerler arasındaki savaşı betimlediği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum and the Origins of the Parthian Shot” adlı makalede bu rölyefteki savaşçıların büyük asılıkla Urartular olduğu ve söz konusu savaşın daha önceki bir dönemde Aşurnasirpal (MÖ 883-MÖ 859) döneminde yaşanmış olabileceği iddia edilmektedir.¹¹ Eserin sergilendiği British Museum’da rölyefteki savaşçıların kimliği üzerinde durulmamakla birlikte rölyef Aşurbanipal devrinde MÖ 865-860 yıllarına tarihlenmektedir.¹²

Görsel 2: Türk Atışı Yapan Kimmer Süvarileri (Nemrud’daki Kuzey Batı Sarayı, taht odası kuzey duvarındaki rölyef, Asur, üretim tarihi yaklaşık MÖ 865-860, Alçıtaşı, 105.4x216.4 cm, şu anda bulunduğu yer, Londra, British Museum, Museum number 124559, registration number 1849,0502.13).

Kaynak: “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021); Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, 199; Araz Qurbanov, *Damğalar, Rəmzlər... Mənimşəmələr*, Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2013, 221; С.И. Лукьяшко, “Scythicus Acrus. Стрелковое Оружие Скифов. Часть 1”, *Вестник Южного Научного Центра*, Том 11, № 4 (2015), 90.

Kimmerler tarafından Türk atışı yapıldığını gösteren aşağıdaki vazo resminde dizgin kayışı Türk atışını yaparken destek olması amacı ile sırta geçirilmiştir. Üzengi öncesinde Türk atışı yaparken dengenin bu şekilde sağlandığı anlaşılmaktadır.

11 Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, 200.

12 “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021).

Görsel 3: Türk Atışı ile Tavşan Avlayan Kimmer Süvarileri (Eski bir Yunan vazosu resminden kopyalanan Etrüks vazosu resmi: MÖ VI. yüzyılın 3. Çeyreği, Vatikan Müzesi)
Kaynak: Mario A. del Chiaro, “The Paris Painter, an Etruscan Vase-Painter”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 4 (Autumn, 1977), 572; Araz Qurbanov, *Damğalar, Rəmzlər... Mənim səmələr*, 233; “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-Tekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021).

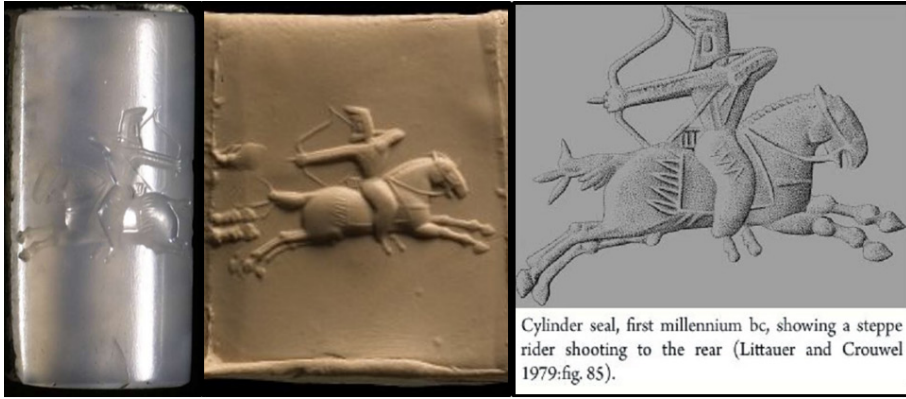
Kimmerlere ait her iki görsel incelendiğinde üzenge¹³ daha kullanılmıyken Türk atışının nasıl yapıldığı net bir şekilde görülmektedir. Görüldüğü üzere süvariler atın dizginini kendi sırtlarından dolayarak destek almakta ve bu sayede Türk atışını dengelerini yitirmeden yapabilmektedirler.

13 Üzenjinin gelişimi ve yayılması hakkında bk. Farhad Maksud ve Rahmanali Muradaliyev, “Göktürkler ve Üzenjinin Yayılması Üzerine”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4 (Temmuz 2020), 289; Old World Contacts / The Applied History Research Group/The University of Calgary, “Armies First - Second Period: 330 BCE - 1000 CE: Stirrups”, https://web.archive.org/web/20131018005122/http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/oldwrlld/armies/stirrups.html (Erişim 21.06.2021); Tastes of History, “Stirrups”, <https://www.tastesofhistory.co.uk/post/stirrups> (Erişim 21.06.2021); Üzenjinin ne zaman icat edildiğine dair diğer görüş ve teoriler için bk. Farhad Maksud ve Rahmanali Muradaliyev, “Göktürkler Ve Üzenjinin Yayılması Üzerine”, 288-289; Kuşanlar tarafından MS 100 yılında günümüzdekine biraz yaklaşan bir üzenge kullanıldığı görülmektedir. Kallie Szezepanski, “The Invention of the Saddle Stirrup”, <https://www.thoughtco.com/invention-of-the-stirrup-195161> (Erişim 26.06.2021).

1.2. İskitler¹⁴ Devrinde (MÖ 800-MS 300) Türk Atışı

“Part Atışı”nın bir Türk geleneği olduğunu kabul etmek istemeyenler hemen aşağıdaki Asur dönemine ait kuyruğu düğümlü at üzerinde, arkasından sıçrayan bir aslana (ya da aslan pençeli bir canavara) kompozit yay ile Türk atışı yapan süvariye tasvir eden silindirik mührü göstermektedirler. Halbuki bu atışı daha önceden yaptığı bilinen Kimmerler ve İskitler, MÖ III. yüzyılda tarihi başlayan Partlar’dan¹⁵ çok daha eski bir geçmişe sahiptirler.¹⁶

-
- 14 İslam öncesi Türk devletlerinde balbal adı ile anılan mezarların çevresine insan şeklinde heykeller (antropomorfik cenaze heykeli) dikme adetleri İskitlerde de vardı. Bu temel işaret onların Orta Asya kökenlerine ve proto-Türklerden olduklarına dair önemli işaretlerden biridir. İskitlerin mezarlarına diktikleri balballar ve Kimmer ve İskitlerde cenaze gömme ritüelleri arasındaki benzerlikler için bk. İbrahim Çeşmeli, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (MS 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art-Sanat*, 3/2015, 68-79, 91-96; Garegin S. Tumanyan, “Cimmerian and Scythian Funerary Rituals in the South Caucasus”, *Near Eastern Archaeology*, September 2017, 198-199, fig. 1, fig. 3, 196-201; “Scythians”, *Encycloædia Iranica*, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/articles/literature_evaluation_scythians/scythians_iran_encyclopedia_2.html (Erişim 19.05.2021); Askold Ivantchik (accessed on 25 April 2018), “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/scythians> (Erişim 19.05.2021); İskit ve Türk-Moğol halklarına ait benzerlikler için ayrıca bk. Zaur Hasanov, “İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültler ve Psikolojik Özellikler”, Rusçadan çev. Bağdagül Musa, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288 (Ağustos 2016), 639-661; Son arkeolojik kazılar, İskit kültürünün kökeninin güney Sibiry’a olduğunu gösteriyor. Daha sonra, Kazakistan sınırı boyunca Moğolistan ve kuzey Çin’den uzanan koridor boyunca yayıldı ve MÖ VII. yüzyılda kuzey Karadeniz’e ulaştı. MÖ V. yüzyıl Yunanlı yazar Herodot, orada tanıştığı İskit kabilelerinin ‘doğudan’ geldiğini yazarak, yerel Kimmer halkını Kafkasya dışına ittiklerini ve Ortadoğu’nun bazı kısımlarını işgal ettiklerini sözlerine ekledi. Bk. John Simpson, “The Scythians: discovering the nomad-warriors of Siberia”, *Current World Archaeology*, Issue 84, Vol VII (August-September 2017), 14-19, <https://www.world-archaeology.com/features/the-scythians-discovering-the-nomad-warriors-of-siberia/> (Erişim 18.11.2021); Persler, İskitlere Saka adını verdiler. Çin isimleri Xiongnu, Yuezhi, Xianbei ve Sai’yi içeriyordu. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014, 36.
- 15 Haklarında günümüze çok az bilgi ulaşan Part Devleti hakkında genel kanı İranî bir halk olmalarıdır. Bununla birlikte Türk asıllı olduklarını ileri süren bazı bilim adamları da bulunmaktadır. Bk. Begmyrat Gerey, *Büyük Türk Part Devleti (M. Ö. 247-MS 224)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.
- 16 “Pazırktan Gordion’a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyasi-i.html>

Görsel 4: Asur Devri Silindir Mührü Üzerinde Türk Atışı Yapan İskit Süvarisi (Silindir mühür, çap 1.40 cm, yükseklik 2.60 cm, buluntu yeri Güney Doğu Sarayı, malzeme: kalsit, kalsedon, alçı, Ahameniş, Neo-Elam Dönemi, Yeni Asur ve Yeni Babil Dönemleri, muhtemel üretim tarihi: MÖ 500, The British Museum, Müze numarası 89816; sağdaki çizim Jaap Morel).
Kaynak: “Cylinder Seal”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1869-0122-10 (Erişim 30.10.2021); “Chalcedony Assyrian (?) cylinders, warriors on horseback to left, attacking a lion”, <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00024374001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=281&itemx=319> (Erişim 30.10.2021); M. A. Littauer And J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles And Ridden Animals In The Ancient Near East*, E. J. Brill, Leiden/Koln 1979, fig. 85; “Pazırktan Gordion’a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-i.html> (Erişim 8.02.2021); “Wolf Dragons and Turkish Shot-Turkish Culture and Art”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/09/wolf-dragons-and-turkish-shot-turkish.html> (Erişim 9.05.2021).

Asur mühürleri incelendiğinde Asurlu savaşçıların entari giydikleri ve kaska benzeyen başlıklar taktıkları, enseye kadar uzanan örgülü, küt geniş saçları ve örgülü, geniş küt sakalları olduğu görülmektedir.¹⁷ Daha da önemlisi uzun yay kullanmaktadırlar ve kompozit yaysız bu atışı etkin bir şekilde ve grup halinde yapmak çok zor olacaktır. Yukarıdaki mühürde Türk atışı yaptığı görülen süvari, Asur rölyef ve mühürlerinde görülen savaşçılar ile hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Bu mühürdeki savaşçı daha çok İskit savaşçılarına benzemektedir. Giydiği başlık İskitler ve Pazırık kilimindeki binicilerin giydiği başlıklar ile aynıdır¹⁸ ve entari yerine uzun bol bir pantolon giymektedir. Rölyefteki savaşçı, Asurluların aksine Türkler tarafından kullanılan kompozit yay ile atış yapmaktadır. Atının kuyruğu Türk töresine uygun şekilde düğümlüdür.

- 17 Asur başlıkları ve giyim tarzı için bk. Mark Healy, Angus McBridge, *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, Great Britain 1991, 1-61; S. Özkan (Çizim), “Eski Asur Mühürleri Kültepe”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/173960/mod_resource/content/1/6.a%20Eski%20Asur%2C%20Eski%20Babil%2CEski%20Suriye%20%2C%20İsin-Larsa%20Mühürleri%20%28a%29.pdf (Erişim 18.11.2021).
- 18 Ulrich Schurmann, *The Pazyryk Its Use and Origin*, New York 1982, 28, https://ia600204.us.archive.org/26/items/ThePazyrykItsUseAndOrigin/Schurmann_1982_Pazyryk.pdf (Erişim 18.11.2021); Hun, İskit ve Kimmer başlıkları için bk. Ev Cernenko, Angus McBridge, M.V. Gorelik, *The Scythians (700-300 BC)*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London 1983, 10, 20’de resim C, D, F, 22, 23; “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-T ekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021); “Кіммерійці - стародавні кочівники Північного Причорномор’я”, <http://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriytsi-starodavni-kochivnyky-pivnichno-prychornomor-ya> (Erişim 12.05.2021).

Yukarıda verilen silindir mühürdeki okçu, aşağıda yer verilen İskitlere ait iki eser ile nerdeyse tıp tıp aynı özelliklere sahiptir. Soldan ilk figürdeki atın yelesinin alın üzerinde düğümlemesi Pazırık halılarındaki ve Pazırık duvar resmindeki atlar ile aynıdır¹⁹ ve süvari Orta Asya'da kadınlar ve erkekler arasında çok popüler olan keçe çoraplardan giymiştir. Sincan'daki sayısız Pazırık mezar höyüğünde ve mezarlarda bu çoraplardan bulunmuştur.²⁰ Ortadaki figürün İskitlere/ [Kuşan?] ait olduğu dile getirilse²¹ de sergilendiği British Museum'da Pers dönemi ve MÖ IV. yüzyıl olarak kaydedilmiştir.²² Bu esere büyütelere bakıldığında süvarilerin İskit başlığı tarzında tekstilden yapılmış başlıklar giydikleri ve başlıkların rüzgar ve atların hareketine göre öne veya arkaya doğru yatmış oldukları görülmektedir. Atların kuyrukları Türk töresine göre düğümlüdür. Soldaki ve ortadaki İskit süvarileri kompozit yay kullanmaktadırlar. Sağ taraftaki Asur süvarisi ise uzun yay kullanmaktadır ve İskitler gibi pantolon giymemiştir.

Görsel 5: İskit ve Asur Süvarileri Arasındaki Farklar (I. Görsel: İskit Süvari Heykelciği, MÖ V.-IV. yüzyıl, yükseklik 3.6 cm, Sibirya'da bulundu, The State Hermitage Museum, envanter no Z-548; II. Görsel: Gümüş at koşum takımı süsü veya kalkan göbeği, MÖ IV. yüzyıl, çap 9.80 cm, ağırlık 29 gr, Amu Derya Hazinesi, İskit/Pers?, British Museum, no 1897,1231,24; III. Görsel: Asur süvarisi, Asur Kralı Aşurbanipal'ın (MÖ 668-MÖ 627) aslan avı, British Museum Asur Arkeolojisi Sergisi).

Kaynak: "Figurine of a Horseman", <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/209760> (Erişim 30.10.2021); "Shield-Ornament (?); Harness-Fitting; Horse-Harness", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021); "Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021); "Who was Ashurbanipal?", https://blog.britishmuseum.org/who-was-ashurbanipal/?_gl=1*m35bcc*_ga*MTk2Mjg4MjI1MS4xNjEwMTk5MzIw*_ga_08TLB9R8X1*MTYyMDk5MjAyNC4zMi4xLjE2MjA5OTU2ODEuMA (Erişim 14.05.2021); Tolunay Bayram (22 Ekim 2016), "Asur Kralı Aşurbanipal'ın Aslan Avı", <https://arkeofili.com/asur-krali-asurbanipalin-aslan-avi/> (Erişim 12.05.2021).

- 19 Michael Pfrommer, *Metalwork from the Hellenized East (Catalogue of the Collections)*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California 1993, 10-11, 14'de fig. 9, 15'de fig. 10.
- 20 John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, at the British Museum from 14 September 2017 to 14 January 2018, the United Kingdom 2017, 92, 92'de fig. 73, 127 ve 158'de fig. 10 (Pazırık duvar resminde atın alnında yelenin bağlanış şekli).
- 21 "Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021).
- 22 "Shield-ornament (?); harness-fitting; horse-harness", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021).

Akla hemen şöyle bir soru gelebilir İskit savaşçısının Asur bölgesinde bulunan bir mühürde ne işi var. Bu soruyu yanıtlamak için İskitlerin Asurlular ile olan ilişkilerine göz atmak gerekir. Kimmerlerin yurtlarını ellerinden alarak onları takip eden İskitler (MÖ 800-MS 300) Kafkaslar'ı aşarak Urartu devleti üzerinden Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına kadar ulaşmıştır. Asur Kralı Asarhaddon (MÖ 681-MÖ 669), İskit hükümdarı Bartatua ile anlaşarak kızını ona vermiştir. Bu Asur ve İskit dostluğu sonucunda Asur Kralı Asarhaddon, Hubaşna'ya (Konya Ereğlisi) kadar giderek Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku Devleti'ni mağlup etmiştir. Asarhaddon, bu zaferinden Til Barsib *stel*inde de bahsetmiş ve İskit-Asur ilişkileri MÖ 612'de Asurluların yıkılması ile son bulmuştur.²³ Ayrıca Ulrich Schurmann tarafından bildirildiğine göre Arkeologlar, en batılı İskitlerin başkentinin söz konusu dönemde Sakic kasabası olabileceğini keşfetmişlerdir. Sakic, Asurların başkenti Ninova'nın biraz doğusunda yer almaktadır.²⁴ Belirttiğimiz nedenlerden ötürü Asur topraklarında İskit süvari betimlemeleri bulunan mühürlere rastlanması son derece normal bir durumdur.

İskitleri gösteren sanat eserlerine Persler döneminde de rastlanılmaktadır. İskitler (Sakalar) MÖ VII. yüzyılın sonlarına kadar gerek Urartulular, gerekse Asurlular üzerinde etkilerini hissettirmişlerdir. MÖ VI. yüzyılda özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında İskitlerin en çok uğraştığı kavim Persler olmuştur. Hem Pers kaynaklarında, hem de Grek kaynaklarında İskit (Saka)-Pers mücadelesi hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. İskitlerin Persler ile yaptığı mücadeleleri yazılı kaynaklar dışında kabartmalar ve damgalar üzerindeki İskit tasvirleri açık bir şekilde göstermektedir. Persler'in İskitler ile mücadelesi Kyros (MÖ 555-528) zamanına kadar gitmektedir. Büyük Kyros, İskit (Saka) Haumavarga'yı imparatorluğuna tabi kılmıştır.²⁵ Aşağıdaki mühürde bir Pers süvarisi iki İskit süvarisine hücum etmektedir. İki İskit süvarisi de Türk atışı tarzında geri dönmüş ve muhtemelen kendilerini savunmaktadırlar.

23 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, 3-4, 31-36; Koray Toptaş, "Asur Belgelerinde Kimmerler", 46-47.

24 Ulrich Schurmann, *The Pazyryk Its Use and Origin*, 34.

25 İlhami Durmuş, "Saka-Pers Mücadelesi", *Bilig*, 4 (Kış 1997), 50.

Görsel 6: Pers Mühründe Türk Atışı Yapan İskit Süvarileri (Soldaki: St Petersburg 375, Küçük Asya'dan. Mavi Kalsedon bok böceği (Chalcedony scaraboid), 30 mm, GFFR pl. 882; Sağdaki: **Kaynak:** "Greco-Persian Gems", *Classical Art Research Centre*, <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Greco-Persian> (Erişim 28.10.2021).

İskit okçularının resimleri en fazla antik Yunan eserlerinde yer almaktadır. Bunun en büyük nedeni her halde Karadeniz'de kurulan Yunan kolonileri sonucunda İskit-Yunan ilişkilerinin ve etkileşiminin artmış olmasıdır. Ayrıca en önemli Yunan şehir devletlerinden biri olan Atina'da kolluk kuvveti olarak İskit okçularının hizmet vermesi de bu hususta etkili olmuş olmalıdır.²⁶ İskit ülkesinden olan okçular, burada kolluk kuvveti olarak hizmet edip, halk meclislerindeki düzeni muhafaza etmek (Konsül, Kongre ve Meydanlarda) ve meclisin getirdiği bazı şartlara muhalif olan vatandaşlara karşı da güç kullanmak için yetkilere sahip bir güvenlik müfrezesiydi.²⁷

İskitlerin Türk atışını piyâde savaşçılara da uyarladıkları bu atışın kaçan İskit piyâdeleri tarafından da yapılmakta olduğu aşağıda yer verilen Yunan kökenli arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ilk görselde İskit piyadesinin kaçarken arkasından gelenlere doğru 180 derece dönüp ok attığı görülmektedir. Diğerinde ise atmak için okunu çektiği ve atışını yapmak üzere olduğu görülmektedir.

26 İskit-Yunan ilişkilerine ve etkileşimine dair şu örnek verilebilir: "MÖ IV. yüzyılda Bosphorus Kralları şeklinde bilinen yarı İskit yarı Yunan Krallık, Atinalılarla anlaşma yoluna giderek onların şerefini; sevilen millet statüsüne getirmişlerdir. Atina'nın bu statüye kavuşmasıyla Bosphorus Krallığı, Güney Rusya tahıllarının Yunanistan'a gönderildiği merkez haline gelmiştir." Bkz. Seçkin Türkoğlu, *Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, 86.

27 Erhan Karaoğlan (Nisan 6, 2018), "Suda Ansiklopedisinde Geçen İskit Okçuları Maddesinin Bir Çevirisi", <https://bilimdili.com/arketarih/tarih-tarih/suda-ansiklopedisinde-gecen-iskit-okculari-maddesinin-bir-cevirisi/> (Erişim 18.06.2021); Suda ya da Souda (Yunanca: Σοῦδα) en geniş kapsamlı Antik Çağ sözlüğüdür. Suda sözlüğü ve Suda ansiklopedisi olarak da bilinir. Bk. "Suda: Suda sözlüğü, Suda ansiklopedisi", <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-suda-suda-sozlugu-suda-ansiklopedisi-8658/> (Erişim 18.06.2021).

Görsel 7: Türk Atışı Yapan İskit Piyadeleri I (I. Scarebe: Scarabe üstünde keçe külahlı İskit okçu tasviri, London; II. Seramik Tabak: yaklaşık MÖ 510-MÖ 500, Yunan seramiği üzerinde İskit savaşçısı, London, British Museum).

Kaynak: Hamza Şeker, “İskit Süvari Tasvirli Ünik Drahmi”, *Art-Sanat*, 4/2015, 64; John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, 297; “Scythian archer”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=London+E+135&object=Vase&redirect=true> (Erişim 4.05.2021).

Aşağıda sol tarafta verilen ilk tabaktaki İskit piyadesi kaçarken atmak üzere sadağından bir ok çekmiştir. Ortada ise İskit piyadesi aynı pozisyonda fakat dizlerinden birisini yere koymuş olarak ok atmaktadır. Soldaki sürahi ve onun açık halinde ise ayaktaki iki İskit savaşçısı ortada duran Yunan savaşçıya Türk atışı yapmaktadırlar. Yere düşen İskit savaşçısı ise arkasından gelmekte olan düşmanına Türk atışı yapabilmek için muhtemelen pozisyon almaya çalışmaktadır.

Görsel 8: Türk Atışı Yapan İskit Piyadeleri II (I. Porselen tabak: figürün solunda: Επικτετος; sağında: εγρασφεν yazmaktadır, çap 195 cm, MÖ 520-500, British Museum, 1837,0609.59 (Vase E135); II. Parfüm Şişesi: Attika, MÖ 470 civarı; III. Sürahi ve detayı: Atina, MÖ 490-480, National Archaeological Museum, Athens).

Kaynak: John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, 297; “Black-figured Alabastron: A Hoplite and an Archer”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/10.+porcelain%2c+faience%2c+ceramics/1002144> (Erişim 12.05.2021); “Attic black-figure white-ground lekythos”, <https://2500years.culture.gov.gr/en/chapters/i-machi-tou-marathona/attiki-melanomorfi-likithos-leukou-vathous> (Erişim 18.05.2021); “Ön-Türk Uygarlığının Önemi”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/05/on-turk-uygarliginin-onemi.html> (Erişim 18.05.2021).

MÖ I. yüzyılın ikinci yarısı/MS I. yüzyıla tarihlenen aşağıdaki fincanda sağ taraftaki İskit başlığı giydiği görülen İskit süvarisi peşinden gelmekte olan diğer süvariye Türk atışı yöntemi ile ok atmaktadır. Bu fincana daha önce giriş kısmında değinilmişti.

Görsel 9: Kupa Üzerinde Türk Atışı Yapan İskit Süvarisi (Kurşun camlı skyphos, yaklaşık MS I. yüzyıl, Roma dönemi, pişmiş toprak, yükseklik 5,8 cm, çap. 14,8 cm, menşei Kuzey Suriye, Yale University Art Gallery 1952.52.3; Hobart and Edward Small Moore Memorial Collection).

Kaynak: Henry P. Colburn, “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, 35-36; M. Rostovtzeff, “The Parthian Shot”, 174-175, 188-189.

1.3. Sarmatlar Devrinde (MÖ 600-MS 450) Türk Atışı

Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda İskit dönemi son bulduktan sonra Sarmat dönemi başlamıştır. Sarmatlar MÖ VII. yüzyılda Don Nehri’nin doğusu ile Ural Dağları’nın güneyinde görüldüler. Yüzyıllarca batı komşuları İskitler ile barış içinde yaşadılar. II. yüzyılda Don Irmağından Karadeniz’in kuzeyindeki bozkır bölgesine doğru batı yönündeki büyük göçlerine başladılar.²⁸

Sicilyalı Diodorus İskit kavimlerinden bir kısmının, Media ve Tanais (Don Nehri Deltası) arasında kaldıklarını ve bunlara Sarmatlar dendiğini bildirir.²⁹ Türk atışı yapan topluluklar arasında bulunan Sarmatların ağırlıklı olarak Türk veya İranî asıllı olduğu yönünde çeşitli teoriler bulunmaktadır.³⁰ Eldeki belge ve bilgilerin sınırlı olması, Sarmatların kökenini belirlemeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte onların batı kolunu oluşturan Yazığlar ve doğu kolu içerisinde yer alan Sirakların Türklükle bağlantılı olabilecekleri arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerin yönlendirmesiyle güç kazanmaktadır.³¹

28 Rukiye Öztürk, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy – MS VI. yy)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007, 8.

29 Fatma Bağdatlı Çam, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük*, Sayı 8 (2018), 73.

30 İskit ve Sarmat halklarının hangi dili konuştukları bilinmemektedir. Fakat yazılarının Orhun harflerinden oluştuğu ve tüm Asya halkları gibi kurganlara ölülerini gömdükleri bilinmektedir. Bk. Haluk Berkmen, “İskit Kültürü”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/361.pdf>, 1 (Erişim 18.11.2021); Sarmatların Türklükleri hakkında ayrıca bakınız Haluk Berkmen, “Tarkandemos Parası”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/88.pdf>, 2 (Erişim 18.11.2021).

31 İlhami Durmuş, “Sarmatlar”, *Türkler*, C. I, 637-647, <https://www.altayli.net/sarmatlar.html> (Erişim 18.11.2021).

Roma Senatosu tarafından inşa ettirilen Trajan Sütunu (MS 109-113) sahneleri arasında Sarmatlar da yer almaktadır.³² Trajan Sütunu'nda Sarmat süvarisini Türk atışı yaparken gösteren sahne aşağıda aktarıldı. Bu sahnede üst orta kısımda bulunan Sarmat süvarisi Romalılara karşı Türk atışı yapmaktadır.

Görsel 10: Trajan Sütunu'nda Türk Atışı Yapan Sarmatlar (Trajan Sütunu, Daçya Savaşları sırasında Sarmatya ağır zırhlı süvari birlikleri (katafrakt), sütünün yapımı 109 yılında başlamış, 112 ya da 113 tarihinde bitmiş olmalıdır).

Kaynak: “Alán vértsek Traianus oszlopának domborművén”, [https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_\(Ausschnitt_01\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_(Ausschnitt_01).jpg) (Erişim 10.05.2021); “Trajan’s Column”, https://en.wikipedia.org/wiki/Trajan’s_Column (Erişim 11.05.2021); Serdal Akyurt, *Trajanus Sütunu*; “Traianus Sütunu-MS.2.yy”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/traianus-sutunu-ms2yy.html> (Erişim 16.05.2021).

1.4. Amazonlarda (MÖ VIII. yy-MS IV. yy?) Türk Atışı

Amazonlar Yunan kültüründe ve sanatında MÖ VIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkar. Amazonlardan ilk bahseden yazılı kaynak Homeros'tur. Haklarındaki ilk tarihsel veriler Herodotos'tan gelir. Herodotos, Amazonların Sarmat kavminden olduklarını, Sicilyalı Diodorus

32 Roma valisi ve komutanı olan Trajanus ve eşi Plotina için mezar odasıdır ve Daçya Zaferlerini kutlamak için Roma Senatosu tarafından yaptırılmıştır. Mermer gövdesi 155 sahneden oluşan sarmal bir frizle süslü 38 metrelik muhteşem sütundur. Bk. Serdal Akyurt, *Trajanus Sütunu*, (Yüksek Lisans Sunumu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı), https://www.academia.edu/25951502/Trajanus_Sütunu (Erişim 18.11.2021).

ise İskitli olduklarını haber vermektedir.³³ Amazon kadınlarının Sarmatlar veya İskitlerin soyundan geldiğini yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik buluntular da doğrulamaktadır.³⁴

Adrienne Mayor tarafından bildirildiğine göre artık Amazonların İskit halkının bir parçası oldukları bilinmektedir. Mezar höyüklerinde yaylar, oklar, mızraklar, hançerler ve atlarla gömülü birçok kadın iskeleti bulunmuştur. Bu höyükler sayesinde kadınların erkeklerle aynı şekilde at sırtında, ok ve yaylar ile savaştıkları anlaşılmaktadır. Aslında, bu tür savaşçı kadınlar, toplam silah mezarlarının yaklaşık üçte birini teşkil etmektedirler.³⁵

Kimmer ve Sakaların (İskit) soyundan geldikleri bildirilen Etrüsk (MÖ 750’ler-MÖ 396)³⁶ sanatında Türk atışı yapan Amazon süvarilerinin tasvirlerine vazo ve tören kazanlarında rastlanılmaktadır. Aşağıda yer verilen Etrüsk tören kazanında dört Amazon³⁷ süvarisi bulunmaktadır. Bunlar başlarına Kimmer/İskit ve hatta Pazırık Kurganı’nda bulunan başlık tarzında başlıklar giymişlerdir ve iki tanesi diğer ikisine Türk atışı ile ok atmaktadır.³⁸ Bu başlıkların Çin’de Han Hanedanı devri rölyeflerinde betimlenen Hun başlıklarıyla da benzer oldukları görülmektedir.³⁹

33 Fatma Bağdatlı Çam, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, 72-73; Rukiye Öztürk, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy –MS VI. yy)*, 63-64.

34 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, 46.

35 Jamie Seidel, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj), 25 Haziran 2015, <https://www.news.com.au/technology/science/archaeology/forgotten-ancient-greek-jar-contains-image-of-the-first-wonder-woman--a-lassowelding-amazon/news-story/0d143686e6cb180ebfc87af275f939b3> (Erişim 30.10.2021).

36 Bülent İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 63

37 Virgil’in kitabında Amazon olan Camilla kısraak sütü içmektedir. Bu dönemde kısraak sütü içen topluluklar Kimmer ve İskitlerdir. Amazonların İskitlerden olduğu ispatlanmıştır. Bk. “Pazırık’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).

38 Feridun Ağasıoğlu (Celilov), *Etrusk-Türk Bağı*, 140; “Pazırık’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021); Tören kazanın bütün ayrıntılarını görebilmek için ve benzer tören kazanları için bk. “Les Etrusques En Campanie: Les Lébès De Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021).

39 Hunların giydiği söz konusu başlık için bk. Cold Weapon Research Institute (2018-01-15), “Total War” “Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431> (Erişim 6.05.2021); “Dinastia han, son parietale bir uso funerario con scena di caccia, 206 ac-220 dc. CA”, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_\(Rome\)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc._ca_01.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_(Rome)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc._ca_01.JPG) (Erişim 26.06.2021).

Görsel 11: Etrüsk Tören Kazanı Kapağındaki Türk Atışı Yapan Amazon Süvarileri (İtalya, Capua, MÖ 500-480, British Museum).

Kaynak: Andrienne Mayor, *The Amazons*, 262, fig. 16.1; Feridun Ağasıoğlu (Celilov), *Etrusk-Türk Bağı*, 140; “Les Etrusques en Campanie: Les Lébès de Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021); “Pazırk’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).

Aşağıdaki amfora üzerinde Türk atışı yapan bir Amazon savaşçısı resmedilmiştir. Sağdaki mozaikte ve bu mozaikin restore edilmiş görüntüsünde ise Türk atışı ile avlanan bir Amazon süvarisi yer almaktadır. Mozaik her ne kadar MS V.-VI. yüzyıl gibi daha geç bir döneme ait olsa da Amazonlar hakkında Türk atışı yaptıklarına dair bir kanaat oluştuğunu sergiler.

Görsel 12: Türk Atışı Yapan Amazon Süvarileri (I. Amfora: Chalcidian amphora, The State Hermitage Museum, St Petersburg. Photograph © The State Hermitage Museum, foto. Vladimir Terebenin; II. Mozaik: Avlanan Amazonlar Mozaïği, MS V-VI. yüzyıl, Şanlıurfa Arkeoloji ve Halepli Bahçe Mozaik Müzesi; III. Duvar Resmi: III. mozaïğin restore edilmiş görüntüsü; Şanlıurfa Öğretmenevi).

Kaynak: Caspar Meyer, “From Scythian Ethnography to Aryan Christianity Herodotean Revolutions on the Eve of the Russian Revolution”, T. Harrison and J. Skinner (eds.), *Herodotus in the Long Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, 222, figür 8.3; “Şanlıurfa Müzesi Ve Mozaik Müzesi Tarihe Yolculukta Yol Gösteriyor”, <https://twitter.com/urfaogretmenevi/status/990239343590694912?lang=da> (Erişim 4.05.2021).

Amazonların Türk atışını ok-yay dışında mızrak, balta, kılıç, sapan ve kement ile de yaptıkları aşağıdaki eserlerde görülmektedir. İlk eserde İskit kıyafeti giymiş bir Amazon savaşçısı peşinden gelen grifon üzerine balta sallamaktadır.⁴⁰

Görsel 13: Türk Atışı Tarzında Balta Kullanan Amazon Süvarisi (Yaklaşık MÖ 400, içme bardağı (kylix), Yunanistan, Attika, Atina, Museum of Fine Arts Boston).

Kaynak: “Drinking cup (kylix)”, <https://collections.mfa.org/download/153712> (Erişim 18.06.2021);
“THE ARIMASPOI FIGHTING Griffin”, <https://www.theoi.com/Phylos/Arimaspoi.html> (Erişim 18.06.2021); Andrienne Mayor, *The Amazons*, 185’de fig. 11.4.

Aşağıda sol taraftaki lahit ve onun detay görüntüsünde Amazonlar (lahitin diğer tarafında aynı rölyef vardır) çift ağızlı baltalarını Türk atışı tarzında savurmaktadırlar. Süvarilerin baltalarını sadece savurarak değil fırlatarak da kullandıkları bilinmektedir. Sağ taraftaki vazoda ise İskit kıyafeti giydirilmiş bir Amazon savaşçısı Yunan piyadesine mızrağını Türk atışı tarzında saplamaktadır.

40 Eserdeki savaşçı sergilendiği müzede İskit olarak tanımlanmıştır. Bayan savaşçı üzerindeki kıyafetlerden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Andrienne Mayor, ise bu eserdeki savaşçısı eserinde Amazon olarak tanımlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Amazonların İskit/Sarmat kadınları oldukları kaynaklarda dile getirilmektedir. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, 185’de fig. 11.4.

Görsel 14: Türk Atışı Tarzında Baltalı ve Mızrak Kullanan Amazon Süvarileri (I. Mermer Lahit: Yunan, Helenistik dönem, MÖ IV. yüzyılın 2. Yarısı/(MÖ 330-MÖ 310), bulunduğu yer Soloi, Kıbrıs, Kunsthistorisches Museum Wien; II. Vazo: Etrüsk vazosu, Virginia Museum of Fine Arts).

Kaynak: “Amazonensarkophag”, <https://www.khm.at/objektdb/detail/50832/> (Erişim 18.06.2021);

“Sarcophagus with fighting Amazons”, <https://artsandculture.google.com/asset/sarcophagus-with-fighting-amazons-unknown/eAEhWukHNTA1SQ> (Erişim 30.06.2021);

“Amazons in battle Etruscan vase by Nazzano Painter Virginia Museum of Fine Arts”, <https://twitter.com/amayor/status/1047246611972157440/photo/2> (Erişim 22.06.2021).

Roma devri mozaiklerinde de Yunan eserlerinde olduğu gibi Amazonlar baltalarını Türk atışı tarzında savurmaktadır. Aşağıdaki mozaikte sağ ve soldaki iki Amazon ortadaki savaşçıya geriye doğru balta savurur iken resmedilmiştir.

Görsel 15: Bir Roma Mozağında Türk Atışı Tarzında Baltasını Savuran Amazonlar (Daphné, Orontes, modern Antakya, MS 350-400, Roma mozaığı, Louvre Museum).

Kaynak: “Amazonomachi”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010277136> (Erişim 27.06.2021).

Amazonlar Türk atışını balta dışında kılıca da uyarlamışlardır. Aşağıdaki rölyefte soldaki amazon hasar gördüğü için belli olmamakla birlikte sağdaki amazon süvarisi geriye doğru arkasındaki savaşıya kılıç savurmaktadır.

Görsel 16: Türk Atışı Tarzında Kılıcını Savuran Bir Amazon Süvarisi (Manisa, Menderes Magnesia Frizi, Artemis Leukophryene Tapınağı, yaklaşık MÖ 200-190, Helenistik, Louvre Museum)
Kaynak: “Plaque de frise; Frise de Magnésie du Méandre”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010252247> (Erişim 27.06.2021).

Amazonların da İskitler gibi yaya iken de Türk atışı yaptıkları ve hatta sapan ile de yaya olarak Türk atışını icra ettikleri aşağıdaki iki eserde görülmektedir.

Görsel 17: Amazonların Yaya Olarak Ok-Yay ve Sapan ile Türk Atışı Yapması (I. Vazo ve detayı: Yunan, MÖ 480-470, Herkül’ün Amazonlar ile karşı karşıya gelmesi; II. Yağ Şişesi: Yaklaşık MÖ 440, Metropolitan Museum, New York).

Kaynak: Skrzhinskaya, M.V., “Yunan şiirinde Kimmer ve İskit Efsanelerinin Kahramanları ve MÖ VII-VI. Yüzyılların Vazo Resimleri”, *Antik Tarih Bülteni*, Sayı 4 (1986)/(M. В. Скржинская. Герои киммерийских и скифских легенд в греческой поэзии и вазовой живописи VII—VI вв. до н. э. *Вестник древней истории*, № 4, 1986 г.), <http://ru-sled.ru/geroi-kimmerijskix-i-skifskix-legend-v-grecheskoj-poezii-i-vazovoj-zhivopisi-vii-vi-vv-do-n-e/> (Erişim 18.11.2021); “Péllice con una escena que muestra a Herakles enfrentándose a las amazonas, 480-470 a. de C. Detalle de amazona”, <https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pelikai#/media/File:AmazonaLuchandoDetalleDePéllice480-470AC.jpg> (Erişim 18.06.2021); Andrienne Mayor, *The Amazons*, plate 6.

Amazonların kementlerini de Türk atışı tarzında kullandıkları aşağıdaki kozmetik kutusunda görülmektedir. Adrienne Mayor, MÖ 480-450 yılları arasında Atina’da üretilmiş olan bu eserin üzerindeki tasvirin “Savaş sırasında kement kullanan bir Amazon’a ait tarihten kalan tek imge.” olduğunu bildirmektedir. Kutu üzerindeki Amazon kadını, kurbanını kementle yakalamadan hemen önce, dinamik bir aksiyon sırasında resmedilmiştir. Dört nala koşan bir ata binmiş bu Amazon, omzunun üzerinden havada salladığı kemente bakıyor, görünüşe göre önünde çömelmiş bir Yunan hoplitini kement ile yakalamak üzeredir. Amazonlara özgü uzun pantolon ve uzun kollu gömlek giymektedir. Sol elinde kurbanını öldürmek için bir savaş baltasını hazır şekilde tutmaktadır. Çömelmiş hoplit, sağ elinde tuttuğu bir mızrak ve solunda tuttuğu yılan motifli bir kalkanla kendini savunmaya hazırlanmaktadır. Bu grubun sağında, miğferli başka bir Yunan hoplit, bir kayayı tutan sağ elini geriye doğru uzatıyor. Mızrağının sadece ucu korunmuş olan başka bir Amazon’a atmak üzeredir. Küçük bir zeytin ağacı iki grubu ayırır. Adrienne Mayor’a göre, bu vazounun dekorasyonunu yapan ressam ve ressamın seyircileri, binicilik yapan ve kement kullanan İskit savaşçı kadınlarına oldukça aşinalardı. Nitekim Antik Yunan ve Roma tarihçileri de İskitlerin, savaşlarda kementini ustaca kullanan atlı okçular olduklarını yazmışlardır. Örneğin, Herodot, MÖ 480 yılında, hançer ve deri kement ile silahlanmış 8.000 göçebe bozkır binicisinin (Sagartian) Pers Kralı Darius’un ordusuna katıldığını bildirmişti. Birkaç farklı kaynaktan da İskit avcı erlerinin, düşmanlarını yakalamak için kementlerini düğümleyip, atlarını sürerek etrafta gezindiklerinden bahsedilmektedir. Romalı coğrafyacı Pomponius Mela da, MS 43 civarlarında, Karadeniz Bölgesi’nin bu savaşçı kadınlarının kement kullanma konusunda uzman olduklarını⁴¹ bildirmiştir.⁴²

41 Maeoticiler, Thatae, Sirachi, Phicores ve - nehrin ağzının yanında - İxamatae gibi Kimmer Boğazı’ndan Tanais’e kadar kıvrılan kıyıları işliyorlar. Bunlar arasında kadınlar erkeklerle aynı becerileri uygulamaktadır, o kadar ki kadınlar askerlik hizmetinden bile muaf değildir. Erkekler piyadede hizmet eder ve yaylarla savaşır; kadınlar savaşa at sırtında girerler ve kılıçla savaşmazlar, esirlerini kementlerle sürükleyerek öldürürler. Yine de kadınlar evlenir, ancak evlenmeleri için öngörülebilir bir yaş yoktur: bir düşmanı öldürenler dışında kadınlar bakire kalır. Bk. Pomponius Mela, *Pomponius Mela’s Description of the World*, çev. Frank E. Romer, University of Michigan Press, 1998, 66; Pomponius Mela, *Chorographia*, <https://topostext.org/work/145#1.114> (Erişim 31.10.2021).

42 *Herodotus*, by Henry Cary, Harper & Brothers Publishers, New York 1859, 438; Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Yunanca aslı ile karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973, 511, https://www.academia.edu/8826656/Herodot_Tarihi_Herodotos_Çeviren_Müntekim_Ökmen_Azra_Erhat (Erişim 18.11.2021); Pomponius Mela, *Pomponius Mela’s Description of the World*, 66; “Mississippi 1977.3.243 (Vase)”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021); Jamie Seidel, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj); Gizem Çimen, “Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi”, 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imesi/> (Erişim 30.10.2021).

Görsel 18: Türk Atışı Tarzında Kement Fırlatan Bir Amazon Süvarisi (*Pyxis*: Kadının kozmetik kutusu, MÖ 460-MÖ 450, Attica, Adrienne Mayor, 2014'te yayımlanan *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women across the Ancient World* kitabı için yaptığı araştırma esnasında Mississippi Üniversitesi Müzesi'nde bu vazoyu fark etmiştir, University Museums, University of Mississippi, David M. Robinson Memorial Collection, 1977.3.243 Vase).

Kaynak: "Mississippi 1977.3.243 (Vase)", <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021); Gizem Çimen, "Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi", 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imgesi/> (Erişim 30.10.2021).

Serinin diğer makalelerinde Türkler tarafından aynı İskitler ve Amazonlar gibi mızrak, kılıç ve tüfek gibi diğer silahlar ile at üzerinde Türk atışı yönteminin etkin bir şekilde kullanıldığına dair eserler sunulacaktır. Kimmer ve İskitleri Türk atışı yaparken tasvir eden eserler bu atışın atların dört ayaklarının da hava da olduğu esnada yapıldığını ortaya koymaktadır.

2. Türk Tesiriyle Çin ve Kore'de Türk Atışı

Çok erken devirlerden itibaren Türk okçuluğunun Çin'e tesir etmeye başladığı ve Türk atışı yönteminin Çin'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bahaddin Ögel tarafından efsanevi bir kişilik olan "İ" [Yi/Ho Yi] hakkında aktarılanlar ve "İ" ile ilgili çizimler Türk atışı yönteminin tarihinin çok kadim zamanlara dayandığına işaret etmektedir. Yayın mucidi ve efsanevi bir kişilik olan "İ" (羿), Hsia/Xia Hanedanı (MÖ 2100- MÖ 1600) zamanında yaşamıştır. "İ"nin, etnik kimlik olarak barbar ve onların prensi olduğu, okçulukta üstün bir performansa sahip bulunduğu, vahşi

bir avcı olarak Çin'in kıyı bölgelerine göç ettiği, gelip yerleşerek burada yaşadığı çeşitli Çin yıllıklarında açık olarak belirtilmektedir.⁴³ “İ” (Hou Yi) bazen insanlığa yardım etmek için cennetten gelen Okçuluk Tanrısı olarak tasvir edilmektedir.⁴⁴

Çin mitolojisinde 10 güneş vardır. İlk başta, 10 güneş gökyüzünü birer birer geçecekti, ancak bir gün 10 güneşin hepsi aynı anda dünyayı kavurdu. Hou Yi, efsanevi Kral Yao tarafından güneşleri dizginlemekle görevlendirildi. Hou Yi önce güneşle mantık yürütmeye çalıştı. Bu işe yaramayınca, onları korkutmak için okuyla onlara ateş ediyormuş gibi yaptı. Güneşler, Hou Yi'nin uyarılarına tekrar kulak vermeyi reddettiğinde, onlara birer birer ateş etmeye başladı. Her biri düştükçe üç ayaklı kuzgunlara dönüştüler.⁴⁵ Sonunda sadece bir güneş kaldı ve Kral Yao ve güneşin annesi Xihe, onun insanlığın refahı için bağışlanmasını istedi.⁴⁶

Hou Yi'nin efsaneye göre vurduğu güneşler aşağıda sol tarafta eksik olan parçası ile birlikte tam hali yaklaşık 5 metre yüksekliğindeki 1 nolu bronz kutsal ağaçta betimlenmektedir.⁴⁷ Xia Hanedanı (MÖ 2100- MÖ 1600) sonlarına yani günümüzden 3.000 yıl öncesine tarihlenen ve üzerinde yukarıda aktarılan 10 güneş (güneşleri temsil eden kuşlar) bulunan bu ağaç, günümüze ulaşan farklı şekil ve büyüklükteki 8 bronz kutsal ağaçtan birisidir.⁴⁸ Ortada Hou Yi'nin Shandong Wuliang Tapınağı'nda bulunan ve onu güneşlere Türk atışı yaparken gösteren “Bronz Yazıttaki Hou Yi” figürü yer almaktadır. Sağ tarafta ise Hou Yi'nin efsaneye göre güneşi vurduğunu gösteren bir bavul üzerindeki boyanmış resim yer almaktadır. Bu bavul, MÖ 433'ün üçüncü ayının 3. gününde ölen “Zeng’li Marki Yi’nin Mezarı” (曾侯乙墓) içindeki beş bavuldan birisidir.⁴⁹

43 Mutlu Kahraman, *İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014, 77.

44 Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, Second Edition, Chelsea House Publishing, United States of America 2009, 142-143; “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).

45 Eski Çin'deki Dongyi halkı, kuşları insanlara ateş getirebilecekleri için totem olarak görüyordu. Geçen yıl Avustralya'da bir yangın çıktı, bazı kargalar? ve kahverengi kartallar, aceleyle kaçan hayvanları yakalamak amacıyla ateşi büyütmek için yanan dallar kullandılar. Kuşlar ateşi yaydıkları için, insanlar güneşin ortasında üç ayaklı bir kuş olan altın karganın yaşadığını düşünerek kuşları güneşle ilişkilendirirler. Bk. “Sanxingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı bundan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); Antik “On Gün Efsanesi”nde, Güneş hareketi, gökyüzünde özgürce uçan bir karga olan “yang kargası” (altın karga) tarafından taşınırdı. Güneşi taşıyan ilahi bir kuş olarak, altın karga genellikle güneşin sembolü olarak kullanılırdı. “Altın karga batıya düşer ve yeşim tavşan doğuya yükselir.” sözü, Güneşin batıdan batması ve ayın yükselmesi anlamına gelmektedir. Eski zamanlarda birçok insan, çok sayıda kültürel antropolojik materyalde açıklanan kuşun görüntüsünü güneşin sembolü olarak kullandı. Çin'in ve Batı'nın arkeolojik malzemelerinde çok sayıda kuş ve güneş imgesi bulunmaktadır. Sanxingdui'nin bronz ağacına konan ilahi kuş, mitolojideki altın karganın (yani güneşin) bir tasviridir. Bk. “Bronz Kutsal Ağaç”, <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021).

46 Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, 142-143; “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).

47 “Xingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı buradan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

48 “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

49 “Xingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı buradan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

Görsel 19: Kutsal Sanxingdui Ağacı Üzerindeki Güneşler ve Ho Yi'yi Güneşlere Ok Atarken Tasvir Eden Bir Bronz Yazıttaki ve Bir Bavuldaki Tasvirler (Soldaki: Sanxingdui Ağacı, Shang Hanedanı (MÖ 1600 – MÖ 1027) ve Zhou Hanedanı (MÖ 1122-MÖ 256) 1 numaralı bronz kutsal ağaç, 395 metre, kırılan 10. kuş ile birlikte 5 metre civarı, Xia Hanedanı sonları (MÖ 1600'ler), Sanxingdui Müzesi; Ortadaki: Bronz Yazıttaki Hou Yi (青铜铭纹饰上的后羿: Yayı İcat eden efsanevi "İ" Türk atışı ile Güneşe atış yaparken, Shandong Wuliang Tapınağı; Sağdaki: Zeng Houyi'nin mezarında yer alan bavulardan biri üzerindeki güneşi vurma efsanesi çizimleri; MÖ 433, Tom no 1, bavulun ölçütleri: 69 cm×49 cm×37 cm, Hubei İl Müzesi).

Kaynak: "Sanxingdui Müzesi", <https://www.sxd.cn/#/> (Erişim 7.11.2021); "Bronz Kutsal Ağaç", <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021); "Kutsal Sanxingdui ağacının sergi için yurt dışına gitmesi neden kalıcı olarak yasaklanmıştır?", http://www.360doc.com/content/18/10/07/23/4616719_792816527.shtml (Erişim 6.11.2021); "Sanxingdui ve Chengdu arasındaki ilişki nedir?", https://m.thepaper.cn/baijiahao_12268552 (Erişim 7.11.2021); Mutlu Kahraman, İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri, s. 77, 262; "Hou Yi", https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021); "Dünyadaki Sekiz Dövüş Sanatlarının Kurucusu", <http://tx2.17173.com/content/2010-08-25/20100825151348400.shtml> (Erişim 6.11.2021); "Prens'in Alacakaranlığı: Zeng Houyi'nin Cenazesi", 30.11.2020, https://mp.weixin.qq.com/s?__=MzI2MDE2ODg0OQ==&mid=2653453270&idx=1&sn=1b4debca172fbee94cf7ecc99d19cc&chksm=f1b11628c6c69f3e8f705fa67700c8094db1339f3c0a27e5a9211e070bf56708ae490aa33370#rd (Erişim 7.11.2021); "Lacquered suitcase with Painting of Hou Yi - Part2", <https://artsandculture.google.com/asset/lacquered-suitcase-with-painting-of-hou-yi-part2/ZQHileQohUa8Xg> (Erişim 7.11.2021).

Orta Asya'daki Hun yükselişi olmasaydı, Çinli insanların yaratıcı kabiliyeti ve teknolojik yeteneği savaş alanında ok ve yaya bir son verebilirdi. Tam *arbalet* (kundaklı yay, kurmalı yay) savaşta belirgin bir silah halini aldığı anda, Chou kralı Wu-ling (MÖ 318–MÖ 299)⁵⁰ zaten *arbalet* ile donanmış geleneksel piyade yapılanmasını bir kenara bırakmaktan başka çareleri olmadığını fark etti. Ayrıca kabarık Çin kaftanlarını bir kenara bırakarak, Hun savaşçılarının giydiği kısa tunikleri giymeleri ve at üstüdeyken yayla atış yapmaları gerektiğini fark etti. Kuzey Çin'de devlet kuran, köken olarak proto-Türk olarak kabul edilen Chou/Zhou Devleti (MÖ 1122–MÖ 256),⁵¹ özellikle Hsiung-nular ile yakın ilişki içindeydi. Hsiung-nu askeri tehdidine kendi bölgelerinde karşı koyabilmek için, kral Wu-ling MÖ 307 tarihinde barbar kıyafetinin resmi olarak benimsendiğini belirten ve halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini öngören bir emirname çıkardı. Bu "barbarlaşma" politikası hemen meyve verdi. O zamandan sonra yüksek güçteki *arbalet*ler ile birleşmiş at sırtındaki

50 "King Wuling of Zhao", https://en.wikipedia.org/wiki/King_Wuling_of_Zhao (Erişim 24.06.2021).

51 "Zhou Hanedanı", https://tr.wikipedia.org/wiki/Zhou_Hanedanı (Erişim 24.06.2021).

okçuluk yeteneği Çin askeri okçuluk çalışmasının bel kemiği haline geldi. Bu temel tekniksel karışım, Çin'in ana stratejik konusu, sınırlardaki at üstündeki erkekler (ve kadınlar) olduğu sürece daha sonraki bin yılda da devam etti. Diğer bir başka ilerleme, İmparatoriçe Wu Ze Tien (MS 690-705),⁵² tarafından 702 yılında⁵³ halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini öngören bir emirname çıkarılması ve süvari ve piyade okçuluğunun askerî sınavlarda zorunlu hale gelmesinin emredilmesi ile Tang Hanedanı devrinde meydana geldi. Çinlilerde ve sonradan Çinlileşmiş yabancı hanedanlar dönemindeki ok ve okçulukla ilgili gelişmeler, aralarında proto-Türkler'in de bulunduğu barbar olarak adlandırılan halkların etkisiyle ortaya çıkmış ve hanedan yıllıklarında da bu tespit açıklıkla vurgulanmıştır.⁵⁴

Çin'de kurulan Türk hanedanları ve Çin'e yerleşen Türk halklarından kalan eserlerde Türk atışı sahneleri bulunmaktadır. Çin'e ilaveten Goguryeo Hanedanı (MÖ 37-MS 638) devrinde Kore'de üretilen freskler üzerinde de Türk atışı sahneleri yer almaktadır. Çin ve Kore'deki eserler Türklerin tesiriyle bu iki ülkede Türk atışının savaşta ve avda kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2.1. Çin'de Qin/Çin Hanedanı Devrinde (MÖ 221-MÖ 206) Türk Atışı

Qin Hanedanı/Çin Hanedanı MÖ 221 – MÖ 206 yılları arasında bütün Çin'i yönetmiş ilk hanedandır. MÖ III. yüzyılın ortalarında ve sonlarında, Qin Hanedanlığı güçsüz Zhou Hanedanlığı'ndan başlayıp kalan diğer altı savaştan devleti de fethetmiş ve böylece tüm Çin üzerinde kontrol elde ederek yönetimi tek çatı altında toplamıştır. Qin Hanedanlığı'nın, hanedanlık süresi boyunca ticaret, tarım ve askeri alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. MÖ 206 yılında yeni Han Hanedanlığı'nın yükselişi ile sona ermiştir.⁵⁵

Çin'de Türklerin etkisi ile çok erken devirlerden itibaren süvarileri Türk atışı yaparken gösteren eserlere rastlanılmaktadır. Bu eserlerin en erken tarihliyelerinden birisi Qin Hanedanlığı devrine ait olduğu belirtilen bir tuğla üzerindeki av sahnesidir. Bu tuğla şimdiki kadar görülen en eski portre tuğlasıdır. Tuğladaki süvari Türk atışı ile bir kaplanı vurmaktadır. Bu portre tuğlasının bazı kaynaklarda Han Hanedanı devrine ait olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁶

52 “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian (Erişim 11.06.2021).

53 Hasan Basri Öngel, bu tarihi sehven 702 yerine yedi yüz yirmi (720) olarak vermiştir. Bk. Fuhua Huang, Fan Hong (translated and edited), “*A History of Chinese Martial Arts*”, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

54 Hasan Basri Öngel, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), 208; “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian; İmparatoriçe Wu Ze Tien'in çıkardığı kanuna göre savaşçıların tabii tutulduğu 10 sınav türü için ayrıca bk. Fuhua Huang, Fan Hong (translated and edited), *A History of Chinese Martial Arts*, Routledge, New York 2019, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

55 Caroline Blunder ve Mark Elvin, *Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, çev. Selçuk Esenbel, Levent Köker, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, 80-83; “Çin Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Çin_Hanedanı (Erişim 2.11.2021).

56 “Antik Çağ'dan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).

Görsel 20: Qin Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (1957’de Lintong’da ortaya çıkarıldı).

Kaynak: Chen Youbing, “Antik Çin Heykeli No. 5”, <http://www.guoxue.com/?p=40303> (Erişim 1.11.2021); “Antik Çağdan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).

2.2. Çin’de Han Hanedanı Devrinde (MÖ 206-MS 220) Türk Atışı

Çin’de Türk atışı yapıldığını gösteren en erken tarihli eserlerden bir diğeri aşağıda verilen Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) devri mezar kabartmasıdır. Eserde sol üst köşede Türk atışı yapan bir süvari yer almaktadır. Kaynağımızın belirttiğine göre bu sahnede bir tören yürüyüşü sırasında barbar [Türk] tarzında giyinmiş olan sol köşedeki süvari Part atışı (Türk atışı)⁵⁷ yapmaktadır.⁵⁸ Çin sanatındaki “Part atışı sahnesi”nin konumu, İran kültüründen ödünç alınması gerekmeyen yerel formülleri yansıtmaktadır. Böyle bir gözlem, aşağıdaki duvar kabartmasını anlatan Shandong Eyaleti’ndeki Cangshan’ın II. yüzyıl Han mezarındaki bir yazıtta oldukça açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu yazıt Çinlilerin “Part atışı”nı “barbarlar” (Hu) için daha uygun kabul etme (bu atışı Türklere bağlama) olasılığını ortaya koymaktadır.⁵⁹

57 Çin ve Kore kaynakları bu atışın olduğu sahneleri açıklarken Avrupa literatürüne uyararak Part atışı diye adlandırmaktadırlar. Halbuki aralarındaki coğrafi yakınlık ve siyasi ilişkiler ve Türk savaşçılardan istifade etmeleri dolayısı ile bu atışı Partlardan değil Türklerden öğrenmişlerdir. Bununla birlikte muhtemelen hem literatürdeki mevcut geleneğe uyduklarından hem de siyasi nedenler ile bu gerçeği göz ardı etmeyi uygun bulmaktadırlar.

58 Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 2-3, 10.

59 Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, Università Ca’ Foscari Venezia, Venice, June 2007, 14-15, ve 29’da fig. 3.

Görsel 21: Han Hanedanı Devri Mezar Kabartmasında Türk Atışı Yapan Bir Süvari
(Mezar Kabartması: Cangshan, Han mezar kabartması).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 10.

Aşağıdaki iki rölyefteki süvarilerin kıyafet ve arkadan düğümlenmiş uzun saçları ve atların görünüşleri birbirlerine benzemektedir. Alt taraftaki dalga benzeri çizim de her iki rölyefte hemen hemen benzerdir. Yukarıdaki rölyefte ortada sıkıştırmış bir kaplan? üç süvari tarafından avlanmaktadır. Süvarilerden ikisi aynı anda Türk atışı yapmaktadır.⁶⁰ Alt taraftaki rölyefte ise bir geyik sağında kalan iki süvari tarafından Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 22: Türk Atışı ile Kaplan ve Geyik Avlayan Süvariler (I. Tuğla rölyef: Çin, Han Hanedanı; II. Taş Rölyef: Çin, dönemi tespit edilemedi).

Kaynak: “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020); “Rölyef: Taş Rölyef Tuğla Desen (Sayfa 2)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p2.html (Erişim 1.11.2021).

Han Hanedanı devrine ait aşağıdaki taş rölyefte dört süvarinin Türk atışı ile geyikleri avladıkları görülmektedir.

60 Dikkat: Çin’de National Palace Museum’a ait sitede bu tuğla rölyef yayınlanmaktaydı, şu anda Müze bu resmin kaldırdığı veya yerinin değiştirdiği için ulaşılamadığı uyarısını yapmaktadır. Bk. “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020).

Görsel 23: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Geyik Avlayan Süvariler (Taş Rölyef)

Kaynak: “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Deseni (Sayfa 7)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p7.html (Erişim 1.11.2021); “Han Hanedanı Taş Rölyef”, <https://wantubizhi.com/image.aspx> (Erişim 1.11.2021).

Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) ve Tang Hanedanı (MS 618-907) arasındaki dönemde, Çin mezarları esas olarak Konfüçyüsçü düşünceye uygun temalarla süslenmekteydi. J. Lerner’in gözlemlediği gibi, av sahneleri Çin’de yaşayan yabancıların [Türkler] tabutlarında ve anıt mezarlarında tercih edilen temsiller arasında yer almaya devam etti.⁶¹ Dolayısı ile bu çalışmada verilen Çin eserleri büyük ölçüde Türkleri temsil etmektedir.

Han Hanedanı devrine ait bir anıt mezar rölyefi aşağıda yer almaktadır. Rölyefte alt taraftaki iki süvari geyikleri Türk atışı ile avlamaktadır. Alt orta kısımdaki süvari ise mızrağını Türk atışı tarzından savurarak bir kaplanı avlamaktadır.

Görsel 24: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (Çin, Mizhi (Shaanxi Eyaleti), Erken II. yüzyılın başları).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 30, fig. 6; Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, 30, fig. 6.

61 Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, 14-15.

Geç Han döneminden kalma aşağıda soldaki rölyef ve detay görüntüsünde bir Çinli, Türk atışı yapmaktadır. Rölyef hakkında şu açıklama yapılmaktadır: Romalıların “Part atışı” dediği şeyi gerçekleştiren Çinli bir atlıyı gösteren geç dönem Han mezar kabartması. Kuzey göçebeleriyle (Türkler) yapılan savaşlar, Çinlileri atlı okçuluk yapmaya sevk etti.⁶² Sağ taraftaki rölyefte ise Türk atışı yapan bir piyade bulunmaktadır. Kıyafeti Türk kıyafeti tarzındadır. Yaya okçular tarafından Türk atışı yapılması geleneğinin Türkler tarafından Çin’e de taşındığı görülmektedir.

Görsel 25: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Bir Süvari ve Bir Piyade (I. Mezar Rölyefi: Teleferik arabasının portre tuğlası, Xinye İlçesi, Renying Köyü’nde toplandı, kalan uzunluk 62, genişlik 32, kalınlık 5 cm, Geç Han mezar kabartması, Altı Krallık (MS 220–589) dönemi/ Doğu Han (I.-III. yüzyıl), Han Gallery, Henan Provincial Museum, Zhengzhou, Han Boyama Tuğla Müzesi Koleksiyonu, Henan Museum?; II. Mezar Rölyefi: İlk mezar kabartmasının detayı; III. Anıt Mezar Tuğlası; Altı Krallık devri, Ancient Fujian Gallery, Fujian Museum, Fuzhou, China).

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Ünite 3 Han Hanedanlığı Müzik ve Dans Sanatı”, 20.07.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/clzl/wzjl/htzyhnnwjpz/dybfssh/article6f7de2e198c24051b7c6e40e77513085.html (Erişim 7.11.2021); “Pinsuo oyun araba portre karoları”, 12.10.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlef05d61fc6c524a91bcc31eab440053c4.html (Erişim 7.11.2021); “Picha:Tomb brick k.JPG”, https://sw.wikipedia.org/wiki/Picha:Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.11.2021); “Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10340459485/in/album-72157636747751666/> (Erişim 8.05.2021) ve Hoshi Cam (ほしがら), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021); “Türk atışı yapan bir Çinli”, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.05.2021); “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021); “Tomb Bricks, Six Dynasties”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/32864063783/in/album-72157681785666846/> (Erişim 8.05.2021).

Han Hanedanı devrine ait aşağıdaki kapı bordüründe iki avcı Türk atışı ile gerçek ve mistik hayvanları avlamaktadır.

62 “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021).

Görsel 26: Gerçek ve Mistik Hayvanları Türk Atışı ile Avlayan İki Han Hanedanı Devri Süvarisi (Shaanxi Eyaleti, Doğu Han Hanedanı, Illustration Scott Mann).

Kaynak: Leslie Wallace, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, *Memory and Agency in Ancient China: Shaping the Life History of Objects*, ed. Francis Allard, Yan Sun, Kathryn M Linduff, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, New York 2018, 199.

Daha önce de belirtildiği üzere Çin’de daha önceki dönemlerde piyade okçuluk ve *arbalet* kullanımı yaygındı ve Çin’de Türk etkisiyle atlı okçuluk başlamıştı. Dolayısı ile Orta Asya okçuluğunun ayrılmaz bir parçası olan 180 derece ters dönerek atış yapmayı Çinliler Türklere öğrenmiştir. Söz konusu ilişkiler, etkileşimler, savaşlar ve coğrafi komşuluk nedeniyle bu atışı Türklere öğrendikleri kesin olmasına rağmen Çinliler de dünyanın geri kalanı gibi bu atışı “Part atışı” diye adlandırmaktadırlar. Aşağıdaki Han mezar tuğlasında en sağdaki süvari bir hayvana (kaplan/pars?) doğru Türk atışı yapmaktadır.

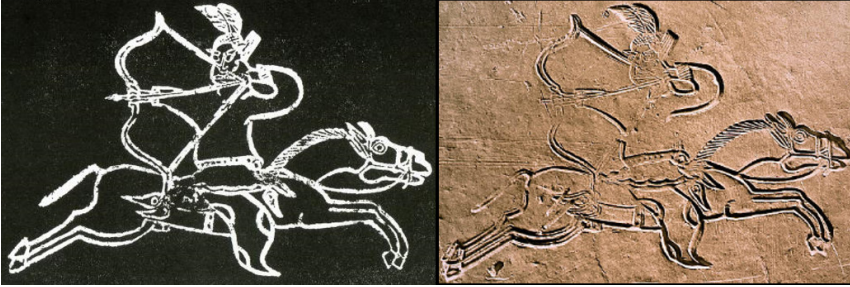
Görsel 27: Han Hanedanı Devri Mezar Tuğlasında Türk Atışı Yapan Bir Süvari (Han Hanedanı mezar tuğlası, Nanyang Museum of Han Dynasty Stone Carving, Henan Eyaleti, Çin).

Kaynak: “Eastern Han Stone Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10268185825/> (Erişim 7.05.2021); “Military of the Han dynasty”, https://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_the_Han_dynasty (Erişim 7.05.2021).

2.2.1. Batı Han Hanedanı Devrinde (MÖ 206-MS 24) Türk Atışı

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrinde Türk okçuların çift şahin kanadı takma geleneğinin izleri aşağıdaki siyah tuğla üzerine oyulmuş rölyefte görülebilmektedir. Rölyefteki okçunun elbiselerinden göçebe Hun okçusu olduğu anlaşılmaktadır. Asya Hunlarında ayrıcalıklı bir birlik oldukları düşünülen ‘okları göklerin en yükseğine erişebilen tek bir kuşun tüylerini taşıyan’ ve başlarına yeteneklerinin göstergesi olarak ‘çift şahin kanadı’ takan ‘kartal nişancıları’

bulunmaktaydı.⁶³ MÖ 209/206 yılında Mete Han, hızla koşan atın üzerinde geriye dönerek isabetli ok atışı (Türk atışı) yapabilen askerlerinin miğferlerinin tolgalarına şahin yelesi takmalarına izin vermiştir. Bu gelenek XVIII. yüzyıla kadar bütün Türk devletlerinde kullanılmıştır. Nişancılıklarını veya askerî başarılarını ispatlamış olanlar, miğferlerinin yan veya ortalarına şahin tüyü takma hakkına sahip olmuştur.⁶⁴ Rölyef incelendiğinde suvarinin Türk kıyafeti giirdiği atışımı atın dört ayağının da yerden kesildiği esnada gerçekleştirdiği görülmektedir. Siyah kare tuğla üzerindeki yazıtta şu cümle yazılmıştır: “Wenshan bir attan çıkıyor ve günde sekiz bin mil gidiyor.”⁶⁵ Sağ tarafta ise soldaki siyah rölyeften çıkarılmış bir kopya görülmektedir.

Görsel 28: Batı Han Hanedanı Devrinde Çift Şahin Kanadı Takmış Türk Atışı Yapan Göçebe (Hun) Süvari (Siyah portre tuğlası, Luoyang, Henan, Kanada Kraliyet Ontario Müzesi; MÖ III. yüzyıl; II. Kopya: Werner Forman Arşivi).

Kaynak: William Charles White, *Tomb tile pictures of ancient China; an archaeological study of pottery tiles from tombs of western Honan, dating about the third century B.C.*, The University of Toronto Press, Toronto 1939, Fig. LXXII; Xiuqin Zhou, “Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong”, ed. Victor H. Mair, *Sino-Platonic Papers*, Number 187 (April, 2009), 346, fig. 108; Xu Chanfei ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021); “Dörtmala koşan atını sürerken bir Part vuruşunu gerçekleştiren bir savaşçı tasarımına sahip bir mezar yapısı tuğlası”, <https://www.gettyimages.ac/detail/news-photo/brick-from-a-tomb-structure-with-a-design-of-a-warrior-news-photo/152195046?adppopup=true> (Erişim 1.11.2021).

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrinde Türk atışının göçebe okçular tarafından avlar sırasında yaya olarak da uygulandığı aşağıda sol taraftaki Han anıt mezarı kapısı girişindeki bir seramik karoda görülmektedir. Karodaki okçunun Türk olduğu kıyafetlerinden ve İskit tarzı başlığından anlaşılmalıdır. Sağdaki duvar resminde ise Türk atışı ile avlanan bir Batı Han süvarisi yer almaktadır.

63 Erkan Göksu, “Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 2474.

64 Tirendâz: “Geleneksel Türk Okçuluğunun Kısa Tarihi”, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=169 (Erişim 7.01.2009); “Türk Kültüründe Asker ve Silah”, <http://mustafaasir.blogspot.com/2016/05/turk-kulturunde-asker-ve-silah.html> (Erişim 18.11.2021).

65 Xu Chanfei ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021).

Görsel 29: Türk Atışı ile Avlanan Bir Hun Piyadesi ve Bir Han Süvarisi (Solda: Han anıt mezarı kapı girişindeki bir seramik karo, Luoyang, Henan, MÖ III. yüzyıl; Sağda: Sian, Shensi'deki bir Batı Han Hanedanı mezarı, Xi'an Teknoloji Üniversitesi'nde bulundu).

Kaynak: William Charles White, age., Fig. LIV; Xiuqin Zhou, agm., 345, fig. 107; Caroline Blunder ve Mark Elvin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, 108; P. Di Giuseppantonio Di Franco, F. Galeazzi, “Western Han Dynasty Mural Tombs: from the Use of Integrated Technologies to the Cybermap”, F. Contreras, M. Farjas & F.J. Meleró (eds.), *Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, CAA2010*, 347, fig. 5, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/60817/5_DiGiuseppantonio_Galeazzi_CAA_2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim 18.11.2021).

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrine ait bronz bir at arabasının silindir şeklindeki gölgelik tertibatı (gölgelik direği)⁶⁶ üzerindeki manzara sahnelerinde üstün ikinci sırada Türk atışı ile avlanan bir süvari yer almaktadır. Gölgelik tertibatı, üzerindeki çizimlerin renklendirilmiş hali ve detay görüntüsü aşağıda yer almaktadır.

Görsel 30: Batı Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Bir Süvari (Malzemeler Bronz, altın ve gümüş folyo kaplamalı borular, yaklaşık MÖ II. yüzyıl-MÖ I. yüzyıl, yükseklik 26,5 cm, çap 4 cm?, Dingxian İlçesindeki Batı Han Mezarı, Hebei eyaleti, Dingxian, Hebei İl Müzesi, Wuhan, Çin).

Kaynak: Leslie Wallace, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, 198; Amy McKenna (ed.), “Han Hanedanı Çin Tarihi”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Han-dynasty> (Erişim 6.05.2021); “Fitting for a Chariot Canopy”, <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).

66 Bu zarif işlemeli silindir, bir arabanın gölgeliğinin merkezi ahşap direğindeki takviyeli bağlantılara çok bölümlü bir bağlantıdan birini oluşturdu. Çin savaş arabaları ve bu silindir şeklindeki gölgelik direği üzerindeki sahnelerin daha detaylı anlatımı için bk. “Fitting for a Chariot Canopy”, <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).

Geç Batı Han Hanedanı devrine ait olan M102 numaralı mezardan⁶⁷ çıkarılmış olan aşağıdaki objede en üst kısımda duran piyadenin aşağısında duran iki süvari Türk atışı ile avlanmaktadır. Sağ tarafta yer alan detay görüntülerinde bu objede Türk atışı yapan süvarilerin ve Türk atışı yapan bir piyadenin detay görüntüleri büyütülerek tekrar verildi. Detay görüntülerinde kuyruğu düğümlü bir at üzerinde Türk atışı yapan ve geniş yenli Çin elbisesi giyen bir süvari ile geri ve yukarı doğru bir kuşu avlamak üzere Türk atışı yapan ve yine Çin elbisesi giymiş olan bir piyade görülmektedir.

Görsel 31: Geç Batı Han Hanedanı Devrinde Türk Atışlı ile Avlanan Süvariler ve Bir Piyade (Geç Batı Han dönemi, Fragments of a mianzhao, tomb M102, Yangzhou Müzesi).
Kaynak: Erickson Susan, “Ways of Facing the Dead in Ancient China”, *Arts Asiatiques*, tome 67, 2012, 31-32, fig. 20.

Batı Han Hanedanlığı'nın (MÖ 206-MS 24) sonundan Doğu Han Hanedanlığı'nın (MS 25–220) başlangıcına kadar olan döneme tarihlenen aşağıdaki kaplan avı portre tuğlasında süvari kaplana Türk atışı ile ok atmaktadır.

67 “Han mezarı 102, Yaozhuang Hanjiang İlçesi, Jiangsu” <https://r.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KAGU200004004&dbcode=&dbname=WWBJ7911&pcode=WWBT&vMTkyNzhSK0MzODR6aDRYbkQwTFRnMlgyaHN4RnJDVVI3dWZaT2RuRml6a1U3ektMaXpNZTdHNEh0SE1xNDIGWUk=> (Erişim 6.11.2021).

Görsel 32: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (Kaplan avı tuğla portre, uzunluk 64cm, genişlik 23cm, Han Hanedanı, Henan, Yu İlçesinde ortaya çıkarıldı, MS 24-25?, Henan Museum).

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Qin ve Han Hanedanlarından Batı Jin Hanedanlığı’na tuğla portreler ve mezar duvar resimleri üzerindeki av desenleri”, İkinci Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021); “Antik Çin Resim Sanatı (3)”, https://www.sj33.cn/ys/hhys/200605/8750_3.html (18.11.2021); “Sanat-Resim Ciltleriyle İlgilenmek•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri] Sanatın Hazinesi Görüntülerin Dünyası-Çin Sanat Tarihi•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri (6)”, 26.8.2015, https://mp.weixin.qq.com/s?__biz=MjM5NTIxMTU5OA==&mid=210020829&idx=1&sn=15dd97613f35eabe7daf8aa0b886dbdc#rd (Erişim 1.11.2021); “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Desen (Sayfa 1)”, <https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy.html> (Erişim 1.11.2021).

2.2.2. Doğu Han Hanedanı Devrinde (MS 25–220) Türk Atışı

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrine ait aşağıdaki eserde sağ üst taraftaki süvari ile altta tepeden uzaklaşan süvari Türk atışı yapmaktadırlar. Ortadan kırılmış olan bu tuğla resminin iki yarısı altta birleşik olarak verildi.⁶⁸

68 Doğu Han Hanedanı devrine ait olan bu mezar tuğlasının ikinci yarısının daha net bir görüntüsü için bk. “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336587475/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpjb9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKts-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).

Görsel 33: Doğu Han Hanedanı Devrinde Hunlar ve Türk Atışı (Anıt Mezar Tuğlası, Batı Han Hanedanı, Xiongnu, Henan Provincial Museum, Zhengzhou).

Kaynak: Shen Xiuzhen (ed.), “Han Portre Tuğlaları | İnce kare, kılıç, ışık ve kılıç gölgesi, afiş avcılığı ve avcılık”, 20.12.2018, <http://shenbiji.com/news-detail.asp?id=1923&N=6> (Erişim 7.11.2021); “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336590775/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpjb9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkVl-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021); “Han Hanedanı Arbalet III”, <https://historum.com/threads/han-dynasty-crossbow-iii.179336/> (18.11.2021)

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinin son dönemlerinden kalan aşağıdaki rölyefte iki avcı Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 34: Geç Doğu Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı (Mizhi (Shaanxi Eyaleti), Doğu Han Hanedanı, Miladi 25–220).

Kaynak: Leslie V. Wallace, “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, *Journal of Sport History*, Volume 39, Number 1 (Spring 2012), 106, fig. 4A.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan ve Mizhi (Shaanxi Eyaleti)’de bulunan M1 Anıt mezarındaki bir rölyefte iki savaşçı Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 35: Doğu Han Hanedanı Devrinde M1 Anıt Mezarı Rölyefinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler

Kaynak: Leslie V. Wallace, “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, 107, fig. 6A.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki rölyefte bir avcı Türk atışı ile bir kaplanı avlamaktadır.

Görsel 36: Doğu Han Hanedanı Devrinde Tomb 23’de Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (Dabaodang’ın mezar lentosu, Tomb M23, Shaanxi).

Kaynak: Leslie Wallace, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, 198.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki üç rölyefte avcılar Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 37: Doğu Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (I. Rölyef:

Yükseklik 140,5 cm, genişlik 36 cm, Suide İlçesinde ortaya çıkarılan el arabaları ve el arabalarıyla seyahat; II. Rölyef: Av Çatı Katı, Qipán Dansı, 136 cm yükseklik, 38,5 cm genişlik, 1957’de Suide’de ortaya çıkarıldı; III. Rölyef: Layun Che, 39 cm yükseklik ve 173 cm genişlik, Guanzhuang, Mizhi İlçesi, 1971’de gün ışığına çıkarıldı: Üç eser de Shaanxi, Beilin Stone Museum (Stel Ormanı Müzesi), Xi’an’da bulunmaktadır).

Kaynak: “Doğu Han Hanedanlığı Taş Rölyefi Xi’an Steles Ormanı Müzesi’nde Toplandı 1”, http://www.360doc.com/content/12/0708/13/8413713_222970099.shtml (Erişim 7.11.2021); “Pictorial Stones of Eastern Han Dynasty in Shaanxi”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913149126/in/photostream/>; <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913200294/in/photostream/> ve <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913156156/in/photostream/> (Erişim 15.05.2021).

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrine ait aşağıdaki iki mezar rölyefinde süvariler Türk atışı ile kaplan, geyik, tilki/kurt ve tavşan gibi çeşitli hayvanları avlamaktadırlar.

图十 榆林米脂县博物馆藏东汉画像石墓门楣石

图十一 榆林米脂官庄东汉画像石墓（1981M1 西壁石）

Görsel 38: Doğu Han Hanedanı Türk Atışlı, Köşklü Av Sahneleri (I. lento taş, Mizhi İlçe Müzesi; II. Mizhi Guanzhuang'ın mezarının batı duvarı, 1981M1.Model 84'ün beşinci sütunu, Mizhi İlçe Müzesi).

Kaynak: Zhu Lianhua (朱连华), “Xi'an'daki Küçük ve Orta Boy Han Mezarlarından Çıkarılan Sırlı Çömleklerin Dekoratif Görüntüleri Üzerine Kısa Bir Tartışma”, *Çince Metinsel Kalıntılar* (中原文物), Sayı 4 (2018), 80-86, <http://www.han-art.net/view.asp?id=204> (Erişim 8.11.2021).

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki mezar kapısında, kapı girişinde, sağ üst köşedeki süvari kaplan benzeri bir hayvanı Türk atışı ile avlamaktadır. J. Lerner'in gözlemlediği üzere, av sahneleri Çin'de yaşayan yabancıların [Türkler] tabutlarında ve anıt mezarlarında tercih edilen temsiller arasında yer almaktadır. Aşağıdaki mezar kapısı kanatlarının hayvanlar ile süslenmiş olması (hayvan üslubu) mezarın Türk mezarı olduğu yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Dikkatlice bakınca kapının orta kısmında tavus kuşu ve çeşitli kuşlar, geyik, maymun, ceylan, gergedan (en altta) ve daire içinde iki fil kafası olduğu görülmektedir. Kapı girişinde ise geyik ve ceylanlar ile birlikte kaplan benzeri bir hayvan yer almaktadır.

Görsel 39: Türk Atışını Sergileyen Doğu Han Hanedanı Devri Mezar Kapısı (Doğu Han hanedanı (25–220), Kuzey Shaanxi (Ordos Platosu), Shaanxi Arkeolojik Araştırma Enstitüsü Koleksiyonu ve The Met Museum (ödünç)).

Kaynak: “Tomb Gate”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/696827> (Erişim 6.11.2021); Claire Voon, “Çin’in Kadim Hazinesinin Gişe Rekortmeni Olan Bir Yeşim Mezar Elbisesinden Terracotta Savaşçılara”, *Hyperallergic* (bağımsız sanat gazeteciliği), 12 Haziran 2017, <https://hyperallergic.com/374312/from-a-jade-burial-suit-to-terracotta-warriors-a-blockbuster-display-of-chinas-ancient-treasures/> (Erişim 3.10.2021); Hoshi Cam, “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan yukarıdaki mezar kapısının ortadan ikiye kırılmış kirişinin daha net ve daha renkli bir görseli aşağıda yer almaktadır.

墓門上部の彩色画像石—後 100 年頃
世界四大文明 中国文明展図録

Görsel 40: Türk Atışını Sergileyen Doğu Han Hanedanı Devri Mezar Kapısı Kiriş Detayı
(Kuzey Shaanxi (Ordos Platosu), Shaanxi Arkeolojik Araştırma Enstitüsü Koleksiyonu).

Kaynak: Hoshi Cam (ほしがらす), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublie.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

2.3. Batı Jin Hanedanı Devrinde (MS 266-316) Türk Atışı

Üç krallık ve Jin dönemlerinde Çin’in güneyinde ekonomik olarak nispeten büyük ilerlemeler kaydedildi. Ülkenin batısı ve kuzeyinde yaşayan azınlık etnik grupların güneye göç etmeleriyle etnik kaynaşma ve temas yoğunlaştı.⁶⁹ Kuzey milletleri ile etnik kaynaşma ve temasın yoğunlaşması kuzeydeki Türk etkisinin güneyde daha fazla görülmeye başlamasına neden olmuş olmalıdır.

Çin’de Batı Jin Hanedanı (266-316) devrine ait aşağıdaki resimli iki tuğla üzerinde,⁷⁰ Türk atışı yapan süvariler resmedilmiştir. Süvarilerden soldaki Türk atışı ile tavşan vurmıştır, sağdaki ise Türk atışı ile geyik evalamaktadır. Her iki atın da kuyrukları yine Türk töresine uygun olarak düğümlüdür.

69 Varis Çakan, “Geçmişten Günümüze Çin”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (2017), 120.

70 Çoğu Wei ve Jin hanedanlarından (MS 220-419) yer altı duvar resimleri olan 1400’den fazla tuğla mezar keşfedildi. Yer: Xincheng Kasabası, Jiayuguan Şehri, Gansu Eyaleti.

Görsel 41: Jin Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (I. Tuğla: Xincheng Weijin Duvar Mezarı; II. Tuğla: Üç Krallık Wei'den Batı Jin'e Boyalı Tuğla, Wei Jin dönemi (220-386) Kansu Eyaleti, Jiayuguan'dan kazıldı, Jiayuguan No. 5 Mezar Ön Odası Kuzey, Gansu Museum).

Kaynak: “Geleneksel Çin Resminin Taktiri 02: Jiayuguan Weijin Duvar Mezarı Portre Tuğlası - 01 Atıcılık Avcılık”, http://blog.sina.com.cn/s/blog_52248f810100dspb.html (Erişim 7.11.2021); “Çin’de Bulunmayan Duvar Resimlerinin Komple Koleksiyonu: Gansu, Ningxia, Sincan”, <https://www.163.com/dy/article/E17F7OFR0521PSGL.html> (Erişim 7.11.2021).

2.4. Batı/Kuzey Qi Hanedanı Devrinde (MS 550-577) Türk Atışı

Batı Qi Hanedanı devrine ait bir mezar resmi olan aşağıdaki av sahnesinde üstteki sütunda en soldaki süvari muhtemelen bir kaplana Türk atışı ile ok atmaktadır. Alttaki sütunda ise soldaki süvari Türk atışı tarzında mızrağını kullanarak büyük bir fareye benzer bir hayvana avlanmaktadır. Söz konusu kısımlar daha net görülebilmeleri için en alt sütunda büyütülüp tekrar sunuldu.

Görsel 42: Batı Qi Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (Xinzhou, Jiuyuangang'daki Kuzey Qi Hanedanı (MS 550-577) mezarı at sırtında kırsal bir av sahnesi duvar resmi).

Kaynak: “Murals from a tomb of Northern Qi Dynasty (550–577 AD) in Jiuyuangang, Xinzhou, showing a rural hunting scene on horseback”, https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Dynasties#/media/File:Tomb_of_Northern_Qi_Dynasty_in_Jiuyuangang,_Xinzhou,_Mural_01.jpg (Erişim 8.05.2021); “Northern Qi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Qi (Erişim 10.06.2021); “Jiuyuangang’da yaşamış olan insanlar”, <http://news.96hq.com/zhanhui/20191122/4614.html> (Erişim 8.11.2021); “Kuzeyli eşraf, Hu hükümdarlarıyla işbirliği yapmayı seçti”, http://baijiahao.baidu.com/s?id=1678443213869436626&wfr=s_pider&for=pc (Erişim 8.11.2021).

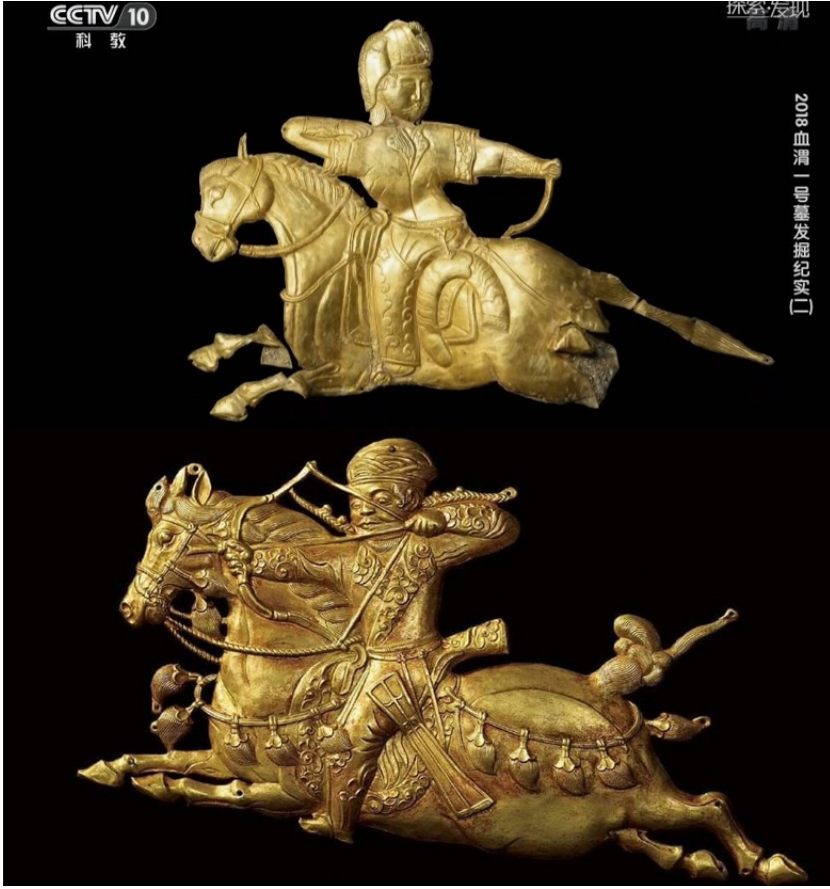
2.5. Tyunhular (MS III.-VII. Yüzyıl) Devrinde Türk Atışı

Çin'in Kansu bölgesinde, Türk-Moğol birleşimi halklardan olan Tuyuhunlar, Türk tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte bilim dünyasında pek bilinmemektedir. Tuyuhunlar üzerine elimizde çok az araştırma bulunmaktadır. Çin kaynaklarının ifadesi ile onlar, Xianbeilerdendi.⁷¹ Xianbeiler söz konusu olunca onların Moğol asıllı bir topluluk olduğuna dair görüşler dile getirilir. Ancak Xianbeiler, yönetici sınıfına bakılmaksızın aslında bir boylar birliğiydi. Hun, Tabgaç, Dingling, Wuhuan ile diğer boy ve kavimleri içinde barındıran bir yapıya sahipti. Onlar çok geniş sahada varlık göstermiştir. Bugün Çin eyaleti olan Kansu'nun güneyi, Tibet, Kök Nur (Qinghai) ile Sichuan'ın kuzeybatısı ve kısmen Doğu Türkistan'da hüküm süren bir devlet kurmuşlardır. Moğolistan yaylaları, Çin, Tibet, Hindistan, Türkistan ve İran coğrafyası ile ilişkileri bulunan bu devlet yaklaşık 350 yıl yaşamıştır.⁷²

Çin'in Kansu bölgesinde, Tuyuhunlara ait MS V.-VII. yüzyıl arasına tarihlenen mezarlarda kuyruğu düğümlü at üzerinde ok atan savaşçı heykelleri bulunmuştur. Bunlardan ikisi aşağıda yer almaktadır. Üstte bulunan süvari Türk atışı yapmaktadır.

71 Persler, İskitlere Saka adını verdiler. Çin isimleri Xiongnu, Yuezhi, Xianbei ve Sai'yi içeriyordu. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014, 36.

72 Zeki Tok, *Tuyuhun Tarihi (MS III.-VII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020, 1.

Görsel 43: Türk Atışı Yapan Bir Tuyuhun Süvarisi (MS V.-VII. yüzyıl, Çin, Kansu Bölgesi, Xuewei 1 Nolu Mezar, Erken Tang Hanedanlığı dönemindeki Tuyuhun kraliyet ailesinin mezarı, Çin’de ilk keşfedilen Tuyuhun mezarı, yukarıdan aşağıya her metrede bir delikli ahşap tabakasına sahiptir. Mezarda toplamda 9 kat vardır, Qinghai, Haixi Moğol-Tibet Özerk İli, Dulan İlçesi, Rehui Kasabasında yer almaktadır).

Kaynak: “2018 Xuewei No. 1 Mezar, çeşitli figürlere sahip altın nesnelere ortaya çıkardı”, <https://tv.cctv.com/2021/05/18/VIDE9ZDOTB3P8OIm3A93wJwg210518.shtml?spm=C53121759377.PCO7tSikSFa8.0.0> (Erişim 31.10.2021); “Gerçek dokuz katlı iblis kulesinde yine çok sayıda hazine görülüyor ve uzmanlar seslenmeye devam ediyor: iyi şeyler”, <https://new.qq.com/rain/a/20210427a01d6m00> (Erişim 8.11.2021); Fatih Mehmet Yiğit, “(Proto) Ön Türklerin Altın Çağları”, <https://turkologfatihmehmetiyigit.blogspot.com/2019/05/turklerin-altin-cagi-1-turkmenistann.html?showComment=1608973392926&m=1> (Erişim 31.10.2021).

2.6. Tang Hanedanı Devrinde (MS 618-907) Türk Atışı⁷³

Birinci ve İkinci Göktürk Kağanlığı'nı hakimiyeti altına alan Tang/T'ang Hanedanı (618-907) döneminde Türk kumandanları Çin ordusunda paralı asker olarak görev yapmışlardı. 755 yılına kadar yaklaşık olarak 10 Türk general Çin ordusunda görev yapmıştı. 635 ve 636 yıllarında iki kez Tang kraliyet ailesinden prensesler Türk generaller ile evlendirilmişlerdi. Tang Hanedanı ordusunun önemli bir bölümü, Çin kaynaklarında “Tujue” (Çince: 突厥; pinyin: Tūjué) olarak adlandırılan Türk savaşçılardan oluşmuştu. O dönemde Tang Hanedanı ülkesinde değişik bölgelerine yerleştirilen Uygur Türklerinin sayısı da yüz binleri bulmuştu. Binlerce Uygur Türk ailesi, başkent Chang-an'a yerleşmişti. Sui Hanedanı ve Tang Hanedanı dönemlerinde pek çok siyasi ve askeri faaliyetlerde Türklerin ve Çinlileşmiş Türklerin etkisi büyüktü. Dolayısıyla Tang Hanedanı hükümdar sülalesinin nesebi de Türkler ile karışmıştı. Hanedanlık yönetiminde görev alan 369 vezirin 36'sı Türk asıllıydı. Zira Tang iktidarı büyük ölçüde yabancıların kuvvetine dayanıyordu. Kuzey Çin'deki Tang elitleri Türk kültürüne aşinaydı.⁷⁴

Türk kültürünün büyük tesirler uyandırmaya başladığı Tang Hanedanı döneminde Türk atışı yapan süvarileri gösteren sanat eserlerine anıt mezarlarda, mağara resimlerinde ve çeşitli sanat eserleri üzerinde rastlanılmaktadır. Bunlardan birisi 630 yılında ölen Li Shou'nun mezarı üzerindeki av sahnesidir.⁷⁵ Görseli aşağıda sol başta yer almaktadır. Bu örnekten yaklaşık bir yüzyıl sonrasında “Türk atışı” yapan bir savaşçı resmi bulunan bir testiye rastlanılmaktadır.⁷⁶ Testideki atın kuyruğu Türk usulüne göre düğümlüdür. Görseli soldan ikinci sırada bulunmaktadır. Soldan üçüncü sırada testideki Türk atışının detay görseli bulunmaktadır. Diğer bir eser ise ipek kumaş parçası üzerine resmedilmiş olan Türk atışı ile avlanan iki süvaridir. Bu eser Turfan civarında Astana Mezarlığı'nda bulunmuştur. At üzerinde giden savaşçı arkaya dönerek mitolojik bir aslana ok atmaktadır.⁷⁷ VIII. yüzyıla tarihlenen ipek kumaş üzerindeki⁷⁸ bu resimde Hun ve İskit geleneğinde olduğu gibi atın kuyruğu düğümlü olup, hakan elinde bir flama tutmakta, ok sadağının üzerinde de yine göksel bir simge yer almaktadır. Bu simge büyük hakanlara mahsus

73 Tang Hanedanı devrinde yaşanan yoğun Türk-Çin etkileşimi ve Türklerin hangi alanlarda Çinlileri etkiledikleri hakkında bk. “Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri), <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).

74 Alimcan İneyet, “Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T'ang ve Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VIII, S. 1 (2008), 141-142; Gülnar Kara, “Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları”, *Bilig*, Sayı 84 (Kış 2018), 45-67; “Tang Ordusunda Türkler”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_ordusunda_Türkler (Erişim 15.05.2021); “Tang Hanedanı”, <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGFuZ191YW51ZGFuX0LE> (Erişim 15.05.2021).

75 Metinde Türk atışı (Parthian shot) yapıldığı belirtilmese de av sahnesinde Türk atışı yapıldığı açıkça görülmektedir. Bk. Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 6 ve 13'de 9. figür.

76 “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021).

77 Necati Birinci (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, Cilt I, Yayına Hazırlayan: Yavuz Tiryaki, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1997, 220.

78 Hoshi Cam (ほしがらす), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublie.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

bir simge olup, ancak evrene hakim olma iddiasındaki bir hükümdarın kullanabileceği astral bir simgedir.⁷⁹ Bu eserin görseli soldan dördüncü sırada yer almaktadır.

Görsel 44: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Türk Süvarileri I (I. Fresk: Li Shou (öl. 630) mezarı duvar resminin renklendirilmiş kopyası; II. Sürahi: Türk Atışı Yapan Bir Türk Savaşçı Rölyefi, VII. yüzyılın sonu ve VIII. yüzyılın ilk yarısı, testinin uslubu Orta Asya - özellikle Soğd – prototipindedir, Tang Hanedanı (618-907) dönemi, yükseklik, 32,5 cm, Metropolitan Museum; III. İpek Kumaş: Türk Atışı İle Avlanan İki Süvari, Doğu Türkistan, Turfan Astana Mezarlığı'nda bulunan bir kumaş, VIII. yüzyıl, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Müze Koleksiyonu).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 6 ve 13’de fig. 9; “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021); Yunus Berkli, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, 64; Necati Birinci (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, C. I, s. 220; Hoshi Cam, “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

Tang Hanedanlığı'nın kuzey garnizonu genellikle Türk hafif süvarilerinden istifade etmiştir. Aşağıda sol tarafta bir mağara resminden alınan kuyruğu bağlı atı ile Türk atışı yapmakta olan uzun, örgülü saçlı Türk süvarisi yer almaktadır. Bu süvari muhtemelen Tang Hanedanı devrinde hizmete alınan Türk süvarilerini betimlemektedir. Türk atışında düşmana düşey atış ile isabet sağlamak için geriye ve havaya doğru olacak şekilde de atış yapılmaktadır. Sağ taraftaki Tang dönemi heykelciğinde Türk atışı bu yöntem ile yapılmaktadır. Atın kuyruğu bu heykelcikte de düğümlüdür.

79 Yunus Berkli, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011, 64.

Görsel 45: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Türk Süvarileri II (I. Mağara Resmi: Çin, “Mağara 130”, Gansu, Dunhuang, Hua Hsi-liang tarafından kopya edildi; II. Toprak Heykeltik: Shaanxi Provincial Museum, Xi’an, Tang and Following Dynasties Gallery).
Kaynak: “[Yeniden Basım] Dunhuang Hazine: Nadir ve Nadir Dunhuang Duvar Resimleri”, 07.10.2018, http://blog.sina.com.cn/s/blog_749bacc0102y2v7.html (Erişim 8.11.2021); “Xue Yantuo İmparatorluğu: kısa ömürlü bir çayır piyade gücü”, <https://www.163.com/dy/article/FIP2K94D0523AEN0.html>; “Xi’an Müzesi’nin İkinci Hikayesi”, <https://blog.daum.net/nhk2375/7164876> (Erişim 18.11.2021); “Tang Sancai Horse & Rider”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9948272874/in/album-72157635877855714/> (Erişim 8.05.2021).

Aşağıdaki sancak Orta Asya’da yaklaşık 1920’de Sir Marc Aurel Stein tarafından bulunan eski bir parçanın modern bir kopyasının bir parçasıdır. Orijinali, Çin’de VI.-VII. yüzyılda Tang Hanedanı döneminde yapıldı, ancak açıkça bir Sasanî tasarımına dayanmaktadır.⁸⁰ Sağ tarafta ise Japonya’da VI.-VII. yüzyılda dokunmuş, bir Sasanî orijinalini taklit eden bir ipek tekstilin yeniden üretimi yer almaktadır. Bu eserin orijinali Horyuji Tapınağı’nda tutulmaktadır. Bu eser Sasanî motifleriyle bağlantılıdır, ancak atların vücutlarındaki Çince karakterler olası Çin-Orta Asya üretimini düşündürür.⁸¹ Bu iki eserdeki motifler Sasanî orijinali olmakla birlikte atların kuyrukları Türk töresine uygun olarak düğümlüdür.

80 “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021).

81 “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021).

Görsel 46: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Motifli Sancak (I. İpek Parça: Çin, VI.-VII. yüzyıl, Tang Hanedanı; II. İpek Parça: Yaklaşık VI.-VII. yüzyıl, Japonya’da dokunan bir Sasani kumaşını taklit eden fitilli/kabartmalı ipek dokuma, Japonya, Nara’daki Shōsōin Deposunda (MS 754 yılında kuruldu) bulunmaktadır, orijinali ise Horyūji Tapınağı’ndadır).

Kaynak: “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021); “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021); Heleanor Feltham, “Lions, Silks and Silver: The Influence of Sasanian Persia”, *Sino-Platonic Papers*, Number 206 (August, 2010), 15, fig. 9.

Tang Hanedanı devrine ait aşağıdaki bronz aynada üstteki süvarinin Türk atışı ile bir tavşana ok attığı ve onun arkasındaki diğer süvarinin de bir kuşa daha önceden Türk atışı ile ok atmış olup artık önüne dönmekte olduğu görülmektedir.

Görsel 47: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Motifli Bronz Ayna (Bronz ayna, eserin iki farklı tondaki görüntüsü, Henan, Fugou İlçesinde ortaya çıkarıldı, çap 28.5 cm, Henan Museum, No 78)

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “3.

Tang Hanedanlığı’nda bronz aynalar ve gümüş eşyalar üzerinde at avı desenleri”, Üçüncü Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021); “Boyalı Gou Shou Atı”, 27.01.2014, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlefb938802c0b242e9b1ea83c383f41498.html (Erişim 7.11.2021); “Sır altı parlaklığı - seramikler ve Henan Müzesi’ndeki diğerleri”, 30.07.20210, http://blog.sina.com.cn/s/blog_4f3b72f20100knxx.html (Erişim 7.11.2021).

2.7. Kore’de Goguryeo Krallığı Devrinde (MÖ 37-MS 638) Türk Atışı

Antik Türkiye, Türkler veya Dol-gwol (突厥), III.-V. yüzyıllarda Kuzey Asya civarında bulunuyordu. O sırada Goguryeo Krallığı (MÖ 37-MS 638)⁸² Kuzey Kore ve Mançurya arasında yer almaktaydı. Türkler ve Goguryeo, Çin’deki Tang Hanedanı’na karşı askeri ittifak kurdular ve kültür alışverişinde bulundular.⁸³ Koguryo halkı, MS V.-VI. yüzyılda Çin’in kuzey doğusunda ve Kore Yarımadası’nın kuzey kesiminde Çin Seddi’nin ötesinde bir imparatorluk yarattı ve bu imparatorluk Liaoning, Heilongjiang, Jilin eyaleti ve Güney Sibirya’yı işgal etti. 668’de Silla Krallığı (MÖ 57-MS 935)⁸⁴ konfedere ordusu ile Tang Hanedanı tarafından yok edildi.⁸⁵

82 Goguryeo Krallığı (MÖ 37-MS 668), Kore Yarımadası’nın kuzey ve orta kesimlerinde ve Mançurya’nın güney ve orta kesimlerinde yer alan bir Kore krallığıydı. Gücünün zirvesindeyken Goguryeo, Kore Yarımadası’nın çoğunu, Mançurya’nın büyük bölümlerini ve Doğu Moğolistan ve İç Moğolistan’ın bazı bölümlerini kontrol ediyordu. İşgal ettiği yerler arasında Güney Sibirya’da bulunmaktaydı. Bk. “Goguryeo”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Goguryeo> (Erişim 11.06.2021); Mieczky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

83 Türkler ve Koreliler arasında dil bazında kültürel etkileşim için bk. “Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/06/eski-korecede-turkce-odunc-kelimeler.html> (Erişim 12.05.2021).

84 Silla Krallığı (MÖ 57-MS 935): Kore Yarımadası’nın güney ve orta kesimlerinde kurulmuş eski krallıklardan biridir. Silla, Baekje ve Goguryeo ile birlikte Üç Kore Krallığı’nı oluşturmuştu. Bk. “Silla”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Silla> (Erişim 21.06.2021).

85 Mieczky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

Aşağıda sol taraftaki anıt mezar freskinde üsteki süvari avını Türk atışı ile avlamaktadır. Sol alt köşedeki süvari Hunlarda Türk atışını yapabilenlere izin verilen çifte kuş tüyünü başlığına takmıştır. Goguryeo Hanedanı devrine ait diğer bir anıt mezar⁸⁶ freskinde bir Türk savaşçısı (soldaki figür, hilal gibi keskin gözlü büyük şahin burunlu; sağdaki figür tipik bir Goguryeo insanı yüzüne sahip) ile güreşen Goguryeo savaşçısı yer almaktadır. Goguryeo ve Türkler arasında kurulan ittifak neticesinde Türk yayı ve Goguryeo yayı birbirlerini etkilemiştir. Türk yayı ile Kore yayı birbirlerine çok benzemektedirler.⁸⁷

Görsel 48: Goguryeo Krallığı Devrinde Türk Atışı I (I. Duvar Resmi: Muyongchong Anıt Mezarı, V. yüzyıl, Ji'an. Ana odanın kuzey duvarı: av sahnesi, 32. Duvar Resmi "Avlanma Adası"; II. Duvar Resmi: V. yüzyılın başları veya ortası, ssireum (Kore güreşi, Kore'nin geleneksel milli sporu) duvar resmi).

Kaynak: Sebastian Veg (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, 11; Ho-Tae Jeon, "Planlama Serisi: Tarihimizdeki Rekorlar: Yaşayanların Umudu, Ölülerin Rüyası, Goguryeo Mezar Duvar Resimleri", *Ses Kayıt Cihazı*, Vol.17 (Kış 2011), 43; "궁도 Gungdo - Korean Archery", <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).

Aşağıdaki V. yüzyıl Goguryeo Hanedanı duvar resimlerinden soldakinde iki avcının Türk atışı yaptığı bir av sahnesi yer almaktadır. Bu sahne altta büyütülerek tekrar verildi. Sağ tarafta ise hakemler nezaretinde Türk atışı ile hedefleri vuran, bir çeşit okçuluk müsabakası yapan süvariler bulunmaktadır. En soldaki süvari hedefi geçtikten sonra bir de Türk atışı ile hedefi vurmaktadır.⁸⁸

86 Goguryeo Krallığı devrindeki anıt mezarların Türk kurganları gibi yığma tepe şeklinde inşa edildikleri görülmektedir.

87 "궁도 Gungdo - Korean Archery", <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021); Sebastian Veg (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, September 2005, 9.

88 XIII ve XIV. yüzyıllarda Türklerin Kore üzerindeki etkileri için bk. "Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri)", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).

Görsel 49: Goguryeo Kralığı Devrinde Türk Atışı II (I. Duvar Resmi: V. yüzyıl, Dongbyeok ön kamara tavanı, Hanseong Baekje Müzesi, 2016 Goguryeo Budizm Duvar Resimleri Özel Sergisi; II. Duvar Resmi: Deokheung-dong, Gangseo Bölgesi, Nampoikhal Şehri, Kuzey Kore, Duvar resminin restore edilmiş hali).⁸⁹

Kaynak: “Goguryeo mezarlarının hikayesi-Deokheungrigobun, Muyongchong, Gakjeomhong [Goguryeosa'nın ünlü sahnesi ④]”, <https://m.blog.daum.net/yonghwan6158/4601> (Erişim 6.05.2021); “궁도 Gungdo - Korean Archery”, <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).

Çin ve Kore’de Türk atışını tasvir eden eserler bu atışın atların dört ayaklarının da havada olduğu esnada yapıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türk veya İrani bir kavim oldukları tartışmalı olan Kimmerler (MÖ 2000-MÖ 800), İskitler (MÖ VIII. yy-MS III. yy), Sarmatlar (MÖ VI. yy-MS IV. yy) ve Amazonlar (MÖ VIII. yy-MS IV. yy?) tarafından Türk atışı yapıldığına dair arkeolojik kanıtlar çalışmada sunuldu. Bu milletlere ait edebî eserler günümüze ulaşmadığından, dilleri tam olarak bilinemediğinden milliyetlerini kesin olarak ispatlamak çok zordur. Genellikle hangi millete ait olduklarına dair getirilen deliller ikincil dereceden delillerdir. Bununla birlikte atlı göçebe yaşam tarzları ve gelenekleri ile daha çok Türk kültür havzasına yakın olduklarını ileri sürmek yanlış olmaz.

Kimmerleri gösteren eserlerde görüldüğü üzere biniciler, henüz üzengi icat edilmemiş olduğundan, Türk atışı sırasında dengelerini yitirmemek ve atlarının hakimiyetlerini kaybetmemek için dizgin kayışını sırtlarına geçirmekteydiler. Yunan eserleri incelendiğinde İskit ve Amazonlar tarafından Türk atışı yönteminin sadece at sırtında değil yaya olarak da yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Amazonların ok-yay dışında sapan, kement, balta, mızrak ve kılıçları da Türk atışı tarzında savurdıkları ve fırlattıkları neticesine ulaşılmaktadır.

“Part atışı”nın Partlar ile ilişkisi, sadece Plutarch’ın MÖ 53’te Carrhae Savaşı’nda bu atışın Romalılara karşı büyük bir başarı ile kullanıldığını açıklamasından kaynaklanmaktadır (Crassus

⁸⁹ Resmin restore edilmemiş görüntüsü için bk. “Süvari Saheedo”, <https://blog.daum.net/allspices/7569> (Erişim 6.05.2021).

24) . Plutarch'ın kaydı dışında Partlar ile çağdaş olan başkaca bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak ikonografik kanıtlar yukarıda belirtildiği üzere Partlardan çok daha önceki dönemlerde bu atış tekniğinin yapılmakta olduğunu göstermektedir. Söz konusu örneklerin tümü, Part Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlere ait olup "Parth atışı"nın Partlar tarafından yapıldığını gösteren bir tasvire henüz ulaşamamıştır. Buna karşın günümüzde yaygın olarak Part atışı adı ile anılan bu atış tekniği aslında Partlar (MÖ 247-MS 224) ile aynı dönemde hüküm süren Asya Hunları (MÖ 220-MS 216) ve Çin'deki Türkler tarafından da kullanılmıştır. Söz konusu dönemde Türklerin bu atışı yaptığını gösteren pek çok tasvir günümüze ulaşmıştır. O tarihten günümüze kadar da bu atış tekniği Türk milleti tarafından kesintisiz bir şekilde devam ettirilmiştir. Söz konusu tarihi verilerden dolayı dörtlüğe giderken geriye dönüp ok atma tekniğini Türk atışı şeklinde yeniden isimlendirdik.

Türk atışı yönteminin proto-Türkler ile başladığı anlaşılmaktadır. Çin'de Hsia Hanedanı (MÖ 2100-1600) zamanında yaşayan efsanevi "İ" [羿/Yi/Ho Yi] hakkındaki efsaneler ve onu Türk atışı yaparken gösteren gravür, bu atış yönteminin proto-Türkler tarafından çok erken devirlerden itibaren kullanılmaya başlanıldığına ve Çin'e taşındığına işaret etmektedir. Köken olarak proto-Türk kabul edilen, Kuzey Çin'de kurulan Chou/Zhou Devleti (MÖ 1122-MÖ 256), Hsiung-nu (Hun) tehdidine karşı Kral Wu-ling döneminde MÖ 307 tarihinde barbar (Hun) kıyafetinin resmi olarak benimsendiğini ve halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini belirten bir emirname çıkarmıştır. Böylece zamanla at sırtındaki okçuluk yeteneği ve muhtemelen Türk atışı Çin askeri okçuluk çalışmasının bel kemiği haline gelmiştir.

Çin'de kurulan Türk hanedanları ve Çin'e yerleşen Türklerden kalan eserlerdeki Türk atışı sahnelerinden sadece bir kısmı (çok daha fazla sayıda eser bulunmaktadır) Qin Hanedanı (MÖ 221-MÖ 206) devrinden başlamak üzere çalışmada sunuldu. İçlerinden Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) devrine ait olan eserler Türk atışının Türk halkı tarafından yapıldığının ilk yaygın kanıtlarıdır. Bunları Batı Ji Hanedanı (MS 266-316), Batı/Kuzey Qi Hanedanı (MS 550-577), Tuyuhunlar (MS III.-VII. Yüzyıl) devri eserleri ile Birinci ve İkinci Göktürk Kağanlıklarını hakimiyeti altına alan Tang Hanedanı (618-907) devri eserleri takip etmektedir. Söz konusu eserlerden bir kısmı sunularak erken dönemde Türk atışı için en fazla kanıtın Çin'de mevcut olduğu ortaya konuldu. Çin'e ilaveten Goguryeo Hanedanı (MÖ 37-MS 638) ve Türkler arasındaki ittifak neticesinde Kore'de de Türk atışı yapıldığını gösteren eserler üretilmiştir. Bunlar da çalışmada sunuldu.

Çin'de ortaya çıkan eserler, İskitler ve Amazonların yaptığı gibi Türklerin de bu atış yöntemini sadece süvari olarak değil yaya olarak da uyguladıklarını, sadece ok-yay ile değil mızrak, kılıç ve sapan gibi diğer silahlara da uyarladıklarını ortaya koyar. Makale serisinin ikinci ve üçüncüsünde Türkler tarafından ok-yay dışında mızrak, kılıç ve tüfek gibi diğer silahların da at sırtında Türk atışı tarzında kullanıldığı sunulacaktır. Çalışmada sunulan Kore rölyeflerinden biri Türklerin bu atış tekniğini geliştirmek için oynadıkları kabak oyunu tarzında

bir oyunun Kore’de de oynandığını göstermektedir. Bu oyunun kabak oyunundan farkı ise daha kısa ve daha fazla sayıda hedef kullanılmasıdır. Kimmer, İskit, Çin ve Kore kaynaklı Türk atışı tasvirleri bu atışın atların dört ayaklarının da yerden kesildiği anda yapıldığını resmetmektedir. Bunun nedeni atışın hedefi vurabilmesi için sarsıntının en aza indirilmiş olması gerekmesidir.

Serinin daha sonra yayınlanacak olan (makaleler yayına hazırdır) iki makalesinde İslâm öncesi ve İslâmî dönemde, Türk devletleri tarafından devamlı olarak Türk atışı geleneğinin sürdürüldüğü somut kanıtları ile sunulacaktır. Böylece süvarilerin dörtlüğe giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atmasına neden Türk atışı denilmesi gerektiği kanıtları ile ispatlanmış olacaktır. Serinin dördüncü makalesinde ise diğer milletlerde Türk atışı konusu ele alınacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Ağasıoğlu (Celilov), Feridun, *Etrusk-Türk Bağı*, Bakı 2011.

Akyurt, Serdal, *Trajanus Sütunu*, (Yüksek Lisans Sunumu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı), https://www.academia.edu/25951502/Trajanus_Sütunu (Erişim 18.11.2021).

Bayram, Tolunay (22 Ekim 2016), “Asur Kralı Asurbanipal’in Aslan Avı”, <https://arkeofili.com/asur-krali-asurbanipalin-aslan-avi/> (Erişim 12.05.2021).

Belis, Alexis M. ve Colburn, Henry P., “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, *Getty Research Journal*, Number 12 (2020), the Getty Research Institute, 195-204.

Berkli, Yunus, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011.

Berkmen, Haluk, “İskit Kültürü”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/361.pdf> (Erişim 18.11.2021).

Berkmen, Haluk, “Tarkandemos Parası”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/88.pdf> (Erişim 18.11.2021).

Birinci, Necati (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, Cilt I, Yayına Hazırlayan: Yavuz Tiryaki, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1997.

Blunder, Caroline ve Mark Elvin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, çev. Selçuk Esenbel, Levent Köker, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Cernenko, Ev ve McBride, Angus, M.V. Gorelik, *The Scythians (700-300 BC)*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London 1983.

Colburn, Henry P., “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review (DABIR)*, No 8 (2021), 35-40.

- Cold Weapon Research Institute (01.15.2018), “Total War” Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431> (Erişim 6.05.2021).
- Compareti, Matteo, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 1-14, http://www.sino-platonic.org/complete/spp160_han_funerary_art.pdf (Erişim 1.11.2021).
- Compareti, Matteo ve Cristoforetti, Simone, New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar, Università Ca’ Foscari Venezia, Venice, June 2007, https://www.researchgate.net/publication/287420208_The_Chinese_Scene_at_Afrasyab_and_the_Iranian_Calendar (Erişim 1.11.2021).
- Çakan, Varis, “Geçmişten Günümüze Çin”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (2017), 111-130.
- Çam, Fatma Bağdatlı, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük*, Sayı 8 (2018), 71-94.
- Çeşmeli, İbrahim, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (MS 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art-Sanat*, 3/2015, 45-96.
- del Chiaro, Mario A. “The Paris Painter, an Etruscan Vase-Painter”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 4 (Autumn, 1977), 572-574.
- Di Giuseppantonio Di Franco, P., Galeazzi, F., “Western Han Dynasty Mural Tombs: from the Use of Integrated Technologies to the Cybermap”, F. Contreras, M. Farjas & F.J. Melero (eds.), *Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, CAA2010*, 345-352, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/60817/55_DiGiuseppantonio_Galeazzi_CAA_2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim 18.11.2021).
- Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Durmuş, İlhami, “Sarmatlar”, *Türkler*, Cilt I, 637-647, <https://www.altayli.net/sarmatlar.html> (Erişim 18.11.2021).
- Durmuş, İlhami, “Saka-Pers Mücadelesi”, *Bilig*, 4 (Kış 1997), 49-53.
- Feltham, Heleanor, “Lions, Silks and Silver: The Influence of Sasanian Persia”, *Sino-Platonic Papers*, Number 206 (August 2010), 1-51.
- Gerey, Begmyrat, *Büyük Türk Part Devleti (M. Ö. 247-MS 224)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.
- Göksu, Erkan, “Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 2469-2481.
- Hasanov, Zaur, “İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültler ve Psikolojik Özellikler”, Rusçadan çev. Bağdagül Musa, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288 (Ağustos 2016), 639-661.
- Herodotus*, by Henry Cary, Harper & Brothers Publishers, New York 1859.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Yunanca aslı ile karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973, https://www.academia.edu/8826656/Herodot_Tarihi_Herodotos_Çeviren_Müntekim_Ökmen_Azra_Erhat (Erişim 18.11.2021).
- Healy, Mark ve McBride, Angus, *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, Great Britain 1991.
- Huang, Fuhua ve Hong, Fan (translated and ed.), *A History of Chinese Martial Arts*, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

- İnayet, Alimcan, “Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T’ang ve Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1 (2008), 141-147.
- İplikçioglu, Bülent, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Ivanchik, Askold (accessed on 25 April 2018)., “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/scythians> (Erişim 19.05.2021).
- Ivanchik, Askold, “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/articles/literature_evaluation_scythians/scythians_iran_encyclopedia_2.html (Erişim 19.05.2021).
- Jeon, Ho-Tae, “Planlama Serisi: Tarihimizdeki Rekorlar: Yaşayanların Umudu, Ölülerin Rüyası, Goguryeo Mezar Duvar Resimleri” (기획연재 : 우리 역사 속 기록: 산 자의 소망, 죽은 자의 꿈, 고구려 고분벽화), *Ses Kayıt Cihazı* (기록인), Vol XVII, (Kış 2011), 40-57, <https://www.archives.go.kr/next/common/archivedata/render.do?filePath=2F757046696c652F70616c67616e2F3133323532333231363738312e706466> (Erişim 10.10.2021).
- Kahraman, Mutlu, *İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014.
- Kahraman, Mutlu, “Üzengi ve Eyerin Savaş Tarihindeki Önemi”, *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, Aralık 2017, 459-468.
- Kara, Gülnar, “Tang Hanedanı’nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları”, *Bilig*, Sayı 84 (Kış 2018), 45-67.
- Karaoğlan, Erhan (Nisan 6, 2018), “Suda Ansiklopedisinde Geçen İskit Okçuları Maddesinin Bir Çevirisi”, <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/suda-ansiklopedisinde-gecen-iskit-okculari-maddesinin-bir-cevirisi/> (Erişim 18.06.2021).
- Kurt, Mehmet, “Marcus Licinius Crassus (MÖ 112-53)’un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33 (2015), 151-170.
- “Lacquered suitcase with Painting of Hou Yi - Part2”, <https://artsandculture.google.com/asset/lacquered-suitcase-with-painting-of-hou-yi-part2/ZQHileQohUa8Xg> (Erişim 7.11.2021).
- Lippiett, Rick, “The Parthian”, *The Parthian Shot Newsletter of the British Horseback Archery Association*, Issue 2 (June 2010), 1-8, <http://comitatus.net/pdfs/newsletter-bhaa-issue-2.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- Littauer, M. A. ve Crowwel, J. H., *Wheeled Vehicles And Ridden Animals In The Ancient Near East*, E. J. Brill, Leiden/Koln 1979.
- Лукьяшко, С.И., “SCYTHICUS ACRUS. СТРЕЛКОВОЕ ОРУЖИЕ СКИФОВ. Часть 1”, *ВЕСТНИК ЮЖНОГО НАУЧНОГО ЦЕНТРА*, Том 11, № 4 (2015), 87-93, http://www.ssc-ras.ru/ckfinder/userfiles/files/87-92_Lukyashko_Ref.pdf (Erişim 10.10.2021).
- Maksud, Farhad ve Muradaliev, Rahmanali, “Göktürkler ve Üzenginin Yayılması Üzerine”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, Sayı 4 (Temmuz 2020), 287-302.
- Mayor, Andrienne, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014.
- Meyer, Caspar, “From Scythian Ethnography to Aryan Christianity Herodotean Revolutions on the Eve of the Russian Revolution”, Chapter 8, T. Harrison and J. Skinner (eds.), *Herodotus in the Long Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, 200-223.
- McKenna, Amy (ed.), “Han Hanedanı Çin tarihi”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Han-dynasty> (Erişim 6.05.2021).
- Miecky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

- Нефедкин, Александр, *Сарматы (Первая тяжёлая конница степей)*, Яуза, Москва 2018. (Kitabı indirebilmek için şu adrese gidiniz, <https://iknigi.net/avtor-aleksandr-nefedkin/164822-sarmaty-pervaya-yazhelaya-konnica-stepey-aleksandr-nefedkin.html> (Erişim 10.10.2021).
- “2018 Xuewei No. 1 Mezar, çeşitli figürlere sahip altın nesnelere ortaya çıkardı”, <https://tv.cctv.com/2021/05/18/VIDEzZDOTB3P8OIm3A93wJwg210518.shtml?spm=C53121759377.PCO7tSikSfa8.0.0> (Erişim 31.10.2021).
- Novruzlu, Aziz, “Kimmer Kültürüne Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVIII, S. 32, 205-224.
- Old World Contacts / The Applied History Research Group / The University of Calgary, “Armies First - Second Period: 330 BCE - 1000 CE: Stirrups”, https://web.archive.org/web/20131018005122/http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/oldwrld/armies/stirrups.html (Erişim 21.06.2021).
- Öngel, Hasan Basri, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), 189-215.
- Özveri, Murat, “Başparmak Çekişi”, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=1278 (Erişim 13.10.2011).
- Özkan, S. (Çizim), “Eski Asur Mühürleri Kültepe”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/173960/mod_resource/content/1/6.a%20Eski%20Asur%2C%20Eski%20Babil%2CEski%20Suriye%20%2C%20İsin-Larsa%20Mühürleri%20%28a%29.pdf (Erişim 18.11.2021).
- Öztürk, Rukiye, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy – MS VI. yy.)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007.
- Pfrommer, Michael, *Metalwork from the Hellenized East (Catalogue of the Collections)*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California 1993.
- Plutarch, *The Parallel Lives*, Vol VIII, Loeb Classical Library edition, 1916, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/plutarch/lives/crassus*.html (Erişim 28.10.2021).
- Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, çev. Frank E. Romer, University of Michigan Press, 1998.
- Roberts, Jeremy, *Chinese Mythology A to Z*, Second Edition, Chelsea House Publishing, United States of America 2009.
- Qurbanov, Araz, *Damğalar, Rəmzlər... Mənimşəmələr*, Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2013.
- Rostovtzeff, M., “The Parthian Shot”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, No. 2 (Apr. - Jun., 1943), 174-187.
- Schurmann, Ulrich, *The Pazyryk Its Use and Origin*, New York 1982, https://ia600204.us.archive.org/26/items/ThePazyrykItsUseAndOrigin/Schurmann_1982_Pazyryk.pdf (Erişim 18.11.2021).
- Simpson, John, “The Scythians: discovering the nomad-warriors of Siberia”, *Current World Archaeology*, Issue 84, Vol VII (August-September 2017), 14-19, <https://www.world-archaeology.com/features/the-scythians-discovering-the-nomad-warriors-of-siberia/> (Erişim 18.11.2021).
- Simpson, John ve Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, at the British Museum from 14 September 2017 to 14 January 2018, the United Kingdom in 2017.
- Skrzhinskaya, M.V., “Yunan şiirinde Kimmer ve İskit Efsanelerinin Kahramanları ve MÖ VII-VI. Yüzyılların Vazo Resimleri”, *Antik Tarih Bülteni*, Sayı 4, 1986 (M. B. Скржинская. Герои киммерийских и скифских легенд в греческой поэзии и вазовой живописи VII—VI вв. до н. э. Вестник древней истории, № 4, 1986 г.), <http://ru-sled.ru/geroi-kimmerijskix-i-skifskix-legend-v-grechskoj-poezii-i-vazovoj-zhivopisi-vii-vi-vv-do-n-e/> (Erişim 18.11.2021).

- Susan, Erickson, “Ways of Facing the Dead in Ancient China”, *Arts Asiaticques*, tome 67, 2012, 19-34.
- Szczepanski, Kallie, “The Invention of the Saddle Stirrup”, <https://www.thoughtco.com/invention-of-the-stirrup-195161> (Erişim 26.06.2021).
- Şeker, Hamza, “İskit Süvari Tasvirli Ünik Drahmi”, *Art-Sanat*, 4/2015, 53-65, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/8772/109675> (Erişim 10.10.2021).
- Tarhan, M. Taner (2002). “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 597-610.
- Tastes of History, “Stirrups”, <https://www.tastesofhistory.co.uk/post/stirrups> (Erişim 21.06.201).
- Tellioglu, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- Türkoğlu, Seçkin, *Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- Tok, Zeki, *Tuyuhun Tarihi (MS III.-VII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020.
- Toptaş, Koray, “Asur Belgelerinde Kimmerler”, *Akademik Bakış*, Cilt XIV, Sayı 27 (Kış 2020), 31-60.
- Tumanyan, Garegin S., “Cimmerian and Scythian Funerary Rituals in the South Caucasus”, *Near Eastern Archaeology*, September 2017, 196-201.
- Veg, Sebastian (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, September 2005, <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-275-1.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- Voon, Claire, “Çin’in Kadim Hazinesininin Gişe Rekortmeni Olan Bir Yeşim Mezar Elbisesinden Terracotta Savaşçılara”, *Hyperallergic* (bağımsız sanat gazeteciliği), 12 Haziran 2017, <https://hyperallergic.com/374312/from-a-jade-burial-suit-to-terracotta-warriors-a-blockbuster-display-of-chinas-ancient-treasures/> (Erişim 3.10.2021).
- Wallace, Leslie V., “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, *Journal of Sport History*, Volume 39, Number 1 (Spring 2012), 99-109.
- Wallace, Leslie, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, *Memory As Agency in Ancient China: Shaping the Life History of Objects*, ed. Francis Allard, Yan Sun, Kathryn M Linduff, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, New York 2018, içinde 197-215, https://www.academia.edu/38328997/A_Biographical_Approach_to_the_Study_of_the_Mounted_Archer_Motif_during_the_Han_Dynasty (Erişim 10.10.2021).
- White, William Charles, *Tomb tile pictures of ancient China; an archaeological study of pottery tiles from tombs of western Honan, dating about the third century B.C.*, The University of Toronto Press, Toronto 1939.
- Wisniowski, Marie-Therese, “Timelines of Fabrics, Dyes and Other Stuff Edition 2.5 [1-17] Art Resource”, <http://artquill.blogspot.com/2014/01/timelines-of-fabrics-dyes-and-other.html> (Erişim 14.05.2021).
- Yıldıran, İbrahim, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, C. X, 625-634.
- Zhou, Xiuqin, “Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong”, ed. Victor H. Mair, *Sino-Platonic Papers*, Number 187 (April, 2009), 1-380.

Dijital ve Görsel Kaynaklar/Digital and Visual References

- “Alán vértések Traianus oszlopának domborművén”, [https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius,_Die_Reliefs_der_Traianssäule,_Tafel_XXVIII_\(Ausschnitt_01\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius,_Die_Reliefs_der_Traianssäule,_Tafel_XXVIII_(Ausschnitt_01).jpg) (Erişim 10.05.2021).
- “Amazonomachi”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010277136> (Erişim 27.06.2021).
- “Amazons in battle Etruscan vase by Nazzano Painter Virginia Museum of Fine Arts”, <https://twitter.com/amayor/status/1047246611972157440/photo/2> (Erişim 22.06.2021).
- “Amazonensarkophag”, <https://www.khm.at/objektdb/detail/50832/> (Erişim 18.06.2021).
- “Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Antik Çağdan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).
- “Antik Çin Resim Sanatı (3)”, https://www.sj33.cn/ys/hhys/200605/8750_3.html (Erişim 18.11.2021).
- “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021).
- “Attic black-figure white-ground lekythos”, <https://2500years.culture.gov.gr/en/chapters/i-machi-tou-marathona/attiki-melanomorfi-likithos-leukou-vathous> (Erişim 18.05.2021).
- “Black-figured Alabastron: A Hoplite and an Archer”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/10.+porcelain%2c+faience%2c+ceramics/1002144> (Erişim 12.05.2021).
- “Bowl (4th–2nd century BC)”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325839> (Erişim 28.10.2021).
- “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021).
- “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021).
- “Bronz Kutsal Ağaç”, <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021).
- Cam, Hoshi (ほしからず), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).
- “Carrhae Muharebesi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Carrhae_Muharebesi (Erişim 11.06.2021).
- “Chalcedony Assyrian (?) cylinders, warriors on horseback to left, attacking a lion”, <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00024374001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=281&itemx=319> (Erişim 30.10.2021).
- Chanfei, Xu ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021).
- “Chapter 76; Graphic Design for Textile”, <http://guity-novin.blogspot.com/2014/03/chapter-76-graphic-design-for-textile.html> (Erişim 14.05.2021).
- Çimen, Gizem, “Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi”, 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imesi/> (Erişim 30.10.2021).
- “Çin’de Bulunmayan Duvar Resimlerinin Komple Koleksiyonu: Gansu, Ningxia, Sincan”, <https://www.163.com/dy/article/E17F70FR0521PSGL.html> (Erişim 7.11.2021).
- “Çin Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Çin_Hanedanı (Erişim 2.11.2021).

- “Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri), <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).
- “Çin Mirası _Bronze 8 _Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).
- “Cylinder Seal”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1869-0122-10 (Erişim 30.10.2021).
- “Dinastia han, son parietale bir uso funerario con scena di caccia, 206 ac-220 dc. CA”, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_\(Rome\)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc_ca_01.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_(Rome)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc_ca_01.JPG) (Erişim 26.06.2021).
- “Doğu Han Hanedanlığı Taş Rölyefi Xi'an Steles Ormanı Müzesi'nde Toplandı 1”, http://www.360doc.com/content/12/0708/13/8413713_222970099.shtml (Erişim 7.11.2021).
- “Dörtmala koşan atını sürerken bir Part vuruşunu gerçekleştiren bir savaşçı tasarımına sahip bir mezar yapısı tuğası”, <https://www.gettyimages.ac/detail/news-photo/brick-from-a-tomb-structure-with-a-design-of-a-warrior-news-photo/152195046?adppopup=true> (Erişim 1.11.2021).
- “Drinking cup (kylix)”, <https://collections.mfa.org/download/153712> (Erişim 18.06.2021).
- “Dünyadaki Sekiz Dövüş Sanatlarının Kurucusu”, <http://tx2.17173.com/content/2010-08-25/20100825151348400.shtml> (Erişim 6.11.2021).
- “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336590775/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpbj9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).
- “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336587475/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpbj9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).
- “Eastern Han Stone Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10268185825/> (Erişim 7.05.2021).
- “Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/06/eski-korecedeturkce-odunc-kelimeler.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Falképfestészet a 14. század első felében”, <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-8-evfolyam/magyarorszagi-falkepfesteszet-es-miniaturamuveszet-a-14-szazadban/falkepfesteszet-a-14-szazad-első-feleben> (Erişim 15.05.2021).
- “Figurine of a Horseman”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/209760> (Erişim 30.10.2021).
- “Fitting for a Chariot Canopy”, <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).
- “Geleneksel Çin Resminin Takdiri 02: Jiayuguan Weijin Duvar Mezarı Portre Tuğlası - 01 Atıcılık Avcılık”, http://blog.sina.com.cn/s/blog_52248f810100dspb.html (Erişim 7.11.2021).

- “Gerçek dokuz katlı iblis kulesinde yine çok sayıda hazine görülüyor ve uzmanlar seslenmeye devam ediyor: iyi şeyler”, <https://new.qq.com/rain/a/20210427a01d6m00> (Erişim 8.11.2021).
- “Greco-Persian Gems”, Classical Art Research Centre, <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Greco-Persian> (Erişim 28.10.2021).
- “궁도 Gungdo - Korean Archery”, <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).
- “Goguryeo”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Goguryeo> (Erişim 11.06.2021).
- “Goguryeo mezarlarının hikayesi-Deokheunrigobun, Muyongchong, Gakjeomhong [Goguryeosa'nın ünlü sahnesi ④]”, <https://m.blog.daum.net/yonghwan6158/4601> (Erişim 6.05.2021).
- “Han Hanedanı Arbalet III”, <https://historum.com/threads/han-dynasty-crossbow-iii.179336/> (Erişim 18.11.2021)
- “Han Hanedanı Taş Rölyef”, <https://wantubizhi.com/image.aspx> (Erişim 1.11.2021).
- “Han mezarı 102, Yaozhuang Hanjiang İlçesi, Jiangsu” <https://r.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KAGU200004004&dbcode=&dbname=WWBJ7911&pcode= WWBT&vMTkyNzhSKOMzODR6aDRYbkQwTFRnMlgyaHN4RnJDVVI3dWZaT2RuRml6a1U3ektMaXpNZTdhNEh0SE1xNDlGWUk=> (Erişim 6.11.2021).
- “Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10340459485/in/album-72157636747751666/> (Erişim 8.05.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Qin ve Han Hanedanlarından Batı Jin Hanedanlığı'na tuğla portreler ve mezar duvar resimleri üzerindeki av desenleri”, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “3. Tang Hanedanlığı'nda bronz aynalar ve gümüş eşyalar üzerinde at avı desenleri”, Üçüncü Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Pinsuo oyun araba portre karoları”, 12.10.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlef05d61fc6c524a91bcc31eab440053c4.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Ünite 3 Han Hanedanlığı Müzik ve Dans Sanatı”, 20.07.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/clzl/wzjl/hzyhwnwjpz/dybfsssh/article6f7de2e198c24051b7c6e40e77513085.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Boyalı Gou Shou Atı”, 27.01.2014, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlefb938802c0b242e9b1ea83c383f41498.html (Erişim 7.11.2021).
- “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).
- “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-Tekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021).
- “İskitler/Scythians”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/iskitler-scythians.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Jiuyuangang'da yaşamış olan insanlar”, <http://news.96hq.com/zhanhui/20191122/4614.html> (Erişim 8.11.2021).
- “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Desen (Sayfa 1)”, <https://m.yao51.com/jiankantuku/nshswssy.html> (Erişim 1.11.2021).

- “Кіммерійці - стародавні кочівники Північного Причорномор'я” <http://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriytsi-starodavni-kochivnyky-pivnichnogo-prychornomor-ya> (Erişim 12.05.2021).
- “King Wuling of Zhao”, https://en.wikipedia.org/wiki/King_Wuling_of_Zhao (Erişim 24.06.2021).
- “Kutsal Sanxingdui ağacının sergi için yurt dışına gitmesi neden kalıcı olarak yasaklanmıştır?”, http://www.360doc.com/content/18/1007/23/4616719_792816527.shtml (Erişim 6.11.2021).
- “Kuzeyli eşraf, Hu hükümdarlarıyla işbirliği yapmayı seçti”, <http://baijiahao.baidu.com/s?id=1678443213869436626&wfr=spider&for=pc> (Erişim 8.11.2021).
- “Les Etrusques en Campanie: Les Lébès de Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021).
- Lianhua, Zhu (连华, 朱), “Xi'an'daki Küçük ve Orta Boy Han Mezarlarından Çıkarılan Sırlı Çömleklerin Dekoratif Görüntüleri Üzerine Kısa Bir Tartışma”, Çince Metinsel Kalıntılar (中原文物), Sayı 4 (2018), 80-86, <http://www.han-art.net/view.asp?id=204> (Erişim 8.11.2021).
- “Military of the Han dynasty”, https://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_the_Han_dynasty (Erişim 7.05.2021).
- “Mississippi 1977.3.243 (Vase)”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021).
- “Murals from a tomb of Northern Qi Dynasty (550–577 AD) in Jiuyuangang, Xinzhou, showing a rural hunting scene on horseback”, https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Dynasties#/media/File:Tomb_of_Northern_Qi_Dynasty_in_Jiuyuangang,_Xinzhou,_Mural_01.jpg (Erişim 8.05.2021).
- “Northern Qi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Qi (Erişim 10.06.2021).
- “Ön-Türk Uygarlığının Önemi”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/05/on-turk-uygarliginin-onemi.html> (Erişim 18.05.2021).
- “Parthian shot”, https://en.wikipedia.org/wiki/Parthian_shot (Erişim 4.05.2021).
- “Pazırık'tan Gordion'a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-i.html> (Erişim 8.02.2021).
- “Pazırık'tan Gordion'a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).
- “Pélice con una escena que muestra a Herakles enfrentándose a las amazonas, 480-470 a. de C. Detalle de amazona”, <https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pelikai#/media/File:AmazonaLuchandoDetalleDePélice480-470AC.jpg> (Erişim 18.06.2021).
- “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021).
- “Picha:Tomb brick k.JPG”, https://sw.wikipedia.org/wiki/Picha:Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.11.2021).
- “Pictorial Stones of Eastern Han Dynasty in Shaanxi”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913149126/in/photostream/>; <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913200294/in/photostream/> ve <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913156156/in/photostream/> (Erişim 15.05.2021).
- “Plaque de frise; Frise de Magnésie du Méandre”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010252247> (Erişim 27.06.2021).
- Pomponius Mela, Chorographia, <https://topostext.org/work/145#1.114> (Erişim 31.10.2021).
- “Pottery: red-figured calyx-krater decorated on both sides with Arimasps fighting griffins”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1931-0113-1 (Erişim 18.06.2021).

- “Rölyef: Taş Rölyef Tuğla Desen (Sayfa 2)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p2.html (Erişim 1.11.2021).
- “Sanat-Resim Ciltleriyle İlgilenmek•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri] Sanatın Hazineleri Görüntülerin Dünyası-Çin Sanat Tarihi•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri (6)”, 26.8.2015, https://mp.weixin.qq.com/s?__biz=MjM5NTIxMTU5OA==&mid=210020829&idx=1&sn=15dd97613f35eabe7daf8aa0b886dbdc#rd (Erişim 1.11.2021).
- “Sanxingdui Müzesi”, <https://www.sxd.cn/#/> (Erişim 7.11.2021).
- “Sanxingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin’ in “Hua”sı bundan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021).
- “Sanxingdui ve Chengdu arasındaki ilişki nedir?”, https://m.thepaper.cn/baijiahao_12268552 (Erişim 7.11.2021).
- “Scythian archer”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=London+E+135&object=Vase&redirect=true> (Erişim 4.05.2021).
- “Sarcophagus with fighting Amazons”, <https://artsandculture.google.com/asset/sarcophagus-with-fighting-amazons-unknown/eAEhWukHNTA1SQ> (Erişim 30.06.2021).
- “Shield-ornament (?); harness-fitting; horse-harness”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021).
- Seidel, Jamie, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj), 25 Haziran 2015, <https://www.news.com.au/technology/science/archaeology/forgotten-ancient-greek-jar-contains-image-of-the-first-wonder-woman-a-lassowielding-amazon/news-story/0d143686e6cb180ebfc87af275f939b3> (Erişim 30.10.2021).
- Smith, Patrick Scott, “Parthian-Scythian Relations”, World History Encyclopedia, 21 December 2020, <https://www.worldhistory.org/article/1653/parthian-scythian-relations/> (Erişim 10.10.2021).
- “Sır altı parlaklığı - seramikler ve Henan Müzesi’ndeki diğerleri”, 30.07.20210, http://blog.sina.com.cn/s/blog_4f3b72f20100knxx.html (Erişim 7.11.2021).
- “Silla”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Silla> (Erişim 21.06.2021).
- “State Hermitage Museum, St. Petersburg: Sasanian Metalwork”, <https://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmsasanian.html> (Erişim 14.05.2021).
- “Suda: Suda sözlüğü, Suda ansiklopedisi”, <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-suda-suda-sozlugu-suda-ansiklopedisi-8658/> (Erişim 18.06.2021).
- “Süvari Saheedo”, <https://blog.daum.net/allspices/7569> (Erişim 6.05.2021).
- “Şanlıurfa Müzesi Ve Mozaik Müzesi Tarihe Yolculukta Yol Gösteriyor”, <https://twitter.com/urfaogretmenevi/status/990239343590694912?lang=da> (Erişim 4.05.2021).
- “Tang Ordusunda Türkler”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_ordusunda_Türkler (Erişim 15.05.2021).
- “Tang Hanedanı”, <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp2kvVGFuZ19lYW5lZGFuZmF1eQ> (Erişim 15.05.2021).
- “Tang Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_Hanedanı(Erişim 15.05.2021).
- “Tang Sancai Horse & Rider”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9948272874/in/album-72157635877855714/> (Erişim 8.05.2021).
- “Tomb Gate”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/696827> (Erişim 6.11.2021).

- “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Deseni (Sayfa 7)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p7.html (Erişim 1.11.2021).
- “THE ARIMASPOI FIGHTING Griffin”, <https://www.theoi.com/Phylos/Arimaspoi.html> (Erişim 18.06.2021).
- “Tomb Bricks, Six Dynasties”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/32864063783/in/album-72157681785666846/> (Erişim 8.05.2021).
- “Traianus Sütunu-MS.2.yy”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/traianus-sutunu-ms2yy.html> (Erişim 16.05.2021).
- “Trajan’s Column”, https://en.wikipedia.org/wiki/Trajan’s_Column (Erişim 11.05.2021).
- “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020).
- “Türk atışı yapan bir Çinli”, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.05.2021).
- “Türk Kültüründe Asker ve Silah”, <http://mustafaasir.blogspot.com/2016/05/turk-kulturunde-asker-ve-silah.html> (Erişim 18.11.2021).
- “Xi’an Müzesi’nin İkinci Hikayesi”, <https://blog.daum.net/nhk2375/7164876> (Erişim 18.11.2021).
- Xiuzhen, Shen (ed.), “Han Portre Tuğlaları | İnç kare, kılıç, ışık ve kılıç gölgesi, afiş avcılığı ve avcılık”, 20.12.2018, <http://shenbiji.com/news-detail.asp?id=1923&N=6> (Erişim 7.11.2021).
- “Xue Yantuo İmparatorluğu: kısa ömürlü bir çayır piyade gücü”, <https://www.163.com/dy/article/FIP2K94D0523AEN0.html> (Erişim 6.05.2021).
- “[Yeniden Basım] Dunhuang Hazineleeri: Nadir ve Nadir Dunhuang Duvar Resimleri”, 07.10.2018, http://blog.sina.com.cn/s/blog_749bacc0102y2v7.html (Erişim 8.11.2021).
- Yiğit, Fatih Mehmet, “(Proto) Ön Türklerin Altın Çağları”, <https://turkologfatihmehmetiyigit.blogspot.com/2019/05/turklerin-altin-cagi-1-turkmenistann.html?showComment=1608973392926&m=1> (Erişim 31.10.2021).
- Youbing, Chen, “Antik Çin Heykeli No. 5”, <http://www.guoxue.com/?p=40303> (Erişim 1.11.2021).
- “Who was Ashurbanipal?”, https://blog.britishmuseum.org/who-was-ashurbanipal/?_gl=1*_m35bcc*_ga*_MTk2Mjg4MjI5MS4xNjEwMTk5MzIw*_ga_08TLB9R8X1*_MTYyMDk5MjAyNC4zMjI4xLjE2MjA5OTU2ODEuMA (Erişim 14.05.2021).
- “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021).
- “Wolf Dragons and Turkish Shot-Turkish Culture and Art”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/09/wolf-dragons-and-turkish-shot-turkish.html> (Erişim 9.05.2021).
- “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian (Erişim 11.06.2021).
- “Zhou Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zhou_Hanedanı (Erişim 24.06.2021).

Rüya Rüya İçinde: Ali Haydar Haksal'ın Rüyalar Üzerine Din Bağlamında Edebî Bir Yorumu

A Dream within a Dream: A Literary Comment by Ali Haydar Haksal on Dreams in the Context of Religion

Ahmet KARAKUŞ¹

ÖZ

Rüya, bireyi psikolojik açıdan etkileyen bir hadisedir. Bu kavramla fizyoloji arasında da bir bağ kurulduğunu söylemek gerekir. Çünkü rüyaların görülmesiyle beraber rüyalar ve gelecek arasında bağ kuran kişiye merak, heyecan, endişe, mutluluk gibi fizyolojik duyguların oluştuğu yaşanan bir durumdur. Rüyalar kişiyi bazen olumlu bazen de olumsuz açıdan etkileyebilmektedir. Bu etki, görülen rüyanın yorumuyla daha da dikkat çekici olabilmektedir. Rüya ve din bağlamında bir değerlendirme yapıldığı zaman özellikle Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde rüya bahsinin olması inananları etkilemekte, bazı mutasavvıfların yahut âlimlerin bu kavrama değer vermesi rüyaların etki gücünü artırmakta, rüyaların gerçekte bağlantısının olduğu inancının kabul görmesini de sağlamaktadır. Fakat rüyaların sadece dinî olarak değil, bilimsel olarak da bir gerçekliğin olduğu ve ilmi sahada rüyalarla ilgili çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu husus, rüyayı sadece inananlar açısından bir kabul olarak görmemek gerektiğini de ortaya koymaktadır. Ancak Ali Haydar Haksal'ın *Rüya Rüya İçinde* adlı eseri dikkate alındığı zaman yazarın öykülerini rüya ve İslam bağlamında işlemiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada rüyalar hakkında genel bir bilgi verildikten sonra bu kavramın öykülerde nasıl ele alındığına değinilmiş, eserde yer alan İslami birtakım bilgiler de açıklanmıştır. Özellikle hadislerin olmak üzere Kur'an'ın ve tasavvufî bazı unsurların öykülerde kullanılan örneklerine değinilmiştir. Yazarın şekilde içerik arasında bağlantı kurmaya çalıştığının ve edebî bir eserle bazı dinî hususları okuyucuya vermek amacıyla olduğunu düşünülebileceği sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ali Haydar Haksal, Rüya, Din, Etki, Amaç

ABSTRACT

Dreams affects people psychologically. A link between dreams and physiology exists because the physiological effect brought by feelings such as curiosity, excitement, anxiety, fear, joy, and happiness is a state experienced by people establishing a connection between dreams and the future. Dreams can affect people both positively and negatively. This effect can be even more striking with the interpretation of dreams. When an evaluation is made in the context of dreams and religion, the mention of dreams, especially in the Quran and hadith, affects believers, and the appreciation of some Sufis or scholars for this concept increases the power of dreams and enables the belief that dreams have a connection with reality. However, dreams clearly have a reality not only religiously but also scientifically, where studies have been conducted on dreams.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Karakuş (Dr.),

Atatürk Üniversitesi-ATA-TÖMER,

Erzurum, Türkiye

E-posta: ahmet.karakuş@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8102-3516

Başvuru/Submitted: 17.08.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

10.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

29.09.2021

Kabul/Accepted: 30.09.2021

Online Yayın/Published Online: 05.11.2021

Atıf/Citation: Karakuş, Ahmet. "Rüya Rüya İçinde: Ali Haydar Haksal'ın Rüyalar Üzerine Din Bağlamında Edebî Bir Yorumu." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 775-800.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.885516>

This reveals that dreams should not be accepted only by believers. Yet, when Ali Haydar Haksal's work *Rüya Rüya İçinde* is studied, the author is seen to evidently process his stories in the context of dreams and Islam. In this study, after some information about dreams is provided, the way dreams are handled in stories is mentioned, and some Islamic information is explained. The examples from the Quran and some mystical elements, especially the hadiths, used are also mentioned. It has been concluded that the author tries to establish a connection between the form and the content and aims to explain some religious issues to the reader.

Keywords: Ali Haydar Haksal, Dream, Religion, Influence, Purpose

EXTENDED ABSTRACT

Ali Haydar Haksal, who has come to prominence in the field of Turkish literature, especially with magazines–*Yedi İklim* –is a writer who has works not only in this aspect but also in various fields of literature such as novels, monographs, and essays. Haksal is also one of the writers that have made their mark on the story type. The author's work titled *Dream within a Dream* is an example of this genre. *Dream within a Dream*, discussed in this study, includes eleven stories named “Tears of the Dead,” “Willow Shadow,” “Hala Sultan,” “My Stones in Clear Water,” “Long Journey,” “Wounded Me,” “No,” “The Door Ajar,” “Night of Fear,” “A Restless Day in the Nursing Home,” and “Cliff.” These stories deal with dreams, especially with the era of bliss.

In our literature, a sad and complicated mood has vastly been found both in verse and in prose. This experience is evident in eleven stories in *Dream within a Dream*. This complex structure also influences the style of the author. This confusion that can put people cul-de-sac in dreams is seen in the style of the author. In addition, as seen in many literary works, in *Dream within a Dream*, some places are written in lowercase as a conscious practice of the author; besides the free side of author who leaves the rules of writing aside, this can also be considered as a foregrounding of the era of bliss and an attitude made to attract the attention of the reader in this direction. Also, in terms of spelling rules, it is seen that the parts written in lowercase are more understandable. It can be said that the author's use of a more understandable style in these parts of *Dream within a Dream* is related to the attempt of attracting the attention of the reader on these parts, namely, Islamic matters and the relevance of Islam.

A dream can be defined as an event in which the worldly life of the individual is in the sleep phase, which can also be considered as a spiritual realm, sometimes not noticed, and sometimes clearly seen. This definition can also lead the individual to the psychological dimension of dreams. In addition, the existence of the devilish and utter dimension of this concept that affects people should be taken into consideration. In addition to the dreams that can be related to the devil representing the sensual side of the person, the dreams that can be regarded as the righteous ones also affect the person; this is mostly related to the religious dimension of dreams.

Another impressive aspect of dreams is the interpretation part. This part is the aspect of dreams that responds to the curiosity of man about the future life, in short what will

happen. In the sections about the era of bliss in *Dream within a Dream*, the dream and its interpretation are emphasized, and it is featured that the interpretation should not be made by everyone. The issue of interpretation also brings to mind the connection of dreams to reality and the intertwining of many things in stories. The author establishes intimacy among the events and tackles the complex and intertwined side of the dreams; that is, the author assigns the meaning through form. Haksal also emphasizes the relationship between dreams and reality in his stories.

Ali Haydar Haksal gives profoundly the spiritual, that is, the religious, dimension of dreams in his stories. Because a dream is a concept whose existence is accepted in Islam, this concept has been mentioned in some verses of the Quran: Yusuf, Enbiya, Saffat, and Fetih Surah. In addition to this first source, hadith scholars such as Bukharî, Ebû Dâvud, Tirmizî, and Muslim referred to dreams. Sufis, on the other hand, are known to have placed dreams in the course of the dervish because they rely on verses and hadiths.

Ali Haydar Haksal, who uses literature as a tool in the work titled *Dream within a Dream*, handles Islam in the context of dreams by putting the dreams in the foreground, especially the life of the era of bliss, giving place to the Quran and the hadiths in his stories.

Giriş

Yedi İklim dergisi ile özdeşleşen Ali Haydar Haksal; dergiciliğinin yanında roman, deneme, monografi alanlarında da eser vermektedir. Ayrıca yazarın öykü alanında da birçok kitabı bulunmaktadır. Haksal'ın *Rüya Rüya İçinde* isimli öykü kitabı rüyaları ön plana çıkaran “Ölünün Gözyaşları”, “Söğüt Gölgesi”, “Hala Sultan”, “Taşların Duru Sularda”, “Uzun Yolculuk”, “Yaralı Ben”, “Hayır”, “Bir Kapının Aralığında”, “Korku Gecesi”, “Huzurevinde Huzursuz Bir Gün” ve “Uçurum” adlı on bir öyküden oluşmaktadır.

Rüya ile bireyin gelecek yaşantısı arasında bir ilişki kurulmaktadır. Yazar bu ilişkiyi edebî esere dinî kabulleri koyarak vermektedir. *Rüya Rüya İçinde* adlı eseriyle Haksal'ın özellikle hadisler vasıtasıyla okuyucuyu uyarmak, özellikle asr-ı saâdeti ve hemen sonrasını öğretmek veya hatırlatmak gayesinde olduğu söylenebilir. Bu ise edebî eserin sadece duygu yönünün değil, fikrî yönünün de olduğunu gösteren bir husus olarak değerlendirilebilir.

Ali Haydar Haksal'ın bu çalışmada özellikle hadislerle dayanarak rüyaları, rüyalarla asr-ı saâdeti ve hemen sonrasını ele aldığı, ayrıca İslam inancını ve tasavvufu işlediği öykülerinin geneline bakıldığı zaman ilk dikkati çeken, yazarın şahıslarındaki yalnızlık, karamsarlık, ruhî karmaşa, hüznün gibi olumsuz duygulardır. “Ölünün Gözyaşları”, “Yaralı Ben”, “Korku Gecesi”, “Huzurevinde Huzursuz Bir Gün”, “Uçurum” gibi öykülerde bu durumun isimlere de yansıdığı görülmektedir. “Söğüt Gölgesi”ndeki “Bildığın gibi değil, gurbet içimde sürüyor. Bu kez gerçeğiyle de yüzleştim. İçimdeki gurbet dışımdakiyle bütünleşince olanlar oldu.”¹ ifadeleri hüznün, hasretin ve yalnızlığın yoğunluğunu gösteren örneklerden bir tanesidir. Bu hususun, rüyaların bireyi çoğu zaman olumsuz şekilde etkilemesi ile alakalı yazarın kurduğu bir bağlantı olduğu düşünülebilir.

Rüya Rüya İçinde adlı eserle ilgili bir diğer hususa da değinmek gerekir ki bu, eserin bazı kısımlarının küçük harfle yazıldığı ile alakalıdır. Bu hususu bir yazım yanlışı olarak düşünmemek gerekir. Bu ise yazarın tasarrufu olarak şekille içerik arasında bir bağ kurulduğunu akla getirmektedir. Bu nedenle çalışmada kitaba sadık kalınarak ilgili kısımlar aynen aktarılmaktadır.

1. Rüya

TDK sözlüğünde “düş”² olarak tanımlanan “Rüya, uyanık durumdayken hatırlanabilecek kadar bilinçli, istemsiz psişik bir etkinliktir.”³ Rüyalar, görüldükten sonra bireyde “Acaba ne olacak?” tedirginliği yaşatabildiği gibi görülen rüyanın olumlu olmasına bağlı olarak bir mutluluk hissi de uyandırabilmektedir. Bu durum ise rüya ve fizyoloji arasındaki bağı göstermektedir. Yaşanılan zamana ya da geleceğe ait merak, bireyi rüya yorumu yaptırmasına yahut rüya yorumları ile ilgili kitaplara yönlendirmektedir. Ali Haydar Haksal'ın *Rüya Rüya İçinde* adlı eseri, rüyaları temel alan bir öykü kitabıdır. Yazarın ele aldığı rüya kavramının tanımlanması faydalı olacaktır. Rüya, psikoloji sözlüğünde şu şekilde açıklanmaktadır:

1 Ali Haydar Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 18.

2 TDK, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1990.

3 Carl Gustav Jung, *Rüyalar*, çev. Aylin Kayapalı (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 84.

“Rüyayı çok farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Örneğin sıklıkla ► REM uykusu sırasında ancak diğer zamanlarda da gözlenen öykümsü imajlar, hisler, algılar dizisi. Ya da uyku sırasındaki zihinsel etkinlikler, uykuda kurulan hayaller, bilinçdışının uyku sırasındaki sembolik dışavurumları vs. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, rüyalar bir bilmece olarak gizemini korur. Yine de rüyalar hakkında bilinen birkaç yüzeysel gerçek vardır. Birincisi, rüyalar çoğunlukla REM döneminde görülür. İkincisi, birçok canlı türünde rüya olgusu gözlenebilmektedir (REM teknikleriyle). Üçüncüsü, dışarıdan verilen uyarıcılarla rüyaların tetiklenebildiğidir. Dördüncüsü, rüyaların kişinin o gün veya yakın zamanda yaşadıklarıyla yakından ilişkili olduğudur. Beşincisi, rüya sırasında yaşananlar, o anda rüya değil de geçmişmiş gibi algılanır ve yaşanır vs. Rüyaların oluşumu ve ortaya çıkışı konusundaki çeşitli teoriler arasında belki de en ünlüsü Freud’un rüya teorisidir.”⁴

Rüyalar, burada vurgulandığı gibi teknik ve psikolojik boyutunun yanında, dinî ve tasavvufi olarak ya da salih rüyalar adı altında da tahlil edilebilmektedir. Bu tahliller, rüyanın hem ilmî hem de dinî kabulünün olduğunu göstermektedir. Bu kabuller, insanların rüyaya bakış açısını etkilemekte ve bu hadiseye inanmalarını sağlamaktadır. İlmin realitesi ve dinin bağlayıcılığı, bireyin rüyalara önem vermesine sebep olmaktadır. Çeşitli şekillerde görülebilen rüyalar hakkında Freud’un ifadeleri ise şu şekildedir:

“Rüyanın bilimsel olarak ele alınması çerçevesinde, hareket noktamızı bir ön kabul teşkil eder: Rüya, kendi ruhsal faaliyetlerimizin bir sonucudur. Ancak karşımıza çıkan rüya, bize yabancı gelir. Onu bizzat kendimizin meydana getirdiğini, kabul etmek istemeyiz pek. Öyle ki şöyle demeyi tercih ederiz: ‘Bir rüya gördüm.’ Peki rüyanın bu ‘ruhsal yabancılığı’ nereden kaynaklanmaktadır? Rüya kaynakları hakkındaki araştırmalarımızdan sonra, söz konusu yabancılığın, rüya içeriğinde mevcut olan malzemeye bağımlı olmadığını düşünürüz. Zira bu malzeme, büyük ölçüde hem rüya yaşantısında hem de uyanık olma durumunda mevcuttur. Acaba bu izlenimi meydana getiren şey, rüyadaki psikik süreçlerin değişimleri midir? Bu soruyu sormakla, rüyanın psikolojik bağlamda özelliklerini saptamaya çalışabiliriz.”⁵

Freud’un bu ifadeleri, rüyanın bireyin yaşantısıyla iç içe oluşunun göstergesi olduğu gibi bu ifadeler rüya ile geçmiş arasında bir bağ olduğunu da düşüncesidir. Bu düşünce, rüyaların psikolojik boyutuyla alakalıdır. Ancak Müslüman toplumlar için bu bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Çünkü din ve tasavvufta rüyalara inanç boyutunun katıldığı ve rüyaların geleceğe dair işaretler verdiğine inanıldığı bilinmektedir. Rüyaların bu yönünün yanında *Fusûsu'l-Hikem*'de yer alan şu kısım da bu kavramın rahmanî boyutuna değinmektedir:

“Mübeşşire rü'ya-yı sâdika ve sâliha demektir. Ma'nâ-yı lügâvisi ‘muğayyire’dir. Zîrâ müjde, hüznü sürûra tahvîl eder. Rü'yâ-yı sâliha nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'e altı ay rü'yâ-yı sâlihada vahy olundu. Nüzûl-i vahy müddeti yirmi üç sene idi. Altı ay ise yirmi üç senenin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Onun için (S.a.v.) Efendimiz: ذهبت النبوت بقيت المبشرات / ya'ni 'Nübüvvet gitti, rü'yâ-yı sâliha kaldı' buyurdular.”⁶

4 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 643.

5 Sigmund Freud, *Rüya Yorumları-I*, çev. Akın Kanat (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2009), 1: 67.

6 Muhyiddin İbnu'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-I*, çev. ve şerh Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 1: 97, 98.

Bilindiği üzere İslam'da *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra gelen temel kaynak, hadislerdir. İbnü'l Arabî burada hadisleri ön plana çıkarmakta, rüyalar ile hadisler arasındaki bağı dikkat çekmektedir. Rüyaların yukarıda çeşitli şekillerde vurgulanan tanımlamalarının yanında Haksal ise bu kavramı "Hala Sultan" adlı öyküsünde "Fizikötesi bir uzamdır rüya dünyası."⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

İnsan, gördüğü bazı rüyaları yorumlarken ya da yorumlatırken Freud'un da vurguladığı gibi kendisinden kaynaklanan bir şeylerin -ruhsal faaliyetlerinin- rüyalarını etkilediğini⁸ veya rüyalarının kendisini meraklandığını bazen de anlattığı çevresinin bu rüyalarla alakadar olduklarını ifade eder. Bu bağlamda "Hala Sultan"da rüya ile kişi arasındaki bağı Haksal, "Rüyalarım benim gerçeğimdir. Fizik ile fizikötesi arasında gidip geliyorum."⁹ ifadeleriyle rüyaların kaynağının bireyin somut dünya ile uhrevi âlem arasındaki yaşantısı olduğunu vurgulayarak vermektedir.

İncelenen bu eserde rüyalarla ilgili önemli bir başka husus ise ilk öyküden son öyküye kadar asr-ı saâdetde görülen rüyaların ön plana çıkarılmasıdır. İslam tarihini örnek alan Müslüman bireyin Hz. Peygamberin ve ashabının yaşantılarını, rüya bağlamında da örnek olarak görmesi inançsal bir gerekliliktir. Bu açıdan bakıldığında yazarın bu düşüncesi, asr-ı saâdetde yaşanılanları da tasdiklemesini ve onlarla bütünleşmesini akla getirmektedir. Bu eserde rüyalar, Hz. Peygamber ile ashabının yaşantıları ve rüyaları örnek verilerek anlatılmaktadır. "Uzun Yolculuk"ta rüyaların sahihi, olmayanı, gerçek ya da metafizik oluşu, iz bırakmanı, bırakmayanı vs. hususları, Hz. Peygamber'in sahâbîlere anlatmasından¹⁰ sonra aşağıda aktarıldığı üzere yazarın ashap için rüyanın ne olduğunu anlatması ve bu kavramın hâlâ çözülemeyen tarafının vurgulanması, rüyanın İslam tarihi bağlamında bir başka tarifi olarak verilebilir:

"rüya, varlık içinde bir başka varlık onlar için. ruh içinde ruh, ten içinde ten gibi. can içinde taşınan bir başka can. gece olur bir başka âleme geçilir, bir âlemden bir başkasına. bir tenden soyunup bir başka varlığa bürünülür. orada çok hızlı bir hayat vardır. şuur içinde bir şuurda gezinilir. âlemler ve zamanlar hızlı geçilir. hayat kendi kendisini yorumlar, bir gelecek ufuk olur ya da bir karabasan. acılar, sevgiler, hayranlıklar, olağanüstülükler, sıradanlıklar. hikmet içinde hikmet. hele şükür ki henüz rüyanın içine girilemedi, sırları çözülemedi, onun yönü değiştirilemedi. benliğim daha bir aydınlanıyor git gide."¹¹

"Uzun Yolculuk"taki şu ifadeler ise rüyanın gören kişiyi hükmüne aldığını göstermektedir. Bu, bir başka rüya tarifi olarak da düşünülebilir: "rüyalarda olanlara uyulur kendiliğinden. irade orada söz sahibi değildir. iradenin üzerindeki iradeye teslim olunur."¹² Bu aktarım, rüyaların Yaratacı'ya ait olduğunu vermektedir.

7 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 29.

8 Freud, *Rüya Yorumları-I*, 67.

9 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 31.

10 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 55.

11 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 55, 56.

12 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 57.

1.1. Rüya Yorumu

Rüya Rüya İçinde adlı eserde yer alan bir diğer husus ise rüya yorumuyla alakalıdır. Rüyanın uyku aşamasındaki gerçekliği veya metafizik boyutu, bireyi uyanıklık aşamasında yoruma, yorum farklılığına götürmektedir. Rüyaı gören kişi, yorumcu, yorum ile kültür, din kavramı, tasavvufi düşünce arasında bir bağlantı kurulmakta, bu ise yorum farklılığına sebep olmaktadır. Bir ezoterik uzmanı Manly P. Hall, kişilerin fiziksel bir sıkıntıya ait bir uyarı niteliğinde olan bazı rüyalarının olduğunu ifade etmekte, bireyin özellikle prodromal veya sağlıklı alakalı rüyalarının varlığından bahsetmekte ve bunların bireyi sağlık kontrolüne çağırabileceğini söylemektedir. Ancak çoğunlukla düz anlamıyla rüyaların yorumlanmasının hatalı olduğunu ifade ettikten sonra Hall, rüyalarında bir kıtanın, bir şehrin yok olacağını gören kişilerden sıkça mektuplar aldığını, beklenen felaketin olmaması üzerine bu kişilerin hayal kırıklığına uğradığını fakat nasıl böyle bir felaketi açık bir şekilde görebildiklerini anlayamadıklarını belirtmektedir. Yazar daha sonra sorunu, rüyaların düz anlamlı olduğunun bu kişiler tarafından düşünülmesi olarak vermekte, belki de gerçekleşmiş kehanetin rüyalarla ilgili yaptıkları okumalarının sebep olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Hall felaket rüyalarının çoğunlukla gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Bunun ise felaket rüyaları gören insanların, kasıtları, düz anlamlı felaket hikâyeleri şeklinde dikkate almamak olduğundan kaynaklandığını söylemektedir. Hall, kişinin sembolizmi ve yorumlamayı öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³ Manly P. Hall'ın bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere rüyalar ve rüyaların yorumunun karmaşık olduğu, bazı hususların ise düşünüldüğü gibi olmadığıdır. Ayrıca Hall, bireyin rüyalarını herkese değil, yorumdan anlayan kişilere anlatması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu, rüyayı gören kişilere uyarıdır ancak bu uyarının¹⁴ sadece Batılı bir anlayış içinde kalmadığını da söylemek gerekir. Çünkü rüya yorumunun dikkatli yapılması gerektiği üzerine hadis olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁵

Rüyalardan gerek çevremizdeki kişilerin yorumlarıyla gerek rüya tabiri kitaplarıyla, son zamanlarda ise internet vasıtasıyla anlamlar çıkarılmakta ve bu da kişiye rüya yorumu hakkında edininim sağlamaktadır. Bu edininim, Haksal'ın "Hala Sultan" adlı hikâyesinde gül-bülbül mazmunuyla verdiği şu cümlelerinde rüyaya ait dünyada da kendisini göstermektedir:

"...ellerime kan bulaşmamalıydı. güle renk veren bülbül olmayı göze alamadım mı? niçin böyle yaptım? bir bülbül olmak, ne kadar da iyi olurdu. kan kerihdir, kan rüyayı bozuyor diye mi kaçındım? bunu biliyordum. rüyada rüyamı yorumlar gibi yaşadım. bildiklerimi biliyorum. unutulmaması gerekenler bir küpedir kulaklarım."¹⁶

Haksal'ın "Yaralı Ben" adlı öyküsünde de rüya ve tabirinin verilmesi, dikkat çekmektedir: "Hanımı ona dokundu, 'Ne oldu, niçin ağlıyorsun?' dediğinde, 'rüyada büyüğünün öldüğünü gördüğünü' söyledi sadece. Ayrıntılara girmedim. Hanımı, 'Üzülme, hayr olsun. Büyüğün ömrü

13 Manly P. Hall, *Rüya Sembolizmi*, çev. Özgür Umut Hoşafçı (İstanbul: Mitra Yayınları, 2011), 71.

14 Bu konu hakkında bk. Hall, *Rüya Sembolizmi*, 71.

15 bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirinâsir (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), Tabîr, 47.

16 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 36, 37.

uzamıştır' dedi, arkasını döndü ve yattı."¹⁷ Yazarın bir başka rüya tanımlaması ise "Uzun Yolculuk" adlı öyküsünde verilmektedir. Bu ifadeler de rüya ve birey arasındaki bağlantıyı işaret etmektedir: "İnsanın en çok kendinden kaçtığı zamanlarıdır ölümlü rüyaları."¹⁸ Bu aktarım rüyayı, kişinin sıkıntılı dönemlerinde gerçeklerinden kaçtığı bir unutmama alanı olarak vermektedir. Ancak bazen de rüyalar, özellikle istihare rüyaları insanın kendisini, gerçeğini bulmak için başvurduğu metafizik bir uzam olabilmektedir. Rüyaları ile kendisi arasında bağ kuran birey, gelecek yaşantısında ne ile karşılaşacağı tahminini almak için bir an önce rüyasını yorumlatmak çabasına girer. Rüyasını unutmamak için kendi içinde tekrarladığını ise Haksal "Yaralı Ben" in şu satırlarında vermektedir: "namazdayken bile aklı rüyasındaydı, hiçbir ayrıntısını kaçırmak istemiyordu. rüyayı içinde kendi kendisine anlatarak tekrarlayıp duruyordu. insan, rüyaları içinde yaşatmadıkça hemen uçup gidiyorlar."¹⁹

Rüya kavramının metafizik boyutunun yanında rüyanın bu gizemli kısmını çözme aşaması olan yorumu, rüyaların anlamlı hâle gelmesi açısından önemlidir. Bu önem ise "Yaralı Ben"deki "rüyayı ilk dinleyen yorumu geçerlidir. diğerlerinin artık bir anlamı yoktur, yorumun karşılık bulması insanı kendinden geçirir ya da ürkütür."²⁰ cümlelerinde verilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman, toplum içinde rüyayı yorumlayabilecek yani bilgi birikimi olan kişilerle anlatılmasının önemi ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca rüyaların doğru yorumlanması için yorumlayanın hem ilmî hem de kültürel ve dinî açıdan bu bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir.²¹

Haksal'ın bu eserinde yer alan "Hala Sultan" öyküsünde elma ağacına çıkan yılanın oradan indirilerek başı ezildiği görülür.²² Kurgusal gerçeklik olarak düşünülebilecek bu olaydan önce öykünün kahramanı rüyasında o yılanın kendisinin peşinde olduğunu, onu yakalayacakken uyandığını belirtir, bu rüyanın yorumunu yapan dayısı, onun okuyup büyük adam olacağını söyler²³ ve anlatıcı şöyle devam eder:

"Babam öleli yedi yıl, ben ilkokulu bitireli beş yıl olmuştu. Yaşım on yedi. Beni kim okutacaktı, hangi parayla, nasıl okuyacaktım? Annem başımızda yalnızdı. Amca yok, dede yok. Rüyamla gerçeğim arasında gidip geliyordum sürekli. Bu, hep böyle oldu. Okumayı çok da istiyordum. Bu rüyamdan kısa bir süre sonra, en olmadık bir zamanda değil, bir yaz ayında yolum açıldı. Dedemin talebesi, Sofu Amcam yıllar sonra İstanbul'dan geldi. Biz onu adıyla bilmezdik. Ona ilişkin anlatılan ne güzel öyküler vardı. Yıllar sonra adının Süleyman olduğunu öğrendim. Yıllardır onu görmemiştim. Dedemin mezarına birlikte gitmiştik, bir aşır okudu, bir de ben okudum. Büyük dayıma, 'Bu çocuğu okula gönderelim' dedi. Umulmadık bir zamanda ve yerde oldu bu, evimizin önünde, büyük dut ağacının altında, o büyük elma ağacının az ötesinde, bostanımızın çeperinin hemen yanında, yılanın kıvrılarak içeri girdiği o yerde,

17 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 79, 80.

18 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 47.

19 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 82.

20 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 81.

21 Bu konu hakkında bk. Hall, *Rüya Sembolizmi*, 71; Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu s-Sahih*, Tabîr, 47.

22 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 31.

23 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 31, 32.

ayaküstü konuşuldu. Rüyam gerçeğe mi dönüşüyordu? İnşallah unutulmazdı, söylenip geçilmezdi konuşulanlar. Unutulmadı, geçilmedi, ellerimden tuttular beni okula gönderdiler. Gidebildiğim kadar gittim. Ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve sonrası. O rüyam benim bir dönümümdür. O gün bugündür rüyaların karşısında ihtiyatlıyım. Korkulu rüyaların da bir hikmetinin olduğunu o zamandan beri bilirim.”²⁴

Bu deneyim rüya yorumu hakkında oldukça bilgilendirici olup rüya ile gerçek arasında bir bağ olduğunu, rüyaların gerçeğin habercisi olarak görülebileceğini vermektedir. Ayrıca rüyada görülen olumsuz durumların gerçekte farklı bir şekilde yorumunun yapılabileceğini de şahıs vurgulamaktadır. Burada yer alan “Korkulu rüyaların da bir hikmetinin olduğunu o zamandan beri bilirim.”²⁵ ifadesiyle yorumun her zaman düz bir mantıkla yapılmaması gerektiği belirtilerek bir uyarıda bulunmaktadır. “Yaralı Ben”de geçen Erdinç’in gördüğü olumsuz bir rüyanın karısı tarafından olumlu bir şekilde yorumlanması²⁶ görülen rüyanın her zaman güzelse olumlu, kötüyse olumsuz olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca “Hayır”daki “Doru at iyidir dedi Vecdi.”²⁷ ifadesini de rüya yorumu bağlamında değerlendirmek gerekir.

1.2. Rüyalar, İç İçelik ve Gerçeklik

Rüyaların iç içe geçmişliği yani bir boyuttan başka bir boyuta, zamandan zamana, mekândan mekâna geçişi, gerçek dünya ile bağları olan görüntülerden metafizik şekilde algılanabilecek bir başka zemine kayışı²⁸ en önemli özelliklerinden sayılabilir. Bu iç içelik, *Rüya Rüya İçinde*’nin birçok yerinde belirgin olarak görülmektedir. Okur, öykü gerçekliğinin nerede, kurgunun nerede olduğunu birçok yerde şaşırılmaktadır. Bunu bir karmaşa olarak görmekten ziyade rüyaların iç içeliğini vermek için yazarın uyguladığı bir tercih olarak düşünmek gerekir. Eserin ilk hikâyesi olan “Ölünün Gözyaşları” bu iç içeliğe örnek olarak verilebilir. Bu hikâye, bir ölünün kabirdeki fiziksel değişimi verilerek başlamaktadır. Anlatıcı önce kabirde olanları anlatmakta, sonra asr-ı saâdete geçmekte, daha sonra ise bir evden bahsetmektedir.²⁹ Bu durum, okuyucunun zihnini karıştırmaktadır. Anlatıcının bu tasarrufu, sanki rüyaların bir konudan bir konuya, bir yerden bir yere geçmesi hâlini anımsatmaktadır. “Hala Sultan” adlı öyküde ise rüya ile ilgili geçen şu ifadeler, sanki kitaptaki karmaşanın kaynağını vermektedir: “Rüyalarım, iç içe geçen rüyalarımı sayısızlaşıyor. Başlanan ve bitmeyen rüyalar, iç içe geçenler, başa çıkamadıklarım.”³⁰ “Uzun Yolculuk” adlı hikâyede ise anlatıcı “semüre anlattı.”³¹ şeklinde anlatının kim tarafından yapıldığını vermektedir. Fakat okuyucu, Semüre mi anlattı yoksa anlatıcı mı anlatmakta bir karmaşa içine girmektedir.³² Bu karmaşa, yazarın bilinçli bir tasarrufu

24 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 32, 33.

25 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 33.

26 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 79, 80.

27 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 90.

28 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 53-65.

29 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 7-15.

30 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 30.

31 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 54.

32 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 54, 55.

olarak okunmalıdır. Çünkü biçim ile içeriği yazar birlikte vermektedir. Çünkü yazarın öykülerini karmaşık bir üslupla yazması ile rüyaların karmaşık dünyası arasında bir bağlantı kurmaktadır. “Uzun Yolculuk” adlı öyküde karmaşa yoğun bir şekilde görülmektedir. Sanki serçe olarak rüyada bulunan adama Hz. Peygamber’in bir rüya anlatması³³ kitabın ismine yani *Rüya Rüya İçinde*’liğine dikkat çekmektedir. Ayrıca aynı öyküde geçen “zamandan zamana, mekândan mekâna gidiliyor. yoruldu. kanat çırpamaz hâldeyim. off, yeni ve korkunç bir sahneyle karşılaştık bu sefer.”³⁴ ifadeleri de *Rüya İçinde Rüya*’yı vermektedir. “Uzun Yolculuk”taki şu ifadeler ise iç içeliği verdiği gibi kitabın yazılış gayesini de açıklamaktadır: “ben bir serçeyim ve sadece olanı biteni aktarıyorum. eksiği fazlası yok anlattıklarımın, biraz da ben düş gücümü katmıyor değilim. ama bunların hiçbiri öze ve ruha aykırı düşmüyor.”³⁵ Ayrıca aynı öykünün şu aktarımları da rüyaları ve iç içeliği vermektedir: “rüyanın bin bir hâli vardır, bin bir iç içe hâli ve geçmiş olayı. görülenler, görülmeyenler, anımsananlar, anımsanamayanlar, hayal bile edilemeyenler...”³⁶ “Uzun Yolculuk”un “benim orada bir kuş gibi çırpınıp durmam da benim rüyamdı sanki, rüya içinde rüyam. efendimin rüyası.”³⁷ şeklindeki aktarımı da içerikle biçimin iç içe geçmişliğini vermekte, bu durumu ise yazarın bir amaçla eserini yazdığını gösteren bir başka örnek olarak görmek gerekir. “Yaralı Ben”de geçen şu ifadeler ise okuyucuda oluşan karmaşa ile rüyaların karmaşası arasındaki bağı işlemektedir: “Gel!” dedi, Erdinç utana sıkıla arabaya yanaştı. Onun bakışı o yaralı ceylân gibiydi. Sanki o ceylânın yerini o almıştı. Düş ile gerçek birbirine karışıyordu.”³⁸ “Uçurum” adlı öyküde ise 122. sayfaya kadar kurgu verilmekte, sonrasında Hz. Mevlânâ’nın bir sohbet meclisinde bulunup buradakilere sohbet ettiği kısım anlatılmakta, daha sonra Hz. Ali’nin sabah namazına, Hz. Peygamberin mescidine yetişmek için yürürken önünde yaşlı bir Yahudi gördüğü onun ihtiyarlığına saygı göstererek onu geçmediği, bunun üzerine Cenab-ı Allah’ın, yaptığı bu saygıdan dolayı Hz. Ali’nin sabah namazının birinci rekâtının sevabından mahrum olmaması için Cebrail’i gönderip Hz. Peygamberin mübarek sırtına elini koyduğunun anlatıldığı kısım verilmekte, sonra asr-ı saâdet, sonrasında ise kurguya geçilmektedir...³⁹ Yazarın bu tasarrufu, bireyin rüyaların içinde farklı farklı şeyler yaşamasını anımsatmaktadır. Haksal’ın öykülerinde rüyaların insan üzerindeki etkisini, rüya âleminin karmaşasını, yoruculuğunu, bazen rüyaların verdiği huzursuzluğu bazen mutluluğu, hâlden hâle geçişini, macerasını, şaşırtıcılığını dikkate alarak öykülerini yazdığı görülmektedir.

Rüyaları insan için değerli kılan bir başka husus ise bir nebze dahi olsa kişinin geleceğini rüyaların aydınlattığına insanlar tarafından inanılmasıdır. Metafizik deneyimin gerçek dünyada yaşantı olarak yansımaları, kişiyi etkilemektedir. Yazarın “Hayır” adlı öyküde geçen şu cümleleri rüya ve gerçeklik bağlamında okunabilir: “Rüya insanın önünde yürüyor, insan da onun peşinden

33 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 58, 59.

34 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 58, 59.

35 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 59.

36 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 60.

37 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 65.

38 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 74, 75.

39 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 119-126.

koşturuyor.”⁴⁰ “Hala Sultan”daki şu ifadeler de rüyanın gelecek yaşamı etkileyeceğini, rüyalardan kişinin çıkarımlarda bulunması gerektiğini göstermektedir: “...O rüya benim bir dönümümdür. O gün bugündür rüyalar karşısında ihtiyatlıyım. Korkulu rüyaların da bir hikmetinin olduğunu o zamandan beri bilirim.”⁴¹ Aynı öyküde Hz. Peygamber’in, halası Ümmü Harâm’ın evinde uyuması ve gördüğü ikinci rüyada halasının şahadetini müjdelemesi⁴² ve öyküde geçen şu ifadeler, rüya ve gerçeklik arasındaki bağı verdiği gibi külli iradeyi de vurgulamaktadır:

“gelecek olan o bilinmez zamanı bekledi. zamanı ve zamanın içindeki zamanı. sabırsızlık ağında uzun bir zaman çırpındı durdu. o, gününü bekledi. zaman geçti, her şey akışında yürüdü. rüya da gerçeği de, geleceğine yürüdü. ümmü harâm gelecek zaman düşünün gerçekleşmesini sabırla bekledi, yapacak başka bir şey yoktu. yaşanacak olan geleceği ne bir saniye öne çekebilirdi ne de kendisini o zamana sıçratabilirdi.”⁴³

Rüya ve gerçek bağlantısı dikkate alındığı zaman Müslümanlar için en önemli kaynak, Kur’ân-ı Kerim’dir. Yûsuf Sûresi, rüyanın geleceğin işareti olabileceğini göstermektedir.⁴⁴ Bu işareti Haksal, “Yaralı Ben”de işlemektedir:

“bir uydurma rüya ne işler açtı adamın başına. hapishane arkadaşları yusuf peygambere uydurdukları rüyalarını anlattılar durup dururken, bir işgüzarlık yaptılar. akıllarınca peygamberi sinadılar. biri felaketini hızlandırdı, diğerine kurtuluş yolu açıldı. başının üstünde bir tepsinin içinde yiyecek olduğunu söyledi biri. ‘kuşlar onu yediler’ dedi. yusuf peygamber gerçek bir rüyaymış gibi rüyasını yorumladı. çarımha gerileceğini, beynini kuşların yiyeceğini söyledi. rüya sahibi bozuntuya vermedi ama yorumlanan hâliyle söylenenler aynıyla başına geldi.”⁴⁵

Rüya ve gerçeklik bağlamında Hz. Peygamber’in söyledikleri de Müslümanlar için elzemdir. Haksal’ın “Bir Kapının Aralığında” adlı öyküsünde Hz. Peygamber’in rüya yorumu verilmekte⁴⁶ ve bu yorumun geleceğe ışık tutması şöyle ifade edilmektedir: “bundan sonra söz bitmişti. önüme açılan sonsuzluk ufkunda kendi yolumu seçmeliydim, önüme açılan ufka yürümeliydim. Hayat asıl bundan sonra başlıyordu. âh, avuçlarımın içinde bir kor duruyordu. ellerimde evire çevire tutarak yaşamayı sürdürecektim. bu, hem bir uyarı, hem yol gösteren bir ışıktı.”⁴⁷

Haksal’ın “Hayır”da “İnsan kendi kendinin kurdudur. Kendi hayatıyla düşündeki hayatın bir anlamı olabileceğini düşünecek bir ruh hâli bile yoktu onda.”⁴⁸ sözleriyle ise hayat ile rüya arasında ilişki kurmasının yanında bu ifadelere rüya ve gerçeklik bağlamında bakıldığı zaman toplum içinde sık sık tekrarlanan “Dünya bir rüya yeridir.” cümlesini yazar hatırlatmaktadır. Bu ilişkiyi Haksal, aynı öyküde şu şekilde işlemektedir: “Hayat karmaşık düşlerle doludur,

40 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 92.

41 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 33.

42 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37-39.

43 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 39.

44 bk. Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 225-227.

45 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 81.

46 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 100.

47 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 100.

48 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 87.

bilinmedik anlarda yoluna çıkar. Bir göz açıp kapamak kadar anlık ve insana yakın.”⁴⁹ “Yaralı Ben”de ise “rüya ile gerçeğimiz çok farklıdır. orada gerçekten daha gerçek olan bir gerçek vardır. geçmişten geleceğe uzanan bir yol, uyarılar, sevgiler. her şey orada daha soğukkanlıdır, daha rahattır ve yoruma açıktır.”⁵⁰ sözleriyle rüya üzerine bir yorum yaparak hayat-rüya farklılığını veren yazar yine aynı öyküde geçen “namazdayken bile akli rüyasındaydı, hiçbir ayrıntısını kaçırmak istemiyordu. rüyayı içinde kendi kendisine anlatarak tekrarlayıp duruyordu. insan, rüyaları içinde yaşatmadıkça hemen uçup gidiyorlar.”⁵¹ ifadeleriyle ise rüya gören her insanın, gördüğü rüyanın etkisinde kaldığını, rüyası ile yaşamı arasında bağ kurmak için yorum beklentisini de göstermektedir. Haksal, “Hayır”da “Doru at iyidir” dedi Vecdi. Düş içinde düşün yorumu...”⁵² cümleleriyle de rüya gören birçok insanın yaşadığı rüyaların gerçek ile bağlantısı ve iç içeliğini, insan için tanıdık duyguları vermektedir. “Bir Kapının Aralığında” öyküsünde geçen “...Ötesi yoktu. Ötesi olmayan bir yürüyüşün, düşünüşün karabasanında, beklenmedik yer ve zamanda kuşatıyor. Hayatın gelgitleri, iniş ve çıkışları arasında. Düşlere dalmak en iyisi.”⁵³ aktarımında ise rüyalar ile gerçeklik arasında bağ kurulduğu gibi bu cümleler, Haksal’ın rüyalara farklı bir açıdan baktığını göstermekte, yazarın bu ifadelerle depresyonu akla getirdiği de psikiyatrist Ömer Aydemir’in verdiği şu bilgilerle anlaşılacaktır: “Depresyonda hem uykusuzluk (insomni) hem de aşırı uyuma (hipersomni) şeklinde uyku bozukluğu görülebilmekle birlikte uykusuzluk daha fazla görülmektedir.”⁵⁴ Ayrıca bu husus, daha önce de belirtildiği gibi *Rüya Rüya İçinde* adlı öykü kitabında belirgin bir şekilde görülen, huzursuz insanların varlığını da hatırlatmaktadır. “Bir Kapının Aralığında” adlı öykünün “Düşler bahara göre yaşanır, güne göre hüzünlenir. Bazan kışın ağırlığı çöker insanın üzerine, yaz bunaltır.”⁵⁵ cümlelerinde ise mevsimin psikolojik etkisiyle rüyaların farklılaştığı verilmekte ve mevsimlerin etkisinin insana daha çok olumsuz bir ruh hâli getirdiği ifade edilmektedir. Bu aktarımla yine rüyalar ve psikoloji bağlantısı kurulduğu ve bu şekilde yine öykü kahramanlarının belirgin olan huzursuz psikolojilerinin verildiği söylenebilir. Aynı öykünün “kulp elimdeyken uyandım. hayatın yarım kalması ne kadar zor bir durum. benim orada yapabileceğim daha çok şey olmalıydı...”⁵⁶ şeklindeki aktarımında ise yarım kalan rüyalar ve rüyaların insan üzerindeki etkisi gösterilmekte bu da rüya ve psikoloji bağlantısını vermektedir. Bu bağlantı, rüya ve gerçeklik bağlamında değerlendirilebilecek bir durumdur. Çünkü rüyalar kişinin gerçeğini yani hayatını etkileyebilen güce sahip yaşantılardır.

49 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 91.

50 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 81.

51 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 82.

52 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 90.

53 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 99.

54 Ömer Aydemir, “Depresyon”, *El Kitapları Serisi-Psikiyatri* içinde, ed. Timuçin Oral (İstanbul: 121 Medikal Yayıncılık, 2010), 38.

55 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 95.

56 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 99.

2. Rüya-Din Bağlantısı

2.1. Rüyalar ve İslam Tarihi

Bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan hususlar; rüya ve İslam tarihidir. Haksal, öykülerinde asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminin yaşamını anlatmasıyla okuyucuya âdeta bir İslam tarihi eserinin bilgilendirme amacını estetize ederek ve dolaylı bir şekilde yapmaktadır. Yazarın hikâyelerinin sanatsal yönünü dikkate almasının yanında onları bir vazife aracı olarak da gördüğü ifade edilebilir. Haksal'ın bu bilinçle bu eseri yazdığını şu örnekler göstermektedir: “Ölünün Gözyaşları”nda asr-ı saâdetten bir hadise anlatılır ki bu olayda Hz. Peygamber gördüğü bir kişiye boş durmasından dolayı selam vermeden geçer. Aynı kişi daha sonra elindeki çubukla sadece toprağı eşelemektedir. Hz. Peygamber bu durum üzerine onu selamlayıp ona rahmet diler.⁵⁷ Bu olay, çalışmanın, İslam için önemli bir gereklilik olduğunu gösteren bir örnektir. “Söğüt Gölgesi”nde ise Hz. Peygamber, sahibi tarafından iyi davranılmayan bir kölenin yanına gider. Köle sahibi Ona hürmette bulunur. Buna rağmen kölesine kötü muamele etmesinden dolayı ona Hz. Peygamber hoşnut olmayan bir şekilde davranır, köleye ise şefkat ve merhametle yaklaşır. Hz. Peygamber evden ayrılırken ise ev sahibine “altın çöplükte olsa bile değerinden bir şey yitirmez” şeklinde ifade söyler.⁵⁸ Bu vaka, İslam'ın insanların mevkisine bakmadan onlara değer veren din olduğunu vurgulayan bir örnektir. “Hala Sultan” adlı öyküde ise “sahâbînin kim ve ne olduğunu o zaman onlardan öğrendim. efendimizin arkadaşlarıymış.”⁵⁹ bilgisi geçmektedir ki bu bilgi de eserin vazife amacının olduğunu veren bir diğer örnektir. Aynı öyküde yer alan “buhârî'nin gül bahçesine dadandım, oralardayım.”⁶⁰ ifadelerinde ise meşhur hadis âlimi Muhammed el-Buhârî'ye atf yapılır. “Hala Sultan”da yer alan, Hz. Peygamber'in rüyalarla ilgili ve uyarı niteliğinde olan “efendim: ‘sevdiğin birini rüyanızda görürseniz o rüya Allah'tandır, o kişi, gördüğü o rüya üzerine Allah'a hamdetsin, rüyayı da dilediği sevdiğine anlatsın. sevmediği birine, her önüne gelen kimseye gördüğü rüyayı anlatmasın. çünkü sevmediği birini rüyasında gördüğünde o rüya ancak şeytandır. benim süretimde görünen benim. şeytan ya da başka bir şey benim süretimde görünmez’ dedi.”⁶¹

şeklindeki anlatı da öğretici örneklerdendir. Aynı öyküde Hz. Peygamber'in halası Ümmü Harâm'ın evinde gördüğü iki rüyanın tecelli ettiğinin anlatılması da⁶² bilgi amaçlıdır. Hala Sultan, Hz. Peygamber'in soy ya da süt bakımından teyzesidir.⁶³ Fakat yazarın teyze değil de hala sözcüğünü kullanması da bilinçlidir. Arapça'da teyze için hala sözcüğü kullanılır.⁶⁴ Yine “Hala Sultan”da yer alan “arkadaşları efendimden dinlediklerini eksiksiz anlatmaya baktılar,

57 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 8-10.

58 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 23-25.

59 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 35.

60 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 36.

61 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 35, 36.

62 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37-44.

63 M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 321.

64 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 252.

eksiksiz yaşamaya. her biri ondan güllerden gül, renklerden renk, seslerden ses sunuyor. onlardan biri de enes b. mâlik. hem arkadaşı hem yakını, hem seveni hem gönül taşıyanı. anlatırken canhıraş feryat edeni ve ah edeni.”⁶⁵ cümlelerinde de Haksal, Enes b. Mâlik'ten söz ederek okuyucuya yine bilgi verme amacı gütmektedir. “Hala Sultan”ın “ümmü harâm, ubâde'nin eşi.”⁶⁶ cümlesinde ise sahâbiden, Birinci ve İkinci Akabe Biati'na katılanlardan Ubâde b. Sâmit'ten⁶⁷ bahsedilmesi aynı amacı veren bir diğer örnektir. Öyküde Ümmü Harâm'ın evinde Hz. Peygamber'in uyumasının anlatıldığı kısımda Enes b. Mâlik'in yer alması da dikkat çekicidir.⁶⁸ Çünkü Ümmü Harâm, Enes b. Mâlik'in teyzesidir.⁶⁹ Aynı öyküde yer alan “zaman halife hz. osman'ın zamanı. sefere gidenleri uğurladı ve merkezde kaldı. zaman hicretin 28. yılı. muâviye, şam valisi.”⁷⁰ cümlelerinde ise şahıslarla ve zamanla döneme ait bir bilgi verilmektedir. “Hala Sultan” adlı öykünün

“adı zamandan zamana, dilden dile ulandı. ümmü harâm'ın adı hala sultan'a döndü. benim hala sultan'ım, her müslümanın hala sultanı oldu... hala sultan orada, larnaka'nın yedi kilometre ötesinde gülümseyen hâliyle duruyor. muştı sunuyor, selâm ve sevgi sunuyor, efendimin emanetine bekçilik ediyor, konuklarını bekliyor, muştı sahibinin sevgisini sunmak için yola yol bulmak için, yola yol olmak için orada duruyor.”⁷¹

şeklinde yer alan ve Hala Sultan'ın kabrine ziyaret yapılması beklentisinin vurgulandığı bu cümleler ise Hz. Peygamber'in halasının medfun olduğu yeri belirten bilgi verici bir başka örnektir. “Uzun Yolculuk”ta “semüre anlattı”⁷² denilerek Hz. Peygamber'den Bakî b. Mahled'e göre 123, Zehebî'ye göre 132 adet hadis nakleden Semüre b. Cündeb'in⁷³ verilmesiyle ve akabinde “efendimizin sabah namazlarından sonra sık sorduğu bir sorusu vardı hepimize. ‘içinizden herhangi biriniz gördüğünüz rüyayı anlatın’ derdi, bu isteklerinden sonra duraksanırdı, rüyası olan anlatırdı, olmayan biraz mahcup biraz çekingen davranırdı, sanki bir suç işlenmiş duygusu yaşanırdı...”⁷⁴ cümleleriyle de yazar okuyucuya isim olarak hem ashâbı anlatmakta hem de rüyaların önemini vurgulamaktadır. “Uzun Yolculuk”un

“semüre anlattı, onun anlattıklarını anlatıyorum ben de, ben onun tanıyıcıyım. aslında öncesi de var. yeryüzünde merak edilmeyen bir konu vardır mıdır? rüyanın kendisi daha bir soru konusudur. insan algısının ötesinde bir algı. ‘rüya nedir?’ diye sordu arkadaşları. efendimiz ‘güzel rüya’yı anlattı önce... rüyanın sahih olanı, olmayanı, gerçekliği, gerçek üstüsü, unutulmanı, unutulmayanı, iz bırakmanı bırakmayanı, içinden çıkılmayanı... rüya karşısındaki

65 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37.

66 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37.

67 M. Yaşar Kandemir, “Übâde b. Sâmit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 13.

68 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37.

69 İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 234.

70 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 39.

71 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 44.

72 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 54.

73 Bünyamin Erul, “Semüre b. Cündeb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 502.

74 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 54.

tutumlarını, duyarlılıklarını, soğukkanlılıklarını ve alınacak tavırlarını anlattı... ‘güzel rüya kırk altı güzellikten biridir’ dedi efendimiz.”⁷⁵

cümleleri de asr-ı saâdeti ve rüyaların önemini okuyucuya anlatan örneklerdendir. “Yaralı Ben” hikâyesinde “ibn abbas anlattı.”⁷⁶ cümlesiyle çokça hadis rivayet eden, tefsir ve fıkıh alanlarında otorite görülen bir sahâbînin, Hz. Peygamber’in amcasının oğlu olan Abdullah b. Abbas’ın⁷⁷ verilmesi de Haksal’ın “Rüya Rüya İçinde” ile okura asr-ı saâdeti, hadisleri kısacası İslam’ı anlatmak gayesinde olduğunu göstermektedir. Aynı öyküde geçen “rüyayı ilk dinleyenin yorumu geçerlidir... enes de doğruluyor bunu, ilk yorumlayıcının yorumu geçerlidir diye.”⁷⁸ şeklindeki bilgilerin verilmesi, hapiste Hz. Yusuf’un yanında bulunanların uydurdukları rüyaların Hz. Yusuf tarafından yapılan yorumunun aktarımı da⁷⁹ eserin amacının bilgi vermek olduğunu gösteren örneklerdendir. Aynı öyküde geçen Hz. Peygamber’e anlatılan bir rüyanın Hz. Ebûbekir tarafından yorumlanmak istenmesi ve yorum sonunda Hz. Peygamber tarafından Hz. Ebûbekir’in yorumunun bazılarının yerinde bazılarının ise yerinde olmadığını söylenmesi⁸⁰, bunun üzerine Hz. Ebûbekir’in “yanlış yorumladıklarını Allah rızası için söyler misin? diyerek üsteledi, Allah adına yemin bile verdi.”⁸¹ ifadeleri ve ardından “efendimiz, Allah’ın adını ant vererek ısrar etme”⁸² şeklinde buyruk vermesi de yazarın asr-ı saâdeti ve rüyaları anlattığı bilgi amaçlı örneklerden olup, yazar burada yeminin her yerde kullanılmaması gerektiği uyarısını da okuyucuya vermektedir. “Hayır” adlı öyküde

“ibn abbas anlattı. efendimiz bir kimse görmediği bir rüyayı gördüm diye anlatmak için zorlanırsa kıyamet günü önüne iki arpa tanesi konulur, ‘haydi bunları birbirine bağla!’ denir... bir kimse kendisini aşağılayan bir topluluğun sözlerini dinler onlara uyarsa kıyamet gününde kulağına erimiş kurşun dökülür buyurdu efendimiz... bir kimse bir sûret yaparsa, onunla övünür durursa... anlatılacak gibi değil bunlar. yaptığı sûrete ruh vermesi istenir. yaptıklarına tapınan, onunla övünen birine, ‘yaptığına ruh ver!’ denir, veremez. ezilir, aşağılanır ve hırpalanır... ömer anlattı. efendimizin rüyalarını bilmek, onları anlamak ve anlatmak... onun kendi rüyalarında yoğrulmak, ‘bir kuyunun başındaydım, kuyudan su çıkarmakla meşguldüm, yanıma ebûbekir ile ömer geldiler, ebûbekir kovayı aldı elimden, su çekmeye ve orada bulunanlara dağıtmaya başladı; zorlanıyordu, suyu çekip dağıtmada bir eksikliği vardı. Allah onu bağışlasın. onun elinden hattab oğlu ömer aldı. onun kovası büyüdü de büyüdü, bu işi ömer’den daha iyi yapacak güçte ve olgunlukta bir başka birini görmedim. meydan büyüdü, insanlar kalabalıklaştı, o geniş alanı insanlar ve develer doldurdu’ buyurdu efendimiz.”⁸³

75 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 55, 56.

76 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 80.

77 İsmail Lütfi Çakan ve Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttalip”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 76.

78 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 81.

79 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 82.

80 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 82-84.

81 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 84.

82 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 84.

83 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 92, 93.

şeklinde verilen anlatı da Haksal'ın okuyucularını bilgilendirmek amacıyla olduğunu veren uyarıcı niteliğindeki bir başka örnektir. “Bir Kapının Aralığında” isimli öyküde ise önceden Yahudi bir bilginken sonradan İslamiyeti kabul eden ve Hz. Yûsuf’un neslinden geldiği rivayeti bulunan ashaptan Abdullah b. Selâm’ın⁸⁴ rüyasının verilmesi ve Hz. Peygamber’in yorumu⁸⁵, “Korku Gecesi”nde Resûl-i Ekrem’in “rüyamda ümmetim bana gösterildi. birer birer önümden geçtiler...”⁸⁶ şeklinde başlayan rüyasını anlatması, rüyanın yorumunun sahâbî tarafından istenmesi ve Hz. Peygamber tarafından yorumun yapılması⁸⁷ hemen ardından ise “rüyamda bir kuyunun başındaydım...”⁸⁸ cümlesiyle başlayan, Hz. Peygamber’in, Hz. Ebûbekir’in ve Hz. Ömer’in geçtiği, İslam Peygamberinin rüyasının kendisi tarafından verilmesi⁸⁹ de asr-ı saâdet ve rüyalar hakkında bilgi içerikli örneklerdendir. “Huzurevinde Huzursuz Bir Gün”de ise “zeyd oğlu sabit anlattı:”⁹⁰ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Fakat Ali Haydar Haksal ile yaptığımız görüşmede yazarın kastının “sabit oğlu zeyd” olduğu, bir sonraki basımda bu hatanın düzeltilileceği Haksal tarafından ifade edilmiştir.⁹¹ Bu kullanımla yazarın, Hazrec kabilesinin Neccâröğullarından olan sahâbîden Zeyd b. Sâbit’i⁹² vermesi, “ümmül’l-alâ’ya mazûn oğlu osman düştü.”⁹³ cümlesiyle ise Hz. Ebûbekir vasıtasıyla Müslüman olan on üçüncü sahâbî Osman b. Maz’ûn’un⁹⁴ belirtilmesi, ayrıca Mazûn oğlu Osman’ı evinde ağırladığı ve Medinelî bayanlardan olduğu belirtilen Ümmül’l-Alâ’nın⁹⁵ öyküde geçmesi de bilgi amaçlıdır. “ümmül’l-alâ[nın]: ey ebû sâib! -konuğuna böyle seslenirdi-”⁹⁶ şeklindeki sözü, rüyası ve Hz. Peygamber’in yorumu⁹⁷ da Haksal’ın öyküyle okurlarını bilgilendirme amacı güttüğünü göstermektedir. Son öykü “Uçurum”da Hz. Ali’nin isminin ali b. ebi talib, ali-i Mürteza, ali-i mekkî olarak çeşitli şekillerde verilmesi⁹⁸ de Haksal’ın eser ile öğreticilik bağı kurduğunu gösteren bir başka örnektir. Aynı öyküde bir hadise geçmektedir ki bu hadisede Hz. Ali sabah namazına gelirken yaşlı bir Yahudinin kendisinin önünde gittiğini görür. Hz. Ali, Yahudinin yaşına hürmeten onu geçmez. Bunun üzerin onun namaza yetişmesi için Allah Teâlâ, Cebraili gönderir ve Hz. Peygamber namazın birinci rekâtının rükûuna gittiği zaman Cebrail elini Hz.

84 Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988), 134.

85 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 99, 100.

86 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 107.

87 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 107.

88 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 107.

89 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 107.

90 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 115.

91 Ali Haydar Haksal, yazara Facebook mesajı, 14.01.2021.

92 Bünyamin Erul, “Zeyd. b. Sâbit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 321.

93 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 115.

94 M. Yaşar Kandemir, “Osman b. Maz’ûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 470.

95 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 115.

96 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 116.

97 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 116.

98 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 124.

Peygamber'in sırtına koyar.⁹⁹ Bu hadisenin anlatılması da Haksal'ın bir gayesinin olduğunu, onun için edebiyatın salt estetik kaygılarla yazılan bir sunum olmadığını göstermektedir.

2.2. İnanç Unsurunun Verilmesi

Ali Haydar Haksal'ın incelenen bu eserinde yazarın asr-ı saâdeti okuyucuya anlatma kaygısının yanında İslam inancına ait bazı unsurları da hatırlatma arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hakkında bazı örnekler verilebilir: “Ölünün Gözyaşları”nda geçen “o, soruların kapısını hep aralık tutar, hemen hepsine bir karşılık verirdi. insanlar onu belleklerine yazarlardı. kimi arkadaşları hemen yazıya dönüştürür, kimi de belleğine kazırdı.”¹⁰⁰ ifadelerinin hadislerin oluşumunu gösteren bir bilgi olduğu, Kandemir'in “Hz. Peygamber'in hadisleri yazmak isteyen herkese izin vermediği bilinmekle birlikte onun hadisleri yazmayı kesinlikle yasakladığını söylemek de mümkün değildir... Resûl-i Ekrem'den bu konuda izin alan sahâbîler duyup öğrendikleri hadisleri hem ezberlediler hem de yazdılar (*Müsned*, II, 403)...”¹⁰¹ şeklinde verdiği açıklamalarından anlaşılmaktadır. Aynı öyküde yer alan “Karıncalar bir eve üşüştiler mi bir daha bırakmıyorlar. Evine karınca duası mı assa, onlar için özel bir ilâh mı alsa, bir başka özel önlem ne olabilir ki?”¹⁰² şeklindeki cümlelerde geçen karınca duası da inanç unsurunu göstermekte, “Söğüt Gölgesi”nin “Her şey kendi akışında olunca, bir su nasıl akarında bir ritim üzere akıyorsa bende de öyle oluyor. Kendindenliği olan olayların ve durumların önüne geçilemiyor.”¹⁰³ cümleleriyle külli irade hatırlatılmaktadır. “Hala Sultan” adlı öykünün “Azrâil'in korkusunu ve varlığını duyumsamak istemiyorum. Ölüm beni korkutuyor. Ölümün kendisi değil ölüm sonrası beni korkutuyor. Yok olma endişem olmadı benim. Varlık içindeki varlığım beni korkutuyor.”¹⁰⁴ ifadeleri ise bir taraftan tüm eseri kapsayan huzursuz ruh hâline örnek olduğu gibi ölüm ve ötesini gösteren bir inanç unsuru olarak da düşünülebilir. “Hala Sultan”ın “Dedemin mezarına birlikte gitmiştik, bir aşır okudu, bir de ben okudum.”¹⁰⁵ şeklindeki aktarımında bir başka husus, İslam'da yer alan kabristan ve dua ilişkisini veren bir inanç unsuru görülmektedir. Aynı öyküde yer alan “gözlerimi açtığımda yatağımdaydım. sol yanıma dönerek şeytanı ilençledim, öfkemi belli ettim, sonra sağ yanıma dönerek tekrar yattım, gözlerimi yumdum ve düşüncelere daldım.”¹⁰⁶ ifadeleriyle ise kötü rüya sonrasında Müslüman bireyin ne yapacağı bilgisi verilmektedir. Yine “Hala Sultan”da yer alan “kan kerihdir, kan rüyayı bozuyor diye mi kaçındım?”¹⁰⁷ cümleleri de inanç unsurunu vermekte, kan ile ilgili fikhî bir bilgiye değinilmektedir. “Yaralı Ben” adlı öykünün “Kapılar o zaman

99 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 124, 125.

100 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 9.

101 M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 30.

102 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 13.

103 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 17.

104 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 30, 31.

105 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 32.

106 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 34.

107 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37.

açılır, sabahın bereket kapılarını aralayanlar erkenden nasiplerini alırlar.”¹⁰⁸ aktarımı ve aynı öyküde anlatılan defin olayı¹⁰⁹ da eserin temelinde var olan inanç unsurunu çeşitli şekillerde göstermekte, aslında yazar öykülerle okuyucu bilgilendirilmektedir. Bu bilgilerin edebî bir eserde ele alınışı yazarın İslami kaygılarla bu kitabı kaleme aldığını düşündürmektedir. “Uzun Yolculuk” öyküsünde ise bir başka inanç unsuru olan namazla alakalı bir bilgi yer almaktadır: “...O da namazda duruyor gibi ellerini dizlerinin üzerine koyuyor, parmakları aralıklı çok sigara içtiği hem parmaklarından hem de sararmış bıyıklarından belli oluyor.”¹¹⁰ Yazarın “Uçurum” adlı öyküsünde de namazın önemi ile ilgili bir başka bilgi verilmektedir: “...derhal yüce allah’ın emriyle cebrail geldi ve ali-i mürteza’nın birinci rekâtını kılmak sevabından mahrum olmaması için elini peygamberin mübarek sırtına koydu. çünkü ilk rekât namaz yüz senelik ibadetten daha makbuldür.”¹¹¹ “Hayır” adlı öyküde geçen şu ifadeler ise İslam’daki tasvir yasağını, putperestliği ve kibri olumsuzlayan dinî bir bilgidir:

“bir kimse bir suret yaparsa, onunla övünür durursa... anlatılacak gibi değil bunlar. yaptığı sûrete ruh verilmesi istenir. yaptıklarına tapınan, onunla övünen birine, ‘yaptığına ruh ver!’ denir, veremez. ezilir, aşağılanır ve hırpalanır. insan yaptıklarına tapınmayı ne de çok seviyor. tapındığı kendisinden başkası değildir.”¹¹²

“Yaralı Ben”de bir başka mesele, sabah erken kalkmanın berekete vesile olacağı inancı işlenmektedir: “Yolumuzun uğrak yerleri var. Kapılar o zaman açılır, sabahın bereket kapılarını aralayanlar erkenden nasiplerini alırlar. Sabahın ilk ışığına yürüyenler çok azdır. Sabah kalkanlar için sabahın ayrı bir anlamı var. Kapılar sonuna kadar aralanır ve oradan içeri girilir.”¹¹³

2.3. Rüya ve Kur’ân-ı Kerîm

Rüyalar ve İslam dini arasında bir bağ olduğu bilinmektedir. Bu husus, rüyalar ile gerçek yaşam arasında insanların bir ilişki kurmasına ilahi bir geçerlilik sağlamaktadır. Rüya ve İslam denilince ilk akla gelen ise “Yusuf Kıssası”dır. Kıssada rüyalardan bahsedilmesi, ilahikelâmda bu metafizik olayın yer bulması¹¹⁴ bu kavramın dünyevî yönünün dışında uhrevî bir tarafının da olduğunu vermekte, rüyaların Müslümanlar için değerli olmasına bir dayanak olmaktadır. Bu dayanaklardan biri de Enfâl Sûresi 43. âyet-i kerîme’dir: “Hatırla ki, Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir.”¹¹⁵ Allah Teâlâ’nın gücünü vurguladığı ve rüya kavramının verildiği bir başka yer ise Enbiyâ Sûresi’nin 5. âyetidir. “Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalar. Bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o, şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, önceliklere gönderilenin benzeri bir âyet

108 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 73.

109 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 79.

110 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 48.

111 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 124.

112 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 93.

113 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 73.

114 bk. Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, 225, 227.

115 Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, 171.

getirsin.”¹¹⁶ Fetih Sûresi'nin 27. âyet-i kerîmesi'nde rüya Hz. Peygamber'e aittir ve Allah Teâlâ'nın bu rüyayı gerçekleştirdiği bilgisi verilmektedir: “Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.”¹¹⁷ Sâffât Sûresi'nde ise Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i boğazlar şekilde gördüğü rüyaya değinilmektedir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere Müslümanlar için en önemli kaynak olan Kur'an'ın farklı sûre ve âyetlerinde çeşitli rüyalar Yaratıcı tarafından insanlara bildirilmektedir. Bu birinci kaynak yanında çeşitli hadislerin mevcudiyeti ve İslam âlimlerinin rüya yorumu ile ilgili eser vermeleri de rüya ile din arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Ali Haydar Haksal'ın eserinde de Kur'an ve rüya ilişkisi görülmektedir. Yazarın “Ölünün Gözyaşları” adlı öyküsünde asr-ı saâdetde geçen bir olay şöyle verilmektedir: Hz. Peygamber, ashâbı ile yürürken bir adamı görmekte fakat ona selam vermemektedir. Dönüş yolunda ise aynı adamın toprağı eşelediğini görünce Hz. Peygamber bu sefer o kişiye selam vermektedir. Bu olayın sebebini sahâbîlerin sorması üzerine Resûl-i Ekrem, giderken kişinin hiçbir işle meşgul olmadığı için ona selam vermediğini, dönüşte ise o kişi toprağı eşeleyerek bir işle uğraştığı için ona selam verdiğini açıklamaktadır.¹¹⁹ Öyküde geçen bu ibretli olay ve aynı eserin “...boş duranı kim sever, sayar. o şimdi bir şeyler yapıyor, bir meşguliyeti var. hüznümün ve sevincimin nedeni budur.”¹²⁰ ifadeleri bizi Kur'an-ı Kerim'e, İnşirâh Sûresi'nin 7 ve 8. âyetlerine götürmektedir. Bu âyetler şu şekildedir. “Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve yalnız Rabbine yönel.”¹²¹

2.4. Rüya ve Hadis

Rüya kavramına Kur'an-ı Kerim'de değinildiği gibi bu kavram hadislerde de yer almaktadır. *Rüya Rüya İçinde* adlı öykü kitabında çeşitli hadislere yer verildiği, kaynaklara gidilince anlaşılmaktadır. Haksal'ın rüya ile hadisler arasındaki bağı birçok yerde vermesi yazarın edebî eserle İslami bir dayanak olan hadisleri okuyucuya aktarmak ve bu şekilde eserine öğreticilik katma gayesinde olduğunu göstermektedir. Aşağıda rüya ile ilgili verilen hadis örnekleri bu eserde yer alan bazı anlatılara kaynak olması açısından önemlidir. Örneğin, “Hala Sultan” adlı öyküde de yer alan¹²² şu hadis kötü rüyanın görülmesi durumunda ne yapılması gerektiğini açıklamaktadır: “Ebû Katâde şöyle dedi: Ben Resûlullah'ı (S.A.V.) ‘Rüya Allah’tandır; hulum ise şeytandandır. Biriniz hoşlanmadığı bir düş görürse sol tarafına üç defa tükürsün ve onun şerrinden Allah'a sığınsın. Çünkü o düş kendisine asla zarar verecek değildir.’ buyururken

116 Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli*, 310.

117 Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli*, 506.

118 bk. Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli*, 440.

119 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 8-10.

120 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 9, 10.

121 Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli*, 613.

122 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 34.

ışittim.”¹²³ Ayrıca yine Müslim'den alınan aşağıdaki hadis ise iyi ve kötü rüya görülmesi durumunda kişinin ne yapacağını vermektedir:

“Ebû Katâde'den, o da Resûlullah'tan (S.A.V.) naklen haber verdi ki: ‘Salih rüya Allah'tan, kötü rüya ise şeytandandır. Her kim bir rüya görür de onun bir şeyinden hoşlanmazsa sol tarafına tükürsün ve şeytandan Allah'a sığınsın! Bu rüya ona zarar vermez. Onu kimseye söylemesin. Şayet iyi rüya görürse sevin. Sevdiği kimselerden başka kimseye söylemesin!’ buyurmuşlar.”¹²⁴

“Uzun Yolculuk”ta da geçen¹²⁵ şu hadis-i şerif ise rüya ve peygamberlik arasındaki bağı işlemektedir: “Ubâde b. Sâmîd'den naklen rivayet etti. Ubâde şöyle demiş: Resûlullah (S.A.V.): ‘Müminin rüyası peygamberliğin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür.’ Buyurdular.”¹²⁶ “Hala Sultan”da da -Hz. Peygamber'in ağızından- vurgulanan¹²⁷, Resûl-i Ekrem'in yaratılanlar arasında seçilmiş bir kişi olduğu ve diğer kullardan farklı bir yerde olması rüya ile alakalı şu hadiste verilmektedir: “Câbir'den naklen haber verdi ki: Resûlullah (S.A.V.): ‘Her kim beni uyku hâlinde gördüyse hakikaten görmüştür. Çünkü şeytanın benim süretime girmesi caiz değildir.’ buyurmuşlar. Bir de: ‘Biriniz düş gördüğü vakit kendisi ile uyku hâlinde şeytanın oynadığını kimseye haber vermesin!’ buyurmuşlar.”¹²⁸ Rüya yorumunun dikkatli yapılması gerektiğini, kişinin ifadelerine dikkat etmesini vurgulayan şu uzun hadis ise “Yaralı Ben” adlı öyküde de verilen¹²⁹ bir hadistir: “İbn Abbâs (r.a.) şöyle tahdîs ediyordu: Bir kişi Resûlullah'a (S.A.V.) geldi de şöyle dedi:

‘— Ya Resûlallah! Ben bu gece rüyamda yerle gök arasında bir bulut gördüm, ondan yere yağ ve bal yağıyordu. İnsanların da bu yağdan ve baldan avuç avuç almakta olduklarını görüyordum. Kimi çok kimi az topluyordu. Bu sırada yerden göğe bir ip uzandığını gördüm. Onun ardı sıra seni görüyordum ki ya Resûlullah, sen o ipe tutunup yukarıya (göğe doğru) yükseldin. Sonra o ipi başka bir kimse tuttu, o da yükseldi. Sonra başka bir kimse daha tutup bu (üçüncü kimse) de yükseldi. Sonra (dördüncü) biri tuttu. Fakat bu defa ip koptu. Sonra ip bağlanıp bitişirildi.’ Bunun üzerine Ebû Bekr:

‘— Ya Resûlallah, babam anam sana feda olsun! Vallahi beni bırakıp herhalde müsaade ediniz de bu rüyayı ben tabir edeyim!’ dedi.

Resûlullah da:

‘— Haydi tabir et!’ diye izin verince, Ebû Bekr şöyle yordu:

‘— Bu zatın gördüğü bulut, İslam'dır. Ondan yağın yağ, bal Kur'ândır. Onun tatlılığından çok veya az (kabiliyet derecelerine göre, Müslümanlar) faydalanacaklardır. Gökten yere erişen ip de üzerinde bulunduğu hak ve adalet ipidir. Sen onu tutuyorsun. Allah da seni yükseltiyor. Senden sonra o hak ve adalet ipini başka birisi tutacak ve o iple yükselecek. Sonra başka birisi daha tutacak, o da yükselecek. Sonra bir kimse daha tutacak fakat ip kopacak. Sonra ip bağlanacak, o da yükselecek.’

123 Müslim, b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tarihsiz), Rüya, 1.

124 Müslim, b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Rüya, 3.

125 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 56.

126 Müslim, b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Rüya, 7.

127 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 35, 36.

128 Müslim, b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Rüya, 12.

129 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 82-84.

Bu tabirin sonunda Ebû Bekr:

‘— Ya Resûlullah, babam anam sana kurban olsun! Bana haber versen, bu tabirimde isabet mi ettim, yoksa hata mı ettim?’ diye sordu. Resûlullah:

‘— Bazısında isabet, bazısında hata ettin.’ buyurdu.

Ebû Bekr:

‘— Ya Resûlullah, hata ettiğim ciheti Allah rızası için bana haber versen!’ dedi.

Resûlullah:

‘— Allah adına and vererek ısrar etme!’ buyurdu.¹³⁰

“Hayır” adlı öyküde doğruluğun vurgulandığı ve Hz. Peygamber’in rüya ile ilgili bir uyarısı¹³¹ verilmektedir. Bu anlatı okuyucuyu şu hadise götürmektedir: “İbn Abbâs’tan (r.a.) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Her kim görmediği bir rüyayı gördüm diye iddia ve ısrar ederse (kıyamet gününde) ona iki arpa tanesinin birbirine düğümlenmesi teklif edilir ve hiçbir zaman yapamayacağı bu işle azâb olunur...¹³² “Hala Sultan” adlı öyküde Hz. Peygamber ve halası Ümmü Harâm arasında rüya ile alakalı bir hadise ve bu hadisenin gerçekleşmesi anlatılmaktadır. Bu hadisede Hala Sultan’ın İslam ordusunun deniz yolu ile yaptığı gazaya katılacağına müjdesini Hz. Peygamber vermektedir. Öyküde zaman Hz. Osman’ın hilafeti dönemi, Şam Valisi’nin ise Muâviye olduğu bilgisi verilmekte, hicretin 28. yılı olduğu belirtilmektedir. Öykünün sonunda ise Hala Sultan’ın Kıbrıs’ta şehadeti açıklanmaktadır.¹³³ Öyküde anlatılan bu vaka da hadis kaynaklıdır.¹³⁴ Bu örneklerde görüldüğü üzere *Rüya Rüya İçinde* adlı eserde rüyalarla ilgili birçok hadis kullanılmaktadır. Bu hadislerle Haksal’ın amacının eser ile din mefhumunu okuyucuya hatırlatmak ya da öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rüyalarla ilgili olan şu hadisler de rüyalara dinde itibar edildiğini gösteren birkaç örnektir. Bu örneklerden biri rüyaların sıhhati ile alakalıdır: “Ebû Saîd’dan (r.a.) rivayete göre, Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: Rüyaların en doğrusu seher vakitlerinde görülen rüyalardır.”¹³⁵ Rüyaların rahmani, şeytani psikolojik gibi çeşitlere ayrıldığı bilinen bir mevzudur. Alttaki hadis bu çeşitliliği vurgulamaktadır:

“Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayete göre, Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: ‘Ahir zamanda müminin rüyası hiç yalan çıkmayacaktır. Onların rüyalarının en doğru olanı sözü en doğru olanın rüyasıdır. Rüya üç çeşittir: Güzel rüya; Allah tarafından müjde ve sevinç vesilesidir. İkinci çeşit rüya insanın günlük yaşantısında zihnini meşgul eden şeylerden kaynaklanan rüyadır. Üçüncüsü ise şeytan tarafından üzüntü veren kâbuslu rüyadır. Biriniz hoşlanmadığı bir rüya görürse onu kimseye anlatmasın kalkıp namaz kılsın... Ebû Hüreyre Resûlullah’ın (S.A.V.) şöyle devam ettiğini söyledi: Müminin rüyası peygamberliğin kırk altıda biridir.”¹³⁶

130 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahih*, Tabir, 47.

131 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 92.

132 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahih*, Tabir, 45.

133 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 37-44.

134 Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabellî (Dimaşk: Dâru’l-Risâleti’l-Âlemiyye, 1437/2016), Cihâd, 9; Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahih*, Tabir, 12; Müslim, b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, İmâret, 160; Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 15: 6877, 6878.

135 Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), Rüya, 3.

136 Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre, *Sünenü’l-Tirmizî*, Rüya, 10.

Rüya Rüya İçinde adlı öykü kitabında bazı yerlerde ise hadislere ait bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere “Korku Gecesi” adlı öyküde rastlanmaktadır. Bu öyküde Nail’in kütüphaneden tesadüfi bir kitap çekmesi ve bu kitapta Hz. Peygamber’in ashaba rüyasını anlatması¹³⁷ bir örnek olarak gösterilebilir. “Huzurevinde Huzursuz Bir Gün”de ise huzurevi sakinlerinden Selman’ın, Buhârî’nin kitabını okuması¹³⁸ da bir başka örnek olarak verilebilir. Ayrıca öykünün kahramanının daha sonra aynı kitabı Selman’ın kaldığı yerden devam ettirmesi ve buranın rüya bölümü olması¹³⁹ yazarın dikkatleri rüya ve hadislere çektiğini göstermektedir.

“Rüya ve Hadis” başlığında Hasan Avni Yüksel’in verdiği şu bilgileri aktarmak da bu bahis için önemlidir:

“İslamda rüya gerçeği birinci derecede Kur’ân’a ikinci derecede ise hadislere dayanmaktadır. ... Dün olduğu gibi bugün de rüya konusundaki kabullerimiz esas itibarıyla İslam’ın temel kaynaklarına dayanmaktadır. Hz. Muhammed’in söz ve davranışları., tasvirleri daha sonra oluşacak olan tabir ilmine de temel dayanak olacaktır. Hz. Muhammed’in ölümü ile vahiy sona ermiştir. Gelecekteki bir şeyden haberdar olabilmenin yolu O’na göre takvâ sahibi Müslümanların güzel rüyalarıdır. İbn-i Abbas’dan rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur. “Ey insanlar! Peygamberliğin belirtilerinden yalnız güzel rüya kaldı. O rüyayı Müslüman kişi görür veya onun için (başkası tarafından) görülür...”¹⁴⁰

2.5. Rüya ve Tasavvuf

Rüyaya tasavvuf bağlamında da bakılabilir. Dergâhlarda zakirlerin ya da müşidlerin dervişlere rüyalarını sordukları, onları anlattırdıkları ve yorumladıkları bilinmektedir. Bu, mutasavvıflar için rüyanın bir geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca

“Rüya, sûfiler için bir bilgi kaynağı olmuş, İbn Arabî, Bursalı İ. Hakkı gibi bazı sûfiler hadislerin bile rüya yoluyla Hz. Peygamber’den doğrudan alınabileceğine kail olmuşlardır. ‘Beni rüyada gören gerçekten görmüş sayılır. Çünkü şeytan benim suretime bürünemez.’ hadisi onlar için bir delil niteliğindedir.”¹⁴¹

Yüksel ise burada verilen ifadelerin aksine rüya ve tasavvuf ilişkisini şöyle vermektedir: “Gerek Kur’ân ve hadislerde yer almasından gerekse günlük hayat ve gelenekle ilgili olmasından dolayı tasavvufî hayat içerisinde rüyanın önemli bir yeri vardır. Öyleki rüyaya olan ilginin fazlalığı ve bunun rüya ile amel etme derecesine ulaşması bazı mutasavvıfları ve bilhassa din âlimlerini ölçülü davranmaya, rüyaya karşı tavır almaya zorlamış ve rüyaya fazla iltifat edilmemesi gerektiği hususu açıkça belirtilmiştir.”¹⁴²

Ali Haydar Haksal bu eserini âdeta bir araç olarak kullanmaktadır. Çünkü onun bir amacı vardır; sanki inandıklarını paylaşma çabasıdadır. Rüyalar ile asr-ı saâdetin, İslami bağlamda önemli bazı hususların bir başka sunumunu yapmaktadır. *Rüya Rüya İçinde*’de Kur’ân-ı

137 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 107.

138 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 114-116.

139 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 118.

140 Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya* (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996), 122.

141 Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 318.

142 Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, 173.

Kerîm, hadis ve tasavvufa rastlanmaktadır. Kur'ân ve hadisle iç içe olan kısımlarla yazar amacını vermeye çalıştığı gibi “Uzun Yolculuk”ta ve “Yaralı Ben”de bunu tasavvufî öğelerle de belirtmektedir. “Uzun Yolculuk”ta verilen tasavvuf değildir. Ancak yer alan bazı ifadeler tasavvufî unsurları sadece akla getirmektedir.¹⁴³ Bu öyküdeki “zamandan zamana, mekândan mekâna gidiliyor.”¹⁴⁴ cümlesi, tayy-ı mekân¹⁴⁵ ve bast-ı zaman'ı¹⁴⁶ hatırlatmaktadır. Aynı öyküde geçen “hayret içinde hayretle iç içeleştik, işte havf denir buna. havf, korku.”¹⁴⁷ ifadelerinde ise tasavvufî bir ıstılah olan havf¹⁴⁸ akla gelmektedir. “Yaralı Ben”de ise tasavvuf daha belirgindir.

Bu öyküde geçen

“En sevdiği insan, manevi bir büyüğüydü Erdinç'in. Hocası, babası, atası. Bir sürü unvanı vardı onun... Büyüğü döndü, gözlerinin içine baktı, onun ne düşündüğünü anlamış gibiydi. ‘Gel!’ dedi, Erdinç utana, sıkıla arabaya yanaştı. Onun bakışı o yaralı ceylân gibiydi. Sanki o ceylânın yerini o almıştı. Düş ile gerçek birbirine karışıyordu.”¹⁴⁹

ifadeleri ve “Büyüğüne, ‘Efendim’ dedi, Ona hep böyle hitap ederdi.”¹⁵⁰ cümleleri mürşîdi¹⁵¹, kerâmeti¹⁵² ve âdâbı¹⁵³ akla getirmektedir. “Düşlerin hikmetinden sual olunamıyor. İnsan, kendisini hayatın bir yerinde buluyor. Büyüğünün yeşil renk, son moda bir arabası vardı. Kapının önünde duruyordu, cam gibi parlıyordu.”¹⁵⁴ ifadelerinde ise tasavvuf için önemli iki husus verilmektedir. İlki renk ve tasavvuf unsuru¹⁵⁵, ikincisi ise nefis makamlarıyla ilgilidir. Bu durum nefis-i sâfiye¹⁵⁶ olan mürşid-i kâmil için arabanın son moda -bu durum lükse bir eleştiri olabileceği gibi zıt bir açıdan bakıldığı zaman tasavvuf yolunun mutmain edici olduğu şeklinde de yorumlanabilir- olmasının ya da pırlı pırlılığının önemli olmadığı vurgusu olarak düşünülebilir. Aynı öyküde geçen

“Üzüm üzümüne baka baka kararır atasözünde olduğu gibiydi damadı. Onun mimikleri, duruşu, davranışları ona da yansıyor. Biri diğerinin kopyası gibiydi. Buna da şaşmadı değil. Rüya içinde rüya yaşıyor ya, rüya içinde yorum da yaşıyor. Büyüklerin yakınları

143 bk. Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 57-65.

144 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 58.

145 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2005), 345.

146 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 66.

147 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 61.

148 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 257.

149 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 74, 75.

150 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 77.

151 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 455.

152 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 165.

153 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 31.

154 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 74.

155 bk. “Tibyân”da nefis-i emmâre'nin rengi mavi iken, levvâmenininki sarı, mülhimeninki kırmızı, mutmainneninki siyah, râziyeninki yeşil, marziyyeninki beyaz, kâmilininki ise renksizliktir. Bundan ayrı olarak Nakşiler'in letâif zikirlerinde zuhur eden bazı nurlar vardır. Onlar da şöyledir: Kalb sarı, ruh kırmızı, sır siyah, hafî beyaz, ahfâ yeşil. Bunlar emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait olan nefis-i nâtuka gri, cesed turuncu gibi renkler söz konusudur. Ayrıca ölüm de renklerle ifade edilir. Beyaz ölüm, siyah ölüm, kırmızı ölüm ve yeşil ölüm.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 515.

156 “Artık bu mertebede salık en yüce makama ulaşmış “kâmil” sıfatını kazanmıştır. Bütün güzel sıfatları kendinde toplayan bu kâmil zat âdeta cisimleşmiş bir melek hâline gelmiştir.” İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010), 72.

da büyüklük sendromunu yaşıyorlardı. Kendilerini kaptırıyorlar da ne yaptıklarının farkına varamıyorlardı. O, biraz daha rahat ve kendinden emindi. Üstü başı tertemiz ve düzgündü. Büyüğünün damadı olmanın bir rahatlığı vardı.”¹⁵⁷

cümleleri insan psikolojisini verdiği gibi mürşidin en yakınında olsa bile kişinin nasip alamayabileceğini ve nefis-i emmâre¹⁵⁸ içinde olabileceğini hatırlatarak yazar tasavvufi bağlamda bir yandan en üst makamı bir yandan da en alt makamı¹⁵⁹ bir arada verip bazı unsurları da yine okuyucuya göstermek ister gibidir. “Yaralı Ben”de geçen “Arabayı büyüğü kullanıyordu.”¹⁶⁰ cümlesinde ise arabanın “büyük kişi tarafından kullanılması” tasavvuf yolunu ve bu yola götürenin mürşid olduğunu vurgulama şeklinde okunabilir.

Sonuç

İnsan psikolojisini olumlu ya da olumsuz açıdan etkileyebilen rüyalar, birçok sanat dalında çeşitli şekillerde ele alındığı gibi Türk edebiyatında da bu kavram işlenmektedir. Bu eserlerden biri olan Ali Haydar Haksal'ın *Rüya Rüya İçinde* adlı on bir öyküden oluşan kitabı, rüyalar ve asr-ı saâdete yoğunlaşan ve dikkat çeken bir eserdir. Dolaylı olarak yazarın kendisinin de görüldüğü bu eser, İslam ve rüya bağlantısını ele almaktadır.

Bu çalışmada ele alınan *Rüya Rüya İçinde* adlı öykü kitabında Haksal, gerçeğin kurgu ile anlatımını yapmaktadır; kurgu içinde İslam tarihinin gerçekliği işlenmektedir. Bu eserde kurgusal gerçeklik öykülerin rüya olmayan kısımları olarak verilmektedir. Kurgu içinde kurgu ise öyküdeki rüyalar olarak görülebilir. Bu eser okunurken bir karmaşa yaşanmaktadır. Bazı yerlerde rüya neresi, kurgusal gerçeklik neresi ayırt edilememektedir. Bu, ilk etapta üslup olarak düşünülmemekte ancak rüyaların karmaşık yapısı akla gelince bu karmaşanın yazarın şekilsel bir tasarrufu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tasarruf okuyucu açısından eserin üslubunun ağır olduğu hükmünü de düşündürmektedir.

Rüya Rüya İçinde adlı eserde bir başka dikkat çeken husus ise asr-ı saâdetle ilgili kısımlarda yazım kuralları açısından bir kural dışılığın olduğudur. Bu kural dışı tasarruf, satır başları dikkat edilmeksizin bütün harflerin küçük olarak yazılmasıdır. Küçük harflerin kullanımı okuyucu üzerinde dikkat uyandırma olarak düşünülebilir. Ayrıca bu hususla alakalı bir başka yorum daha yapılabilir. Bu yorum, kural dışı olan bu yerlerin daha anlaşılır olması ile İslam'ın açıklığı, netliği, anlaşılabilirliği arasında yazarın bağ kurması olarak verilebilir.

Bu eserde bir başka önemli husus ise Hz. Peygamberle ilgili kısımların yani küçük harfle yazılan yerlerin okur tarafından daha rahat anlaşıldığıdır. Bu, rüyaların içinde bazı kesitlerin uyandıktan sonra net bir şekilde hatırlanmasını anımsatmaktadır.

157 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 75.

158 bk. “Emredici nefis anlamına Arapça bir tamlama. Kâşânî, bu nefsin, bedenî tabiata meylettığını, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i emmâre denir Yûsuf Süresi'nin 53. âyeti kerimesinde bu nefis işaret edilmiştir: ‘Ben nefsimi temizle çıkarmıyorum; zira nefis kötülükle emredicidir...’ Nefis-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlakın kaynağıdır.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 473.

159 Bu konu hakkında bk. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 234-237.

160 Haksal, *Rüya Rüya İçinde*, 75.

Bu öykü kitabı için bir diğer yargı ise eserin salt edebî kaygılarla yazılmadığıdır. Yazarın *Rüya Rüya İçinde* ile edebî bir sunum yapmasının yanında İslami bazı hususları okuyucuya hatırlatmak ya da öğretmek kaygısında olduğu da söylenebilir. Haksal'ın belki de en önemli gayesinin edebî bir eseri araç olarak kullanıp bu eserle İslam dinini anlatmak olduğu da düşünülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Aydemir, Ömer. “Depresyon”, *El Kitapları Serisi-Psikiyatri* içinde, 35-58. Editör Timuçin Oral. İstanbul: 121 Medikal Yayıncılık, 2010.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahih*, Tahkik Muhammed Zuheyr b. Nâsırînâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11: 234-235. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 5. Baskı. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çakan, İsmail Lütfi ve Muhammed Eroğlu. “Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttalip”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1: 76-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çelik, İsa. *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdf es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Dâvûd*. 2. Baskı. Tahkik Şu'ayb el-Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabellî. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1437/2016.
- Erul, Bünyamin. “Semüre b. Cündeb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36: 501-502. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Erul, Bünyamin. “Zeyd. b. Sâbit”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44: 321-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1: 134-135. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Freud, Sigmund. *Rüya Yorumları-I*. 2 cilt. 2. Baskı. Çeviren Akın Kanat. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2009.
- Haksal, Ali Haydar. *Rüya Rüya İçinde*. 7. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Hall, Manly P. *Rüya Sembolizmi*. Çeviren Özgür Umut Hoşafçı. İstanbul: Mitra Yayınları, 2011.
- Jung, Carl Gustav. *Rüyalar*. 2. Baskı. Çeviren Aylin Kayapalı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

- Kandemir, M. Yaşar. “Hadis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15: 27-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Osman b. Maz’ûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33: 470-471. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kandemir, M. Yaşar. “Übâde b. Sâmit”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42: 13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ümmü Harâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42: 321-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Karaman, H., Özek, A. Dönmez, İ. K. Çağrırcı, M. Gümüş, S. ve Turgut, A. *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Muhyiddin İbnu’l Arabî. *Fusûsu’l- Hikem Tercüme ve Şerhi-I*. 4 cilt. 7. Baskı, Çeviren ve Şerh Ahmed Avni Konuk, Hazırlayanlar Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim, b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Tahkik Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, tarihsiz.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. 16 cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- TDK, *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü’l-Tirmizî*. Tahkik Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 29. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Yüksel, Hasan Avni. *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996.

Nedîm Dîvânı Örnekleminde Türk ve Leh Atasözlerinin Karşılaştırılması

Comparison of Turkish and Polish Proverbs on the Example of *Nedîm's Dîvân*

Kamila STANEK¹ , Nilüfer KARADAVUT²

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kamila Stanek (Dr.),
Varşova Üniversitesi, Polska, Warszawa
E-posta: k.stanek@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1481-3745

²Nilüfer Karadavut (Öğretim Görevlisi),
Varşova Üniversitesi, Orta Asya Halkları ve
Türkoloji Bölümü, Varşova, Polonya
E-posta: niluferkaradavut@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1214-9641

Başvuru/Submitted: 02.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
21.09.2021

Kabul/Accepted: 26.09.2021

Online Yayın/Published Online: 10.12.2021

Atıf/Citation: Stanek, Kamila ve Karadavut,
Nilüfer. "Nedîm Dîvânı Örnekleminde Türk ve
Leh Atasözlerinin Karşılaştırılması." *Türkiyat
Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021):
801-818.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.989982>

öz

Atasözleri ve deyimler, bir milletin kendine özgü düşünce tarzını, yaşam tarzını, dini inançlarını ve uygulamalarını gösteren dilin sözcük öğelerini içerir. İnsanların dünya görüşleri farklı olsa da atasözlerinde aynı konulara odaklandıklarını, aynı analogileri kullandıklarını ve aynı detayların altını çizdikleri görülmektedir. Bu nedenle, farklı milletlerin kültürleri arasındaki karşılaştırmalı çalışmalar, kültürel değerlerin ve entelektüel kapasitelerin ortak paydasını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Dahası, farklı kültürden insanların bunun farkında olmalarını sağlamak ilgi çekici hale gelmektedir. Polonya ve Türkiye ortak sınırları olmayan ülkeler olmasına rağmen yazı dilinde yer alan kültürel unsurlar açısından benzerlik göstermektedir. Türk ve Leh atasözlerindeki benzer kullanımları belirlemek için 18.yüzyılda Mahallileşme Akımı'nın en önemli temsilcisi olan Nedîm'in şiirlerinde kullanılan atasözleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu çalışmanın amacı Nedîm Dîvânı'ndaki atasözleri ve deyimleri tespit etmekten ziyade şairin bireysel kullanımını ve evrensel anlamda bu atasözlerinin farklı kültürlerde de yer bulduğunu göstermektir. Bu çalışmada, Nedîm Dîvânı'nda geçen atasözleriyle aynı konuyu işleyen veya en yakın anlam taşıyan Leh atasözleri sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Nedîm Dîvânı, Mahallileşme Akımı, Türk ve Leh Atasözleri, Sözlü ve Yazılı Edebiyatı, Atasözlerinin Karşılaştırılması

ABSTRACT

Proverbs and idioms contain those lexical elements of a language that how the unique way of thinking, lifestyle, religious beliefs, and practices of a nation. People across different nations may have different worldviews, however, it is worth noticing that they focus on the same subjects in their proverbs, use the same analogies, and underline the same details. Therefore, comparative studies between cultures of different nations are very important in showing the common grounds of cultural values and intellectual capacities. Moreover, it is interesting to make people from different cultures aware of them. Although Poland and Turkey are countries without common borders, they show similarities in terms of cultural elements included in their written language. To determine similar uses in Turkish and Polish proverbs, proverbs used in the poems of Nedîm, who was the most important representative of the Localization Movement (Mahallileşme Akımı) in the eighteenth century were used as a sample. Rather than identifying the proverbs and idioms in Nedîm's Divan, this study reveals the poet's individual

use as opposed to the universal use of those proverbs in different cultures. In this study, Polish proverbs that have the closest meaning or deal with the same subject as in the proverbs mentioned in the *Divan* of Nedim are presented.

Keywords: Nedim's *Divan*, The Localization Movement, Turkish and Polish Proverbs, Oral and Written Literature, Comparison of Proverbs

EXTENDED ABSTRACT

Proverbs and idioms contain those lexical elements of the language that show the unique way of thinking, lifestyle, religious beliefs, and practices of a nation. Words that come from the past to influence the present contain pieces of valuable advice, warnings of prohibitions, and eternal verities—from value judgments to a sense of morality. Although each proverb carries traces of a given nation, it is seen that over time, some similar expressions have emerged in nations across similar or different geographies.

People may have different worldviews, however, it is worth noticing that they focus on the same subjects in their proverbs, use the same analogies, and underline the same details. Some societies may be closer to each other due to the similar ways of living in similar geographical conditions. However, sometimes the proverbs of people who live in completely different locations are nevertheless imbued with the same meaning.

Therefore, comparative studies between cultures of different nations are very important in showing the common ground of cultural values and intellectual capacities. Moreover, it is interesting to make people from different cultures aware of them.

These studies are based on the idea that no culture can exist on its own (in isolation). Although Poland and Turkey have no common borders, they show similarities to each other. To reveal these similarities, proverbs in the lexicon of both languages were compared. It can be said that comparative proverbs research, based on the comparison of proverbs of different nations, is the oldest field of comparative folklore research with a history of thousands of years, due to the small number of proverbs' volume and the fact that their texts change relatively slower than other texts of oral literature. Proverbs, born in an oral culture resulting from long historical and sociological processes, become permanent in the memory of the society by being transferred through speech acts across generations, but mostly owing to literary works in which they are included. Both to be the transmitter of the national consciousness and perception that has been and will continue to be carried from the past to the present and their solid foundations, formal features, depth of meaning, and beauty of speech mean that proverbs are frequently found in oral and written literature as well as in everyday language. A poet or writer can reinforce the message they want to convey with a word that has become popular in the given society and make it more impressive, and they can more easily express difficult situations with powerful words, vivid pictures, and proverbs that society knows and respects. Moreover, the use of proverbs in literary works is a practice found not only in Turkish literature but also in Polish literature. Indeed, sometimes words, verses, and couplets in poetry

have survived to this day even though the author of those verses is forgotten; however, their work acquired the status of proverbs. Polish proverbs also contain old or archaic words. The proverbs used in the poems of Nedîm, the most important representative of the Localization Movement in the eighteenth century, were chosen as an example to show similar or identical use of Turkish and Polish proverbs.

In the eighteenth century, under the influence of the Localization Movement, Nedîm's poetry was strongly affected by local elements. Based on the tradition and customs of comparisons, proverbs, and idioms, using metaphorical meanings, he created poetry and descriptions of places that attract attention. Knowing very well the expressions in Turkish and the different meanings of words, Nedîm also shows a mastery of the use of proverbs. Even if the proverbs he used differ in form, they are still used today. This shows that the proverbs in literary works, dictionaries, and the language of the people are concrete evidence of the continuity of culture. This study not only identifies proverbs and idioms in Nedîm's *Dîvân* but also reveals the individual use of proverbs by the poet and the fact that those proverbs exist in different cultures with universal meaning. Some of the proverbs in Nedîm's *Dîvân*—as syntactic expressions—are identical to those used today, while some are identical only in their meaning. In this context, the quotes in *Dîvân* were written first in modern Turkish, and then compared with their Polish semantic equivalents. In this study, those proverbs in Polish that have meanings closest to the proverbs from Nedîm's *Dîvân* or concern only the same topic are presented. On the example of selected proverbs from Nedîm's poems and their Polish equivalents, the transition from oral to written culture is shown along with the continuing custom of using proverbs in a globalized world.

1. Giriş

Bir milletin ve dilinin temel kültürel yapılarından olan atasözleri ve deyimler, şüphesiz bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardandır. Ö. Asım Aksoy'un da kaydettiği üzere tüm dillerde var olan atasözleri ve deyimler; sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâk, folklor vb. gibi birçok konuyu ilgilendiren ve pek çok açıdan inceleme konusu edilmeye değer millî söz varlıklarıdır ve aynı zamanda deyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından da son derece önemli dil yapılarıdır.¹ Bu bağlamda öncelikle atasözlerinin ne olduğunu tanımlamak gerekir. Aksoy, atasözlerini “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” olarak tanımlar. Yine Aksoy'un belirttiği üzere atasözleri kalıplaşmış sözlerdir; bir diğer ifadeyle her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Ayrıca bazı atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalar sözü olarak tanındığından, değişiklikler “donmuş olma” kuralına aykırı sayılmaz.²

Sinan Gönen ise atasözlerini “Tarihî kökleri çok eskilere kadar dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözler.” diye tanımlar.³

Aslında halk bilimciler atasözlerinde dünyanın algılanışını inceler ancak Polonya'da hem atasözleri hem deyimler dilbiliminin konusudur. Bu bağlamda Polonya'nın ünlü dilbilimcisi Kopaliński atasözünü “Alegorik-didaktik-ahlaki düşünceyi içeren, genel bilimi, nasihati, uyarıyı ifade eden bir cümle; özdeş ve ifade edici, genellikle paralellik (biçim ve anlam bakımından) ve zıtlık ilkesi üzerine biçimlendirilmiş cümledir; halk geleneklerinde ve edebiyatta bir veya birkaç kültürde (sağlam bir formda, ancak, tüm çeşitlere tabi/bağımlı), bilimcenin, hikayenin/masalların ve benzetmenin ortak özelliklerine sahip, aynı zamanda en kısa edebî eser türü” şeklinde tanımlar.⁴

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere geçmişten bugüne gelen atasözleri, hukuki bir rol oynamamakla beraber, ait oldukları toplumun yaşama biçiminden düşünce yapısına, değer yargılarından ahlak anlayışına kadar pek çok öğüt, yasak ve her zaman geçerli gerçekleri içerir. Atasözlerinde bahsedilmeyen bir konu bulmak çok zordur, çünkü insana ait, insanla ilgili, hem de insan dışı maddi ve manevi her şey hakkında bilgi ve değerlendirme atasözlerinde bulunur.

1 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), I:13.

2 Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I:15-20.

3 Sinan Gönen, “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Faculty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/ Journal of Social Sciences* 16, (2006), 249- 258.

4 „zdanie zawierające myśl alegoryczno-dydaktyczno-moralizującą, wyrażające naukę ogólną, wskazówkę, przestrożę; związane i wyraziste, zazwyczaj skonstruowane na zasadzie równoległości (pod względem formalnym i znaczeniowym) i kontrastu; występujące w jednej lub kilku kulturach (w postaci stałej, podlegającej jednak najróżniejszemu odmianom) w tradycji ludowej i w literaturze, będące zresztą samo rodzajem najkrótszego utworu literackiego, o cechach wspólnych z zagadką, bajką, przypowieścią i facecją.” [Władysław Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury* (Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991), 943].

Atasözleri sık sık edebiyattan, şakadan, iddiadan, gülünç ya da trajik olaylardan ortaya çıkan sözler olarak bilinir. Zaman içinde kim tarafından ve neden söylendiği unutulur, halkın ortak malı olurlar; bazen de tam tersi olur, çünkü kimin söylediği bellidir. Yine de bu sözler vecize statüsünde değil atasözü olarak algılanır: “Edebî veya halk kaynaklarından alınan ve sözlü gelenekte sürdürülen, genel bir düşüncüyü ifade eden kısa bir cümle: bir nasihat, bir uyarı.”⁵

Atasözlerinin çoğu, yazılı döneme geçmeden önce sadece sözlü ürün olarak yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza aktarılarak toplumun hafızasında, ama en çok da edebî eserlerde kalıcı hâle gelmiştir. Türkçede her dönem ve sahada pek çok atasözü kullanılmıştır, bu atasözlerinin pek çok da varyantı vardır. Zaten, sözlü kültürlerde veya yazıyı henüz içselleştirememiş toplumlarda, anımsamayı kolaylaştırmak ve belleği güçlendirmek üzere bu tür kalıp anlatımlara sıklıkla başvurulur.⁶ Bu bütün kültürler için de geçerlidir. Her toplumda kullanılan dilde kalıplaşmış ifadeler vardır. Polonya kültüründe atasözlerinin önemli kaynaklarından biri İncil ve klâsik Yunan-Roma mitolojisidir. Yerli mitolojiden gelen kanun şeklinde olan atasözleri de mevcuttur. Türk kültüründe ise Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri olan Göktürk Kitabeleri’nden (8. yy.) günümüze kadar gelen bütün edebî eserlerde, dil ürünlerimizin temel unsurlarından olan atasözleri ve deyimlerin zenginliği ile karşılaşılmaktadır. Atasözleri XIV. yüzyıldan itibaren yazılı edebiyatta daha büyük önem taşımaya başlamıştır. Sadece okuma yazma bilmeyen halkın malı olmayıp aynı zamanda tasavvufî halk edebiyatı ve klâsik Türk edebiyatında da yer almaya başlamıştır. Yazar ve şairler kişisel zevk ve anlayışlarına göre az ya da çok eserlerinde atasözü ve deyimlere yer vermiştir. Kaynaklarda Anadolu Sahasında, şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin, Yıldırım Bayezid’in veziri ve aynı zamanda “Sâfi” mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu ileri sürülmektedir. Klâsik Türk şairlerinin şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça yer vermelerine ise ilk olarak XV. yüzyılda rastlandığı belirtilmektedir. Başta bu geleneğin en başarılı temsilcisi olarak gösterilen Necâtî Bey ve bilhassa onun takipçilerinde görülen şiirde özellikle atasözleri ve deyimlere yer verme eğilimi, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir.⁷ Şairler şiirde söylemek istediklerini canlı ve renkli söylemek ister. Bu sebeple, atasözlerini çeşitli edebî sanatlar ile süslemişler, türlü nedenlerle söz dizilerinde ya da kelimelerde yaptıkları değiştirmeler, eklemeler veya eksiltmelerle asıllarını bir bakıma bozmuş olmakla beraber, onları daha da güzelleştirmiş, çekiciliklerini artırmışlardır. Sanatçıların, manzumeleri arasına atasözlerini ve deyimleri almaları, onların duygu ve düşünce güçlerini daha da geliştirmiş ve etkili kılmıştır.⁸ Anlatımı zor olan durumları toplumun bilip

5 «krótkie zdanie zaczerpnięte ze źródeł literackich lub ludowych i utrwalone w tradycji ustnej, wyrażające jakąś myśl ogólną: wskazówkę, przestrożę» (<https://sjp.pwn.pl/sjp/> erişim 02.08.2019).

6 W. J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu, (İstanbul: Metis Yayınevi, 1995), 45 ve sonrası.

7 H. Dilek Batislam, “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları 1997*, Fuat Özdemir Anısına, (Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1997): 108-109.; Mustafa İsen, *Usûli: Hayatı, Sanatı ve Divânı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1988), XXXV.

8 Abdülkadir Karahan, “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler”, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980), 52-53.

inandığı güçlü sözlerle, canlı imajlarla anlatmada atasözleri şaire kolaylık sağlar. Atasözlerinin kısa ve özlü olmaları, az sözle çok şey anlatma yönü, özellikle klâsik şiirin yapısına uygun düşmektedir. Klâsik şiirde beyit bütünlüğünün olması, başka bir ifadeyle anlamın beyitte bitmesi şairleri ister istemez az ve öz sözle çok şey anlatma ustalığına yöneltmiştir.⁹

XVIII. yüzyılda ise Mahallileşme Akımı'nın en önemli temsilcisi olan Nedim, Dîvânında anlatımının bir parçası olarak atasözlerini kullanmıştır. Türkçenin ifade imkanlarını, kelimelerin farklı manalarını çok iyi bilen Nedim, atasözlerini kullanırken de büyük ustalık gösterir. Yerli unsurların çokça şiire girdiği Nedim'de gelenek ve göreneklerle ilgili benzetmeler, atasözleri ve deyimlerin mecazı anlamlarından yararlanılarak yapılan sanatlar, çevre ile ilgili yapılan tasvirler dikkat çeker. Nedim Dîvânı'nda yer verilen atasözleri, diğer klâsik şiir örneklerinde olduğu gibi çoğunlukla günümüzdeki şekillerinden farklı sözdizimi ve kelime yapısı içerisinde kullanılmıştır.

Dil, kültürün aynasıdır. Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin bir münasebet vardır. Her dil yaşadığı kültürün bakış açısında önem taşıyan kavramları kapsar. Ancak her dilde ve kültürde özel kavramlar bulunmasına rağmen bazı kavramları evrensel olarak algılamak mümkündür. İnsanların dünyaya bakışı aynı olmayabilir ancak farklı toplumların aynı özellikleri atasözlerinin konusunu seçmesi, bazen de aynı benzetmeleri kullanması ve detayları vurgulaması dikkat çekicidir. Başka bir ifadeyle, insanlar bir olayı ya da durumu her zaman farklı şekilde (kelime, anlatım, çağrışımlar), farklı bir değerlendirme ile (iyi-kötü değer sistemi, dinden ve gelenekten gelen öğütler) değil, bazen de aynı olguları ve nitelikleri fark edip benzer şekilde yorumlamışlardır. Toplumlar arasında kültürel, sosyal, coğrafi farklılıklar yanında benzerlikler hatta aynılıklar vardır. Ama tam olarak aynı kültürü yaşayan topluluklar bulmak zordur. Söz varlığının kıyaslanmasından belli oluyor ki aynı anlam farklı coğrafi şartlarda yaşayan halklar arasında farklı benzetmelerle kullanılmaktadır. Ancak bazı olaylar tüm dünyaca geçerlidir, mesela aile, havanın görünüşü, davranışlar, etik meseleler, vs. Böyle bir durumda farklı dillerde çok benzer anlam taşıyan atasözleri ortaya çıkmaktadır. Polonya ve Türkiye sınırı olmayan ülkeler olmasına rağmen kültürel öğelerden kaynaklı dile geçen unsurlarda benzerlik hatta aynılık gösterir. Bu bağlamda Nedim Dîvânı örnekleminde atasözleri, Leh kültüründeki yeri ile karşılaştırılacaktır. Bu çalışmanın amacı Dîvândaki atasözleri ve deyimleri tespit etmekten ziyade şairin bireysel kullanımını ve evrensel anlamda bu atasözlerinin farklı kültürlerde de yer bulunduğunu göstermektir. Nedim Dîvânı'nda atasözleri ve deyimlerle birlikte vecize, hikmetli söz ya da kalıp anlatım olarak ifade edilen sözler de bulunmaktadır. Dilek Batislam'a göre bu sözlerin hangilerinin şaire ait olduğu, hangilerinin o dönemde halk arasında yaygın olarak kullanılan sözler olduğunu belirlemek zordur.¹⁰ Nedim'in Dîvân'ı gözden geçirildiğinde atasözü bakımından çok fazla malzemeye rastlanmaz, bununla beraber deyimlerin çok daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma

9 Mine Mengi, "Necâti'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4, c. II, (1986), 49.

10 Batislam, "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", 112.

deyimlerin eklenmesi durumunda kapsamının çok daha fazla olacağı düşüncesiyle sadece atasözleri ile sınırlı tutulmuştur.

Kendi içinde üç bölüm ile bir sonuçtan oluşan çalışmanın ilk bölümünde, ana hatlarıyla atasözleri ve deyimlere dair bazı tanımlara yer verilmiş, ikinci bölümünde Nedîm Dîvânı'ndaki atasözlerinin kullanımı, bir diğer ifadeyle nasıl ve ne şekilde yer verildiği üzerinde durulmuş, daha sonra bu atasözlerinin Leh kültüründe kullanılan karşılıkları verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada Nedîm Dîvânı örnekleminde atasözlerinin hem Nedîm tarafından nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılmış hem de anlam bakımından farklı kültürdeki benzer ve aynı yönleri ile tespit edilmiştir. Atasözleri ve deyimlerin belirlenmesinde H. Dilek Batislam tarafından hazırlanmış olan "Nedîm'in Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler" başlıklı makaleden yararlanılmıştır. Bu makalede, Nedîm Dîvânı'nda geçen 7 adet atasözü ile 44 adet deyim ve veciz sözlere yer verilmiştir. Ancak Dîvân tarandığında bu makalede geçen atasözlerinden farklı örneklere de rastlanmıştır, bunlar da çalışmaya eklenmiştir. Bunun yanında Muhsin Macit'in "Nedîm Dîvânı" başlıklı Doktora Tezi de kullanılmıştır. Lehçe atasözleri, günümüzde yayınlanan atasözleri sözlüklerinden seçilmiştir, yine de bazı atasözleri 4-5 asır önce kullanılan kelimeleri içermektedir. Bazı atasözleri sadece bir, diğerleri ise bütün Lehçe Atasözleri Sözlüklerinde bulunur. Bu yüzden bir tanesi değil, faklı sözlüklerden uygun eş anlamlısı seçilmeye çalışılmıştır. Sözlüklerin arasında: Masłowski [Maslovsci], Świrko ve Brener atasözleri sözlükleri bulunmaktadır (detaylar kaynakça kısmındadır).

Türk atasözleri için Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler* kitabı kullanılmıştır. Örnek beyitler *Nedîm Dîvânı*, Muhsin Macit, e-kitap, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017 kitabından alınmış olup beytin yanında sayfa numarası, kısaltma şeklinde nazım şekli ve kaçınca beyit olduğu belirtilmiştir.

2. Nedîm Dîvânı'ndaki Atasözleri ve Lehçe Karşılıkları

Nedîm Dîvânı'nda yer alan atasözlerinin kimisi –söz kalıbı olarak– günümüzdeki kullanımı ile aynıyken kimisi de mana bakımından şiirde yer almıştır. Nedîm'in şiirlerinde geçen atasözlerinden tespit edilenler şunlardır:

Bir gırtlak kırk boğumdur/Az söyle çok dinle / Az söyler, uz söyler / Söz gümüşse sükût altındır:

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan

Zer gibi sayılı gevher gibi sencide gerek (G.57/6)¹¹

"Nedîm, sözü az ve ağır söyle ki söz altın gibi sayılı mücevher gibi ölçülmüş olmalıdır."

Beyitte şair kendini tecrid ederek Nedîm'e seslenir ve sözün nasıl olması gerektiğini, altına benzeterek ifade eder. Beyitin birinci mısraında atasözünü kullanarak da görüşünü daha etkili hâle getirir. Beyitte aynı zamanda az konuşup çok dinlemenin önemi vurgulanmaktadır.

11 Makalede kullanılan beyitlerin Dîvân'daki yeri için parantez içinde sırasıyla nazım şekli/ sıra numarası/ beyit numarası yazılmıştır. Nazım şekli için kullanılan kısaltmalar gazel G., kaside K., kıt'a K1., musammat M., mesnevi Me. şeklindedir.

Türkçede sözün önemini vurgulayan bu ve bunun gibi pek çok atasözü bulunmaktadır. Şair sözün nasıl olması gerektiğini ifade ederken aslında bir atasözünü okura bu konuyla ilgili bütün atasözlerini de çağrışım yoluyla hatırlatır. Bu bağlamda beyit “Söz gümüşse sükût altındır.” atasözünü de çağrıştırmaktadır. Bu atasözü sadece Türklere has değildir, Leh kültüründe de benzer şekilde sözün anlamını vurgulayan atasözlerini bulmak mümkündür. Bunlar¹²:

Mądry nie powie, czego wprzód nie zważy.

- Bilgin, düşünüp tartmadan hiçbir şey söylemez.

Skromny w mowie najwiğcej powie.

- Konuşmada mütevazı olan (az konuşan) en çok söyler.

Jest czas mówienia, jest czas milczenia.

- Konuşma zamanı var, susma zamanı da vardır.

Nie mów o sprawach, których nie rozumiesz.

- Anlamadığın işlerden bahsetme.

Mowa jest srebrem a milczenie złotem.

- Söz gümüşse sükût altındır.

Jaki rozum taka mowa.

- Akıl nasılsa, konuşma da öyle. (*Baş dille tartılır*, şeklinde de çevrilebilir.)

Sluchaj, co gadają, a miarkuj, co dumają.

- Konuştuklarını dinle, düşündüklerine dikkat et.

Bu atasözleri Lehçede konuşmak-dinlemek ayrıca düşünmek faaliyetleri arasında güçlü bir bağ olduğunu gösterir. İnsandan başka hiçbir mahlukat konuşamaz, bu özelliği iyi kullanmak gerekir. Aklını kullanarak, bulunduğu ortama göre konuşmak ya da susmak, sadece iyi bildiği, uzman olduğu konulardan bahsetmek insanın kendi değerini gösterebilir. Düşünmeden konuşmak ya da diğerlerinin konuştuklarına safça inanmak, hem de diğerlerini dinlemeden karar vermek aptalca bir davranış olarak algılanır.

Konuştuklarımız bizim nasıl olduğumuzu gösterdiği için bazen suskunluğumuz farklı konularda bilgisizliğimizi örtebilir.

İnsanın çektiği dili belasıdır/ Bülbülün çektiği dili belasıdır/ İnsan ne çekerse dilinden çeker/ Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim/ Dilin cirmi küçük, cürmü büyük:

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde

Ne bülbül uğradı ne tûti-i şeker-güftâr (K.7/20)

“Bu âlemde benim dilimle uğradığım belaya ne bülbül uğradı ne de tatlı sözlü papağan uğradı.”

Bu beyitte Nedim atasözünü tam kullanmasa da kullandığı kelimelerle atasözünün anlamını ifade etmiştir. Beyitte ilerisi düşünülmeden söylenen sözün insanın başına bela açtığı, bunun

12 Kamila Stanek, “Linguistic similarities in the perception of the concept of ‘word’ in selected Turkish, Azerbaijani and Polish proverbs” makalesinden seçilmiştir: *Türkologiya* nr 4, Baku, (2016), 29-51.

bülbülün de papağanın da başına gelmediği anlatılmıştır. Klâsik Türk şiirinde papağan ayna ve şeker ile anılır. Papağan şeker ile beslendiğinden tatlı dilli oluşu da buna bağlıdır.¹³ Lehçede de bu atasözlerini aynı şekilde bulmak mümkündür.

Nic lepszego nad język nic nadeń gorszego. /Bo słodycz i trucizna równo płyną z niego.

- Dilden ne daha iyi ne de daha kötü olan var./ Çünkü hem şirinlik (tatlılık) hem zehir ondan akar.

Kto mówi, co mu się podoba, usłyszy, co mu się nie spodoba.

- İstedğini söyleyen, istemediğini işitir.

Słowem obrazisz, słowem uleczyysz.

- Bir sözle gücendirirsin, bir sözle iyileştirirsin.

Yukarıdaki atasözlerinde ağzdan çıkan sözlerin ne kadar kırıncı olabildiği ifade edilir. İnsan sözle, konuşmakla hem iyilik hem de kötülük yapabilir ama sadece diğerlerine değil kendine de zarar verebilir. Uygunsuz zaman ya da yerde söylenen en iyi söz ya da yanlış tonla söylenen öğüt bile yanlış algılanıp kötü bir şekilde sonuçlanabilir. Lehçe atasözlerinde konuşma (ağız işi) ve duyma (kulak iş) arasında bir bağ olduğu vurgulanır. İnsan dinler ama her zaman duymaz.

Göze yasak olmaz:

Gel hele bir kerrecik seyret *göze olmaz yasağ*

Oldu Sa‘d-âbâd şimdi sevdiğim *dağ üstü bâğ*

Çâr-bâğ-ı İsfahânı eylemişdir *dâğ dâğ*

Oldu Sa‘d-âbâd şimdi sevdiğim *dağ üstü bâğ* (M. 21/I)

“Gel hele bir kerrecik de olsa seyret, göze yasak olmaz. Sevdiğim, Sadâbâd şimdi dağ üstü bahçe oldu. İsfahan’ın Çarbağ’ını dağ eylemiştir. İsfahan’ın Çar-bağ adlı bahçesi Sadâbâd’la kıyaslanmış ve onun yanında dağ gibi kaldığı ya da kıskançlıktan dağlandığı, yandığı vurgulanmıştır. Sevdiğim, Sadâbâd şimdi dağ üstü bahçe oldu.”

Sadâbâd’ın güzelliğini anlattığı şarkısında Nedîm, göze yasak olmadığını söyler. Sonuçta bir kişiye ya da bir şeye bakmak engellenemez, bu sebeple sevdiğini Sadâbâd’a çağırır ve oranın güzelliğini görmesini ister. *Dağ üstü bâğ* olması ise “Bakarsan bâğ bakmazsan dağ olur.” atasözünü çağrıştırmaktadır.

Gözle ilgili Lehçe atasözleri Türkçedeki atasözüne sadece bir yönde eşdeğerdir.

Oczy do patrzenia, język do chwalenia.

- Gözler – bakmak için, dil – övmek için (yaratılmıştır.)

Oko nic nie przewini, gdy się myśl nie przyczyni.

- Göz, insanın kötü niyeti olmazsa, suç işleyemez.

Gözlerin amacı görmektir, kaldı ki insan her şeye bakar, ama her şeyi görmez. İnsan vücudunda her organın kendi fonksiyonu vardır; atasözüne göre gözler bakmak için, dil ise diğerlerini övmek içindir. Başka bir ifadeyle insan her konuda dikkatli olmalı, güzel şeyleri her zaman iyi sözlerle ifade etmelidir.

13 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 474.

Ayrıca beyitte geçen atasözünün karşılığı Lehçe atasözünde insanın niyetiyle de karşılanır. Gözün işi bakmak ve görmektir, insanın kafasındaki düşünceler, niyetler onun elinde, onun kontrolü altındadır. Kimse göze o tarafa bakma demez, ama herkes beddualarını susturabilir. Göz baktığı için gördüklerine bir şey olmaz, bakış kötülük yapamaz, ama insanın niyeti kötüye göz değil, insanı suçlamak gerekir.

Kara haber tez duyulur:

Güm etse şefkat-i hüsnü şükûh-ı nev-hatlar

Siyeh haberde belî iştihâr olur peydâ (G.4/4)

“Yeni çıkan ayva tüylerinin azameti güzellik şefkatini kaybetse, kara haberde şöhret bulur.”

Beyitin ikinci mısramında “Kara haber tez duyulur” atasözü Farsça kelime kullanılarak ve söz dizimi değiştirilerek verilmiştir. Ancak anlam bakımından günümüzde kullanılan atasözü ile aynıdır. Nedim, beyitte kötü haberin hızlı yayılmasını ve herkes tarafından bilinmesini şöhret bulmakla ifade etmiştir. Lehçede ise bu atasözü rüzgâr ve kanatlı olmayla ifade edilmektedir.

- *Zle wieści szybko się rozchodzą.*

Kötü haber tez duyulur.

- *Z wiatrem na wyścigi zle nowiny chadzają.*

Kötü haber rüzgarla yarışarcasına gider. (çok hızlı)

- *Zle wieści maja skrzydła/ szybko się rozchodzą.*

Kötü haberin kanatları vardır / hızlı yayılır.

İnsanlar duyduklarını, gördüklerini diğerlerine anlatır, ama bunlar en çok dikkat çeken üzücü olaylardır. Bu yüzden kötü haberler en hızlı yayılan haberlerdir. Kötü olayların neler olduğunu da düşünmek gerekir. Dedikodu, komşuların sorunları, özel dertler, birinin ölümü gibi olaylar ağızdan ağza aktarılıp uzak yerlerde bile etki yapar. Başka atasözlerinde dertlerin anlatılmadan çözümünün bulunamayacağından bahsedilir. Belki de bu yüzden insanlar kötü şeylerden daha çok söz eder.

Lehçe atasözlerinde haberlerin hızlı yayılması üç atasözünün konusudur. Sadece birinde bu gerçek direk söylenir, diğerlerinde onların hızı rüzgârın hızına benzetilir. Kötü haberin yayılması rüzgârın esmesinden daha hızlıdır. Bir atasözünde ise dolaylı bir şekilde kuşlara benzetilir, çünkü kuşların niteliği onlara atfedilir, haber de kanadı varmış gibi hızlı yol alır ve en uzak yerlere ulaşır. Bu atasözlerinde kullanılan benzetmeler doğayı gözlemlemeyle ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmediği zamanlarda, insanın gördüğü hiçbir hayvan kuşlardan hızlı yol alamaz, ondan daha hızlı olan belki de sadece rüzgârdır.

Meyveli ağacı taşlarlar / Meyve veren ağaç taşlanır:

O bâğın her dırahtı mîve-dâr-ı izz ü devletdir

Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre (K1.82/2)

“O bağın her ağacı devlet ve itibarın meyvesidir, atarlar taşı elbette meyveli ağaç üstüne.”

Nedim’in o bahçe ile kastettiği saraydır. Sarayın içi, meyvesi yücelik ve devlet olan ağaçlarla doludur. Beyitte saray bahçeye içindeki devlet adamları ise ağaca teşbih edilmiştir. Nedim *meyve veren ağaç taşlanır* diyerek anlatımı daha etkili ve güzel hâle getirmiştir.

Anlam olarak bilgili, hünerli, işinde başarılı olan kimselerin kıskanılması ve işlerini yapmalarının zorlaştırılmasını ifade eden bu atasözü Lehçede daha çok kıskançlıkla ilgilidir. Lehçede benzer anlamdaki atasözleri şunlardır:

- *Marna zazdrość jest rodzaju psiego, wnet będzie jeden warczał, gdy glaszczą drugiego.*
Değersiz kıskançlık köpek türündendir, biri okşanırken, öbürü hemen hırlamaya başlar.
- *Zazdrość towarzyszy powodzeniu jak cień światłu.*
Gölgenin ışığa eşlik etmesi gibi kıskançlık da başarıya eşlik eder.
- *Bez zazdrości żaden na świecie wielkim nie był.*
Bu dünyada büyük olanların hiçbiri kıskanılmadan olmamıştı.
- *Gdy słowik nuci, czyżyk z zazdrości się smuci.*
Bülbül öttüğünde karabaşlı iskete kıskanır.
- *Geś zazdrości, gdy orzel buja.*
Kartal uçarken kaz kıskanır.

Lehçe atasözlerinde meyveli ağaçla ilgili sözler bulunmaz, ama onların yerini başarı, büyük (adam), bülbül ve kartal alır. İlk bakışta alakasız olan kelimeler atasözlerinde kullanılan benzetmelerde başka anlam alırlar. Büyük adam genelde varlıklı ve hürmet edilen biri olur, tabii ki çok kişi onun yerinde olmak ister. Onun sahip olduğu hürmet, zenginlik göze çarptığından diğerlerinde kıskançlık duygusu uyandırır. Aynı şekilde birinin başarısına bakanlar da kıskançlık hissedebilir. His ne kadar büyükse, insan diğerlerine o kadar çok zarar verebilir. Bu hem kötü söz hem arkasından konuşma ya da iftira olacağından Türkçe atasözündeki taşlanma ifadesine uygun, eşdeğerli anlam taşıyan bir benzetmedir.

Hayvan adlarını kapsayan Lehçe atasözlerinde bülbül yanında karabaşlı iskete kuşu vardır. İkisinin sesleri arasında büyük fark olduğu muhakkaktır. Ses olarak daha değersiz olan güzel söyleyeni/öteni kıskanır. Diğer atasözünde kartalın yanında kazdan bahsedilir. Sadece halk dilinde değil, çoğu insan için kartal, kuşların kralı olarak algılanır, kaz ise (en azında Polonya kültüründe) aptallık sembolüdür. Yine bir yönden az değerli olan daha iyisine karşı kıskançlık hisseder.

Hamama giren terler:

Bir soğuk yerdir ol bakılsa eger

Lik hammâmveş giren terler (Me. 2/4)

“Eğer bakılsa o soğuk bir yerdir, lakin hamam gibi giren terler.”

Nedîm’in beyitte soğuk yer olarak ifade ettiği mahkemedir. Ancak mahkemedeki insanların kendilerini savunurken ter dökmelerinden hareketle mahkemeyi hamama benzetir. Beytin ikinci mısraı bu bağlamda *hamama giren terler* atasözünü çağırıştır. Bu atasözü bir işe girişenin, o işin güçlüklerini veya masraflarını göze alması gerektiğini ifade eder. Lehçede de bu anlamda pek çok atasözü bulunmaktadır ancak Leh kültüründe Türklerdeki gibi bir

hamam kültürü bulunmadığı için atasözünün birebir karşılığı yoktur. Anlam olarak aynı olan atasözleri aşağıda sıralanmıştır¹⁴:

- *Kto chce krowę doić, powinien ją paść.*
İneği sağmak isteyen onu gütmelidir.
- *Kto do mięsa soli żaluje, temu się mięso zepsuje.*
Ete tuzu esirgeyenin eti bozulur.
- *Kto chce co mieć, musi ucierpieć.*
Bir şeye sahip olmak isteyen acı çekmesi gerekir.
- *Nie ma zysku bez nakadu.*
Masrafsız kazanç yoktur.
- *Bez zachodu nie bedzie miodu.*
Zahmet olmayınca bal da olmaz.
- *Kto lepiej nasmaruje, temu nie skrzypi.*
Daha iyi yağlayanın hiçbir şeyi gıcırdamaz.
- *Kto więcej nasypie, ten więcej też zmiele.*
Fazla veren, fazla da öğütür.
- *Kto chce orzech zjeść, niech zgryzie lupinę.*
Cevizi yemek isteyen önce kabuğunu kırsın.
- *Bez pracy nie ma kolaczy.*
Çalışmayana somun yoktur/olmaz.

İşlerle ilgili Lehçe atasözleri iki konuyu işler. Birinci konu bir şey yapılmak istendiği zaman çalışma, uğraşma kendi gücünü kullanma gerekliliğini vurgular. İkincisi ise iyi sonuç almak istendiğinde masrafları kabul etmek zorunda olduğudur.

Birinci konu için genelde köylerde yapılan işlerden kaynaklı benzetmeler kullanılır. O da ineğin güdülmesi, cevizin kabuğunun kırılması gibi benzetmelerdir. Bu gerçeği doğrudan ifade eden atasözü *çalışmadan, uğraşmadan ne bal ne de somun eline düşeceğidir*.

İkinci konu olan masraf yapmak dört atasözünün konusudur. Her birinde farklı mecazlar kullanılarak aynı şeylerden bahsedilir. Ortaya çıkan gerçek masrafsız kazanç olmadığıdır. Atasözlerindeki masraflar sadece fiziki güç değil, bunun yanında mal, yağ – rüşvet anlamıyla kullanılan söz ya da tuz – bozulmayı engelleyen madde anlamında kullanılan sözlerdir.

Az olsun öz olsun

Yeter ey hâme yeter gayri dua demleridir

Ki çoğ oldukça güher kıymeti noksana gelir (K.16/ 43)

“Yeter ey kalem, yeter! Artık dua zamandır ki mücevher çok oldukça değeri azalır.”

Nedim beyitte kalemine seslenir ve artık sadrazamı öven sözler yerine ona dua etmesini söyler. Kasidelerde devlet büyüğünün övüldüğü bölüm methiyedir. Şairin hünerlerini gösterdiği

14 Kamila Stanek, “Zadrosć w przysłowiach i frazeologizmach tureckich” (“Türk Atasözlerinde ve Deyimlerinde Kıskançlık”) (*Przegląd Orientalistyczny (Şakıyat/ Oriental Dergisi) Zeszyt: 1-2, Warszawa, 2016*), 203-215.

bu bölümden sonra kaside dua ile bitirilir. Nedîm beyitte kendi sözlerini mücevhere benzeterek hem kendini över hem de sözün az ve öz olmasını ister. Çünkü bir şeyin çok olması durumunda değeri azalır. Yapılan iş ne olursa olsun az olabilir ancak düzgün ve güzel olmalıdır.

Lehçede buna benzer atasözleri şunlardır:

- *Nie ilość – lecz jakość.*
Miktar değil- kalite.
- *Poczynaj rzeczy rozważnie, lecz je wykonuj raźnie.*
İşe düşünerek kasıtlı olarak başla ve düzgün bir biçimde yap.
- *Bogactwo wielkie - na małym poprzestać.*
Küçükle yetinmek- büyük servettir.
- *Przysłowie to stare: we wszystkim mieć miarę.*
Eski bir atasözü şöyledir: ölçülü davranmak gerekir.

Türkçe atasözünün en iyi karşılığı ilk sıradaki Lehçe atasözüdür. Kalite miktardan, bir şeyin iyi olması çok olmasından daha büyük önem taşımaktadır. Ama sonraki Lehçe atasözlerinde bu ifade daha ayrıntılı bir şekilde anlatılır ve başka yönü vurgulanır.

Azla yetinmek ve her konuda ölçülü davranmak miktarla alakalıdır. İnsan azı kabul ederse bu hırsı engeller ve kendisine gereken yeri/değeri verir.

Bu konuda son gösterilen Lehçe atasözü, her işin düzgün yapılması gerektiğini ve düşünülerek, iyice planlanarak olması gerektiğini vurgular.

Aslında Nedîm'in sözlerinden çıkan öbür gerçektir, başka bir ifadeyle bir şeyin çok olmasının onun değerini azalttığı anlamı yukarıdaki Lehçe atasözlerinde anlamca zayıftır. Ancak daha çok yemekle ilgili olan başka bir Lehçe atasözünde bu anlam daha çok vurgulanır. Her şeyin fazlasının insana iyi geleceği düşünülse de sonuçta sağlığını bozacağını anlatır.

- *Co za wiele to niezdrowo.*
Her şeyin fazlası zarar.¹⁵

Benzer anlamı taşıyan başka bir Lehçe atasözü de bir şeyin uzun-kısa sürmesinden bahseder. Bir şeyin iyi olması (Nedîm'de öz olması) onun uzun (Nedîm'de çok olması) sürmesinden daha önemli ve değerlidir. Bu atasözü genelde birinin hayatı kolay ya da zor olduğu zaman tekrarlanır. Birinin yaşamı iyiyse uzun olması gerekmez, yeter ki varlık içinde canının istediği kadar dünyadan zevk alsın. Diğer taraftan birinin hayatı zorsa, sıkıntılıysa hatta uzunsu bu insanın ömür boyunca dertlerle uğraşacağını gösterir. Uzun ama sıkıntılı hayattan kimse zevk almaz, yaşadığı yılların değeri de azalır. Hayat da, Nedîm'in dediği gibi az (kısa) olsun öz (iyi) olsun, yeterlidir.

- *Lepiej krótko a dobrze, niż długo a miernie.*
Bir şeyin uzun ama şöyle böyle olmasından kısa ama iyi (olması vs.) daha yeğdir.¹⁶

15 Jerzy Brenner, *Mądrzej głowie dość...przysłowie* [Akıllı başa... bir atasözü yeter], (Łomża: Oficyna Wydawnicza Stopka, 1992), 333.

16 D. ve W. Masłowski, *Przysłowia polskie* [Lehçe Atasözleri] (Katowice: Wydawnictwo Videograf Edukacja sp. z o. o, 2003), 155.

Kazaya rıza gerek / Alın yazılan başa gelir/ Alın yazısı değişmez:

Nedim Dîvânî’nda bu atasözleriyle ilgili ya da anlam olarak bu atasözlerini çağrıştıran birden fazla beyit vardır. Bunlar:

Baş eğmede ancak işimiz *tîğ-ı kazâya*

Teslîm-i rızâ yâremize merhemimizdir (G.38/2)

“İşimiz ancak kaza kılıcına baş eğmektir, rızaya teslim olmak yaramıza merhemdir.”

Nedim olup biteni değiştiremeyeceğini bilir bu yüzden rıza gösterip kadere teslim olmanın yararlarına merhem olacağını ifade eder. Kaza, kaderin Allah tarafından ezelde belirlenip zamanı gelince tecelli etmesidir.¹⁷ Kimsenin bunu değiştirmeye gücü yetmez. Bu anlamda şair, halkın da çok iyi bildiği kadere boyun eğmek anlamında *kazaya rıza gerek* atasözünü kullanarak anlatımı daha etkili hâle getirmiştir.

Aynı manada bir başka beyit şöyledir:

Olacak oldu heman çâre ne şimden sonra

Edelim hükûm-i kazâ destine teslîm-i zimâm (K.10/10)

“Olacak oldu hemen. Şimdiden sonra kaderin hükmünün eline yuları teslim edelim.”

Bu beyitte de şair kadere teslim olmayı seçer.

Aşağıdaki iki beyitte de şair alın yazısının ezelde yazıldığını ve bunların insanın kazancı olduğunu ifade eder.

Kesb-i yeddir denilir başa gelen insânın

Safha-i kefdde hat-ı cebhesi mersûm gibi (G.150/2)

“İnsanın başına gelene kazancıdır, denilir; alın yazısı avuç sayfasında resmedilmiş gibidir.”

Hep kesb-i yedindir başına ne gelirse

Resm olmuş ezel hatt-ı cebin nakş-ı kef içre (G.67/1)

“Başına ne gelirse tamamı kazancıdır, alın yazısı ezelde avuç içine resm olmuş.”

Yukarıdaki anlamlarda atasözlerini Leh atasözlerinde de bulmak mümkündür. Bunlardan biri alın yazısının değişmeyeceğine dair aynılık gösterirken diğerleri daha çok insanın iyi ya da kötü nasibiyle ilgilidir.¹⁸

- *Nikt nie zgdanie, jaki mu los przypadnie.*
Kimse kısmetini tahmin edemez.
- *Każdy ma swoją gwiazdę, pod którą się urodził.*
Herkesin doğduğu yıldızı var (herkesin kendi kısmeti var)
- *Co komu Bóg naznaczył (co komu sądzono), to go nie minie.*
Tanrı’nın nasip ettiğinden insan kaçamaz.
- *Co Bóg przeznaczy, człowiek nie przeinaczy.*
Tanrı’nın nasip ettiğini insan değiştiremez. (öyle olur)
- *Co niebo przeznaczyło przestroga nie uchroni.*

17 İlhan Ayverdi, “kaza”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, (İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2001), 646.

18 Kopalinski, *Słownik mitów i tradycji kultury*, 943.

Gök (Tanrı) kime neler vereceğinden hiçbir nasihat koruyamaz.

- *Co komu Bóg naznaczy diabel nie ukradnie.*
Tanrı'nın nasip ettiğini şeytan çalamaz. (öyle olur)
- *Wie Pan Bóg, co komu sądzono.*
Tanrı herkesin nasibini bilir.
- *Co komu Bóg naznaczył, to mu się dostanie.*
Tanrı'nın insana nasip ettiğini insan alır/ bulur.

İnsanın hayat tarzı onun elindedir ama ne zaman neler yaşayacağı sadece insanın talihinin konu edildiği birkaç Lehçe atasözünün konusudur. (Tabi ki her dilde olduğu gibi ters anlam taşıyan atasözleri de vardır, ama bu noktada Nedîm'in yazdığı yukarıda açıklanan mısralara benzer manayı içeren atasözleri gösterilmiştir).

Lehçe atasözlerinde bir tarafta insanın kısmetini bilemeyeceği, diğer tarafta onu değiştiremeyeceğini anlatan sadece bir konu dolaylı şekilde verilmiştir. O da *kismetle savaşılmaz, karşı çıkılmaz*, olgusudur. Bu daha çok insanın talihinden, kısmetinden kaçacak, saklanacak yolu olmadığını vurgulamak için kullanılır. Türkçe atasözleriyle aynı olan kaderin algılanması, onun öngörülemez, değiştirilemez olduğu ve insanın elinde değil Tanrı'nın elinde olduğudur. Aslında Lehçede 'alın yazısı' sözü ve kavramı mevcut değildir. Yine de kısmet, kader, nasip kavramı atasözlerinde 'alın yazısı' kavramına benzer manada kullanılır.

Altın ateşte, insan mihnette belli olur

Düşmen ne denli saht ise şâd ol ki ey Nedîm
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını (G.162/8)

“Ey Nedîm, düşman ne derece kuvvetli olursa (o derece) neşeli ol, çünkü altın ayarını taş üstünde gösterir.”

Beyitte, insanın sıkıntılara katlanma gücü altın ile ölçülmüştür. Altının altın olup olmadığı ateşe dayanıklılık derecesi ile anlaşıldığı gibi bir kişinin değeri de sıkıntılara katlanma, zorlukları yenme ve benliğini koruma gücü ile ölçülür. Lehçede buna benzer atasözleri şunlardır.

- *Chcąc człowieka dobrze poznać, trzeba z nim być z solą.*

İnsanı iyi tanımak için onunla bir fıçı/ varil tuz yemek gerekir. (Onunla uzun zaman geçirmek/ yaşamak lazım, tuz az kullanılır, bir kovan 50-100 kg tuz yemek uzun zaman alır.)

- *Złoto próbuje się ogniem, kobietę - złotem, a mężczyznę – kobietą.*

Altın ateşle, kadın altınla, erkek kadınla denir. (Onların değeri belli olur; altın gerçek, kadın cimri alınabilir, erkeğin dürüst olup olmadığı nasıl davrandığı ile ortaya çıkar.)

Bir şeyin gerçek değerini öğrenmek için onun belli şeylerle denenmesi gerekir. İki dilde ve kültürde altının değeri onun ateşte nasıl olduğuyla ortaya çıkar. Bu altın fizikî madde olduğundan dünyada geçerli bir olgudur. İlginç olan yanı iki dilde de buna büyük önem verilip atasözünün bir parçası hâline gelmesidir.

İnsanı denemek için Türkçede kadın erkek ayrımı yapılmadan onun sıkıntılı zamanda nasıl davrandığına bakılıp karar verilir. Lehçe atasözüne göre kadın erkek farklı sınırlar. Genelde kadınlar paraya, eğlenceye, kıyafete ve mücevhere daha düşkün olduğu için zenginliğe ulaşmaya çalışır. Bu yüzden kadının değeri sıkıntı ve dertlerle değil paraya, altına yaklaşımı ile ölçülür. Basit bir örnek vermek gerekirse kadının erkeği sevdiği için mi yoksa onun parasını sevdiği için mi onunla evli olması olabilir. Erkekler içinse durum farklıdır. Erkekler genelde kadınlara düşkünlüğü ile bilinir. Bu nedenle erkeğin değeri, kadınlara yaklaşımından bellidir. Bir erkeğin kadına saygı mı, sevgi mi gösterip göstermediği ya da onlara sadece eğlence ve avlanacak av amacı ile bakıp bakmadığı, onların kim olduğunu ortaya çıkarır. Polonyalılar bu konuyu daha ayrıntılı bir şekilde göstermektedir.

Yukarıda yer alan ikinci Lehçe atasözünde durum biraz farklı olmakla birlikte yine insanın değerini öğrenmeye yol açan yöntemi sunar. Birinin nasıl olduğu, onunla uzun zaman geçirildiğinde ya da farklı olaylar karşısındaki davranışıyla ortaya çıkar. Atasözünde kullanılan mecaz, uzun zaman beraber yaşamanın bir fıçı tuz yeme zamanına denk geldiğidir. Genelde tuz yemeğin ayrılmaz lezzetidir ama fazla da kullanılmaz çünkü yemeğin tadını bozar. İnsanın bu miktarda tuz yemesi tabii ki çok uzun zaman alacaktır. Bu yüzden atasözünde tuz yemeden bahsedilir.

Sonuç

Atasözü ile ilgili beyitler incelendiğinde atasözlerinin şiir dilinde birtakım değişikliklere uğradığı görülmektedir. Bazı atasözleri sözcük sayısı eksiltilerek ya da yeni sözcük eklenerek, bazıları da farklı dildeki eş anlamlı kelimeler ile ifade edilmiştir. Bunun yanında sözdiziminde de farklılık görülebilmektedir. Mine Mengi'ye göre şiirde atasözü kullanımı sırasında atasözünün bilinen sözdiziminde değişiklik yapılmasının vezinden kaynaklanan bir nedene bağlanması doğal olmakla birlikte, bu özellik atasözleri ile deyimlerin tarihî gelişimleri sırasında geçirdikleri bazı değişimlerin işareti olarak da kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, günümüze gelinceye kadar kimi atasözleri değişmiş, günümüzde yeni bir biçim kazanarak kullanıma girmiş ya da zaman içerisinde atasözünün değişik birkaç kalıbı kullanılır olmuş. Mengi, "Necâî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı" da yazdığı gibi bu birkaç kalıptan yalnız birinin kullanımı kalmış olabilir. Nedim'in kullandığı atasözleri şekil olarak farklılık gösterse bile hâlâ günümüz insanı tarafından kullanılmaktadır. Bu da günümüze kadar edebî eserlerde, sözlüklerde, halkın dilinde yer alan atasözlerinin, kültürün sürekliliğinin ispatı olduğunu gösterir.

Kültürel mirastan bahsedilirken en eskileri, sözlü ürünlerde bulunup yazılı dünyaya geçenleri araştırılır. Ama dünya gelişince bazı unsurlar değişir, insanlar eskisi gibi yaşamaz duruma gelir. Eskiden çok önem taşıyan davranışlar ve tavırlar yok olmaya başlar. Diğer taraftan atasözlerinin anlamı da değişir, genişler, daralır; bazen de tamamen yok olur. Birbiriyle çok az ilişkisi olan iki kültür ve bambaşka dillerde tamamen aynı ya da çok benzer dünya algılanışını bulma ihtimali yukarıda gösterildiği gibi yüksek olabilir ve bu sadece bir varsayımı ispatlayabilir- Türk ve Leh

kültürü (en azından onların en eski şekilleri) birbirine çok benzer, bu da dillerde ortaya çıkar. Yukarıda açıklandığı gibi Nedîm'in yazdıkları günümüz Türkçesinde hâlâ yer almaktadır, hatta Lehçede de aynı manayı taşıyan atasözlerini de bulmak mümkündür. Evrensel konuları işleyen atasözleri, farklı dillerde ve kültürlerde genellikle dünyaya aynı bakış açısını sunarken ve aynı anlamı taşıırken en uzak yerlerde yaşayan insanların da temel fikirlerini göstermektedir. Başka bir ifadeyle konuşma ve susma meselesi, kötü haberin hızlı yayılması, değerli, büyük ve başarılı olanların kıskançlık duygusu uyandırdığı, işlerin zahmetli olduğu, insanın görme duyma gibi algılarına yasak konulamayacağı gerçeği, bir şeyin öz olmasının onun çok olmasından daha önemli olduğu, kismetin değiştirilememesi gibi hususlar iki kültürde de işlenmiştir. Bazıları hâlâ konuşma dilinde yer alır ve geçerlidir.

Nedîm'in kullandığı onun söz sanatı olarak gösterilen atasözleri arasında Polonya kültüründe olmayanlar yoktur. Çünkü birbirine benzer ya da aynı anlamı taşıyan atasözü bulmak mümkündür. Bazen bir olayın farklı yönünü vurgulayan bu sözler, aynı konuyu işler. Demek ki hem XVIII. yüzyılda Türk bir şair için önemli olan konular hem de Polonyalılar için aynı sorunlar ve onlara yaklaşım aynıdır.

Çoğu incelenmiş atasözlerinde kullanılan kelimeler de aynılık gösterir. Bu olgu ise araştırılan iki dilde ve kültürde kavram dünyası açısından da büyük benzerlik gösterir. En büyük fark, Polonya kültüründe 'alın yazısı' kavramı olmaması ve 'meyveli ağaç' sözünün de anlaşılır-verimli, saygılı, başarılı birinin sembolü olarak algılanıp atasözlerinde kullanmamasıdır. 'Meyve' kelimesi diğer Lehçe atasözlerinde ya kazanç, eline alınan işin sonucu (*owoc mojej pracy* – işin/ çalışmanın meyvesi) ya da bir ailenin çocuğu (*po owocach poznaje siğ drzewo* – ağaç meyvesinden bellidir/ çocuklar ailesinin nasıl olduğu gösterir) anlamında kullanılır. Diğer konularda kullanılan kelimeler ve benzetmelerin birbirine çok uyduğu söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Aksan, Doğan. *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yay., 1996.

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yay., 1982.

Ayverdi, İlhan. "kaza". *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*: 646. İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2001.

- Batislam, H. Dilekç “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları* 1997. Fuat Özdemir Anısına, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, (1997): 107-125.
- Brener, Jerzy. *Mądrej głowie dość...przysłowie* [Akıllı başa... bir atasözü yeter]. Łomża: Oficyna Wydawnicza Stopka, 1992.
- Çobanoğlu, Özkul. “Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler”, *Türkbilig* 5 (2003): 3-12.
- Çevik, Mehmet. “Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Gönen, Sinan. “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Faculty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/ Journal of Social Sciences* Sayı/Number: 16, (2006): 249- 258.
- İsen, Mustafa. *Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1988.
- Macit, Muhsin. *Nedim'in Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, 1Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Maslowscy, Danuta ve Włodzimierz. *Przysłowia polskie* [Lehçe Atasözleri]. Katowice: Wydawnictwo Videograf Edukacja sp. z o. o., 2003.
- Mengi, Mine. “Necâî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı”, *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 4, c. II, (1986): 47-56.
- Karahan, Abdülkadir. “Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler”, *Eski Türk Edebiyatı. İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, (1980): 43-53.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik mitów i tradycji kultury* [Mitoloji ve gelenek kütürünün sözlüğü]. Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Ong, Walter, J. *Sözlü ve Yazılı Kültür. Sözü'nün Teknolojileşmesi. (Çev. Sema Postacıoğlu)*. İstanbul: Metis Yayınevi, 2014.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Stanek, Kamila. “Linguistic similarities in the perception of the concept of ‘word’ in selected Turkish, Azerbaijani and Polish proverbs” makalesinden seçilmiştir: *Türkolojiya* nr 4, Baku: (2016): 29-51.
- Stanek, Kamila. “Zazdrość w przysłowiaach i frazeologizmach tureckich” (“Türk Atasözlerinde ve Deyimlerinde Kıskançlık”), w: *Przegląd Orientalistyczny (Şakıyat/ Oriental Dergisi) Zeszyt:1-2*, Warszawa, (2016): 203-215.

Çalkantılı Bir Dönemin Kültür Sahnesi Olarak Dârülelhan: Geleneğin Yeniden Tanımlanması

Dârülelhan as the Cultural Stage of Tumultuous Times: Redefining of Tradition

Duygu TAŞDELEN¹ , Nilgün DOĞRUSÖZ² , Ali ERGUR³

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Duygu Taşdelen (Dr.),
 İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Müzikoloji ve Müzik Teorisi Programı, İstanbul, Türkiye
 E-posta: duygutasdelen@anadolui.edu.tr
 ORCID: 0000-0001-5296-2701

*Nilgün Doğrusöz Prof. Dr.),

İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Müzik Teorisi Bölümü, İstanbul, Türkiye
 E-posta: dogrusozn@itu.edu.tr
 ORCID: 0000-0003-4818-4075

*Ali Ergur (Prof. Dr.),

Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
 E-posta: aergur@gsu.edu.tr
 ORCID: 0000-0001-8510-4287

Başvuru/Submitted: 16.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.08.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 28.08.2021

Kabul/Accepted: 14.10.2021

Online Yayın/Published Online: 08.12.2021

Atıf/Citation: Taşdelen, Duygu, Doğrusöz, Nilgün, ve Ergur, Ali. "Çalkantılı Bir Dönemin Kültür Sahnesi Olarak Dârülelhan: Geleneğin Yeniden Tanımlanması." *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turckology* 31, 2 (2021): 819-849. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.898297>

ÖZ

Dârülelhan, hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin hem de yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin müzik alanındaki okulu olarak faaliyet göstermiştir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren modernleşme etkisinde olan Osmanlı Devleti'nde askerî ve toplumsal yaşamda olduğu gibi müziğin kültürel üretim sahasında da değişimler yaşanmıştır. Türk müziğinin özellikle aktarım, nazariyat ve icra geleneğinde dönüşümlerin yaşandığı bu süreçte, değişimin modern eğitim kurumları eliyle yeniden inşa edilmesi ve Türk müziği eğitiminin kurumsallaşması ihtiyacı ve fikri gündeme gelmeye başlamıştır. 1916 yılında eğitim faaliyetlerine başlayan, 1923 yılında yeniden yapılandırılan Dârülelhan'a; Türk müziğini ve dönemin müzikal beğenisini şekillendirme hususunda önemli bir misyon yüklenmiştir. Bu çalışmanın amacı, -konu gereği genel bir çerçeve çizilmiş olmakla beraber kurum tarihini anlatmaktan ziyade- Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk müziğinin aktarım ve icra geleneklerinin Dârülelhan aracılığıyla nasıl şekillendirilmeye çalışıldığını ele almaktır. Çalışmada Dârülelhan ile gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikler ve amaçlar, kurumun yönetmelikleri, mevzuatları ve dönemin yayınları incelenerek saptanmış; belirlenen amaçların uygulamaları dönem şartları içerisinde değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra makalede, gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin, müzik çevrelerinde ne şekilde karşılık bulduğu incelenmiştir. Ulaşılan yeni belge ve bilgilerle de kurumun tarihsel süreciyle ilgili yapılmış olan öncül çalışmalara ilaveler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dârülelhan, gelenek, kurumsallaşma, Türk müziğinde kurumsallaşma çabası, Türk müziği eğitimi tarihi

ABSTRACT

Dârülelhan served as the national school of music both during the late Ottoman era and the newly founded Republic of Turkey. During this period, there were considerable changes in the cultural production of music, similar to those in the military and social life of the Ottoman State that was undergoing modernization -and the rationalizing its effect- as early as the late 18th Century. During this process, when the fields of teaching, theory, and performance of Turkish music were rapidly transforming, a rationalization and an underlying idea for constructive change was put into place. It was ultimately anticipated to arrive via modern educational institutions, and thus the institutionalization of Turkish music gathered momentum. *Dârülelhan*, which became operational in 1916

and continued offering its training even after a restriction of its functions in 1923, was charged with an important mission in shaping both traditional Turkish music and the musical taste of the time. This study -although the topic necessitates a general outline- does not deal with the history of the institution itself but rather focuses on Turkish music's teaching and performance traditions that changed during the late Ottoman and early republican eras at the hands of *Dârülelhan*. The paper examines the institution's directives, legislation, and publications during the said period and discusses the time's socio-cultural implementations by considering news articles and interviews in periodicals as well as other archival documents. Additionally, it studies their reception within prominent musical circles, making additions to predicate studies on the institution's history by analyzing newly discovered documents and other supplementary information.

Keywords: Dârülelhan, tradition, institutionalization, institutionalization efforts in Turkish music, history of Turkish musical education

EXTENDED ABSTRACT

Westernization movements that began during the Tulip Age (1718–1730) in the Ottoman State were observed in the periphery of the palace, initially taking roots in the military and subsequently affecting social, cultural, educational, musical, and virtually all cultural spheres. Its impact on Turkish music can be seen in the transformed performance styles and modernized teaching traditions. These factors, along with standardization efforts, have brought about the need for a school wherein Turkish musical education would be sustained, and the music would be institutionalized.

Prior to *Dârülelhan*; the teachings of Turkish music occurred in institutions and venues such as the *Mevlevîhane*, *Mehterhane*, *Enderun*, *Muzika-yı Hümâyûn*; and specialized societies such as *Dârü'l-Musiki-yi Osmanî*, *Dârü'l Feyz-i Musiki*, *Dârü'î-Talim-i Musiki*, *Gülşen-i Musiki*, and *Şark Musikisi Cemiyeti* (Western Music Society). As well as grand mansions belonging to music lovers and cult convents have served a similar purpose.

The music department of *Dârülbedayi* -originally established for theater in 1914- is important as it is regarded as a stepping-stone to the establishments of *Dârülelhan*. However, the Turkish music department at the institution was shut down in 1916 due to the economic impacts of World War I.

Dârülelhan was subsequently established in 1916 to address the need for the institutionalizing and representing Turkish music by offering quality education in the field. In its initial configuration, it was planned as an institution with two campuses, offering separate classes for men and women. The men's campus was closed due to the economic effects of WWI and classes at the institute continued solely in the women's branch.

Dârülelhan was restructured with Eastern and Western music departments and reopened in 1923 during the republic period, during which it operated as a far more efficient institution compared to its past form, producing concerts, compilations, and publications as well as offering numerous classes. However, prolonged discussions on Eastern and Western music, widely covered by the media in 1926, led to the idea of entirely eliminating Turkish music from official institutions.

At the first conservatory of the Ottoman State and the Republic of Turkey, *Dârülelhan* was charged with the important mission of reconstructing the musical taste and production

of its day during both eras of its activity. A review of interviews during its establishment, and articles stipulating the institution's purposes in the legislation, clearly show that the institution was perceived as the government agency that would shape the anticipated change in the field of music. Established to meet Turkish music's need for institutionalization, Dârülelhan's fundamental purposes included the scientific application of Turkish music along with registering and reviving old works and compositions that were a part of its inception in 1916, when the ordinance regarding the institution was first published. Education, both through notation and makams (melody types) in realizing these purposes, was gravely emphasized. The fundamental goals of the institution are a reflection of the positivist and rationalist thought on music that were prevalent during the period. There was an attempt to convert the teachings of Turkish music, which occurred primarily through meşk -an element of oral culture- that followed the footsteps of its precursors into written culture. Although notation -an element of Western culture- was used, edvars, which were the most significant source in teaching Turkish music theory, were reference points in scientific discipline. Another aim was to propel change in various fields of Turkish music tradition, which began with the westernization process in the Ottoman State through Dârülelhan's education and arts activities as well as the efforts of the alumni. However, the institution was unable to operate as planned during its inception due to financial troubles and the effects of the World War.

Beginning in 1923, Dârülelhan was once again expected to operate as a "modern" institution much like its counterparts in Europe. This second period was far more productive than the first, both in the sense of works carried out at the institution and its artistic activities, along with a better convergence of planning and implementation. The institution organized concerts that exemplified the use of notation, and the publication activities along with it illustrated the changes that were implemented in Turkish music's performance and teaching traditions. The surviving art forms carried an unprecedented concerted purpose of creating literature through a register of Turkish music and the first systematic efforts that took place in the field.

Dârülelhan, which operated non-continuously due to and under two different structures between 1916 and 1926 due to a consequence of its times, made significant contributions to the transition of written culture and developments in the creation of literature, registering and recording compositions, and transitioning education through notation in a time period that was too short to realize the missions it had assumed.

1. Giriş

Williams’a göre gelenek kelimesinin İngilizce karşılığı ‘tradition’ “İngilizceye 14. yüzyılda eski Fransızca ‘tradicion’ dan, bu sözcük de Fransızcaya, Latince ‘traditionem’ ile geçmiştir. “Traditionem” kökü ‘trederere’ sözcüğünden gelmektedir. ‘Trederere’ nin Latince de dört farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar; verme, teslim etme, bilgiyi aktarma, bir öğretiyi aşılama, teslim olma veya ihanettir. 17. yüzyıldan itibaren “bilgiyi aktarma” ve “bir öğretiyi aşılama” anlamları yaygınlaşıp, ihanet ve teslim olma anlamlarını gölgede bırakmıştır.¹ Farklı kaynaklardaki gelenek tanımları² incelendiğinde, kavramın tanımlarının farklılıklar içerdiği görülmektedir. Tanımlar incelendiğinde, bunların geleneğin farklı özelliklerini vurguladıkları gözlemlense de; ortak olarak zikredilen sadece iki olgu olması dikkat çekicidir. Bu iki olgu ‘intikal’ ve ‘geçmişe aitlik’ tir. Ancak “bu konuda kesin bir tanım arayışına girmek yerine, farklı kullanımlarından yararlanmak, kavramın ayrı anlamları üzerinde düşünmek daha anlamlıdır. Böylece gelenek, açık bir kavram haline getirilebilir.”³

Gelenekle ilgili tanımlara bakıldığında geçmişten bir olgunun/şeyin hatırlanmaya ve yeniden yaşanmaya devam edecek biçimde şimdiki zamanda tutuluyor ve sürdürülüyor olduğu fark edilmektedir. Bu sürdürülebilirlik durumunu gerçekleştirebilmek için de gelenekler; geçmişle kurduğu bağı korumak suretiyle ekonomik, kültürel, tarihî ve siyasî etkiler ile esneyebilmekte, kırılabilen ve değişebilmektedir. Türk Müziği alanına bakıldığında ise 18. yüzyılın başlarından itibaren dönemin hızlı değişen toplumsal yapısı ile birlikte bir dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir.⁴

Literatüre bakıldığında, Dârülelhan kurumu ile ilgili olarak pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir.

Önemli öncül çalışmalardan biri Kubilay Kolukırık’ın *Türk Müzik Tarihinde Dârü’l-Elhan ve Dârü’l-Elhan Mecmuası* adlı kitabıdır. Bu kitapta, Osmanlı Devleti’nde Dârülelhan’dan önce müzik eğitimi veren kurumlar incelenmiş, Dârülelhan’ın kuruluşu ve tarihsel süreci üzerinde durulmuş ve *Dârülelhan Mecmuası*’nda yayımlanan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış makalelerin günümüz Türkçesine çevirisi okuyucuya sunulmuştur.

Erhan Özden tarafından kaleme alınan *Osmanlı Devleti’nin Konservatuarı Dârülelhan (Arşiv Belgeleriyle)*, Ahmet Kara tarafından hazırlanan *Bir Müzik Eğitim Kurumu Olarak*

1 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç (İstanbul: Sena Ofset, 2012), 386.

2 Tanımlar ve detaylı bilgi için bk. Ivan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991). Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005). Sibel Özbudun, “Gelenek”, *Antropoloji Sözlüğü*, haz. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003). Williams, *Anahtar Sözcükler*, 386. Edward Shils, *Tradition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1981). Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).

3 Gül Özsan, “Kültür ve Gelenek”, *Kültür Sosyolojisi* içinde, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2015), 86.

4 Ayr. bilgi için bk. Ali Ergur ve Yiğit Aydın, “Patterns of Modernization in Turkish Music As Indicators of Changing Society”, *Musicae Scientiae Özel Sayı* (2005-2006), 89-105. Ali Ergur, “Türkiye’de Müziğin Modernleşme Süreci: Tampere Düzene Geçişin Yerel ve Evrensel Boyutları”, *Müzikli Aklın Defteri* içinde, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009), 169-182.

Dârülelhan ve Mecmuası başlıklı yüksek lisans tezi ve *Kuruluşunun 100. Yılında Dârülelhan* kitabı da yine kurumun tarihsel süreci üzerinde duran çalışmalardandır. Erhan Özden tarafından kaleme alınan *Osmanlı'da Musiki Okulları* başlıklı makale Dârülbedayi'den başlayarak Osmanlı Devleti'ndeki müzik okulları hakkında genel bilgiler içermektedir.

Editörlüğünü Gülçin Yahya Kaçar'ın yaptığı *Kuruluşunun Yüzyüncü Yılında Dârü'l-Elhan'a Armağan* kitabında kurum, kurumda çalışan kişiler ya da yapılan faaliyetler ve Türk müziği eğitimi hakkında çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra *Konservatoryum* dergisinin beşinci cildinin birinci sayısında Dârülelhan ile ilgili üç makale yayınlanmıştır.

Literatür taramasından, Dârülelhan kurumu üzerine yapılan çalışmaların içerik olarak arşiv belgeleri üzerinden kurumun tarihsel sürecinin çerçevesini çizmek; çıkardığı mecmuanın çevirisini yapmak gibi konular hakkında olduğu anlaşılmaktadır.

Bu makalede ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk müziğinin aktarım ve icra geleneklerinin Dârülelhan aracılığıyla nasıl şekillendirilmeye çalışıldığı ele alınmaktadır. Kurumun yönetmelikleri, mevzuatları ve dönemin yayınlarından yola çıkarak Dârülelhan kurumu ile Türk müziğinin aktarımı ve icrası alanlarında gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler incelenmiştir. Dönemin müziğinin şekillendirici resmî müzik okulu olan Dârülelhan ile gerçekleştirilmek istenen bu değişimin dönem şartları içerisinde ne kadarının sağlandığı/sağlanamadığı ve bunun müzik çevrelerinde ne şekilde karşılık bulduğu değerlendirilmiştir.

2. Dârülelhan Öncesi Türk Müziği Eğitime Bakış

Dârülelhan'ın öncesinde Mevlevîhane, Mehterhane, Enderun, Müzik-yı Hümâyûn gibi kurum ve mekanlarda Türk müziğinin aktarımı ve eğitimi sürdürülmüş; bunların yanı sıra Dârü'l-Musiki-yi Osmanî, Dârü'l Feyz-i Musiki, Dârü't-Talim-i Musiki, Gülşen-i Musiki, Şark Musikisi Cemiyeti gibi cemiyetler, musikişinas konakları, çeşitli tarikat dergâhları da benzer işlevi görmüştür.⁵

1914 yılında tiyatro alanında kurulan Dârülbedayi'nin, müzik bölümü, Türk müziğinin kurumsallaşması ihtiyacına karşılık olarak, Dârülelhan'ın hazırlayıcısı mahiyetinde görülmesi bakımından önem taşımaktadır.⁶ Dârülbedayi'nin müzik kısmının kuruluş aşamasında, Şark ve Garp musikisi şubelerinin açılması planlanmış, bölümün başkanlığına, 'Dârülbedayi Osmanî kısmı müzik reisi'⁷ ünvanıyla Ali Rifat Çağatay (1867-1935) getirilmiştir. Ali Rifat

5 Ayr. bilgi için bk. Kubilay Kolukırcık, *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-Elhan ve Dârü'l-Elhan Mecmuası* (Ankara: Barış Kitap, 2015).

Hikmet Toker ve Erhan Özden, "Osmanlı Devletinde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", *Rast Müzikoloji Dergisi* 1/2 (2013), 107-128.

6 Dârülbedayi'nin Türk müzik kısmının kurulduğu yıl olan 1914 yılından, Dârülelhan'ın Türk müziği şubesinin kapatıldığı yıl olan 1926 yılına kadar geçen sürede kurumların tarihinin ve siyasal, kültürel olayların karşılaştırmalı kronolojisi için bk. (Tablo 1).

7 Refik Ahmet Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934), 91.

Çağatay'ın, Dârülbedayi'nin kuruluş aşamasında, kurumun müzik alanındaki misyonu ile ilgili soruya verdiği cevaptan Dârülbedayi'nin musiki şubesinin amacını, repertuarı korumak ya da aktarmaktan ziyade 'Osmanlı' dönemi müziğinin makamlarını korumak şartıyla opera ve operetler bestelemek olarak tasavvur ettiği anlaşılmaktadır.

Çağatay, şubelerin amaçları ve eğitim kadroları ile ilgili bilgi vermektedir.

“Tiyatro musikisi denilince derhal tenoru, baritonu, sopranosu velhasıl armoni için lâzım olan eşkâli muhtevi bir heyeti musikiye gelir. Ve böyle bir heyeti ortaya çıkarmak için de konservatuvara lüzum görülür. Şehremanetin teşebbüsü bu ümniyenin [isteğin] husulüne [olmasına] matuf olduğu [yöneldiği] cihetle şehrimizin en maruf [ünlü] ve en iktidarlı esatizesi olan Zafî, Zeki, Cemil Beyefendilerle mösyö Radagilo, Selüllî, Forlâti, Adolyo gibi zevattan güzide bir heyeti müessese teşkil edilmiş ve ankarip [yakın zamanda] başlanılacak olan müzakerata zemin olacak raporların ihzarına başlanmıştır. İstihbar buyurduğunuz alaturka musiki büsbütün başkadır. Musikî Osmanî hakkındaki fikir; klâsik musikimizin vikayesi [koruması] ile beraber bunun ileride tiyatroya da yarayabilecek bir şekle ifrağı esbabını istihsal etmekten ibarettir. Bu cihet için de Rauf Yekta Beyefendi, Zekaizade Ahmed Efendi, Cemil, Sadettin, Suphi ve Baha Beyefendiler ve Leon Hancıyan Efendi gibi muharrir ve muallimlerden mürekkep bir heyeti fenniye teşkil edilmiş ve içtimaata mübaşeret [başlamak] edilmek üzere cümlesi davet olunmuşlardır.”⁸

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Çağatay'a göre her iki şubenin de tiyatro için müzik bestelemek misyonuna sahip olduğu açıktır. Bu iki şubenin kurulları 22 Temmuz ve 6 Eylül 1914 tarihleri arasında altı kez biraraya gelip; ders planları, öğrenci alımı, öğretim kadrosu gibi konuların konuşulduğu toplantılar düzenlemişlerdir.⁹

Şark ve Garp musikisi şubelerinin ikisinin de reisi olan Ali Rifat Çağatay'a göre repertuarı aktarmak musiki cemiyetlerinin ve meşkhanenin vazifesidir. Ancak 1915 yılında yapılan Dârülbedayi'nin yönetim kurulu toplantısında bölümün görevleri 'Doğu' müziğini kaybolmaktan ve bozulmaktan korumak; eski Türk müziği eserlerini o zamanlar çalındığı haliyle notaya alıp eserlerin unutulmasını önlemek; musiki zevkini yaymak olarak belirlenmiştir. Bu toplantıyla, Şark ve Garp şubeleriyle eğitim vermesi planlanan Dârülbedayi'de, sadece Şark müziği şubesinin eğitim vermesi kararlaştırılmıştır. Çağatay'ın tasavvurları ile alınan kararların birbiriyle örtüşmediği, en temelde fikir ayrılıklarının yaşandığı açıktır. Kurul, Çağatay'ın musiki cemiyetlerine atfettiği görevi, şubenin asıl amaçlarından biri olarak belirlemiş; bununla birlikte şubeye, hayali kurulan makamsal opera ve operetlerle ilgili herhangi bir misyon verilmemiştir. Yayılması istenen müzik zevki ile ilgili bir veri verilmese de, kurumdaki müzik anlayışının toplumun müzikal beğenisini şekillendirmesi hedeflenmektedir. Bu kararlardan bir süre önce Ali Rifat Çağatay görevinden çekilmiş; kendisinin yerine Şehremini muavini Bekir Bey “Dârülbedayi musiki kısmı muamelâtını tedvire memur”¹⁰ olarak getirilmiş, bölümle ilgili

8 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1977), 1534.

9 Toplantılarla ilgili detaylı bilgi için bk. Nilgün Doğrusöz ve Ali Ergur, “Çatışmalar ve Dönüşümler Çağında Bir Bileşimci: Ali Rifat Çağatay”, *Musikinin Asrî Prensi Ali Rifat Çağatay* içinde, (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2017), 51-55.

10 Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, 99.

kararlar içinde müzikle ilgili kimse bulunmayan bir kurul tarafından verilmiştir.¹¹

Dârülbedayi'nin ilk temsili, 20 Ocak 1916 tarihinde Emile Fabre'nin *La Maison D'Argile* oyununun, Hüseyin Suat Bey (1867-1942) tarafından adapte edilen *Çürük Temel* piyesidir. Piyenin ardından Rast makamından eserlerin seslendirildiği bir konser verilir. Konser, 'Rast makamından bazı asar-ı eslâf' başlığıyla program kitapçığında yer almıştır. Dârülbedayi muallimlerinden Cemil Bey'in (1873-1916) taksimiyle başlayan konserde; Benli Hasan Ağa'nın Rast Peşrevi, Dede Efendi'nin Rast Kâr-ı Nev'i, Hafız Post'un Rast Yürük Semaisi, Hacı Arif Bey'in Şarkısı, Benli Hasan Ağa'nın Saz Semaisi seslendirilmiştir. Konserde çalınan eserler, klasik fasıl sıralamasına benzerlik göstermekle birlikte; dönemin popüler türü olan şarkı, büyük soluklu usullerle yaratılmış 1. ve 2. Beste türünün yerini almış, fasıl kısaltılmış ve ağır semaî türünde eser çalınmamıştır. Klasik fasıl, -muhtemelen dinlenilebilirliği yükseltmek adına- dönemin müzikal beğeni anlayışına uyarlanmış ve fasılın genel yapısı korunmak suretiyle döneme adapte edilmiştir.

Bu konser için "musiki heyetine birer kat istanbulin denilen elbiseden"¹² satın alınmıştır. İstanbul, Tanzimat sonrası memurlara zorunlu tutulan, 'yavaş yavaş batılılaşmış bir bürokrasinin görünürdeki işaretleri'ni sembolize eden ve 'Tanzimatçı Türk'ün tercih ettiği bir giysidir.¹³ Bu konser için seçilen repertuar ile birlikte musiki heyetinin görünümü de dönemin batılılaşmakta olan ruhunu yansıtacak şekilde belirlenmiştir.

Dârülbedayi süreç içinde, bir eğitim kurumundan çok temsilleri ile faaliyet gösteren bir kurum olmuştur. Dârülbedayi'deki müzik eğitiminin içeriği ile ilgili olarak da, yoğun konser programlarının uygulandığı göz önünde bulundurularak, icraya yönelik bir eğitim uygulandığı söylenebilir.

I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle maddi olarak sıkıntı yaşanan kurumda, "ilk iş esasen üvey evlat olan musiki kısmı"¹⁴ yönetim kurulu kararınca 14 Mart 1916 tarihinde kapatılmıştır.

3. Türk Müziği'nin Kurumsallaşma İhtiyacı

Sosyal bilimlerde toplumsal kurum terimi, "kişilerin temel sosyal gereksinmelerini karşılama amacıyla belirli, onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları oldukça sürekli sosyal kalıp, rol ve ilişki yapısıdır."¹⁵ Kurumsallaşma ise bu sosyal kalıp, rol ve ilişki yapısının standart hale getirilmesidir.

18. yüzyıl sonlarından itibaren modernleşme ve modernleşmenin rasyonelleştirici etkisinde olan Osmanlı Devleti'nde ve müziğinin kültürel üretim sahasında büyük değişimler yaşanmaktadır. Türk müziğinin özellikle aktarım, nazariyat ve icra geleneğinde dönüşümlerin

11 Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 707.

12 Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, 101.

13 Ayr. bil. için bk. Emine Koca, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* (2009), 63-81.

14 Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, 102.

15 Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları), 111.

yaşandığı bu süreçte, değişimin modern eğitim kurumları eliyle yeniden inşa edilmesi ve Türk müziği eğitiminin kurumsallaşması fikri oluşmaya başlamıştır.

Türk müziği öğretimi ve repertuarının aktarımı alanındaki boşluğu doldurmakla ilgili ilk girişim I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde (1914) Abdülkadir Töre (1873-1946) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler ve eğitimci tarafıyla da tanınan Töre, okullarda verilen müzik eğitiminde “milli müzik eğitimi” konusunun eksikliğini Maârif-i Umûmiyye Nezâreti¹⁶’ne layiha [tasarı] olarak bildirmiş ancak savaş koşulları nedeniyle bu girişim ilk etapta bir cevap bulamamıştır. Türk müziği eğitiminin bir kurum altında verilmesi gerekliliği fikrini hızlandıran olay ise Almanya’dan gelen bir müzik grubunun, Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına verdiği konserlere, Osmanlı Devleti’nin bir jestle karşılık vermek istemesi ile başlamıştır. Dönemde, alafranga müzik alanındaki tek icra grubu olan Muzıka-yı Hümâyun’dan seçilen bir grup Almanya’ya konser vermek üzere gönderilmiştir. Ancak grubun icrası, Batı müziğinin kendi üretim sahasında beğenilmemiş ve kendilerinden Türk müziği eserleri çalmaları istenmiş; icra grubu ihtisas alanları olmayan Türk müziğinden birkaç eser çalsa da daha fazla eser icra etme konusundaki istekleri yerine getirememiştir. Bu durum İstanbul’da duyulunca Türk müziği eğitimin kurumsallaşması için bir okul açılması gerekliliği gündeme gelmiştir. Töre’nin layihaları bu olay sonrasında cevap bulmuş ve konuyla ilgili çalışmalar başlamıştır.¹⁷

Türk eğitim tarihi alanındaki en kapsamlı eserlerden birini kaleme alan Osman Nuri Ergin (1883-1961), müzik alanının dışından biri olarak, Dârülelhan’ın açılması ile ilgili şunları söylemiştir. “İşte devletin umumî harp gibi bir ölüm-dirim işiyle uğraştığı, tahsil çağında bulunan bütün gençlerin askere alınarak mekteplerin boşaltıldığı bir sırada bir zevk, bir lüks, bir eğlence işi sayılan musiki ile uğraşılmasının ve binbir ihtiyaç arasında bir musiki mektebi açılmasının sebebi bu mahcubiyet ve bu bapta hissedilen ihtiyaç ve zarurettir.”¹⁸

Türk müziğinin kurumsallaşması gerekliliği üzerine Maârif-i Umûmiyye Nezâreti bir müzik okulu açmak üzere çalışmalara başlamıştır.

4. İlk Dönemde Dârülelhan’da Verilen Eğitim ve Geleneği Dönüştürme Çabaları

Türk müziği alanında bir okul kurulmasına ilişkin çalışmalar sonucunda Maârif-i Umûmiyye Nezâreti’nin kurduğu “Musiki Encümeni”nin hazırlamış olduğu talimatnâme ile, erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı binalarda eğitim vermek üzere, nağmeler evi anlamına gelen, “Dârülelhan” adıyla bir müzik okulu açılmasına karar verilmiştir.¹⁹

Okula, Dârülelhan ismi, dönemin saygın bürokratları arasında sayılan, Nişantaşı’nda bulunan konağını, düzenlediği musiki sohbetleri ve meşkler ile dönemin önemli bir musiki merkezi konumuna getiren Ziya Paşa (1849-1929) tarafından verilmiştir. Kuruluş aşamasında

16 Osmanlı Devleti’nde eğitimle ilgili işleri sürdüren bakanlık düzeyindeki kurumdur.

17 Ayr. bil. için bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*.

18 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1579.

19 Dârülelhan adıyla ilgili detaylı bilgi için bk.: Okan Murat Öztürk, “Dârü’l-elhan” İsmindeki Sır: “Jeune” Ütopyaçılığa Dair Bir Sembol”, *Kuruluşunun Yüzüncü Yılında Dârü’l-Elhân’a Armağan* içinde, haz. Gülçin Yahya Kaçar (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018), 235-289.

Ziya Paşa Musiki Encümeni'nin başkanı, Ali Rifat Bey ikinci başkan, Zekaizade Ahmed Efendi (1869-1943) ve Tanburi Cemil Bey de aza olarak görev almışlardır. Dârülelhan'ın öğretim kadrosunda ise Musiki Encümeni'nde ismi geçen kişiler dışında Andon Efendi (?-1915), Leon Hancıyan (?-1947), Gomidas Efendi gibi dönemin önemli müzisyenleri yer almaktadır (Özden, 2019, s. 67).

Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan “Mûsikî Encümeni ve Dârülelhan Talimatnamesi ile Dârülelhan Programı”nın ilk maddesinde kurumun ve encümenin amacı “mûsikî sanatının ilmî bir sûrette talim ve tedrisi ve mûsikîye ait âsâr-ı mutebere-i eslâfın neşr ve ihyâsı” olarak özetlenmiştir²⁰. Musiki Encümeni ve Dârülelhan'ın ortak amacı müzik sanatının bilimsel şekilde uygulamasının ve öğretiminin yapılması; eski eserlerin kayıt altına alınıp yayılması ve yeniden canlandırılması olarak belirtilmiştir. Aynı talimatnamenin 3. maddesinde kurum ve encümenin görevi daha detaylı olarak açıklanmaktadır. Bu maddeye göre encümenin asıl görevi musiki sanatının okullarda bilimsel olarak öğretilmesi için ‘edvar’lardaki yani eski musiki kitaplarındaki kuralları toplayıp, birleştirip nazariyat olarak öğretmek ve ayda ya da iki ayda bir eski müzisyen/teorisyenlerin ihyasına yönelik risale neşretmektir. Hem eski eserlerin üzerinde çalışılması hem de o dönemden önceki müzik çevrelerinin tanıtılmasının amaçlanması; bir literatür oluşturma çabası içermesi bakımından önem taşımakla beraber, sözlü kültürle aktarımı gerçekleştirilen Türk müziği'nin yazılı kültüre geçişi için de büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte kurumun içtüzüğünde, eğitimin nota ile yapılması gerektiğini önemle vurgulayan maddeler de yine aynı amaca hizmet etmektedir. Dârülelhan'da nitelikli öğretmenler yetişmesini sağlamak, kurumun ders programını ve bütçesini düzenlemek, Dârülelhan'da ‘mükemmel’ bir müze ve kütüphane oluşturmak encümenin ve kurumun görevleri arasında sıralanmaktadır. Encümenin aynı maddede sayılan son vazifesi ise “Osmanlı musikisinin zamanın zevk ve mizacına göre istihalesinde [değişiminde] mahiyet-i mahsusasını [kendine has özünü] muhafazaya muktedir sanatkârlar yetiştirmektir” şeklinde belirtilmiştir. Kurumun, eski nazariyat kitaplarından faydalanmakla birlikte; müziğin dönemin şartlarına göre değişimi konusunda muhafazakâr bir bakışa sahip olmadığı görülmektedir. Hatta amaç olarak bu değişimi, musikinin kendi özel mahiyetlerini koruyarak devam ettirmek suretiyle yönlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dârülelhan'da verilmesi planlanan eğitimin diyalektik bir yapı içerisinde şekillendiği görülmektedir. Burada verilecek eğitimle öğrenciler hem eskinin ve o günün müziğini, teorisini bilip aktaran hem de bunları dönüştürücü, dönemin ruhuna ve gerekliliğine uyarlayıcı aktörler olarak konumlandırılmak istenmektedir. Bu durumda -dönüştürücü aktörleri yetiştiren- Dârülelhan'ın da müziğin kültürel üretimi alanında, sistemin yeniden üretiminin önemli ve bütüncü bir parçası haline gelmesi beklenmektedir.

20 Talimatname ve programının tamamının çevirisi için bk.: Ahmet Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Darülelhan* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018).

Erhan Özden, *Osmanlı Devleti'nin Konservatuarı Dârülelhan (Arşiv Belgeleriyle)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2019).

Kolukıncı, *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası*.

Dârülelhan aynı yönetmelikte dört yıllık planlanmış, kadınlar (inâs) ve erkekler (zükûr) şubelerinden oluşan, şubeleri iki farklı binada eğitim veren “tarihşinas ve musiki sanatına vâkif ve beste tanzimine muktedir ve hakiki sanatkâr namına ihraza [nail olmaya] şayeste [uygun] muallim ve muallime” yetiştiren bir müzik okulu olarak tanımlanmaktadır. Yönetmeliğe göre, şubelerin ikisinin de müdür ve müdüre olmak üzere ayrı yöneticileri bulunacaktır; bu kişiler kendi şubelerinden birinci derecede mesul olacaklardır. Farklı yöneticilerle yönetilecek şubelerin eğitim programında ise herhangi bir cinsiyet ayrımı gözetilmemiş; iki şubenin öğrencilerine de aynı programın uygulanacağı belirtilmiştir.

Öğrencilere ilişkin yönetmelik maddelerine bakıldığında, öğrencilerin Dârülelhan’a kabulünde ‘gerek musikiye istidatı ve gerek ailece mazbût’ül-hâl bulunması’ hususlarının önemi vurgulanmıştır. Yönetmelikteki bu maddelerden yola çıkarak, eğitimin -bilhassa E. Durkheim (1858-1917)’ın düşünceleri gibi- işlevselci bir bakış açısı ile yapılandırıldığını söylemek mümkündür. Durkheim’in eğitim ile ilgili fikirlerine genel olarak bakıldığında, eğitimi bir sosyalleştirme olarak ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle de eğitim, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmeli ve toplumun devamlılığının sürdürülmesi adına ortak değerler, ahlak, sosyal normlar gibi toplumsal unsurlar, eğitimle yeni kuşağa öğretilmesi gereken temel unsurlar olmalıdır.²¹ Bu işlevselci yaklaşımla Dârülelhan’da, öğrenci alımında hem öğrencinin hem de ailesinin toplumsal normlara uygunluğu müzik yeteneği ile aynı önemde değerlendirilmiştir.

Öğrenci alımı için gerekli şartlar; iptidai mektep tasdiknamesine sahip olmak ve hanendeler için on beş yaşından küçük, sazandeler içinse yirmi yaşından büyük olmamak olarak belirlenmiştir. Ancak sonraki yıllarda yaş sınırı şartı esnekleşmiştir. Alınan öğrenciler de ‘müptediler’ yani acemiler ve ‘az çok musikiye aşına olanlar’ olmak üzere ikiye ayrılırlar. ‘Az çok musikiye aşına olanlar’ encümen huzurunda yapılacak bir seviye sınavıyla uygun sınıfa kaydedilecek ve bu öğrenciler için -henüz açılan okulda- ayrıca yeni ders saatleri belirlenecektir.

Bahsedilen eğitim misyonlarının yanında, eski eserlerin yaygınlık kazanması için Dârülelhan’da oluşturulacak kadın ve erkeklerden oluşan fasl-ı umûmî heyetleri ve heyetin konserlerinden elde edilecek gelirlerin dağıtımı yönetmelikle planlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre fasıl heyetlerine -tüm heyetin sayısı 125’i geçmemek şartıyla- Dârülelhan öğrencileri dışında yetenekli, haysiyetli ve itibarlı kişiler dahil olabileceklerdir. Fasl-ı umûmî heyetlerinin yönetmelikle planlanması, Dârülelhan’ın sadece bir eğitim kurumu olmadığını; aynı zamanda sanat kurumu olarak ele alındığının göstergesi olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda bu fasl-ı umûmî heyetlerinin çalışmaları ve konserleri ile kurumdaki müzik anlayışının mesleki sosyalleşme yoluyla yaygınlaştırılmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır.

Yönetmeliğin 41. maddesine göre Dârülelhan’da mansur ahengi kabul edilmiştir. Bu ahenge göre düğâh perdesi, tıpkı Batı müziğinde olduğu gibi 440 Hz frekansa akort edilir. Bu tercihin, Batı müziği ile Türk müziğini birbirine adapte etmek ve çalgıların beraber icrasını

21 Émile Durkheim, “İlm-i Terbiye ve İctimaiyat”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 1/5 (2014), 207-224.

mümkün kılabilmek için yapıldığı düşünülebilir. Ancak alınan bu kararın, bilhassa inici özellik gösteren makamların icrasında yaratacağı zorluk nedeniyle Türk müziği ile ilgilenenlerce yadırganmış olduğu, Mehmed Bahâ (1877-1953) tarafından *Âlem-î Mûsikî* dergisinde yazılan yazıda açıkça belirtilmiştir.

“En ziyâde beynime dokunan madde, Dârü'l-Elhân'da piyano âhenginin resmen kabul edilmişin ilânı idi. Bizde hiçbir zaman hânendelerin sesleri derecesi nazar-ı dikkate alınarak bir şarkı yapılmamış olduğu halde muhayyer, şehnâz ve daha diğer fasılların bu âheng ile okunması için ne gibi bir sihr ve kerâmet gösterileceğine garîbâne intizâr etmekte iken vaad ve ilân edilen ahengde devam kâbil olmayıp nihâyet bizim bildiğimiz perdelere inildiğini yani transport çalındığını orada bulunan zevâtan işittim.”²²

Aynı yazıdan, Dârülelhan'daki icraların mansur ahengi ile yapılamadığı, bu kararın yönetmelik üzerinde kaldığı duyumu da aktarılmıştır.

Dârülelhan'ın yayımlanan “Dârülelhan Programı” başlıklı ders planları, dört sınıf için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Programa göre öğrencilere nota, solfej, usul öğretimi, ilâhiyat ve âyin-i şerif, müzik tarihi, bestekârlık ve çalgı derslerinin eğitimi verilecektir. Ders içerikleri ile detaylı bilgi verilmemiştir. Programa bakıldığında gam natürel, gam modere, vals, çeyrek ses gibi Batı müziği terimlerinin kullanılması dikkat çekicidir. Bazı terimler ise kübra: majör, sagîr: minör, mücirad (solfej) örneklerinde olduğu gibi açıklamalı olarak yazılmıştır. Bu yazımlardan Musiki Encümeni'nin terminoloji konusunda net bir kararının olmadığı ve Türk müziği alanında terminoloji ihtiyacının olduğu sonucu çıkarılabilir.²³

Dârülelhan'ın kuruluşundan yaklaşık iki buçuk yıl sonra, 1919 yılında erkekler kısmının bina sahibi, kirasının ödenmediği gerekçesi ile mahkemeye başvurup, binanın boşaltılmasını talep etmiştir. Mahkemenin 14 Temmuz tarihinde, binanın tahliyesine karar vermesiyle, bina terk edilmiştir. Musiki Encümeni başkanı Ziya Paşa, eğitimin kadınlar kısmında ayrı günlerde, dönüşümlü olarak devam edebileceğini belirtse de, bu fikir toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle, Maarif Nezareti tarafından reddedilmiştir. Erkekler kısmındaki öğreticilerin bazıları kurum içinde farklı görevlere getirilmiş, bazılarının maaşları kesilmiştir. Kesilen maaşlar ileride erkekler kısmı tekrar eğitim vermeye başladığında kullanılmak üzere tutulmuştur. Bu durum erkekler kısmının tekrar açılması niyetinin kaybolmadığının göstergesidir.²⁴ Erkekler şubesinin kapatılmasının tarihi ile ilgili bir arşiv belgesi bulunamadığı için, hangi tarihte kapatıldığı ile ilgili net bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Mehmed Bâha, 1 Teşrin-i evvel 1335 (1 Ekim 1919) tarihinde, *Âlem-î Mûsikî* dergisinde yayımlanan “Dârü'l-elhân'ın Lağvı” başlıklı yazısında konuya yer vermiştir. Yazısında kurumun lağvı ile ilgili basındaki ve kamuoyundaki tepkisizlikten yakınan Mehmed Bâha; Dârülelhan'ı denetleyen uzmanların, uygulanan talimatname nedeniyle kurumu kapattıklarını ve ileride yeni talimatnamenin hazırlanması ile yeniden açılacağını

22 M. Beste Aydın, *Âlem-i Mûsikî (Çevriyazım ve inceleme)* (Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi, 2004), 32.

23 Dönemin terminoloji meselesi ile ilgili bk.: Nilgün Doğrusöz, “Hüseyn Sadeddin Arel'in Kaleminden Musiki Terimleri Meselesi”, *2017 Arel Sempozyumu Bildirileri* içinde, (İstanbul: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018), 193-211.

24 Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Dârülelhan*, 41-42.

vadettiğini aktarmaktadır.²⁵ Talimatnamenin 10. maddesinde, iki şubenin ayrı ayrı binalarda eğitim vereceğinin ifade edilmesi, denetleyicilere göre, aynı binada eğitim verilmesinin önüne geçmiştir. Bu yazıda, yaşanan durumun “Dârü’l-Elhân’ın yer bulunmadığı bahânesiyle lağvedileceği şâyiası [söylentisi]” olarak anlatılması da Temmuz ayında binadan ayrılan şubenin, Ekim ayında henüz resmi olarak lağvedilmemiş olduğunun göstergesidir. Binası olmadığı için eğitim verilememiş olsa da; şube, 1919’un Ekim ayında resmi olarak halen açıktır.

Çeşitli yazılı kaynaklarda Rauf Yekta Bey’in, bu ilk dönemdeki kurumsal yapı içinde yer aldığı bilgisi tekrarlanmaktadır. Ancak, bilgiler ışığında, Rauf Yekta Bey, 1922 yılına kadar Divan-ı Hümâyün’da²⁶ çeşitli görevlerde bulunmuş ve buradan emekli olmasının ardından, Dârülelhan’ın ikinci yapılanma döneminde kurumda ders vermeye başlamıştır.

Bu bilgi, incelenen yönetmeliğin yayınlanmasının üzerinden yaklaşık iki yıl sonra Rauf Yekta Bey’in *Şehbal* dergisinde, Dârülelhan ile duyumlarını aktardığı yazısından da açıkça anlaşılmaktadır. Rauf Yekta Bey, Dârülelhan ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Mûsikî encümeninin teşekkülünden beri iki sene olduğu, Dârülelhan’ın sene-i devriyye-i küşâdının hulûlüne de pek az bir zaman kaldığı halde ne encümenin tarz-ı mesâisine ve ne de mektebin küşâd ve derslere mübâseret edildiğine dâir bir şey işitilmediğinden hasbelmerak bu bâbda biraz tahkîkât icrâ ettik. Aldığımız malûmâta nazaran Dârülelhan’ın küşâdını müteâkib birinci sınıfı bi’t-teşkil müretteb programa tevfikân tedrisât-ı icrâsı icâb eder iken, şimdîye kadar derslere başlanamamış ve yalnız fasl-ı umûmî nâmı verilen heyete kırk kadar hânende ve sâzende kaydedilerek bunlara yegâh ve şehnaz buselik fasıllarının meşkiyle vakit geçirilmekte bulunmuştur.”²⁷

Rauf Yekta Bey’in bu yazısından, Dârülelhan’da ilk iki yıl, fasıl heyeti çalışmaları dışında yönetmelikte belirtilen eğitim planının uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Aynı yazısında Yekta, Dârülelhan’daki öğrencilerin durumunu

“Maahâzâ [bununla beraber] arası çok geçmeden meşkhâne usûl-i kadîmesinde dümtéken olmaktan bir şey istifade edilemediğini talebe pek âlâ anlamış ve programı mücibince [gereğince] tedrisâta başlanmasından da kat’-ı ümid etmiş olmalı ki birer ikişer devamdan vazgeçenler çoğalmış ve bu hâlin neticesi olarak Dârülelhan’ın zükûr [erkek] kısmındaki talebenin adedi dört beş kişiye tenzil etmiştir.... Dâr-ı mezbûrun [sözü edilen yerin] inâs [kadın] kısmındaki tâlibâtın adedi binnisbe daha çok olduğu işitilmekte ise de tahkîkimize nazaran orada dahî program dâhilinde bir güne tedrisat icrâsı olmayıp yine ‘meşkhâne’ usulünde ve alel-ekser güfteleri bazı parçalar meşk edilmekte, biraz da nota ve âlât-ı mûsikîye dersleri verilmekte imiş.”²⁸

şeklinde aktarmıştır. Dârülelhan’da verilen eğitimi meşkhane eğitimine benzeten Yekta, kurumun bu nedenle öğrenci kaybı yaşadığını belirtmiştir. Yazılı kültür ürünü olarak değerlendirilebilecek

25 Aydın, *Âlem-i Mûsikî (Çevriyazım ve inceleme)*, 168.

26 Osmanlı devlet yönetiminde XV. XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organıdır. ‘Padişah Divanı’ anlamına gelmektedir. Devletin genel yönetiminden, hukuki, siyasi, idari, mali ve askeri faaliyetlerinden sorumludur. [Ahmet Mumcu, “Divan-ı Hümâyün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 9, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 431.]

27 Mehmet Öncel, *Rauf Yektâ Bey’in Âti, Yeni Mecmûa, Resimli Kitap ve Şehbâl Adlı Mecmûalarda Mûsikî ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 30.

28 Öncel, *Rauf Yektâ Bey’in Âti, Yeni Mecmûa, Resimli Kitap ve Şehbâl Adlı Mecmûalarda Mûsikî ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*, 31.

talimatname ile programın varlığına rağmen, kurumdaki eğitimin bu program gereğince uygulanamaması ve programda planlanan standartlaşmanın, eğitime yansıtılmamış olması nedeniyle; Dârülelhan ile ilgili, sözlü kültürle aktarılagelmiş Türk müziğinin, en önemli öğretim merkezlerinden olan meşkhane benzetmesinde bulunması, Rauf Yekta Bey'in kurumda verilen eğitimin ciddiyetine inancının olmadığı açık göstergesidir.

Mehmed Bahâ ise Dârülelhan ile ilgili duyuları sonrasında düşündüklerini şu şekilde aktarmıştır: “Bir çoğu müstesnâ olmak şartıyla mezkûr [adı geçen] mektepte hiçbir zaman katiyen bir yenilik ihtiyâcı hissedilmediği gibi muallim sayılamayacak toplama çalgı ustalarından bir kaçının da oraya devamını anlayınca bu iş, havanda su dövmekten başka bir şeye benzemeyecek demiştim.”²⁹ Bu ifadeler de Rauf Yekta Bey'in sözlerini yinelemekte; verilen eğitimin, programda aktarılanla örtüşmediği ve herhangi bir yenilik çabasına girmeden eski usulde devam ettiği fikrini desteklemektedir.

Musiki Encümeni'nin kuruluş aşamasında ikinci başkan, Dârülelhan'da ise başkan yardımcısı olarak görev alan fakat sonra kurumdan istifa eden Ali Rifat Çağatay'ın Süleyman Cevad ile yaptığı mülakattaki

“Dârülelhan'ın maksad-ı teşkili daha büyük gayelere matuf idi. Ancak, yekûn tahsisatı ile mektep kirasını ve bir-iki muallimin maaşını güçlülükle temin edebilen bir müesseseden daha büyük muvaffakiyetler istihsaline imkân olamayacağına kanaatim hasebiyle daha bidayette çekilmiş idim. Mektebin zükûr kısmının açılmaması ve ders programının tamamen tatbik edilememesi kanaatimi teyit etmiştir.”

ifadeleri, kurumla ilgili yaşadığı hayal kırıklığı ve ders programlarının düzgün uygulanmadığının başka bir göstergesidir.

Dârülelhan'da ders programının tam anlamıyla uygulanmaması ile birlikte; faslı-ı umûmî heyetinin yaptıkları konserler de, zaman zaman basında sazlardan bazılarının yeterince iyi çalınmadığı, faslın idaresizliği ile ilgili olumsuz eleştiriler almıştır.³⁰ Bu konserlerle ilgili *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan bir yazıda ise “...müsamereyi idare etmek isteyen Muallim İsmail Hakkı Bey'in orkestra usulü el jestlerini alaturka musikiye karşı yabancı gördük.”³¹ denilmektedir. Bu ifadelerden, Dârülelhan'da gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin müzik çevrelerince yadırgandığını söylemek mümkündür. Aynı yazıda iyi bir musikişinas olduğu belirtilen -Sultan Vahdettin'in kızı- Ulviye Sultan (1892-1967) ve bazı diğer sultanların konsere geldiği bilgisi verilmiştir (EK-1). Bu bilgi, Osmanlı hanedanının Dârülelhan'ın faaliyetlerini takip ettiğini anlatması bakımından önemlidir. Konser programlarına bakıldığında, konser bölümlerinin çoğunlukla makam fasılları olarak oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bu fasıllar, klasik fasıl sıralamasına uygun olarak düzenlenmemiş; fasıllara şarkılar eklenmiş ve çoğunlukla Türk müziğinin en büyük ve sanatlı türü olan kâr türü çıkartılmıştır. Fasıllar, dönemin müzikal beğeni anlayışına göre düzenlenmiştir.

29 Aydın, *Âlem-i Mûsikî (Çevriyazım ve inceleme)*, 168.

30 “Dârülelhan'ın İkinci Konseri”, *Vakit*, 12 Eylül 1918, 2

31 “Dârülelhan Müsameresi”, *Servet-i Fünun*, 12 Eylül 1918, 1410/96.

Dârülelhan konserlerinde, kadınların sahneye çıkması da zaman zaman sorunlara neden olmuştur. 1922 yılında Şehzadebaşı'nda verilen konser nedeniyle dönemin İstanbul Valisi'nin, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazı, bu duruma örnek gösterilebilir. İzin başvurusu yapılmaksızın gerçekleştirildiği belirtilen konserde; kadınların, erkeklerin önünde şarkı söyleyip, çalgı çalmalarının dine ve ahlaka aykırı bulunduğu belirtilmiştir.³² Polis müdüriyeti de aynı sebepten Dahiliye Nezareti'ni, Maarif Nezareti'nin uyarılması hususunda ikaz etmiştir.³³ Osmanlı Devleti'nde kadın eğitime baktığımızda, Tanzimat dönemine kadar kadınların sıbyan mekteplerine gidebildikleri ve daha fazla eğitim almalarına gerek duyulmadığı görülmektedir. Sadece seçkin sınıfa mensup ailelerin kızları, özel derslerle, konak eğitimi sistemiyle eğitimlerine devam edebilmişlerdir. Tanzimat döneminin, kadınlar açısından en önemli getirisi, ilkokuldan yukarı düzeyde eğitim alabilecekleri rüştiyelerin açılmış olmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde ise kadın eğitimi ve kadın hakları üzerine tartışmalar hız kazansa da; artan milliyetçi söylemlerin de etkisiyle kadın eğitimi, milli duygularla büyümesi gerektiği düşünülen çocukları yetiştirmek ve bu sayede toplumun yeniden şekillenmesini sağlayabilmek adına önem taşımaktadır. İkincil olarak ise, kadınlara yönelik okulların artmasıyla, bu okullarda eğitim verilebilmesi için öğretmen yetiştirilmesi bakımından kadın eğitimi önem arz etmektedir. Bu süreçte şekillenen, kadın eğitime yönelik toplumsal cinsiyet algısıyla Dârülelhan'a baktığımızda ise, kadınların müzik eğitimi verilen bir okulun talebesi olmaları, şarkı söyleyip, çalgı çalmaları sorun teşkil etmezken; aldıkları eğitimin uygulamasını sahne üzerinde yapmaları ahlaka aykırı bulunarak, dönem anlayışı çerçevesinde kadınların okuldan kazanımları muallime olmakla sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte Dârülelhan'ın kuruluş aşamasında, kurumun öğretmen yetiştirme misyonunun da olması nedeniyle Dârümuallimîn ile işbirliği talebinde bulunan Ziya Paşa'ya, Dârümuallimîn yönetimi tarafından verilen yanıt olumsuz olmuştur.

“İbtidai Dârümualliminlerin müzik tedrisatında hedefledikleri gaye öğretmen adaylarına iyi ve tam nota öğretmek (solfej) müzik nazariyatını göstermek ve bunları herhangi bir besteyi, notasını kolaylıkla okuyabilecek bir hale getirmek, sesleri tabii ve fennî kabiliyet ve taksimata göre tanzim, tesviye ve tazyif eylemek, teknik ve pratik metodlarla gına muallimi yetiştirmekten ibarettir. Binaenaleyh ‘hanende ve sazende’ yetiştirmek isteyen Dârülelhan ile mekatib-i ibtidaiyyede nota ve gına tedrisi usulleri öğrenmekle mükellef Darümualliminler arasında münasebet tasavvur doğru değildir.”³⁴

Burada Dârümuallimîn yönetimi, İbtidai mektepte müzik dersleri verecek öğretmenin ve Dârülelhan öğrencilerinin aldığı eğitimin farkını açıklayıp, alanları ile ilgili sınırlar çizerken; Dârülelhan'da eğitim alan kadın öğrencilerin sahasını daha da daraltmaktadır. Müzik alanında sahnede olması ahlaka aykırı bulunan ve sadece muallime olarak kendine yer bulması beklenen kadınların, iptidai mekteplerde öğretmenlik yapmasının da -aldıkları eğitim nedeniyle- önünün kesilmek istendiği ve bu bilgiler ışığında, mezun olan kadınların, Dârülelhan'dan edindikleri kültürel sermayeyi sadece hanende ve sazende yetiştirmede kullanabilmeleri istenmektedir.

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH) EUM.AYŞ 58/123, 30-05-1340 (29 Ocak 1922).

33 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH) EUM.AYŞ 58/123, 30-05-1340 (29 Ocak 1922).

34 Akt. Kolkurık, *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası*, 26.

Yönetmeliklerinden ve konserlerinden Türk müziği ağırlıklı bir eğitim verdiği görülen Dârülelhan'la ilgili, 19 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan tutanaklarında kayıt altına alınan tartışma, kurumda verilen eğitim ile ilgili konuşmaların içeriği açısından dikkat çekicidir. Dârülelhan ve Musiki Encümeni'ne verilecek ödenekle ilgili konuşmada dönemin Nafia Nazırı ve Maarif Nazırı Vekili -bayındırlık ve eğitimden sorumlu nazırı- Ali Münif Bey (1874-1951), Dârülelhan ve Musiki Encümeni'ni vekillere tanımlamıştır. Dârülelhan'ı “Dârülelhan, birisi zükûra, diğeri inasa ait olmak üzere, iki kısma münkasımdır. Bunların talimatnameleri, programları mevcuttur. Her biri dörder sınıf üzerine müesses musiki mektebidir. Orada musikinin ta elifbasından başlayarak ilânihaye lâzım gelen şeyler, talim ve tedris olunuyor ve lâzım gelen alât ve edavat ile de tatbikat yapılıyor. Bu suretle musiki-i millî halinde devam ediyor.”; Musiki Encümeni'ni ise “Bir de Garp ve Şark musikisini mevz ve telif ederek, yeni bir musiki vücuda getirmek için çalışılıyor. Bu mesele Dârülelhanın vazifesi dahilinde değildir. Bunun için Musiki Encümeni namı altında bir Encümen teşkil edilmiştir. Gerek Garp ve gerek Şark musikisine vakıf olan zevat bir komisyon halinde içtima ediyorlar. Bu vazife ile bunlar mükelleftir.” şeklinde vekillere anlatmıştır. Nazır, Dârülelhan'ı müzik ile ilgili bir eğitim kurumu olarak aktarırken; encümenin görevini Garp ve Şark müziğini birleştirerek yeni bir müzik oluşturmak olarak tanımlamıştır. Bu tutanak konuşmasından bir yıl önce yayımlanan Dârülelhan talimatnamesinde ise Musiki Encümeni'nin görevi; müzik sanatının bilimsel şekilde öğretiminin yapılması, eski eserlerin kayıt altına alınıp yayılması ve yeniden canlandırılması olarak belirlenmiş iken, bu konuşmada bu görev tanımı belirlenenden tamamen farklı şekilde aktarılmıştır. Dolayısıyla, Musiki Encümeni'nin görev tanımının bir yıl içinde büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Mahmud Paşa isimli vekilin, Dârülelhan'da hangi tür müzik tahsil ettiklerine dair sorusuna Ali Münif Bey'in verdiği yanıt, kurumda verilmesi planlanan eğitimi açıklaması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu soruya cevaben “Şimdilik mevcut olan musikiyi, yani bizim musikiyi tahsil ediyorlar. Bunun için teşkil olunan Encümen, tetkikatını ekmal edip Dârülelhan'da tedris ve talim olunacak usulü tebliğ edinceye kadar bu usulde devam edecekler.” demiştir. Bu konuşmalar, Dârülelhan'ın eğitimi ile ilgili yeni bir program ve eğitim planı üzerinde çalışıldığı, Dârülelhan'nın ikinci yapılanmasında verilecek eğitimin benzerinin, 1918 yılından planlanmaya başlandığının göstergesidir. İkinci yapılanmadaki eğitimin sosyolojik nedenleri olarak değerlendirilen Cumhuriyet dönemi müzik politikaları ve milli musiki tartışmaları henüz gündemde değilken; bu planlamanın konuşulması, dönemin Batılaşma politikalarının müzik üzerindeki etkisini göstermesi bakımından çok büyük önem taşımaktadır.

Kurumun içeriğinin değişmesi ile ilgili çabaların olduğuna dair bir başka veriyi ise Muhiddin Sadak'ın (1900-1982) anılarından öğrenmekteyiz. Muhiddin Sadak “1922 yılında 40 lira maaş ile Dârülelhan'da göreve başlamıştım, düşman memleketi terk etmek üzereydi. Önce bir trio kurmuştuk. O sıralarda yalnız alaturka tetrisat yapan Dârülelhan'da garb musikisi öğretilmesi

için bir teşebbüs vardı.”³⁵ şeklinde anlattığı anılarından, kurumda yönetmelik düzenlemesi yapılmamış olsa bile Batı müziği eğitimi ile ilgili girişimlerin olduğu anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşının etkileri, maddi sıkıntılar vb. sebeplerle erkekler bölümünün kapatılmasının ardından, kadınlar bölümünün sekiz kişilik öğretim kadrosu ile bir süre daha kurumdaki eğitimi devam ettirdiği bilinmekte; kurumun bu dönemdeki eğitiminin sonlanması ile ilgili kesin bilgiler ulaşılamamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 1922 yılının Ekim ayı tarihli belgelerde Dârülelhan’ın kapatılması ile ilgili olarak görüşüldüğü ancak kendi alanındaki tek eğitim kurumu olması nedeniyle kurumun kapatılmamasına ve Avrupa’daki konservatuvarlar gibi konserler düzenleyip bu konserlerden edinilen gelire kurumun masraflarının karşılanmasına karar verilmiştir (EK-2).³⁶ Bu evraklara göre kurum, bu tarihlerde resmi olarak kapatılmamış; ancak -kuruluşunun hemen ardından başlayan ve ilk yapılanma döneminin tamamında yaşanan maddi imkansızlıklarla eğitim vermeye çalışılan- Dârülelhan, kaderine terk edilmiştir.

5. Cumhuriyetin Kültür Rüzgârı 1923-1926 Yıllarında Dârülelhan’da Verilen Eğitim ve Geleneği Dönüştürme Çabaları

I. Dünya Savaşı’nın etkileri, Batılılaşmanın etkileri, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş dönemindeki kültürel çatışmalar neticesinde Dârülelhan’da bir değişim ihtiyacı hissedilmiştir.

Dönemin Valisi Haydar Bey’in (1879- 1937) desteğiyle girilen yeni dönemde, öncelikle 1923 yılında Musiki Encümeni lağvedilmiştir. Dârülelhan, Maarif Vekaleti’nden ayrılıp İstanbul Valiliğine bağlanmış ve programa Batı müziği şubesi eklenerek yeniden yapılandırılmıştır.³⁷

Dârülelhan’ın yeni müdürü olarak görev alacak Musa Süreyya Bey (1884-1932), *Vatan* gazetesindeki “İstanbul’da Yeni Bir Konservatuvar Açılıyor” başlıklı yazıda, ilk dönem yapılanmasındaki Dârülelhan’da ciddi bir eğitimin verilemediğinin altı çizirken, müziğin bilimsel kısmı ile ilgili yoksunluklar yaşandığı ve müzik alanında ihtiyaç duyulan kurumsal yapının kurulamadığı da aktarmaktadır.

Dârülelhan, 14 Eylül 1923’te Garp ve Şark müziği bölümleri ile -yeniden yapılanarak- açılmıştır. Musa Süreyya Bey *Dârülelhan Mecmuası*’nda, “Dârülelhan Şu’unu” başlıklı yazıda “Şanlı zaferleri ve mes’ûd inkılâbı müte’âkib makâm-ı vilâyeti teşrîd eden Vâli-i muhterem Haydar Beyefendi birçok kıymetli icrâ’âtı meyânında Dârülelhân’ın da Avrupa konservatuvarları gibi asrî bir müessese olarak vücûd bulmasına sarf-ı himmet buyurdular” sözleriyle kurumun Avrupa konservatuvarları gibi “asrî” bir eğitim kurumu olmasının planladığının altını çizmiştir. Aynı yazıda Musa Süreyya Bey Dârülelhan’ın amaçlarını musiki eserlerinin korunması ve unutulmamasını sağlamak, dönemin müzik ilerlemelerini duyurmak, milli musikiyi layık

35 Evin İlyasoğlu, “Melodiler Yuvası. Ne güzel İsimmiş!”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1992, 11.

36 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası) 4723/354161-1, 04-03-1341(25 Ekim 1922). Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası) 4723/354161-2, 04-03-1341(25 Ekim 1922).

37 Gönül Paçacı, “Cumhuriyet’in Sesli Serüveni”, *Cumhuriyetin Sesleri* içinde, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 13.

olduğu seviyeye taşımak, yapılacak ilmi toplantılarla eski eserleri kayıt altına almak ve opera, operet gibi sözlü eserleri dilimize uyarlamak olarak sıralamıştır.

Dârülelhan'ın bu döneminde Garp bölümünde müdür olarak Musa Süreyya Bey, müdür muavini olarak da Yusuf Ziya Demirci bulunmaktadır. Dönemin öğretim kadrosu şu şekildedir: Alafranga bölümünde; Zeki Bey (Orkestra şefi), Ekrem Besim Bey, Cemal Reşit Rey (1904-1985), Nimet Vahid, Chevalier Geza de Hegey, Victor Radeglio, Edgar Manas, Henry Fourlani, Sadri Bey, Zati Bey, Nezihe Hanım, Muhittin Sadak Bey, Kadri Bey, Veli Bey (Kamık), Adil Bey, Osman Şerefeddin Bey, Seyfi ve Sezai Asal kardeşler, Ali Bey (Sezin), Mesud Cemil Bey.³⁸

Şark Musikisi bölümünün kadrosunda bulunanlar ise; Nuri Bey (Duyguer), Kevser Hanım, Mustafa Bey (Sunar), Sedad Bey (Öztoprak), Hayriye Hanım (Örs), Faika, Zehra, Şeref Hanımlar, Muazzez Hanım (Yurcu), Ziya Bey, Refik Bey, Faize Hanım (Ergin), Emin Bey (Yazıcı), Ruşen Ferit Bey (Kam), Rauf Yekta Bey, Zekaizade Hafız Ahmed Bey, İsmail Hakkı Bey, Teganni: Ziya Bey, Zahide Hanım idi. Bu kadroya daha sonra Reşat Bey (Erer) ve Dürrü Bey de katılmıştır (Resim 1).³⁹ Batı müziği bölümünün eğitim kadrosu çok büyük oranda erkeklerden oluşurken, Şark Musiki bölümü eğitimcilerinin kadın ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kadrodaki kadınlar, Dârülelhan'ın ilk döneminde kurumda öğrenci olarak bulunmuşlar; kurumun ikinci yapılanma döneminde ise eğitimci kadrosunda yer almışlardır. İlk yapılanma döneminde, ekonomik nedenlerle erkekler şubesinin daha önce kapatılması, bu dönemin Şark Musikisi bölümü kadrosunda kadın eğitimcilerin -daha uzun süre eğitim almaları dolayısıyla- kendilerine daha kolay yer bulmasına neden olduğu söylenebilir.

1923 yılında yayınlanan “Dârülelhan'ın Teşkilat ve Talimatnamesi”nin⁴⁰ 1. maddesinde kurumun amacı asrın müzik gelişmelerini memlekette duyurmak, milli musikiyi bozulmaktan kurtarmak ve muhafaza etmek olarak belirtilmiştir.

Talimatnameye göre; Garp musikisi bölümünde kompozisyon, teganni, piyano, keman, alto, viyolonsel, flüt ve orkestra âlât-ı musikiiyesi: klarnet, obua sınıfları bulunmaktadır. Öğrenciler bu sınıflardan yalnızca birini seçebilmektedirler. Tüm sınıflar nazariyat-ı musikiiye, tarih-i musiki ve orkestra/koro talimlerini derslerini ortak olarak almaktadırlar. Kompozisyon ve teganni öğrencileri zorunlu olarak piyano dersi almaktadırlar. Çalgı dersleri hocayla birebir olarak haftada bir, yarım saat işlenmektedir. Öğrenciler her ay bir heyetin önünde bir parça çalmak mecburiyetindedirler. Program üç senelik planlanmış olup; müzik ve çalgı bilmeyen öğrenciler için hazırlık mahiyetinde *sınıf-ı ihzâri* sınıfı bulunmaktadır.

Şark musikisi şubesinde ise keman, kemençe, ney, tanbur, santur, ud, kanun ve teganni sınıfları bulunmaktadır. Tüm sınıflar şark musiki nazariyat ve tarihi, solfej, teganni ve usûlât-ı musikiiye derslerini almaktadır. Çalgı dersleri hocayla birebir olarak haftada bir saat işlenmektedir. Şark musikisi nazariyatı ve tarihi dersi haftada birer saat olmak üzere 30-40 kişilik öğrenci grubuyla yapılırken, solfej ve teganni ve usûlât-ı musikiiye dersleri ise yine

38 Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Dârülelhan*, 67.

39 Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Dârülelhan*, 67.

40 Ayr. bilgi için bk.: Volkan Celal Kaya, *Dârülelhân Talimatnamesi ve Ders Müfredat Programı* (İstanbul, 2016).

haftada birer saat onar kişilik gruplar halinde işlenecektir. Bu şubede ‘tecrübe devresi’ dört ay olarak düzenlenmiştir.

Yönetmelikten 3 yıl sonra, 1926’da kurumun ders müfredat programı yayınlanmıştır. Bu programda, her sınıf için yıl bazında çalışılacak eserler ya da metodlar belirtilmiş ve toplu derslerin içerikleri aktarılmıştır. Program incelendiğinde, Garp musikisi şubesinin özellikle keman ve piyano sınıflarının müfredatının uygulanmasının zorluğu göze çarpmaktadır. Müzik bilmeden kuruma gelen öğrencilerin eğitim alacağı keman sınıfının, tecrübe ve ihzârî devresi’nde çalışılacak eserler Mazas Etüdüleri no:2 ve Rode no:6 ile Viotti no:23 konçertoları olarak belirlenmiştir (Resim 2). Ancak bu eserler hem arşe teknikleri hem ileri pozisyonlar hem de çalım teknikleri olarak başlangıç aşamasına uygun olmayan eserlerdir. Günümüz konservatuvar eğitiminde bu eserler 9. ve 10. sınıf müfredatlarında bulunmakta, keman eğitimine başladıktan sonraki 5. ya da 6. yılda çalışılmaktadır.⁴¹ Dârülelhan programına göre ise bu eserler 6 ay içinde çalışacaktır/çalışmalıdır. Dârülelhan eğitim vermeye başladıktan üç yıl sonra yayınlanan bu programın, -konser programlarının düzeyi göz önüne alınarak- tam olarak uygulanamadığı ve uygulanamayacağı düşünülmektedir.

Cemal Reşit Rey (1904-1985), Paris’ten Dârülelhan’ın Garp musikisi şubesinde çalışmak üzere İstanbul’a döndüğünde kurumdaki anılarını şöyle anlatmıştır: “Ben ilk kurduğum koro ile Mozart Requiem söyletmişim öğrencilere. Tabii ki koroda çarşafli hanımlar, fesli beyler vardı.”⁴² Cemal Reşit Rey’in bu ifadelerinden toplumun yaşayışının ve kurumda yapılan müziğin henüz birbirine entegre olmadığını düşündüğü ve Avrupa’da eğitim almış bir kurum çalışanı olarak Rey’in bu durumu şaşkınlıkla karşıladığını anlamaktayız. Rey’in anlattığı bir başka anısı ise Türk müziği ve Batı müziğinin aynı kurumda öğretilmesinin eğitimler arası etkileşimi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dârülelhan’ın kütüphanesindeki piyanoda çalışan Rey, kütüphane memuru Fazıl’ın sözlerini şaşkınlıkla karşılar:

“Fazıl bana, ‘Ey Avrupalı, yeter artık bunca Avrupa müziği yazıp çaldığın. Bizim bu kadar oyun havalarımız var, türkülerimiz var. Onlar üstüne bir parça uğraşsana’ dedi. Zihnimde şimşekler çaktı. Ne kadar manidar, demek ben o güne kadar Avrupa müziği yapıyordum. ‘Ama elimde hiçbir malzeme yok ki’ diye cevapladım Fazıl’ı. Beni yakalayıp Udi Sedat Bey’in odasına götürdü. Sedat Bey bana saatlerce, bir gün boyunca oyun havası ve türkü çalıp dinletti. Hepsini not ettim. Bir hafta sonra “Sarı Zeybek”i besteleyip Fazıl’a çaldım. O koca cüssesi ile beni tutup havalara kaldırdı sevincinden. Bundan sonra böylece 12 tane Anadolu şarkısı yazdım ve Paris’te bastırdım.”⁴³

Benzer şekilde Cemal Reşit Rey’in programlı müzikleri de Sedat Bey’in müziğini etkilemiştir.⁴⁴ Dolayısıyla, iki şubenin eğitimcilerinin birbirlerinin bilgilerinden faydalandıkları ve üretimlerini bu bilgileri de ekleyerek şekillendirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

41 Ayr. bilgi için bk. “İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Lise Müfredatı”, erişim 14 Mart 2021, http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=keman_636815166094546289.pdf

42 İlyasoğlu, “Melodiler Yuvası. Ne güzel İsimmiş!”, 11.

43 İlyasoğlu, “Melodiler Yuvası. Ne güzel İsimmiş!”, 11.

44 Evin İlyasoğlu, *Cemal Reşit Rey* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 108.

Süs dergisinde yayımlanan “Dârülelhan’da Bir Ders”⁴⁵ (EK-3) başlıklı yazıda okulun atmosferi samimi bir dille anlatılmaktadır. Yazının girişinde Dârülelhan’ın müdürü Musa Süreyya Bey’in kadınlara ‘dedikoducu’ demesine “Süreyya Efendi’ye ithaf: Dedikoducu! Bu, bizim başmuharririn umum kadınlara tevcih-i vecihi! Onun bu iltifatına (!) layık olmak için, işte, daha ilk satırda mini mini bir dedikodu ile kendisine dokundum. Bundan sonra da hiçbir fırsatı kaçırmayacağımdan emin olabilir.” sözleriyle kurum müdürünün cinsiyetçi söylemine sitem edilmiştir. Dârülelhan “Burası bir mektep mi, bir cemiyet mi, yoksa bir müessese-i hayriye mi nedir? Emin olunuz ki hiçbiri değil. Ma‘amafih bunlara yakın. İsterseniz mektep diyelim, hatta arzu ederseniz bir de isim koyalım: Nağmeler mektebi!” şeklinde tarif edilmiştir. Bu sözlerden kuruma dışarıdan bakan kişilerin, Dârülelhan’ı tam olarak konumlandıramadıkları anlaşılmaktadır.

Dârülelhan, bu dönemde verilen eğitimin yanı sıra konserler, derleme çalışmaları, yayın faaliyetleri ile ilk dönemden çok daha verimli bir kurum olarak faaliyet göstermiştir. *Dârülelhan Mecmuası*’nda aktarıldığına göre, Dârülelhan 15 günde bir Garp ve Şark şubeleri konser vermekte; bu konserler dönemin süreli yayınlarında çıkan yazılara göre büyük ilgi görmektedir (Resim 3). Her iki şubenin ortak verdiği konserlerde Şark Musikisi şubesi konserlerinin bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Örneğin; 28 Mart 1924’te gerçekleşen konserde Şark Musikisi şubesi eserleri ‘eski musiki eserleri’ ve ‘yeni musiki eserleri’ olmak üzere iki bölümde seslendirmiştir. Ancak eski ve yeni eserler için tarihsel bir eskilik/yenilik sınıflandırması yapılmamış; Dede Efendi (1778-1846), Zekâi Dede (1824-25/1897) gibi bestecilerin eseri ile eski musiki eserleri bölümünü yöneten İsmail Hakkı Bey’in (1866-1927) eserleri bu bölümde seslendirilmiştir. Yeni musiki eserleri bölümünde ise bu bölümü yöneten Muallim Sedad’ın (1890-1947) eserleri seslendirilmiştir. 23 Ocak 1925 tarihli konserde Hüseyin Sadeddin Bey’in (1880-1955) Suzinak Peşrevi haricinde yeni musiki eserleri başlıklı bölümde sadece Sedad Bey’in eserleri çalınmıştır. Dârülelhan’ın bu dönemde verdiği konserler ilk dönemin aksine, basında genel olarak olumlu eleştiriler almıştır.⁴⁶

Ancak yazılan bu yazıların yanında kadın ve erkeklerin aynı sahnede olmasını gayriahlaki bulan bir yazı da kaleme alınmıştır. 12 Aralık 1924 tarihinde Garp musikisi bölümünün öğrenci konseri ile ilgili yazılan “Aristokrasi Sınıfının Şaaşalı Eğlenceleri” başlıklı yazı bu konuda çok sert sözler içermektedir.

“İşte ‘hürriyet-i nisvân’ duasının karar kıldığı netice! Kadını ‘esaret’den kurtarmak için senelerden beri mütemadiyen onun namına bağırıp çağırınların asıl maksatları ne olduğu artık anlaşıldı: Müslüman hanımlarının süslenerek sahnelere çıkması, sazanelik ve muganniyelik, yahut aktrislik ederek beyleri eğlendirmesi, umumi salonlarda herhangi erkeğin kollarına takılarak birlikte dans etmesi!.. (...) Bunlar hep demokrasi kisvesine bürünmüş aristokrasi hayatının şayan-ı ibret safhalarıdır.”⁴⁷

45 Halide Nusret Zorlutuna, “Dârülelhan’da Bir Ders”, *Süs* 27 (1923), 3-4.

46 Ayr. bilgi için bk. Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Darülelhan*.

47 Akt. Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Darülelhan*, 81.

Müslüman kadınların sahnede olması, demokrasi ve kadın hakları kisvesi altında aristokrasi sınıfının, kendi hayat tarzlarını halka ‘mübah telakki’ ettirme çabası olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte müziğin ve/veya müzik eğitiminin de sınıfsal bir konumda ele alınmış olması dikkat çekicidir.

Kadınların sahnede olmasıyla ilgili yayımlanan diğer bir uçtaki örnek ise Güzide Sabri Aygün’ün (1886-1946) ‘Güzide Osman’ takma adıyla *Süs* dergisinde yayımlanan yazısıdır.

“ ‘Dârülelhan’ müsameresi, itiraf ediyorum, çok samimi, çok benliğimi okşayan bir gündü... Hayat yollarının her köşesinde kendine bir çalışmak hakkı ayıran Türk kadını, bu, esasen şiir ve aşk yurdu olan bedî’î sanatında da büyük deha ve kabiliyetini gösterdi... Şark kadını bu ruhi ve bedî’î ihtiyacı çok hissetti. Ve çok çalıştı. Sarsılmayan azmi, eksilmeyen sebatıyla her şerde muvaffak olan Türk kadını bugün musikisinin de kahramanı oluyor. Ve onun için bugün artık millî gururumuzun, milli an‘anelerimizin bayramındayız...”⁴⁸

Dârülelhan’da verilen eğitim ve konserlerin dışında, 1924-26 yılları arasında yedi sayı yayımlanmış olan *Dârülelhan Mecmuası* adlı dergi, önce anket yoluyla daha sonra derleme gezileriyle halk ezgilerini kayıt altına alma çabaları, *Dârülelhan Külliyyâtı* isimli klasik Türk müziği eserlerinin nota yayımları sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş çabalarının göstergeleri olması bakımından önem taşımaktadır.

1926 yılında, dönemde süregelen, Şark ve Garp müzikleri hakkındaki tartışmalar dönemin basınında büyük yer bulmuştur. Bu tartışmalar resmi kurumlardan Türk müziği eğitiminin kaldırılması fikrine kadar uzanmıştır.

1926 yılında, Dârülelhan’da Şark musikisi şubesinin kapatılmasının ardından, Türk müziği, talimatname ile çalışma koşulları belirlenen ‘Tasnif ve Tespit Heyeti’nin faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır. Rauf Yekta Bey’in arşivinde kurumdan Türk müziği eğitiminin kaldırılması üzerine, Mustafa Kemal Atatürk’e hitaben yazılan ve alınan bu karardan bir an önce vazgeçilmesi gerekliliği vurgulayan bir mektup müsveddesine rastlanmıştır. Mektupta;

“ Türkiye Reis-i Cumhuri Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Türk milletinin yetiştirdiği Farabi ve İbn-i Sina gibi hukema tarafından nazari temelleri kurulan ve garbin vakıf-ı ahval musiki alimleri nezdinde ciddi bir kıymet-i aliyye ve tarihiyyesi olan Türk musikisinin Dârülelhan’da tedris edilmemesi hakkında mahza şahsi ihtiraslar sevkıyla (sabık müdür Süreyya Bey tarafından) Sanayi-i Nefise encümenince ittihaz ettirilerek istenilen verilen kararın beynelmil musiki tarihlerinde şiddetle tenkit edilecek bir hadise olacağını kemal-i ihlas ile temin eder ve (asri prensipleri almak suretiyle her türlü tekemmülata müstaid ve milli harsımızın tarihinde aleyhimize tarihi kalacak böyle bir kararın) Maarif Vekaleti’nce mevkii-i icraya konulmaması için her hususta milletimize doğru yolu gösteren büyük ve mukaddes Gazimizin atabe-i şevketine ilticaya mecburiyet gördüğümüzü arz ile beraber bu hususta şerefsadır olacak irade-i celileleriyle kuvve-i maneviyeleri kırılmış olan muallim ve talebe kullarının ihya ve tebşir buyurulmasını bilhassa istirhama mübasaret eyleriz ferman. Dârülelhan Türk Musikisi Muallimleri Namına”⁴⁹ yazmaktadır.

48 Güzide Osman, “Dârülelhanda Bir Gün”, *Süs* 18 (1923), 6.

49 Nilgün Doğrusöz (haz.) *Rauf Yekta Bey’in Musiki Antikalari* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018), 185.

Mektup müsveddesinde dönemin Türk müziği tartışmalarına karşılık, Türk müziğinin bilimsel tarafı ve Batılı müzik alimlerince de kabul gördüğü vurgulanarak söylemsel strateji oluşturulmuş; kararın müzik tarihine eleştirilecek bir olay olarak geçeceğinin altı çizilmiştir. Bu mektubun gönderilip gönderilmediği ya da mektuba cevap alınıp alınmadığı bilinmemektedir.

Dârülelhan'da Şark musikisi şubesinin kapatılmasının ardından, kurumdaki Türk müziği faaliyetleri Türk Musikisi İcra Heyeti ve Tasnif ve Tespit Heyeti ile sınırlandırılmış ve heyetin görevi talimatname ile çerçevelenmiştir. Alaturka Musiki Tasnif ve Tesbit Heyeti Talimatnamesi'nin birinci maddesi 'Heyet üç zattan müteşekkildir.' şeklindedir. Bu üç kişi Rauf Yekta reis olmak üzere, azalar Muallim İsmail Hakkı ve Zekâizade Hafız Ahmet Efendi'dir. Talimatnamenin üçüncü maddesi "Heyetin ilk vazifesi mahfuzatı tesbit etmektir. Bu tesbit faaliyetinde dinî eserleri takdim edecektir." maddesidir.⁵⁰ Özellikle dini eserlere öncelik verilmesi kapatılmış olan tekkelerde gelişen dini mûsikî eserlerinin kaybını önlemeye yönelik olduğu düşünülebilir.⁵¹ Diğer maddeler eserlerin notaya alınması, koleksiyon sahipleri ve heyetin işleyişi ile ilgilidir. Ancak bu maddelerin altında ayrıca eklenmiş "alaturka şubesinin lâğvı üzerine tesis edilecek olan Tasnif ve Tesbit Heyetine mühlhak icraî kısmın mektep anasırından mürekkep olarak ve katiyyen tedris ve talim mahiyeti olmamak şartile tedrisat olmadığı günlerde Konservatuvar müessesesinde çalışabilmeleri muvafık görülmüştür"⁵² açıklamasıyla Türk müziği çalışmaları açık bir şekilde sınırlandırılmıştır. Bu maddeyle heyet çalışmalarını, binada eğitim olmadığı günlerde ve kesinlikle eğitim vermemek şartıyla sürdürebilecektir. Rauf Yekta Bey, *Vakit*'te yazdığı "Nâmık İsmail Bey'e Cevap" yazısında ve *Yenises Gazetesi*'nde yayınlanan "Garpçılara Şiddetli Bir Hücûm" mülakatında bu karar henüz alınmamışken, Sanayi-i Nefise Encümeni üyelerinin Türk müziği ile ilgili fikirlerine sert açıklamalarla cevapta bulunmaktadır. Kararda imzası bulunan Sanayi-i Nefise Encümeni üyelerinden İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (1886-1978), 1934'te yayımlanan bir yazısında, bu sınırlamaya dair: "Alaturka musiki irtica musikisidir, ona müdahale etmek lazımdı" denmektedir.⁵³

Bu şartlarda çalışmaya başlayan Tasnif ve Tespit Heyeti'nin Türk müziği ile ilgili yayın, araştırma ve Türk müziği eserlerinin tespit edilmesi konusundaki çalışmaları, Türk müziğinin bilinçli bir şekilde ilk kez kayıt altına alınması ve sistematik ilk çalışmalar olması yönüyle çok önem taşımaktadır.

Türk müziği şubesinin kapatılması ve Tasnif ve Tespit Heyeti kurulması, geleneğin süreklilik, aktarım ve canlılık özelliğini yitirdiği, gelecekle kurduğu bağın kaybolduğu hissine neden olmuştur. Türk müziği sadece geçmişe ait bir kültürel kalıntı olarak algılanıp, bu müzik türünün modernleşen toplumda hayatta kalamayıp hükmünü ve değerini yitirdiği algısına sebebiyet vermiştir. Alınan bu kararlar Türk müziğinin 'tarihselleştirilmiş' hale getirildiği söylenebilir. Rauf

50 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1588.

51 Nuri Özcan, "Darülelhan Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Musiki Mektebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1993), 520.

52 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1588.

53 Akt. Seçil Deren, "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* içinde, (İstanbul: İletişim, 2002) 3:398

Yekta Bey yazısında bu durumu ‘Türk müziğini müzeye kaldırmak’ olarak tanımlamaktadır. Ayas’a göre bu uygulamalar, bizzat devlet kurumları tarafından bilinçli bir siyaset çerçevesinde oluşturulmuştur.⁵⁴ Bu duruma rağmen Tasnif ve Tespit Heyeti’nin çalışmaları, Türk müziğinin tekkelerden ve Dârülelhan’dan kaldırıldığı dolayısıyla sözlü aktarımının sekteye uğradığı bir dönemde yazılı repertuar oluşturarak eserlerin kaybolmamasını sağlamak adına önem taşımaktadır.

Bu süreçten sonra Dârülelhan, “22 Ocak 1927 tarihinde İstanbul Müsiki Konservatuvarı adı altında İstanbul Şehremaneti’ne bağlanmıştır.”⁵⁵ Cemal Reşit Rey o dönem konservatuvar isminde ısrarcı olsa da sonrasında pişmanlığını şöyle ifade etmiştir: “Düşünün Lâhinler Yuvası, Melodiler Evi. Daha güzel bir ifade tasavvur edebilir misiniz? Orada kıyametler gibi ısrar etmiştim konservatuvar konsun diye. Şimdi bundan fevkalade pişmanım”.⁵⁶ Dârülelhan ismi ise; bu değişikliğinin yaşandığı zamanlarda açılan Eskişehir Dârülelhanı, Kıbrıs Darül Elhan Musiki Derneği gibi derneklerde yaklaşık sekiz-on yıl kadar daha yaşamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk konservatuvarı olma hüviyeti taşıyan Dârülelhan, iki yapılandırılmasında da dönemin müzikal beğeni ve üretimini yeniden inşaında önemli bir misyona sahiptir. Kuruluş aşamalarında verilen röportajlar ve yönetmeliklerde kurumun amaçlarını açıklayan maddeler incelendiğinde, Dârülelhan’ın müzik alanında gerçekleşmesi beklenen değişimin şekillendirici resmi kurumu olarak algılandığı açıktır. Türk müziğinin kurumsallaşma ihtiyacı doğrultusunda açılan Dârülelhan’ın, 1916 yılında talimatnamesi yayınlanan ilk döneminde, Türk müziğinin bilimsel olarak uygulamasının yapılması, eski eserleri kayıt altına almak ve canlandırmak en temel amaçlar olarak belirlenmiştir. Bu amaçlar gerçekleştirilirken de hem nota ile eğitimin yapılması hem de edvarlardan faydalanılması gerekliliği vurgulanmıştır. Kurumun temel amaçları, dönemde hâkim olan pozitivist ve rasyonel düşüncenin müzik alanına yansması gibidir. Sözlü kültür ögesi olan meşk sistemi ile aktarımı sürdürülen Türk müziğinin aktarım geleneği, yazılı kültüre adapte edilmeye çalışılmış; araç olarak Avrupa müziğine dair bir unsur olan nota kullanılsa da bilimsel öğretilerde referans olarak Türk müziği teorisinin aktarımının en önemli kaynakları olan edvarlar işaret edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma süreci ile başlayan Türk müziği geleneğinin çeşitli alanlarındaki değişimin de Dârülelhan’da verilen eğitim ve sanat faaliyetleri ile kurumdan mezun olan öğrenciler aracılığıyla şekillendirilmeye çalışılması da amaçlanmaktadır. Ancak kurumun ilk döneminde maddi sıkıntılar, Dünya savaşının etkileri benzeri nedenlerle Dârülelhan planlandığı şekilde faaliyet gösterememiştir.

1923 yılında eğitime başlanan ikinci yapılanma dönemi ise Dârülelhan’ın, Avrupa’daki muadilleri gibi ‘asri’ bir kurum olarak faaliyet göstermesi beklenmektedir. Nota ile eğitim, her

54 Onur Güneş Ayas, *Müzik Sosyolojisi Sorunlar-Yaklaşımlar-Tartışmalar* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2015), 295.

55 Nuri Özcan, “Dârülelhan Osmanlı Devleti’nde Kurulan İlk Musiki Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1993), 520.

56 İlyasoğlu, *Cemal Reşit Rey*, 97.

sınıf için hazırlanan standart programlar, çalgı eğitiminin belirlenen metotlarla planlanması bu 'asri' olma hedefinin göstergeleridir. Gerek sanatsal etkinliklerle gerekse kurumda yapılan çalışmalar ile bu dönem ilk dönemden daha verimlidir. Bu çalışmalar ile yapılması planlanan faaliyetlerin daha çok örtüştüğü görülmektedir. Yapılan konserlerden, nota kullanımından, yayın faaliyetlerinden anlaşıldığı üzere Türk müziğinin aktarım ve icra geleneğinde değişimler gözlemlendiği gibi; Türk müziği ile ilgili ilk kez bilinçli şekilde -Türk müziğinin kayıt altına alınması ve alanda sistemli ilk çalışmaların gerçekleştirilmesiyle- bir literatür oluşturma amacı taşıdığı da anlaşılmaktadır.

Türk müziği alanında, 1916 ve 1926 yılları arasında, üstlendiği misyonların gerçekleştirilebilmesi için kısa sayılabilecek bir sürede ve iki farklı yapılanma ile faaliyet gösteren Dârülelhan'da; dönem şartları itibariyle kesintilerle eğitim verilse de özellikle yazılı kültüre geçiş için önemli çalışmalar yapılmış ve 'modern' bir anlayış ile literatür oluşturma, eser kayıt altına alma, notayla eğitime geçiş, Türk müziği ile ilgili yayın yapma hususlarında gelişmeler sağlanmıştır.

Dönemin müzik çevrelerine baktığımızda Dârülelhan'da gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin bazılarının kabul edildiği, bazılarının ise yadırgandığı görülmektedir. Müziğin aktarımında nota kullanılarak eğitimin yapılması, yazılı kültüre geçiş çabaları dönemin modernleşme etkisi ile kabul görmüş; bunun ötesinde ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle gerçekleştirilemeyen hedefler eleştirilerin doğmasına neden olmuştur. Ancak kadınların sahnede olması toplumsal cinsiyet normları gereğince hedef alınmışken; Batılı anlamda orkestra yönetimi, -dügâh perdesinin tıpkı Batı müziğinde olduğu gibi 440 Hz frekansa akort edildiği- mansur akordun kabulü gibi doğrudan Batı müziğinden adapte edilen normlar Türk müziğine uygun bulunmadığı gerekçesi ile kabul görmemiş ve eleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın başlarından itibaren askeri ve toplumsal yaşamda gözlemlenen değişmelerin, müziğin kültürel üretim sahasındaki yansımalarının Dârülelhan'da verilen eğitim ile şekillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dârülelhan'da verilecek eğitimle yetişen öğrenciler hem eskinin ve o günün müziğini, teorisini bilip aktaran hem de bunları dönüştüren, dönemin ruhuna ve gerekliliğine uyarlayan aktörler olarak tasavvur edilmiştir. Kurumdaki eğitim için yönetmeliklerde sıklıkla üzerinde durulan nota ile eğitim sözlü kültürle aktarımı sürdürülen Türk müziğinin aktarım geleneğinin dönemin gerekliliğine uyarlanmasının sonucu olarak değerlendirilebilir. Dârülelhan'da yapılan eski eserlerin kayıt altına alınması, derleme çalışmaları, çıkarılan dergiler de bu dönüşümün izlerini taşımaktadır. Yönetmeliklerde geçen, edvarlardan faydalanılarak oluşturulacak bilimsel bir nazariyat anlatımı vurgusu ise Türk müziğinin nazariyat geleneğinin dönemin pozitivist anlayışı ile şekillendirilmek istendiğinin göstergesidir. Tüm bunların yanı sıra Dârülelhan'a, değişen toplumsal yapı içinde Türk müziğinin 'yeniden canlandırılması' ve 'bozulmaktan korunması' amaçları yüklenmişken; aynı zamanda toplumun müzikal beğenisini şekillendirmek konusunda da önemli bir misyon verilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

“Dârülelhan Müsameresi”. *Servet-i Fünun*, 12 Eylül 1918.

“Dârülelhan’ın İkinci Konseri”. *Vakit*, 12 Eylül 1918.

“İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı Lise Müfredatı”. Erişim 14 Mart 2021. http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=keman_636815166094546289.pdf

“Maarif Vekilimiz Demeçte Bulundu/Felsefe Terimleri Komisyonu Çalışmalarına Son Verdi”. *Ulus*, 14 Mart 1942.

Ayas, Onur Güneş. *Müzik Sosyolojisi Sorunlar-Yaklaşımlar-Tartışmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2015.

Aydın, M. Beste. *Âlem-i Müsiki (Çevriyazım ve inceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2004.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası) 4723/354161-1, 04-03-1341 (25 Ekim 1922).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası) 4723/354161-2, 04-03-1341 (25 Ekim 1922).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye (DH) EUM.AYŞ 58/123, 30-05-1340 (29 Ocak 1922).

Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.

Dârülelhan Mecmuası. 1: 45. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1924.

Deren, Seçil. “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*. 3. cilt. İstanbul: İletişim, 2002.

Doğrusöz, Nilgün ve Ali Ergur. “Çatışmalar ve Dönüşümler Çağında Bir Bileşimci: Ali Rifat Çağatay”, *Musikinin Asrı Prensi Ali Rifat Çağatay* içinde, 19-90. İstanbul: Gece Kitaplığı, 2017.

Doğrusöz, Nilgün. “Hüseyin Sadeddin Arel’in Kaleminden Müsiki Terimleri Meselesi”, *2017 Arel Sempozyumu Bildirileri* içinde, 193-211. İstanbul: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Doğrusöz, Nilgün (Hazırlayan). *Rauf Yekta Bey’in Müsiki Antikaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018.

Durkheim, Émile. “İlm-i Terbiye ve İçtimaiyat”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 1/5 (2014): 207-224.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1977.

Ergur, Ali ve Yiğit Aydın. “Patterns of Modernization in Turkish Music As Indicators of Changing Society”, *Musicae Scientiae Özel Sayı* (2005-2006): 89-105.

Ergur, Ali. “Türkiye’de Müziğin Modernleşme Süreci: Tampere Düzene Geçişin Yerel ve Evrensel Boyutları”, *Müzikli Aklın Defteri* içinde, 169-182. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009.

Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?*. Çeviren Nilgün Çelebi. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Frolov, Ivan. *Felsefe Sözlüğü*. Çeviren Aziz Çalışlar. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger. *Geleneğin İcadı*. Çeviren Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

- İlyasoğlu, Evin. “Melodiler Yuvası. Ne güzel İsimmiş!”. *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1992.
- İlyasoğlu, Evin. *Cemal Reşit Rey*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Kara, Ahmet. *Kuruluşunun 100. Yılında Dârülelhan*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Karadeniz, Sıtkı. “Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi”, *Milel ve Nihal Dergisi* 4/2 (2007): 29-47.
- Kaya, Volkan Celal. *Dârülelhân Talimatnamesi ve Ders Müfredat Programı*. İstanbul, 2016.
- Koca, Emine. “18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* (2009): 63-81.
- Kolukırık, Kubilay. “Osmanlı Devleti’nde İlk Resmî Konservatuvar Olan Dârülelhan’da Derleme ve Yayım Faaliyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 35 (2014): 479-498.
- Kolukırık, Kubilay. *Türk Müzik Tarihinde Dârü’l-Elhan ve Dârü’l-Elhan Mecmuası*. Ankara: Barış Kitap, 2015.
- Konservatoryum, 5(1). 2018.
- Mumcu, Ahmet. “Divan-ı Hümayun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9:431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öncel, Mehmet. *Rauf Yektâ Bey’in Âti, Yeni Mecmûa, Resimli Kitap ve Şehbâl Adlı Mecmûalarda Mûsikî ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Osman, Güzide. “Dârülelhanda Bir Gün”, *Sûs* 18 (1923): 6.
- Özbudun, Sibel. “Gelenek”, *Antropoloji Sözlüğü*. Hazırlayan Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Özcan, Nuri. “Dârülelhan Osmanlı Devleti’nde Kurulan İlk Mûsikî Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1993).
- Özden, Erhan. *Osmanlı Devleti’nin Konservatuvarı Dârülelhan (Arşiv Belgeleriyle)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2019.
- Özsan, Gül. “Kültür ve Gelenek”, *Kültür Sosyolojisi* içinde, 84-103. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2015.
- Öztürk, Okan Murat. “Dârü’l-elhan” İsmindeki Sır: “Jeune” Ütopyacılığa Dair Bir Sembol”, *Kuruluşunun Yüzüncü Yılında Dârü’l-Elhân’a Armağan* içinde, 235-289. Hazırlayan-Editör Gülçin Yahya Kaçar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018.
- Paçacı, Gönül. “Cumhuriyet’in Sesli Serüveni”, *Cumhuriyetin Sesleri* içinde, 10-29. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Sevengil, Refik Ahmet. *Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Sevengil, Refik Ahmet. *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934.
- Shils, Edward. *Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
- Toker, Hikmet ve Erhan Özden. “Osmanlı Devletinde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar”, *Rast Müzikoloji Dergisi* 1/2 (2013): 107-128.
- Vural, Mehmet. “Gelenek ve Dinlerin Aşkın Birliği”, *Doğu Batı* 25 (2003-2004): 161-175.
- Yahya Kaçar, Gülçin (Hazırlayan). *Kuruluşunun Yüzüncü Yılında Dârü’l-Elhân’a Armağan*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018.
- Williams, Raymond. *Anahtar Sözcükler*. Çeviren Savaş Kılıç. İstanbul: Sena Ofset, 2012.
- Zorlutuna, Halide Nusret. “Dârülelhan’da Bir Ders”, *Sûs* 27 (1923): 3-4.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

Resim 1: Dârülelhan Heyet-i İdare ve Talimmiyesi⁵⁷

Resim 2: Tecrübe ve ihzâri devresinde çalınması beklenen Rode Konçerto no:6'dan kesit

57 *Dârülelhan Mecmuası*, 1: 45. Sağdan sıra ile oturanlar: Faize Hanım, Hayriye Hanım, İsmail Hakkı Bey, Kevser Hanım, Müdür Süreyya Bey, Nezihe Hanım, Zeki Bey, Ziya Bey, Radelya Efendi.

İkinci sırada ayakta duranlar: Selahaddin Bey, Mustafa Bey, Ali Nuri Bey, Zehra Hanım, Ziya Bey, Faika Hanım, Ekrem Bey, Manas Efendi, Muhiddin Bey, Fazıl Bey.

Üçüncü sırada ayakta duranlar: Ruşen Bey, Sedad Bey, Refik Bey, Sadri Bey, Veli Bey, Basri Bey, Adil Bey, Kadri Bey.

Resim 3: *Vakit Gazetesi*'nde yayımlanan Dârülelhan Konserleri ile ilgili yazıda kullanılan görsel

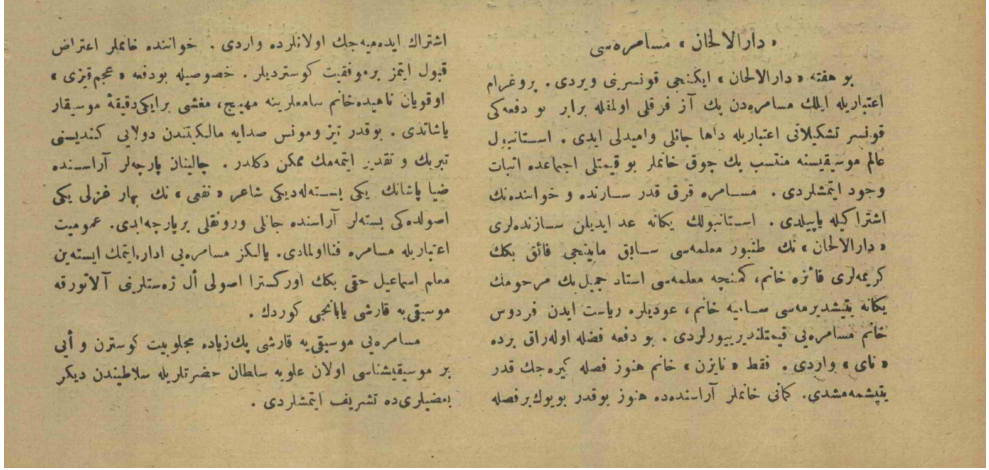
Tablo 1: Kronoloji

	Dârülelhan Kronolojisi	Siyasi Olaylar	Kültürel Olaylar
			1911- Milli Edebiyat Akımı (1911-1923)
1914	Dârülbedayi bölüm kurulu toplantılarının başlaması (22 Temmuz) Dârülbedayi'nin kuruluşu (27 Ekim) Abdülkadir Töre'nin Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne lahiya vermesi	5. Meclis-i Mebusan'ın açılışı (14 Mayıs) Kapitülasyonların kaldırılması (1 Ekim) I. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ittifak antlaşması (2 Ağustos) I. Dünya Savaşı'nın başlaması (4 Ağustos) Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne savaş ilanı (11 Kasım)	İnas (Kızlar) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması
1915	Dârülbedayi'de Şark müziği şubesinin eğitime devam etmesinin kararlaştırılması	I. Dünya Savaşı	Mekteb-i Tıbbiye'nin Darülfünun'a bağlanması.
1916	Dârülbedayi'nin ilk temsili (20 Ocak) Dârülbedayi'nin Şark müziği şubesinin kapatılması (14 Mart) Maârif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in gönderdiği Türk müziği alanında bir okul açılması ile ilgili tezkire (15 Haziran) İlk toplantı (25 Haziran) Dârülelhan'ın açılışı ile ilgili ilk belge-Talimat ve Programın bakanlar kuruluna sunulması (7 Aralık)	I. Dünya Savaşı	Dârü't Talim-i Musiki Mektebi'nin açılması.

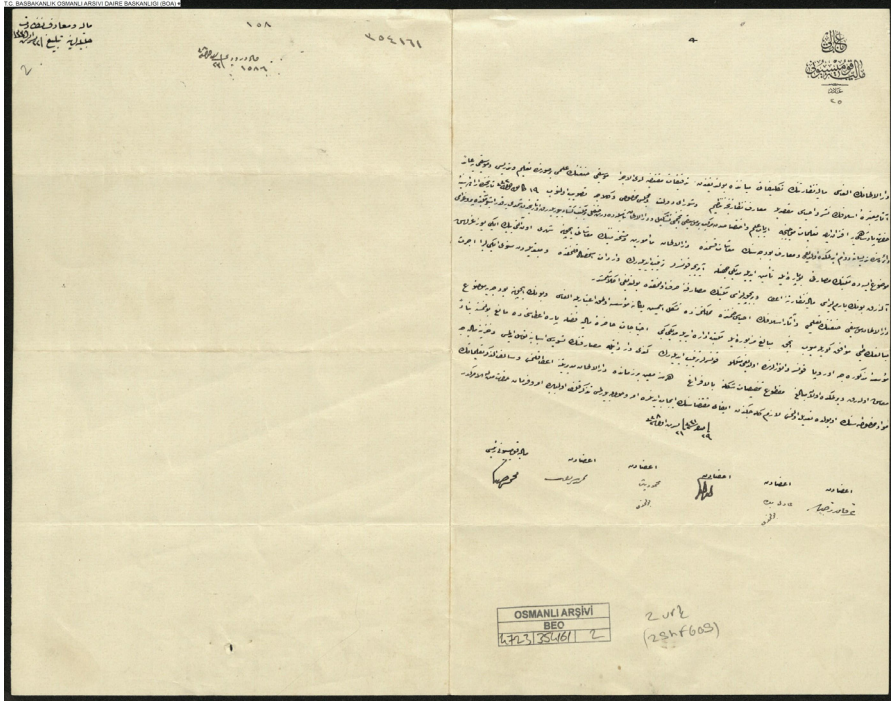
1917	Dârülelhan'ın açılması ile ilgili irade-i senniye [padişah emri] (1 Ocak) Takvim-i Vekayi'de Dârülelhan Talimatnamesi ve Programının yayınlanması (15 Ocak)	I. Dünya Savaşı	Beş Heceçiler'in eserlerinin yaygınlaşmasının başlangıcı
1918	Dârülelhan'ın iç tüzüğünün yayınlanması (28 Şubat/Nisan) Rauf Yekta'nın <i>Dârülelhan'da Musiki Islahatı</i> başlıklı yazının yayımlanması (12 Mart) Meclis-i Ayan tutanaklarında kayıtlı Dârülelhan ve Musiki Encümeninin görevlerinde dair konuşma. (19 Mart) Zekaizade Ahmed (Irsoy) Bey'in istifası. Dârülelhan'ın ilk konseri (29 Mayıs) İkinci konser (11 Eylül) Santurî Ziya Bey'in sağlık sorunları nedeniyle ihracı (Kasım)	I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin parçalanması Sultan Vahdettin'in tahta geçişi (3 Temmuz) Mondros Mütakeresi (30 Ekim) İstanbul'un İşgali (13 Kasım)	
1919	Erkekler şubesinin binasının sahibinin ödenmeyen kira nedeniyle mahkemeye başvurması. Mahkemenin erkekler şubesinin binanın tahliyesine karar vermesi (14 Temmuz) Âlem-î Mûsikî dergisinde yayımlanan <i>Dârü'l-elhân'ın Lağvı</i> başlıklı yazı (1 Ekim)	Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi (Mayıs) Kurtuluş Savaşı başlangıcı	Muallim İsmail Hakkı Bey'in <i>Usulat, Solfej, Makamat ve İlaveli Nota Dersleri</i> eserinin yayımlanması
1920		Kurtuluş Savaşı Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın dağılması Misak-ı Milli (28 Ocak) İstanbul'un 2. kez işgali (16 Mart) T.B.M.M.'nin açılması (23 Nisan) Sevr Antlaşması (10 Ağustos)	
1921	Dârülelhan Konseri (20 Mart) Zükür kısmındaki bazı hocaların kurum içi farklı görevlere getirildiği bazılarında maaşlarının kesildiğini gösteren belge. (2 Ağustos)	Kurtuluş Savaşı	
1922	Dârülelhan Konseri (15 Mayıs) Şehzadebaşı'nda verilen konser nedeniyle İstanbul Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı (Eylül) Dârülelhan'ın kapatılması ile ilgili yazışma. Alanındaki tek eğitim kurumu olması nedeniyle kurumun kapatılmama kararı. (Ekim)	Kurtuluş Savaşı bitişi Saltanatın Kaldırılışı (1 Kasım)	<i>Encyclopedie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire</i> 'da Rauf Yekta'nın kaleme aldığı 'Türk Müziği' maddesinin yayımlanması

1923	Dârülelhan'ın Maarif Vekaleti'nden ayrılıp, İstanbul Valiliğine bağlanması. <i>İstanbul'da Büyük Bir Konservatuvar Açılıyor</i> başlıklı yazı. (31 Temmuz) Dârülelhan'ın resmi olarak tekrar açılması. (14 Eylül)	Lozan Antlaşması (24 Temmuz) Son İtilaf birliğinin İstanbul'dan ayrılması (4 Ekim) İstanbul'un işgalden kurtuluşu (6 Ekim) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (29 Ekim)	Ziya Gökalp'in <i>Türkçülüğün Esasları</i> kitabının yayınlanması.
1924	Dârülelhan Mecmuası'nın yayımlanmaya başlaması. (Şubat)	Hilafetin kaldırılması (3 Mart) Yeni anayasasının kabulü (20 Nisan)	Rauf Yekta'nın <i>Gavsîyye</i> eserini yayımlaması. Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkartılması. (3 Mart)
1925		Tekke ve Zaviyeler kapatıldı. (2 Eylül) Miladi takvime geçiş için kanun hazırlanması	
1926	Dârülelhan İç Tüzük'ünün yayımlanması. Dârülelhan Külliyyatı'nın basılmaya başlanması. Derleme gezileri. Türk Müziği eğitiminin kaldırılması. (9 Aralık) Tasnif ve Tespit Heyeti'nin kurulması.	Medeni Kanun kabul edildi. (17 Şubat)	

EKLER

EK-1: “Dârüelhan Müsameresi” yazısı *Servet-i Fünun*, 12 Eylül 1918

EK-2: Dârüelhan'ın ilgisi ile ilgili belge

EK-3: "Dürülehan'da Bir Ders" başlıklı yazı

Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Bakış: Er Sogotoh Destanı Örneği

A Functional Approach to Blessing and Cursing: The Sample of the Epic of Er Sogotoh

Fatma Zehra UĞURCAN¹

ÖZ

Alkışlar ve kargışlar, Türk halk edebiyatının anonim türleri arasında yer alırlar. Dua ve beddua olarak bilinen alkış ve kargışlar, aslında Türk kültürü içerisinde birçok farklı amaçla kullanılırlar. Alkış ve kargışların özünü anlamanın en iyi yolu onların içerisinde olduğu kültürü bilmekten ve onların hangi işlevlere sahip olduklarını anlamaktan geçer. Esasen tüm halk edebiyatı ürünleri için geçerli olan bu araştırma yöntemi, alkış ve kargışların işlevsel değerini görmek açısından oldukça faydalıdır. Günümüzde kullanım alanı değişmiş olan alkışlar, Türk kültüründe genellikle öncelikli olarak dileklerin ifadesinde, daha sonra ise övgü ve beğenin anlatımında, saygı gösterisinde ve kötülüklerden kaçınma metodu olarak söylenmektedirler. Kargışlar ise kötü, sıkıntılı, sancılı, üzüntülü, korkunç durumlarda ya tehditkâr unsurun tehdit edilerek korkutulmasında ya da üzüntünün, şikâyetin dile getirilmesinde kullanılırlar. Bu ürünlerin kullanımının en iyi görülebileceği yerlerden biri kuşkusuz Türk kültürünün geçmiş kodlarıyla birlikte yaşamaya ve korunmaya devam ettiği coğrafyalardır. Bunların arasında rahatlıkla Sibirya'yı saymak mümkündür. Saha Türkleri, bir Sibirya halkı olarak kadim Türk kültürünü ve destanlık geleneğini muhafaza eden bir topluluktur. Bu topluluğun en meşhur kültürel ürünlerinden biri Er Sogotoh Destanı'dır. Bu çalışmada alkış ve kargış konusuna Er Sogotoh Destanı çerçevesinde bakılacak olup, destandan çıkarılacak alkış ve kargış örnekleri işlevlerine göre incelenecektir. Kültürel unsurları daha iyi anlamamızı sağlayan işlevselci teori kapsamında alkış ve kargışın Er Sogotoh Destanı'nda hangi durumlarda ve hangi amaçlarla söylendikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Alkış, Kargış, İşlevselcilik, Saha Türkleri, Er Sogotoh Destanı

ABSTRACT

Blessing and cursing are among the anonymous genres of Turkish folk literature. They are actually used for many different purposes in the Turkish culture. The best way to understand the essence of blessing and cursing is to know the culture in which they originate and to understand what functions they have. This research method, which is essentially valid for all folk literature products, is very useful in terms of seeing the functional value of blessing and cursing. Blessing, whose usage area has changed a little today, is generally used in the Turkish culture primarily in expressing wishes, then as a method of expressing praise and admiration, showing respect, and avoiding evil. Cursing is used in bad, troubled, painful, sad, and horrible situations, either to threaten the threatening

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatma Zehra Uğurcan (Arş. Gör.),
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye
E-posta: zehrasenolcan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0079-7219

Başvuru/Submitted: 29.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
29.09.2021

Kabul/Accepted: 30.09.2021

Online Yayın/Published Online: 03.12.2021

Atıf/Citation: Uğurcan, Fatma Zehra. "Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Bakış: Er Sogotoh Destanı Örneği." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 851-872.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.904969>

element or to express sadness and complaint. The best place to observe the use of these products is undoubtedly the geographies where the Turkish culture continues to exist and to be protected with its past codes. Among them, it is possible to count Siberia easily. The Saha Turks are a community that preserves the ancient Turkish culture and epic tradition as Siberian people. One of the most famous cultural products of this community is the Epic of Er Sogotoh. In this study, the subject of blessing and cursing will be examined within the framework of the Epic of Er Sogotoh, and the examples of blessing and cursing to be extracted from the epic will be examined according to their functions. Within the scope of the functionalist theory that enables us to better understand cultural elements, it will be dwelled on in which situations and for what purposes blessing and cursing are said in the Epic of Er Sogotoh.

Keywords: Blessing, Cursing, Functionalism, Saha Turks, Er Sogotoh Epic

EXTENDED ABSTRACT

Anonymous folk literature includes many phrases. Blessing and cursing are also included. Blessing and cursing, which have an exuberant expression, are effective in enlivening the expression and strengthening the meaning and are quite unique genres. Blessing has been seen since ancient times as phrases used to wish goodness, beauty, and protection from dangers. On the other hand, cursing is the verbalization of the human reaction to dangerous and difficult situations. Religion is the most important factor in the formation and shaping of blessing and cursing. Human beings who want to direct nature according to their personal or social interests have put the most important trump card in their hands, namely, the word. The first forms of blessing and cursing are probably the requests and wishes from the sacred that man conveys through words. Man must find a method, a logical and impressive way by which he can calm the supernatural beings he is afraid of and anxious about and eliminate their dangers. Thus, he finally decides to use the word in an impressive way. It can be thought that such a process is at the root of the formation of blessing and cursing.

Chaos is a danger to man. The chaotic environment in which order is disturbed is an unsafe place making it difficult or impossible for a person to survive. One tries to avoid it, and if encountered, one tries to get rid of it. There is a striving to be protected from all kinds of bad situations and to build goodness, righteousness, order, well-being, comfort, and trust. Blessing and cursing, which we can accept as part of our efforts to preserve or rebuild order, enables man to stay in touch with beings he thinks may be dangerous through wishes and appeals. It can be said that blessing and cursing, shaped by mythological understanding, lost their first magical state in daily life. Despite this, it is possible to encounter the forms of blessing and cursing, reflecting the mythological understanding in folk literature such as myth, fairy tale, and epic.

Folk literature products, and among them blessing and cursing, can be handled from many different angles. However, in order to better understand such products, it is necessary to first discover what functions they serve in the society. This is where the functionalist theory comes into play. Accordingly, every cultural product has emerged to serve a purpose. Every product produced will be used and consumed. It is not possible for a cultural phenomenon that

serves no purpose to emerge. A cultural product is always shaped according to the function it serves. Therefore, in order to understand a product, it is necessary to first examine the context and the function that shapes it.

The Epic of Er Sogotoh, which is the most famous example of Saha folk literature, is a text convenient to examine in terms of blessing and cursing while giving information such as beliefs, social structure, and family structure. It is possible to find quite original and aesthetic forms of blessing and cursing in the epic.

In the Epic of Er Sogotoh, blessing and curving are spilled from the language of the heroes or all supernatural beings with whom they relate, from time to time in the most enthusiastic situations, at the highest of emotions, or at critical times. In this study, blessing and cursing in the Epic of Er Sogotoh will be examined and an evaluation will be made on the functions within which they are diversified.

Giriş

Söz, insanoğlunun elindeki en güçlü ve en etkili araçlardan biridir. Birçok inanç sisteminde yaratılış bir sözle başlar. Parçalar bir sözle harekete geçip varlık âlemini meydana getirirler. Tanrı “Ol” der ve olur. Söz büyülüdür; kusursuz bir yapı olan insan zihnindekilerin dışı yolculuğuna aracılık eder. Sınırsız sayıda düşüncüyü anlatırken oldukça da etkilidir. Sözün gücü ve büyüü düşünürler ve araştırmacılar tarafından birçok kez ele alınan bir mesele olmuştur. Sözün psikolojik ve retorik anlamda gücü Sofistlerden beri süregelen bir inançtır. Dini inanışlarda, yaratıcıyla ritüel temas düzeyinde sözün gücüne ve büyüüne karşı büyük bir inanç bulunur. Entelektüel seviyedeki artışın bu inancı zayıflatmasına rağmen, ilkel dönemlerden günümüze insanların sözü kullanılış biçimi düşünüldüğünde “sözün gücü ve büyüü” göz ardı edilemeyecek kadar insan yaşamında kendisine yer bulmuş bir olgudur.¹ Kozmogonik tasavvurlarda Tanrı'nın bir sözle enerji yüklediği yaratılış, insanların dua ederken buna öykünmelerine, çeşitli tören ve ritüellerde ses vasıtasıyla büyülü bir güç ortaya çıkarma yönündeki uygulamalara neden olmuştur. Sözün gücüne ve ondaki büyüsel etkinin üzerine düşünceler geliştiren Plinius,² dua metinlerinin söylenmesinde üç amaçtan söz eder. Bunlar büyü, korunma ve övgüdür.³

İnsan, sözün gücüne çift yönlü bir değer biçer. Tüm canlıların doğal sesinde, doğanın verdiği her şey gibi iyilik için kullanılabilir bir şey vardır. Güçlü ifadelerle kurulan manalı ve etkileyici sözler insan için iyiliklerin başlangıcı olabilir. Buna karşılık sözün gücünden fayda gelebildiği gibi zarar da gelebilir. Bu nedenle sözün gücünün kötüye kullanımı korkuyla karşılaşılır. Öyle ki, yalnızca doğal seslerin akustik tezahürlerinin değil, yazılı biçimlerinin de çok etkili olduğunu düşünen Plinius'un Doğa Tarihi isimli yapıtında ritüel sözcükleri alıntılanmaktan kaçındığı görülür.⁴

Sözcüklerin etki gücü onların yalnızca anlamlarında değil fonetik-akustik yapılarındadır.⁵ Malinowski büyüü bir sanat olarak adlandırırken, büyüsel uygulamalara eşlik eden sözcüklerin gizli güçleri harekete geçiren bir uyum içinde olduğuna vurgu yapar. Gizli güçlerin etkilenmesinde büyüünün jest, mimik ve konuşması oldukça önemlidir. Büyünün etkinliğini üç temel öge belirler. Bunlardan ilki fonetik efektlerdir, yani doğa seslerinin taklididir. İkincisi istenen şeyi dile getiren, betimleyen, çağırın sözcükler kullanılmasıdır. Üçüncüsü ise büyü uygulamasının devralındığı atalara ve kahramanlara atıf yapılmasıdır.⁶

Bu bilgilerden yola çıkarak anonim halk edebiyatı içerisinde değerlendirilen alkışlar ve kargışları da büyüsel söz niteliğinde düşünmek gerekir. Coşkun bir anlatıma sahip, ifadeyi

-
- 1 Äne Bäumer, *Die Macht des Wortes in Religion und Magie* (Plinius, *Naturalis Historia* 28, 4-29), *Hermes*, s. 112: 87.
 - 2 Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış olan Plinius, *Naturalis Historia* isimli 37 kitaplık eseriyle bilinmektedir. Plinius'un, “Doğa Tarihi” anlamına gelen eserinin 28. kitabında sunduğu sözün gücü ve büyüüne yönelik değerlendirmeler kendi dönemi için oldukça değerli bulunmaktadır.
 - 3 Bäumer, *Die Macht des Wortes in Religion und Magie* (Plinius, *Naturalis Historia* 28, 4-29), 94.
 - 4 Bäumer, *Die Macht des Wortes in Religion und Magie* (Plinius, *Naturalis Historia* 28, 4-29), 97.
 - 5 Bäumer, *Die Macht des Wortes in Religion und Magie* (Plinius, *Naturalis Historia* 28, 4-29), 96.
 - 6 Malinowski Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal (İstanbul: Kabaçlı Yayınları, 1990), 61-63.

canlandırma ve anlamı güçlendirmede etkili olan alkışlar ve kargışlar konuşma arasında veya edebi türlerin içerisinde kullanılan kalıp ifadelerdir. Dîvânü Lugâtî't-Türk'te alkış; dua, övgü ve birinin iyiliklerini, faziletlerini sayma anlamlarına gelir. Kargışın karşılığı ise lanettir.⁷

Plansızca ve doğaçlama olarak söylenen, söyleyen kişinin iç dünyasından ve onun kültürel çevresinden izler taşıyan alkış ve kargışlar⁸ birçok farklı sebeple söylenirler. Alkışlar, çok eski dönemlerden beri tehlikelerden korunma temennisiyle iyiliği ve güzelliği dilemek için kullanılan söz kalıpları olarak görülmüşlerdir. Kargışlar ise, insanın tehlikeli ve zor durumlar karşısında gösterdiği tepkinin söze dökülüşüdür. Şükrü Elçin, alkışların ve kargışların oluşmasında ve şekillenmesindeki en önemli etkenin din olduğunu ifade eder.⁹ Duymaz, alkış ve kargışların oluşumunu insanların sosyo-psikolojik olarak tabiata hükmetme arzularına dayandırır.¹⁰ Tabiatı kişisel veya toplumsal çıkarlarına göre yönlendirmek isteyen insanlığı elindeki en önemli iletişim aracını, yani sözü devreye sokmuştur. Alkışlar ve kargışların ilk şekilleri büyük olasılıkla insanın söz aracılığıyla ilettiği kutsaldan istek ve temennilerdir.

İnsanoğlunun sözü bir güç, bir araç olarak kullanmasının temelinde kendisini görünen veya görünmeyen birçok tehlikeyle kuşatılmış hissetmesi yer alır. İnsan, bu tehlikeleri yalnızca fiziksel yollarla yenemeyeceğinin farkındadır. İnsanın algısında evren sağır ve dilsiz değil, aksine duyabilen ve anlayabilen bir varlıktır. İnsan, evren ile arasında uygun bir iletişim inşa edebilirse evrenin kendisi üzerinde, kendisiyle savaştan değil, bağışlayan ve bahşeden bir yüce güç olarak var olacağına bilincini taşır.¹¹ Akalın da alkış ve kargışların oluşumunu dinlerdeki korku unsurlarıyla ve her varlığın bir ruhu olduğuna kanaat eden animizm inancıyla ilişkilendirir.¹² O halde insan, korktuğu ve tedirgin olduğu bu varlıkları yatıştırabileceği, onların tehlikeli yönlerini bertaraf edebileceği bir yöntem, mantıklı ve etkileyici bir yol bulmalıdır. Alkış ve kargışlar insanoğlunun bulduğu etkileyici iletişim araçlarından biridir.

İnsan için tehlike, kaostur. Düzenin bozulduğu kaotik ortam, insanın yaşamını devam ettirmesinin zor olduğu ya da mümkün olmadığı güvensiz bir yerdir. İnsan bundan kaçınmaya çalışır. Yaşadığı her türlü kötü durumdan korunmak, iyiliği, doğruluğu, düzeni, refahı, konfor alanını, güveni inşa etmek için çabalar. Alkış ve kargışların, kriz durumlarında ortaya çıkarak bu krizi ortadan kaldırmayı, düzeni yeniden kurmayı hedeflemeleri, onların mitolojik kökeniyle ilişkilendirilir. Onlar kaos-kozmos anlayışının bir yansıması, bir göstergesidir.¹³ Düzeni koruma veya yeniden inşa etme çabalarının bir parçası olarak kabul edebileceğimiz alkış ve kargışlar,

7 Kaşgarlı Mahmut, *Dîvânü Lugâtî't-Türk*, çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), 140, 404.

8 Zubaida Shadkam, Özlem Demren, "Türkçe Ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme" *Türkbilgi*/ 34 (2017), 179-188.

9 Şükrü Elçin, *Türk Halk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986), 662.

10 Ali Duymaz, "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar" *Milli Folklor*/45 (2000), 15-21.

11 Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), 108.

12 L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar ve Kargışlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1990), 65-76.

13 Ahmet Keskin, *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) Ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin Ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018), 178.

insanın dilek ve yakarışlar yoluyla tehlikeli olabileceğini düşündüğü varlıklarla iletişimde kalmasını sağlar.

Alkış ve kargışlar, dinsel ve büyüsel çerçevedeki ilk şekillerinden zamanla kültürel ve dini değişimler nedeniyle uzaklaşmışlardır. Günümüzde alkış ve kargışların iyi dilek ve beddua özelliklerine indirgendikleri görülür.¹⁴ Alkışlar ve kargışların, sınırlarının tespit edilmesinin güç olmasından dolayı ninni, mâni, tekerleme gibi diğer halk edebiyatı ürünleri ile karıştırılma olasılıkları vardır. Bu noktada Boratav'ın alkış ve kargışlarla ilgili görüşü oldukça önemlidir. Boratav, alkış ve kargış niteliğinde görülen sözlerin bir bölümünü halk edebiyatı türü olarak kabul etmez. Onları sözü pekiştirmek için kullanılan süsler olarak görür. Ama bir grup alkış ve kargış oldukça sanatsaldır, yoğundur. Bunlar yalnızca bir söz değildir, sıra dışı tasarımlarla, betimlemelerle adeta bir resim çizerler. Er Sogotoh Destanı'nda da bunun örnekleri çokça görülür. Boratav, bunları bir anonim halk edebiyatı türü olarak görür.¹⁵ Kaya ise, Boratav'ın ikinci olarak ele aldığı alkış ve kargışları içerinde buldukları tezatlar, teşbihler ve buluşlarla üslubu akıcı, ahenkli ve zengin kılan bir tür olarak değerlendirir.¹⁶ Nitekim alkış ve kargışların büyü, özel söz olarak kabul edilmelerinde onların bu özelliklerinin payı büyüktür. Alkış ve kargışları şekillendiren anlatım özellikleri ifadeyi güçlendirdiği gibi, sözün etki gücünü de artırır ve sözü büyü, güçlü bir yapı haline getirir. Mitolojik anlayışın şekillendirdiği alkış ve kargışların zamanla gündelik yaşamın içerisinde o ilk büyü hallerini yitirmiş olmalarına rağmen mit, masal, destan gibi halk edebiyatı türleri içerisinde alkış ve kargışların mitolojik anlayışı yansıtan şekilleriyle karşılaşmak mümkündür. Halk edebiyatı ürünleri içerisinde yer alan alkış ve kargışların büyüsel mahiyetini, etki gücünü anlamada onların hangi amaçlarla, hangi işleve yönelik olarak söylendikleri belirleyicidir.

İşlevselcilik Işığında Alkış ve Kargışlar

Halk edebiyatı ürünleri ve bunların içerisinde alkış ve kargışlar birçok farklı yönden ele alınabilirler. Ancak bu gibi ürünleri daha iyi anlamak için önce bunların toplum içerisinde hangi işlevlere hizmet ettiklerini keşfetmek gerekir. Bir halk bilgisi ürünü ancak içinde bulunduğu kültür devam ederse varlığını korumaya devam eder. Başka bir deyişle kültürün bir yansıması olan halk bilgisi ürünü ancak içinde bulunduğu toplum yaşamına bir katkı sağlıyorsa varlığını devam ettirebilir.¹⁷ Aksi hâlde işlevsiz kalır. İşlevselci teorinin önde gelen isimlerinden Malinowski, öncelikli olarak kültüre dikkat çeker. Buna göre kültürel olan her ürün bir amaca hizmet etmek üzere ortaya çıkmıştır. Üretilen her ürün kullanılacak ve tüketilecektir. Hiçbir amaca hizmet etmeyen bir kültürel olgunun oluşması mümkün değildir. Malinowski, bundan dolayı bir olguyu

14 Ali Duyamaz, *Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar*, 15.

15 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969), 136.

16 Doğan Kaya, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar* (Ankara: AKMBY, 2001), 31.

17 Elliott Oring, *Folklorun Üç İşlevi Halk Bilimsel Tanım Olarak Geleneksel İşlevselcilik*, çev. Aslı Büyükokutan *Milli Folklor*/96 (2012), 267-278.

anlamanın yolunun ilk önce mutlaka işlevini anlamaktan geçtiğini savunur.¹⁸ Daha açık bir ifadeyle kültürel bir ürün, her zaman hizmet ettiği işleve göre biçimlenir. Dolayısıyla bir ürünü anlamak için önce onu biçimlendiren bağlamı ve işlevi incelemek gerekmektedir. İşlev Bascom'un da üzerinde durduğu bir konudur. Folklor araştırmacıları üç konu üzerinde durmalıdır. Bunlardan biri folklorun sosyal bağlamı, ikincisi kültürel bağlamı, üçüncüsü ise işlevleridir. Folklor ürünlerini, onların işlevleri ve ürünlerin ortaya çıktıkları, yaşamaya devam ettikleri sosyokültürel yapıyla birlikte ele almak gerekir.¹⁹ İşlevsel kurama kadar halkbilimi çalışmaları genelde metin merkezli olarak yürütülmüştür. Çobanoğlu'na göre işlevselcilik, bağlamı göz önünde bulunduran kuramların önünü açmıştır ve bu nedenle de bir öncü kabul edilebilir.²⁰

Araştırmacıların folklor ürünü ve onların işlevi üzerine olan görüşlerinden yola çıkarak alkış ve kargışların da günümüzde dua ve beddua olarak tanımlandığı ancak her bir alkışın ve kargışın farklı işlevlere hizmet eden geniş bir kapsamda yer aldığı söylenebilir. Başka bir deyişle halk anlatılarının satır aralarında estetik ve edebi bir anlatımla karşımıza çıkan alkış ve kargışlar, dua ve bedduaları karşıladığı gibi bunlardan çok daha başka anlamlara gelmektedirler. Dolayısıyla alkış ve kargışları ele alış şekli kapsayıcı olmalı ve onların edebi özellikleri incelenirken söylendikleri bağlam ve bu bağlamda karşıladıkları işlevler göz önünde bulundurulmalıdır.

Saha Türklerinin halk edebiyatının en meşhur örneği olan Er-Sogotoh Destanı, içerisinde inançlar, toplumsal yapı, aile yapısı gibi birçok bilgi verirken alkış ve kargışlar açısından da incelemeye elverişli bir metindir. Destanda alkış ve kargışların oldukça orijinal ve estetik formlarını bulmak mümkündür. Er Sogotoh Destanı'nda alkışlar ve kargışlar, kahramanlar veya onların ilişki içerisinde oldukları tabiatüstü tüm varlıkların dilinden zaman zaman en coşkulu durumlarda, duyguların en yükseğe çıktığı olaylarda veya yeni başlangıçlara kapı açan kritik zamanlarda dökülür. Burada konuya esas teşkil eden alkış ve kargış türünün biçimsel özelliklerinden ziyade onun ortaya çıktığı toplumsal yapı ve ilişki içerisinde olduğu amaç ve kapsamdır. Bu çalışmada Er Sogotoh destanında yer alan alkış ve kargışlar incelenecek ve bunların hangi işlevler çerçevesinde çeşitlendikleri üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

Er Sogotoh Destanı'nda Alkışlar

Er Sogotoh, Saha Türkleri arasında çok yaygın olarak anlatılan ve birçok varyantı bulunan bir destandır. Destan, içeriğinde eski Türk inançları, Türk mitolojisi ve Şamanist dünya görüşleri dâhil birçok bilgiye yer veren zengin bir kültürel hazinedir.

Er Sogotoh, çocukları olmadan bir ömür geçiren ihtiyar bir karı kocanın yaşlılıklarında dünyaya gelmiştir. Doğar doğmaz ortadan kaybolması, onun kahramanlaşmasındaki en etkili

18 Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev. Saadet Özkal (İstanbul: Kabcacı, 1992), 21-22.

19 William R. Bascom, "Folklorun Dört İşlevi" çev. Ferya Çalış, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* içinde (Ankara: Geleneksel Yayınları, 2010), 71-86.

20 Özkuş Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 236.

aşamadır. Tanrılar dünyası bir kahraman olarak yetiştirmek üzere onu gökyüzüne almıştır. Daha sonra yeryüzüne tekrar dönen Er Sogotoh birçok kahramanlık sergiler. Neslini devam ettirecek iki oğlu olur. Bunların isimleri Kômüs Kırıktay ve Hariacılaan Bergen'dir. Tıpkı babaları gibi onlar da üst ve alt dünyalarla ilişki içerisinde, tabiatüstü güçlerle donatılmış kahramanlardır. Destan, genel itibarıyla Er Sogotoh'un ve iki oğlunun serüvenlerini konu alır. Destanın sonunda tüm serüvenlerden zaferle çıkmış bu üç kahramanın mutluluk, huzur, güç ve zenginlik içerisinde bir arada bir yurttan yaşadıkları bildirilir.

Er Sogotoh Destanı'nda alkışlar, destanın başlangıcında tabiatüstü varlıkların Er Sogotoh ve onun ailesine sağlık, iyilik, güzellik, esenlik dilemeleriyle görülürken, destanın ilerleyen bölümlerinde övmek, saygı göstermek, kötülüklerden korunmak gibi çeşitli amaçlara yönelik olarak söylenirler. Bu alkışlar aşağıda, işlevsel değerlerinin daha açık olarak görülebilmesi için ayrı ayrı, hizmet ettikleri işleve göre sınıflandırılmışlardır.

1. Mevcut Düzenin Devamlılığını Sağlama

Er Sogotoh Destanı'nda alkışın en çok görüldüğü biçim destan kişilerinin kutsaldan iyiyi dilemesi ve zaman zaman da kutsal tarafından alkışla kutsanması, adına dua edilmesidir. Bu biçimdeki alkışlar genellikle oldukça kısadır. Bu alkışlardan ilki destanın başında görülür. Sir Sabıya Baay Toyon ve Sabıya Baay Hotun'un çocukları yoktur. Birlikte bir ömür geçirmişler, ama çocuk sahibi olamamışlardır. En sonunda ihtiyarlıklarında bir çocukları olur. Çocuk doğar doğmaz ortadan kaybolur. İhtiyar karı koca şaşkınlık ve merak içinde kalırlar. Bir süre sonra gökten bir leylek gelip şöyle dua ederek konuşmaya başlar:

Kutlu, uğurlu güzellik olsun!

*Baht olsun, şan olsun!*²¹

Böyle dua ettikten sonra kendisini tanıtır. Ayı Cargıl isminde Üst Dünya'nın kadın şamanıdır. Çocuğu Üst Dünya'ya yetiştirmek ve eğitmek için götürdüklerini haber verir ve tekrar dua eder:

*Eey, eey, kutlu güzellik olsun!*²²

Leylek kılığındaki bu kadın şaman, dua ederek çocuğun adının Er Sogotoh olduğunu bildirir. İsim, sözlü kültürde adlandırılan varlığa güç katar.²³ Kahramanın isimlendirilmesi bu nedenle her zaman büyümlü bir süreç olmuştur. Oğullarının kutsandığına ve adlandırıldığına şahit olan karı kocanın içi rahatlar. Doğumuyla sıra dışı olduğu belli olan kahraman, ayrıca tanrılar tarafından eğitilmek için alınmıştır. Üstelik Üst Dünya'dan gelen kadın güzel dualarla aileyi kutsamaktadır. Kadının sözleri büyüsel bir etkiye sahiptir. Nitekim şamanlar büyücü olarak da bilinirler. Onların gerçekleştirdikleri uygulamalar, doğaüstüyle iletişim kurulmasını, böylece yeryüzündeki işlerin yoluna koyulmasını sağlamaktadır. Büyücü şamanlar bu uygulamalarda, sahip oldukları özellikler yardımıyla, büyümlü hareketler yapar ve büyümlü, bazen hiç anlaşılmayan sözler söyleyebilirler. Kadın şamanın duaları, sıradan bir insanın dualarından daha etkilidir.

21 Metin Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 565

22 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 565.

23 Walter J. Ong, *Yazılı ve Sözlü Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 48.

Koç, Dede Korkut'un sözlerindeki etki gücünü değerlendirdiği makalesinde Dede Korkut'un sözlerini başka birinin söylemesinin aynı etkiye sahip olamayacağı düşüncesini paylaşır. Dede Korkut bilge tipidir ve onun sözlerindeki etki gücünün kaynağı bu bilgeliktedir.²⁴ Burada şamanın sözleri de benzer bir sebeple etkilidir. O, büyüü varlığı ile kutlu güzellikler dilerken evrene, doğaüstüne gerçekleşmesi için bir mesaj yollar. Böylece kadın şamanın ettiği dualar, Er Sogotoh ve ailesinin ileriki yaşamlarına güvence olacaktır.

Bir süre sonra bu sefer de abaahı kuşu²⁵ gelir. O, Alt Dünya'ya aittir. Üst Dünya'da eğitilmekte olan Er Sogotoh'un kendilerine zarar vermeyeceğinden emin olmak için anne ve babasından ricada bulunmaya gelmiştir. İsteğini söylemeden önce dua eder:

Hey sen dostum!

Sir Sabıya Baay Toyon ihtiyar,

Sana sağlıklar olsun!

Sana esenlikler olsun!²⁶

Hem Üst Dünya'dan hem Alt Dünya'dan haberci kuşların gelmesi oldukça manidardır. Burada akıllara Üst Dünya ve Alt Dünya arasındaki zıtlık gelmelidir. Bu zıtlık, her an ortaya çıkabilecek bir kaos demektir. Bu açıkça dile getirilmese de iki zıt kutuptan gelen kuşların temennisi düzenin devam etmesi, sağlık ve esenliktir. Böylece iki taraf da büyüsel güçlerini devreye sokmuş ve yeni doğan bu çocukla ilgili düzeni sağlamak için, ondan gelebilecek zararlardan korunmak için dua etmişlerdir.

Destanın bir başka sahnesinde Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kırıktay'a evleneceği kızı bildirmek için gökten bir bahadır gelir. Bu bahadır konuşmaya başlamadan önce alkış söyler:

Demir kırı boz atlı,

Kömüs Kırıktay bahadır,

Yalnız sana,

Donmuş göğsüne

Büyük samimi

Sağlık olsun!²⁷

Destanın başlarında gökten ve yeraltından sürekli olarak çeşitli varlıkların gelmesi ve bu varlıkların her şeyden önce sağlığa ve esenliğe alkış vermesi oldukça dikkat çekicidir. Sağlık ve esenlik düzenin devamını ifade eder. Her iki tarafın isteği de düzenin kendi çıkarları doğrultusunda işlemesi ve kaosun ortaya çıkmamasıdır. Bu çıkar doğrultusunda alkış söyleyerek doğaüstüne bir mesaj iletmış olurlar.

24 Âdem Koç, "Dede Korkut Kitabı'nda Sözü'nün Gücü" III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Bildiri Kitabı içinde (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2015), 916-917.

25 "Abaahı", Yakut mitolojisinde yeraltı dünyasının kötü ruhlarını ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Burada ise bu bir kuş olarak tasavvur edilmiştir.

26 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 559.

27 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 661.

2. Kendinden Yüce Olana Hürmet Etme

Alkışların bir diğer işlevi saygı göstermede kullanılmalarıdır. Er Sogotoh, anne ve babasının yanına gelince kısa bir dua ederek onlara saygısını sunar:

*Yaratıp büyüten
Saygın efendim babam,
Besleyip bakan
Hürmetli hatun anam,
Bizzat size dileyerek
Dokuz kez baş eğip durup,
Sağlık olsun!²⁸*

Er Sogotoh'un ikinci oğlu Hariacılaan Bergen de Tanrı'dan eş isteyeceği zaman ilk önce alkış verir:

<i>Haydi, benim gibi adama,</i>	<i>Göstermene,</i>
<i>Aynı yatağı paylaşacak</i>	<i>Güçlü belli sana,</i>
<i>Layık dostu,</i>	<i>Doksan eğilme olsun!</i>
<i>Aynı minderi paylaşacak,</i>	<i>Deniz derinliğince</i>
<i>Denk dostu,</i>	<i>Şükran olsun!²⁹</i>

Kahramanlar böylece varoluşlarında payları olan herkese, kendilerinden bir adım önde ve bir merteye yukarıda bulunanlara karşı görevlerini yerine getirmiş, şükranlarını iletmış olurlar. Onlara saygınlıklarını teslim ederler. Böylece, ata ruhlarını ve doğaüstünü hoş tutarak muhtemel kötülükleri önceden bertaraf etmiş, onlardan gelecek iyilikleri de garanti altına almış olurlar.

3. Kahramanın Yolculuğunu Güvence Altına Alma

Alkışın diğer bir işlevi ise doğrudan kutsaldan, işlerle ilgili dilekte bulunmaktır. Er Sogotoh Destanı'nda iyi dilekte bulunulacak iş, kahramanın yolculuğu ve bu yolculukta elde edeceği zaferlerdir. Er Sogotoh, Üst Dünya'dan yeryüzüne gönderilmesinden bir süre sonra, anne ve babasının dualarını alıp yola çıkmaya karar verir. Yola çıkmadan önce son durağı Ateş Ruhu'dur. Yolculuğunu ve geride bıraktığı yurdunu güvence altına almak için ona dua eder:

<i>Kaynayan kazanımı,</i>	<i>Alaas nine hatunum,</i>
<i>Taşıyıp döker olma!</i>	<i>Hep damlayıp duran</i>
<i>Kutsal ateşim,</i>	<i>Sarı kutsal emiyle</i>
<i>Sönme azalma nedir bilmeden,</i>	<i>Sakat olanı emlesin,</i>
<i>Ebediyen sönmez ateşle yan.</i>	<i>Hastayı döndürüp</i>
<i>Kel buzağıyı,</i>	<i>İyileştirsin.</i>
<i>Dondurup düşürüp olma.</i>	<i>Ana dünyamın ruhu,</i>
<i>Yapağılı atım,</i>	<i>Aan Alahsın Hotun kocakarı,</i>

28 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 573.

29 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 733.

*Ağulda kırgın olup çökmesin.
Neslimi çoğaltıp dur.
Üç asır boyunca,
Çoğalan mutluluğumuz,
Hep artıp dursun.*

*Hayır duanı,
Üstüme gönderip
Atsan, ne olurdu?³⁰*

Er Sogotoh'un sözleri oldukça etkileyici ve heyecanlı bir anlatıma sahiptir. Er Sogotoh, Ateş Ruhu'na alkış verirken "ocağın sönmesi" lanetinden korunmak için ateşinin hiç sönmeden sürekli yanmasını diler. Çünkü ocağın sönmesi yurdun dağılması, ailenin yok olması, hatta yaşamın sonlanmasıyla ilişkilendirilir. Tabiat iyeleri, Türk mitolojisini ve bunun gölgesinde gelişen masal ve destancılık geleneğini şekillendiren en önemli inanç unsurlarından biridir. İyeler, gökyüzünde bulunan tanrılara göre insanlara daha yakındırlar. İye inancı, doğaya ait her varlıkta mutlaka bir ruh bulunduğu inancına bağlıdır. Bu ruhlar insanların yaşamında oldukça etkili olabilirler.³¹ İyelere olan inanç insanların yaşamlarını onlara göre şekillendirmelerine neden olmuştur. Bu yüzden anlatı kahramanlarının sıklıkla iyeleri memnun etmek veya onlardan korunmak üzere davranışlar geliştirdikleri görülür. Kahraman önemli bir işe başlayacaksa mutlaka iyelerden manevi olarak izin ister, bu işe başlamadan önce onların gönlünü hoş eder. Er Sogotoh'un yolculuğuna gitmeden önce verdiği alkışın anlamı da budur. O, ateşe dua ederken aslında iyeden izin istemekte, geride bıraktıklarını büyümlü sözlerle kutsamakta, onları iyeye emanet etmekte ve onları güvence altına almayı hedeflemektedir.

Tabiat unsurlarına dua etme, onlardan manevi olarak destur alma ve onlara isteklerini iletme motifi daha sonra Er Sogotoh'un ikinci oğlu olan Harıacılaan Bergen'in serüveninde görülür. Harıacılaan Bergen serüvenine başlamadan önce kayın ağacına gidip dua eder ve ondan diler:

*Ana dünyamın iyesi,
Aan Alahsın kocakarı
Korumanı, esirgemeni
Yalvarıp diliyorum.
Dileklerle boşuna rahatsız etmezler, Bana sunsan ne olurdu?³²
İyi duanı,*

Harıacılaan Bergen de babası gibi şiirsel sözlerle tabiatüstünü etkilemek üzere dua ederek ondan iyilik ve destek diler. Yeraltı gibi zorlu bir dünyaya yolculuğa çıkan kahraman geride bıraktıklarını ve kendi yolculuğunu düşünmek zorundadır. Bu nedenle tabiatüstüne edilen dua oldukça önemlidir. Kayın ağacı, Harıacılaan Bergen'in duasını karşılıksız bırakmaz ve Harıacılaan Bergen'e alkış vererek bir çeşit kutsama işlemi gerçekleştirmiş olur:

30 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 589.

31 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 50.

32 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 735.

Yargından dizginli

Ayu han kabilesinin

Acısına duyarlı ol.

Sirtından dizginli

Gün han ulusuna

Yufka yürekli ol.

Önünde engel olmasın

Arkanda da engel olmasın!

Okludan yıkılma.

Silahlıdan kırılma.

Acı dilli sussun

Kem gözlü körelsin.

Sağ salim dönüp

Huzurlu evini kurup

Aile kurup

Neslini çoğaltmaya çalış.

Bahtın açık olsun.³³

Kayın ağacının duası Haracılaan Bergen için bir çeşit kutsama, kötücül varlıklar için ise lanetlemedir. Özellikle “*Acı dilli sussun. Kem gözlü körelsin.*” sözleri bir çeşit büyü örneğidir. Kayın ağacı verdiği bu alkışla muhtemel düşmanın ağzını ve gözünü bağlar, Haracılaan Bergen’i bunlar karşısında koruma altına alır. Kayın ağacından dua alan kahraman, iyiliğini güvence altına almış olarak kabul edilebilir. Bundan sonra zaman zaman sıkıntılarla karşılaşsa bile aldığı alkışlar onu kahramanlık mertebesine taşıyacaktır.

Tanrılar Haracılaan Bergen’e evleneceği kızı bildirmişlerdir. Ama bu kız tutsaktır. Haracılaan Bergen’in mücadelesi kızı kurtarmak amacı etrafında şekillenir. Düşmana ulaşır, onunla mücadele eder ama bir türlü zafer elde edemez. Çünkü asıl ihtiyacı olan düşmanın ruhunu bulmaktır. Deniz iyisi, düşmanın ruhunu bulmasında yardım etmek için saç ıster ve karşılığında alkış verir:

Ünün uzaklara yayılsın.

Namın yücelsin.

Şanın salınsın.

İyi ünün yayılsın yiğit.³⁴

Kutsaldan gelen dualar genellikle karşı tarafın iyiliğinin güvencede olması içindir. Kutsal varlığın bir bakıma alkış verdiği kişiyi bu sözlerle kutsadığı söylenebilir. Bu alkışların genellikle kendiliğinden geldiği dikkat çeker. Kahramanları ayakta tutan ve yenilmez kılan şey, onların sahip oldukları güç ve kudret olduğu kadar, onların elde ettikleri tanrısal destektir. Henüz yolculuğun başlarında kutsaldan uğur, güzellik, baht ve sağlık için dua alan ve tanrıların veya tabiatüstü varlıkların, engellerle karşılaşmaması için ettikleri dualara nail olan kahramanların başarısız olma şansı neredeyse yoktur.

Dua etmenin, yakarışın muhatabı her zaman doğrudan kutsalın kendisi olmayabilir. Yolcuğa çıkan Er Sogotoh’a babasının dua etmesi bunun bir örneğidir. Babası doğrudan Er Sogotoh’a hitaben dua eder. Ancak burada onun harekete geçirmek istediği yine yüce güçlerdir. Onların vesilesiyle oğlunun güvenliğini sağlamak, onu kötülüklerden korumak ıster. Babanın alkışı şu şekildedir:

33 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 737

34 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 801.

*Ön ayağına engel çıkmasın.
Arka ayağına mani gelmesin.
Silahlıdan ölme
Okludan yıkılma.
Kötü dilli vazgeçsin.
Kem gözlü gözünü çeksın.³⁵*

Babanın alkışı da kayın ağacının alkışı gibi Er Sogotoh'u yüceltmek, düşmanı lanetlemek üzerinedir. “*Kötü dilli vazgeçsin, kem gözlü gözünü çeksın.*” sözleriyle büyüsel bir işlem gerçekleştirilmeyi, düşmana engel olmayı ister.

Şamanist dünya görüşünde tabiatüstü varlıklar, tabiatta bulunan iyeler çok belirleyici bir role sahiptirler. Onlar hem kahramana yardımcı olabilirler hem de oldukça zararlı yönlerini açığa çıkarabilirler. Er Sogotoh'un, oğlu Hariacılaan Bergen'in ve Er Sogotoh'un babasının yolculuk öncesi ettikleri dualar, onların iyelerden ve gelebilecek diğer tüm kötülüklerden emin olmak istediklerini göstermektedir. Kötülüklerden sakınmanın yolu tabiatüstü varlıkları dua yardımıyla, büyüsel sözlerle etki altına almaktır. Bu bir çeşit büyü ve saçıdır. Bu sayede hem kötücül varlıkların tehlikelerinden korunmuş hem tabiatüstünün yardımı sağlanmış hem de gelebilecek olası düşmanlara karşı yurdu ve aileyi koruyacağı konusunda onunla anlaşma yapılmış olunur. Kahramanın iyiliğini, zaferini güvence altına almayı hedefleyen bu alkışlar, genel anlamda yine düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla söylenmektedirler.

4. Övgü Yoluyla Kahramanı Yüceltme ve Yüreklendirme

Alkışlarda övgü önemli bir yere sahiptir. Nitekim alkış kelimesinin dua dışındaki anlamı bir şeyin onaylandığını ve beğenildiğini gösteren övgüdür. Övgü yoluyla bazen saygı gösterilmeye çalışılırken bazen de kişinin motivasyonunu yükseltmek amaçlanır. Er Sogotoh Destanı'nda bunun örneği mücadeleye hazırlanan Er Sogotoh'a babasının söylediği alkışta görülür:

<i>Kimien-İmien dünyasının</i>	<i>Kustuk Kuturuk,</i>
<i>Sert ağacındansındır.</i>	<i>Titizce kurutmuştur.</i>
<i>Hamaan-İmien dünyasının</i>	<i>Haydi,</i>
<i>Ak ağacından yontulmuşsun,</i>	<i>Abaası oğlunun,</i>
<i>Tumaan-İmien dünyasının</i>	<i>Kaba yerinden girip,</i>
<i>Kayın kabuğuyla sarılmışsın,</i>	<i>Beyaz omuriliğine saplan.</i>
<i>Ciribine balığın,</i>	<i>Alt Dünyaya inip,</i>
<i>Kılçığından yapıştırıcıyla yapıştırıldın.</i>	<i>Doğurduğu çocuklarına,</i>
<i>Ala Tuygun özenerek,</i>	<i>Hara hapsur olup dur.³⁶</i>
<i>Yapmıştır.</i>	

35 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 583.

36 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 579.

Baba, oğlunun kutsal yaratılışını överek onun elde edeceği zafere vurgu yapar. Böylece Er Sogotoh'u serüvene atılmadan önce motive eder. Er Sogotoh, olağanüstü bir yaratımın sonucudur ve zaferleri kaçınılmazdır.

Er Sogotoh'un kendisinden sonra kahramanlıklar sergileyen iki oğlu vardır. Bunlardan ikincisi Hariacılaan Bergen de tıpkı babası gibi yüce özelliklerle ve kahramanlık halesiyle donatılmış bir kişiliktir. Tanrı'nın çağrısı üzerine Üst Dünya'ya gidince Tanrı Ürüng Ayı Toyon ona alkış verir. Bu alkış, Hariacılaan Bergen'in yaratılışına övgüdür. Onun kudretli kişiliği Tanrı tarafından övgüyle ödüllendirilir:

*Mutlu olan sana
Kudretli gölgene,
Samimi yüreken
Selamımı kabul et.*³⁷

Bu övgünün ardından Hariacılaan Bergen evleneceği kız konusunda bilgilendirilir. Hariacılaan Bergen Tanrı'nın yanından döndükten sonra babası ve abisi ona alkış verip kutsarlar. Çünkü o önemli bir aşamadan geçmiştir:

*Güneşli dünyanın en güçlüsü,
Ayı dünyasının ünlüsü
Adamımız oldu" diye
Büyük sevinçle karşılayıp
"Yaşa" diyerek övmüşler.
"Var ol" diyerek yüceltmişler.*³⁸

Hariacılaan Bergen'in zaten kudretli olan kişiliği Üst Dünya'da Tanrı tarafından kutsanmış ve kendisine yaşamıyla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Bu durum onun ailesi tarafından neşeyle, hayranlıkla karşılanmasına neden olur. Böylece Hariacılaan Bergen bir kez daha yüceltilmiş olur. Onun yüceltildiği, kutsandığı bu alkışlar sanki bir törensel atmosferde söylenmektedir. Üst Dünya'ya gittiğinde orada hoş karşılanarak alkış aldığı gibi, oradan döndüğünde de ailesi tarafından yine törensel bir atmosferde alkış verilir. Bu durum, her iki alkışın verilmesinin Hariacılaan Bergen'in erginlenme seramonisinde gerçekleştiğini düşündürür.

Destanın başka bir sahnesinde Hariacılaan Bergen evleneceği kızın hapis tutulduğunu öğrenince onu kurtarmak için yola çıkar. Uzun zaman mücadele ettikten sonra düşman, onun gücüne hayran kalır ve bunu bir alkışla, haset ve düşmanlığı belli etmeden kendi gücüne eş olduğu şeklinde ifade eder:

<i>İşte benim gibi bir yiğit</i>	<i>Sırtından dizginli,</i>
<i>Önceden tahmin etmiştim,</i>	<i>Gün han ulusunun,</i>
<i>Baştan bilmiştim, meğer.</i>	<i>Hangi kadınının</i>
<i>Heybeye koyulsak</i>	<i>Rahmine sığıp</i>

37 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 731.

38 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 735.

*Ağdırmaz kişiler oluruz,
Demiştım yiğit.
Gerçekmiş dostum.*

*Dünyaya geldin,
Yiğit!³⁹*

Övgü, hem kahramanı yüceltir hem motivasyonu sağlar. Kahramanların genellikle yolculuğa çıkacakları zaman övgü işlevi gören alkışlarla yüceltildikleri görülür.

Er-Sogotoh Destanında Kargışlar

Alkışlar gibi kargışlar da birçok işlevi karşılamak için söylenebilirler. Alkışlar iyinin, güzelin karşılığında ya da bunları elde etmek, kötüden, tehlikeden sakınmak için dile getirilirken, kargışlar bunun tersi olarak kötülüğün karşısında söylenen ya da kötülüğü harekete geçirmek için ifade edilen sözlerdir. Aslında birçok inanışta insanlar bu gibi kötü sözleri kullanmaktan çekinirler ama buna rağmen alkış ve kargış gibi türlerin kültürel yapılarda her zaman yeri bulunur.⁴⁰ İnsanların bu sözleri kullanmadaki çekincelerinin sebebi büyüdü olduklarını düşünmeleri ve anında tesir edebileceğine inanmalarındır. Bu nedenle bu sözlerin çok dikkatli ve düşünülerek kullanılmalrı, boş yere sarf edilmemeleri gerekmektedir. Kargışlar bazen kısa söz öbekleri iken bazen son derece iyi tasarlanmış ve adeta ürkütücü bir resim çizebilen şiirsel anlatımlardır. Er Sogotoh Destanı'nda kargışların karşıladığı işlevler arasında rakibin tehdit edilmesi, kötülüğü şikâyet etmek, kötülüğün karşısında duyulan üzüntüyü dile getirmek veya düşmana meydan okumak sayılabilir.

Rakibi Tehdit Etme

Er Sogotoh Destanı'nın önemli bir bölümü Er Sogotoh ve oğullarının yeraltındaki düşmanlarıyla mücadelelerini konu alır. Buradaki düşmanlar oldukça tehlikeli olmakla beraber kudretli Er Sogotoh ve oğullarının karşısında dik duracak güce sahip değillerdir. Onlar için bir süre sonra yenilgi kaçınılmazdır. Kahramanlar bu düşmanlarla mücadele etmeye gittiklerinde düşmanın gözünü korkutmak için hemen tehditler savurmaya başlarlar.

Er-Sogotoh'un oğlu Kömüs Kırıktaç'ın da serüveninde yeraltındaki düşmanlarla mücadele etmek vardır. Kömüs Kırıktaç, düşmanın yanına Alt Dünya'ya gittiğinde gelişini bildirmek ve artık zaferin vaktinin geldiğini duyurmak için tehditler savurur:

<i>Taas Caantar Dara Buuray,</i>	<i>Sözünü alır,</i>
<i>Gecenin sinsice yaklaşanı,</i>	<i>Kalın derini yırtıp,</i>
<i>Tüylü tabancı,</i>	<i>Anana babana demediğin</i>
<i>Gün ortasının haydutu,</i>	<i>İtiraf sözlerini dedirtir,</i>
<i>Kanlı ağız,</i>	<i>Boynunu kırıp,</i>
<i>Kara haydut,</i>	<i>Cevabını alır.</i>
<i>Belini kamçılıyıp,</i>	<i>Günüm geldi.⁴¹</i>

39 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 775.

40 David Pickering, *A Dictionary of Folklore* (New York: Facts on File, 1999), 67-68.

41 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 635.

Bazen de tehditler doğaüstü varlıklardan gelir. Er Sogotoh'un oğlu Hariacılaan Bergen, kendisine düşmanlık eden Alt Dünya sakinlerinden biriyle mücadele ederken onu denize atar. Bunun sonucunda Hariacılaan Bergen deniz iyesinin gazabıyla karşılaşır. Çünkü denize atıp, denizin yutmasına neden olduğu düşman deniz iyesinin oğludur. Deniz iyesi, kendi oğlunu yutmuş olmaktan dolayı derin üzüntüye kapılır ve Hariacılaan Bergen'i tehdit eder.

Doğacak çocuğun, İlkbahar ayazı olup
Oğlun, At kazığının kökünde gizlenip,
Oklarla oynama çağında; İlkbahar ayazı olup
Kızın, Üç yüz yıl boyunca
Makasla kesip, Rahat vermem yiğit!⁴²
Oynama vaktinde;

Deniz iyesi kahramanı sahip olduğu güçlerle tehdit etmektedir. Doğaüstü varlıkların şekil değiştirip insanlara musallat olduklarına inanılır. Deniz iyesinin tehdidi de bu yöndedir.

Bu savaştan zafer elde ettikten bir süre sonra Hariacılaan Bergen evleneceği kızın haberini alır. Kız, yeraltı dünyasının kötü varlıkları tarafından hapsedilmiştir. Oraya vardığında kendisiyle vakit geçirmek isteyen bir kadınla karşılaşır. Hariacılaan Bergen ondan sadece yolu göstermesini ister. Bunu isterken de tehdit içeren bir kargış verir:

Yolu göstermezsen
Külünü güle güle savururum,
Közünü seve seve karıştırırım.⁴³

...

Söylemezsen kalın derini yırtarım.
Ak nefesini keserim.
Haydi.⁴⁴

Hariacılaan Bergen'in kargışı oldukça ürkütücü bir tablo çizmektedir. O, söylediği sözlerle etki oluşturmayı ve düşmanın gözünü korkutmayı amaçlamaktadır. “*Külünü güle güle karıştırırım.*”, “*Ak nefesini keserim.*” gibi örtülü anlatımlarla sözlerini daha etkileyici ve güçlü kılmaya çalışır. Büyüsel sözlerin özelliği budur. Semboller, metaforlar ve üstü kapalı ifadeler onları etkili hale getirir. Tıpkı ritüellerdeki özenli uygulamalar gibi büyüsel sözlerde de kelimenin gücünden özenle faydalanılır. Düşmanı bulsa da öldürmek Hariacılaan Bergen için çok kolay olmaz. Sonra öğrenir ki bu düşman ancak ruhu zarar görürse ölmektedir ve ruhu bedeninden başka yerdedir. Hariacılaan Bergen o yeri kadın şamandan öğrenmek isterken tehdit savurur, kargış verir:

Eğer iyilikle söylemezsen
Külünü güle güle karıştırırım.
Közünü seve seve tapıklarım.⁴⁵

42 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 723.

43 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 751.

44 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 753.

45 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 797.

Hariacılaan Bergen sonunda düşmanın ruhunun nerede olduğunu öğrenir. Düşmanın ruhunu bulduktan sonra karşısına çıkıp ona kargış verir:

<i>Kalın derini,</i>	<i>Kan akrabalarını yok ederim.</i>
<i>Yırtmadan,</i>	<i>Doğacak çocuklarının</i>
<i>Sert bedenini,</i>	<i>Kaderlerini döndürürüm.</i>
<i>Parçalamadan,</i>	<i>Beslediğin hayvanlarının,</i>
<i>Senden ayrılmayacak,</i>	<i>Ahırlarını yıkarım.</i>
<i>Böyle bir kişiyim.</i>	<i>Haydi, yiğit!⁴⁶</i>
<i>Haydi yiğit!</i>	
<i>Közünü seve seve karıştırırım,</i>	
<i>Külünü seve seve savururum.</i>	

Tehdit etme işlevi gören kargışların amacı bir yandan karşı tarafın gözünü korkutmak diğer yandan ise tehdit eden tarafın gücünü ve bu gücün gerektiğinde ne kadar zalim ve ürkütücü olabileceğini göstermektir. Yukarıdaki kargışlarda kahraman kötücül varlıkların ortaya çıkarmaya çalıştıkları kaosa karşı çıkar. Onun, düzeni koruması ve tekrar inşa etmesi gerekmektedir. Kahramanın tehdidi, onun gücünü ve zulmünü aktif olarak harekete geçirmeden önce düşmanına bir uyarı niteliği taşır. Heyecanlı, etkili ve güçlü sözlerin bir neticesi olarak kahraman istediğini elde eder.

Üzüntü ve Acıyı Dile Getirme

Kargışların şikâyet etme, üzüntüyü ve hissedilen acıyı dile getirme eylemi çerçevesinde ortaya çıkmaları en çok rakiplerin karşı tarafın müdahalelerinden zarar gördüğü durumlarda gerçekleşir. Er Sogotoh'un ilk oğlu Kömüs Kırıktay, düşmanı dövdüğünde düşman şöyle kargış söyler:

<i>Yandım, yandım</i>	<i>İnleyip acı çekmek denilen,</i>
<i>Aman aman çok acıyor;</i>	<i>Böyleymiş meğer.</i>
<i>Ölüp, yok olmak denilen,</i>	<i>Haydi oğlum,</i>
<i>Çok korkunçmuş.</i>	<i>Uzun kemiklerimi kırdın.⁴⁷</i>

Rakibin yakarışından Kömüs Kırıktay'ın ne kadar güçlü bir kahraman olduğu anlaşılmalıdır. Elbette kahramanlar sebepsiz yere Alt Dünya'nın varlıklarına saldırı gerçekleştirmezler. Onlar genelde aktif ya da pasif bir saldırının karşılığını vermek üzere savaş ilan ederler. Örneğin Er Sogotoh'un yurduna düşman gelip her şeyi talan ettiğinde Simehsin Emechsinsin⁴⁸ durumdan yakınıır:

<i>Ah başıma geleler,</i>	<i>Alacakaranlıkta doğmuş;</i>
<i>Nedir bu böyle,</i>	<i>Kütüğe tapan</i>
<i>Duvarın altından</i>	<i>Bataklıkta vaftiz edilmiş</i>
<i>Felaket geldi.</i>	<i>Töböt Tuuray gelip,</i>

46 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 805.

47 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 643.

48 Simehsin Emechsinsin, Yakut destan geleneğinde hizmetçi veya çoban olarak ortaya çıkan bir kocakarı tipidir.

Ayakların altından *Yedi tutam saç örgülü*
Bela geldi. *Temelikeen Kuo 'yu*
Haydi o değil miydi? *Kaçırıp çalıp gidince...⁴⁹*

Simehsin Emehsin'in dile getirdiği bu felakete Er Sogotoh da bir kargış verir. Hatta Er-Sogotoh oğluna da sitemde bulunur:

Alacakaranlıkta doğan *Ana yurdumuzu dağıtıp,*
Batalıkta kutsanan *Bizi incitip gitmiş meğer*
Töböt Tuuray bahadır *Haydi,*
Yakıp yıkıp *Destek olup yardım etseydin*
Huzurlu evimizi, *Ne olurdu.⁵⁰ (Ergun, 2013:719)*
Viraneye döndürüp

Hem Simehsin Emehsin'in hem Er Sogotoh'un kargışlarında şiirsel anlatım, dikkat çekici ifadeler yoluyla sözün gücünden destek alındığı görülür. Destanda Er-Sogotoh'un ikinci oğlu düşmana gelir. Düşmanı alıp denize atar. Bunun sonucunda Hariacılaan Bergen deniz iyesinin sitemiyle karşılaşır:

Acım kederim benim *Kalbimin kökünü,*
Sırtından dizginli *Çiğerimin köşesini,*
Ayu han kabileleri *Ağzıma attıklarını bilmeden*
Doğurduğum oğlumu *Gören gözlerim kapamıp,*
Ağzıma atıp sundular. *Duyan kulaklarım tıkanıp,*
Kederim üzüntüm *Öz yavrumu yutmamın acısına*
Budur benim. *Baksanıza!⁵¹*

Yukarıda da söz edildiği gibi iyeler bazen oldukça tehlikeli olabilirler. Çünkü onlar tabiatın ruhlarıdır ve bir tehlike fark ettiklerinde oldukça hiddetlenirler. Hariacılaan Bergen'in buradaki mücadelesi de deniz iyesini fazlasıyla kızdırmış ve üzmüştür. Çünkü Hariacılaan Bergen'in mücadele edip yenilgiye uğrattığı ve denize attığı düşman, deniz iyesinin çocuğudur. Deniz iyesi, Hariacılaan Bergen'in son hamlesiyle istemeden kendi çocuğunu yutmuştur ve bunu büyük bir üzüntüyle ve sitemle dile getirir. Buna rağmen deniz iyesinin üzüntüsü aktif bir kızgınlığa ve şiddete dönüşmez. Yukarıda örnek olarak verilen kargışlar, üzüntü ve acının dile getirilmesinde söylenmişlerdir. Bu tip kargışlar, insanda biriken duyguların bir patlama ile dışa vuruluşu olarak değerlendirilebilir.

Meydan Okuma

Kargışlar, duyguların yükseldiği, tehlikenin ve korkunun birbirine karıştığı anlarda meydan okumak, korku duygusunun önüne geçmek için de söylenir. Er Sogotoh, düşmanla savaşmak için gittiğinde, düşman tehlikenin farkına varıp meydan okurcasına kargış verir:

49 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 707.

50 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 719.

51 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 721.

Vay vay dostum!

Hangi dünyamın

Karanlık zindanından

Kaçıp kurtulan

Alçak gelip de,

Hangi dünyamın küflü hapsinden

Boşanıp kurtulan

Tüylü topuk,

Gecenin uyanığı

Kara köledir,

Gelip de benim,

Ulu kafamı,

Ters çevirip koymak için

Vurup oynarsın?⁵²

Meydan okumak bir tür tehlikenin farkına varmak ama korkmadığını ve güçlü olduğunu göstermektir. Uot Urbalcın adındaki kötücül varlık, Er Sogotoh'u karşısında görünce ondan korkmadığını belirtme ihtiyacıyla böyle bir kargış vermiştir.

Ant İçme

Kargışların bir çeşidi de kötüyü anarak, kötüyü düşünerek ant içmektir. Bu noktada kargışın oldukça sanatsal bir tasvire dönüştüğü söylenebilir. Hatta kargış sözcüğünün bazen ant yerine kullanıldığı, ant ve kargışın iç içe geçtiği durumlar olduğu ve andın kargışla güçlendirildiği bilinmektedir.⁵³ Abdülkadir İnan, eski Türklerde ant geleneğinden söz ederken, insanların doğru ve yanlış ayırmada ant içtiklerini ve sözde durmayan tarafın Tanrı'nın kargışına, onun yargısına hazır olduğunu peşinen beyan ettiğini dile getirir.⁵⁴ İnan'ın sözlerinden anlaşıldığı üzere kargış ve ant birbirlerini besleyen iki unsurdur. Ant içerken Tanrı'nın lanetini çağırarak kargış vermektir.

Er Sogotoh Destanı'nda ant ve kargışın birleşmesi Er Sogotoh'un oğlu ve onun düşmanı arasındaki uzlaşmada görülür. Hariacılaan Bergen müstakbel eşini hapis tutan düşmanla mücadele eder ama onu bir türlü yenmeyi başaramaz. Sonunda Hariacılaan Bergen bir anlaşmaya varır ve eğer anlaşmayı bozarsa olabilecekleri söyleyerek kargış verir:

Sözümü tutmayıp

Sana vurursam,

İki elimi,

"İtik ölüü" bulup yesin.

Sana kem gözle bakarsam,

İki gözümü, "Çeekey ölüü"⁵⁵ bulup akıtsın.⁵⁶

Düşman da benzer bir kargış verir:

Seksen

Koruyan meleğim,

Benden yüz çevirsin.

Doksan

Esirgeyen meleğim,

Üzülüp, sırtını çevirsin.

52 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 687.

53 Aynur Koçak, "Ölümden de Beter: Ölüm Olayının Morfolojik Olarak Beddualara Yansıması", *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı* içinde (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013), 142.

54 Abdülkadir İnan. "Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant" *Makaleler ve İncelemeler* içinde, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 323

55 Çeekey, Yakut mitolojisinde kötü ruhlardan birinin adıdır. İnsanlara göz hastalığı getirmesiyle bilinir. Bu nedenle Çeekey Ölüü gözle ilgili kargışlarda dile getirilir.

56 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 779.

*Sana kem gözle bakarsam,
İki gören gözümü,
"Çeekey ölüü" bulup akıtsın.
İki ayağımı,
Itık ölüü bulup kırsın.
Tutan iki elimi,
Anaarar ölüü bulup kassın.⁵⁷*

Hariacılaan Bergen, düşmanı yenemeyince elinde kalan tek koz onunla uzlaşmaya varmaktadır. Bu uzlaşmayı ihlal eden taraflar ise büyük bir cezayla karşı karşıya kalacaklardır. Uzlaşmanın bozulmamasını sağlamak için Hariacılaan Bergen böyle ürkütücü bir kargış verir. Uzlaşmanın ihlali, büyümlü sözlerin kötücül enerjileri harekete geçirmesine neden olacaktır. Hariacılaan Bergen, bununla düşmanın gözüne korku vermek ister. Yemin ancak böyle bir korkuyla dönölmez hale gelir.

Sonuç

Er Sogotoh Destanı'nda alkış ve kargışların çeşitli işlevlere yönelik olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Her bir alkışın veya kargışın içinde geliştiği ve söylendiği belirli şartlar vardır. Alkış ve kargışlara işlevselci bir bakış açısıyla bakmak, onların tek tip ve belirli çerçevelerde şekillendiklerinin değil, her metinde özgün bir karakter taşıdıklarının görülmesini sağlamıştır. Er Sogotoh Destanı'nda alkışlarla, Tanrı'dan gelen iyi dilek, kahramanların isteklerinin gerçekleşmesi veya yardım alabilmek için Tanrı'ya ve diğer tabiatüstü varlıklara yaptıkları dua, kişilerin birbirlerinin motivasyonunu yüksek tutmak için sıraladıkları övgü sözcükleri veya kötülüklerden korunmak için söylenen dua niteliğindeki sözler gibi birçok farklı görünümde karşılaşılır. Kargışlar için de aynı durum geçerlidir. Kahramanlar veya tabiatüstü varlıklar karşılaştıkları kötü bir durumda tehdit, şikâyet, meydan okuma gibi amaçlarla kargışlar söylerken, üzüntü duydukları durumlarda da duygularını yine kargışlarla ifade etmişlerdir. Bu noktada dikkat çekici olan alkış ve kargışları şekillendiren durumların temelinde yer alan mekânlardır. Destanda alkışlar genellikle Üst Dünya ile ilişkili durumlarda görülürken, kargışlar Alt Dünya'nın varlıklarıyla bağlantılı olaylarda görülür. Yeryüzüyle ilgili olaylar ise hem alkışın hem kargışın sebebi olabilmektedir. Böylelikle alkışın ve kargışın karakteristik yapılarının Üst Dünya ve Alt Dünya'nın ilkeleriyle örtüştükleri söylenebilir. Alkış veya kargışı söyleyen tarafın asıl amacı büyüsel enerjiyi ortaya çıkarmaktır. Bunun için yer yer süslü, etkili bir anlatım kullanıldığı görülür. Sonuç olarak alkış ve kargışların büyümlü güçleri sayesinde sağladıkları işlevler ve hizmet etikleri amaçlar birbirlerinden oldukça farklıdır.

57 Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*, 781.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Akalın, L. Sami. *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar ve Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bascom, William R. "Folklorun Dört İşlevi". Çeviren Ferya Çalış *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* içinde, 71-86. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2010.
- Bäumer, Änne. "Die Macht des Wortes in Religion und Magie (Plinius, Naturalis Historia 28, 4-29)", *Hermes*, 112(1984): 84-99.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlüğü*. İstanbul: Yurt Yayınları, 2005.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969.
- Cassirer, Ernst. *İnsan Üstüne Bir Deneme*. Çeviren Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Duymaz, Ali. "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar", *Milli Folklor*, 45 (2000): 15-21.
- Elçin, Şükrü. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- Ergun, Metin. *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh Destanı*. Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- Harmancı, Meriç. "Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2012): 3-17.
- İnan, Abdülkadir. "Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant" *Makaleler ve İncelemeler* içinde, 320-325. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Kaşgarlı Mahmut. *Dîvânü Lugâti 'l-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Kaya, Doğan. *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: AKMBY, 2001.
- Keskin, Ahmet, *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin Ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2018.
- Koç, Âdem, "Dede Korkut Kitabı'nda Sözü'n Gücü", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Bildiri Kitabı* içinde, 913-923. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Koçak, Aynur. "Ölümden de Beter: Ölüm Olayının Morfolojik Olarak Beddualara Yansıması", *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı* içinde, 141-148. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Ong, Walter J. *Yazılı ve Sözlü Kültür*. Çeviren Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Oring, Elliott. "Folklorun Üç İşlevi Halkbilimsel Tanım Olarak Geleneksel İşlevselcilik." Çeviren Aslı Büyükokutan. *Milli Folklor*, 96 (2012): 267-278.

Malinowski, Bronislaw. *Büyü, Bilim ve Din*. Çeviren Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990.

Malinowski, Bronislaw. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Çeviren Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı, 1992.

Pickering, David. *A Dictionary of Folklore*. New York: Facts on File, 1999.

Shadkam Zubaida, Özlem Demren. “Türkçe Ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme”, *Türkbilgi*, 34 (2017): 179-188.

Ekim Devriminin Mirası: Kızıl ve Beyazların Savaşı

Legacy of the October Revolution: The War of the Red and Whites

Ramin Sadygov. The Bloody Four Years-The History of the Russian Civil War (1917-1920). Ankara: Nobel Publications, 2020, 411 Pages, ISBN: 978-625-406-476-0.

Tekin Aycan TAŞCI¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tekin Aycan Taşcı (Dr.), Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri, Türkiye. E-posta: aycantt@gmail.com ORCID: 0000-0001-6340-035X

Başvuru/Submitted: 07.05.2021 • Kabul/Accepted: 01.09.2021 • Online Yayın/Published Online: 22.10.2021

Atıf/Citation: Taşcı, Tekin Aycan. "Ekim Devriminin Mirası: Kızıl ve Beyazların Savaşı, adlı eserin tanıtımı. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 873-876. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.935782>

Anahtar kelimeler: The October revolution, Rus iç savaşı, Bolşevikler, Kızıl Ordu, Beyaz Ordu

Keywords: Ekim Devrimi, Russian Civil War, Bolsheviks, Red army, White army

Son yıllarda Türkiye'deki Rusya tarihi araştırmalarında 1905 ve 1917 devrimler dönemine ait konulara ilginin arttığı görülmektedir. Buna en yakın örnek olarak Hasip Saygılı'nın kaleminden "1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhâmid" adlı çalışma, Ülkü Çalışkan'ın kaleme aldığı "Rusya İmparatorluğu'nda Anayasal Demokrat Partisi'nin Milliyetler Politikası (Kadet Partisi 1905-1917)" adlı çalışma ile Onur İşçi ve Onur Önel'in 2019 yılında yayımlanan "Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal" adlı eserler gösterilebilir. Bunlardan sonuncusu 1881-1917 yılları arası dönemi incelemekte olup 300 yıllık Rusya İmparatorluğu'nun aşama aşama nasıl devrime sürüklendiğini başarılı bir şekilde okuyucuya sunmaktadır.

Söz konusu döneme dair Türkçe literatüre katkıda bulunan bir başka eser 2020 yılında yayımlanan Ramin Sadıgov'a ait "Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)" adlı çalışmadır. Sadıgov'un kaleme aldığı bu eser, gerek kronolojik olarak İşçi ve Önal'ın çalışmasının devamı niteliğinde olması gerekse doğrudan 1917 devrimi sonrası Rusya'da yaşanan Sovyet hükümeti ile muhalifleri arasındaki silahlı mücadeleye dair Türkiye'de yapılmış ilk kapsamlı çalışma olması dolayısıyla ülkemizdeki Rusya araştırmalarına önemli katkıda bulunmuştur.

Eser Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, Sovyet Ordusu Merkez Devlet Arşivi, Rusya Devleti Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi, Rusya Devleti Askeri Tarih Arşivi, Rusya Devleti Tarih Arşivi gibi Rusya'nın önde gelen arşivlerine ait belgeler başta olmak üzere döneme ait gazetelerden, Sovyet dönemi ve sonrasına ait çok sayıda Rusça telif eserden oluşan zengin bir kaynakçaya sahiptir. Kitabın içeriği kronolojik usulle hazırlanmış olup girişten sonra 1917-1920 arası dönem, yıllara göre dört bölüm ve onları oluşturan alt başlıklar hâlinde incelenmiştir. Kitabın sonunda yazar, iç savaşın önemli liderlerinin fotoğraflarına; 1919 ve 1920 senelerine ait cephe haritalarına ve iç savaş dönemine ait çeşitli fotoğraf karelerine yer vermiştir.

Kitabın ön sözünde yazar, Bolşeviklerin iktidara gelişiyle birlikte patlak veren iç savaşın tarafları Kızıllar, Beyazlar ve Yeşillerden bahsettikten sonra bu savaş hakkında Sovyet dönemi ve sonrası Rus tarih yazımındaki tartışmalara değinmiş, bu minvalde de çalışmanın konusunu ve tarihî sınırlarını açıklamıştır.

Eserin giriş bölümü, Rus toplumunda yol açtığı sosyal, ulusal, politik ve ideolojik bölünmeler sebebiyle Rus iç savaşının zeminini hazırlayan 1905-1917 devrimleri arasındaki süreci ele almaktadır. Bu çerçevede "Kanlı Pazar" adıyla tarihe geçen olay ve sonrasında Ağustos 1905'te Duma'nın kurulması, bu süreçte ortaya çıkan siyasi partiler, II. Nikolay'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve bunun sebep olduğu ağır ekonomik durumun sosyal barışı nasıl sona erdirdiği anlatılmaktadır.

1917 yılını konu edinen çalışmanın birinci bölümü (s. 13-108) sırasıyla Şubat Devrimi ve sonrasında kurulan Geçici Hükümet dönemi ile Ekim Devrimi'nden Bolşeviklerin Kurucu Meclis'i feshine kadarki süreci kapsamaktadır. Bu hâliyle 12 alt başlıktan oluşan bölümde Bolşeviklere karşı başlatılan isyanlar, Bolşeviklerin Sol SR Partisi ile koalisyonu ve Moskova'da yönetimi ele almaları, Rus Ordusu Genel Karargâhı'nı ele geçirmeleri, General Kaledin ve Aleksandr Dutov'un isyanları ve Bolşeviklerin Almanlarla Brest-Litovsk barış görüşmelerine başladığı uzun süreç ele alınmaktadır. Yazar bu bölümü yıllardır açılması beklenen Kurucu Meclis'in sadece bir gün çalıştıktan sonra Bolşevikler tarafından feshedilmesi ile sonlandırmıştır.

Yazarın ifadesiyle Bolşeviklerin Kurucu Meclis'i kapatarak ülkede tek partili diktatöryel bir rejim kurmaya çalışmaları ve imzaladıkları Brest Litovsk Barışı ile ülke topraklarının önemli bir kısmını terk etmek suretiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmeleri muhalefette

infial yaratmış, bu da iç savaşın daha da şiddetlenmesine yol açmıştır.

1918 yılında yaşanan bu gelişmelerin 13 alt başlık hâlinde ele alındığı ikinci bölümde (s. 109-196) Bolşeviklerin kendilerine muhalif bölge ve hükümetler ile mücadelelerine yer verilmiştir. Bölümde kısa bir girişten sonra ilk olarak Eylül 1917'den beri sorun teşkil eden General Lavr Kornilov'un Bolşeviklere karşı son savaşı, 1918 yılının ilkbaharında Bolşeviklerin Kızıl Ordu'yu kurmaları, Rusya için adeta bir felakete dönüşen Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanması, Sol SR'lerin Sovyet hükümetine karşı isyanından bahsedilmiştir. Bölümde değinilen önemli meselelerden biri de günümüze dek Rus toplumunda bir travma etkisi yaratan II. Nikolay ve ailesinin katledilmesi hadisesidir. Bu olay Bolşevik muhaliflerinde büyük bir infiale neden olduğu gibi kan davası hüviyeti kazandırdığı iç savaşı daha da derinleştirmiştir. Bunların dışında Sovyet hükümetinin iç savaş yıllarında savaş komünizmi adı altında uyguladığı ekonomik program, ülkede bulunan Çekoslovak kolordusunun isyanı neticesinde Volga'dan Vladivostok'a kadar Bolşevik yönetimlerin yıkıldığı bölgelerde kurulan muhalif hükümetler ve sonrasında burada Bolşeviklerle muhalifler arasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri, bölümde üzerinde durulan diğer konulardır. Bölümün son konusu ise müttefik devletler İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya'nın Rusya'ya asker çıkarması hadisesidir. 1918-1920 yılları arası dönemi kapsayan bu işgal hareketi, Rus iç savaşını Bolşevikler lehine döndürmesi bakımından önemlidir. Nitekim yazarın da ifadesiyle o zamana kadar Bolşevik iktidarına mesafeli duran halk, onu yıkmaya çalışan muhaliflerin işgalcilerle iş birliği yapmasına tepki göstererek safını vatan savunması mottosuyla hareket eden Bolşeviklerden yana belirlemiştir.

Eserin üçüncü bölümünde (s. 197-301) 1919 yılı beş alt başlık hâlinde incelenmektedir. 1919 yılı, iç savaşın gidişatını belirleyen gelişmelere sahne olduğu için yazarın da tanımıyla Bolşeviklerin kader yılı olmuştur. Öyle ki 1918 yazı ve sonbaharında ülkenin doğusunda aldığı zaferlerle üstünlüğü ele geçiren Sovyet yönetimi, 1919'da doğu, güney, güney-batı, kuzey ve kuzey-batıdan müttefik devletlerin desteğindeki muhalif orduların saldırısına maruz kalmış ve oldukça güç duruma düşmüştür. Bolşevikler durumu ancak 1919 yılının sonlarına doğru değiştirmeye muvaffak olabilmişlerdi. Dolayısıyla Sovyet hükümeti ile muhalifler arasındaki mücadelelerin incelendiği bu bölümde ilk olarak Omsk'ta direktuarlık hükümetinin devrilmesiyle iktidara gelen Aleksandr Kolçak'ın Bolşeviklere karşı verdiği mücadele ve akıbeti anlatılmıştır. Sonrasında Kolçak'ın ardından gönüllü ordunun başına geçen bir diğer muhalif General Anton Denikin'in Sovyet hükümetine karşı Rusya'nın güneyinde cephe oluşturması ve kısa bir süre içinde Ukrayna, Kuban ve Don'un tamamı da dâhil olmak üzere Bolşeviklerden 810.000 kilometrekare toprak kazanarak edindiği başarılarından söz edilmiştir. Son olarak ise General Nikolay Yudenic'in mücadelesi ve Petrograd üzerine taarruzu, Denikin'e karşı Kızıl Ordu'nun güney cephesinde inisiyatifi ele alması ve Kuzey'de Bolşeviklere karşı Yevgeniy Miller hükümetinin kurulması konuları üzerinde durulmuştur.

Eserin son bölümü (s. 303-368) Bolşeviklerin zafer yılı olan 1920 senesine ayrılmıştır. Dört alt başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak 1919 senesindeki başarılarından sonra Moskova'ya yaklaşan muhalif General Denikin'in mağlubiyeti konu edilmiştir. Ardından Güney Rusya Orduları Başkomutanı Baron P. Vrangel'in faaliyetleri, Kızıl Ordu ile mücadelesi ve sonunda mağlup olmasına yer verilmiştir. Ayrıca Vrangel ile mücadele sırasında Transbaykal bölgesinde tehdit unsuru olarak görülen Ataman G. Semyonov'un 1920 sonlarında bertaraf edilmesine kadar olan dönemdeki mücadelelerine de değinilmiştir. Yazar bu bölümün sonunda Bolşeviklerin iç savaşı nasıl kazandıkları, muhaliflerin ise neden kaybettikleri sorularına cevap aramıştır. Bu kapsamda yazar, Bolşevikler ile muhaliflerin toplum nezdindeki karşılıkları, lider ve ideoloji bakımından kıyasları, kendi içlerindeki birlik ve bütünlüğü sağlamadaki başarıları, askerî, teknolojik ve maddi açılarından kapasiteleri, hâkimiyeti kurmak için başvurdukları yöntemler ve halkın düştüğü ekonomik sıkıntıların iki tarafın mücadelesine nasıl etki ettiği gibi konular üzerinde durmuştur.

Sonuç bölümünde Rus iç savaşına dair genel değerlendirmelerini paylaşan yazar, muhalifleri yenilgiye götüren nedenleri Beyaz Ordu'nun tek merkezden yoksun parçalanmış vaziyeti, yönetici subayları arasındaki anlaşmazlıklar, Müttefiklerden aldıkları desteğin tepki doğurması, propaganda ve halkla iletişimdeki zayıflıkları çerçevesinde tahlil etmiştir. İç savaştan sonra Bolşeviklerin ideolojilerine uygun yeni bir toplum ve yeni bir ülke tesis etmeyi sürdürdüklerine vurgu yapan yazar, yaşanan iç savaşın insani boyutuna da dikkat çekmiş, savaş sebebiyle ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal bir çöküntüye uğrayan Rusya'da asıl kaybedenin Rusya halkı olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kitabın kaynakça kısmına dair bazı teknik eleştirilerde bulunmak mümkündür. Kaynakçada eleştiriye açık hususların başında arşiv belgelerinin künyeleri gösterilebilir. Yazar, kullandığı arşiv belgelerini kaynakçada yaprak numaralarıyla belirtmiş ve buna istinaden de aynı belgeyi birkaç kez yazmıştır. Diğer taraftan yazar arşiv belgelerini sıralarken delo (dosya) numaralarını da dikkate alabilirdi. Arşiv belgelerinin künyeleriyle ilgili bir başka husus Türkçe arşiv tasnif sisteminde "gömlek" olarak tercüme edebileceğimiz *опис* (opis) teriminin transkripsiyonu dipnot ve kaynakçada "opit" olarak yapılmıştır. Bunların dışında kitabın künye kısmında editörün yazara notu gözden kaçan editöryel hata olarak dikkat çekmektedir.

Netice itibarıyla Ramin Sadıgov tarafından kaleme alınan kitap, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinin ardından başlayan iç savaşın 1917-1920 yılları arasındaki sürecini tüm yönleriyle olabildiğince objektif şekilde tahlil etmekte ve konuyu akıcı bir akademik üslupla okuyucuya aktarmaktadır. Eserin önemini arttıran bir diğer husus ise doğrudan Rus iç savaşı tarihini inceleyen Türkiye'de kaleme alınmış en kapsamlı ilk çalışma olmasıdır. Bu yönüyle kitap, ülkemizdeki Sovyet tarihi araştırmaları için başucu niteliğinde bir eser olarak Türkçe literatüre zenginlik katmıştır.

Geçmiş Günümüze Kazandırmak

Bringing The Past Into The Future

Nihat Öztoprak. Seyyid Osman Hulûsi Efendi's Divan. Malatya: Naishat Yayınları, Temmuz 2020. ISBN: 978-605-06574-0-1

Gamze BEŞENK¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gamze Beşenk (Arş. Gör.), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye E-posta: gbesenk@fsm.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4342-2556

Başvuru/Submitted: 30.03.2021 • **Kabul/Accepted:** 01.09.2021 • **Online Yayın/Published Online:** 06.12.2021

Atıf/Citation: Besenk, Gamze. "Geçmiş Günümüze Kazandırmak." Seyyid Osman Hulûsi Efendi Divanı" adlı eserinin değerlendirmesi. *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 877-879. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.905597>

Anahtar kelimeler: Divan, Klasik Edebiyat, Şiir, Şair, Gelenek

Keywords: Divan, Classical Literature, Poem, Poet, Tradition

Edebiyat serencamımız belli dönemlerden geçmiş, çeşitli yüzyıllarda gelişmiş, büyümüş, bünyesine yeni türler girmiş; zaman zaman da bazı değişikliklere uğramıştır. Ma'lum olunduğu üzere edebiyatımızda divan şiiri geleneğimiz içerik ya da yapı itibarıyla değişiklikler geçirse de belli bir yüzyıla kadar ayakta kalmıştır. Hatta bazı şairler tarafında da yaşatılmaya devam etmiştir. 20. yy.da bile divan şiiri formunda yazan şairlerimiz bulunmaktadır.

1914-1990 yılları arasında yaşamış olan Seyyid Osman Hulûsi Efendi de bu geleneği yaşatan ve bu geleneğin son temsilcilerinden biridir. Mutasavvıf, velûd bir yazar ve şair olan Hulûsi Efendi, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eseri başta olmak üzere, *Mektubât-ı Hulûsî-i*

Dârendevî ve Hutbeler adında mensur eserleri de mevcuttur. Hz. Muhammed (sav) soyundan *seyyid* olmakla birlikte Somuncu Baba külliyesinde yetişmiş, Darende şehrine, kurduğu vakıfla da hizmet etmiştir.

Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin bahsettiğimiz *Divân*'ı latinize hâli ve en önemlisi de günümüz Türkçesi'ne çevirisiyle birlikte Nasihat Yayınları'ndan çıkmıştır. Kitabın günümüz Türkçesi'ne çevirisini Eski Türk Edebiyatı kürsüsünün mu'teber isimlerinden Prof. Dr. Nihat Öztoprak gerçekleştirmiştir. Tabi bu ameliyenin bir de hikâyesi vardır: Hulûsî Efendi, şiiirlerinin anlaşılmasından ya da yanlış anlaşılıp yorumlanmasından şikayetçidir ve bu duruma da üzölmüştür. Hulûsî Efendi'nin oğlu olan sayın Hamideddin Ateş de sayın Öztoprak'tan değerli babalarının *Divan*'ının günümüz Türkçesi'ne çevirmesini hususi olarak rica etmiştir. Bu ameliyeyle birlikte şiiirlerin hem daha anlaşılır olması hem de günümüz insanı ile bir bağ kurulması amaçlanmıştır. Diğer bir hedef de şiiirlerin başka dillere çevirisi için önünün açılmasıdır.

Hulûsî Efendi hayatta iken *Divan*'ını temize çekirmiştir, bu el yazması nüsha üzerinden de latinize hâli birkaç kez yayınlanmıştır. Öztoprak, bu baskıları da dikkate alarak gözden geçirip düzeltmelerde bulunmuştur. Ayrıca bu çalışma sadece günümüz Türkçe'sine aktarımından ibaret olmayıp Öztoprak tarafından eserin geniş çerçevede incelemesi de yapılmıştır.

Eser, 4 cilt hâlinde yayınlanmıştır. İnceleme kısmı 5 bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde; Osman Hulûsî Efendi'nin *Hayatı* anlatılmış, hayatının dönemleri ve hayat macerası da Soyu, Doğumu, Eğitimi ve Gençliği, Askerliği, Hac Yolculukları, Annesi, Babası, Kardeşleri, Eşi ve Çocukları, Ölüm Fikri ve Vefatı olarak başlıklar hâlinde verilerek anlatılmıştır. Hayatının aktarıldığı dönemlere ait ilgili beyitler de verilmiştir.

Bu bölümde en çok dikkat çeken başlık Hac Yolculukları olmaktadır. Onun zamanında hac yolculuğu kara yoluyla ve yol üzerindeki önemli şehirlere ve veli kabirlerine uğranılarak yapıldığından bize, onun kültür birikimi hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu yolculuklar, onun bilgi haznesini genişletmesi ayrıca ihvanlarının eğitimi için önem arz etmekteydi. Bu yolculuklar esnasında Hulûsî Efendi'nin yaşadığı birtakım maceraların da aktarılmasıyla başlık daha da detaylandırılmıştır.

Sosyal Hayatı, Şeyhi ve Tarikatı, Şeyhliği, Sosyal Hayatı ve Hizmetleri başlıklarıyla; *Şahsiyeti ve Mücadelesi*, Ahlakı, İlmi, Yüzme, Güreş ve Sanat Dallarına Merakı başlıklarıyla; *Eserleri* başlığıyla da yazdığı eserler verilmiştir.

İkinci Bölümde; Hulûsî Efendi'nin *Edebî Kişiliği*; Mahlası, Dili, Üslubu, Kullandığı semboller, Ahenk, Edebî Sanatları, Şiir ve Şair Anlayışı, Etkilendiği Şairler olarak ayrı başlıklar hâlinde derinlemesine ele alınmıştır.

Üçüncü Bölümde; Hulûsî Efendi'nin *Divan*'ının incelemesi yapılmıştır. *Divan*'ın oluşma sebebi, baskıları ve *Divan*'ın şekil ve muhtevası hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Dördüncü Bölümde; *Divan*'ın metni ve karşı sayfasına da nesre çevirisi verilmiştir. Beyitlerde yer alan âyet, hadis vb. unsurlara da dikkat edilmiştir.

Beşinci Bölümde; *Divan*'da geçen unsurlar ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Bunlar; Tasavvufi Kavramlar ve Terimler, Ayet, Hadis ve Arapça İbareler'dir. Alfabetik olarak sıralanmış olup açıklamaları verilmiştir. Son olarak “Şiir Fihristi” ve “Sözlük” bölümü yer almaktadır. Tabiki de bu anlamlar Hulûsî Efendi'nin şiirinde kastettiği anlamlardır.

Hulûsî Efendi'yi edebiyatımız açısından önemli kılan hususlardan biri de divan ve tekke edebiyatının bitti dendiği bir dönemde şiirlerini bu gelenek üzere kaleme almasıdır. Zaman zaman adına sempozyumlar düzenlenmesiyle Hulûsî Efendi akademik alanda da ilgi görmüştür.

Öztoprak, *Divan*'ın tetkik ederek verdiği bölümlerin yanında “Nesre Çeviri” başlığı altında da okuyucular için bilgilendirme yapmıştır. Hulûsî Efendi'nin şiirlerinin onun bilgi birikiminden ve mana derinliğinden kaynaklanan bir zorluktan dolayı anlamının güç olduğunu belirtmiş, şiirlerin nesre çevirisinde gözettiği hususları maddeler halinde sıralamıştır. Ayet, hadis, Farsça, Arapça geçen ibarelerin anlamları verilmiş, her seviyeden insanın idrak edebilmesi için ifadeler açıkça belirtilmiş ayrıca bunların tasavvufi manaları da anlatılmış, çeviride kelimelerin farklı anlamlarından Hulûsî Efendi'nin kastına en yakın olanı tercih edilmiş, bazı beyitlerde gerek görüldüğü için iki farklı nesir çevirisi mevcut olmuştur. Öztoprak, bilhassa Hulûsî Efendi'nin bilgi birikimini göz önünde bulundurmuş ve ona ulaşmaya çalışmıştır. Bu da Öztoprak'ın çalışmasında ne kadar titiz davrandığının da bir göstergesidir.

Hulûsî Efendi'nin *Divan*'ını her ne kadar tasavvufi ve geleneksel formda yazılmış bir eser olarak tanımlasak da bundan daha fazlasıdır. Kendi hayatına dair, tekke âdâbına, yetişmesine, gerek yaşadıklarına dair muhtevayı da barındırmaktadır.

Eserin kıymetini daha da ortaya çıkaran sayın Öztoprak'ın bu geniş çaplı çalışması kültür ve edebiyat tarihimiz için büyük bir kazanımdır. Ayrıca benzeri yapılacak olan çalışmalara da örnek teşkil edici ve yol gösterici olmuştur. Hocamızı daha nice kıymetli çalışmalarda görmeyi dileriz.

Tezkire Literatürüne Katkı

Contribution to the Tazkirah Literature

Alpaydın, Bilal. Yılmaz, Müslüm. (2021). *Ahmed Lutfi Tekfurdağı - Tezkire-i Şu'arâ*, İstanbul: DBY Yayınları, ISBN: 978-625-7471-18-3.

Dilara AYDIN¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dilara Aydın (Yüksek Lisans Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı, İstanbul, Türkiye E-posta: dilara.aydin@ogr.iu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9995-8715

Başvuru/Submitted: 10.09.2021 • **Kabul/Accepted:** 25.10.2021 • **Online Yayın/Published Online:** 18.11.2021

Atıf/Citation: Aydın, Dilara. "Tezkire Literatürüne Katkı." Bilal Alpaydın ve Müslüm Yılmaz'ın "Ahmed Lutfi Tekfurdağı - Tezkire-i Şu'arâ" adlı eserinin değerlendirmesi. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 881-885. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1015202>

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Tezkire, Tekirdağ, Biyografi, Şair

Keywords: Classical Turkish Literature, Tezkire, Tekirdağ, Biography, Poet

Tezkireler, klasik Türk edebiyatı şâirlerinin biyografilerinin yer aldığı temel eserlerdir. Bu hususiyetiyle klasik Türk edebiyatı araştırmacıları tarafından sıklıkla başvurulmuş kaynakların başında gelmektedir. Genel itibarıyla tezkireler, yazıldığı dönemin yahut daha önce yaşayan şâirlerin hayatlarını ele almakla birlikte yalnızca belirli bir zümreye mensup veya belirli bir yörede yetişen şâirlerin biyografilerini anlatan tezkireler de mevcuttur. Tekfurdağlı Ahmed Lutfi'nin, Bilal Alpaydın ve Müslüm Yılmaz tarafından yayına hazırlanan bu tezkiresinin muhtevasını da Tekirdağlı yirmi şâirin biyografisi oluşturmaktadır. Bu yirmi şâirin listesi sırasıyla şu şekildedir: Edîb, Emîn, Bezmî, Ca'fer Efendi, Hasîb, Hüsnî, Hasan Aga, Halîl Efendi, Dervîş Ahmed Efendi, Zihnî, Remzî, Rızâyî, Rüşdî, Seyyid, Sırrî, Şehrî, Fehmî, Mahvî, Nahlî ve Nehrî.

Müellifin tezkiresinde yer verdiği şâirlerin birçoğuyla görüşmesi ve bazılarının akrabası olması eserin değerini arttıran hususlar arasındadır. Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâili*'sinde müellifin hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmadığını belirtir. Bunun yanı sıra Lutfi'nin adının, İstanbul Üniversitesinde bulunan Dîvân'ından hareketle Ahmed olduğunu tespit eder. Tekfurdağlı Ahmed Lutfi hakkında son dönemdeki güncel kaynaklarda da bundan daha fazla bilgi yer almamasına rağmen araştırmacılar, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan iki nüsha yazma Dîvân'ından Lutfi'nin ailesi, hayatı ve mesleğine dair bilgilerin detaylı bir şekilde ilk defa bu neşir ile birlikte oluşturulduğunu eserin ön sözünde bildirmektedirler.

Ahmed Lutfî Tekfurdağî - Tezkire-i Şu'arâ eseri üç bölümden oluşmaktadır. "Ahmed Lutfi'nin Hayatı, Ailesi, Mesleği, Eserleri" başlıklı birinci bölümden öğrendiğimize göre müellif, XVII. asrın son çeyreğinde Tekirdağ'da doğmuş ve XVIII. asrın ikinci yarısına kadar yaşamıştır. Aile fertlerine dair de birçok bilgi tespit edilmiştir. Lutfi babasının vefatı, oğlunun doğumu gibi hadiseler için tarih manzumeleri yazmıştır. Bu tarih manzumelerinin Lutfi'nin biyografisinin oluşturulmasında ne denli önemli olduğunu eserin birinci bölümünde görmek mümkündür. Müellifin annesinin adı Ümmühânî Hatun ve babasının adı Hüseyin olmakla birlikte damadının adı, iki oğlu ve bir kızının adı, kızından doğan torununun adı; Kuloğlu Mehmed Efendi olarak da bilinen Şehrî'nin, dayısı ve aynı zamanda Farsça hocası olduğu tespit edilen bilgiler arasındadır. Müellifin diğer şiiirlerinden hareketle meslek hayatına dair tespit edilen bilgiler ise Tekirdağ'daki mahkemede kâtiplik, Tekirdağ'ın en eski câmilerinden biri olan Rüstem Paşa Câmii'nde hatiplik, Yunanistan sınırları içinde yer alan Ferecik'te vakıf zâbiti vazifelerini yürüttüğüdür. Lutfi Dîvânı'nın iki nüshasının da kayıt numaraları, teknik bilgileri ve ihtiva ettiği şiiirlerin genel bir değerlendirmesi de bu bölümde mevcuttur. Araştırmacılar, *Tezkire-i Şu'arâ*'nın kaynaklarda tespit edilebilen üç nüshası bulunmasına rağmen herhangi bir neşri daha önce yapılmamış olan bu eserin temelini taramalar sonucu ulaşılabilen Ankara Üniversitesi DTCF nüshasının oluşturduğunu belirterek nüshanın şekil hususiyetlerini belirtmişlerdir. Elifbâ sırasına göre tertip edilmiş olan nüshanın "nûn" harfiyle bitmesi ve istinsah tarihinin te'lif tarihinden yaklaşık iki asır sonra olması hasebiyle araştırmacılar ya istinsahın eksik olduğu yahut eserin müellif tarafından tamamlanamadığı kanaatindedirler. Eserin sebep-i te'lif kısmı ve eserde biyografilerinin yer aldığı şiiirler listesi de bu bölümde verilmiştir. Bölümün hazırlanmasında yukarıda ifade ettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi şiiirin Dîvân'ından ve *Tezkire-i Şu'arâ*'dan istifade edilmiştir.

"Tezkire-i Şu'arâ" başlıklı ikinci bölümde, tezkirenin metni ortaya konulmuştur. Metin, klasik eser tertibine uygun olarak Allah'a hamd ü sena, Hz. Peygamber'e salat ü selam, O'nun Âl ü ashabına övgü, şiiir yazarın sahabeler, Kaside-i Bürde ve sebep-i te'lifi içeren bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu bölümde zikredilen şiiirlerden Emîn, Hüsnî mahlaslı Hüseyin Efendi, Hasan Aga, Remzî mahlaslı Osman, Rızâyî mahlaslı es-Seyyid Mehmet Aga ve Seyyid bugüne kadar neşri yapılmış kaynaklarda hakkında bilgi olmayan şiiirlerdir.

Bu yedi şâiri ve şiiirlerini edebiyat tarihimize kazandırması Ahmed Lutfi Tekfurdagî'yi ve *Tezkire-i Şu'arâ*'sını araştırmacılar için önemli bir kaynak kılmaktadır. Tezkirenin bilinmeyen şâirlerden haberdar etmesinin yanı sıra kimi şâirler hakkında da mevcut bilgilerimizin haricinde detaylar vermesi esere ehemmiyet kazandırmaktadır. Bu hususta kaynaklarda adı zikredilen Ca'fer Efendi'nin meşrebi, Hristiyanlıktan ihtidâ eden bir babanın oğlu olan Derviş Ahmed Efendi'nin babasının Ermeni olduğu ve ustalık gösterdiği nev'ileri, Hasib'in baba adı ve görev yeri, dayısı Şehri'nin verdiği dersler ve talebeleri, eserleri hakkında ihtilafa düşülen Mahvî'nin Divân'ının bulunduğu, elimizde sadece iki beyti bulunan Nahli'nin üç gazel, bir lugaz, bir kaside, bir de târih manzumesi misaller arasındadır. Gerekli görülen yerlerde yapılan dipnotlandırmalarda şairlerin bizatihi divanlarına, eserlerine müracaat edilmiştir.

Eserin üçüncü ve son bölümünde kaynakça ve dizin verilmiş okuyucunun metni orijinalinden de takip edebilmesi için yazmanın tıpkıbasımı eklenmiştir. Tıpkıbasımda da görüleceği üzere metnin müstensihinin özensiz olmasından dolayı birçok noktada araştırmacılar tarafından metin tamiri yapılmıştır.

Klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında büyük yer tutan tezkirelerin tespit edilmesi ve titizlikle neşredilmesi büyük önem arz etmektedir. Nitekim M. Fuat Köprülü'nün, 1913 yılında *Bilgi Mecmuası*'nda yayınladığı “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul” başlıklı makalesinde Türk edebiyatı araştırmacılarına tavsiye edilenin de bu olduğu gibi klasik metinlerin şerhinde de Ali Nihad Tarlan'ın şairlerin psikolojisini, hayatını ve çevresini merkeze alan metodu da bizlere bu bilgilerin gerekliliğini göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında tezkire literatürüne katkı sağlayacak bu çalışma, şâirlere ve eserlerine dair yapılacak pek çok yeni araştırmaya kaynaklık edecektir.

Kaynaklar/References

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim (haz.) *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-âsâr Li Zeyli Zübdeti'l-eş'âr*, haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ankara, 1999.
- Ahmed Lutfi Tekfurdagî. *Tezkire-i Şu'arâ*, haz. Bilal Alpaydın, Müslüm Yılmaz, İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- Akbayar, Nuri (haz.). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî*. C. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. (1996): 929.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.
- Cunbur, Müjgân. “Mahvî”. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. C. 6. Ankara: AKM Yay. (2006): 204.
- İpekten Halûk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu ve Turgut Karabey. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yay. (1988): 273.
- Köprülü, Mehmet Fuat. “Edebiyat Araştırmaları I” içinde Türk Edebiyat Tarihinde Usul. 3-47. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1996.
- Kurnaz Cemal, Tatcı Mustafa. Mehmet Nâil Tuman *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, 2001.

Mustafa Safâyi Efendi. *Tezkire-i Safâyi*. Haz. Pervin Çapan, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, (2005): 100-101.

Oy, Aydın. *Yüzyıllar Boyunca Tekirdağlı Şairler ve Yazarlar*. İstanbul: Tekirdağ Valiliği Yay., 1995.

Tarlan, A. Nihad. *Metinler Şerhine Dair*, İstanbul: Suhulet Basımevi, 1937.

EK 1. Dış Kapak (Bilal Alpaydın & Müslüm Yılmaz, Ahmed Lutfî Tekfurdagî, Tezkire-i Şuarâ, İstanbul: DBY Yayınları, 2021.

TANIM

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınıdır. Açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan uluslararası bilimsel bir dergidir. 1925 yılında kurulmuştur. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar Türkçe, İngilizce, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Özbekçe veya Türkmençe olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayınlayarak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı ve Türkoloji alanında bilim camiasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, Türk Dili, Türk Edebiyatı, Türk Tarihi, Türk Sanatı ve genel olarak Türk Kültürü sahasında yapılmış bilimsel çalışmaları yayınlar.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

- **Yazılar soyadına göre harf sırasıyla dergide yer alır.**

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERIŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

Yayın Etiği ve İlkeler

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştan gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli

izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyorsa ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Yayın dili Türkiye Türkçesi, İngilizce ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçesidir.

Yazıların Hazırlanması ve Yazım Kuralları

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Yazılar **Makale Şablonu** kullanılarak hazırlanmalıdır. Makale ana metninde, çift taraflı kör hakemlik süreci gereği, yazarın / yazarların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Giriş bölümünden önce 150-250 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Makale İngilizce ise İngilizce genişletilmiş özet istenmez.

Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

Makale Türleri:

Araştırma Makaleleri: Orijinal araştırma makaleleri derginin kapsamına uygun konularda önemli, özgün bilimsel sonuçlar sunan araştırmaları raporlayan yazılardır. Orijinal araştırma makaleleri, Öz, Anahtar Kelimeler, Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar, Kaynaklar bölümlerinden ve Tablo, Grafik ve Şekillerden oluşur.

Öz: Türkçe yazıların İngilizce özetlerinde mutlaka İngilizce başlık da yer almalıdır. Araştırma yazılarında Türkçe ve İngilizce özetler 150-250 kelime arasında olmalı ve çalışmanın amacı, yöntemi, ana bulguları ve sonuçlarını ifade etmelidir.

Giriş: Giriş bölümünde konunun önemi, tarihe ve bugüne kadar yapılmış çalışmalar, hipotez ve çalışmanın amacından söz edilmelidir. Hem ana hem de ikincil amaçlar açıkça belirtilmelidir. Sadece gerçekten ilişkili kaynaklar gösterilmeli ve çalışmaya ait veri ya da sonuçlardan söz edilmemelidir. Giriş bölümünün sonunda çalışmanın amacı, araştırma soruları veya hipotezler yazılmalıdır.

Yöntem: Yöntem bölümünde, veri kaynakları, çalışmaya katılanlar, ölçekler, görüşme/ değerlendirmeler ve temel ölçümler, yapılan işlemler ve istatistiksel yöntemler yer almalıdır.

Yöntem bölümü, sadece çalışmanın planı ya da protokolü yazılırken bilinen bilgileri içermelidir; çalışma sırasında elde edilen tüm bilgiler bulgular kısmında verilmelidir.

Bulgular: Ana bulgular istatistiksel verilerle desteklenmiş olarak eksiksiz verilmeli ve bu bulgular uygun tablo, grafik ve şekillerle görsel olarak da belirtilmelidir. Bulgular yazıda, tablolarda ve şekillerde mantıklı bir sırayla önce en önemli sonuçlar olacak şekilde verilmelidir. Tablo ve şekillerdeki tüm veriyi yazıda vermemeli, sadece önemli noktaları vurgulanmalıdır.

Tartışma: Tartışma bölümünde o çalışmadan elde edilen veriler, kurulan hipotez doğrultusunda hipotezi destekleyen ve desteklemeyen bulgular ve sonuçlar irdelenmeli ve bu bulgu ve sonuçlar literatürde bulunan benzeri çalışmalarla kıyaslanmalı, farklılıklar varsa açıklanmalıdır. Çalışmanın yeni ve önemli yanları ve bunlardan çıkan sonuçları vurgulanmalıdır. Giriş ya da sonuçlar kısmında verilen bilgi ve veriler tekrarlanmamalıdır.

Sonuçlar: Çalışmadan elde edilen sonuçlar belirtilmelidir. Sonuçlar, çalışmanın amaçları ile bağlantılı olmalıdır, ancak veriler tarafından yeterince desteklenmeyen nitelsiz ifadeler ve sonuçlardan kaçınılmalıdır. Yeni hipotezler gerektiğinde belirtilmeli, ancak açıkça tanımlanmalıdır.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler: Yazı içindeki şekil, resim, tablo ve grafikler Arap sayıları ile numaralandırılmalıdır. Şekillerin metin içindeki yerleri belirtilmelidir. Metin içinde kullanılan fotoğraf, plân, harita vb. materyallerin ".jpg / .tiff" uzantılı kayıtları gönderilecek dokümanlara eklenmelidir. Bu tür belgelerin baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 piksel) ve sayfa alanını aşmayacak büyüklükte olmasına dikkat etmeli, ayrıca birden fazla olması hâlinde numaralandırılmalı ve başlık eklenmelidir. (Resim 1; Harita 1; Tablo, Figür 1, vb.). Metin için parantezle atıfta bulunulan resim, harita veya diğer ekler makalenin sonuna eklenmelidir.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atıf sayısı olarak yansıtmış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir. Derleme yazısı, başlık, öz ve anahtar kelimeler, ana metin bölümleri ve kaynaklardan oluşmalıdır.

Referanslar derginin benimsediği Chicago Style of Manual stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/ yazarlarına aittir.

Kaynaklar

Referans Stili ve Formatı

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology Chicago Style of Manual 16. Edisyonunu kullanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklerle dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Style of Manual kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Örnekler:

ID ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Laurie Bauer, *A Glossary of Morphology* (Edinburg: Edinburg University Press, 2004), 55.

SD Bauer, *A Glossary of Morphology*, 55.

K Bauer, Laurie. *A Glossary of Morphology*. Edinburg: Edinburg University Press, 2004.

İD Mustafa Özkan ve Veysel Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2008), 90.

SD Özkan ve Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 90.

K Özkan, Mustafa ve Veysel Sevinçli. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.

İD Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Konya: Palet Yayınları, Konya, 2016), 78.

SD Özkan, Toker, Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 25.

K Özkan, Abdurrahman, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları, 2016.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz.;" kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002), 45.

SD Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 45.

K Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çeviren Osman Karatay. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

KİTAP, çok ciltli

İD A. Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2: 100.

SD A. Zeki Velidî Togan *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 1: 90.

K Togan, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. 2 cilt. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Şinasi, Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002), 69-119.

SD Tekin, "Eski Türkçe", 69-119.

K Tekin, Şinasi. "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II, 69-119. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD İsmail Aka, *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 9.

SD Aka, önsöz, 9.

K Aka, İsmail. *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz, 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980) Erişim 7 Eylül 2019, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=128>.

SD Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, 206.

K Özdemir, Emin. *Türk ve Dünya Edebiyatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980. Erişim 7 Eylül 2019. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Filiz Meltem Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011), 1827-1834.

SD Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", 1827-1834.

K Uçar Erdem, Filiz Meltem. "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011): 1827-1834.

Dergi makalesi, çeviri

İD A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Bulleten*, (1954), 59-96.

SD Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", 59-96.

K Borovkov, A. K. "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", Çeviren Rasime Uygun. *TDAY-Bulleten* (1954): 59-96.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyorsa ise erişim tarihi eklenir.

İD Murat Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 244, erişim 7 Eylül 2019, doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

SD Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", 244.

K Yümlü, Murat. "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 249-299. Erişim 7 Eylül 2019. doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Muhammed Doruk, "Derbendnâme", Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı, *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018), 333, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501>

SD Doruk, "Derbendnâme", 334.

K Doruk, Muhammed. "Derbendnâme". Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı. *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018): 333-338. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501>.

Tez

İD Emine Temel, *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)* (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 90.

SD Temel, "Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)," 90.

K Temel, Emine. "*Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*". Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Ansiklopedi maddesi

İD Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 416-432.

SD Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", 416-432.

K Temir, Ahmet. "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı". *Türkler Ansiklopedisi*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

K Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018.

http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Ahmet Temir, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Referansların derginin benimsediği Chicago Style of Manual 16. edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Türkçe ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 150-250 kelime Türkçe, 150-250 kelime İngilizce öz ile 650-800 kelime İngilizce geniş özet.
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Journal of Turkology - Türkiye Mecmuası is the publication of Istanbul University Research Institute of Turkology. It is an open access, scholarly, peer-reviewed journal published biannually in June and December. The journal was founded in 1925. Manuscripts submitted for publication must be in Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek or Turkmen.

AIM AND SCOPE

Journal of Turkology - Türkiye Mecmuası aims to contribute to the dissemination of scientific knowledge through publication of high quality articles in accordance with the international publishing standards and contribute to the scientific community in the field of turkology.

The journal publishes studies in the fields of Turkish Language, Turkish Literature, Turkish History, Turkish Art and Turkish Culture in general.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy,

print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

The publication languages of the journal are Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek and Turkmen.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> and it must be accompanied by a TitlePage specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, **Copyright Agreement Form** that has to be signed by all authors must be submitted.

1. Manuscripts should be prepared using the **Article Template**. Due to double blind peer review, manuscript file must not include any information about the author.
2. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, ORCID, postal address, phone, mobile phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
3. Before the introduction part, there should be an abstract of 150-250 words both in English and in Turkish. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. If the manuscript is in English, extended abstract is not required. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
4. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; sections, references, tables and figures.
5. **Article Types**

Research Article: Original research articles report substantial and original scientific results within the journal scope. Original research articles are comprised of Abstract, Key Words, Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, References and Figures, Tables and Graphics.

Abstract: The abstracts in English and in Turkish must be between 150- 250 words and state aim, method, result and conclusions of the study.

Introduction: This section must contain a clear statement of the general and specific objectives as well as the hypotheses which the work is designed to test. It should also give a brief account of the reported literature. It should clearly state the primary and secondary purposes of the article. Only, the actual references related with the issues have to be indicated and data or findings related with the current study must not be included in this section.

Methods: This section must contain explicit, concise descriptions of all procedures, materials and methods (i.e. data sources, participants, scales, interviews/reviews, basic measurements, applications, statistical methods) used in the investigation to enable the reader to judge their accuracy, reproducibility, etc. This section should include the known findings at the beginning of the study and the findings during the study must be reported in results section.

Results: The results should be presented in logical sequence in the text, tables, and figures, giving the main or most important findings first. The all the data in the tables or figures should not be repeated in the text; only the most important observations must be emphasized or summarized..

Discussion: The findings of the study, the findings and results which support or do not support the hypothesis of the study should be discussed, results should be compared and contrasted with findings of other studies in the literature and the different findings from other studies should be explained. The new and important aspects of the study and the conclusions that follow from them should be emphasized. The data or other information given in the Introduction or the Results section should not be repeated in detail.

Conclusions: Conclusions derived from the study should be stated.. The conclusions should be linked with the goals of the study but unqualified statements and conclusions not adequately supported by the data should be avoided. New hypotheses should be stated when warranted, but should be labeled clearly as such.

Figures, Tables and Graphics: Figures, Tables and Graphics should be numbered in Arabic numerals in the text. The places of the figures, tables and graphics should be signed in the text. Figures, tables and graphics materials should be ".jpg, .tiff or .jpeg" format and they should be submitted with the article. These materials should be min. 300 pixels and they must not be bigger than page size. If there are visuals more than one, each one must be enumerated. (For Example, Picture 1, Map 1, Figure 1 etc.) The pictures, maps and other appendixes that are shown in bracket should be added at the end of the article.

Review Article: Reviews prepared by authors who have extensive knowledge on a particular field and whose scientific background has been translated into a high volume of publications with a high citation potential are welcomed. These authors may even be invited by the journal. Review article should contain title, abstract and keywords; body text with sections, and references.

6. References should be in accordance with Chicago Style of Manual 16th Edition.
7. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the Journal for publication.

References

Reference Style and Format

Journal of Turkology – Türkiyat Mecmuası complies with Chicago Style of Manual 16th Edition for referencing and quoting.

Authors who would send proposals to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Style of Manual (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html). A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

Examples:

FF first footnote, **NF** next/short footnotes, **B** bibliography

Book, one, two or three authors

For four or more authors, each of them is cited in the bibliography, only the first author's name is cited in footnotes and “et al.” is added next to it, which stands for “and the others”.

FF Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, (Oxford: Clarendon Press, 1972), 55.

NF Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, 55.

B Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

FF A. Nazarov Bakhtiyar, Denis Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, Research Institute for Inner Asian Studies, (Bloomington: Indiana University, 1993), 55.

NF Bakhtiyar ve Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, 55.

B Bakhtiyar, A. Nazarov ve Denis Sinor. *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*. Bloomington: Indiana University, 1993.

FF E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, XXXVIII, (Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969), 60.

NF Tenişev, Şçerbak, Nasilov, Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, 25.

B Tenişev, E.R., A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. XXXVIII. Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969.

BOOK, if there is an editor/translator in addition to the author

If there is an editor, then one should cite it as “ed.” instead of “trans.” in footnotes; as for the bibliography “Edited by” instead of “Translated by”.

FF Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, trans. Osman Karatay, (America: Harrassowitz Verlag, 1992), 36.

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 36.

B Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Translated by Osman Karatay. America: Harrassowitz Verlag, 1992.

BOOK, voluminous

FF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, (Harvard: University Printing Office, 1985), 4: 100.

NF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, 1: 90.

B Dankoff, Robert, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*. 4 cilt. Harvard: University Printing Office, 1985.

A chapter/section in a book

FF Beatrice Forbes Manz, "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 90-120.

NF Manz, "Timur", 90-120.

B Manz, Beatrice Forbes. "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane* içinde, 90-120. Cambridge: Cambridge University, 1989.

Preface, presentment, introduction and similar parts in a book

FF Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran* (Boston: Brill, Leiden ,2007), 5.

NF Subtelny, önsöz, 5.

B Subtelny, Maria Eva. *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, 5. Boston: Brill, Leiden, 2007.

BOOK, electronically published

If the book is published in multiple formats, the one that is used is cited. URL is given for the online books that are cited. The access date can be added on preference. If the page number is missing, either the title of chapter or another number can be added.

FF Peter Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples* (America: Harrassowitz Verlag, 1992), Accessed September 18, 2019.

https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 206.

B Golden, Peter. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. America: Harrassowitz Verlag, 1992. Accessed September 18, 2019. https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

Journal article, copyright

FF John E. Woods, "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

NF Woods, "The Rise of Timürid Historiography", 81-108.

B Woods, John E. "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

Journal article, translation

FF Michiko Kakutani. "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*, New York Times, (2016), 69-90.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges", 69-90.

B Kakutani, Michiko, "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*. New York Times. 2016: 69-90.

Journal article, electronic

DOI (Digital Object Identifier) number should be cited if it was specified. If not, and if also the publisher or the research area requires it, the access date is cited.

FF Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

NF Keng, Lin, Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", 1–34.

B Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

Newspaper article, published

FF Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017, 2.

NF Mead, "The Prophet of Dystopia", 2.

B Mead, Rebecca, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017.

Newspaper article/report, electronic

Newspaper articles or reports do not usually take place in bibliographies. Otherwise, the above citation forms are used. If the author of an article or report is not specified, then the citation should begin with the title of article/report.

FF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

NF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera."

B "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

Book Review

FF Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", *Review of Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 (2016), 67.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", 67.

B Kakutani, Michiko. 2016. "Friendship Takes a Path That Diverges." *Review of Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Thesis

FF Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues". (PhD diss. University of Chicago. 2013), 90.

NF Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues", 90.

B Rutz, Cynthia Lillian. 2013. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago.

Encyclopedia entry

FF Ahmet Temir, "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate", *Encyclopedia of Turks*, v. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), 416-432.

NF Temir, Mongol (or Turko-Mongol) Khanate"; 416-432.

B Temir, Ahmet. "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate". *Encyclopedia of Turks*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002.

Unpublished announcement

FF Erdal İnönü and Harun Doğan, "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists" (The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004).

NF İnönü and Doğan, "Some Discoveries."

B İnönü, Erdal and Harun Doğan. "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists". The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004.

Manuscript

FF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 48a.

NF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

B Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 1a-70b.

FF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 26a.

NF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

B Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 1a-311a, Copy date 10 Rebiülevvel 1135 (19th December 1722).

Archive document

FF The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1797).

NF OAPM, C.AS. 71/3352.

B The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1920).

FF Topkapı Palace Museum Archives (TPMA), E. 3202-2=597-2-7.

NF TPMA, E. 3202-2=597-2-7.

B Topkapı Palace Museum Archives (TPMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website

FF Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

NF "About Yale: Yale Facts."

B Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

E-mail or text message

Usually they are only cited in footnotes. There is no requirement for giving any bibliographical reference.

Footnote: Robert Dankoff, E-mail message to the author, 16.10.2015.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that the category of the manuscript is specified.
- Confirm that "the paper is not under consideration for publication in another journal".
- Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- Confirm that last control for fluent English was done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Style of Manual 16th Edition.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ Abstract (150-250 words)
 - ✓ Key words: 5 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Dergi Adı: Türkîyat Mecmuası
Journal name: Journal of Turkeyology

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	
Kabul Tarihi <i>Acceptance date</i>	
Yazarların Listesi <i>List of authors</i>	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)</i>	
--	--

Sorumlu Yazar:
Responsible/Corresponding Author:

Çalıştığı kurum	<i>University/company/institution</i>
Posta adresi	<i>Address</i>
E-posta	<i>E-mail</i>
Telefon no; GSM no	<i>Phone; mobile phone</i>

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanımı dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work,
all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work,
all authors have seen and approved the manuscript as submitted,
the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere,
the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone.
ISTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu Yazar: <i>Responsible/Corresponding Author:</i>	İmza / Signature	Tarih / Date
	/...../.....